YENİ ipek yolu
KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ

KONYA KİTABI VIII

ÖZEL SAYI
Aralık 2005

Editörler
Prof.Dr.Haşim KARPUZ
Doç.Dr.Osman ERAVŞAR

KONYA
2005

YENİ ipek yolu
KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ

KONYA KİTABI

VIII

ISBN 9944-60-056-3

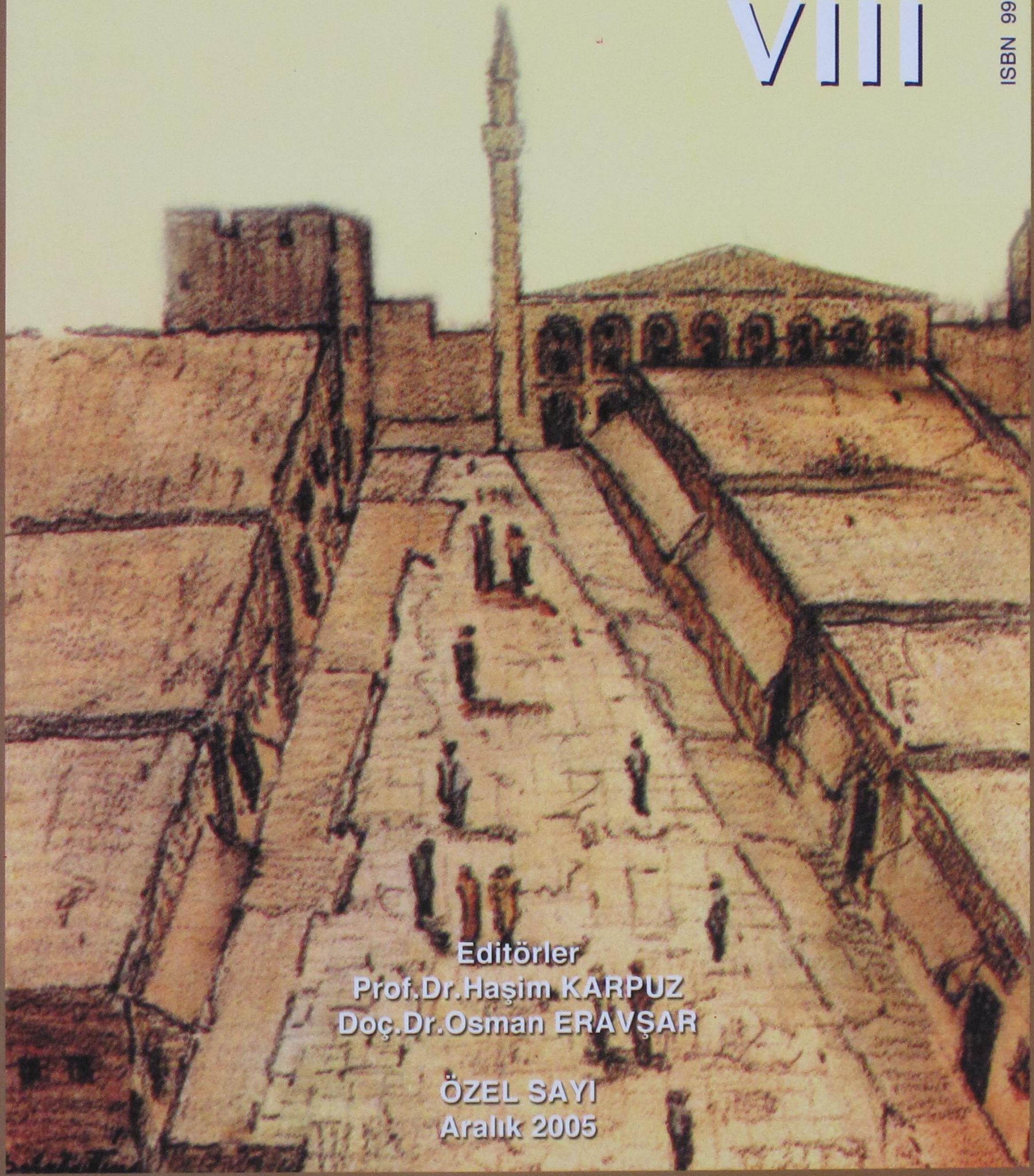

Editörler
Prof.Dr.Haşim KARPUZ
Doç.Dr.Osman ERAVŞAR

ÖZEL SAYI
Aralık 2005

KONYA KİTABI VIII

YENİ ipek yolu
KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ
Özel Sayısı / Aralık 2005

KONYA KİTABI
VIII

Editör
Haşim KARPUZ
Osman ERAVŞAR

KONYA 2005

yeni ipek yolu
KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ

KONYA KİTABI VIII

Özel Sayı / Aralık 2005

İMTİYAZ SAHİBİ
Konya Ticaret Odası
Yönetim Kurulu Adına
Hüseyin ÜZÜLMEZ

YAYIN KURULU
Seyit KARACA
Naci ATALAY
Durmuş AYDOĞMUŞ
Mustafa TEMİZ
Ali ODABAŞI
Mevlüt TOKKACI

EDİTÖR
Prof.Dr.Haşim KARPUZ
Doç.Dr.Osman ERAVŞAR

GENEL YAYIN YÖNETMENİ ve YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Mustafa AKGÖL

BU SAYIYA KATKIDA BULUNAN BİLİM KURULU
Prof.Dr.Saim SAKAOĞLU
Prof.Dr.Haşim KARPUZ
Prof.Dr.Selçuk MÜLAYİM
Prof.Dr.Ali BAŞ
Prof.Dr.Remzi DURAN
Prof.Dr.Mikail BAYRAM
Prof.Dr.Bayram ÜREKLİ
Prof.Dr.Ahmet ÖNKAL
Prof.Dr.Orhan ÇEKER
Prof.Dr.Ahmet AYHAN
Prof.Dr.Recep DİKİCİ
Prof.Dr.Yavuz ATAR
Prof.Dr.Sami KARAHAN
Doç.Dr.Ahmet KALENDER
Doç.Dr.Osman ERAVŞAR
Yrd.Doç.Dr.Yakup ŞAFAK
Yrd.Doç.Dr.Alaaddin AKÖZ
Yrd.Doç.Dr.Caner ARABACI
Dr.Hasan ÖZÖNDER

GÖRSEL SANAT YÖNETMENİ
M.Fatih ÖZSOY

REKLAM VE HALKLA İLİŞKİLER
İbrahim ÇAKIR

KAPAK RESİMLERİ
Ön Kapak: Şehabettin UZLUK
Konya Çarşısı (Sulu Boya Resmi)
Arka Kapak: Şehabettin UZLUK
Alaaddin Tepesi'nden Karatay Medresesi'ne Bakış Konya Kalesi (Sulu Boya Resmi)

TASARIM-BASKI ÖNCESİ HAZIRLIK
*açık***beyaz** 0 332 322 5 777

BASKI CİLT
İNCİ OFSET
Tel: 0 332 342 01 67
Web: www.konyainciofset.com

KONYA TİCARET ODASI
Telefon : 0 332 221 52 52
Faks : 0 332 353 05 46
internet : www.kto.org.tr
e-mail : kto@kto.org.tr

BASIN SERVİSİ
Telefon : 0 332 221 52 94 - 221 52 96
Faks : 0 332 221 52 95
Basın Müşavirliği : basyay@kto.org.tr
basin@kto.org.tr

• Kitabın her hakkı Konya Ticaret Odası'na aittir.
• Kitabımızda yayınlanan makaleler kaynak gösterilerek alınabilir.
• Makalelerde görüş ve düşünceler yazarlarına aittir.

SUNUŞ

Her yıl yeni bir heyecanla tarihin derinliklerinden, yüzyıllardır yeni nesillere aktarılmayı bekleyen arşivlerden gün yüzüne çıkartılarak, siz değerli hemşerilerimizle paylaştığımız Yeni İpek Yolu Özel Sayısı, KONYA KİTABI VIII. ile sizlere yeniden merhaba diyoruz.

Konya öyle bir şehir ki; nereye baksanız tarihin derinliklerine ev sahipliği yapmış bir eser, bir medeniyet görürsünüz. Her dönemde önemli gelişmeler göstermiş, bir çok alim ve ilim adamı yetiştirmiş olan Konya'mızda, Hz. Mevlana'nın yüzyıllar boyu dünyaya verdiği barış, sevgi ve kardeşlik mesajlarının tazeliğine şahit olursunuz.

Böyle güzel bir şehre hizmet etmek, bizleri mutlu etmekte, özelikle tarihini, kültürünü, sosyal yaşantısını, ekonomisini gelecek nesillere aktarmak amacı ile yaptığımız çalışmalar sizler kadar bizleri de her zaman heyecanlandırmaktadır.

Yılda bir kez çıkardığımız Özel sayımız artık bir Konya klasiği haline gelmiş, bugüne kadar yayınlanan yüzlerce makale ile ulusal ve uluslararası kaynak olma niteliği kazanmaya başlamıştır.

Yeni İpek Yolu Özel sayılarımızın içinde yer alan çalışmalar titizlikle incelenip, hakem kurulunun onayından geçerek hazırlanmakta ve sizlere sunulmaktadır. Bu sayılarımızı kimi zaman geçmişte Konya'mızın kültürüne hizmet etmiş olan yazarlarımızın anısına, kimi zaman ilim ve kültür adamlarının anısına, kimi zamanda Odamızın kuruluşu yıldönümü anısına, armağan olarak atfettik. Burada amacımız Konya kültürüne hizmet edenleri gönlümüzde ve eserlerimizde yaşatmaktı. Bu yılda bu eserimizi Çanakkale Şehitlerine armağan ediyoruz.

Değerli okuyucularımız, her sayımızda Konya'nın tarihi derinliklerine inmeye, burada elde edilen bulgu ve belgeleri sizlerle paylaşmayı hedefledik. Bu sayımızda da 'Çatalhöyük'ten günümüze ticaret' konusunu özel bölüm olarak seçtik.

Çatalhöyük bilindiği gibi insanlık tarihinin en eski yerleşim birimidir. M.Ö. 9000'lere uzanan tarihi ve günümüze kadar iyi koruna gelmişliği ile bugün Neolitik dünyayı aydınlatmada önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. İnsanlık tarihi açısından birçok ilkleri bünyesinde barındırmaktadır. Çatalhöyük 10.000 nüfusa sahip ilk yerleşim birimi olma özeliğine sahiptir. Dünyada ilk kez insanlar burada ticaret yapmış, hayvanlar ilk kez burada evcilleştirilmiş, toprak kaplar ve bakır ilk kez burada kullanılmıştır. İnsanlar ilk mühürle mülkiyet kavramını yaşamışlardır. Takı, ziynet eşyası ilk kez Çatalhöyük'te yapılmış. Sanat; resim, heykel ve dokumacılık ilk kez burada yapılmış; tarım teknikleri ilk kez burada kullanılmıştır.

Hiç bir tarih öncesi toplumda Çatalhöyük'te olduğu kadar çeşitliliğe rastlamak mümkün değildir. Bu nedenle bu sayımızda özel bölüm olarak Çatalhöyük'e değindik. İnanıyorum ki sizlerde bu araştırmaları ilgi ve beğeniyle okuyacaksınız.

Bu duygu ve düşüncelerle Konya özel sayılarının birincisinden itibaren emeği geçen tüm editörlerimize, akademisyenlerimize, araştırmacılarımıza, yazarlarımıza gönülden teşekkür ediyor, önümüzdeki yıllarda bu eserlerimizi daha da zengin bir içerikle sunmanın çabası içerisinde olacağımızı söylemek istiyorum.

KONYA KİTABI VIII'de yine bizleri yalnız bırakmayan, bu eser için yoğun gayret sarf eden Sayın Prof. Dr. Haşim KARPUZ ve Sayın Doç. Dr. Osman ERAVŞAR'a emek ve gayretlerinden dolayı teşekkür ediyor, eserimizi zevkle okumanızı diliyorum.

Hüseyin ÜZÜLMEZ
KTO Yönetim Kurulu Başkanı
TOBB Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı

KONYA KİTABI

Yeni İpek Yolu özel sayısı Konya Kitabı'nın hazırlanmasına sekiz yıl önce başlandı. Bu özel sayının amacı Konya hakkında yapılan yeni araştırmalara yer vermek, akademisyenlerle mahalli araştırmacıları bir araya getirmektir. Eski sayıları incelendiğinde çok çeşitli ve değerli araştırmalara yer veren yıllık kitaplar dizisi olarak ortaya çıktığı görülecektir.

Daha önceki sayıların birinde yayınlanan Haşim Karpuz araştırmasında vurgulandığı gibi Konya'da Konya üzerine son çeyrek yüzyılda önemli araştırmalar yapıldı ve yapılıyor. Ekonomi, sanayi, sosyal bilimler alanında artık ayrıntılara inilmeye başlanmaktadır. Sayın M. Ali Uz'un biyografi çalışmasında, Akademi Sayfalar, Sabri Doğan'ın Su Tarihi, Hacer Kara - Şerife Kuzu'nun Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Selçuk Üniversitesi Sanat Tarihi ve Mimarlık Bölümlerince hazırlanan Kültür Varlıkları envanter projeleri bu hususu doğrulamaktadır.

Konya Anadolu'nun bağrında, havası, toprağı, suyu, insanıyla tarihi soluyan, yenilikçi, geleceği parlak bir şehirdir. Son yıllardaki sosyal, kültürel ve sanayi alanındaki değişimlerde bazı kırılma noktaları yaşandı. Konya, tarihin her döneminde kutsal, insanları kucaklayan, besleyen, barış ve hoşgörü şehri olmuştur. Günümüz Konya'sı da modern şehir planlamaları, ulaşım, sanayi ve ekonomik faaliyetlerle Türkiye'nin önde gelen şehirlerinden birisidir. Konya'yı yönetenlerin, bu şehirde görev yapanların, yaşayanların, üretim yapanların Konya'nın tarihi misyonuna ve imajına olumlu ve kalıcı katkılar yapmak esas görevleri olmalıdır.

Konya şehrinin tanıtımı ve imajı konusunda KTO'nun bir dizi çalışma yaptığı bilinmektedir. Belkide bu şekilde yıllık araştırmalar kitabı yayınlayan tek oda Konya Ticaret Odasıdır. Giriş bölümünde belirtildiği gibi yazarlarımız mahalli araştırmacılar ve akademisyenlerden oluşuyor. Bilimsel araştırma kurallarına ve etik kurallara bağlı kalarak yazıları hakemlere incelettik ve yazarlarına düzelttirmeye çalıştık. Bazıları alınganlık gösterip düzeltmeleri yapmadılar. Bazen yazıları aylık İpek Yolu dergisinde yayınlanmak üzere ayırdık. Sosyal bilimlerde kuralları uygulamak, planlama yapmak, zamana uymak çok zor. Bir yöneticimizin zamanında hazırlayamadığımız bir kitap için "ben şimdiye kadar 500 ameliyat yapardım" dediğini hiçbir zaman unutmayacağım.

Kısacası editörlük zor ve çileli bir iş.

Üniversite dışında, vilayet, belediye veya KTO gibi kurumların editör ve hakem müessesesini iyi çalıştırması gerekiyor. Konya'da eksiklikler hatalarla dolu bir dizi yayın çıkıyor. Araştırmacılar yararlandıkları kaynakları dahi açıkça göstermiyorlar. Konya kitabı 7'de doktora yapmış bir akademisyen bütün fotoğrafları benim yayına hazırladığım Fotoğraflarla Geçmişte Konya kitabımdan alıyor, yazar yerine Anonim kelimesini koyuyor, kaynakçada Anonim Kaynak yer almıyor. Bu tür hususlara editörün dikkat etmesi gerekir.

Bazı makalelerin hakem tarafından istenen düzeltmeleri, düzeltme yapılmadan tekrar gönderildiği, bazılarının ise düzeltme istenen kısımların çıkarıldığı görülmüştür. Bu tür yazıları bilimsel anlamda değerlendiren editörün yayınlamaması gerekiyor.

Yeni İpek Yolu Dergisi'nin geleneksel yayım ilkeleri yaklaşık 10 yıldır aynı olmasına karşılık, araştırmacıların bir kısmının sanki bu ilkeler yokmuş gibi davranması da üzerinde durulacak bir konudur. Makalelerdeki sorunlardan birisi de İngilizce ve Türkçe özetlerdir. Bazı makalelerde bu bölümler hiç yazılmamış olarak Konya Ticaret Odası'na sunulmuştur. Bunların tamamlanması görevini de editörler üstlenmiştir. Bazı makalelerin İngilizce özetleri ise ciddi hatalar içermekteydi. Bu hataların bir kısmı tarafımızdan düzeltilmiştir. Ancak hataların çokluğu ve makalelerin bilimsel sorumluluğunun yazara ait olması sebebiyle yazarlarına düzelttirme yoluna gidilmiştir.

Bu sayıdaki yazıları Tarih, Sanat; Dil Edebiyat, Halk Bilim ve Kültür; Ekonomi; Biyografi ve Mimarlık bölümlerinde yazarlara göre alfabetik olarak sıraladık. Makaleleri destekleyen plan, çizim, fotoğraf, grafik gibi görsel malzemeyi elden geldiğince kaliteli basmaya - göstermeye gayret ettik. Gelecek sayıda Konya'nın bütün yönlerini ele alan daha seçilmiş özgün makalelerle Konya imaj kitabına yönelik bir kent bülteni veya el kitabı şeklinde bir sayı hazırlanmasını öğreniyoruz. Bu sayının Konya'nın tanıtma, Konya imajına, Konya üzerine yapılan araştırmalara olumlu bir katkı yapacağına, kitabın ilgili kurumlara ve araştırma kütüphanelerine ulaşacağını umuyoruz. Bu vesile ile yıllık araştırma kitabı ve Konya üzerine yapılan kültür-sanat çalışmalarını destekleyen KTO Yönetim Kurulu Başkanı Hüseyin Üzülmez'e, Yönetim Kurulu Başkan Yardımcıları Seyit Karaca ve Ahmet Arıcı'ya, Genel Sekreter Mustafa Ödemiş ve Mustafa Akgöl'e, makale veren araştırmacılara, yazıları okuyan hakemlerimize, eski sayıların editörlerine teşekkür etmeyi borç biliyoruz.

Doç.Dr. Osman ERAVŞAR - Prof.Dr. Haşim KARPUZ

Editör ***Editör***

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Hüseyin ÜZÜLMEZ, VII

Ön Söz
H.KARPUZ, O.ERAVŞAR, IX
İçindekiler, ***XI***

BÖLÜM 1
TARİH

Konyalı Mustafa Kemal Atatürk
Ahmet ATALAY, 3

Bir Konyalı Subayın Esaret Hatıraları II
Arif Nüshet TURGUT, 15

20 yy. Başlarında Konya'da Bir Protestan Misyoner Faaliyetine Dair
Sami BAYBAL, 19

BÖLÜM 2
EKONOMİ

1264/1848 Yılı Vergi Mükellefleri Listeleri Üzerinde Bir İnceleme Mahallelerde Doğu-Batı Gelişmişlik Farkı ve Yılın Vergi Rekortmenleri
M.Ali UZ, 27

Konya'da Faaliyet Gösteren İşletmelerin Kalite Yönetim Sistemi Etkinliğinin Analizi
Serkan POLAT-Orhan ENGİN, 45

Bir Hayat Tarzı Olarak Tüketim? Çarşıdan Mağazaya Bir Değişimin Anatomisi
Ahmet TARHAN, 63

Konya'nın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu
Durmuş YILMAZ, 79

BÖLÜM 3
BİYOGRAFİ

Konya Yöresinde Üç Âlim
Recep DİKİCİ, 93

Veled Çelebi'nin Kendi Yazısıyla Hal Tercümesi
Yakup ŞAFAK, 97

BÖLÜM 4
DİL-EDEBİYAT-KÜLTÜR-FOLKLOR

Nasreddin Hoca'nın Fıkralarında İdeal İnsan Modeli
Aziz AYVA, 107

Bir Mahallenin Hafızası
Saim SAKAOĞLU, 119

Konya Ağzı ve Bir "Gonyalıca Sözlük" Derlemesi
Ahmet KUŞ, 123

Konya İlinde Çocuk Suçluluğu (Sosyal Ekoloji Teorisi Çerçevesinde Bir Araştırma)
Nilay HOSTA, 137

Nasreddin Hoca El Yazmaları
Bekir ŞAHİN, 147

Mesnevi'ye Göre Selçuklu Döneminin Yiyecek Kültürü
Nuri ŞİMŞEKLER, 151

Günümüz Konya Çömlekçiliği ve Üretilen Ürünler
Emine NAS, 159

Geleneksel Konya Kadın İç Giyiminde Tikolta ve Don'un Giyim Sanatları Açısından İncelenmesi
Misaye ÇAĞDAŞ-Nurhan ÖZKAN, 181

Ömer Kağnıcı Gümüş Takı Atöylesi
Songül ARAL, 191

Konya'da Fotoğrafın Gelişme Yılları
Haşim KARPUZ, 207

Konya ve ilçelerinde (ılgın-Akşehir) Bulunan Figürlü İşlemelerden Örnekler. (20.yüzyıl)
Emine KARPUZ, Zuhal GEZİCİ, 233

Tekerlemelerin Çocuğun Dil Gelişimine Etkileri Üzerine Bİr Araştırma: Konya Örneği
Abdülkadir KABADAYI, 237

BÖLÜM 5
MİMARLIK -SANAT TARİHİ

Sürdürülebilir Kentsel Gelişme ve Metropolitenleşme Sürecinde Kentsel Formun Evrimi
Koray ÖZCAN-M. Serhat YENİCE, 249

Mekânsal Gelişim Sürecinde Kent Plânlarının Rolü "Konya Örneği"
M. Serhat YENİCE, 259

Vakfiyelere Göre Selçuklu Kentinde Ticaret Mekânlarının Örgütlenme Düzeni Üzerine Bİr Araştırma "Konya Örneği"
Koray ÖZCAN, 269

Selçuklu Yapılarında Spolien Yapı Malzemesi Kullanımı: Zazadin Hanı
Osman ERAVŞAR, 279

Sille Mezar Taşları Üzerine Bir Tasnif Denemesi
Ali IŞIK, 289

Gelenekselden Postmodernizme: Konya Kent ve Kentlilik Kültürü
Bünyamin AYHAN-Bilal Kırgıl, 321

Konya-Merkez PTT Binası'nın Mimari ve İç Mimari Açıdan İncelenmesi
Rabia KÖSE, 339

Konya Su Yapıları
M.Sabri DOĞAN, 357

Konya-Ereğli'de Türk Devri Mimari Eserleri
Gülay APA, 369

19. Yüzyıl Osmanlı Seçmeciliğine Bir Örnek: Konya Aziziye Camii Mihrabı
Tolga BOZKURT, 401

Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Kullanılan Aydınlatma Detayları ve Araçları
A.Deniz OKTAÇ, 411

Geleneksel Konya Çar şısı İçindeki Tonozlu Dükkanlar
Tülay KARADAYI YENİCE-Bahtiyar EROĞLU , 429

BÖLÜM 1

TARİH

- Konyalı Mustafa Kemal Atatürk (s.3-14)
- Bir Konyalı Subayın Esaret Hatıraları II (s.15-18)
- 20 yy. Başlarında Konya'da Bir Protestan Misyoner Faaliyetine Dair (s.3-14)

KONYALI MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Ahmet ATALAY *

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün anne ve babasının soyunun Rumeli'ne, Konya Karaman'dan gittiği kesindir.

19. yüzyılda Makedonya'da siyasi ortam karışınca, her iki aile bulundukları mekânlardan güvenlik gerekçesiyle Türkler'in çoğunlukta bulunduğu Selânik'e gelip yerleştiler.

Karamanlı olan iki ailenin Selânik'te karşılaşan iki genci Zübeyde Hanım ile Ali Rıza Efendi, birbirlerini görür, beğenirler ve evlenirler. Bu evlilikten Mustafa Kemal Atatürk doğar.

Atatürk'ün kendi tarafından olmasa bile Amcası Mehmet Emin Efendi soyundan olanlar halen İstanbul'da yaşamaktadırlar.

Anahtar Kelimeler : *Konya, Karaman, Selânik, Mustafa Kemal Atatürk*

RÉSUMÉ

Il est certain que les familles du père et de la mère de Mustafa Kemal Atatürk, fondateur de la République Turque, viennent à la Roumélie de Karaman de Konya.

Au XIXe siècle, quand la situation politique se fut troublée en Macédoine, les deux familles quittèrent leurs endroits à cause de l'absence de sécurité et s'installèrent à Salonique où les Turcs étaient en majorité.

A Salonique, les deux jeunes de ces deux familles, Zübeyde Hanım et Ali Rıza Efendi, se connurent, se plurent et se marièrent. De ce mariage naquit Mustafa Kemal.

Ceux qui sont de la famille d'Atatürk, au moins de la famille de son oncle Mehmet Emin Efendi, vivent aujourd'hui à İstanbul.

Mots clés : *Konya, Karaman, Salonique, Mustafa Kemal Atatürk*

* Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı

1. GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk'ün soyunu-sülalesini tam olarak tanımak için Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra, kurulan beylikler dönemine gitmek gerekir.

Bu beyliklerden; Eskişehir, Kütahya, Tavşanlı, Emet, Simav civarında hüküm süren Germiyanoğulları Beyliği ile Karaman, Ermenek, Taşkent, Hadim, Bozkır ilçeleri ve civarında hüküm süren Karamanoğulları Beyliği aynı sülaleden gelen kardeş beyliklerdir. Her ikisi de Türklerin Afşar boyuna mensupturlar. Dolayısıyla Atatürk'ün sülalesiyle ilgili olarak, "Kızıloğuzlar" veya "Kocacık Yörükleri" demenin bir manâsı yoktur. Türklerin Afşar boyundandır demek daha doğru olur.

Germiyanoğulları Beyliği'nin kurucusu Germiyanoğlu Süleyman Şah, bilindiği üzere Konya'dan; Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin oğlu Sultan Veled Mehmed Bahaaddin'in kızı Muhtara Sultan Abide Hatun ile evlenmiş, bu evlilikten Yakup Bey adında bir oğlu ve üç kızı olmuştur (Elgin, 1967, 88, 11). Germiyanoğlu Süleyman Şah, hayli yaşlandığı için veziri İshak Fakih'i I.Murat'a (Hüdavendigar) elçi gönderip, oğlu Yakup Bey'in bendeliğe kızı Malhun Devlet Bâlâ Hatun'un da Şehzâde Yıldırım Bayezid Han'a zevceliğe kabul eylemesini rica etti (Çelebi, 1989, C1, 50). Ricası kabul gören ve oluşacak bu akrabalığa çok sevinen Süleyman Şah, kızına normal çeyizinin yanı sıra, Kütahya, Tavşanlı, Simav, Emet, Eğrigöz kalelerini de ek çeyiz olarak vermeyi arz eylemiş (Efendi, 1992, C1, 148) böylece beyliğini 1376 yılında kayı boyu ile birleştirmiştir.

Karamanoğullarından Alaaddin Ali Bey ise; Kınıklardan, Selçukîlerin başkenti Konya dahil Karapınar, Ereğli, Mersin, Tarsus, Silifke, Anamur, Alanya, Antalya'yı da alıp geniş bir sahaya hükmettiğinden, "Anadolu Türk birliğini yeniden oluşturma" yarışında Osmanoğulları ile geri dönülmez bir rekabete girmiştir.

2. KARAMANOĞULLARI İLE OSMANOĞULLARININ "HANLIK" MÜCADELESİ

1376'da I. Murat; Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç, Eğirdir ve Isparta'yı Hamitoğulları Beyliği beyi Hüseyin'den 80.000 altın karşılığında satın almasına ve kendi beyliğine sınır olmasına Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey, içerlemesine rağmen 1381 yılında yapılan Şehzâde Yıldırım Bayezid Han'ın düğününe katıldı.

En geniş arazi ve en büyük nüfus oranına sahip olan Karamanoğulları ile başta savaşmayı düşünmeyen I.Murat oğlunun düğün merasiminde, *kızlarından Nefise Sultan'ı, Karaman Hakimi Alaaddin Ali Bey'e söz kesti. Böylece padişah iki ülke arasında yakınlık hasıl olacağına, bir birlerine yardım, dostluk ve iyi niyet besleme imkânlarının doğacağına inanıyor (Efendi, 1992, C1, 152)* ve çıkacak problemleri böylece halletmeyi düşünüyordu.

I.Murat idaresinde Rumeli'de yapılan fütuhat Karaman Beyliği'nde kıskançlık doğurunca (Konyalı, 1967, 52), Alaaddin Ali Bey, 1386'da haddini aşarak Hamidoğlu'ndan satın alınan Osmanlı memleketini yağma ve tahrip etti. Ali Beyin buraları işgaline Afşar Türkleri boyundan olan akrabaları Şarkikaraağaçlılar ve Eğirdirlilerin yanı sıra Germiyanoğlu Yakup Beyin de desteği oldu. Karamanoğlu'nun isyanından son derece üzüntü duyan padişah Konya'ya hareket etti.

Konya'da yapılan savaşta, Karaman askerinin dağıldığını ve perişan olduğunu gören Alaaddin Ali Bey, *bu durumu görünce yaptığı işe pişman olup nikahı altındaki cihan padişahının mübarek kızı Nefise Sultan'ı şefaatçi olarak beldesinin şeyhleri ve bilginleri ile birlikte hünkârın otağına gönderdi. Kızının gözyaşlarına, yalvarıp yakarmalarına dayanamayan merhameti yaygın olan padişah, damadının edepsizce davranışlarını ve hatalarını affedip yine bu ülkeyi yönetmesine izin verdi* (Efendi, 1992, C1, 166).

Anadolu Türk birliğini yeniden kurma mücadelesi, enişte-kayın olan Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey ile Sultan Yıldırım Bayezid Han zamanında da devam etti. Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey, Hamitoğulları ve Germiyanoğulları'ndan Yıldırım Bayezid'in kayın biraderi Yakup Bey ile ittifak oluşturup bazı uygunsuz davranışlarda bulundu. Ali Beyin bu davranışlarına çok kızan Yıldırım Bayezid, Germiyan iline gelerek Karamanoğullarına desteklerinden dolayı kayınbiraderi Yakup Bey ile veziri Hisar Bey'i cezalandırıp hapse attırdıktan sonra Karaman'ı tamamen ele geçirdi. Aman dileyen Karamanoğlu'nun bu isteğini kabul eden padişah, Larende ve Taşilini Karamanoğlu'na bırakarak Çarşamba suyunu sınır tayin edip Bursa'ya döndü (Efendi, 1992, C1, 197).

Padişahın Bursa'ya dönmesinden yararlanan

Alaaddin Ali Bey bu seferde; Karamanlı Ahi Teşkilatları ile Ankaralı Ahi Teşkilatlarının birleştikleri görüşünü öne sürerek Osmanlıya ait ve muhafazasını Timurtaş Paşanın yaptığı Ankara'yı işgal edip paşayı esir etti. Bu olaya çok sinirlenen Yıldırım Bayezid Han ikinci defa Karamana gelince, *<<Alaaddin Ali Beyi kaçamadan yakaladı. Huzuruna getirtip "niçin böyle bir davranışta bulundun" diye sorduğunda, "ben de sizin gibi sultanım. Taarruza uğrayan her sultan ülkesini korumak ister. Ülkesini korumayan sultan görülmüş müdür" cevabına "şu sultanın sesini kesecek yok mudur" der demez Timurtaş Paşa, Alaaddin Ali Bey'i oracıkta öldürür>>* (Uysal vd, 1992, 56) [1].

Alaaddin Ali Beyin ölümü üzerine Yıldırım Bayezid Han, ablası Nefise Hanım ile yeğenlerinden Mehmet Bey ve Ali Beyi Bursa'ya götürdü. Karaman ilini Osmanlı'ya bağladı. Bir müddet sonra Mehmet Beyi, II.Mehmet unvanıyla tekrar Osmanlı adına yönetmek kaydıyla Karaman'a gönderdi.

Yıldırım Bayezid'in 1402 Ankara savaşında Moğol hakanı Timur'a yenilmesinden sonra Karamanoğulları Beyliği, eski topraklarına kavuşarak tekrar siyasî hayata döndü.

Sultan Mehmet Çelebi zamanında ufak tefek Osmanlı-Karamanoğulları gerginliği yaşandıysa da Osmanlı padişahı II.Murat, Karamanoğullarından İbrahim Bey ile küçük kardeşi İsa Beye iltifat edip iki kız kardeşini nikahlayarak İsa Beyi Rumeli'nde bir sancağa, İbrahim Beyi de babasının hükümet merkezini eline alması için Karaman diyarına gönderdi (Çelebi, 1989, C1, 214).

Oluşturulan akrabalığa rağmen Karamanoğlu İbrahim Bey Osmanlıya ait, Afyon ve Emirdağ'ına saldırdı. Bu olaya sinirlenen II.Murat, Karaman iline gelip tahrip etti. Bütün köy ve kasabalarını yağmaladı. Sakinlerinin çoğunu Rumeli'ne sürdü.

Karaman halkının perişanlığını gören İbrahim Bey hanımını gönderip II.Murat'tan aman diledi ve kızlarından birini *II.Mehmet'e (Fatih) vererek aralarında bir sıhriyet te'sis ettirdi* (Konyalı, 60).

Anadolu Türk Birliğini yeniden oluşturma mücadelesi kurulan bu akrabalıklara rağmen, Sultan II.Mehmet zamanında da devam etti. Karamanoğulları beyi İbrahim Bey damadı II.Mehmet'in, başa geçmesiyle meydana gelen saltanat değişikliğinden istifade edip Ilgın ile Akşehir'i Osmanlıdan geri aldı. Akşehir'e gelen Sultan Fatih kayınpederiyle anlaşma yoluna gitti, Ilgın iki beylik arasında sınır kabul edildi.

Yapılan bu antlaşmadan sonra; *İbrahim Bey 1463'de, fena halde hastalandı. Mecalsiz ve inkısar içinde kaldı. Geriye yedi oğul bıraktı. En büyük evlâdı İshak Bey bir cariyeden doğmuş olmakla İbrahim Bey'in gözünün nuru idi. Bütün sevgisini bu oğluna verdiğinden, kendisi vefat edince ülkesine onun hakim olmasını başlıca gaye edinmişti. Bu amaçla daha sağ iken İçel yöresini ona layık görmüş ve Silifke kalesini onun için bir barınak haline getirmişti. Ayrıca hazinesinin en kıymetli eşyalarını da ona verip, ol dayanıklı hisara emanet bırakmıştı. Öteki oğulları yani; Pir Ahmet, Karaman, Kasım, Alaaddin, Süleyman ve Nure Sofu ise Sultan II.Murat hazretlerinin kız kardeşlerinden olan soylu hatundan doğmuş olduklarından bunlar Karaman Beyi katında yüz bulmazlar idi* (Efendi, 1992, C3, 77).

1464 yılında Karamanoğlu İbrahim Bey Gevâle Kalesi'nde (Takkeli Dağ) vefat edince Pir Ahmet Bey Konya'da tahta çıktı. Büyük kardeşi İshak Bey de İçil'de (Silifke'de) sultanlığını ilan etti. Süleyman ve Nure Sofu ise dayılarının oğlu II.Mehmet'e sığındı.

İshak Bey ve Pir Ahmet Bey arasındaki mücadeleyi Fatih'in desteklediği Ahmet Bey kazanırsa da oda Sultan Fatih'e verdiği sözü unutup Osmanlı memleketlerine taarruza başladı.

Zaman kaybetmeyen Sultan Fatih Konya ve Gevâle kalesi dahil Çumra (İçeri Çumra), Hadim, Bozkır, Taşkent, Ermenek ve Karaman'ı ele geçirdi. Karamanlılardan pek çok kimseyi zincire vurdurup, İstanbul'a gönderdi verdiği ferman ile hepsini idam ettirdi (Çelebi, 1989, C1, 316).

Sultan Fatih önce Mahmut Paşayı Karaman iline serdar tayin etti. Mahmut Paşa, beldenin işe yarayanlarını toplayıp hepsinin gönlünü aldı ve yurtlarından çıkarıp Makedonya'ya sürdü (Efendi, 1992, C3, 96).

Daha sonra Mahmut Paşanın yerine Rum Mehmet Paşa görevlendirildi. Rum Mehmet Paşa da; Karaman'ı akıl almaz derecede talan ettikten sonra halkından bulduğunu yazarak zorunlu göçe tabi tuttu (Çelebi, 1989, C1, 317).

Eğriboz Kalesi'nin fethinden sonra Karaman'a tekrar geldiği gün halkı tarumar eyleyen Rum Mehmet Paşa vatandaşların mallarını ellerinden aldı. Karaman'ı harap ve viran hale getirdi. Köyleri de dahil ahalisini talan eyledi. Gelişmiş

ve çok güzel olan Karaman ülkesini yıkıp, sakinlerini de ızdırap içinde bıraktı.

Padişahın emriyle daha sonra bölgeye Gedik Ahmet Paşa geldi. Gedik Ahmet Paşa dağ bayır kaçan Karamanoğlu Pir Ahmet Bey ile kardeşi Kasım Bey'i öldürdükten sonra, hanımını, bütün mal ve eşyalarını, hizmetçilerini İstanbul'a gönderdi. 1466'da Karaman'ı Osmanlı ülkesine dahil edip bayraklar çektirdi, sevinç davulları çaldırdı.

Ne olduysa bundan sonra oldu ve geriye kalan halktan Karamanoğullarına mücadelelerinde destekçi olan Karamanlıların ileri gelenleri ile Karaman'ın köyleri de dahil Ermenek, Taşkent, Hadim, Bozkır'da ki destekçi aileleri ikiye bölen II. Mehmet, bu aileleri yeni fethedilen Balkanlar'a yerleştirdi. İşte bölünerek Rumeli'ne götürülen ailelerden biri de Mustafa Kemal Paşanın hem anne hem de baba soyundan olan sülâlesidir.

Osmanlı'nın yayılma-genişleme devrinde, fethedilen ve vatanlaştırılan yerlere iskân edilen yedi göbek Türkler Rumeli'de, evlad-ı fatihan soyu olarak bilinmektedir (Kutay, 1993, 2-3).

Bu aileler 1466 yılından hemen sonra, Karamanoğulları tekrar eski güçlerine kavuşmasınlar ve tekrar yeni bir birlik teşkil etmesinler diye; Karaman'dan Makedonya'ya göç ettirildi (Göksel, 1995, 7).

3. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN BABA SOYU

Konya-Karaman'dan göç ettirilen Mustafa Kemal Paşanın baba soyu; Manastır vilayetinin Debre-i Bâlâ Sancağı'na bağlı Kocacık'a yerleştirildi (Eroğlu, 1994, 295). Burada rahat edemeyen aile Kocacık'tan göç ederek önce ; Vidin daha sonra Serez'e geldi. Nizam-i Cedid yıllarında başlayan ve 1827 Osmanlı - Rus harbinde Osmanlı'nın yenilgisiyle çevreyi kolaçan eden, Bulgar, Yunan, Sırp eşkıyalık taşkınlığının artmasıyla 1830 da Türklerin çoğunlukta olduğu Selânik'e göç ettiler (Kutay, 1993, 3).

Karaman'da Kızılhafızlar (Kırmızıhafızlar) diye bilinen Atatürk'ün baba soyu, Rumeli'de de aynı isimle tanındılar. Selânik'e yerleşen Kırmızıhafızlardan Ahmet Efendi ve Mehmet Efendi kız kardeşleri Hatice Hanım'ı da beraberlerinde getirdiler. Kızılhafız kardeşler; Selânik'te siyasetle ilgilendiler hatta Kırmızıhafız Ahmet Efendi askerlik mesleğine girerek burada Ayşe Hanım ile evlenirken (Atadan, 1959, 7), Mehmet efendi ise, ilmiye sınıfına girip mahalle mektebinde öğretmenlik yaptı.

Selânik'in sosyal yaşamında büyük bir sevgi ve saygıya sahip olan Kızılhafız kardeşler 1876 yılında Selânik'de meydana gelen nahoş bir olayda ön plânda yer aldılar.

7 Mayıs 1876'daki nahoş olay; İslâm'ı seçen bir *Bulgar kızının Ruslar tarafından kaçırılmasıyla başladı. Selânikliler bu olayı gösteri yaparak protesto edip kızın geri verilmesini istediler. Kız geri verilmeyince galeyana gelen Selânik halkı Rus, Alman ve Fransız konsoloslarını olayla ilgili oldukları gerekçesiyle öldürdüler* (Şapolyo, 1953, 5). Bunun üzerine; *büyük devletlerin filoları (Rus-Alman-Fransız) Selânik limanına geldi ve olayda ön plânda yer alan Selâniklilerden bazılarını tespit edip Sultan Abdülaziz'den idamlarını talep ettiler. İdam edilmekten korkan Kırmızıhafız Ahmet Efendi dağlara kaçtı. Yedi yıl dağlarda saklandı. Hanımı Ayşe Hanım yedi yıl onu bekledi. Yedi yıl sonra dağdan Selânik'e geri gelince Selânikliler, Kırmızıhafız Ahmet Efendiye, firari Ahmet Efendi dediler* (Atadan, 1959, 70).

Gazeteci Altan Araslı, Atatürk'ün babadan dedesi Kırmızıhafız Ahmet Efendi ve amcası Kırmızıhafız Mehmet Efendinin babalarının; Kocacık Köyü'ndeki evlerini bulduğunu, Atatürk'ün baba soyuyla ilgili tüm bu anlatılanların bu köyde yaşayan ihtiyarlarca da doğruluğunu teyit ettiklerini 1993'deki yöreye yaptığı ziyaret gezileri yazı serisinde anlatır (Güler, 2001, 8).

Selânik'te Kırmızıhafız Ahmet Efendi-Ayşe Hanım çiftinin üç çocukları oldu. Takriben 1830'da Ali Rıza Efendi (Cemal Kutay'a göre 1839'dur) burada dünyaya geldi. Diğerleri ise Nimet Hanım ile Hafız Mehmet Emin Efendidir.

Atatürk'ün amcası Kırmızıhafız Mehmet Emin Efendi ile halası Nimet Hanım'ın "Ülküata" çocukları; 1914 yılında Selânik'ten İstanbul'a aileleri, hizmetkârları ile birlikte göç ederek yerleşmişler ve halen İstanbul'da yaşamlarını sürdürmektedirler (Davran, Tüzüner, 2005, S7, 25).

Amcasının kızı Vusat Hanım'ın (Erbatur) eşi Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in emrinde savaşırken şehit oldu (Davran, Tüzüner, 2005, S7, 26). Atatürk; İsmail Hakkı Bey'in hatırası olarak; Vusat Erbatur'u her zaman sahiplendi. Hatta; Vusat Hanım'ın kızı Nesrin Hanım ile Feridun Söğütlügil'in 2 Ekim 1937'de İstanbul park oteldeki nikâh törenine katıldığı herkes tarafından

bilinir (Göksel, 1995, 32).

4. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN ANNE SOYU

Baba tarafından Karamanlı olduğu kesinleşen Büyük Gazinin anne soyu olarak da Karaman'ın Taşkale Kasabası'ndan, Makedonya'ya götürülerek iskân ettirildiği bugün ortaya konmuştur.

1466 yılının akabinde, Taşkale'den ikiye bölünerek Osmanlı Sultanı II.Mehmet tarafından Balkanlar'a sevk edilen aile; Vidin Sancağı'na bağlı Sarıgöl diğer ismiyle Kayalar Köyü'ne yerleştirildi (Göksel, 1995, 9). Aile Vidin'de Konyarlar (Konyalılar) diye bilinirdi (Şapolyo, 1953, 22).

Belli bir süre sonra Makedonya, Bulgar, Sırp ve Yunanlı anarşistler tarafından taciz edilince aile, Kayalar Köyü'nden kalkarak Konya civarından giden ailelerin toplandığı Selânik'e göç etti.

Zübeyde Hanımın babası; Sofuzade Feyzullah Ağa ile eşi Ayşe Hanım; Selânik'e bir saat uzaklıkta bulunan Langaza Köyü'ne geldi (Atay, 1984, 17). Langaza'da büyük bir arazi alarak çiftlik kurdular. Ayşe Hanım, Feyzullah Ağanın üçüncü eşiydi ve tek kızları olan; Zübeyde Hanımı burada doğurdu. Bu çiftlikte büyüttü (Atadan, 1959, 21). Zübeyde Hanımın babadan bir anneden ayrı; Hasan Ağa ve Hüseyin Ağa isminde iki de erkek kardeşi vardı.

Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan hatıralarında; *Annemden sık sık şunları dinlemişimdir: Bizim esas soyumuz yörüktür. Buralara Konya-Karaman çevrelerinden gelmişiz. Dedem Feyzullah Efendinin büyük amcası Konya'ya geri gitmiş. Mevlevî dergâhına girmiş orada kalmış, Yörüklüğü tutmuş olacak...derdi. Bir gün ağabeyim Atatürk'e: Yörük ne demektir diye sormuştum. Bana: Yürüyen Türk demektir... cevabını vermişti* (Kutay, 1993, 4) diye anlatır.

5. ALİ RIZA EFENDİ - ZÜBEYDE HANIM EVLİLİĞİ

1839 doğumlu Ali Rıza Efendi Selânik'te rüsûmat (vergi) dairesi memuru (Cebesoy, 2000, 21) olarak üç altın lira aylıkla çalışırken; henüz bekâr bir erkek olarak evleneceği kızı arıyordu. Bir gün yorgan kaplarken dizine yorgan iğnesi batıran Zübeyde Hanım, Selânik'e doktora geldiği sırada garip bir tesadüf sonucu Ali Rıza Efendiyle karşılaştı. Zübeyde Hanımı görür görmez çok beğenen Ali Rıza Efendi onu ailesinden istetti (Atadan, 1959, 21). Kız tarafının başta olumlu bakmadığı bu evlilik; Zübeyde Hanımın üvey kardeşleri Hasan ve Hüseyin Ağalar'ın araya girmesiyle tatlıya bağlandı. On üç on dört yaşlarındaki 1857 doğumlu Zübeyde Hanım ile Ali Rıza Efendi 1871'de (Güler'e göre 1870) evlendi.

İlk evlilik yılları çok mesut geçen çiftin altı çocukları oldu. Fatma (1872-1875), Ahmet (1874-1883), Ömer (1875-1883), Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), Makbule Boysan Atadan (1885-1966) ve Naciye (1889-1901). Çocuklarından Fatma, Ahmet ve Ömer'i kaybeden Ali Rıza Efendi oğlu Mustafa'yı; *iki sene elinden tutarak onu mektebe götürüp getirdi. Bu sırada bağırsak veremine yakalandı. Üç sene bu hastalığı çektiği sırada Makbule dünyaya geldi. Daha sonra da Naciye doğdu. Ali Rıza Efendi vefat ettiği sırada Naciye henüz kırk günlük bebekti* (Atadan, 1959, 22).

Aradan geçen zaman içinde dul kadın Zübeyde Hanım Selânik'te; hayatın sosyal ve ekonomik zor şartları içinde bunalıp kalınca oğlu Mustafa Kemal onaylamasa da; ikinci evliliğini Larissalı (Karpat) Reji idaresi memuru olan Ragıp Efendi ile yaptı (Cebesoy, 2000, 25). İkinci evliliği sırasında 36 yaşındaydı. Bu evlilik esnasında Ragıp Efendinin üç çocuğu vardı. Bunlar; Hakkı, Rukiye ve Süreyya Toyran'dır (Davran, Tüzüner, 2005, S8, 100).

Sanırım bu kadar bilgi büyük Türk Milleti'nin kurtarıcısı, cumhuriyetin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ailesini tanımak için yeterli değildir. Daha detaylı bir araştırma mutlaka yapılmalıdır.

Konu Mustafa Kemal Atatürk'ün soyu-sülalesi ve nereden nasıl gittiği olunca şunu da belirtmek de fayda var; 1466 ve daha öncesi düşünülürse Karamanoğulları Beyliği'ne ve yöneticilerine; Beyliğin devamı ve Anadolu Türk birliğinin yeniden tesisi konusunda Ermenek, Taşkent, Hadim ve Bozkır ilçeleri ile civarında yaşayan halk da yardımcı oldu. Bugün bölgede bu yöre insanları Mustafa Kemal Paşanın hem anne hem de baba tarafından ailesinin Karamanlı olmasına sevinirler hatta bu konuda taraf da olurlar. Bunun bilincinde olan bu bölge halkı haklı olarak Mustafa Kemal Paşaya,19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığından itibaren Türk Toplumunun bağımsızlığı noktasında, kendisine her türlü yardımı yaptılar.

Erzurum Kongresi tamamlanıp Sivas Kongresi için Sivas'a hareket eden Temsil Heyeti'nin

kararlarını destekleyen ve propagandasını yapan Bozkır İlçesi'nin Yağlıhöyük Köyü'nden, Hoca Kadir Efendi[2] ile Kuva-yı Milliyeci olduğu için Bozkır'da ilk idam edilen Üçpınarlı Bakişıh'ın o günün şartlarında Mustafa Kemal Paşaya verdikleri desteği takdir etmek gerekmez mi? Dahası var, yine aynı tarihlerde Bozkır İlçesi'nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın çıkardığı olumsuz isyan olaylarında, Bozkır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı ve belediye reisi Hacı Mehmet Efendi ve cemiyet üyelerinin bu kargaşa ortamını bertaraf etmek için verdiği mücadele ve Mustafa Kemal Paşanın bir an önce kendilerine yardıma gelmesi yönünde türküler söylediklerini, aynı türküyü bugün de söylemekte olduklarını unutmak mümkün mü?

Türk halkının dilinden düşürmediği bu türkü Aslan Mustafa'm türküsüdür. O yıllarda Mustafa Kemal Paşa için söylenmiştir ve sözleri de şöyledir (Türksoy, 2005).

Hey hey kenardan geçeyim aman aman
Yol sizin olsun gel gel aman
Ağılar içeyim aman aman
Bal sizin olsun bir danem aman.
Amanın gel gel aslan Mustafa'm gel
Haydi gel gel garip başlı yarim vay .

Bozkır dedikleri Mustafa'm küçük kasaba
Kesilen kelleler Mustafa'm gelmez hesaba
Amanın gel gel aslan Mustafa'm gel
Haydi gel gel garip başlı yarim vay .

Derenin başında Mustafa'm yayılır kazlar
Çeşmeden geliyor Mustafa'm Bozkırlı kızlar
Amanın gel gel aslan Mustafa'm gel
Haydi gel gel garip başlı yarim vay .
Havalar bulutlu Mustafa'm kar mı yağacak
Sol gözüm seyriyor Mustafa'm baskın mı olacak
Amanın gel gel aslan Mustafa'm gel
Haydi gel gel garip başlı yarim vay .

Bir gün deliysem Mustafa'm beş gün iyiyim
Üstü köpüklü Mustafa'm Bozkır seliyim
Amanın gel gel aslan Mustafa'm gel
Haydi gel gel garip başlı yarim vay .

6. SONUÇ

Karamanoğulları Beyliği ile Osmanoğulları Beyliği arasındaki hanlık mücadelesinin evlilik yoluyla oluşturulan akrabalıklara rağmen; Karaman ve civarının halkı için kötü sonuçlar ortaya koyduğu aşikârdır.

Mağlup taraf olarak Karaman halkı bunun bedelini ikiye ayrılan ailelerinden bir bölümünün Rumeli'ne iskanıyla ödemiştir. Bölünen aileler, yaşanan göçler, dökülen göz yaşları, Türklüğün geleceği açısından önem arzetmese de uzun yıllar yaşanılan topraklardan ayrılmak, yeni bir yurt ve mekâna yerleşmenin güçlüğünü anlamak çok da zor değildir.

Karamanlılar gittikleri bu yeni yerlerinde de her zorluğun üstesinden gelmeyi bilmişler ve içlerinden Mustafa Kemal Paşa gibi bir dahiyi çıkarmışlardır.

Araştırma da, Mustafa Kemal Paşanın anne ve baba soyunun Konya'nın ilçesi Karaman'dan oldukları ile ilgili bilinenlerin dışında, Bozkır İlçesi halkının da Mustafa Kemal Paşa'ya olan sevgileri belirtildi. 1919'lu yıllarda, Aslan Mustafa'm türküsünü Atatürk için söylemiş oldukları açıklandı.

NOTLAR

1. Solak-Zâde, *aynı eser*, Cilt 1, s. 70'de; Alaaddin Ali Beyin, Akçay Savaşı'ndan sonra kaçarken attan düşerek öldüğünü yazar.

2. Yağlıhöyüklü Hoca Kadir Efendi; Bozkır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından olup, Bozkır ilçesi ve köylerini Kuva-yı Milliye adına arkadaşlarıyla birlikte örgütlemiştir. Bu fedakârlığından dolayı, Cumhuriyet'in ilanından önce ve sonra; Mustafa İsmet İnönü, Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak, Bekir Refik Koraltan, Konya Milletvekili Halil Kazım Hüsnü Bey, Hoca Efendiyi köyünde ziyaret etmiştir. Refik Koraltan hatıralarının 256-257'ci sayfalarında Hoca Kadir Efendi için; "Gerçekten imanlı, millletsever, yurtsever ve uyanık bir insandı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularındandır. Muhiti çok geniş hemen hemen bütün Bozkır köylerine hitap edecek bir kudreti, bir nüfuzu vardı. Sonra davanın ilk günlerinde onun mahkumları affettirmek hususundaki emekleri biliniyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşanın bilhassa hayranıydı" diye yazar.

KAYNAKLAR

1. Atadan Makbule, 1959, *Ağabeyim Mustafa Kemal*, Yazan: Şemsi Belli, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

2. Atay Falih Rıfkı, 1984, *Çankaya*, Betaş Yayınları, İstanbul.

3. Cebesoy Ali Fuat, 2000, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları, İstanbul.

4. Çelebi Solak-zâde Mehmed Hemdemî, 1989, *Solak-Zâde Tarihi*, Hazırlayan: Dr. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt, 1-2, Ankara.

5. Davran Melda - Tüzüner Perihan Özcan, 2005 "İşte Safiye Ayla Vakası", *Yeni Aktüel Dergisi*, S. 8, Merkez Gazetcilik Dergisi Basın Yayını, İstanbul 2005, s. 100-106.

6. Davran Melda - Tüzüner Perihan Özcan, 2005, "Atatürk'ün Yaşayan Akrabaları", *Yeni Aktüel Dergisi*, Sayı: 7, Merkez Gazetecilik Dergisi Basın Yayını, İstanbul 2005, s. 20-38.

7. Efendi Hoca Sadeddin, 1992, *Tacü't Tevarih*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt: 1-2-3-4-5, Ankara.

8. Elgin Necati, 1967, "Tarih Bakımından Çelebi ve Çelebilik", *Konya Halkevi Dergisi*, Sayı 88, Konya, s. 10-17.

9. Eroğlu Hamza, 1994, *Atatürk'ün Hayatı ve Üstün Kişiliği*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

10. Göksel Burhan, 1995, *Atatürk'ün Soy Kütüğü Üzerine Bir Çalışma*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

11. Güler Ali, 2001, *Hemşehrimiz Atatürk*, Gök İletişim Yayını, Ankara.

12. Konyalı İbrahim Hakkı, 1967, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi*, Baha Matbaası, İstanbul.

13. Koraltan Bekir Refik, 1999, *Bir Politikacının Anıları Her Şey Vatan İçin*, Yazan: Coşkun Ertepınar, Hacettepe-Teaş Yayını, Ankara.

14. Kutay Cemal, 1993, *Atatürk Olmasaydı*, Kazancı Matbaası A.Ş. Yayını, İstanbul.

15. Şapolyo Enver Behnan, 1950, *Atatürk'ün Hayatı*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul.

16. Şapolyo Enver Behnan, 1953, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul.

17. Türksoy Seyfullah, 2005, "İpek Yolu Belgeseli - Tarihte Bozkır" *Tanıtım Yayını, Konuşmacı: Muzaffer Sarıkaya, Kanal 7 TV*, 28 Eylül 2005, Saat 12.00.

18. Uysal Abdullah - Aladalı Necati - Demirci Musa, 1992, *Dünü ve Bugünüyle Karaman*, Karaman Yunus Emre Kültür Derneği Yayını, Konya.

Resim 1:

Karaman'ın Taşkale Kasabası

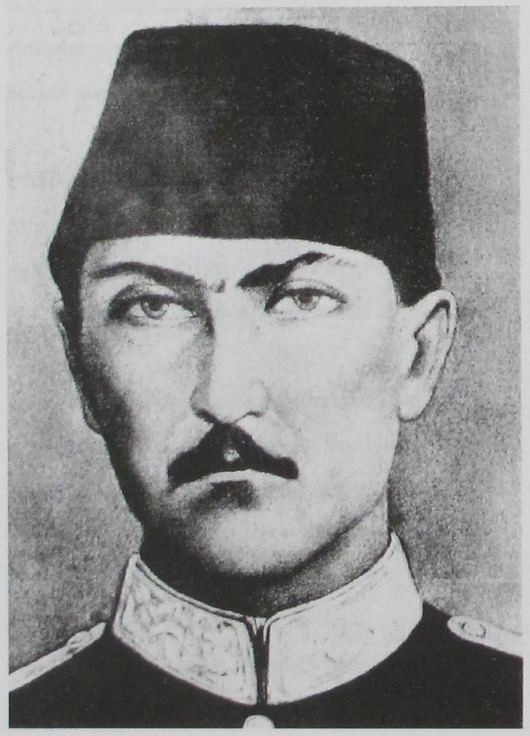

Resim 2:

Mustafa Kemal Paşa'nın babası Ali Rıza Efendi

Resim 3:

Mustafa Kemal Paşa'nın annesi Zübeyde Hanım

Resim 4:

Mustafa Kemal, annesi ve kız kardeşi Makbule Hanım

Resim 5:

2 Ekim 1937 günü Feridun Söğütlügil ile Nesrin Hanımın nikahlarının akdedilmesinde Atatürk'ümüzün deruhte ve emretmesi üzerine İstanbul Park Otel'de tertib olunan ve kendilerinin bizzat şereflendirdiği düğün hatırası (Burhan Göksel'den alındı)

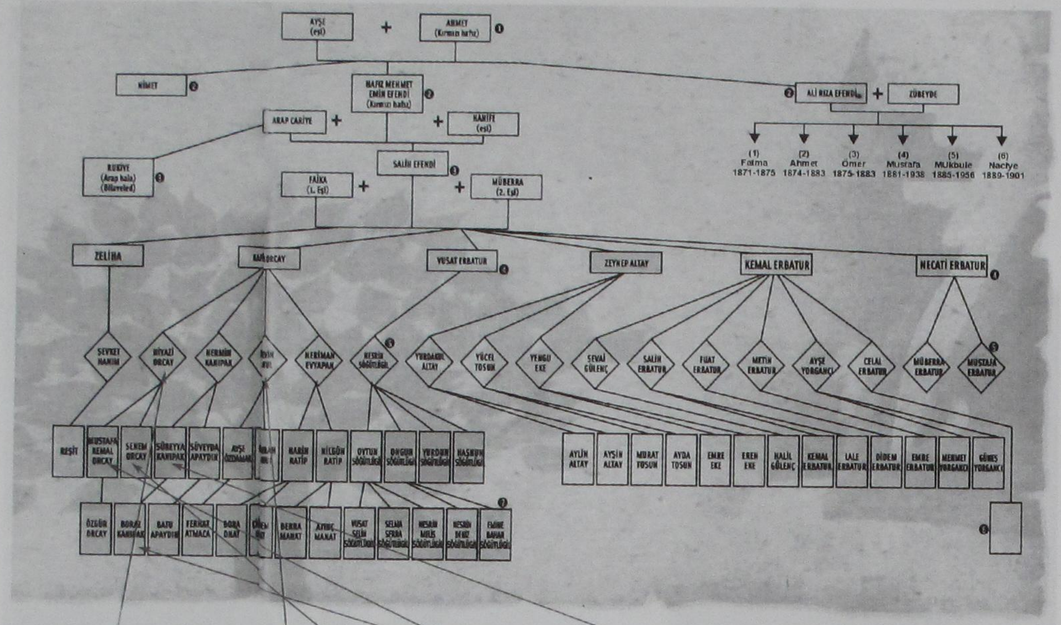

Niyazi Orcay'ın eşi Nazmiye Orcay

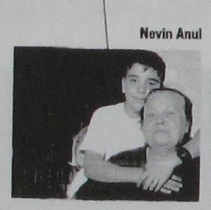

Nevin Anul

Senem Orcay Kalyoncu

Mustafa Kemal Orcay

Boraz Kanıpak

Süreyya Berfe (Kanıpak)

Resim 6:

Atatürk'ün soy ağacı ve bugün İstanbul'da yaşayan akrabaları (Yeni Aktüel Dergisi'nden alındı)

Resim 7:

1970'li yıllar orta sıra soldan: Nazmiye Orcay, Nesrin Söğütlügil, Zeynep Altay, Nermin Kanıpak, Süveyda Evyapan ve Nafia Orcay, önde çocuklar; Boraz ve Emrah (Yeni Aktüel Dergisi'nden alındı)

Resim 8:

Neriman Evyapan ve kızı Nesrin Onat (solda) diğer kızı Nilgün Manat ile birlikte (Yeni Aktüel Dergisi'nden alındı)

Resim 9:

Karamanlıların, Karaman'ın 7 km. girişine diktikleri levha (Fotoğraf: Ahmet Atalay)

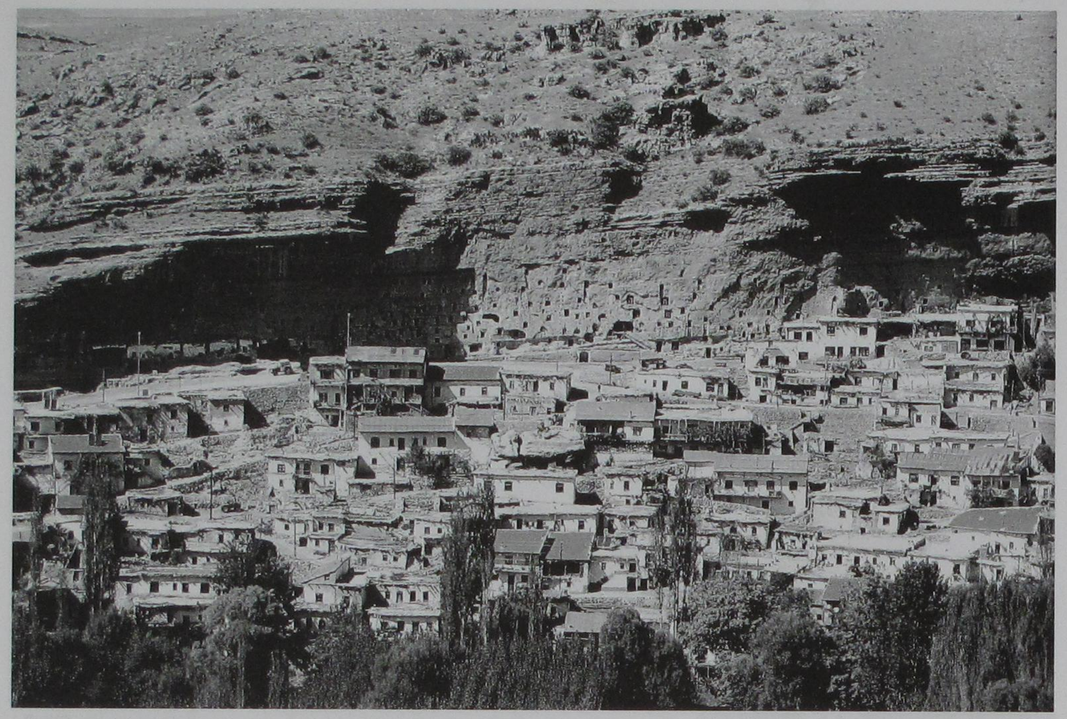

Resim 10:

Bugün sit alanı ilan edilmiş turistik bir belde olan Karaman'ın Taşkale Kasabası (Skylife Dergisinden alındı

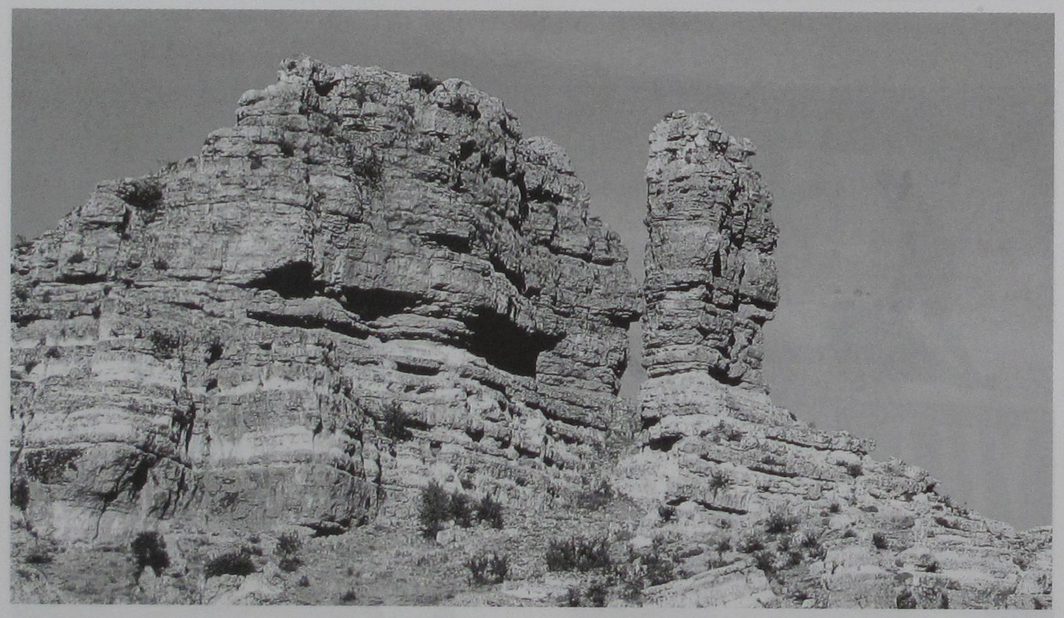

Resim 11:

Taşkale kasabasındaki Atatürk Kanyonu (Skylife Dergisinden alındı) (Ahmet Atalay, Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı

BİR KONYALI SUBAYIN ESARET HATIRALARI II

Arif Nüshet TURGUT

ÖZET

Birinci Dünya Harbi, maddî ve manevî kaynaklarımızı bitiren bir savaştır. Her mahalle, köy ve ocaktan alınan insanımız cephelere sürülmüştür. Konya'nın Tahtatepen Semti Sungur Mahallesi de ordumuza asker veren er yataklarından biridir. Buradan çıkan Hulusi Turgut (1895-1973), Subay olarak Kafkas, Suriye, Irak ve Sina (Kanal) Cephelerinde bulunur. Sina'da İngilizlere esir düşer. 20 aylık esaret hayatının bir kısmı; kendinden dinlenildiği kadarıyla oğlu Arif Nüshet tarafından anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Hulûsi Turgut, Konya, Sina Cephesi, İngiliz esareti.*

ABSTRACT

AN OFFICER FROM KONYA AND HIS CAPTICITY MEMORIES

The First World War is such a war which consumed every resources both economically and spiritually. People taken from every territory were driven to the battle fields. One of the centers which supplied people to the war was the Sungur neighborhood of Tahtatepen quarter of Konya. Hulusi Turgut from this territory, served for the army as an officer at Cacasia, Syria, Iraq and Sina battlefields. Then he was captured by the English soldiers in Sina. Some parts of his captivity period of 20 months is narrated by his son as he listened the story from his father himself.

Key Worlds: *Hulusi Turgut, Konya, Sina Fronts, British captivity.*

Başta İngilizler olmak üzere Birinci Dünya Harbi'nin saldırgan devletleri, savaştıkları ülkelere karşı öncelikle kendi askerlerini kullanmamışlardır. Sömürgelerinden toplayıp geldikleri askerleri, istekleri dışında olarak, hatta onları yanlış bilgilerle yönlendirerek kendi askerleri yerine savaştırmışlardır. Dillere destan olan Çanakkale Muharebeleri bunun en yaygın bilinen örneklerini gözler önüne sermektedir. Hatta en son doksanıncı yıldönümü anılan Anzak Günü, başkalarını kullanmanın tescillenmiş anma törenlerindendir. 25 Nisan 1915'in yıl dönümlerinde binlerce kilometre öteden Yeni Zelanda ve Avustralya'dan Türkiye'ye gelen Anzaklar'ın torunları, dedelerinin doksan bir yıl önce sabahın erken saatlerinde Türk topraklarına çıkışını, aynı saatlerde ama bu defa silâhlı olmadan İncil okuyup, dualar ederek anmaktadırlar. Anzakların torunlarının dedelerini bu kadar zahmete katlanarak anmalarının kaynağında, bir yönüyle İngilizler tarafından aldatılarak getirilip savaştırılmaları bulunmaktadır. 'Hristiyanlık yok edilmek isteniyor. Hristiyanlığı korumak için savaşmak gerek', diye aldatılıp Çanakkale'ye getirilen insanlar, inançlarını korumaktan çok, bir başkasının vatanına saldırtıldıklarını görmüşler ve kendi kimliklerini bulma doğrultusunda düşünmeye başlamışlardır.

Bu durum sadece Hristiyan inançta olanlar için geçerli değildir. Daha henüz bağımsızlığını kazanmamış durumda olan Kuzey Afrikalı, Cezayirli, Tunuslu, Somalili, Hindistanlı Müslümanlar; İngiliz ve Fransızlar tarafından aynı dinden olan Müslüman Türklere karşı savaştırılmışlardır. Üstelik sadece Çanakkale'de değil, cephelerin birçoğunda aynı tuzak kurulmuş, kardeş güçler Avrupalı bir emperyalist devlet hesabına çarpıştırılmıştır. Çanakkale'de Hintli, Afrikalı insanlar ne kadar çok savaştırıldı ise aynı insanlar, Kanal Cephesi'nde de Osmanlı Ordusuna karşı savaştırılmıştır. Tunus, Cezayirli ya da Afrika'nın kara derili insanlarını doğru dürüst eğitemeden üstelik iyi kullandıkları yakın dövüş silâhları ile savaştırmışlardır. Âkif'in "Kimi Hindu kimi yamyam kimi bilmem ne belâ" dediği, toplanılıp getirilmiş insanlardan ziyade; aslında onları kendi emelleri doğrultusunda kullananlar insanlık suçu işlemiş bulunmaktadırlar.

Aynı işi, Çarlık Rusyası da Doğu Cephesinde Ermenileri, Rus Ordusu içinde savaştırarak yapmış bulunmaktadır. Böylece zaten kanlı-kirli bir savaş olan Birinci Dünya Harbi, daha da lekeli bir hesaplaşma, hatta sonraki yıllara kin-nefret tohumları eken bir milletlerarası bunalım kaynağı haline dönüştürülmüştür. Hesap basit ve açıktır. Diyelim ki, "kavm-i necip" olan İngiliz geride kalarak ölmeyecek, savaşan iki tarafın da can kaybı, sonuçta onun hanesine kâr olarak yazılacaktır. Osmanlı askerinin ölmesi de ona karşı savaştırdığı, sömürge Müslümanının hayatını kaybetmesi de İngiltere veya Fransa'nın elini güçlendirecektir.

Bu türden kirli, emperyalist hesapların hâlâ devam ettiği dünyamızda, geçmişten örneklerin daha yakından görülüp öğrenilmesinde fayda bulunmaktadır. Onun için geçmiş, tarihî örneklerin yazılması gerekmektedir. Konya Kitabı VII'de A.N. Turgut'un, babasının "esaret hayatını, diğer ayrıntıları" ile birlikte yazmasını temenni etmiştik (s.60). O, Konya Merkez-Tahtatepen Mahallesi'nden bir Osmanlı Subayı olan Hulûsi Turgut'un nasıl esir olduğunu ve esir alan İngiliz üniformalı askerlerin dinî kimliğini bu yazıda bir ibret levhası olarak gözler önüne sermiş bulunmaktadır.

Yerel tarih araştırmalarının; sosyal yapı, kültürel dokuyu kayda alarak, bilinenlere katkısı açısından dünyada önemi bilinmekte ve bu alanda çalışmalar teşvik edilmektedir. Türkiye'de yeterince kullanılmayan bu alanın değerlendirilmesi; hem tarihimize, hem de kültürümüze önemli birikimler sağlayacaktır. Bu yönden A.N.Turgut'a, hafızası yerinde ve sağlıkları elverir iken bu bilgilerin unutulup gitmesine izin vermeden kaleme aldıkları için müteşekkiriz. Yazı, mahiyet itibariyle bir önceki kitapta çıkan kısmı tamamladığı için aynı özet kısmen değiştirilerek kullanılmış, yazara ait olan aşağıdaki kısma yazı bütünlüğü açısından müdahale edilmemiştir (C.A.).

"Ancak sağ dönenler bitmez çilelerini aile çevresiyle paylaşabilmişlerdir. Böylece evlat ve torunlarına birer vesile ile anlattıkları bilgi kırıntılarına ulaşılabilmiştir."

Yrd. Doç. Dr. Caner Arabacı

Bunu ben de aynen yaşadım. Onların ağızlarından kerpetenle dişlerini sökebilirsiniz ama esaret anılarına ait tek kelime alamazsınız. Onlar askere giderken; "ölürsen şehit, dönersen gazi" dua ve temennileriyle uğurlanmışlardı. Herhalde esir olmayı kendilerine bir zül addediyorlar, onun için konuşup anlatmaya pek yanaşmıyorlardı. Aşağıda okuyacağınız hatırayı da bir konuşmadan esinlenerek Hulûsi Turgut anlatmıştı. Konuşmamızın konusu; Pakistan'ın kuruluşuyla ilgiliydi. İngiliz sömürgesi altında Hindistan'daki Müslüman kardeşlerimizin nasıl mücadele verdikleri ve Kurtuluş Savaşımızda bu Müslümanların bize maddî olarak yaptıkları yardımları, Pakistan'ın kuruluşu aşamasında bizim de onlara bir yardımımız olup olmadığı yönündeydi. Bu konuşmalarımızı hiç söze karışmadan dinleyen Hulûsi Turgut; "Şimdi size bu konuştuklarımızla ilgisi olduğunu zannettiğim bir anımı anlatacağım. Bu olayı bizzat yaşadığım için İngilizlerin bu Müslüman kardeşlerimizi nasıl kandırıp bize karşı Birinci Cihan Harbi'nde nasıl kullandıklarını, sizin de bilmeniz gerektiği için anlatıyorum.

16 Eylül 1333-1917 günü Sina Cephesi'ndeki İngiliz ordusuyla yaptığımız çarpışmada İngilizler bizi en ağır ve uzun namlulu toplarla dövüyordu. Bizim toplarımız, ordumuzla birlikte geri gittiğinden onlara ancak elimizde bulunan ağır makineli tüfeklerimizle karşılık verebiliyorduk. Ağır makineli zabitiydim, çarpışmalar bütün şiddetiyle devam ediyor İngilizleri bir adım bile ileri attırmıyorduk. Onların topları, bizim siper olarak kullandığımız kum tepeciklerini hallaç pamuğu gibi atıyor, çok telefat veriyorduk. Kumlar içinde sağlam bir siper yapmamıza da imkân ve zamanımız yoktu. İngilizler göğüs göğse çarpışmaktan kaçındıkları için uzaktan top atışlarıyla bize kayıp verdiriyorlardı. Bu siperlerimiz üzerindeki devamlı top atışından kurtulmak için bulunduğumuz yerden kalkarak, İngilizlerin mevzilerine doğru yürümeye başladık. Bir bakımdan, onların da mevzilerinden çıkıp bize doğru yaklaşmalarını temine çalışıyorduk. Bu sırada büyük bir patlama oldu. Bir top mermisi bizim karargâh olarak kullandığımız siperin tam üzerine isabet etmişti. Gökten vücut parçacıkları yağmur gibi yağıyordu. O anda bulunduğum yere gökten "pat" diye bir şey düştü. Baktığımda bunun vücuttan kopmuş bin el parçası olduğunu gördüm. Ele dikkatle baktığımda parmağındaki yüzüğü tanıdım. Bu bizim yüzbaşımıza aitti. O'nun eliydi. Şehit olmuştu. O sırada karargâh siperinde bulunanların hepsi de şehit olmuştu. Bizim bir anlık tereddüdümüzü dürbünlerle seyreden İngilizler, hemen fırsatı değerlendirmek için hücuma kalkmışlardı. Makineli tüfeği kullanan erlerimizin çoğu şehit olmuş, kullanabilecek çok az eratımız kalmıştı. Ağır makinenin başına geçerek hücuma kalkan İngilizleri taramaya başladım. Benim makinelinin sesini duyan diğer makinelilerimiz de düşmana ateşe başlamışlar, üç cepheden İngilizleri ateş altına almıştık. İngilizler ise, hemen yere yapışıp kalkmıyorlardı. Tekrar top ateşlerine başlamışlardı. O kadar şiddetli top ateşi altında bulunuyorduk ki göklerde uçuşan misketlerden bile saklanmamız çok zordu. Bu atışlardan biraz kurtulmak için üç cepheden İngilizlere karşı hücuma geçtik. Bizimki artık bir intihar hücumuydu. Muzaffer olmamız güçtü. Top atışları, çok şehit ve yaralı verdirdiğinden "hiç olmazsa çarpışırken şehit olalım" diye düşünmüş, bu hücuma kalkmıştık. En son hatırımda olan buydu. Kalktığım yerden gözlerimi açtığımda yaralanıp, bayıldığımı anladım. Başımda bir yara devamlı kanıyor, gözlerime kan doluyordu. Doğru dürüst karşıyı göremiyordum. O sırada yanımda olan başı sarıklı İngiliz üniformalı bir askerin devamlı Arapça bazı dualar okuduğunu işittim. Konya'da biraz hafızlık çalıştığım için her sureden biraz biliyordum. Yani yarım hafız sayılırdım. Asker, okuduğu duanın bir yerinde takılıp tekrar tekrar okuyor, fakat bir türlü tamamı aklına gelmiyordu. Ben okuduğu sureyi ezbere biliyordum. Askerin takıldığı yerden evvelki ayetten başlayarak sureyi okuyup, bitirdim. Asker iri gözlerini açmış, Arapça: "Sen Müslüman mısın?" diye bana bir soru sordu. Ben de buna karşılık Kelime-i Şahadet getirdim. Asker benim Müslüman olduğumu anlamıştı. Hemen başındaki sarığı çözerek başımı sarıp, kanımı dindirmeye çalıştı. Biraz Arapça biliyordum. Bana, "Biz kandırıldık, bize sizin Müslüman olmadığınız söylenerek askere aldılar."dedi. Dediğini anlayabildim. Bizim de bunu bilmediğimizi, karşımızda yalnız İngilizlerin olduğunu zannettiğimizi söyledim. Bu ilginç bir İngiliz oyunuydu. Hem kendileri ön cephede çarpışmıyor, bunları öne sürerek arkalarına saklanıyorlar hem de Müslüman'ı Müslüman'a kırdırıyorlardı. Sonra bu asker beni kaldırarak diğer esir olan arkadaşlarımın yanına getirdi. O sırada bir İngiliz albayı gelerek "Makineli tüfek zabiti kim?" diye bağırdı. "Benim!" diye ortaya çıkınca yanıma gelerek elindeki kırbacı şiddetle yüzüme vurdu. Elim gayri ihtiyari tabancama gitmişse de ben yaralıyken tabancamı belimden

almışlardı. Bu anda esir Türk zabitlerinden birinin albaya: "Cenevre esir anlaşmasına göre esirlerin dövülemeyeceğini" söylemesi üzerine albay hiç cevap vermeden, arkasına bakmadan gitti. Biz de yediğimiz kırbaçla kalmıştık. Sonra bizi birerli kola dizerek yürütmeye başladılar. Yolda gözüm harp sahasına ilişti. Meğer biz, onları gök ekin gibi biçmişiz. Bunu görünce albayın neden hiddetlendiğini, müsebbibinde ben olduğum düşüncesiyle elindeki kırbacı yüzüme şiddetle vurduğunu anladım. Bizi Mısır İskenderiye'deki esir kampına getirdiler. Kampın etrafında, benim başımı saran Hintli Müslüman ve arkadaşları nöbet tutuyorlardı. Namaz vakitlerinde biz namaz kılıyor, onların da namaz kıldıklarını görüyorduk. Artık bizim Müslüman olduğumuz diğer Hintli Müslümanlarca da anlaşılmıştı. Bu durum İngilizlerin hiç hoşuna gitmiyordu. Çünkü foyaları meydana çıkmış, Müslüman askerleri arasında da bir hoşnutsuzluk başlamıştı. Bir gün baktık ki, kampın etrafındaki bütün Hintli askerler gitmiş yerlerine acemi İngiliz askerleri gelmişlerdi. Aramızın gayet iyi olduğu bir Ermeni tercümanımız vardı. Konya'daki akrabalarını tanıdığımdan bana karşı bir sempatisi vardı. Ondan öğrendiğimize göre İngilizler, bütün Müslüman Hintli askerleri geri hizmetlere almışlardı. Hintli Müslüman askerlere itimat edemez olmuşlardı. Çünkü yalanları ortaya çıkmıştı. Maalesef o güne kadar pek çok Hint Müslüman'ı asker bunlara inanmış, gelmiş ve bunların oyunlarıyla telef olup gitmişti. Bu aldatılarak getirilen askerlerin bu işlerden bir haberi yoktu. Allah onlara rahmet etsin.

SONUÇ

Esaretten dönen askerlerimiz, kaderlerinin bu oyununa bir türlü alışamamış ve herkesten köşe bucak kaçar olmuşlardı. Onlar şehitlik veya gazilik beklerken esirlik akıllarının ucundan bile geçmemişti. Ama alın yazıları buymuş. Bundan zül duymaları doğru değildi. Fakat esir olmayı kendilerine bir türlü yediremediklerinden esaret hayatlarını ve anılarını ancak birer vesileyle anlatıyorlardı. Kurtuluş Savaşı'na kadar bu küskünlük devam etti. Kurtuluş Savaşı, hem vatanın hem de onların kurtulmasına vesile oldu. Moralleri son derece düzelmiş olarak Kurtuluş Harbi'nden döndüler. Evet, bu arada pek çoğu şahadet mertebesine erişmiş, hepsi de huzurla gözlerini yummuşlardır. Onlar da şehit ve gazi olmuş, böylece kendilerine yapılan dua ve temenniye uymuşlardır. Artık onların da savaş anıları vardır.

Esaret, onların hayat kitabında kara sayfadan başka bir şey değildir. Bu nedenle o kara sayfayı açmak istememişlerdir. Onların esaret hayatları yine kendileri tarafından muhtelif sebeplerle, anlatılan bilgi kırıntılarıyla oluşmuştur. Her ne kadar eksik ve noksan olsalar da bu bilgi kırıntıları bile bizi bazı hakikatlere ulaştırmaktadır.

20 YY. BAŞLARINDA KONYA'DA BİR PROTESTAN MİSYONER FAALİYETİNE DAİR

Sami BAYBAL*

ÖZET

Yaptığımız çalışma, "Babalık" gazetesinde neşredilen ve "Sırât-ı Müstakîm" dergisinin 1911 tarihli 150. sayısında da yer alan "Konya'da Protestanlık" başlıklı makaleden hareketle XX. Yüzyılın başlarında Konya'da ortaya çıkan "Dr. Dad" isminde bir Amerikan misyonerinin mesleğini de bir paravan olarak kullanıp Protestanlık adına nasıl misyonerlik çalışması yaptığına ve hangi metotları kullandığına dair bir takım ipuçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler : *Babalık, Sırat-ı Müstakîm, Dr. Dad, Konya, Protestanlık, Misyonerlik*

ABSTRACT

ABOUT ACTIVITY OF A MISSIONARY IN KONYA AT THE BEGININGS OF 20 TH. CENTURY

Departing from the article titled "Protestanism in Konya", which came out in the local newspaper "Babalık" and in the 150th issue of "Sırât-ı Müstakîm" in 1911, I will try to provide some clues about how an American missionary named "Dr. Dad" perpetrated missionary activities in the disguise of offering medical service and what kinds of methods he used in his pursuits.

Keywords: *Babalık, Sırât-ı Müstakîm, Dr. Dad, Konya, Protestanism, Missionary.*

* Dr, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Mazhar Yusuf'un sahibi olduğu ve 1910-1952 yılları arasında Konya'da yayın hayatını sürdüren "Babalık Gazetesi", bizim tahminimize göre halkla buluştuğu ilk yıl veya bir sonraki yılda (1911) "Konya'da Protestanlık" başlıklı bir makaleyi de yayımlamıştır. Yaptığımız araştırmalar, Konya'nın çeşitli kütüphanelerinde tek tük bazı nüshalarına rastladığımız bu gazetenin söz konusu makaleye yer verdiği sayısına ulaşmamız noktasında bir netice vermemiştir. Fakat aynı makalenin Sırât-ı Müstakîm Dergisinin M. 1911 (R.1327) yılı 150. sayısının 318-319. sayfalarında olduğu gibi yani gazetede geçtiği şekliyle neşredilmesi, bizim için bilimsel anlamda bir ümit ışığı olmuştur. Zira ilerde tekrar değineceğimiz gibi makalenin muhtevasına ait yakalamaya çalıştığımız ipuçları, günümüzle ilişkilendirilecek ve bir takım sonuçlar çıkartılabilecek niteliktedir.

İşte biz bu çalışmamızda, Osmanlıca olarak kaleme alınmış söz konusu makaleyi önce kelimesi kelimesine latinize etmeyi ve makalede geçen bazı terimlerin kısaca ne anlama geldiklerini de parantez içerisinde göstermeyi düşündük. Daha sonra da makalenin muhtevasıyla ilgili bazı mülâhazalarımızı beyan ederek, bugünkü gelişmeler bağlamında o günkü bilgilerin nasıl değerlendirilebileceğine dair belki birkaç şey söylemeyi denedik.

Bir misyoner faaliyetine dair neşredilen makale: "Konya'da Protestanlık"

Konya'da münteşir "Babalık" gazetesinden :

Doktor Dad bilvâsıta aldığı arazinin etrafına dâire-i âidesinden ruhsat-ı resmiyye almaksızın duvar çevirtmeye başlamış ve mezkur arazinin yanı başında bir takım tarlaları da peylemiştir. Haftada iki gün bir takım âileleri gençleri başına toplamakta ve halkın içtimâına vasıta olan piyanonun nağamât-ı lâtifesi, simû zerr (altın-gümüş)1in tesirât-ı dil-firîb (gönül aldatan, cazibeli, alımlı)i ve güzel sîmâların iltifât-ı câzibedârı sayesinde efkâr ve hissiyât-ı milliyyeyi izlâl (hakîr görme, küçük görme, alçaltma) ve ifsada çalışmaktadır.

Doktor Dad Konya'ya geleli bir iki ay olduğu halde bu küçük müddet zarfında mevzûu bahs olan sermayelerle epeyce temâyülât ihraz (alma, kazanma, elde etme, erişme) eyledi. Bu cümleden olmak üzere dört beş Rum âilesine Protestanlığı kabul ettirmiş ve teklif ettiği maaşlarla karîben tebdîl-i mezhep edenlerin çoğalacağı şüphesiz bulunmuştur. Her türlü va'd-i vaîd (verilmiş sözler) lerden başka ailelere şehrî (aylık) beş liradan on liraya kadar maaş veriyor. Bekârlara verilen miktar ise ayda üçyüz kuruştur. Hıristiyan vatandaşlarımızdan bazıları dolgun maaş verilirse Protestanlığı kabul edeceklerini söylemektedirler.

Hürriyet-i vicdan ve serbestî-i edyân vardır. Herkes istediğine göre hareket edebilir. Fakat para ile ruh kazanılmaz. Bunun böyle olduğunu Doktor Dad daha a'lâ bilir. Biz kimseye Protestan olmasın demiyoruz. Elimizde kimsenin hürriyetine karışmak ve hukukuna tecavüz etmek hakkı yoktur. Yalnız diyoruz ki; Doktor din perdesinin arkasına geçerek hâlen ve âtiyen menâfî-i vataniyyemize elvermeyecek siyâsî entrikalar peşinde koşuyor. Bu gibilerin değil Konya muhît-i safında memâlik-i Osmaniyyenin hiçbir yerinde câ (yer, mevki, mekân)y-ı kabûl görmemeleri lâzım gelir. Doktorun Kayseri'de kırdığı yumurta kırkı değil kırkbini geçti. Misyonerlerin Suriye'de tuttukları yol cümlenin ma'lumu. Mistir Dad hekim ise hekimliğini yapsın. Misyoner ise hekimlikten, siyasî rollerden elini çeksin. Vazifesi siyâsî roller çevirmekse vaktiyle haber versin. İki karpuz bir koltuğa sığmaz derler; bu adam iki yüzünü birden sığdırıyor. Bizim bildiğimiz bu kadar. Kimbilir daha akıl erdiremediğimiz bilemediğimiz ne kadar şeyler vardır. Eğer kapitülasyonlar filanlar memâlik-i Osmaniyyeyi her şeye müsait bir yemlik hâline vaz ediyor ve ağzımızı açmaktan söz söylemekten bizi men ediyorsa mülkümüzün anahtarlarını ellerine teslim edelim. Geçinecek bir yer göstersinler! İş âdetâ açıktan açığa bu dereceye varıyor. Dün idarehânemize fakir bir kadın geldi. Kucağındaki çocuğu gösterdi. Onbeş yirmi gün evvel Doktor Dad'ın bir hayli para alarak çocuğunun mesânesine ameliyat yaptığını ve sonra hiç bakmayıp çocuğun üç yerinden tebevvül etmekte olduğunu söyledi. Hekimliğin, cerrahlığın ismi nâmına şu muameleye teessüf olunur. Cerrah nâmı altında bu insan kasaplarının hançer-i i'tisaf (doğru yoldan sapma, yolsuzluk etme)ı ve neşter-i ihtirası altına boyunlarımızı uzatıyoruz. Fakat hâlâ ne anlayan ne soran vardır!?"

Makalenin Muhtevasının Düşündürdükleri

Yukarıda "Babalık" gazetesinden naklen Sırât-ı Müstakîm dergisinde neşredildiği şekliyle aktardığımız makalede Amerikalı Misyoner Dr. Dad'ın bir takım misyonerlik faaliyetlerine işaret edilmektedir. Adı üstünde doktor olan Dad,

yaptığı misyonerlik çalışmalarında bu mesleği bir kılıf olarak kullanmayı başarmıştır. Fakat bu arada siyâsî entrika çevireceğim derken kendi mesleğinde de ihmalkâr veya hatalı davranmış; bir çocuğu mesanesinden bir hayli para alarak ameliyat ettikten sonra hiç ilgilenmeyerek çocuğun üç ayrı yerinden bevl etmesine neden olmuştur. Konya'ya aldığı bir arazinin etrafına izinsiz duvar çevirttirmiş ve bu arazinin yanı başındaki tarlaları da kendine mâl etmiştir. Haftada iki gün bir takım gençleri ve aileleri cezbedecek şekilde altınlı-gümüşlü, müzikli toplantılar düzenleyerek bir cazibe merkezi haline gelmeyi denemiştir. Hattâ işi daha da ileri bir boyuta taşıyarak; ailelere beş liradan on liraya kadar, bekârlara ise üç yüz kuruş aylık vermiştir. Bunun sonucunda Dr. Dad'ın tesiriyle dört beş Rum aile mezhep değiştirerek Protestan olmuştur. Öyle ki, doyurucu maaş verilirse mezhep değiştireceğini söyleyenler bile vardır. Bu arada Dr. Dad'ın daha önce bulunduğu Kayseri'de kırdığı yumurtanın değil kırkı kırkbini geçtiğine de dikkat çekilmektedir. (Sırât-ı Müstakîm, 1327/1911, 318-319).

Söz konusu makalede bir taraftan Dr. Dad'ın misyonerlik faaliyetlerine yönelik bir takım çabaları aktarılırken, diğer taraftan da Dr. Dad ikaz edilmekte; "hekim ise hekimliğini yapsın, misyoner ise hekimlikten ve siyâsî rollerden elini çeksin, din perdesinin arkasına geçerek vatanın menfaatleriyle çelişecek siyâsî entrikalar peşinde koşmasın (Sırât-ı Müstakîm, 1911, 318) şeklinde bir bakıma kamuoyunun da dikkati çekilmektedir.

Dr. Dad'ın, gerçekten makalede geçtiği gibi misyoner olup olmadığının teyidi açısından şu bilgiyi vermekte fayda mülâhaza ediyoruz : Yeni Konya Gazetesi'nin 9 Mayıs 1972 tarihli (Yıl : 23) ve 9204 sayılı nüshasında Yolcu (Afif Evren) mahlasıyla yayımlanmaya başlanan "Bir Yolcudan Anılar" adlı tefrikanın 21. sayısında Dr. Dad'ın oğlu Rad (Tost)'dan da söz edilmekte ve Afif Evren'in şu ifadesi yer almaktadır: "Baba-oğul iki doktorun Amerikan misyonerlerinden olduklarını sonradan öğrenmiştim."

XX. yüzyılın başında Dr. Dad'ın ve bilâhare oğlu Dr. Rad'ın yapmış oldukları misyonerlik çalışmalarıyla, yine o yıllarda yapılan nüfus sayımı ile ilgili bize kadar gelen bilgiler birbiriyle örtüşmektedir. Buna göre 1897 yılında Konya merkez nüfusunun azınlık kısmında ilginç bir farklılaşma vardır. Önceleri sadece Rum Ermeni nüfusu verilirken bu defa Katolik ve Protestan ilâvesi yapılmıştır. Rum nüfus 1024, Ermeni 1822, Katolik 37, Protestan 42'dir. Ortaya çıkan tablo, batılı devletlerin misyoner faaliyetleri ile doğrudan ilişkilidir. Katolik nüfusun ortaya çıkması Fransız, Protestan nüfusun ise, Amerikan ve Alman misyonerler ve nüfuzunun sonucudur (Arabacı, 1998, 4-5). Dolayısıyla yukarıdaki tablonun karşımıza çıkmasında Dr. Dad ve benzeri Amerikan misyonerlerinin az ya da çok bir rol oynadıkları kanaatindeyiz. Tabiî bu arada XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başı itibariyle nüfusun kahir ekseriyetinin müslüman olduğu Konya'da bu tür misyonerlik faaliyetlerine karşı basın hayatındaki neşriyatın dışında nasıl bir tepki verildiği de merakımızı celbetmiştir!

"Konya'da Protestanlık" Adlı Neşriyattan Hareketle Osmanlı'dan Günümüze Anadolu'daki Protestan Misyonerliği

Biz bu çalışmamızda Protestan Misyonerliği'nden geniş olarak (Bkz. Malkoç, 2004, 161-193) söz edecek değiliz. Sadece sözkonusu makalede bize aktarılan belli bir dönemin misyonerlik faaliyetini teyit etme ve bu tür çalışmaların çerçevesini ve sonuçlarını görebilmemiz açısından birkaç noktaya işaret etmek istiyoruz:

Her şeyden önce dikkat çekmek istediğimiz husus, "Konya'da Protestanlık" adlı makalenin Sırât-ı Müstakîm'de "Babalık" gazetesinden naklen yayımlandığı tarih gözönünde bulundurulduğunda, Dr. Dad'ın Konya'da misyonerlik faaliyetlerine giriştiği 1910-1911'li yıllar, misyonerliğin modern dönemi (1793-1965) içinde (Küçük, 1996, 37) yer almaktadır.

Protestan misyonerlerinin Anadolu macerası yaklaşık iki yüzyıl önce başlamış, zaman içinde misyonerler için iniş çıkışlar olmuştur (Malkoç, 2004, 192). Bizim çalışmamızda misyonerlik faaliyetleri açısından özellikle vurgu yaptığımız tarih 1910 ve sonrası olduğuna göre bu dönem, hâlâ Osmanlının ayakta olduğu sıralardır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde Protestan misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcı XIX. yüzyıl başlarıdır ve Protestan misyonerler de Amerika ve İngiltere orijinlidirler (Kocabaşoğlu, 1991, 14-23; Turan, 2002, 29). Anadolu'da Protestan misyonerliğinin sistemli bir şekilde yapılması yine XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir (Malkoç, 2004, 161).

Protestan misyonerler Anadolu'yu üç bölüme ayırarak çalışmalarına başlamışlardır. Bu bölgeler, İstanbul, Merzifon ve Trabzon'u içine

alan Batı Bölgesi, Antep ve Maraş merkezli Orta (Merkezî) Anadolu Bölgesi ve Elazığ (Harput) merkezli Doğu Anadolu Bölgesi'dir (Kocabaşoğlu, 1991, 94-97; Aydın, 2002, 195; Malkoç, 2004, 165-166). Konya'da misyonerlerin Orta Anadolu Bölgesi'ndeki çalışma alanlarından biridir.

Çalışmamızın XX. yüzyılın başını ilgilendirmesi açısından şu bilgi bizim için önemlidir: "Devam eden göçlere rağmen XX. Yüzyılın başlarında, Anadolu'da önemli sayıda Protestan bulunmaktaydı. 1913 yılında Ermeni ve Süryani'ler arasından Amerika'ya yapılan göçlere rağmen âyinlere katılan Protestan sayısı çoğunluğu Ermeni olmak üzere 54000'e kilise sayısı da 148'e ulaşmıştı. Ancak Protestan cemaati mensubu ve kilise sayıları I. Dünya Savaşı ve sonrasında hızla azalmıştır (Malkoç, 2004, 172-173). Protestan misyonerlerinin bunca çabalarına rağmen, Osmanlı dönemine bakıldığında amaçlarına tam olarak ulaşamadıkları da bir vakıadır.

Misyonerlerin Çalışma Metodları Bağlamında Osmanlı Dönemindeki Protestan Misyonerliği ile Günümüzdeki Misyonerliğin Mukayesesi

Misyonerliğin ana hedefi; Hıristiyanlığı yaymak ve yeni Hıristiyanlar kazanmak olduğundan, misyonerler bu gayeye ulaşmak için çok ciddî anlamda çalışma metodları geliştirmek ve sonra da uygulamak durumundadırlar. Dolayısıyla misyoner teşkilâtlar, hem bir takım çalışma alanları oluştururlar, hem de misyonerlerini çok iyi yetiştirirler. Biz burada misyonerlerin nasıl yetiştirildiklerini teker teker sıralayacak değiliz. Yalnız konumuzu ilgilendirmesi açısından bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz: Misyonerlik faaliyetleri açısından bazı sosyal etkinliklerin yürütülmesi son derece önemlidir. Bu etkinlikler içerisinde "sağlık sorunlarıyla ilgilenmek" de vardır (Gündüz, 2005, 199). İnsanın en fazla bakım, himaye ve ilgi beklediği bir zamanda, kendisine hizmet götüren kişinin kimliği önemli değildir. Ona her türlü telkinin etkili olması gayet tabiîdir. Hayatî bir tehlike atlatan insan o anda sadece tekrar hayatına kavuşmayı ister, kendisine yapılan telkinlerin, sonuçta misyonerliğin bir parçası olduğunu düşünemez. Çünkü insanın olduğu yerde, acılar da vardır. Acıların olduğu yerde doktorluğa ihtiyaç vardır. Doktorluğa ihtiyaç olan yerde de misyonerlik için uygun bir fırsat vardır (Cilacı, 1990, 20). Bu yüzden misyonerlerin yetiştirilmesinde mümkün olduğu kadar meslekî eğitimin verilmesine çok özen gösterilmiştir. Az önce ifade ettiğimiz gibi doktorluk, misyonerlik faaliyeti için çok önemli bir vasıtadır. Hastahane hizmetleri, hemşirelik, misyonerlik için en önemli ve tesirli vazifelerdendir (Tümer, Küçük, 1997, 425).

İşte bu bağlamda Protestan misyonerleri XIX. Yüzyılda eğitim ve sağlık alanlarında ciddi çalışmalar yapmışlar, onlarca okul ve hastane kurmuşlar, buralarda binlerce eğitimci ve doktor misyoner çalıştırarak propaganda için bir çok kişiye ulaşma fırsatı bulmuşlardır (Malkoç, 2004, 192). Sıkça başvurduğumuz makalede kendisinden sözedilen Dr. Dad da bu misyonerlerden sadece biridir. Doktorluk mesleğini kullanarak, bir takım metotlarla çevresini etkilemeye çalışmış ve az da olsa misyonerlik çalışmasında başarılı olmuştur (Sırat-ı Müstakîm, 1911, 318).

Osmanlı dönemindeki Protestan misyonerliği ile günümüzdeki misyonerliği mukayese ettiğimizde benzer bir çok yöne rastlamaktayız. O dönemde de, günümüzde olduğu gibi, ev kiliselerine, sokaklarda İncil dağıtılmasına, misyonerlerin aileleri ile birlikte sözkonusu faaliyeti yürütmelerine, batılı devletlerden destek almalarına ve yerli halkın geleneklerine uyum göstermelerine rastlamaktayız. Bunun yanında misyonerlerin kullandığı bazı yöntemlerde değişiklikler olmuştur. Örneğin Osmanlı'da kurdukları okul ve hastane gibi kurumların yerini, sesli ve görsel yayınlar ile internet almıştır. En üzücü olan farklılık da Osmanlı'da Müslümanlar arasında başarısız olduğu için Ermeniler üzerinde yürütülen misyonerliğin günümüzde Müslümanlara yönelik olarak sürdürülmesidir. Bunun sonucunda önemli sayıdaki Müslüman genci son yıllarda Protestanlığı kabul etmiştir. Ancak yapılan araştırmalara göre Hıristiyanlığı kabul ederek Protestanlaşanların tamamına yakını, önceden sadece nüfus kağıdında Müslüman yazan, İslâm hakkında olumlu bir fikri olmayan kişilerdir. Bu kişiler ateist bir hayat sürerken düştükleri bunalım sonucunda misyonerlerle karşılaşmış ve Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir (Malkoç, 1994, 192-193).

SONUÇ

Protestan misyonerliğinin Anadolu'ya yönelik çalışması XIX. yüzyılla birlikte başlamış; misyonerler için zaman içinde bir takım iniş ve çıkışlardan sonra günümüze kadar gelmiştir. Bugün de söz konusu misyonerlik çalışmaları

Protestanlar açısından tüm hızıyla devam etmektedir. Bizim bu araştırmamız, Cumhuriyet'in kurulmasından az önce Anadolu'nun merkezi sayılan Konya'da Protestan misyonerliğinin nasıl bir çalışma içerisinde olduğunu ortaya koyduğu gibi, misyonerlerin kullandıkları yöntemler açısından dünle bugün arasındaki farkı da irdelemiştir. Buna göre Protestan misyonerliğinin dün olduğu gibi bugün de gayesini gerçekleştirebilmek adına en çok önem atfettiği topraklardan biri de Türkiye'dir. Hedef, Müslüman Türk halkıdır. Dolayısıyla misyonerler Osmanlı dönemine göre çok daha değişik metod ve taktikler kullanabilmenin çabası içerisindedirler. Misyonerlerin o dönemde Protestanlaştırdıkları Müslüman sayısı son derece az olmuştur. Fakat bugün itibariyle durum, oldukça tehlikeli boyutlara ulaşmaya yön tutmuştur. Kanaatimize göre Protestanların önündeki en büyük engel; bir taraftan halkımızın uyanık ve firasetli olması, diğer taraftan da İslâm'ı doğru bir şekilde öğrenmesidir. Bu noktada en büyük görev, ebeveynlerle birlikte ilâhiyatçılara ve din görevlilerine düşmektedir.

KAYNAKÇA

ARABACI, Caner, 1998, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, No : 9, Konya.

AYDIN, Mehmet, 2002, *Dinler Tarihine Giriş*, Din Bilimleri Yayınları: 4, Konya.

CİLACI, Osman, 1990, *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

DEVELLİOĞLU, Ferit, 1970, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğuş Ltd. Şti. Matbaası, Ankara.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, 1991, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, Arba Araştırma Basın Yayın Ticaret, İstanbul.

GÜNDÜZ, Şinasi, 2005, "Misyonerlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt : 30, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul, 2005, s. 193-199.

KÜÇÜK, Abdurrahman, 1996, *Misyonerlik ve Türkiye, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 37-51.

MALKOÇ, Mustafa Numan, 2004, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 2004, s. 161-193.

SIRÂT-I MÜSTAKÎM, 1911, "Konya'da Protestanlık", *Sırât-ı Müstakîm Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:150, Ay: 7, İstanbul, R. 1327/M.1911, s. 318-319.

TURAN, Ömer, 2002, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri", *Avrasya'da Misyonerlik*, Avrasya Yayınları, Ankara, 2004, s. 29 vd.

TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Abdurrahman, 1997, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.

Evren, Afif, 1972, "Bir Yolcudan Anılar", *Yeni Konya Gazetesi*, Yıl : 23, Sayı:9204, Konya, 9 Mayıs 1972.

NOT:

Çalışmamız içerisinde naklettiğimiz makalede geçen bazı kelimelerin ne anlama geldikleri, hemen o kelimenin yanı başında parantez içerisinde kısaca belirtilmiş ve bunun için Ferit Devellioğlu'nun, "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat"ından istifade edilmiştir.

BÖLÜM 2

EKONOMİ

- 1264/1848 Yılı Vergi Mükellefleri Listeleri Üzerinde Bir İnceleme Mahallelerde Doğu-Batı Gelişmişlik Farkı ve Yılın Vergi Rekortmenleri (s.27-43)
- Konya'da Faaliyet Gösteren İşletmelerin Kalite Yönetim Sistemi Etkinliğinin Analizi (s.45-62)
- Bir Hayat Tarzı Olarak Tüketim? Çarşıdan Mağazaya Bir Değişimin Anatomisi (s.63-78)
- Konya'nın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu (s.79-89)

1264/1848 YILI VERGİ MÜKELLEFLERİ LİSTELERİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME MAHALLELERDE DOĞU - BATI GELİŞMİŞLİK FARKI VE YILIN VERGİ REKORTMENLERİ

M.Ali UZ*

ÖZET

Konya Ser'iye Sicillerinin 148.numaralı defterin tamamı, merkez mahalleleri ile köylerin 1264/1848 yılı vergi mükellefleri listelerini ihtiva etmektedir. Listeler incelendiğinde, mahalle ve köylerin malî durumları ile nüfus yoğunlukları ortaya çıktığı gibi, bundan yaklaşık bir buçuk asır önce kullanılan ve sonradan değişen mahalle ve köy adlarını da ortaya koymaktadır. Bu araştırmada, üç merkez ilçe sınırları içerisinde yer alan mahallelerle ilgili vergi listeleri üzerinde duruldu. İnceleme ve araştırma sonucunda malî bakımdan gelişen ve gelişmeyen mahallelerin, bir mukayesesi ile ekonomik gelişmişliğin Batı'dan Doğu'ya doğru olduğu tespit edildi. İnceleme sonunda da genel bir değerlendirme yapıldı.

Anahtar sözcükler: *1848 tarihli vergi listeleri, mahalle, sınıf, kuruş, Civar, Durakfakı, Zincirlikuyu, Sarnıç vs.*

ABSTRACT

All of the Konya judical records number 148. consists central districts and villages of list of tax payers in 1264/1868. When the lists resarched as it is put forth accounting manners and population density, about one half century ago it is put forth changing districts and villages name too. In this resarch central districts were studied to list of tax.

Key Words: *Tax list of 1264/1848, district, class, penny, neigbour hood, Durafakı, Zincirlikuyu, Sarnıç*

* Av. Araştırmacı-Yazar

GİRİŞ

Konya Ser'iye Sicilleri arasında yer alan 148. numaralı defterin tamamı, merkez mahal-leleri ile köylerin 1264/1848 yılı vergi listelerini ihtiva etmektedir.

Defterin tamamı 276 sayfadan ibarettir. Biz incelememizde baş tarafta, defterin yarısını aşkın,170 sayfaya yakın merkez mahallesini esas aldık. Defter Civar mahallesi ile başlamakta, diğer mahallelerle devam etmekte ve köyerle son bulmaktadır

Vergiler, mahalle ve şahısların malî güç-lerine göre, 1. Sınıftan 8. Sınıfa kadar kademeli olarak tespit edilmiş. Bununla âdil bir vergi sistemi gerçekleştirilmek istenmiş. Yani malî güce göre vergi alma yolu tercih edilmiş.

Defterde mükellefler Arapça olarak, sınıf-ı evvel, sınıf-ı sâni, sınıf-ı salis, sınıf-ı rabi' ve sınıf-ı hamis ... şeklinde guruplara ayrılmış. Biz bunu Türkçe'ye çevirerek verdik.

1264/1848 yılında listede kullanılan bazı mahalle adları bugün kullanılmıyor. Bazı mahalleler de tamamen ortadan kalkmış. Meselâ 1264/1848 yılına gelinceye kadar bütün Şer'iye Sicillerinde Hacı Emir mahallesi olarak geçen ve 8-10 haneden ibaret, bugünkü hükümet binasının yeri ve çevresinde bulunan mahalle bu tarihte Ulvî Sultan Mahalle'si, olarak zikredilmektedir. Bu mahalle, Hükümet binasının yapılması ile tamamen ortadan kalkmış, 20. y. yıla gelememiş-tir.

Bugünkü S.Ü. Rektörlük binası çevresinde yer alan tarihî Akıncı Mahallesi de, Çiftemerdi-ven mahallesi ile birleştirilmiş. Bir kısım mahalle isimleri de 20. y.y. başlarında bugünkü mahalle isimleri ile değiştirilmiş. Ölübekledi Zevle Sultan ve Binari isimlerinde olduğu gibi. (1)

Sur içerisinde yer alan, Selçuklu döneminin en seçkin mahallelerinden, altı tarihî Selçuklu ve Beylikler Dönemi eserini bağrında barındıran Abdülaziz Mahallesi ile yine aynı dönemden gelen ve bu mahalleye komşu, Şıhosman Rûmî mahallesi, 1264/1848 yılına gelindiğinde, Konya'nın nüfusu en az ve malî gücü en zayıf mahalleleri arasına girmiştir.

1. Sınıf vergi miktarları esas alındığında, en düşük vergiyi, 50' şer kuruşla Abdülaziz ve Şıhosman Rûmî mahalleleri vergi mükellefleri tarafından, en yüksek vergi ise: 201 kuruşla Şerefşirin mahallesi vergi mükelleflerince ödenmiştir.

Nüfus itibariyle en kalabalık ve dolayısıyla da en çok vergi ödeyen mahalleler başta Meram olmak üzere, Büyüksinan ve Polatlar mahalleleridir.

Daha önceki Şer'iye sicillerinde olduğu gibi bu ciltte de Gazialemşah mahallesi için Millet-i Rum, Çiftemerdiven Mahallesi için de Millet-i Ermiyan tabirleri kullanılmıştır. Tabirlerden Gazialemşah Mahallesi'nde Rum, Çiftemerdiven Mahallesi'nde de Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır.

Fotokopi çekiminden kaynaklanan bir karışıklık dolayısıyla, Millet-i Ermiyân olarak 2. defa listede zikredilen, Çiftemerdiven mahallesi ile ilgili tam bir değerlendirme yapılamamıştır.

Defterde mükellefler bazen meslekleri, bazen lâkapları, bazen de sadece baba veya kocalarının adları ile zikredilmiştir.

Önce mahallelerdeki vergi listeleri olduğu gibi takdim edilmiş, sonra mahalleler verdikleri vergi miktarlarına göre üç guruba ayrılarak mahalleler arasında karşılaştırma imkânı sağlamaya çalışılmıştır. İncelememizin sonunda da, vergi miktarları ve nüfus yoğunluğu ile ilgili olarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1264/1848 TARİHLİ VERGİ LİSTESİ

Mahalle ve sınıfı:	Miktar(Kuruş)	Kişi :
CİVAR		
1. sınıf :	105	11
2. sınıf :	76	21
3. " :	57	28
4. " :	39	25
5. " :	25	30
6. " :	17	10
DURAKFAKI		
1. Sınıf :	110	11
2. " :	80	5
3. " :	60	9
4. " :	40	15
5. " :	25	12
6. " :	15	8
ÇELEBİ SOKAĞI		
1. Sınıf :	115	6
2. " :	80	8
3. " :	--	-
4. " :	50	-
5. " :	44	12
6. " :	22	6
ZİNCİRLİKUYU		
1. Sınıf :	185	1
2. " :	120	1
3. " :	100	8
4. " :	65	5
5. " :	--	-
6. " :	24	-
7. " :	15	4
HACIBODUK		
1. Sınıf :	122	2
2. " :	81	12
3. " :	62	16
4. " :	41	9
5. " :	22	9
SARNIÇ		
1. Sınıf :	150	3
2. " :	113	6
3. " :	105	11
4. " :	55	20
5. " :	36	31
6. " :	25	25
SARIHASAN		
1. Sınıf :	120	7
2. " :	100	5
3. " :	85	5
4. " :	52	31
5. " :	32	26
6. " :	16	11
DOLAPPARE		
1. Sınıf :	110	8
2. " :	75	6
3. " :	60	17
4. " :	45	17
5. " :	35	11
6. " :	25	11
DOLAP YEMENİCİ HALİL		
1. Sınıf :	88	5
2. " :	57	5
3. " :	41	5
4. " :	26	3
5. " :	18	4
DOLAP MAHMUD		
1. Sınıf :	85	4
2. " :	60	3
3. " :	45	6
4. " :	36	4
5. " :	28	6
6. " :	23	5
DOLAP BATTAL		
1. Sınıf :	86	9
2. " :	55	7
3. " :	40	8
4. " :	29	9
5. " :	21	5
6. " :	14	3
DOLAP MEKTEP		
1. Sınıf :	100	3
2. " :	75	7
3. " :	--	-
4. " :	--	-
DOLAP CAMİ		
1. Sınıf :	150	3
2. " :	90	8
3. " :	50	5
4. " :	30	15
5. " :	13	9
PİRÎMEHMETPAŞA		
1. Sınıf :	123	13
2. " :	80	13
3. " :	58	22

4. "	:	45	13
5. "	:	32	35
6. "	:	23	29
7. "	:	15	21

DEDEMOĞLU (KUŞKUNDU)

1. Sınıf	:	151	1
2. "	:	130	4
3. "	:	80	11
4. "	:	60	10
5. "	:	45	18
6. "	:	35	17
7. "	:	25	5

KERİMDEDE CAMİ

1. Sınıf	:	123	4
2. "	:	113	4
3. "	:	70	9
4. "	:	56	10
5. "	:	38	15
6. "	:	26	7
7. "	:	10	10

KERİMDEDE ÇEŞME

1. Sınıf	:	124	3
2. "	:	115	6
3. "	:	68	12
4. "	:	56	12
5. "	:	--	--
6. "	:	--	--
7. "	:	26	7

KERİMDEDE MEKTEP

1. Sınıf	:	121	3
2. "	:	116	2
3. "	:	68	11
4. "	:	57	18
5. "	:	38	19
6. "	:	26	6
7. "	:	10	8

KABASAKAL

1. Sınıf	:	68	3
2. "	:	58	6
3. "	:	--	--
4. "	:	38	11
5. "	:	26	11

ABACI SEYİT

1. Sınıf	:	61	7
2. "	:	45	4
3. "	:	35	9

AKÇEŞME

1. Sınıf	:	108	4
2. "	:	68	6
3. "	:	46	10
4. "	:	35	6
5. "	:	30	9

FAKİH DEDE

1. Sınıf	:	104	8
2. "	:	63	25
3. "	:	47	23
4. "	:	30	9
5. "	:	23	5
6. "	:	16	8

YUNUSOĞLU

1. Sınıf	:	105	5
2. "	:	75	11
3. "	:	50	10
4. "	:	42	10
5. "	:	30	16

SARIYAKUP

1. Sınıf	:	120	4
2. "	:	100	5
3. "	:	75	13
4. "	:	55	13
5. "	:	34	13
6. "	:	18	7

BURHAN DEDE

1. Sınıf	:	104	5

2. "	:	90	11
3. "	:	65	11
4. "	:	43	24
5. "	:	17	8

ULUIRMAK ALİ HOCA

1. Sınıf	:	100	5
2. "	:	--	--
3. "	:	50	13
4. "	:	40	6
5. "	:	30	7
6. "	:	21	5

ULUIRMAK SAKA

1. Sınıf	:	115	5
2. "	:	80	11
3. "	:	45	18
4. "	:	--	--

KURBU CEDİD

1. Sınıf	:	120	4
2. "	:	80	10
3. "	:	56	7
4. "	:	45	8
5. "	:	32	11

FAHRÜNNİSA

1. Sınıf	:	100	10
2. "	:	70	11
3. "	:	45	17
4. "	:	33	17
5. "	:	19	5

BORDABAŞI

1. Sınıf	:	105	5
2. "	:	87	6
3. "	:	63	11
4. "	:	49	8
5. "	:	36	12
6. "	:	21	14

ŞEYHAHMET

1. Sınıf	:	85	5
2. "	:	62	6
3. "	:	55	9
4. "	:	45	5
5. "	:	35	6
6. "	:	30	4

HOŞHAVANSAATÇİ

1. Sınıf	:	121	3
2. "	:	65	8
3. "	:	55	8
4. "	:	35	3
5. "	:	18	4

SUNGUR

1. Sınıf	:	70	6
2. "	:	45	6
3. "	:	30	6
4. "	:	21	5

KARAKURT

1. Sınıf	:	73	9
2. "	:	45	7
3. "	:	25	4
4. "	:	16	6

(HOŞHAVAN) ATA CEMAATI

1. Sınıf	:	65	9
2. "	:	50	9
3. "	:	30	5

EMİRHALİLOĞLU

1. Sınıf	:	71	3
2. "	:	55	4
3. "	:	26	2

TARHANA

1. Sınıf	:	71	11
2. "	:	50	10
3. "	:	41	8
4. "	:	31	5

ÖYLEBEKLEDİ (ÖLÜBEKLEDİ)

1. Sınıf	:	100	4
2. "	:	--	-

3. "	:	--	-
4. "	:	43	9
5. "	:	30	9
6. "	:	29	5

HOCAFARUK

1. Sınıf	:	80	4
2. "	:	70	5
3. "	:	58	5
4. "	:	41	5
5. "	:	19	4

AKBAŞ

1. Sınıf	:	84	4
2. "	:	64	6
3. "	:	42	9
4. "	:	30	4
5. "	:	15	5

AKSİNLE

1. Sınıf	:	120	3
2. "	:	91	6
3. "	:	62	10
4. "	:	41	10
5. "	:	30	10

SAHİBATA

1. Sınıf	:	90	4
2. "	:	55	3
3. "	:	27	8
4. "	:	17	4

KÜLAHÇI

1. Sınıf	:	95	2
2. "	:	75	5
3. "	:	60	5
4. "	:	50	6
5. "	:	33	7

FÜRKANDEDE

1. Sınıf	:	80	2
2. "	:	52	2
3. "	:	32	3

ŞEYHALİMEN YAHŞİ

1. Sınıf	:	85	9
2. "	:	62	13
3. "	:	45	16
4. "	:	30	10
5. "	:	18	3

ŞEYHALİMEN RECEPAĞA

1. Sınıf	:	81	7
2. "	:	58	14
3. "	:	48	5
4. "	:	--	-

SIĞIR SOKAĞI

1. Sınıf	:	168	2
2. "	:	85	9
3. "	:	65	8
4. "	:	45	7
5. "	:	35	6
6. "	:	15	8

HASANDEDE

1. Sınıf	:	133	1
2. "	:	65	12
3. "	:	45	5
4. "	:	--	-
5. "	:	25	4

HACI YUSUFMESCİD

1. Sınıf	:	100	5
2. "	:	70	7
3. "	:	55	8
4. "	:	40	6

HACISADIK

1. Sınıf	:	100	3
2. "	:	80	15
3. "	:	60	15
4. "	:	40	10
5. "	:	30	10
6. "	:	21	4

SÜTÇÜ SOKAĞI

1. Sınıf	:	90	6
2. "	:	69	4
3. "	:	60	10
4. "	:	50	8
5. "	:	33	12

ORTAMESCİD

1. Sınıf	:	131	3
2. "	:	105	8
3. "	:	82	8
4. "	:	60	16
5. "	:	45	33
6. "	:	21	7

KAYACIK MESCİDİ

1. Sınıf	:	68	13
2. "	:	46	7
3. "	:	21	6

YANIKCAMİ

1. Sınıf	:	105	6
2. "	:	82	11
3. "	:	58	20
4. "	:	43	15
5. "	:	30	10
6. "	:	20	9

HACICEMİL

1. Sınıf	:	150	4
2. "	:	93	4
3. "	:	78	11
4. "	:	57	24
5. "	:	40	30
6. "	:	26	24

MÜŞKİ

1. Sınıf	:	105	2
2. "	:	75	7
3. "	:	58	13
4. "	:	33	5
5. "	:	21	7

POLATLAR

1. Sınıf	:	130	6
2. "	:	105	10
3. "	:	80	14
4. "	:	60	23
5. "	:	46	20
6. "	:	34	18
7. "	:	24	33

BÜYÜKSİNAN

1. Sınıf	:	89	11
2. "	:	?	?
3. "	:	55	34
4. "	:	48	40
5. "	:	40	37
6. "	:	31	24

KAYACIKARAPLAR

1. Sınıf	:	103	5
2. "	:	61	13
3. "	:	46	25
5. "	:	36	14
6. "	:	27	7

KÜÇÜKSİNAN

1. Sınıf	:	87	10
2. "	:	68	19
3. "	:	52	23
4. "	:	36	25
5. "	:	21	4

KARACIĞAN

1. Sınıf	:	92	12
2. "	:	65	--
3. "	:	49	25
4. "	:	39	32
5. "	:	33	7

NEHRİKAFUR

1. Sınıf	:	76	10
2. "	:	55	14
3. "	:	40	6
4. "	:	31	8

5. "	:	21	7
6. "	:	10	3

BULGURİMAM

1. Sınıf	:	104	4
2. "	:	80	5
3. "	:	58	6
4. "	:	--	-

KARAKAYIŞ

1. Sınıf	:	93	5
2. "	:	76	4
3. "	:	59	5
4. "	:	46	11
5. "	:	36	18
6. "	:	29	13

KALENDERHANE

1. Sınıf	:	79	11
2. "	:	55	10
3. "	:	37	7
4. "	:	15	6

NİŞANTAŞI

1. Sınıf	:	75	5
2. "	:	54	7
3. "	:	34	5
4. "	:	9	3

BAĞEVLİYA

1. Sınıf	:	120	3
2. "	:	80	6
3. "	:	60	6
4. "	:	35	6
5. "	:	20	5

DARICI

1. Sınıf	:	110	3
2. "	:	87	4
3. "	:	65	3
4. "	:	55	3
5. "	:	42	2
6. "	:	35	4

7. "	:	24	4

AHMET DEDE

1. Sınıf	:	140	4
2. "	:	70	9
3. "	:	58	9
4. "	:	38	18

KUZGUNKAVAK

1. Sınıf	:	150	1
1. "	:	95	8
2. "	:	65	7
3. "	:	48	10
4. "	:	37	7
5. "	:	27	7
6. "	:	23	4

AHMETFAKİH

1. Sınıf	:	85	5
2. "	:	57	13
3. "	:	40	13
4. "	:	27	9

KECECİ

1. Sınıf	:	90	3
2. "	:	70	5
3. "	:	51	3
4. "	:	31	3
5. "	:	21	4

BABIAKSARAY

1. Sınıf	:	107- 80	1-6
2. "	:	61	4
3. "	:	46	12
4. "	:	31	7
5. "	:	20	13
6. "	:	19	17

PÜRÇÜKLÜ

1. Sınıf	:	104	7
2. "	:	70	12
3. "	:	--	-
4. "	:	34	-

5. "	:	25	10
6. "	:	14	9

ESENLU

1. Sınıf	:	95	5
2. "	:	65	5
3. "	:	41	7
4. "	:	25	7
5. "	:	12	3

ŞÜKRAN

1. Sınıf	:	70	12
2. "	:	50	7
3. "	:	35	5
4. "	:	25	5
5. "	:	15	5

MÜCELLİT

1. Sınıf	:	85	6
2. "	:	62	10
3. "	:	45	4
4. "	:	39	13
5. "	:	22	10

SEPHAVAN

1. Sınıf	:	102	6
2. "	:	75	9
3. "	:	50	8
4. "	:	30	9
5. "	:	20	5

MUHTAR

1. Sınıf	:	56	4
2. "	:	41	3
3. "	:	31	4
4. "	:	20	6

İHTİYAREDDİN

1. Sınıf	:	80	4
2. "	:	?	?
3. "	:	40	8
4. "	:	30	8
5. "	:	20	4

KALECİK

1. Sınıf	:	91	1
2. "	:	80	4
3. "	:	50	8
4. "	:	28	7
5. "	:	19	4
6. "	:	11	2

KALECELP

1. Sınıf	:	82	9
2. "	:	55	7
3. "	:	41	6
4. "	:	28	7

KÜRKÇÜ

1. Sınıf	:	86	5
2. "	:	57	7
3. "	:	49	7
4. "	:	39	8

AKINCI

1. Sınıf	:	66	2
2. "	:	45	3
3. "	:	33	4
4. "	:	22	5

ŞEKERFURUŞ

1. Sınıf	:	92	1
2. "	:	72	3
3. "	:	56	4
4. "	:	40	3
5. "	:	24	2

ŞEYH OSMAN RÛMÎ

1. Sınıf	:	50	7
2. "	:	40	3
3. "	:	30	3
4. "	:	11	3

BEYHEKİM

1. Sınıf	:	65	4
2. "	:	55	7
3. "	:	29	5

4. "	:	18	4
HOCAHASAN			
1. Sınıf	:	106	1
2. "	:	86	4
3. "	:	55	6
4. "	:	45	3
ABDÜLAZİZ			
1. Sınıf	:	50	5
2. "	:	36	5
ZEVLE SULTAN			
1. Sınıf	:	60	3
2.	:	--	-
ŞEYH SADREDDİN			
1. Sınıf	:	60	4
2. "	:	50	4
3. "	:	35	3
SAKAHANE			
1. Sınıf	:	60	3
2. "	:	42	6
3. "	:	32	3
4. "	:	21	3
BİNARİ			
1. Sınıf	:	80	5
2. "	:	70	6
3. "	:	60	9
FERHUNİYE			
1. Sınıf	:	80	8
2. "	:	54	10
3. "	:	40	11
4. "	:	30	10
5. "	:	20	4
AKNAL			
1. Sınıf	:	103	1
2. "	:	52	4
3. "	:	40	3
MİHMANDAR			
1. Sınıf	:	105	3
2. "	:	70	3
3. "	:	50	8
4. "	:	34	7
5. "	:	26	3
ŞEMS-İ TEBRİZÎ			
1. Sınıf	:	62	7
2. "	:	--	--
3. "	:	38	5
4. "	:	26	2
ULVÎ SULTAN			
1. Sınıf	:	55	2
2. "	:	32	4
3. "	:	18	1
İMARET			
1. Sınıf	:	80	1
2. "	:	60	1
3. "	:	22	1
TERCÜMAN			
1. Sınıf	:	67	6
2. "	:	57	6
3. "	:	33	5
ZENBURÎ			
1. Sınıf	:	75	4
2. "	:	49	9
3. "	:	31	9
4. "	:	20	8
ÇİFTENERDÜBAN			
1.	:	95	2
2.	:	53	3
BABA SULTAN			
1. Sınıf	:	59	6
2. "	:	41	6
3. "	:	30	6
4. "	:	21	2
DEVLE			
1. Sınıf	:	80	4
2. "	:	57	6

3. "	:	33	6
4. "	:	21	5
KASAPSİNAN			
1. Sınıf	:	91	4
2. "	:	60	4
3. "	:	40	4
4. "	:	15	4
YEDİLER			
1. Sınıf	:	55	2
2. "	:	34	5
3. "	:	16	3
KARAASLAN			
1. Sınıf	:	95	2
2. "	:	65	5
3. "	:	44	8
4. "	:	30	4
5. "	:	25	8
İBNİŞAHİN			
1. Sınıf	:	148	1
2. "	:	71	4
3. "	:	21	4
SIRÇALI			
1. Sınıf	:	110	5
2. "	:	70	9
3. "	:	55	4
4. "	:	40	5
5. "	:	30	5
6. "	:	18	3
ŞEREFŞİRİN			
1. Sınıf	:	201	2
2. "	:	140	3
3. "	:	90	4
4. "	:	41	8
HOCAHABİB			
1. Sınıf	:	131	3
2. "	:	95	6
3. "	:	75	5
4. "	:	64	13
5. "	:	45	10
6. "	:	36	10
HOCACİHAN			
1. Sınıf	:	100	15
2. "	:	84	10
3. "	:	61	14
4. "	:	40	22
5. "	:	25	18
KÖYCEĞİZ			
1. Sınıf	:	70	5
2. "	:	60	3
3. "	:	50	4
4. "	:	39-40	2
VADİ-İ MERAM DERCİVAR-I KONYA			
1. Sınıf	:	139	8
2. "	:	100	12
3. "	:	70	17
4. "	:	60	6
5. "	:	46	67
6. "	:	31	60
TORUNTAY			
1. Sınıf	:	77	4
2. "	:	63	6
3. "	:	43	2
4. "	:	30	3
KARAHÜYÜK			
1. Sınıf	:	78	7
2. "	:	63	8
3. "	:	53	10
4. "	:	44	2
5. "	:	22	6
GAZİALEMŞAH (Millet-i Rum)			
1. Sınıf	:	150	2
2. "	:	85	15
3. "	:	68	18
4. "	:	40	14

5.	"	:	25	12
6.	"	:	13	5

ÇİFTENERDÜBAN

1.	"	:	--	--
2.	"	:	--	--
3.	"	:	--	--
4.	"	:	73	17
5.	"	:	52	18
6.	"	:	40	14
7.	"	:	20	21

MAHALLELERİN VERGİ MİKTARLARINA GÖRE GURUPLANDIRILMASI

A. 50-95 Kuruş Arasında Vergi Ödeyen Mahalleler (1. Sınıf itibariyle)

1. Abdülaziz	50	Kuruş
2. Şıhosman Rûmî	50	"
3. Ulvîsultan	55	"
4 Yediler	55	"
5. Muhtar	56	"
6. Babasultan	59	"
7. Şeyh Sadreddin	60	"
8. Sakahane	60	"
9. Zevlesultan	60	"
10. İmaret	62	"
11. Şems-i Tebrizî	62	"
12. Beyhekim	65	"
13. Hoşhavanata	65	"
14. Akıncı	66	"
15. Tercüman	67	"
16. Kabasakal	68	"
17. Kayacıkmescidi	68	"
18. Hoca Faruk	68	"
19. Köyceğiz	70	"
20. Şükran	70	"
21. Sungur	70	"
22. Emirhaliloğlu	71	"
23. Karakurt	73	"
24. Zenburi	75	"
25. Nişantaşı	75	"
26. Nehrikafur	76	"
27. Durunday	77	"
28. Karahüyük	78	"
29. Kalenderhane	79	"
30. Devle	80	"
31. Ferhuniye	80	"
32. İhtiyareddin	80	"
33. Hocafaruk	80	"
34. Fürkandede	80	"
35. İmaret	80	"
36. Kalecerp	82	"
37. Akbaş	84	"
38. Dolapmahmut	85	"
39. Ahmet Fakih	85	"
40. Mücellit	85	"
41. Şıhahmet	85	"
42. Kürkçü	86	"
43. Dolapbattal	86	"
44. Küçüksinan	87	"
45. Dolaphalil	88	"
46. Büyüksinan	89	"
47. Keçeci	90	"
48. Sütçü Sokağı	90	"
49. Sahibata	90	"
50. Kalecik	91	"
51. Kasapsinan	91	"
52. Karaciğan	92	"
53. Şekerfuruş	92	"
54. Karakayış	93	"
55. Külahçı	95	"
56. Karaaslan	95	"
57. Çiftenerdüban	95	"
58. Esenlu	95	"

B. 100-148 Kuruş Arasında Vergi Ödeyen Mahalleler (1. Sınıf itibariyle):

1. Ölübekledi	100	Kuruş

2. Fahrünnisa	100	"
3. Uluırmak Alihoca	100	"
4. Dolapmektep	100	"
5. H.Yusufmescid	100	"
6. Hacısadık	100	"
7. Hocacihan	100	"
8. Sebhavan	102	"
9. Kayacıkaraplar	103	"
10. Bulgurimam	104	"
11. Burhandede	104	"
12. Pürçüklü	104	"
13. Yanıkcami	105	"
14. Bordabaşı	105	"
15. Mihmandar	105	"
16. Civar	105	"
17. Hocacihan	106	"
18. Babıaksaray	107	"
19. Yunusoğlu	108	"
20. Akçeşme	108	"
21. Darıcı	110	"
22. Durakfakı	110	"
23. Dolappare	110	"
24. Sırçalı	110	"
25. Çelebi Sokağı	115	"
26. Uluırmaksaka	115	"
27. Kurbucedid	120	"
28. Sarıyakup	120	"
29. Aksinle	120	"
30. Sarıhasan	120	"
31. Bağevliya	120	"
32. K.Dedemektep	121	"
33. Hoşhavansaatçi	121	"
34. Hacıboduk	122	"
35. Pirimehmetpaşa	123	"
36. Kerimdedecami	123	"
37. Kerimdedeçeşme	124	"
38. Polatlar	130	"
39. Ortamescit	131	"
40. Hocahabib	131	"
41. Hasandede	133	"
42. Meram	139	"
43. Ahmetdede	140	"
44. İbnişahin	148	"

C. 150- 201 Kuruş Arasında en yüksek Vergi Ödeyen Mahalleler (1. Sınıf itibariyle):

1. Kuzgunkavak	150	"
2. Hacıcemil	150	"
3. Sarnıç	150	"
4. Dolapcami	150	"
5. Gazialemşah	150	"
6. Sığırsokağı	165	"
7. Zincirlikuyu	185	"
8. Şerefşirin	201	"

GENEL BİR DEĞERLENDİRME

1. Bazı istisnalar dışında (Meram ve Hocacihan gibi) Konya, Batı'dan doğuya doğru bir gelişme göstermiş, hem nüfus, hem de vergi miktarı itibariyle doğuda yer alan mahallelerin daha çok vergi ödediği müşa-hede edilmiştir.

2. Aynı şekilde kale içinde yer alan mahallelerde de yine, Batı' dan Doğu'ya doğru, kademe kademe bir vergi artışı görül-mektedir.

Yukarıda da belirtildiği şekilde, Dış Surların en Batı kenarında yer alan, Abdül-aziz Mahallesi ile Şıhosman Rûmî Mahal-leleri 50'şer kuruşla en düşük vergiyi öderken, Sur'un en Kuzeydoğusu'ndaki Şerefşirin Mahallesi'nde iki vergi mükellefi, 201' er kuruşla Konya'da en yüksek vergiyi ödemişlerdir. Bunlar, 1264/1848 yılının vergi rekortmenleridir. İsimleri; Mehmet Rasih Efendi ve Hacı Ali Efendizade Mehmet Ağa'dır.

3. Yine Dış Sur alanı içinde Güney-doğu' da en uçta, Sebhavan Mahallesi'nde 1. Sınıf 6 vergi mükellefi de 102'şer kuruş ödemişlerdir. Bu hem nüfus, hem de vergi itibariyle diğer Sur İçi mahallerine göre oldukça yüksek bir miktardır. Bunu mahal-lenin, surun en işlek kapısı olan, Atpazarı Kapısı'nın hemen girişinde yer almasına ve bu kapının ticarete ve gelişmeye müsait olmasına bağlamak gerekir. Zira Şer'iye Sicillerinde çeşitli sebeplerle en çok adı geçen kapının, Atkapısı olduğu görülmek-tedir.

Tespitlerimize göre ikinci derecede önemli kapı ise, Aksaray kapısıdır.

4. Bundan yaklaşık bir buçuk asır önce, 1264/1848 yıllarında, gerek nüfus ve gerekse malî güç yönündan Konya'da önde gelen semtin, Türbe Önü olduğu görülmektedir. Bu da Konya'da söylenen, " Meram'da bağı, Türbe Önü'nde evi" sözünü doğrulamak-tadır.

Listelere bakıldığında, sadece Mevlâna dergâhı çevresindeki mahalleler değil, bura-daki bazı sokaklar bile, müstakil olarak ve ismen ayrıca vergilendirilmişlerdir. Bu, ger-çekten ilgi Çekicidir. Bu tespit, o dönem-lerde Konya eşrafının bu bölgede yoğunlaş-tığı kanaatini güçlendirmektedir.

5. Çiftemerdiven mahallesi'nde Müslü-man nüfusun çok az olduğu gözlenirken, listede geçen isminden de anlaşılacağı üzere (Millet-i Ermiyân) sadece 4 ve 7. sınıfta vergi mükellefi sayısı 83 kişidir ki, bu 83 hane demektir. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıfları da tespit edebilmiş olsa idik muhakkak hane sayısının 100'ün çok daha üzerinde olduğu anlaşılacaktı.

Gazialemşah (Millet-i Rum) Mahallesi' nde 1 ve 6. sınıf arasında Rum vatandaşların vergi mükellefi sayısı ise toplam 65 kişidir ki, bu da bir o kadar hane demektir.

6. Listeler incelenirken mahallelerde Konya'nın meşhur ailelerine de rastlıyor-sunuz. Meselâ Kerimdedemektep, Kerimde- decami ve Kerimdedeçeşme mahallelerinde Koyunoğlu (2), Fettah, Aşkar, Tabak (3), Batman, Telli ve Dağlıkoca lâkaplarına, Sebhavan Mahalesi'ndeElhac Kadir Şeyh (4) ve Şeyh Salih Efendi (5) isimlerine ve Nalçacızade (6) lâkaplarına rastlıyorsunuz. Yine Mücellit Mahallesi'nde, meşhur Ka-raağa lâkabını, Kalecik Mahallesi'nde Kulluk Hacı Mehmet (7) adını, Kalecerp Mahallesi' nde Nalbant (8) lâkabını görüyorsunuz. Örnekler çoğaltılabilir. Böylece meşhur ailelerin hangi mahallede oturduklarını, meşhur ailelerden kimlerin soyunun devam edip etmediğini de öğrenmiş oluyorsunuz. Bunlar da bir şehir için önemli bilgilerdir.

NOTLAR

1. Geniş bilgi için bkz. M. Ali Uz-Bekir Şahin, "Şer'iye Sicillerinde 16. Ve 17. Yüzyıllar Arasında Konya'da mahalle Adları" Yeni İpek Yolu Konya VII Özel Sayısı, s. 36.

2. A. Rasih İzzet Koyunnoğlu ailesi.

3. Bir zamanlar bizim neslin de çok iyi tanıdığı siyasetle uğraşan ve Konya'nın meşhur ve renkli simalarından kunduracı Tabağın Hacı Süleyman Ağa vardı. Bu zat da o aileye mensuptur.

4. Konya'da Kadirşeyhzade olarak anılan meşhur bir aile. Ali Ulvi Kurucu ve Dr. Ali Kemal Belviranlı'nın Kur'an-ı Kerim Hocaları ve Islah-ı Medaris müderrislerinden, Memişefendizade Hasan Kudsi Efendi'nin damadı ve Konya Milletvekili Dr. Sait Sina Yücesoy'un babası Kadirşeyhzade Ali Sami Yücesoy bu aileye mensuptur. Babası Ömer Efendi'dir. Demek ki, ailenin adını aldığı Kadir Şeyh 1848 yılında sağ ve adı geçen mahallede vergi mükellefidir. Böylece merak ettiğimiz ve hakkında bilgi bulunmayan bir ismi de böylece tespit etmiş olduk.

5. Şeyh Salih Efendi de Konya'nın ileri gelen tasavvuf erbabındandır.

6. Nalçacızade ailesi, Konya Belediye Başkanların-dan Hilmi Nalçacıgil'in mensup olduğu ailedir.

7. Babamın Dedesi, Hacıkullukzade Mehmet Feyzi Efendi.

8. Nalbantlar, Kalecik Mahallesi'nin tanınmış bir ailesi idi. Saray Çarşısı esnaflarından Kavaf Kemal Nalvuran ve Kardeşi İsmet Nalvuran bu aileye mensuptur.

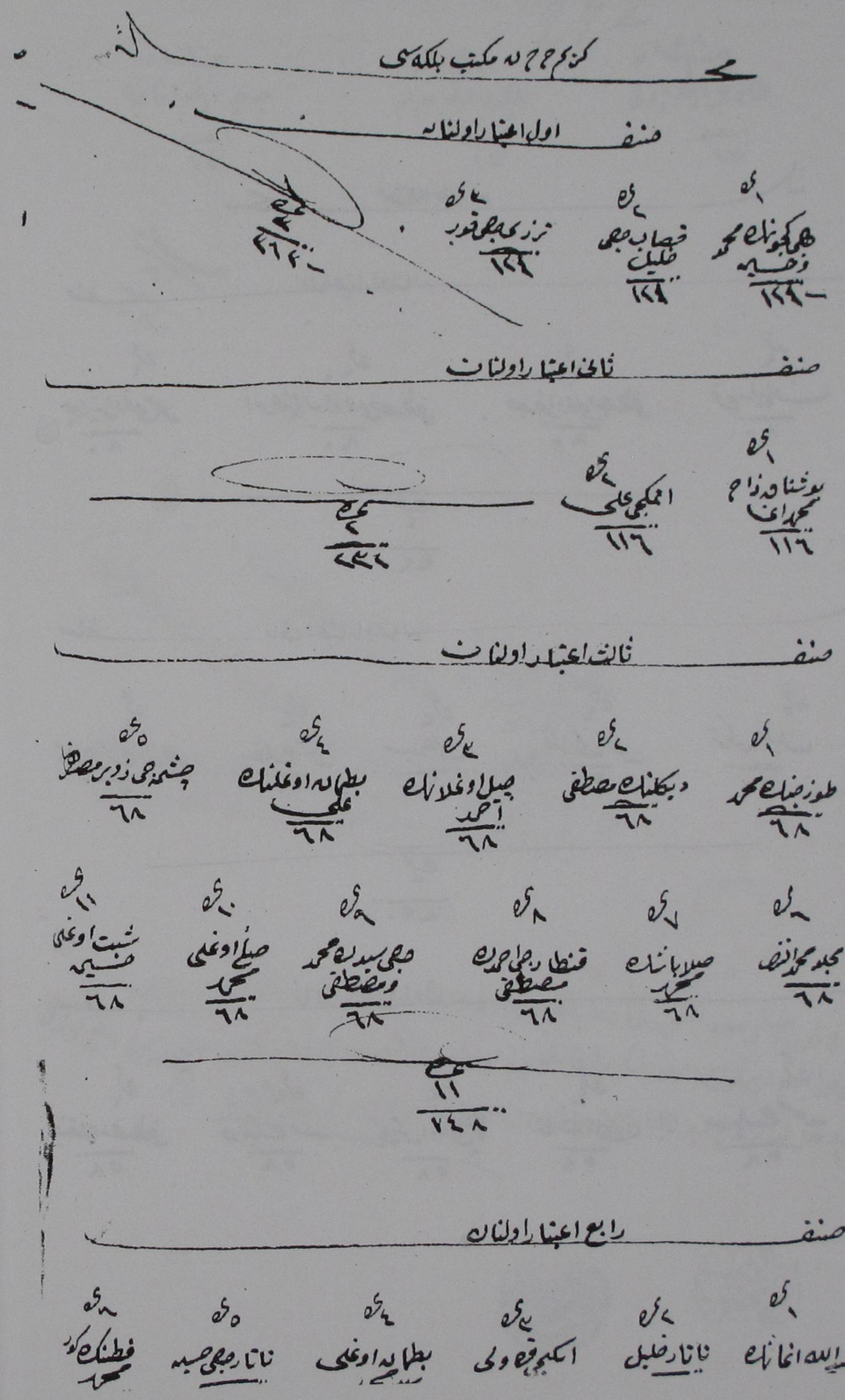

خواجه قاردوه

صنف اول اعتبار اولنانلر

چوبشی اوغلی محمد	امرغنایه اوغلی مصطفی	جعفر اوغلی مصطفی	قره سلیمان
۸۰	۸۰	۸۰	۸۰
۸۰	۸۰	۸۰	۸۰

۴۰۰

صنف ثانی اعتبار اولنانلر

کلای حرکی ابراهیم	بیغلی محمد	سید علی	فلیکی محمد	ترکمه خلیل
۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰

۳۵۰

صنف ثالث اعتبار اولنانلر

جنقله مصطفی	قوبیغلی حسه	بکریش اوغلی سلیمان	تات علی	مومیاق محمد
۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸
۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸

272

طاقه قاوله باولی	حکیدم اوغلی بیرام	چه چه اوغلی نانبا
۱۷	۱۷	۱۷

۶۰
۷۸۰۰

جمعا بکرلی نه
۵۱۴

باکره اوقه سکز پاره نسبتیله اون طوقوز بوچوق اون طوقوز بوچوق اوقه سی
باکره اوقه سکز پاره اوقه سکز پاره نسبتیله اون طوقوز بوچوق اوقه سی
سنه مالی اهالی رعایا فرنگ ویرکوسی محصول مصدر
سنه مالی اهالی سلانیک ویرکوسی حصه سی

۴۸۸۱۵
۴۱۱۸۵
۷۰۰۰۰

بذل محرر الداعی سنه اهل زمه رعایا قولدن باج خانم اون طوقوز اون حوزه بالغ اولدقلرینه بر موجب مفرداتی
علی ما ابتهم ویرکوس اوقه سکز پاره نسبتیله اون طوقوز بوچوق اوقه سی بر سنه لك ویرکوس بلغ مزبور بالغ اولدقلرینی
صبه محله فیه وشرح ویرلری اجابه لاجله وزیله حضرته مومه الیه ویرکوس

KONYA'DA FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KALİTE YÖNETİM SİSTEMİ ETKİNLİĞİNİN ANALİZİ

Serkan POLAT[*1]
Orhan ENGİN[*2]

ÖZET

Kalite yönetim sistemleri, işletmeler için üretim ve satış planlamalarında gittikçe etkinliği artan bir süreç haline gelmektedir. Bu araştırmada, belgelendirilmiş çeşitli sektörlerde yer alan firmalarda, belgeden önce ve sonraki süreçte kalite yönetim sistemindeki değişim analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, Konya da faaliyet gösteren firmalarda kalite yönetim sisteminin etkinliği araştırılmıştır. Çalışmada, kalite yönetim sistemi ile ilgili detaylı bilgileri, belgelendirme süreci ve diğer deneyimleri elde edebilmek için, anketörler firmalar ile doğrudan görüşmüşlerdir. Görüşmede, kalite yönetim sistemine göre hazırlanmış anket soruları kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 12 yardımıyla değerlendirilmiştir. Çıkan sonuçlara göre, kalite yönetim sisteminin belgelendirilmesi sürecinde, pazarda avantaj sahibi olmanın önemli bir faktör olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kalite Yönetim Sistemi, Belgelendirme, Firmalar*

ABSTRACT

Quality management systems is rapidly becoming an important component of production and marketing plans of firms. In this study, certified firms from several industries were surveyed to determine their before and after perspectives of the quality management systems. This research is a case study of quality management systems certified firms operation in Konya. The interviews were conducted at each firm to obtain detailed information about the quality management systems registration process and experience. The interview was used a questionnaire that was developed based on quality management systems requirements. The data was tested with SPSS 12. The results show that marketing advantages of the quality management systems were critical factors that encouraged the pursuit or certificate.

Keywords: *Quality management systems, Certified, firms.*

*1 Endüstri Mühendisi.
*2 Yrd. Doç. Dr. S.Ü. Müh. Mim.Fak.
Endüstri Mühendisliği Bölümü, KONYA

1. KALİTE YÖNETİM SİSTEMLERİ

Yoğun rekabetin yaşandığı günümüzde, ülkemizde en çok tartışılan kavramların başında kalite ve verimlilik gelmektedir. 1980'li yıllardan itibaren kapalı ekonomik sistemden çıkıp uluslar arası piyasalarda rekabet etmeye başlayan şirketlerimizin temel hedefi, kaliteli mamul veya hizmeti, standartlara uygun olarak, düşük maliyet ile üretip piyasada varlığını sürdürebilmektir. Mamul ya da hizmeti kaliteli ve düşük maliyetle üretebilmenin tek yolu, israfları ortadan kaldırıp verimi artırmaktır (Engin,2002). Kalite ile günümüze kadar çok farklı meslek grupları ilgilendiği için (Mühendisler, işletmeciler, istatistikçiler v.d) kalitenin çok fazla tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan bir kısmı aşağıda sunulmuştur.

Kalite, bir ürün veya hizmetin, belirlenen veya olabilecek ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetine dayanan özelliklerin toplamıdır (DIN ISO 8402/04, 1989).

Bazı kaynaklarda kalite "amaca uygunluk", "müşteri tatmini" veya "isteklere uygunluk" olarak belirtilmektedir. Dr.J.M.Juran ise kalite "kullanıma uygunluktur" olarak tanımlamaktadır (Uğuz,2003).

Kalite, bir ürün veya hizmetin belirlenen veya olabilecek ihtiyaçları karşılama kabiliyetine dayanan özelliklerinin toplamıdır.

D.Garvin kalite ile ilgili sekiz boyut tanımlamıştır. Bunlar (Withers, Ebrahimpour, 2000),

1. Performans: Bir üründe bulanan birincil özellikler,

2. Diğer Unsurlar: Bir ürünün çekiciliğini sağlayan ikincil karakteristikler,

3. Uygunluk: Spesifikasyonlara ve standartlara uygunluk,

4. Güvenilirlik: Bir ürünün kullanım ömrü içinde arıza yapmaması olasılığı,

5. Dayanıklılık: Bir ürünün kullanılabilirliği,

6. Hizmet Görürlük: Bir ürünün işlevini yerine getirmesi,

7. Estetik: Ürünün albenisi,

8. İtibar: Ürünün geçmiş performansı dır.

Kalite Güvence ise, bir ürün veya hizmetin, verilen kalite taleplerini karşılayacak, yeterli düzeyde güvenin sağlanması için gerekli, planlanmış ve sistematik faaliyetlerin tümü olarak tanımlanır (DIN ISO 8402/04.1989).

ISO 9000 Kalite Sistem Standartları, 1987 yılında yayımlandığı tarihten itibaren en fazla ilgiyi ve uygulama alanını bulan milletlerarası Standartlar haline gelmiştir.

TS-EN-ISO 9000 Kalite Standartları Serisi, etkili bir yönetim sisteminin nasıl kurulabileceğini, dokümante edilebileceğini ve sürdürebileceğini göz önüne sermektedir.

ISO 9001:2000 Kalite Yönetim Sisteminin (KYS) süreç şeması Şekil 1'de sunulmuştur.

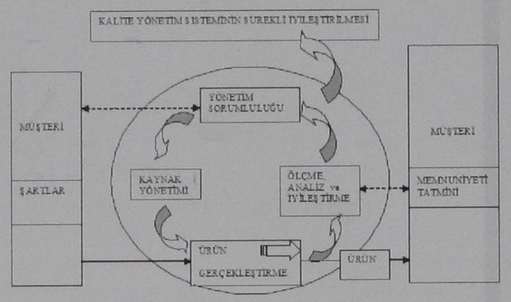

Şekil 1. Proses Tabanlı Kalite Yönetim Sistemi Modeli (ISO 9001:2000)

ISO Kapsamında günümüzde uygulanan sistem standartları;

* TS EN ISO 9001 Kalite Güvence Sistemleri,

* TS EN ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi

* TS 18001(OHSAS) İş Sağlığı Ve Güvenliği Yönetim Sistemleri Şartları

* TS 13001 Tehlike Analizi Ve Kritik Kontrol Noktaları (HACCP) Yönetim Sistemi

* TS EN ISO 16949,

* TS EN ISO 17025 Deney ve Kalibrasyon laboratuarlarının Yeterliliği İçin Genel Şartlar

* SA 8000 Sosyal Sorumluluk dur.

Kalite yönetim sistemlerinin etkinliklerinin analiz edilmesi ile ilgili literatürde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Lima, Rosende ve Hasenclever (2000) Brezilyadaki işletmelerin kalite belgelendirme sürecindeki performanslarının araştırmışlardır. Capmany ve arkadaşları (2000) Amerika birleşik devletlerinde tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin ISO 9000 Kalite yönetim sisteminin belgelendirme süreci ve elde edilen faydaları araştırmışlardır. Withers ve Ebrahimpour (2000) ISO 9000 belgelendirme sürecinin rekabet için kalite boyutları üzerinde

avantajlarını araştırmışlardır.

Bu çalışmada, Konya da faaliyet gösteren firmalarda kalite yönetim sisteminin etkinliği analiz edilmiştir. Araştırmada, kalite yönetim sistemi ile ilgili detaylı bilgiler, belgelendirme süreci ve diğer deneyimleri belirlenmeye çalışılmıştır.

2. ARAŞTIRMA BULGULARI

2.1 ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma, Konya il merkezinde yer alan ve kalite yönetim sistemi belgesi olan sanayi ve hizmet işletmelerinde, 2004 yılında gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, 1., 2. ve 3. organize ile BÜSAN ve diğer sanayi bölgelerinde yer alan ve kalite yönetim sistem belgesi olan bütün firmalara ile bire bir görüşme yapılmış fakat bunlardan sadece 94 firmadan bilgi alınabilmiştir. Çalışma sırasında, kalite yönetim sistemi belgesi olan firma bilgileri, Konya sanayi odası ve TSE Konya Bölge müdürlüğünden elde edilmiştir. Araştırma kapsamında bire bir görüşme yapılan firmalara, kalite yönetim sistemine göre hazırlanmış ve toplam 42 sorudan oluşan, bir anket sunulmuştur. Anketin firma sahibi, kalite yönetim sorumlusu, yönetim temsilcisi veya belgelendirme sürecinde bulunmuş diğer personel tarafından doldurulması sağlanmıştır.

2.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmada, Konya da çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren ve kalite yönetim sistemi belgesi olan firmalarda, aşağıdaki konular analiz edilmeye çalışılmıştır. Bunlar;

* Kalite Yönetim sistemini kurma nedenleri,

* Sistem kurulurken yaşanan güçlükler,

* Sistem kurulmasında görevlendirilen personelin nitelikleri,

* Sistemin kurulmasında alınan danışmanlık destekleri ve danışman seçimi,

* Kalite sistem belgesinin aldığı kuruluş,

* Kalite yönetim sistemini kurma maliyetleri,

* Sistem kurma çalışmalarında resmi ve özel kuruluşlardan alınan destekler,

* Önümüzdeki dönemde almayı düşündükleri kalite yönetim sistemi belgeleri,

* Kalite yönetim sisteminin firmaya sağladığı faydalar,

* Tetkikçinin sağladığı yararlar,

* Kalite yönetim sisteminin sakıncalı bulunan yönleri,

* Toplam kalite yönetimi ile ilgili çalışma başlatılıp başlatılmadığı gibi konulardır.

Bu analizler sonucunda, Konya sanayisinin kalite konusundaki genel durumu belirlenmeye çalışılmıştır.

2.3 ARAŞTIRMADA ELDE EDİLEN BULGULAR

Firmaların kuruluş yıllarına göre dağılımları

Anket yapılan firmaların kuruluş yılları Tablo 1'deki gibi dağılım göstermektedir.

Tablo 1. Kuruluş Yıllarına Göre Firmaların Dağılımı

Yıllar	Frekans	%	Kümülâtif %
1960 öncesi	8	0,085	0,085
1960-70	3	0,031	0,116
1970-80	17	0,180	0,296
1980-90	16	0,170	0,466
1990-00	38	0,404	0,870
2000-..	12	0,130	1,000
Toplam	**94**	**100,0**	

Tablo 1 incelendiğinde, 94 firmanın yarısından fazlasının, 1990'dan sonra kurulduğu görülmektedir. 94 firmanın 50'si 1990 yılından sonra kurulmuştur. Bu sonuç sanayileşmenin gün geçtikçe daha da arttığı hipotezini desteklemektedir. Konya sanayi odasına kayıtlı bulunan işletme sayısı 1984 yılında 40 iken, bugün bu sayının 1068'e çıkması Tablo 1'de yer alan bilgileri desteklemektedir.

Firmalarda çalışan toplam işçi ve mühendis sayılarının belirlenmesi

Firmalarda çalışan işçi sayılarının dağılımı Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. İşçi Sayısına Göre Firmaların Dağılımı

İşçi Sayısı	Frekans	%	Kümülâtif %
1-10	8	0,085	0,085
10-20	11	0,117	0,202
20-30	13	0,138	0,340
30-40	10	0,106	0,446
40-50	10	0,106	0,552
50-60	5	0,053	0,605
60-70	1	0,010	0,615
70-80	6	0,063	0,678
80-90	2	0,020	0,698
90-100	3	0,031	0,729
100-200	7	0,074	0,803
200-300	5	0,053	0,856
300-400	6	0,063	0,927
400-500	3	0,031	0,958
500-	4	0,042	1,000
Toplam	**94**	**100,0**	

Anket yapılan işletmelerin işçi sayılarının 10-50 Aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Anket yapılan 94 işletmenin 44'ünde işçi sayısı 10-50 arasındadır. Firmaların 25 tanesinde ise 100'ün üzerinde işçi çalıştırmaktadır.

Firmalarda çalışan mühendis sayılarının dağılımı Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Mühendis Sayısına Göre Firmaların Dağılımı

Müh. Sayısı	Frekans	%	Kümülâtif %
0	13	13,8	13,8
1	20	21,3	35,1
2	21	22,3	57,4
3	8	8,5	66,0
4	7	7,4	73,4
5	6	6,4	79,8
6	1	1,1	80,9
7	3	3,2	84,0
8	4	4,3	88,3
1	4	4,3	92,6
11	1	1,1	93,6
12	3	3,2	96,8
15	1	1,1	97,9
22	1	1,1	98,9
30	1	1,1	100,0
Toplam	**94**	**100,0**	

Mühendis sayılarına bakıldığında ise anket yapılan 13 firmada mühendis bulunmamaktadır. Bu 13 firmanın tamamına yakını hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir. Diğer firmalar incelendiğinde işletmelerin genelde 1 veya 2 mühendis çalıştırdığı, 5'in üzerinde mühendis çalıştıran firma sayısının ise azaldığı görülmektedir.

Firmaların bulunduğu sektörlere göre dağılımı

Firmaların bulunduğu sektörlere göre dağılımı Tablo 4'de sunulmuştur.

Anket yapılan firmalar sektörlere göre incelediğinde sırasıyla; hizmet sektörü, kamu kuruluşu, muhtelif gıda sanayi, maden, kimya, cam, ilaç sanayi, ambalaj sanayi ve değirmen makineleri, yem fabrikası makineleri ve gıda makineleri sanayi, sektörlerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Sektörlere Göre Firmaların Dağılımı

SEKTÖR	Frekans	%	Kümülâtif %
Maden, kimya, cam, ilaç	8	8,5	8,5
Muhtelif gıda sanayi	9	9,6	18,1
Un imalat sanayi	2	2,1	20,2
Ambalaj sanayi	6	6,4	26,6
SEKTÖR	**Frekans**	**%**	**Kümülâtif %**
Deri, lastik, plastik, kauçuk mamulleri ve ayakkabı sanayi	3	3,2	29,8
Muhtelif döküm sanayi	2	2,1	31,9
Elektrikli makine ve malzemeleri, ısıtma, soğutma ve kalıp sanayi	2	2,1	34,0
Sondaj makineleri, sulama ve ekipmanları sanayi	3	3,2	37,2
Değirmen makineleri, yem fabrikası makineleri ve gıda makineleri sanayi	6	6,4	43,6
Motor iç aksamları ve dişli sanayi	5	5,3	48,9
Oto dış aksamı, damper, karasör ve kabın sanayi	5	5,3	54,3
İnşaat müteahhitlik hizmetleri, beton mamulleri ve toprak sanayi	3	3,2	57,4
Şeker ve şekerli maddeler sanayi	1	1,1	58,5
Tekstil, konfeksiyon, triko,iplik ve halı sanayi	1	1,1	59,6
Ağaç, mobilya, kâğıt üretim ve basım sanayi	2	2,1	61,7
Tarım alet ve makineleri sanayi	1	1,1	62,8
Muhtelif endüstri makineleri ve ekipmanları sanayi	4	4,3	67,0
Hidrolik makineler, ekipmanları ve asansör sanayi	4	4,3	71,3
Oto aktarma organları, parçaları ve fren ekipmanları sanayi	6	6,4	77,7
Kamu kuruluşu	9	9,6	87,2
Hizmet sektörü	11	11,7	98,9
Diğer	1	1,1	100,0
Toplam	94	100,0	

Firmaların sahip olduğu kalite yönetim sistemi belgelerinin dağılımı

Firmaların sahip olduğu kalite yönetim sistemi belgelerinin dağılımı Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. Firmanın Sahip Olduğu KYS Belgelerinin Dağılımı

KYS BELGELERİ	EVET	%	HAYIR	%
ISO 9001:2000	94	100	0	0
ISO 14000	2	2,12	92	97,8
HACCP	6	6,38	88	93,6
ISO 16949	0	0	94	100
ISO 17025	3	3,20	91	96,8
QS 9000	2	2,12	92	97,8
SA 8000	0	0	94	100
OHSAS 18001	1	1,06	93	98,9
TSE	64	68,1	30	31,9
TSEK	20	21,2	74	78,8
CE	7	7,44	87	92,5
GOST-R	3	3,20	91	96,8
BASKA BIR BELGE	9	9,60	85	90,4

Anket yapılan firmaların sahip oldukları kalite yönetim sistemi belgeleri incelendiğinde, anket ISO 9000 belgeli firmalara yapıldığı için tamamında ISO 9001:2000 belgesi bulunmaktadır. ISO 9000'den sonra en fazla bulunan kalite yönetim sistemi belgeleri HACCP, ISO 17025 ve QS 9000 kalite belgeleridir.

Ayrıca firmaların sahip olduğu diğer kalite belgelerine bakıldığında büyük bir kısmında TSE belgesi mevcuttur. Ayrıca TSEK ve AB ülkelerine ihracatta zorunlu hale getirilen CE 'de bulunmaktadır.

Firmaların kalite yönetim sistemi belgesini aldığı kuruluşların dağılımı

Firmaların kalite yönetim sistemi belgesini aldığı kuruluşların dağılımı Tablo 6 da sunulmuştur.

Tablo 6. Firmalara Göre KYS Belgesi Alınan Kuruluşların Dağılımı

Kuruluş	Frekans	%	Kümülâtif%
TSE	62	66,0	66,0
RW-TUV	13	13,8	79,8
RINA	2	2,1	81,9
BVQI	2	2,1	84,0
AQA	2	2,1	86,2
DIGER	13	13,8	100,0
Toplam	**94**	**100,0**	

Firmaların kalite yönetim sistemi belgesini aldığı kuruluşlara bakıldığında, TSE'nin en çok tercih edilen kuruluş olduğu görülmektedir. TSE'den 62 firma kalite sistem belgesi almıştır. TSE'yi, 13 firma ile RW-TÜV takip etmektedir. Ayrıca 13 firma ise listede bulunmayan diğer kuruluşlardan kalite belgesi alarak önemli bir orana sahip olmaktadır.

Firmaların Kalite Sistem Belgesini Aldığı Kuruluşu Seçme Nedenlerinin Önem Derecesine Göre Belirlenmesi

Firmaların kalite sistem belgesini aldığı kuruluşu seçme nedenlerinin önem derecesine göre belirlenmesi, Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Firmaların Kalite Sistem Belgesini Aldıkları Kuruşları Seçme Nedenlerinin Dağılımı

NEDENLER	Toplam	Ortalama	Standart Sapma
Devlet ihalelerine katılma	94	2,5851	1,73149
Uluslar arası tanınma	94	2,7766	1,74845
Belgelendirme maliyetleri	94	2,4468	1,40366
Yurt dışın ihracat yapma	94	2,6915	1,71035
Rakipler tercih ettiği için	94	1,8298	1,34914
Danışmanın yönlendirmesi	94	2,2872	1,42650
Danışmanlık şirketinin etkin olması	94	2,0860	1,44956
Diğer nedenler	23	4,8261	,83406

İşletmelerin, belgelendirme firmalarını seçme nedenleri, 1-5 ölçeğinde önem derecesine göre sıralanmıştır. Tablo 7'de hesaplanan ortalama ve standart sapma, beş tam puan üzerindeki önem derecesini göstermektedir. Firmaların, kalite yönetim sistemi belgesini aldığı kuruluşu seçme nedenlerine bakıldığında, en önemli etken olarak, uluslar arası tanınma, yurt dışına ihracat yapma ve devlet ihalelerine katılmanın olduğu görülmektedir.

Kalite sistemi kurma çalışmalarında alınan danışmanlık destekleri

Kalite sistemi kurma çalışmalarında alınan danışmanlık destekleri Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. KYS Kurma Çalışmalarında Alınan

DESTEKLER	EVET	%	HAYIR	%
KYS çalışmalarında özel danışmanlık desteği alındımı	61	64,9	33	35,1
KYS kurma çalışmalarında KOSGEB'den destek alındımı	21	22,3	73	77,7

Danışmanlık Destekleri

Ankete katılan 94 firmanın 61'i KYS kurma çalışmalarında özel danışmanlık desteği almıştır. 21 firma çalışmalarda KOSGEB' ten maddi veya teknik destek almıştır. Yine ankete katılan 33 firmanın ise kalite kurma çalışmalarında kendi imkânlarını kullandığı belirlenmiştir. Sonuçta, firmaların %65 gibi büyük bir oranı kalite yönetim sistemi kurma çalışmalarında danışmanlık şirketiyle çalıştığı belirlenmiştir.

KYS kurma çalışmalarında sadece bu konuda çalışmak üzere tahsis edilen iş gücü niteliği ve sayısı

KYS kurma çalışmalarında sadece bu konuda çalışmak üzere tahsis edilen iş gücü niteliği Tablo 9'da sunulmuştur.

SORULAR	EVET	%	HAYIR	%
KYS Kurma Çalışmalarında, Sadece Bu Konuda Çalıştırılmak Üzere Is Gücü Tahsis Ettiniz mi?	71	75,5	23	24,5
Tahsis Edilen Is Gücü Niteliği(Endüstri Müh)	25	35,7	45	64,3
Tahsis Edilen Is Gücü Niteliği (Makine Müh)	24	34,3	46	65,7
Tahsis Edilen Is Gücü Niteliği(Kalite Personeli)	33	47,1	37	52,9
Tahsis Edilen Is Gücü Niteliği (Gıda Müh)	6	8,6	64	91,4
Tahsis Edilen Is Gücü Niteliği (Kimya Müh)	5	7,1	65	92,9
Tahsis Edilen Is Gücü Niteliği (Kalite Yönetim Sorumlusu)	9	12,9	61	87,1
Tahsis Edilen Is Gücü Niteliği (İsletme)	4	5,7	66	94,3
Tahsis Edilen Is Gücü Niteliği (Diğer)	7	10,0	63	90,0

Tablo 9.KYS Kurma Çalışmalarında Tahsis Edilen İş Gücü Niteliğinin Dağılımı

KYS kurma çalışmalarında tahsis edilen iş gücü sayısının dağılımı Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10.KYS Kurma Çalışmalarında Tahsis Edilen İş Gücü Sayısının Dağılımı

İş Gücü Sayısı	Frekans	%	Kümülâtif%
1,00	22	31,0	31,0
2,00	24	33,8	64,8
3,00	15	21,1	85,9
4,00	4	5,6	91,5
5,00	3	4,2	95,8
6,00	2	2,8	98,6
11,00	1	1,4	100,0
Toplam	71	100,0	

Ankete katılan 94 firma incelendiğinde, bu firmaların 71'i KYS kurma çalışmalarında, sadece bu konuda çalıştırılmak üzere is gücü tahsis etmiştir. Anket yapılan firmalarda tahsis edilen iş gücü sayısı, 1-11 arasında değişmektedir. Ancak çoğunlukla 1, 2 veya 3 kişi tahsis edilmiştir. 23 firma ise iş gücü tahsis etmemiş, danışman firma aracılığı ile kalite sistemi kurma çalışmalarını yürütmüştür. İş gücü tahsis eden

71 firmada, iş gücü niteliği olarak 25'inde endüstri mühendisi, 24'ünde makine mühendisi ve 33'ünde kalite için ayrılmış personel kullanılmıştır. Ayrıca çalışılan faaliyet alanına göre, gıda, kimya mühendisi ve diğerleri görevlendirilmiştir.

Kalite yönetim sistemi kurulmasında ön tetkik alındı mı?

Kalite yönetim sistemi kurulmasında ön tetkik alındığı durumu, Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11.KYS kurma çalışlarında Alınan Ön Tetkiklerin Dağılımı

	Frekans	%	Kümülâtif%
EVET	61	64,9	64,9
HAYIR	33	35,1	100,0
Toplam	**94**	**100,0**	

Firmaların 61'i ve % 64,9'ü ön tetkik almıştır. Geriye kalan 33 firma ise ön tetkik almamıştır.

İlk belgelendirmede belge almaya hak kazanıldı mı?

İlk belgelendirmede belge almaya hak kazanıldığı sorusunun cevabı Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. İlk belgelendirmede belge almaya hak kazanıldı mı?

	Frekans	%	Kümülâtif%
EVET	85	93,4	93,4
HAYIR	6	6,6	100,0
Toplam	**91**	**100,0**	

Firmaların 85'i ilk belgelendirmede belge almaya hak kazanılmıştır. 6 tanesinde ise ilk belgelendirmede belge alınamamış tetkikler devam etmiştir.

ISO 9001 kalite yönetim sisteminin firmalara getirdiği maliyetlerin belirlenmesi

ISO 9001 kalite yönetim sisteminin firmalara getirdiği maliyetlerin belirlenmesi sorusundan elde edilen sonuçlar, Tablo 13'de sunulmuştur.

Tablo 13.KYS Kurmanın Firmalara Getirdiği Maliyetlerin Dağılımı

	Frekans	%	Kümülâtif%
1-5 milyar	6	0,154	0,154
5-10 milyar	22	0,564	0,718
10-15 milyar	6	0,154	0,872
15-20 milyar	1	0,026	0,897
20-25 milyar	1	0,026	0,923
25-+ milyar	3	0,077	1,000
Toplam	**39**	**100,0**	

Yapılan ankette 94 firmanın sadece 39 tanesi maliyet sorusuna cevap vermiştir. Cevap veren 39 firma incelendiğinde, kalite sistemi kurma maliyetinin, % 72 oranı ile en fazla, 5-10 bin YTL arasında değiştiği görülmüştür.

Belgelendirme ücreti için KOSGEB veya hazine müsteşarlığından destek alındı mı?

Belgelendirme ücreti için KOSGEB veya hazine müsteşarlığından destek alındı mı? sorusuna alınan cevapların dağılımı Tablo 14'de sunulmuştur.

Tablo 14. Belgelendirme Ücreti İçin Destek Alınıp Alınmadığının Dağılımı

	Frekans	%	Kümülâtif%
EVET	30	31,9	31,9
HAYIR	64	68,1	100,0
Toplam	**94**	**100,0**	

Firmaların 30 tanesi kalite sistemi belgelendirme ücreti için KOSGEB veya hazine müsteşarlığından destek almıştır. Desteklerin çoğu KOSGEB tarafından karşılanmaktadır. KOSGEB sanayide bulunan birçok firmaya maddi veya teknik destek sağlayarak çok önemli görevler üstlenmiştir. Firmaların 64 tanesi ise herhangi bir destek almamıştır.

Firmaların önümüzdeki dönemde almayı düşündükleri KYS belgelerinin dağılımı

Önümüzdeki Dönemde Alınması Düşünülen KYS Belgelerinin Dağılımı Tablo 15'de sunulmuştur.

Tablo 15.Önümüzdeki Dönemde Alınması Düşünülen KYS Belgelerinin Dağılımı

KYS BELGELERİ	EVET	%	HAYIR	%
CE	26	27,7	68	72,3
ISO 14000	8	8,5	86	91,5
ISO 16949	6	6,38	88	93,6
ISO 17025	2	2,1	92	97,9
HACCP	14	14,9	80	85,1
OHSAS 18001	5	5,3	89	94,7
SA 8000	0	0	94	100,0
PLANLAMIYORUZ	40	42,6	54	57,4

Avrupa birliği ülkelerine getirilen CE zorunluluğu nedeni ile bu ülkelere ihracat yapan firmaların CE belgesi üzerine çalışmalara başladıkları görülmüştür. Firmaların 26'sı önümüzdeki dönemde CE belgesi almayı düşünmekte ve büyük çoğunluğu çalışmalara başlamışlardır. Bununla birlikte gıda sanayinde artan rekabet ortamı ve taşıdıkları risklerden dolayı getirilen sözleşme şartlardan dolayı, HACCP belgesi ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, 14 firmanın HACCP belgesi almayı planladığı belirlenmiştir.

Firmalarda yönetim temsilcisinin meslek gruplarına göre dağılımı

Firmalarda yönetim temsilcisinin meslek gruplarına göre dağılımı Tablo 16'da sunulmuştur.

Tablo 16.Yönetim Temsilcisinin Niteliğinin Dağılımı

Meslek Grupları	Frekans	%	Kümülâtif%
Endüstri müh.	19	20,2	20,2
Makine müh.	22	23,4	43,6
Kimya müh	6	6,4	50,0
Elektrik elktronik M.	1	1,1	51,1
Gıda müh	4	4,3	55,3
Üst yönetimden biri	28	29,8	85,1
Diğer	14	14,9	100,0
Toplam	**94**	**100,0**	

Firmaların yönetim temsilci olarak, Makine ve Endüstri mühendisi ile üst yönetimden birini atadığı belirlenmiştir. Anket yapılan 94 firmanın 19'unda Endüstri müh, 26'sında makine müh ve en yüksek oran olarak 28'inde üst yönetimden biri yönetim temsilcisi olarak atanmıştır.

Firmanızda ISO 9000 sistemi kurma aşamasında Endüstri mühendisi çalıştırdınız mı?

KYS kurma çalışmalarında Endüstri mühendisi çalışma durumu Tablo 17'de verilmiştir.

Tablo 17. KYS kurma çalışmalarında Endüstri müh. çalışma durumu

	Frekans	%	Kümülâtif%
EVET	41	43,6	43,6
HAYIR	53	56,4	100,0
Toplam	**94**	**100,0**	

Anket yapılan 94 firmanın 41'inde yani %43,6'sın da kalite kurma çalışmalarında Endüstri Müh. çalışmıştır. Geriye kalan 53 firmada başka bir deyişle %56,4'sında Endüstri Müh. çalışmamıştır.

Firmaların, kalite yönetim sistemi kurma nedenlerinin önem derecesine göre belirlenmesi

Firmaların KYS Kurma Nedenlerinin Dağılımı, Tablo 18'de verilmiştir. Tablodaki ölçeklendirmede, önem derecesi 1-5 aralığında puanlandırılmış ve ortalama puanları maksimum 5'e göre hesaplanmıştır.

Tablo 18. Firmaların KYS Kurma Nedenlerinin Dağılımı

NEDENLER	Ortalama	Standart Sapma
Müşterilerin KYS belgesi istemeleri	3,3	1,55
Müşterilere daha iyi, daha hızlı ve hatasız hizmet sunulması	4,57	0,8
Firma imajının artması	4,15	1,24
Pazarlama koşullarında avantaj sağlayacak olması	3,81	1,48
Pazar payını artırmak	3,57	1,62
Reklâmlarda kullanmak	2,63	1,6
Rakipler aldığı için almak	1,83	1,31
Rakiplerle aynı düzeyde olmak	2,01	1,35
Belge sahibi olmak	2,55	1,66
İç ve dış piyasadaki rekabet ortamı	3,49	1,48
Yasal olarak zorlayıcı sebepler	2,41	1,59
İhalelerde sözleşme şartı olması	3,02	1,67
Uluslar arası kimlik kazanmak	3,29	1,68
AB ve Uluslar arası alanda müşterilerin ISO belgesi istemesi	2,94	1,69
İhracat miktarını artırmak	2,91	1,67
Ürün ve hizmet ile ilgili alıcıya güven vermek	4,43	1
Kaliteli üretim ve hizmet sunmak	4,7	0,67
Kalitenin sürekliliğini sağlamak	4,63	0,8
Kalite düzeyini yükseltmek	4,76	0,56
Firmanın kendi iç faaliyetlerini geliştirmek istemesi	4,29	1,11
Kurumsallaşmayı sağlamak amacıyla	4,26	1,18
Mevcut sistemi iyileştirmek	4,59	0,73
Çalışma ortamının düzenlenmesi	4,39	0,87
Faaliyetlerin daha iyi planlanması	4,35	0,93
Organizasyonel yapının geliştirilmesi	4,22	0,97
Yönetimin yetkilerini güçlendirmek	3,33	1,29
Çalışanların motıvasyonunun ve katılımının sağlanması	4,09	1,02
İşçi sağlığı ve iş güvenliğinde iyileştirme	3,27	1,57
Verimlilik artışının sağlanması	4,27	1,02
Maliyetlerin düşmesi	2,92	1,62
Finanssal kaynakların etkin bir şekilde kullanılması	3,37	1,44
Problemlerin daha hızlı çözülmesi	4,18	1,02
Üretimde mükemmelliğe doğru yolculukta basamak olması	4	1,41
Toplam kalite yönetimine geçişin sağlanması	3,92	1,26
Ana tedarikçi olmak	2,71	1,56
Gittikçe karmaşıklaşan teknolojik koşullar	2,53	1,46
Etkin bir dokümantasyon ile sağlıklı iletişim sağlanması	4,12	1,17
Aktif ve dinamik bir dokümantasyon sisteminin kurulması	4,14	1,15
Dokümantasyon sistemi ile bilgiye erişimin kolaylaşması	4,23	1,1

Anket yapılan firmalara, kalite sistemini kurma nedenleri sorulmuş ve yukarıda sayılan nedenler eşliğinde, önem derecesine göre nedenlerini belirtmişlerdir. Her neden için ortalama ve standart sapmalar hesaplanmıştır. Ortalamaların 5'e yakın olması verilen nedenin işletmeler tarafından daha önemli bulunduğunu ve anket yapılan işletmelerin genelinde bir önem arz ettiği anlamını taşımaktadır.

Müşterilere daha iyi, daha hızlı ve hatasız hizmet sunulması, ürün ve hizmet ile ilgili alıcıya güven verilmesi, kaliteli üretim ve hizmet sunulması, kalitenin sürekliliğinin sağlanması, kalite düzeyinin yükseltmesi, mevcut sistemin iyileştirilmesi nedenleri işletmeler tarafından daha önemli gösterilmiştir.

Rakipler aldığı için almak, rakiplerle aynı düzeyde olmak, yasal olarak zorlayıcı sebepler, reklâmlarda kullanmak ise en az önemli bulunan nedenler olarak belirtilmiştir.

Firmaların kalite yönetim sistemi kurma çalışmalarında yaşadıkları zorlukların önem derecesine belirlenmesi

Firmaların KYS Kurma Çalışmalarında Yaşadıkları Zorlukların Dağılımı Tablo 19'da sunulmuştur.

Anket yapılan firmaların birçoğu kalite sistemi kurma çalışmalarında çok önemli bir güçlükle karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Sonuçlar incelendiğinde en yüksek ortalamanın 3'e yakın değerler aldığı ve birçok değerin 1-2 arasında değiştiği görülmektedir.

İşletmelerde yaşanan en büyük zorluk olarak, koordinasyon eksikliği, kalite sorumluluğunun işletme çapında algılanamaması, kalite kavramının işletme içinde aynı şekilde algılanmaması, çalışanların katılımının tam olarak sağlanamaması, dokümante edilmiş sistemde çalışma alışkanlığının yetersiz olması belirlenmiştir.

Ürün kalitesinden ziyade üretim miktarının önemsenmesi, KYS kurma çalışmalarıyla ilgili personelin işten ayrılması ve ürün kalitesinden ziyade üretim miktarının önemsenmesi konularında hemen hemen hiç zorluk yaşanmadığı görülmektedir.

Tablo 19. Firmaların KYS Kurma Çalışmalarında Yaşadıkları Zorlukların Dağılımı

ZORLUKLAR	Ortalama	Standart Sapma
Kalite Politikası ve Hedeflerinin Bulunmaması	2,473	1,231
İşletmede Koordinasyon Eksikliği	2,817	1,489
Ürün Kalitesinden Ziyade Üretim Miktarının Önemsenmesi	1,860	1,356
Kalite Sorumluluğunun İşletme Çapında Algılanamaması	2,860	1,388
Motivasyona Önem Verilmemesi	2,559	1,441
Kalite Kavramının İşletme İçinde Aynı Şekilde Algılanmaması	3,118	1,309
Kaliteye İlişkin Yeni Prosedürlerin Uygulanamaması	2,624	1,224
Temel İstatistik Teknikler Konusunda Eğitim Eksikliği	2,935	1,488
Sık Sık Eleman Değişikliği	2,140	1,471
Kalite Kontrol Ve Kalite Geliştirme Konularında Kullanılan Teknolojinin Eksikliği	2,183	1,343
Tüketicinin Bilinçsizliği Ve Örgütlenmeyişi	2,602	1,561
Hammadde Ve Sanayide Düşük Kalite	2,677	1,483
Hükümet Politikalarının Kaliteli Ürün Üretimine Etkileri	2,011	1,298
Üst Yönetimin KYS Kurma Çalışmalarında Yeterli Finansman Ayırmaması	2,108	1,363
KYS Kurma Çalışmalarında Görevli Personele Gerekli Yetki Ve Sorumluluk Verilmemesi	2,258	1,268
Çalışanların Yetki Ve Sorumluluklarının Belirlenmesi	2,516	1,157
Çalışmalarda Yeterli İş Gücü Görevlendirilmemesi	2,355	1,388
Çalışanlar Arasında Yetki Kargaşası Yaşanması	2,656	1,355
Çalışanların Katılımının Tam Olarak Sağlanamaması	3,054	1,409
KYS Kurma Maliyetlerinin Yüksek Bulunması	2,172	1,230
Yeterli Düzeyde Danışmanlık Hizmeti Sağlanamaması	1,731	1,065
Dokümantasyonun Hazırlanmasında Zorluk Yaşanması	2,495	1,129
Dokümante Edilmiş Sistemde Çalışma Alışkanlığının Yetersiz Olmasıyla Yaşanan Güçlükler	2,860	1,348
KYS Kurma Çalışmalarıyla İlgili Personelin İşten Ayrılması	1,699	1,168
İletişim Güçlüğü	2,022	1,123
Organizasyon Yapısındaki Yetersizlikler	2,398	1,320
Mevcut Sistemde Gerek Duyulan Değişiklikleri Yapmada Yaşanan Zorluklar	2,785	1,466
Sözleşme Ve Şartnamelerde Hazırlık Sürelerinin Yetersizliği	2,097	1,360
Eğitimlerin Yetersizliği	2,645	1,299

KYS kurma çalışmalarında tetkikçinin firmalara sağladığı yararların önem derecisine göre belirlenmesi.

Tetkikçinin Sağladığı Yararların Dağılımı Tablo 20'de verilmiştir.

Tablo 20. Tetkikçinin Sağladığı Yararların Dağılımı

YARARLAR	Ortalama	Standart Sapma
Süreçlerin iyileştirilmesinde yardımcı oldu	3,711	1,163
Hataları ortaya çıkarıcı tetkik yaptı	3,633	1,221
Hataları önlemeye yönelik tetkik yaptı	3,722	1,112
Uygulamaya daha çok dikkat etti	3,933	1,057
Çalışanların, süreçlerin, ürün ve servislerin iyileştirilmesinde yarar sağladı	3,433	1,102
Kalite sisteminin daha iyi anlaşılmasını sağladı	3,511	1,163
Müşteri ihtiyaçlarını karşılamada esnekliği sağladı	2,977	1,245
Sürekli iyileştirme için engelleri ortadan kaldırdı	2,988	1,240
Kalite sisteminin negatif ve pozitif yönlerin belirlenmesini sağladı	3,666	1,245

Tetkikçinin sağladığı yararlar konusunda en büyük faydanın sırasıyla uygulamaya daha çok dikkat etti, hataları önlemeye yönelik tetkik yaptı ve kalite sisteminin negatif ve pozitif yönlerini belirlenmesini sağladı, önerileri olduğu görülmektedir. Müşteri ihtiyaçlarını karşılamada esnekliği sağladığı ve sürekli iyileştirme için engelleri ortadan kaldırdı önerileri ise diğer maddelerle karşılaştırıldığında daha az önemli olduğu görülmektedir.

KYS kurma çalışmalarında görevlendirilen, danışman ve eğitim uzmanı seçiminde dikkat edilen etkenlerin önem derecesine göre belirlenmesi

Danışman Seçiminde Dikkat edilen Hususları Dağılımı Tablo 21'de verilmiştir.

Tablo 21. Danışman Seçiminde Dikkat edilen Hususları Dağılımı

NEDENLER	Ortalama	Standart Sapma
Özgeçmişleri istenerek incelendi	2,866	1,346
Uzmanlık alanları, aldığı eğitimler ve tecrübeler esas alındı	3,966	1,057
Eğitim verdiği ve danışmanlık yaptığı firmaların listesi kontrol edildi	3,683	1,346
Baş tetkikçi (lead assessor) belgesi olup olmadığı araştırıldı	2,566	1,382
Sektördeki tecrübeleri incelendi	4,216	0,975
Akademik kariyerine göre seçildi	3,500	1,295
Diğer firmaların tavsiyesi ile seçildi	2,483	1,534
Danışmanın firmada harcadığı zaman ve emekle birlikte ücret karşılaştırıldı	2,65	1,424

Danışman seçiminde firmalar, çok büyük bir oranda danışmanın sektördeki tecrübeleri, uzmanlık alanları ve aldığı eğitimler dikkate alınmışlardır. Baş tetkikçi olup olmadığı ve diğer firmaların tavsiyesi danışman seçiminde en az önemli etkenlerdir.

KYS' nin kurulmasıyla firmalara sağladığı yararların önem derecesine göre belirlenmesi

KYS Kurmanın Firmalara Sağladığı Yararların Dağılımı Tablo 22'de verilmiştir.

Tablo 22. KYS Kurmanın Firmalara Sağladığı Yararların Dağılımı

YARARLAR	Ortalama	S.Sapma
Kuruluşta kalite anlayışının gelişimi	4,170	1,052
Karın, pazar payının artması	2,875	1,311
Verimliliğini artması	3,863	1,195
Etkin bir yönetim sağlanması	3,318	1,218
Maliyetlerin azalması	2,613	1,334
Müşteri şikâyetlerin azalması	3,761	1,241
Daha az servis bakım	3,068	1,460
Kaynakların optimum kullanımı	3,363	1,233
Kuruluş içi iletişimde iyileşme	3,511	1,241
Müşteri memnuniyetinin artması	4,306	0,963
Standartlara uygun bir sistem kurmakla, dünya çapında tanınma	2,784	1,504
Hatalı ürün miktarını azalttı	3,375	1,358
Dokumante edilmiş prosedürlerden oluşmuş bir sistem	4,227	1,025
Çalışanların motivasyon ve iletişiminde iyileşmeler	3,625	1,096
İş akışında gereksiz kargaşa önlendi	3,954	1,153
Dış müşteriler ISO 9000'e önem verdiği için ihracatta artış sağlandı	2,659	1,574
Tanıtımda (reklamda) yararları oldu	3,034	1,519
Çalışanların etkinliği ve tam katılımı sağlandı	3,465	1,103
Denetim kolaylaştı	3,863	1,105
Kalite sürekliliği sağlandı	4,147	0,928
Eğitim etkin ve sürekli hale getirildi	3,568	1,112
Toplam kalite yönetimi için temel oluşturdu	3,784	1,044
Toplam kalite ile ilgili çalışmalar başlatıldı	3,204	1,357
Çalışan memnuniyeti arttı	3,488	1,154
Dokümantasyonun yaygınlaşmasıyla kişiye bağımlılık kalktı	3,863	1,251
Tedarikçilerin kalite düzeyi arttı	3,056	1,324
Üretim esnekliği arttı	2,875	1,379
Ürün çevrim süresi kısaldı	2,818	1,426
Kurumsallaşma sağlandı	3,647	1,389
Ana tedarikçi olundu	2,397	1,450
Organizasyonel yapının gelişmesini sağladı	3,636	1,176
Zaman ve hammadde kayıpları azaldı	3,045	1,507
Ürün ve hizmet ile ilgili müşterilerde güven arttı	4,159	1,004
Etkin bir dokümantasyon ile sağlıklı iletişim sağlandı	3,875	1,091
Daha büyük tüketici kitlesine ulaşıldı	2,920	1,315

Kalite sisteminin kurulmasından sonra firmalara sağladığı yararlar göz önüne alındığında; müşteri memnuniyetinin artması, dokumante edilmiş prosedürlerden oluşmuş bir sistem, kalite sürekliliğinin sağlanması ve ürün-hizmet ile ilgili müşterilerde güvenin artması, en çok belirtilen yararlardır.

Ana tedarikçi olundu, dış müşteriler ISO 9000'e önem verdiği için ihracatta artış sağlandı, dünyaca kabul edilmiş standartlara uygun bir sistem kurmakla dünya çapında tanınma, maliyetlerin azalması en az önemli görülen yararlar olmuştur. Yukarıdaki etkenlerden uluslar arası tanınma veya ihracat konularında oranın düşük çıkmasının nedeni anket yapılan firmaların bir kısmının ihracat yapmadığından dolayı bu maddeleri önemsiz görmesinden kaynaklanmaktadır. Maliyetlerin azalması noktasında ise firmaların birçoğu bunun tam tersine, kalite sistemlerinin maliyeti artırdığına inanmaktadırlar. Bu firmalar kısa vadede düşünerek, kalite sistemlerinin özellikle dokümantasyon ve belgelendirme maliyetlerinden dolayı maliyeti azaltmayıp artırdığını belirtmişlerdir.

TS-ISO 9000 Kalite sisteminin sakıncalı yönleri olduğunu düşünüyor musunuz?

Kalite sistemi kurmanın sakıncalı olduğunu düşünenlerin dağılımı, Tablo 23'de verilmiştir.

Tablo 23. Kalite sistemi kurmanın sakıncalı olduğunu düşünenlerin dağılımı

	Frekans	%	Kümülâtif%
EVET	10	10,6	10,6
HAYIR	84	89,4	100,0
Toplam	**94**	**100,0**	

KYS 'nin sakıncalı yönleri olduğunu düşünüyor musunuz sorusuna, anket yapılan 94 firmanın 84'ü hayır cevabı vermiş, geriye kalan 10 firma ise sakıncalı yönleri olduğunu düşünmektedir. Sakıncalı bulanların çoğu özellikle getirdiği dokümantasyon yükünden yakınmakta ve bir kısmı da getirdiği maliyetlerin fazlalığı, ve yararın azlığını vurgulamışlardır.

Diğer Sorular

Diğer sorulara verilen cevapların dağılımları Tablo 24'de sunulmuştur.

Tablo 24. Diğer sorulara verilen cevapların dağılımları

Diğer Sorular	EVET	%	HAYIR	%
Belgelendirme sonrası kalite sisteminin uygulamasında zorluk yasadınız mı?	31	34,8	58	65,2
TS-ISO 9000 sertifikası alındıktan sonra yeni bir iyileştirme ve geliştirme çalışması başlattınız mı?	40	44,4	50	55,6
ISO 9000 kalite hedefleri standart istediği için mi tutuluyor, yoksa gerçekten bu hedefler var mı?	12	12,8	82	87,2
ISO 9000 bakım onarım faaliyetlerini yerine getirmeniz tezgah arızalarınızı azalttı mı?	52	65,8	27	34,2
Çalışan memnuniyetiyle ilgili anket yaptınız mı?	62	66,7	31	33,3
Müşteri memnuniyetiyle ilgili anket yaptınız mı?	80	86,0	13	14,0

Belgelendirme sonrası zorluk yaşandı mı sorusuna firmaların 31'i evet, 58'i hayır cevabını vermişlerdir. Zorluk yaşayan firmaların büyük kısmı, çalışanların katılımında ve dokümante sisteme adapte olmakta zorluk yaşamışlardır.

Ankete katılan firmaların 40'ı ISO 9000'den sonra yeni bir iyileştirme çalışması başlatmışken, 50'si hiçbir yeni iyileştirme çalışması başlatmamıştır. Çalışma başlatan firmalar, genellikle yeni bir kalite sistemi için çalışmalar yapmakta veya ISO 9000'de yer alan iyileştirme ve geliştirme kapsamında çalışmalar yürütülmektedir.

Firmaların 82 tanesi ISO 9000 kalite hedeflerini gerçekten benimsemekte, 12 tanesi ise standart istediği için bu hedefleri belirlediğini beyan etmişlerdir.

Firmaların 52 tanesi ISO 9000'de yer alan bakım onarım faaliyetlerini yerine getirerek tezgah arızalarını azalttığını söylemiştir. 27'si ise herhangi bir azalma olmadığını belirtmiştir. Anket yapılan 94 firmanın 62'si çalışan memnuniyetiyle ilgili anket çalışması yaparken, 80'i müşteri memnuniyeti ile ilgili anket yapmıştır. Burada müşteri memnuniyeti için anket yapanların oranı tatmin edici bir oranken, çalışan memnuniyetiyle ilgili anket çalışması yapanların oranı tatmin edici düzeyde olmamıştır. Kalite sistemi kurma çalışmalarında yaşanan zorluklar sorusunda, ortaya konulan en önemli zorluk, çalışanların tam katılımı olarak belirtilmiştir.

Sektör bazında KYS belgesini alma süreleri

Sektörlere göre KYS belgesini alma sürelerinin dağılımı Tablo 25'de verilmiştir.

Tablo 25. Sektörlere göre KYS belgesini alma sürelerinin dağılımı

SEKTÖR	BELGE ALMA SÜRESİ					Toplam
	1–2 AY	2–4 AY	4–6 AY	6–9 AY	9–14 AY	
Maden, kimya, cam, ilaç	3	1	5	0	0	8
Muhtelif gıda sanayi	2	0	1	3	3	9
Un imalat sanayi	0	1	1	0	0	2
Ambalaj sanayi	0	3	2	0	1	6
Deri, lastik, plastik, kauçuk mamulleri ve ayakkabı sanayi	0	0	3	0	0	3
Muhtelif döküm sanayi	0	0	2	0	0	2
Elektrikli makine ve malzemeleri, ısıtma, soğutma ve kalıp sanayi	0	0	1	1	0	2
Sondaj makineleri, sulama ve ekipmanları sanayi	1	0	2	0	0	3
Değirmen makineleri, yem fabrikası makineleri ve gıda makineleri sanayi	0	0	4	1	1	6
Motor İç aksamları ve dişli sanayi	0	0	2	2	1	5
Oto dış aksamı, damper, karasör ve kabın sanayi	0	0	5	0	0	5
İnşaat müteahhitlik hizmetleri, beton mamulleri ve toprak sanayi	0	1	1	1	0	3
Şeker ve şekerli maddeler sanayi	0	1	0	0	0	1
Tekstil, konfeksiyon, triko,iplik ve halı sanayi	0	0	0	1	0	1
Ağaç, mobilya,kağıt üretim ve basım sanayi	0	0	2	0	0	2
Tarım alet ve makineleri sanayi	0	0	1	0	0	1
Muhtelif endüstri makineleri ve ekipmanları sanayi	0	0	4	0	0	4
Hidrolik makineler, ekipmanları ve asansör sanayi	0	0	2	0	2	4
Oto aktarma organları, parçaları ve fren ekipmanları sanayi	1	0	2	1	2	6
Kamu kuruluşu	0	0	4	4	1	9
Hizmet sektörü	0	4	5	0	2	11
Diğer	0	0	1	0	0	1
TOPLAM	6	11	50	14	13	94

Tablo 25 'e göre çıkartılan sonuçlar; hizmet sektöründe yer alan firmaların büyük bir kısmı KYS belgesini 4-9 ay arasında almışlardır ve özellikle 4-6 ay arasında belge alan çok sayıda kuruluş vardır. Bu sonucu, bu sektörde kalite yönetim sistemi kurulmasında sektörün bazı maddelerden muaf tutulması ve gerek dokümantasyon gerekse kalibrasyon vs. teknik yükünün fazla olmamasından kaynaklanmaktadır.

Sistem belgesi alma süresi en uzun sektör olarak, muhtelif gıda sektörü olduğu görülmüştür.

2.4. Varyans Analizi

Varyans analizi, SPSS 12 paket programı yardımıyla % 5 anlamlılık düzeyinde yapılmıştır. Ayrıca faktörler arasındaki istatistiksel anlamlılık test edilmiştir. Aralarında anlamalı ilişki bulunan durumlar aşağıda özetlenmiştir.

Firmaların kalite yönetim sistemi kurma nedenleri ile aşağıdakiler arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunlar;

*Kaliteli üretim ve hizmet sunmak

* Kalitenin sürekliliğini sağlamak

* Kalite düzeyini yükseltmek

* Firmanın kendi iç faaliyetlerini geliştirmek istemesi

*Kurumsallaşmayı sağlamak amacıyla

* Mevcut sistemi iyileştirmek

*Faaliyetlerin daha iyi planlanması

*Organizasyonel yapının geliştirilmesi

* Çalışanların motivasyonunun ve katılımının sağlanması

* Verimlilik artışının sağlanması

*Problemlerin daha hızlı çözülmesi

* Toplam kalite yönetimine geçişin sağlanması

* Etkin bir dokümantasyon ile sağlıklı iletişim sağlanması

* Aktif bir dokümantasyon sisteminin kurulması

* Dokümantasyon sistemi ile bilgiye erişimin kolaylaşması

SONUÇLAR

Bu araştırmada, Türkiye'nin her geçen gün büyüyen sanayi merkezlerinden birisi olan Konya'da faaliyet gösteren firmaların kalite yönetim sistemleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada genel olarak aşağıdaki sonuçlara varılmıştır;

* Konya ilinin sanayileşme sürecinin son 15 yılda önemli bir ivme kazandığı belirlenmiştir,

* Firmaların büyük bir çoğunluğunda çalışan kişi sayısının 50'nin altında olduğu gözlenmiştir,

* Konya sanayisinde yeteri kadar mühendis istihdam edilmediği veya edilemediği belirlenmiştir,

* Hizmet işletmelerinde, kalite yönetim sistemlerinin başarılı bir şekilde uygulandığı görülmüştür,

* Konya sanayisinde, birbirinden çok farklı sektörlerde üretim yapıldığı belirlenmiştir,

* Sanayide, ISO 9001 KYS belgesinden sonra en çok alınan belgenin, gıda sektörü için geliştirilen HACCP standardı olduğu görülmüştür,

* Konya'daki işletmelerin büyük bir kısmının belgelendirme sürecinde, Türk Standartları Enstitüsünü tercih ettikleri belirlenmiştir,

* Sanayideki işletmelerin, ISO 9000 kalite sistemini kurma sürecinde danışmanlık hizmeti aldıkları görülmüştür,

* Kalite yönetim sisteminin kurulması sürecinde genellikle Endüstri ve Makine mühendislerinin görevlendirildiği ayrıca yönetim temsilcisi olarak da Makine ve Endüstri Mühendislerinin atandığı belirlenmiştir,

* Kalite yönetim sistemi belgesi alan firmaların büyük çoğunluğunun belgelendirme sürecinden önce ön tetkik aldıkları ve %94'ün ilk tetkikte belgeyi almaya hak kazandıkları görülmüştür,

* Kalite yönetim sisteminin firmalara genellikle 10.000 YTL ve altında bir maliyete mal olduğu belirlenmiştir,

* İşletmelerin büyük bir kısmının belgelendirme sürecinde devletten herhangi bir yardım almadığı görülmüştür.

Araştırmada, işletmelerin kalite yönetim sistemlerinin kurulmasında elde ettiklerin faydaları aşağıda sunulmuştur;

* Kuruluşta kalite anlayışının gelişimi sağlandı,

* Müşteri şikâyetleri azaldı,

* Kaynaklar optimum kullanılmaya başlandı,

* Müşteri memnuniyeti arttı,

* Dokümante edilmiş prosedürlerden oluşmuş bir sistem oluşturuldu,

* Çalışanların motivasyon ve iletişiminde iyileşmeler sağlandı,

* İş akışında gereksiz kargaşa önlendi,

* Çalışanların etkinliği ve tam katılımı sağlandı,

* Denetim kolaylaştı,

* Kalitenin sürekliliği sağlandı,

* Eğitim etkin ve sürekli hale getirildi,

* Toplam kalite yönetimi için temel oluşturuldu,

* Çalışan memnuniyeti arttı,

* Dokümantasyonun yaygınlaşmasıyla kişiye bağımlılık kalktı,

* Kurumsallaşma sağlandı,

* Organizasyonel yapının gelişmesi sağladı,

* Ürün ve hizmet ile ilgili müşterilerde güven arttı,

* Etkin bir dokümantasyon ile sağlıklı iletişim sağlandı.

KAYNAKLAR

1. Capmany Carlos., Hooker Neal.,H., Teofilo Ozuna ,J., Tilburg Aad Van, 2000, "ISO 9000 A Marketing tool for U.S. Agribusiness", *International Food and Agribusiness Management Review*, 3, 41-53.

2. DIN-ISO 8402, 14, 1989

3. Engin, Orhan., 2002, "Kalite ve Verimliliğin Artırılmasında Standartların Rolü", *TSE Standart Dergisi*,41,491, Kasım, Ankara

4. Lima Marcos. A.M., Resende Marcelo, Hasenclever Lia, 2000, "Quality Certification and Performance of Brazilian Firms: An Empirical Study", *International Journal of Production Economics*

5. TS EN ISO 9001:2000, *Türk Standardı*, Ankara

6. Uğuz, E., 2003, "Kalite ve Kalite İle İlgili Terimler", *MSB Bülteni*, Ankara

7. Withers Barbara., Ebrahimpour Maling., 2000, "Does ISO 9000 Certification Affect the Dimensions of Quality Used For Competitive Advantage", *European Management Journal*, Vol, 18, 4.

BİR HAYAT TARZI OLARAK TÜKETİM: ÇARŞIDAN MAĞAZAYA BİR DEĞİŞİMİN ANATOMİSİ

Ahmet TARHAN*

ÖZET

Tarihsel süreç içerisinde üretim ve tüketim ilişkilerindeki gelişmelere paralel olarak evrilen tüketici istek ve beklentileri ile kültürel alanda yaşanan değişimler insanların hayat tarzlarına da etki etmiştir. Bu gelişmeler, hayat tarzının uzantıları olarak değerlendirilebilen tüketici davranışlarında ve tercih edilen ürünlerde aranan özellikler şeklinde kendisini göstermiştir.

İnsanların aile yakınlarıyla birlikte gerçekleştirdikleri ve sıcak ilişkilerle örülü tüketim edimleri; yerini bireyci ve mekaniksel ilişkilere bırakmıştır. Kendini bir karnaval görüntüsü içerisinde var eden tüketici davranışları, satıcı ve alıcı arasında sıcak bağların kurulduğu, güven unsurlarının perçinlendiği diyaloglar olmaktan çıkmış; tüketicileri bireysel bir yarışta en hızlı koşmaya çalışan ve bunu da daha fazla tüketerek yapacağı yanılsamasının büyüsüne kapılan bir kısır döngüye sürüklemiştir.

İşte bu çalışmada, genel anlamda tüketim kavramı, tüketim kültürü ve hayat tarzı kavramlarının üretim ilişkilerindeki gelişmelere paralel olarak nasıl bir evrim geçirdiği ve bunun tüketicilerin davranışlarına nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışmış ve bu tespitleri de Konya özelinde geleneksel alışveriş mekanları ile günümüz modern alışveriş merkezleri arasındaki çelişkilerle ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda, çarşıların yerini modern alışveriş merkezlerinin almasıyla birlikte tüketim alışkanlıkları da değişime uğradığı; tüketici-satıcı ilişkisinin basit birkaç diyaloga indirgenerek mekanikleştiği, tüketimin de ağırlıklı olarak ihtiyaç fazlası ürünlere kaydığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *modernleşme, hayat tarzı, tüketici, tüketim, Konya.*

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

CONSUMING AS A LIFESTYLE: THE ANATOMY OF THE CHANGE FROM THE MARKET TO THE STORE

ABSTRACT

The wishes and expectations of the consumers have evolved in the historical process in connection with the developments in the production-consumption relations together with cultural changes, and have affected the lifestyles of the people. These developments have reflected themselves on consumer behavior which can be seen as an extension of the lifestyle, and on the features looked for in a product.

Acts of consuming, accomplished through close human relations together with family members, have left their place to individualist and mechanical interactions. The consumers' behaviors, presenting itself in a carnival setting, are no more trust reinforcing and relations inducing dialogues between seller and buyer; the consumers are now solitary racers trapped in a vicious circle, deceived by the illusion that they will come first by consuming more.

This study tries to determine in general how the concepts of consumption, consumer culture and lifestyle have evolved correspondingly to the developments in production relations and how this is reflecting itself on consumer behavior. We aimed to present these on the contrasts between traditional marketplaces and todays modern shopping malls of Konya. As a result, it has been found that; with modern shopping malls replacing the markets, the consuming habits have undergone changes and that the seller-buyer relationship has been mechanized by being reduced to a few simple dialogues and that consumption has shifted to more necessity-extra products.

Keywords: *modernisation, lifestyle, consumer, consumption, Konya.*

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu günden beri temel bazı ihtiyaçlarını karşılama yönünde tüketim edimini yerine getirmeye başlamıştır. İlkçağlarda toplayıcılık ve avcılıkla başlayan süreç, özellikle 18. yüzyıl Endüstri Devrimi ile birlikte kitlesel bir niteliğe bürünmüştür. İnsanların taleplerinin ötesinde farklı ürün kategorilerinin ortaya konması ve ihtiyaç fazlası ürünlerin üretilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte önceden sadece ihtiyacının karşılanması ile yetinen tüketici grupları bilinçlenmiş, ilgili kurum ya da kuruluştan daha fazla istek ve beklenti içine girmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda üreticiler ürünlerine farklı değerler yükleme gereği duymuşlardır. Özellikle 1990'lı yıllarda gelişen iletişim teknolojileri ve bunlar vasıtasıyla üretilen yeni değerlerle birlikte kendini ifade etme biçimi olarak değerlendirilen tüketim olgusu ve insanların yaşayış tarzları, üzerinde düşünülmesi gereken bir takım soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Çalışmayla, Konya ili özelinde zamanla değişime uğrayan tüketim alışkanlıklarına ilişkin tespitler ortaya konulmaya çalışılmakta ve zaman içindeki değişimin nedenleri ile sonuçları üzerinde durulmaktadır.

Ayrıca çalışmada, tüketim kültüründeki değişikliklerin tüketici yaşam tarzlarına ve tüketim edimlerine nasıl şekil verdiğine ilişkin tespitlerde bulunmak amaçlanmaktadır. Demokrat Parti Dönemi'ne karşılık gelen 1950'li yıllarla birlikte gelişmeye başlayan ve Özal Dönemi ile birlikte gerçekleştirilen ekonomik anlamdaki dönüşümlerin tüketicilerin hayat tarzlarına ve dolayısıyla yaşam biçimi içerisinde önemli bir yeri teşkil eden tüketim edimlerine nasıl etki ettiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Öte yandan, Konya'daki ticari hayatta ve tüketici alışkanlıklarındaki değişimi ortaya koyabilmek için, mülakat yöntemine başvurulmuştur. Bunda en büyük etken, Konya özelinde eski ticari hayata ve müşteri ilişkilerine ilişkin çok fazla yazılı eserin olmayışıdır. Görüşmeler Konya merkezde yer alan ve Bedesten adıyla anılan çarşıda gerçekleştirilmiştir. Kaynak kişilere ulaşmada üniversitede tarih ve sosyoloji alanında çalışan uzmanlardan ve bedesten çarşısı esnafından yardım alınmıştır. Yapılan görüşme, daha çok eskiden ticari hayatın nasıl işlediğini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Geçmiş yıllarda özellikle Bedesten çarşısında tüketicilerin alışkanlıkları konusunda katılımcıların bilgisine başvurularak günümüz modern alışveriş

merkezlerinde ortaya konulan ticari yaşam ile sosyo-kültürel açıdan tüketici-satıcı arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi ve eski anlayışlarla farklılaştığı noktaların ortaya konulmasına yöneliktir.

1.Tüketim

Tüketim, meşru bir ihtiyaç karşılığında olsun ya da olmasın, bunların giderilmesi için harcanan veya harcanması göze alınan maddi ve manevi değerlerin seferber edilmesi (Torlak, 2000: 17) olarak tanımlanabilir.

Bir başka tanıma göre, ihtiyaç, istek, arzu gibi taleplerle ve bu taleplerin karşılanması için gerekli olan, mal ve hizmet gibi üretim çeşitlerine ve paraya ya da bunun yerini alacak bir değere dayalı, ayrıca zamana ve mekâna bağlı olan; sosyal ve ekonomik bir ilişki biçimidir (Orçan, 2004: 13).

Modern yaşam ve onun getirmiş olduğu çeşitli etkilerle birlikte tüketim edimleri, artık sadece ortaya çıkan zorunlu ihtiyaçların karşılanması olarak değerlendirilmemektedir. Bunun yanında gerçekleştirilen tüketim faaliyetleri bir takım sosyo-psikolojik parametreleri de beraberinde getirmekte, adeta kişinin kendini ifade etme biçimi olarak değerlendirilmektedir.

Bu konuyla ilgili olarak Bocock (1997: 10) tüketimi gerçekleştiren insanların kim oldukları, kim olmak istedikleriyle ilgili duyarlılıklarını korumalarını sağlayan yöntemlerin de tüketim edimlerinden etkilendiğini dile getirerek, tüketici davranışlarının sadece ekonomik bir süreç olarak değil bunun yanında toplumsal, psikolojik ve kültürel bir faaliyeti de içerdiğine işaret etmiştir.

Bu temel yaklaşımda tüketimin ekonomik boyutunun da ötesinde toplumsal, psikolojik ve kültürel yapıyı da kapsayan daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiği ve özellikle bireylerin sadece ihtiyaca yönelik tüketim değeri için ilgili tüketimi yapmadıklarına işaret edilmektedir. Özellikle kişinin sahip olduğu sosyal statüyü ortaya koyma ve diğerlerinden kendini ayırt etme temel güdüsüyle tüketime yöneldikleri konusuna dikkat çekilmektedir (Baudrillard, 2004: 68-69).

Bir anlamda tüketimin sadece kişilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayan bir süreçten daha öte kendisini ifade etme biçimi ve diğerlerinden kendini farklılaştırma edimi olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte tüketime ilişkin faaliyetlerin, toplumun teknolojik ve kültürel gelişime ile birlikte ortaya konan yeni fiziki yapılara karşılık gelen alışveriş merkezlerine kaydığını ve bunun da insanlar ile satıcılar arasındaki ilişkileri mekanik bir ilişkiye indirgediği görülmektedir (Torlak, 2000: 136-137). Bu durum, kuşkusuz toplumun özelde ise bireylerin hayat tarzlarına da etki edecektir. Böylelikle tüketicilerin hayatlarına yeni alışkanlıklar kazandıracağı gibi geleneksel tüketim ilişkilerinden kaynaklanan bir takım alışkanlıklardan da vazgeçmesini gerektirecektir.

2. Hayat Tarzı

Çalışmanın konusu olan tüketim olgusu çerçevesinde değerlendirildiğinde hayat tarzı eşyayı, mekânı ve zamanı kullanış biçimidir. Bir başka ifadeyle bir şeyler üretmekten çok kullanma ve tüketme biçimleri (Chaney 1996: 15 aktaran Zorlu, 2005) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle hayat tarzı, günümüz tüketim kültürü içerisinde gerçekleştirilen tüketimle daha çok bireyselliğe vurgu yapan ve bireylerin kendini ifade etme biçimi olarak nitelenmektedir. Bu unsurlar içerisinde, kişinin bedeni, giysileri, konuşması, boş zamanı kullanması, yiyecek ve içecek tercihleri, ev, otomobil vb. bulunmakta ve bu öğelerle bireyselliğin bir inşası olarak görülmektedir (Featherstone, 1996: 141).

Yaşam tarzına etki eden unsurlar farklı kaynaklarda farklı şekillerde aktarılmıştır. Odabaşı ve Oyman (2002: 219)' a göre, geçmiş deneyimler ile şu anki durum, sahip olunan kültürel değerler, demografik özellikler, içinde bulunulan ekonomik koşullar ve psikolojik yapının hayat tarzına etki eden unsurlardır. Daha ayrıntılı bir değerlendirmeyi de Zorlu yapmıştır.

Zorlu'ya (2005) göre, hayat tarzı diye tanımlanan ve insanların yaşayışlarına yön veren temel kurallar bütünü genel anlamda iki farklı boyutta ele alınabilir:

Aşağıdaki tablonun sol bölümü daha çok insanların kendisinden kaynaklanmayan fakat yaşayışlarına etki eden unsurlardır. Yaşam tarzının nesnel parametreleri olarak da değerlendirilen bu sınıflamanın ilk öğesi yaşanılan coğrafyadır. Yaşanılan yerin kır ya da kent olması yaşam tarzına nesnel olarak etki etmektedir. Kırsal bölgede yaşayan insanların tüketim alışkanlıkları ya da kendisine ürün ya da hizmet sunan kuruluştan beklentileri ile kent merkezinde ikamet eden farklı olanaklara sahip

tüketici gruplarının beklentileri farklı olacaktır.

Tablo 1: Yaşam Tarzını Oluşturan Nesnel ve Öznel Parametreler

Yaşam tarzının nesnel ya da yapısal parametreleri
1.Yaşanılan coğrafya: kır - kent.
2. Ekonomik yapı; üretim biçimi v modeli; ürünlerin piyasalarda hareket kabiliyetini (içe kapalı ekonomi ya da liberal ekonomi), üretim kapasitesi, üretim ve piyasada geçerli olan değerler, hukuk.
3. Genel alamda kültür; beğeni kriterlerini belirleyen değerler, normlar, popüler kültür, moda.
4. İletişimin yapısı; uluslararası ilişkiler, iletişim araçlarının yaygınlığı, moda ve reklam.
Yaşam tarzının öznel ya da bireysel parametreleri
1. Kişilik tipi; hedonist, materyalist, kanaatkar, ekolojik ve egoist.
2. Bu kişilik tiplerine sahip bireylerin, nesnel ya da yapısal parametreleri içselleştirmesi, anlam atfetmesi, süreçlerini özümseyerek dışsal gerçekliğin formlarını/ biçimleştirmelerini yeniden inşa etmelerini kapsamaktadır.

Bunun dışında bir diğer unsur ise ekonomik yapıdır. Bu başlık altında ise üretim biçimi ve modeli, piyasaların hareket kabiliyeti, üretim kapasitesi, üretim ve piyasada geçerli olan değerler ve hukuk olarak ön plana çıkmaktadır. Kuşkusuz bu faktörler de bireyin dışında yer almasına karşın bireylerin tüketim alışkanlıkları ve özelde hayat tarzlarına etki etmektedir.

Yaşam tarzına etki eden nesnel parametrelerden bir diğeri ise genel anlamda kültürdür. Bu başlık altında ise, beğeni kriterlerini belirleyen değerler, normlar, popüler kültür ve moda yer almaktadır. Hayat tarzına yön verene son nesnel öğe ise, iletişimin yapısıdır. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler, iletişim araçlarının yaygınlığı, moda ve reklam yer almaktadır.

Öyle ki, reklam sektörüne eklemlenen televizyon, kimi zaman yayımladığı reklamlarla ya da içerisinde tüketimi yücelten bir takım programlarla sürekli olarak tüketim ideolojisine vurgu yaparak alt sınıftan kişilerin ancak onlar gibi tüketerek orta ve üst sınıf gelire sahip bireylerin seviyesine ulaşabileceğine sürekli vurgu yapmaktadır (Oktay, 2002: 292). Orta sınıf ve üst sınıfa özenmeler aracılığıyla alt sınıfların adeta reel yaşamın tamamlayıcısı ve destekleyicisi olarak kurgulanan hegemonik ideolojinin temeli de zaten değiştirilemeyen yaşam tarzının ancak diğerleri gibi tüketerek dönüştürülebileceği fantazyasını bireylere ussal ve duygusal anlamda sunduğu temel prensibine dayanmaktadır.(Oskay,2004:251).

Yaşam tarzına yön veren nesnel parametreleri de bütünleme niteliği taşıyarak hayat tarzının ikinci boyutunu ele alan öğeler bütünü öznel ya da bireysel parametreler başlığı altında ele alınabilir. Bunlardan birinci öğeyi kişilik tipi oluşturur ki; bu başlık altında bireyin hedonist, materyalist, kanaatkar, ekolojik ve egoist olup olmamasına göre şekillendiğine işaret edilmektedir. Bireylerin kişilik yapıları da hayat tarzlarına ve tüketim alışkanlıkları ile edimlerine doğrudan etki eden bir unsurdur. Kanaatkarlıktan uzak bir kişi ihtiyacı olmayan ürünlere sadece "moda" olduğu için yönelecek ve gereksinim duymadığı ürüne fazladan para ödeyecektir.

Hayat tarzının bireysel parametrelerinden diğerini ise bu kişilik tiplerine sahip bireylerin, nesnel ya da yapısal parametreleri içselleştirmesi, anlam atfetmesi, süreçlerini özümseyerek dışsal gerçekliğin formlarını / biçimleştirmelerini yeniden inşa etmelerini kapsamaktadır.

Kuşkusuz farklı alt birimlerden oluşan bu iki sınıflandırma başlığı hayat tarzının ifade edilmesinde ve değerlendirilmesinde birbirinin tamamlayıcısı şeklinde işlemektedir. Tüketici bu temel parçalar ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri neticesinde bir tüketici davranışının gerçekleştirilmesi yönünde hareket etmektedir. Yani tüketiciye nasıl hareket etmesi gerektiği noktasında yol gösteren hayat tarzını oluşturan ve yukarıda yer verilen parçaların bileşkesidir.

Öte yandan geçmiş deneyimlerden kazanılan bilgiler ve içinde yaşanılan zaman, toplumsal yaşamın kazandırdığı kültürel değerler, bireylerin doğuştan kazanımları olan demografik özellikler, ekonomik koşullar ve bireyin kendi içsel dünyasına karşılık gelen psikolojik yapı sürdürülen hayat tarzına etki etmektedir. Odabaşı ve Barış (2002: 219) hayat tarzının tüketici davranışına etkilerini bir şekille ortaya koymuştur.

Şekilden de anlaşılacağı gibi, bireylerin içinde bulunduğu farklı sosyal sınıflara göre hayat tarzı şekillenebilmektedir. Örneğin, üst statüdeki bir bireyin tüketim alışkanlıkları ve bir ürünü satın alırken ele aldığı kriterler ile alt sosyal sınıfa dahil olan bireyin tercihleri arasında farklılıklar olabileceği gibi.

Yaşam tarzını etkileyen bir diğer unsur da demografik özelliklerdir. Bireyin erkek ya da bayan oluşu, genç ya da yaşlı olması vb. özellikler yaşam tarzına etki eden bir başka öğe olan demografik özellikler kapsamında değerlendirilebilir.

Bunların yanında kazanılan gelir, kişilik, sahip olunan değerler, aile yaşamı eğrisi, yaşanılan kültür ve geçmişte yaşanan deneyimler bireylerin hayat tarzına etki eden unsurlar arasında yer almaktadır.

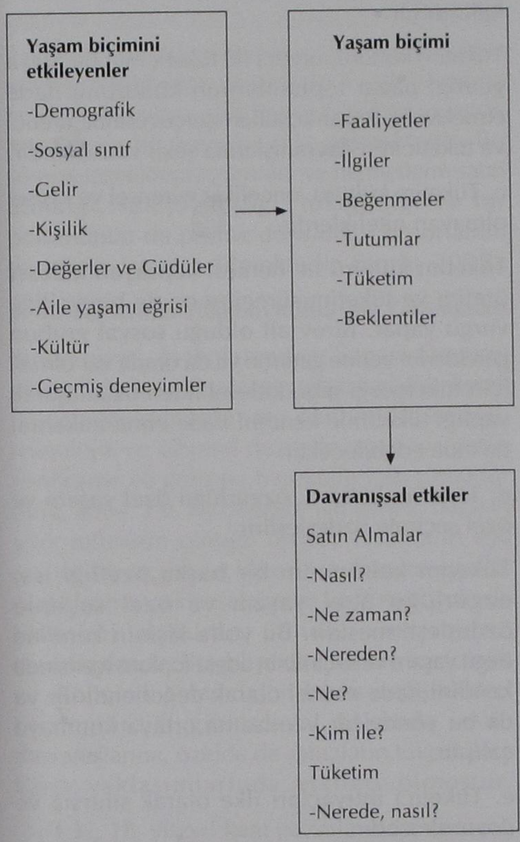

Şekil 1. Yaşam Biçimi ve Tüketici Davranışı

Hayat tarzı ise, içinde bulunan faaliyetler, herhangi bir şeye ilişkin ilgiler ve beğeniler, bir olay ya da durum hakkındaki tutumlar, beklentiler ve tüketim faaliyetleri öğelerinden oluşmakta, yaşam biçimini bu başlıklar altında değerlendirmek mümkün olabilmektedir.

Hayat tarzının davranışsal olarak satın almaya yansıması ise; ürün ya da hizmetin tüketicilerce nasıl, ne zaman, nereden, ne satın alacakları şeklinde ele alınırken; tüketimin nerede, nasıl, kim, ne zaman ve neyi tüketecekleri konularına işaret edilmektedir.

Bu noktada işte tüketim toplumu ve yaşam biçimi daha çok endüstriyel ve kapitalist değerler içerisinde şekillenmektedir. Bu değerler topluluğu ise, daha zengin bir yaşam ve böyle bir yaşam için daha çok tüketimin temel davranış biçimi olarak belirlendiği bir hayat tarzını gündeme getirmektedir (Kongar, 1993: 290-291).

Kongar'ın yukarıda belirttiği gibi, endüstriyel ve kapitalist değerler içerisinde şekillenen hayat tarzı ise zamanla kendi içerisinde değişim ve dönüşüme uğramaktadır. Özellikle 1980'li yıllarda ülkemizde slogan haline getirilen "yaşam tarzı" kavramı, lüks yaşam biçimi olarak benimsenmiştir. O yıllarda hayat tarzı, genel olarak yemek için lüks lokantaların tercih edilmesi, özen gösterilen giyim kuşam, koleksiyonları yapılan klasik arabalar, en iyi puro ve şarabın tercih edilmesi gibi bir çok zevkten oluşan bir bütün olarak değerlendiriliyordu (Bali, 2002: 146). Toplumsal değer ile ilişkilerin algılanması ve hayat tarzında yukarıda yer verilen dönüşümlerin kaynağı ise aslında tüketim toplumu çerçevesinde atılan her adımın hayat tarzına bir takım eklemeler yapması ve onu değişime zorlamasıydı .

Tüketim toplumu içerisinde verilen kararlar aslında verili dönemin kültürünün de -bir anlamda yaşanılan hayat tarzının da- hayati kaynağı haline gelir. Belli bir kültürde yetişen insanlar, bu kültürün kendi hayatları süresince değiştiğini görürler. Bu değişim kendisini yeni kelimeler, yeni fikirler, yeni ifade ediş biçimleri ve yeni tarzlar olarak gösterir. Kültür evrilmeye başlar ve insanlar da bu değişimde rol oynarlar. Tüketim, bu yönüyle aslında yepyeni bir kültürün kavgasının verildiği ve yaşam tarzının biçimlendiği bir yeri ifade eder (Douglas ve Isherwood, 1999: 73).

3. Tüketim Kültürü

Pazar dinamiklerinin egemen olduğu ve pazar ekonomisinin var olduğu toplumların kültürü olarak tanımlanabilen tüketim kültürü (Odabaşı, 1999: 27), toplumların geleneğini, hayat tarzını ve yaşama biçimini belirtmek amacıyla kullanılan (Orçan, 2004: 18) bir kavram olarak da görülmektedir.

Tanımlama, pazar dinamiği ve pazar ekonomisinin gereğini ortaya koyduğundan ağırlıklı olarak kapitalist sistemi benimseyen toplumlarda böyle bir kavramın var olduğuna

işaret etmekle birlikte, bu yapının toplumlarının geleneksel yapılarına ve yaşam tarzına etki ettiği konusu ortaya çıkmaktadır.

Tüketimin etkin ve kollektif bir davranış biçimi olduğunu vurgulayan Baudrillard (2000: 95), tüketim toplumunun bu temel kültürle yoğrularak tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılan bir toplum olduğunun altını çizmektedir. Tüketim toplumunun bir anlamda, üretim güçlerinin ortaya çıkması ve yüksek verimliliği hedefleyen tekelci bir yapının doğurduğu toplumsallaşma tarzı olduğu ve kaynağını üreticilerce dayatılan tüketim kültüründen aldığı ileri sürülmektedir.

Tüketim toplumu kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte, tüketimin toplumun her kesimine açılması, aylaklık, tüketim ve haz, kitlelerin artık özgürce ele geçirebilecekleri şeyler olarak kurgulanmaya başlamıştır. Haz ve mutluluk kavramı ile birlikte anılan tüketim edimleri, bireylerin ya da kitlelerin gerçeklerden bir anlamda kaçış aracı olarak değerlendirilmektedir (Aydoğan, 2000: 112).

Bu çerçevede yaşamın anlamının ve gerçeklerden kaçışın bir şeyler satın alma ile gerçekleşebileceği yönünde işleyen ve önceden düzenlenmiş deneyimlerin yaşanması olduğunu ileri süren ideolojik süreç (Bocock, 1997: 57) adeta Decartes'in "Düşünüyorum, o halde varım" ünlü deyişini tüketicilerin zihinlerinde yeniden konumlandırarak "Tüketiyorum, o halde varım" şeklinde algılamalarına yol açmıştır. Bu anlayışla ihtiyaçlarını gidermek için üretici ya da satıcılarla karşı karşıya gelen tüketici gruplarının kendi temel ihtiyaçlarının karşılanması yerine göstergelerin tüketilmesi olarak anlaşılması gerekmektedir (Featherstone, 1996: 144). Bu temel prensibi benimseyen Baudrillard (2004: 110-111) da, kişilerin tüketimin kendilerine yeni statüler sağladığını ve diğerlerinden farklı kıldığı yönündeki yanılsamalardan hareket ederek, ürün ya da kuruluşlara yöneldiğine işaret etmektedir.

Tüketiciler de bu temel kabulden hareketle, kuşkusuz kendilerine daha farklı bir statü ve hayat tarzı sağladığı yanılmasını ortaya koyarak, insani ilişkilerin en aza indirgendiği ve adeta her şeyin mekanikleştiği, insanı içinde yaşadığı topluma yabancı bireyler olarak konumlandıran dev alışveriş merkezlerine yönelmektedir.

Tüketim kültürüne ilişkin temel değerlendirmeler ve betimlemeler dışında tüketim kültürünün özellikleri genel anlamda şöyle sıralanabilir (Slater, 1997: 25-31 den aktaran Odabaşı, 1999: 25):

a. Tüketim kültürü, tüketmenin kültürüdür.

Tüketim kültürü, tüketime ilişkin çeşitli argümanları bünyesinde barındırma özelliğini taşımaktadır. Adeta kimlerin nasıl, neyi, niçin ve ne zaman tüketecekleri bir kurallar manzumesi içerisinde "tüketim tarzı" ya da "hayat tarzı" kavramları çerçevesinde sunulmuştur.

b. Tüketim kültürü, "pazar toplumu"nun kültürüdür.

Tüketim kültürü, üretici ile tüketicinin bir araya geldiği pazar toplumlarının kültürünü ifade etmektedir. Pazar koşulları çerçevesinde üretici ve tüketicinin davranışlarına şekil vermektedir.

c. Tüketim kültürü, öncelikle evrensel ve kişisel olmayan niteliklerdir.

Tüketim kültürü ne herkesi kapsayan kitlesel üretim ve tüketim sürecine ne de bireyciliğe vurgu yapar. Birey ait olduğu sosyal grubun gereklerini yerine getirme ya da orada var olmak için tüketeceği gibi, kitlesellikten uzaklaşarak yaptığı tüketimle kendini ifade etme imkanını da elde edebilecektir.

d. Tüketim kültürü, özgürlüğü özel yaşam ve özel seçimle özdeşleştirir.

Tüketim kültürünün bir başka özelliği ise, özgürlüğü özel yaşam ve özel seçimle özdeşleştirmesidir. Bu yolla kişinin kendine özgü yaşam ve seçiminin adeta toplum içerisinde kendini ifade etmesi olarak değerlendirilir ya da bu yönde bir yanılsama ortaya konmaya çalışılır.

e. Tüketici ihtiyaçları ilke olarak sınırsız ve doyurulmazdır.

Tüketici ihtiyaçlarının sınırsız ve doyurulmaz olarak gören tüketim kültürü, üreticilerin ortaya koyduğu ürünlerle bunları azami ölçüde sağlamaya çalıştığına işaret eder.

f. Tüketim kültürü, modern toplumda kimlik ve statü belirlemede etkindir.

Satın alınan ürünlerin modern toplumda bireylerin kimlik ve statülerine etki ettiği de ileri sürülmektedir. Giyilen giysilerin, kullanılan arabanın ya da en temel gereksinim olan yeme-içme edimlerinin bile nerede ve nasıl gerçekleştirildiği hatta elinde taşıdığı çantanın hangi markaya ait olduğuna kadar pek çok ayrıntı kişinin ait olduğu sınıfı belirleyen nesneler olarak değerlendirilir.

g. Tüketim kültürü, çağdaş güç deneyiminde kültürün öneminin artışını temsil eder.

Son olarak tüketim kültürünün çağdaş güç deneyimi olarak değerlendirilebilir. Hangi ürünün tüketildiği ve ne kadara alındığı gibi temel sorulara yanıtlar sunduğu ve bunda da şekillenen kültürün temel bir takım alışkanlıkları doğurduğuna işaret edilmektedir.

Özetle günümüzde ülkemizde algılandığı şekliyle tüketim kültürü denildiğinde, maddi ürünlere ve hizmetlere olumlu anlamlar yükleyen hedonist, gösteriş ve bir gruba ya da kültüre ait olma gibi amaçları bünyesinde barındıran bir kavram akla gelmektedir. Bu süreçte estetikleşmiş ürünler ve hizmetlerin satın alındığı, sahiplenildiği, tüketildiği ve bir bölümünün de peşine düşüldüğü bir ortamın varlığına işaret edilmektedir (Zorlu 2005).

4. Modernizmin Tüketim Kültürüne Yansımaları

Modernizm, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi gelişmeler ışığında, geçmişle karşıtlık ilişkisi içerisinde konumlanan; ekonomik, sosyal, teknolojik ve zihinsel düzeyde meydana gelen yenileşme ve gelişme hareketlerinin tümüdür (Arık, 2004: 23). Bu dönüşümün temeli, bilginin artık mümkün olduğu ölçüde insanların eşit erişimine açılması ilkesinin benimsendiği Aydınlanma ve kitlesel üretim ve bunun yanında tüketimi doğuran Sanayi Devrimi'ne dayanmaktadır. Bu gelişmelerin, hem teknolojik ve ekonomik anlamda bir takım değişiklikleri filizlendirdiği gibi sosyal anlamda insan davranışlarına, özelde de satıcıların tüketicilere karşı yaklaşımlarında etkileri olmuştur.

Öyle ki, 18. yüzyıl kent pazarlarında, Ortaçağ sonlarındaki ya da Rönesans öncesine hiç de benzemeyen bir değişim dikkati çekmekteydi. Satıcılar artık, sürekli değişen ve kim oldukları da pek anlaşılamayacak şekilde değişen alıcı gruplarının dikkatini çekme yönünde faaliyetlere girmeye başlamışlardı (Sennett, 2002: 34). Tüketicilerin pazara çekilmesi adına gerçekleştirilen faaliyetler, 19.yüzyılla birlikte ivme kazanmıştır. Bu değişim dalgası ise özellikle kendisini yirminci yüzyılda çok daha farklı şekillerde göstermeye başlamıştır.

Yirminci yüzyılda, Batı kapitalizminde tüketimin çevrelediği görülen sosyal ve kültürel oluşumlar, çeşitli sosyal statü grupları tarafından modern kapitalist zamanlara taşınmış olan daha eski kültürel değerlerden etkilenen tüketim kültüründe, tüketiciler yaşamlarında önemli bir rol oynadığı ve kendilerini diğer sosyal statü gruplarından ayırt edebilme yollarını sağladığını ifade etmekteydi (Bocock, 1997: 21-25). Buna ilişkin Douglas ve Isherwood (1999: 83) da tüketimin tüm toplumsal kategorileri sürekli yeniden tanımlayan aktif bir süreç olduğuna işaret ederek yukarıdaki görüşü desteklemektedir. Zaten kapitalizmin en önemli özelliklerinden bir tanesi, insan hayatını bir bütün olarak ele alması ve sistemin rasyonelliğinin tüm yaşam edimlerini kapsayan bir biçimlendirmeye olanak sağlamasıdır (Arık, 2004: 25). Buna ilişkin ele alınan konu açısından bakıldığında kapitalist ekonomik anlayışın, bireylerin tüketim davranışlarında, neyi, ne için, ne zaman ve nasıl tüketecekleri konusunda adeta serenomik bir anlayışı tüketicilere çeşitli yollarla dayatması da bir başka yönüdür.

Modernleşme süreci içerisinde söz konusu değişimin ve bir anlamda denetimin sağlanmasında tüketim kültürüne etki eden önemli gelişmeler içerisinde özellikle üretim sisteminde meydana gelen değişmeler önemli bir yer tutmaktadır (Orçan, 2004: 9). Sanayi kapitalizmi ile birlikte, insanların maddi yaşamı üzerinde gerçekleştirilen baskılardan en önemlisi kendisini seri üretim ve standardizasyon kavramlarıyla kişilerin hayatlar tarzları üzerinde doğrudan bir etkiyle göstermektedir. Bu suretle ticari bir amaç güdülerek toplumun tek tipleştirilmesi gündeme gelmeye başlamıştı (Sennett, 2002: 37). Bunun kapitalist üretim sürecinde nasıl şekillendiğine ilişkin değerlendirme yaparken Gramsci tarafından "Fordizm" olarak adlandırılan ve sosyal bilim literatürüne yerleşen (Bocock, 1997: 29) özellikle yirminci yüzyılın başında önemli bir gelişmeye imza atan Henry Ford'un uygulamalarına yer vermek gerekmektedir.

"Adını Henry Ford'un otomobil fabrikasındaki seri üretim ve montaj bandından alan Fordizm, özellikle 1900'lü yıllarda Batı toplumlarında yerleşen kitlesel üretim ve tüketim merkezli bir yaşam tarzını tanımlamaktadır" (Arık, 2004: 46). Bu yönüyle Fordizm'i sadece üretim anlayışındaki bir değişiklik olarak değerlendirmenin yanında onun yaşam biçimine etki etme amacı taşıyan kültürel bir durum olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir. 1930'lu yıllardan itibaren üretim sürecinde etkisini gösteren Fordizm, standart aile otomobili

üretimine geçilmesiyle başlamış; bu süreç standart üretim ve tüketim kalıplarının oluşmasını sağlayarak istikrarlı bir pazarın oluşmasına da aynı zamanda hizmet etmiştir (Odabaşı, 1999:11).

Tüketim kültürünü şekillendiren standartlaşma ile birlikte özellikle bölgesel alışveriş merkezleri türemeye başlamıştır. Çok farklı ürün yelpazesini bünyesinde barındıran kasap, balıkçı, manav ve bakkaliye türü malları da satan küçük köşe dükkanlarının bulunmasına karşın kendilerine daha fazla çeşidi aynı çatı altında sunan alışveriş merkezlerine yönelinmiştir. Özellikle banliyölerde yaşayan insanları taşıyan ulaşım araçlarının sayısı arttıkça buna paralel olarak bu hizmeti sunan marketlerin sayısında da bir artış gözlenmiş (Bocock, 1997: 25) ve bir anlamda "alışveriş kültürü" diye adlandırılan yeni bir kültürün temelleri atılmıştır.

Alışveriş kültürü gibi bir kavramın doğması ve bu yönde hizmet veren kuruluşların artmaya başlaması, özellikle tüketicileri üretilen standart ürünlere ve bunların satıldığı dev alışveriş merkezlerine yönlendirmeye çalışan pazarlama departmanlarına kolaylıklar sağlamıştır. Üzerinde yer yer değişiklikler yapılabilen alışveriş kültürüyle birlikte, insanları daha bencil ve bireysel düşünmeye sevk eden kişisel ihtiyaç giderme yolları desteklenmiş, insanlar üzerinde olumlu etkiler oluşturabilecek olan aile ve kültür kavramları tüketicilere unutturulmaya ve paylaşımcılığın yerini bencilliğin aldığı bir insan tipini doğurmuştur. Bu da artık toplumsal kaynaşmanın temel ritüelleri olan paylaşım, hasta ziyaretleri, ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesi gibi değerlerin unutulmasına ve kişinin kendi için tüketiminin desteklendiği (Torlak, 2000: 151-159) mekanik tüketim ilişkilerinin doğmasına neden olmuştur.

1970'li yılların ortalarından itibaren bazı sosyal bilimciler, Batı'da üretim ve tüketim faaliyetlerinin Fordist süreci tamamladığı ve hem üretim düzeyinde hem de tüketim düzeyinde "esnek" bir anlayışın hakim olmaya başladığı Post-Fordist dönemin başladığını ileri sürmüştür. Bu dönemin en önemli özelliği ise, aslında günümüzde de artık egemen bir görüş haline gelen standart üretim yerine kişiye göre üretim anlayışını benimsemedir (Arık, 2004: 48-50). Post-Fordist anlayış kendini tüketim kültürünün şekillenmesinde de göstermeye başlamış ve bireylerin farklı istek ve beklentileri artık kuruluşlarca takip edilen ve önem verilen bir unsur haline gelmiştir.

Bedenin korunması ve hazcı yaşam biçimlerine vurgu yapan tüketim kültürü (Aydoğan, 2000: 148) öncelikle tüketim alışkanlıklarını standardize etme ve inşa etme işlevi ilk başta reklam ve halkla ilişkiler departmanlarınca yerine getirilmiştir. Zamanla tüketim edimlerinde yaşanan değişim ve dönüşümle birlikte bireysel ilgi ve ihtiyaçlara hitap eden reklamların sayısı hızla artmıştır. Bu reklamlarda vurgulanan temel unsur ise, bireysel farklılaşmanın ve üst sınıfa dahil olabilmenin ancak onlar gibi tüketmekten geçtiğidir. Önceden sadece var olan ürünün tanıtımı ile sınırlı kalan reklam ve halkla ilişkiler faaliyetlerindeki bu değişimin en büyük nedeni kuşkusuz özellikle 1990'lı yıllarda aynı hizmet kalitesini hemen hemen aynı fiyata sunan kuruluşlarının sayılarının artmasıdır. Artık tüketiciler ürün ya da hizmet satın alacağı kuruluşlardan yeni bir takım özellikleri beklemeye başlamış ve reklam ve halkla ilişkiler uygulamaları bu beklentilere göre yeniden şekillendirilmiştir.

Öyle ki, 1980'lerin sonu ve 1990'lı yıllarda yaşanan bu farklılaşma ile birlikte, bir malı ya da o malın özelliklerinin tanıtımı yanında ona yeni imajlar kurarak bunları gerçek kılmayı ve diğer bireylerden farklılaşmayı amaçlayan bir anlayış önem kazanmıştır. (Gürbilek, 1993: 32). Bu durum ise, diğer bireylere karşı sürekli kazanılması gereken bir yarış var gibi kişilerce algılanmaya başlanmış ve adeta diğerlerini kendine düşman olarak gören bir anlayışı doğurmuştur. Bu gelişmeler sonucu, tüketici olarak konumlanan bireyler, kendilerine yabancılaşmışlardır (Aydoğan, 2000: 180).

Yukarıda kısaca modernleşmenin tüketim kültürü bağlamındaki etkilerine yer verdikten sonra, tüketim tarzlarını nasıl ayırt edilebileceğine ilişkin kriterleri tanımlamak gerekmektedir. Aşağıdaki kriterlerin geleneksel tüketim kültürü ve modern tüketim kültürüne göre farklılaştığını dile Orçan (2004: 32), bu temel özellikleri şu şekilde özetlemektedir:

a. tüketim ürünün ne olduğu

Geleneksel tüketim kültürü ile modern tüketim kültürünün belirlenmesinde ele alınan kriterlerden bir tanesi tüketilen ürünün ne olduğudur. Bu genellikle, ürünün tanımlanmasında ve taşıdığı kimlikle ilgilidir. Örneğin, Türk kahvesi, gelenekselliği; Nescafe ise modernliği çağrıştıran bir niteliği kendi içerisinde barındırmaktadır.

b. tüketim ürününün üretim biçimi

Bu değerlendirme genel olarak üretim teknolojisiyle ilgilidir. Eğer tüketim için sunulan ürün el emeği ile ortaya konuyor ve herhangi bir fabrikasyon sürecinden geçmiyorsa genellikle geleneksel tüketim tarzıyla ilişki kurulmaktadır. Çoğu kez teknolojisi düşük de olsa el emeği olduğundan modern tüketim tarzıyla üretilen ürünlerden daha değerli olabilmektedir.

c. kullanılan (motifler, ikonalar, sembol ve simgeler) değerler

Tüketim ürünlerinde kullanılan motifler, semboller ve simgeler de o ürünün hangi döneme ait olduğunun habercisidir. Bu yolla ürünün modern mi? Batılı mı? ya da geleneksel mi? olduğu belirlenebilir.

d. pazarlama şekli

Tüketim kültürü konusunda fikir veren bir başka ölçüt pazarlama şeklidir. Pazarlanılan mekan, ürünün pazarlanmasındaki ilişkilerin niteliği ve ürün satımı sonrasında sağlanan hizmet ürünün modernliği ve gelenekselliği konusunda fikir vermektedir.

e. alışveriş şekli

Alışverişin kim tarafından yapıldığı, ürünün satılırken birincil ilişkilerin mi? ikincil ilişkilerin mi? egemen olduğu bir diğer kriterdir. Geleneksel tüketim kültürünün egemen olduğu toplumlarda kadınların ihtiyaç duyduğu ürünleri bile erkekler satın almaktadır. Bunun yanında satıcı ve müşteriler arasındaki diyalogların samimiyeti, aidiyet duygusunun var olup olmaması ayrımda önemlidir. Alışveriş yapılacak yerin tercihinde akrabalık, arkadaşlık ve dostluk gibi temel bir takım özelliklerin egemen olduğu tüketim biçimi daha çok geleneksel bir nitelik taşımaktadır.

f. kullanım tarzı

Tüketilen ürünün nasıl kullanıldığı da geleneksel ve modernliğin ayrımında kullanılan bir başka ölçüttür. Örneğin, pilav tüketimi hem bizim kültürümüzde hem de Çin kültüründe yer almasına karşın, bizlerin tüketirken kaşık kullanmamız, onların ise geçmişten getirdikleri geleneklerini sürdürerek hala çubuklarla tüketmeleri de geleneksellik ve modernlik kapsamında değerlendirilebilecek özelliklerdendir.

5. Türkiye'de Tüketim Kültürüne Geçiş Süreci

Türkiye, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeniden yapılanma sürecine girmiş, özellikle Kurtuluş Savaşı'nın ve etkileri uzun yıllar sürecek iki dünya savaşının yaraları sarmaya çalışılmıştır. Özellikle Cumhuriyet dönemi inkılâplarıyla birlikte pek çok alanda değişimi yaşayan ülke halkının yaşadığı toplumsal ve kültürel dönüşümler tüketim alışkanlıklarında da 1950'li ve 1980'li yıllara kadar etkisi giderek artan bir takım farklılaşmalara neden olmuştur.

Cumhuriyet döneminde Batılılaşmaya yönelik uygulamaların, daha çok siyasal ve sosyo-kültürel yaptırımlarla gerçekleşmiş olması, özellikle inkılâplar dönemindeki tüketim kültürü ve bununla ilişkili olan tüketim tarzının değişiminin de daha çok siyasal kaynaklı gerçekleşmesine neden olmuştur. Buna karşın 1950 ve 1980 sonrası dönemlerde tüketim kültüründeki değişmeler daha çok o dönemin hükümetlerinin genel politikaları sonucu ekonomik kaynaklı olarak karşımıza çıkmaktadır (Orçan, 2004: 125).

Bu farklılıklar kuşkusuz ülkemizde tüketim kültürünün oluşmasında bir takım engelleri de beraberinde getirmiştir. Bu engellerin şekillenmesinde kuşkusuz tüketim toplumu değerleri ile Türk toplumu arasında yaşanan bir takım farklılıkların etkisi büyüktür.

Cumhuriyetin ilk yıllarına bakıldığında, endüstrileşme ve modernleşmeyi kaldıracak alt yapı ve sermaye birikiminin olmaması nedeniyle (Orçan, 2004: 127) daha çok ulusalcı, dışa kapalı ve yerli sermayeyi güçlendirmeye yönelik iktisadi ve sosyal yapılanmalar söz konusuydu (Arık 2006). Özellikle iki Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı yaşayan ülke halkının bir takım inkılaplarla yeniden ayağa kalkma ve kendini dönüştürme yönündeki çabaları buna neden olmuştur. Bu gelişmeler ise, tüketim toplumunun şekillenmesi ve hayat tarzı diye anılan değerler manzumesinin şekillenmesini yavaşlatmıştır.

Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'li yıllara kadar egemen olan "küçük aile işletmeciliği" (Kazancı, 2004: 178) adı verilen süreçte, halk kendine yetecek kadar sınırlı alanlarda yalnız kendi ihtiyacı ölçüsünde üretim yapmış ve bunların pazarlanması gibi ya da yeni beklentilerin ortaya çıkması gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Yalnız temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik ortaya çıkan ve sınırlı bir

alanda beklenti oluşturan bu süreç 1950'li yıllarla birlikte DP (Demokrat Parti) döneminde makineli tarımın yaygınlaşması ve modern tarımın olanaklarının kullanılmasıyla son bulmuş halk ya da tüketiciler artık farklı beklentilerini dillendirmeye başlamışlardır. Menderes iktidarı, ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda ülke genelinde bir hareketliliğe yol açmış, burjuvazinin gelişmesi hızlandırılarak desteklenen yüksek enflasyonla ekonomik ve sınıfsal hareketlilik desteklenmiştir (Kongar, 2001: 151). Böylece tüketim toplumu ya da tüketim tarzı diye anılan yapı Türkiye coğrafyasında kurulmaya ve şekillenmeye başlamıştır.

Öyle ki, başta metropoller olmak üzere, kentlerde büyük mağazalar, taksitli satışlar kendini göstermeye başlamıştır. Ev eşyalarının yapımında manifaktüre, hatta bir ölçüde fabrikasyon sağlanmıştır. Yaşam biçimi ve onun göstergeleri konusunda üst sınıfa karşı sürekli eziklik duyan alt sınıflar, reel yaşamın sıkıntılarını kendilerince azaltma adına evlerinin möblelerini değiştirmeye yönelmiş, insanlar giyim-kuşamına öncekinden daha çok dikkat eder olmuştur (Oskay, 2004: 244). Çünkü Theodore Zeldin (2003: 289) 'in de belirttiği gibi, tüketim alt sınıftan insanlar için, adeta yoksulluğa karşı kazanılan bir zaferin şerefine yapılan uzun bir kutlama olarak değerlendirilmekte; evleri, işyerlerinde yaşanan aşağılanmalara karşı taklit bile olsa kendi seçtikleri eşyalarla dolu bir yuva oluşturma çabasına girmektedir. Bunun diğer yanılsaması da diğer ürünlerde kendini göstermeye başlamıştı: Tıpkı mobilyalar gibi, üst sınıfın aldığı ürünlere gücü yetmeyen ama onlardan da geri kalmak istemeyen insanlar, taklit olan ürünlere karşı büyük bir doyumsuzlukla yönelmeye başlamışlardı.

Bu tespitlere karşın, Türkiye'de seksen öncesi yaşanan ideolojik temelli çatışmalar ve bunlar sonucunda yaşanan kaoslar sonrası, sosyal barışın sekteye uğraması ve bununla birlikte ekonomik engellerle karşı karşıya kalınmıştır. Bu çatışmaların ortaya çıkması da karaborsa, kıtlık ve huzursuzluğu doğurmuş, halk tarafından bu karmaşa ve çıkmazlara bir karşı duruş olarak Amerikan yaşam tarzının benimsenmesine neden olmuştur (Orçan, 2004: 214).

Öte yandan tüm dünya ölçeğinde yaşanan küreselleşme Türkiye'yi de etkilemiştir. 1980'li yıllarda küreselleşmeyle ortaya çıkan yeni dünya düzenine entegre olma adına, Özal dönemi ekonomik yapılanmasını, klasik devletçilik anlayışından liberalizme kaydırmıştır. Bu değişim, kendisini gündelik yaşamda 1980 öncesi buhranlı ortama bir tepki olarak göstermiş, dış ticaretin serbestisiyle birlikte Türkiye adeta bir istilaya uğramıştır. Bunlar aynı zamanda yaşam tarzına ilişkin radikal bir değişikliğin de habercisi olmuştur (Bali, 2002a: 206-210).

Özal Dönemi ile birlikte, piyasalardaki mali işlemlerde yaşanan kısıtlamaların giderilmesi, yurtdışına çıkışların serbest hale gelmesi ve döviz transferlerinde denetimin kalkmasıyla birlikte kredi kartları ve yeni bankacılık sistemi insanların gündelik hayatına girmiştir. Türk insanı yurt dışında da alışveriş yapmayı sağlayan çeşitli kredi kartlarıyla tanışmıştır. Bu da 1980'li yıllara kadar sadece belli seçkinlerin elde edebileceği imkanların sıradan insanın da kolaylıkla erişebildiği bir statü sembolüne dönüştürdü (Bali, 2002: 31). Bu gelişmeler, amacı yeni tüketiciler elde etmek isteyen hedefe ilişkin sürece büyük katkı sağlamıştır. Harcamaların taksitlendirilmesi, nakit avansı vb. yenilikleri sunan kredi kartları kullanıcılarının sayısındaki artış; tüketimde akıl almaz şekilde artışa neden olmuştur. Artık insanlar kendilerine sağlanan çeşitli imkanlarla birlikte tüketiciler ihtiyaç fazlası ürünlere yönelmeye başladılar. Fakat bu süreç zamanla yavaşlamaya ve belli bir doyum noktasının yakalanmasına sebebiyet vermiştir.

Tüketimin belli bir süre sonra doyum noktasına ulaşmasıyla birlikte, tüketicilerin yeniden satın almaya yöneltilmesi ve yeni tüketicilerin yaratılması gereği ortaya çıkmıştır. Bunu da hissettirmeden gerçekleştirebilecek olan kurum medya ve kişiler ise toplumda kanaat önderi - halkın görüş ve değerlendirmelerine önem verdiği- olarak değer atfedilen köşe yazarları olmuştur (Bali, 2003: 169-170).

Medya, yayınlarında pompaladığı tüketim ideolojisini daha çok kent burjuvazisinin değerlerine hitap edici tarzda ortaya koymuştur. Köşe yazarları ise daha çok hayatın zevklerine ilişkin sunumlarını bu çerçevede ele almıştır. Tüketim mekanları, zevkleri ve tarzları daha çok belli gelir düzeyindeki bireylere hitap edecek şekilde sunulmuştur. "Nerede ne yenir? İzlenir? Gidilir?" türünden yazılar özellikle gazetelerin hafta sonu eklerini süslemiştir (Pazarcı, 2004: 41). Medya ve medyanın sesi olarak değerlendirilen köşe yazarları ve program yapımcılarının tüketicilere ilişkin çeşitli

sunumlarıyla tüketici davranışları ve alışkanlıklarında değişime neden olmuştur.

Bu anlayışın bir sonucu olarak Türk toplumunun isteklerinde kimi zaman kendiliğinden kimi zamansa medya gibi bir takım araçlarla dayatılan dönüşümler, hem "yükselen beklentileri" hem de "tüketim toplumu normlarını", 21. yüzyıl için Türkiye'nin temel belirleyicilerinden biri yapmıştır. Çeşitli altyapı eksiklikleri ve yetersizliklerine hatta yoksulluğa karşın, ülkemizde beş yıldızlı oteller ve gökdelenler yükselmeye başlamıştır (Kongar, 2001: 429).

Bunun yanında modern tüketimin simgesi haline gelen, Galleria gibi büyük alışveriş merkezleri inşa edilmiştir. Modern binaları, ziyaretçileri cezbeden vitrinlere sahip olması, ziyaretçilere eşlik eden Batı müziği, sürekli serinlik sağlayan iklimlendirme düzeni ve içinde barındırdığı sineması ve çeşitli yemek yerleri ile birlikte kentli insanın hafta sonlarını geçirmek için gittikleri vazgeçilmez mekanlardan biri haline gelmiştir (Bali, 2002: 133).Bu mekanlar sadece ihtiyaca karşılık gelen ürünlerin satın alındığı mekanlar olmaktan öte, boş vakitlerin değerlendirildiği ve metaların ziyaret edildiği bir mekan haline gelmiştir. Yine alışveriş merkezleri, alışverişi salt şehir hayatının bir parçası kılmasının yanında (Gürbilek, 1993: 27) bir tür gösterinin de en yoğun yaşandığı yerlere dönüşmüştür. Adeta alışveriş merkezleri tüketicilerin kendilerine çekip paralarını almak üzere oluşturulmuş büyük birer sahne halini almıştır (Arık 2005).

Bu tespitler, her şeyin gösteriş ve bir anlamda statü sembolü olarak tüketildiği bir toplumun da ortaya çıktığının göstergesidir. Çünkü temel istek ve beklentilerden ziyade toplum içerisinde kendini öne çıkaran ya da farklı kılan (zengin kılan) ürün ya da hizmetlere kişiler yönelmeye başlamaktadır. Tüketilen ürün ya da hizmetin herhangi bir ihtiyacı karşılayıp karşılamaması önemli olan bir şey olmaktan çıkmaktadır.

Sonuçta ülke halkının, Cumhuriyetin ilanı birlikte başlatılan toplumsal ve siyasal anlamdaki değişim ve dönüşümün, Demokrat Parti dönemiyle ekonomik alana kaydığı ve 1980li yıllarda yaşanan neoliberal anlayışın egemenliğiyle Amerikan hayranlığı merkezinde bir hayat tarzını oluşturduğunu ve onun bir uzantısı olarak tüketim toplumuna etki ederek onu şekillendirdiği yukarıda dile getirilmişti. Tüm bu değişme ve gelişmelere karşın Emre Kongar (1993: 293-294) tüketim toplumu ile Türk toplumu arasında yaşanan çelişkilere ilişkin tespitleri şöyle özetlemektedir:

a. Endüstrileşme hızını aşan kentleşme, gerek büyük kentleri, gerekse endüstri ve hizmetler kesimini büyük ölçüde feodal kural ve değerlerin egemenliği altına almıştır. Böylece bireysel özgürleşme, zamanın iyi kullanılması, verimliliğin yükseltilmesi gibi süreçlere bağlı olan endüstriyel değerler, henüz gelişmeden feodal değerler tarafından yozlaştırılıp yok edilmiştir.

b. Gelişmiş teknolojilerin ürünü olan tüketim toplumu değerleri ülkemizi de kaçınılmaz olarak etkisi altına almış, ürün ve hizmetlere olan talebi üretimden daha fazla arttırarak enflasyonun kaynağı olmuştur.

c. Toplum, artan talebi sadece yukarıdaki nedenle değil, sermaye, emek ve teknolojilerdeki yetersizlikten dolayı da karşılayamamaktadır. Bu açıdan, yaratılan talep yapay, temelsiz ve sahtedir. Yani toplum, bu talebi karşılayacak olan üretim teknolojisine de verimliliğe de sahip değildir.

d. Endüstriyel değerler sistemi egemen kılınmadan gelen tüketim toplumu değerleri, feodal değerlerle bir sentez oluşturarak pis ve düzensiz kentleri, pahalı ve kalitesiz ürün ve hizmetleri yaratmıştır. Bu durum ileri teknoloji kullanan tüketim toplumlarının ürün ve hizmetlerine yönelmeyi ve bunlara olan marka bağımlılığını teşvik etmiştir.

e. Endüstriyel değerler oluşturulmadan, kapitalist değer sisteminin tek bir ilkesi "para en yüce değerdir" anlayışı getirilmeye çalışılmış, "zengin ol nasıl olursan ol", "paranın kokusu yoktur", "en büyük başarı köşeyi dönmektir, yeter ki köşeyi dön, nasıl döndüğün önemli değil" gibi ilkeler topluma egemen olmaya başlamıştır.

Kongar'ın yukarıda işaret ettiği tespitler kuşkusuz 1950'li yıllarla başlayan ve 1980'li yıllarda çeşitli hükümet politikaları ve uygulamalarıyla hız kazanan tüketim toplumu ve tüketim tarzı değerlerindeki çelişkilere işaret etmesi açısından önemlidir. Sayılan bu nedenler sonucu modern anlamda tüketim toplumunun ülkemizde şekillenmesi bir hayli zaman almıştır. Günümüzde bile hala tam olarak bilinçli, toplumsal ve kültürel değerleriyle bütüncül bir tüketim toplumu ve hayat tarzının şekillendiğini söylemek güçtür.

6. Konya'daki Değişim: Çarşıdan Mağazaya

Selçuklular devriyle birlikte Anadolu'nun pek çok köşesinde el sanatlarının yaşatılmak, geliştirilmek ve işçi işveren arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla lonca adı verilen esnaf örgütleri kurulmuştur. Anadolu'nun diğer illerinde olduğu gibi Ahilerin elinde bulunan bu örgütler Konya'da da belli çarşı ve pazarların kurulmasında öncü olmuşlardır (Önder, 1971: 417).

Konya Çarşısı'nın günümüzdeki halini alması, ahşap barakalardan oluşan çarşının 1865 yangınıyla tamamen ortadan kalması nedeniyle olmuştur. 1870 yılında Konya valisi Burdurlu Ahmet Tevfik Paşa yangınla hasar gören Konya Çarşısı'nı yeniden inşa ettirmiştir. Günümüzde Bedesten olarak adlandırılan ve Hükümet Meydanı'ndan Atarlar içine giden yol üzerinde bu tip mağazalar, o günkü yapısıyla 35-40 bin nüfuslu Konya'ya hizmet etmişti (Odabaşı, 1998: 85).

Eski Bedesten esnaflarından Nevzat Şahin 1939-40'lı yıllardan bu yana çarşıda önemli değişiklikler olmadığına vurgu yaparak;

"Bedesten eskisi gibi duruyor. Tuhafiye ve manifatura vs. hepsi aynı...Atarcılar, tuzcular var. Ondan sonra sobacılar geliyor. O dönemde birkaç sarraf vardı sadece. Hanlar değişti oteller Saray Çarşısı oldu." demektedir.

Bugün Bedesten diye anılan çarşı zamanın gereklerine göre çok küçük rötuşlarla günümüze kadar gelmiştir. Tuhafiye, manifaturacı, atariye, tuzcular ve sobacılar şeklinde bir sıranın arada küçük değişikliklere karşın korunduğu dikkat çekmektedir.

Geçmişteki müşterilerin ihtiyaç fazlası ürünlere yönelip yönelmediğine ilişkin yöneltilen soruya görüşmeye katılan esnafın hemen hepsi ihtiyaç fazlası ürünlere yönelemediği o dönemlerin özellikle 1939-45 arasında yaşanan II. Dünya Savaşı yıllarına karşılık geldiğine işaret etmektedirler. Savaşın getirdiği fakirliğin insanların ihtiyaç fazlası ürüne yöneltmediği hatta birkaç yıl kullanabilen ürünleri tercih ettikleri gerçeğine değinmektedirler. Bunun dışında görüşüne başvurulan Bakkaliye esnafı Vedat Büyükşalvarcı'ya göre:

"Fiyatlarda çok değişiklik olmadığı için bugün stok yapılmamaktadır. Eskiden, kış gelirken fazla mal alınırdı ve stok yapılırdı. Pirinç, patates, soğan gibi temel ihtiyaç maddeleri bol miktarda alınmaktaydı. Bir anlamda insanlar için önceden aldıkları gıda maddeleri hazır bir yemek oluşturuyordu."

Aslında ihtiyaç fazlası ürün alma alışkanlığı bir yerde o dönemde ulaşımın çok fazla gelişmiş olmamasıyla açıklanabilir. Ayda bir kez -eğer yollar karla kapalı değilse- şehre gelebilen köylülerin ihtiyaç fazlası özellikle de kışlık yiyeceklerini önceden almaları aslında zorunlu ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgili.

Günümüz tüketim alışkanlıklarına bakıldığında ise, özellikle medya ile şişirilen moda kavramıyla insanlar dolaplarında belki aldıktan sonra hiç giymedikleri ürünlere sadece moda olduğu gerekçesiyle yönelmektedir. Diğerinden farklı olmak için verilen uğraş, diğerinin aynı ürünü satın almasıyla son bulmaktadır. Böylece bir başka alanda yeni bir yarış başlamakta. Bu koşuşturma ise kredi kartlarının ödeme tarihlerinin yaklaşmasına dek ya da cüzdanların boşalmasına kadar devam etmekte. Bu değişim süreci Sennett'e (2002: 193) göre, ticarette aktif rolü üstlenen tüketicilerin pasif role bürünmeleriyle birlikte ihtiyaç fazlası ürünlere yöneldiğinden kaynaklanmaktaydı. Öyle ki bunu da, mağazaların ortaya çıkmasıyla birlikte, erkeklerin dışarıda giymek üzere elbisesi olanların fazladan birkaç takım elbise daha edinme gereksinimi duymaları ve kadınlarınsa bu mağazalardan ihtiyacı görecek çok amaçlı güveç ve tava olmasına karşın yeni kap kacaklar satın almaya başlamalarıyla örneklemiştir.

Tüketim alışkanlıklarının değiştiğine ilişkin bir diğer tespit de Bedestenin eski esnaflarından Manifaturacı Hasan Hüseyin Uçkun'a ait. Uçkun söz konusu dönüşümü;

"Özellikle Konyalı aileler olarak israf ve ihtiyaç kavramları geleneksel olarak aile tarafından verilirdi. Şimdi onlar tamamen bitti. Eskiden bayramlarda, cumalarda güzel giyinilmesi gerektiği söylenirdi. O dönemde ihtiyaç fazlası alınmazdı; gerçi o dönemde biraz daha dikkat edilirdi. Oysa şimdi bayramları çoğalttılar. Eskiden Ramazan ve Kurban bayramı vardı şimdi ise bayramlar çoğaldı." şeklinde açıklamaktadır.

Tespitler aslında tüketimin modern pazarlama stratejileriyle "özel günler" kavramının sadece geleneksel bayramlarla sınırlanmayıp yılın belli ayları içerisine bilinçli olarak serpiştirilen yeni "özel günler"in ortaya konulmasıyla ilgilidir. Günümüzde sevgililer günü, öğretmenler günü, anneler günü, babalar günü vb. yeni bir takım özel günlerin eklemlenmesiyle satıcılar için

tüketiciyi daha fazla tüketmeye çağıran bir araç haline gelmiştir. Öyle ki özellikle büyük alışveriş merkezleri de bu günleri fırsat bilerek bugünlere özel kampanyalar, reklam çalışmaları ve halkla ilişkiler uygulamalarıyla tüketicileri kendilerine yöneltmek için uğraş içindedirler.

Eski Bedesten esnaflarıyla yapılan görüşmede, müşterilerin bir ürün satın alırken neye dikkat ettiklerine ilişkin bir soru yöneltildiğinde her birinin farklı noktaların altını çizdiğini görülmektedir.

Vedat Büyükşalvarcı'nın; "Önceden insanlar ürünleri satın alırken son kullanma tarihine bakmıyorlardı. Şimdi ise son kullanma tarihine özellikle bakılıyor. Bu halkın bilinçlenmesinden kaynaklanıyor." şeklindeki ifadesi, aslında günümüzde özellikle eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte bilinçlenen tüketiciler profilinin ortaya çıktığının göstergesidir.

Diğer katılımcılar ise, (Muammer Zerenler, Mustafa Hepokur, Sadettin Bulgurcu, Nevzat Şahin) fiyatın ve kalitenin birlikte arandığına, alınan bir ürünün ömrünün uzun olması ile farklı mevsimlerde kullanılabilirlik esnekliğinin bulunmasına önem verildiğine işaret etmektedirler.

Katılımcılardan yıllardır Tenekecilik mesleğini icra eden Hacı Yaşar Gökbaba ise, eskiden kaliteli ürünlere daha fazla önem verildiği söyleyerek, günümüzde ise kaliteli ürünün pek aranmadığı, daha çok müşterilerin ucuz ve günlük ihtiyaçlarının karşılanmasını esas aldıklarını dile getirmiştir. Gökbaba, bunların yanında gerçekten kaliteyi isteyen tüketicilerin de var olduğunun altını çizmektedir.

Bir başka açıdan Bedestende yıllardır esnaflık yapan kişilerden "eskiden tüketiciler ile satıcılar arasındaki ilişkilerin nasıl olduğuna ilişkin" fikirlerini dile getirmeleri istendiğinde; görüşmeye katılan herkesin üzerinde temel olarak durdukları nokta, satıcı ve müşteri arasında karşılıklı güvenin olduğu, bu nedenle de veresiye ürünlerin itimada dayalı olarak müşterilere verildiğidir. Bunun yanında esnaf "pazarlık" gibi hoş alışkanlıkların artık kaybolmaya yüz tuttuğuna değinmektedir. Sennett (2002: 191), pazarlık etme kültürü ve ona ilişkin ritüellerin adeta tarafları bir tiyatro oyunu oynamaya ittiğini, bu oyunun ise satıcı ile alıcıları kaynaştıran bir rolü olduğuna değinmiştir. Modern alışveriş merkezlerindeki sabit fiyat uygulamasıyla birlikte bu geleneğin zamanla yok olduğuna işaret ederek adeta aktif haldeki satıcı-alıcı ilişkilerini pasifize ettiğine değinmektedir. Gerçekten pazarlık sürecinde hem alıcı hem de satıcı arasındaki diyaloglar tüketim edimlerini adeta iki kişilik bir tiyatro eserine dönüştürmekte ve taraflar arasında ilişkilerin sıcaklığını sağlamaktaydı.

Nevzat Şahin eski müşteri ve satıcı arasındaki samimi bağın yanı sıra, esnaflar arasındaki dayanışmayı şöyle dile getirmektedir:

"Esnaflar ile müşteriler arası ilişkiler, daha samimi daha sıcaktı. Konya o dönemlerde daha küçüktü, herkes birbirini tanırdı. Kendini aldatmayacağını bilir ona göre itimat ederdi. Zaten küçük bir şehir olduğu için o dönemde aldatanlar da hemen ortaya çıkardı, ona gidilmezdi. Protestoyu yiyen kişi -o dönemin bir anlamda denetleyicisi olan- İstanbul tarafından hemen tespit edilir ve kredisi düşerdi.

Mesela adam dürüst ama o gün için senedi ödeyecek durumu yok; tezgahtarını çağırır. Falan kişiye selam söyle şu parayı getir derdi ve o çocuk o parayı alır gelirdi. O kişi o zaman için ihtiyacını görür kaç günlüğüne aldıysa onu geriye gününde teslim ederdi. Söz de verdiyse eğer, bu parayı sana ödeyeceğim derse ödediği zaman esnaf yaşardı. Yoksa itimat kalmazdı. Esnaf parayı ödedi ya sıra diğerine gelirdi o da sıkıştığı zaman diğerine yardım ederdi. Birbirlerinin işlerini görürlerdi. Protesto edilen kişinin içeride de kredisinin kalmadığını gösterirdi ki bu da onu bitirirdi."

Nevzat Şahin'in geçmiş ticari hayattan dile getirdikleri aslında güven unsurunun müşteriler nezdinde ve ticari işleyişte ne kadar önemli olduğunun güzel bir kanıtıdır. Günümüzle karşılaştırıldığında ise, modern alışveriş merkezlerinin varlığıyla birlikte her şeyin barkod sistemi adı verilen elektronik mekanizmalarla yürüdüğü bir ortamda pazarlık yapma gibi eskiye has güzellikler tarihe karıştığı gibi, müşterinin satıcıyla karşılaşma süresi de bir o kadar kısalmaktadır. Tüketici kendisine sunulan ürünler demeti içerisinden seçimini yapıp, orada deneyerek ürünü alıp almayacağına karar vermekte ve ödemeyi kasada gerçekleştirmektedir. Kasada geçen diyalog ise, kimlik kontrolünün yanı sıra, kredi kartının hangi bankaya ait olduğu ve kaç taksit istendiğiyle sınırlıdır. Önceden tüm ev ahalisinin tanınarak, hal ve hatırlarının sorulduğu bir süreçten mekanikliğe indirgenen ve öncesinden daha fazla olan bir tüketime yöneliş günümüz tüketici

alışkanlıkları içerisinde kendine hızla yer bulmaktadır.

Esnafların geçmişteki birbirleriyle olan diyalogları da şimdiki süreci daha iyi anlamada bize rehber olacak bir argüman oluşturmaktadır. Buna ilişkin katılımcıların hepsinin temel görüşü; eskiden dostluklarının çok sıkı, diyaloglarının fazla, birbirlerine karşı sevgi ve muhabbetlerinin daha çok olduğu ve her zaman birbirlerini destekledikleri yönündedir. Özellikle siftah yapan bir esnafın, ilk satışını yaptıktan sonra ikinci gelen müşteriyi diğer komşusuna göndermesi de o dönemin güzellikleri arasında hatırlananlar içerisindedir. Bunun dışında adeta birbirlerini eğiten bir örgütlenme içerisinde olduklarına, çeşitli ticari konularda, memleketin gidişatına ve çeşitli dini konularda birbirlerine adeta rehberlik ettiklerine zaman zaman dükkanlarda bunlara ilişkin sohbetlerde bulunduklarına değinmektedirler. Görüşmeye katılanlar şimdi ise, eskilerin yerini yenilerin aldığını ve çoğunu tanımadıklarını dile getirmektedirler. Özellikle günümüzde daha fazla para kazanma hırsıyla hareket eden kişilerin çoğaldığı, hiç kimsenin eskisi gibi yanı başındaki esnaf komşusunu gözetmediği bunun da hem eski dostlukları hem de eski sevgiyi aratır hale geldiğini ifade etmektedirler.

Günümüz alışveriş alışkanlıklarıyla eskisini karşılaştırabilmek için Bedesten Çarşısı'nda dükkanların açılış ve kapanış saatlerine ilişkin de katılımcıların verdiği bilgiler de önemli ip uçları niteliğindedir.

Bedesten'de halen Kunduracılar İçi olarak tabir edilen çarşıda esnaflık yapan Muammer Zerenler'e göre;

"Bedestende sabah namazı camide kılınır; sabah namazından sonra dükkan açılır; müşteri gelirdi. Herkes çalışır, rızkını toplar. İkindiye kadar çalışılır ondan sonra herkes bağına giderdi. Şimdi ise tam tersi: Çok geç açılıyor ve akşam üstü de geç kapanıyor." Bu tespite ek olarak farklı bir görüş mesleğini hala sürdüren Ali Vural'dan gelmiştir. Buna göre: "Eskiden tatiller cuma günleriydi; o dönemde dükkan açılmazdı. Babamla birlikte namaza giderdik." Bu tespitler, bizi eskiden esnafın daha çok dini bir takım zaman algılamalarıyla (sabah ve akşam namazı) hareket ettiklerini ve Müslümanlarca kutsal gün kabul edilen cuma günlerinin de tatil olduğuna götürmektedir.

Günümüzde ise özellikle büyük ölçekte hizmet veren alışveriş merkezlerinin genellikle saat 10.00 ile 22.00 saatleri arasında hizmet verdiklerini görmekteyiz. Ayrıca günümüzde bırakın cuma gününü tatil günü olarak değerlendirilen pazar günü bile marketler ve alışveriş merkezleri açıktır ve en fazla ciro yaptıkları dönemler de genellikle hafta sonlarıdır. Bu tespitler önceki dönemlerde geleneksel bir takım değerler çerçevesinde hayatın algılandığı ve yaşandığı şeklindedir. Oysa günümüzde sürekli koşuşturma içerisinde olan bireylerin mesailerine harcadıkları zamanlar dışında ve kendilerine ayırdıkları hafta sonlarını boş bırakmayarak tüketime yöneltmek ve boş zamanın tüketimle değerlendirilmesine hizmet etmek amacıyla mağazalardaki alışveriş saat ve günleri tespit edilmiş ve uygulamaya konulmuştur.

Bedestenin köklü esnaflarıyla yapılan görüşmenin sonunda geleneksel tüketici davranışlarıyla şimdiyi kıyaslayabilmek için, müşterilerin daha çok hangi dönemlerde daha fazla alışveriş yaptıklarına ilişkin bilgilerine başvurulmuştur.

Bakkaliyecilik yapan Vedat Büyükşalvarcı müşterilerin eskiden alışveriş yaptığı dönemlerin esnafın mesleğine göre değiştiğini belirtmekte ve şunları dile getirmektedir: "Bayram önceleri, aşurelerde, namazda (üç aylarda) yoğunluğu biraz daha fazla oluyor. Eskiden aylık müşterilerimiz vardı. Hepsi ayın 1 inde alırdı maaşı; şimdi o da kalktı herkes farklı zamanlarda maaş aldığı için ne zaman işin olacağı da belli olmuyor. Bir de marketler sabahın erken saatlerinden gecenin geç saatlerine kadar açık. Esnaf öyle değil. Bu nedenle marketler biraz daha cazip. Marketler biraz işimizi etkiledi. Eski işlerimiz yok." Büyükşalvarcı, daha çok mesleği icabı, özellikle temel ihtiyaç maddesi olan gıdanın bayrama hazırlık için bayram öncelerinde, aşurelik malzemeler için aşurelerde ve üç aylarda yoğun olduğunu ve önceden sabit aylık alanların ayın 1'inde aldığı için bu günlerde fazla olduğuna işaret etmektedir.

Günümüz alışveriş merkezlerinin içinde yer alan marketlerde de özellikle gıda tüketiminin yoğunlaştığı, ramazan ayı içerisinde ve bayram öncesindeki alışverişlerde, anneler, babalar ve sevgililer günü gibi tüketicilere satın alma yönünde baskı oluşturmak üzere özel gün haline getirilen günlerde vb. dönemlerde müşteriler sayısında özellikle bir artış dikkati çekmektedir. Bu yönüyle geçmişle günümüz arasında bir

paralellik söz konusudur.

Görüşlerine başvurduğumuz tüm esnafların görüşünü aslında şu an hala Bedestende tenekecilik yapan Hacı Yaşar Gökbaba özetlemektedir. Tüketiciler buna göre: "Ekseri, bahar günlerinde ve güz günlerinde gelirlerdi. Yaz günlerinde işlerimiz pek olmazdı. Bizim işlerimiz de genellikle köylüyle tabiki. Yazın harmanı oluyor, ekip dikmesi oluyor. Harman kalktıktan sonra geliyorlar. Ama bazen arada gelen de oluyordu. Eskiden çok vasıta da yoktu; ama şimdi sanki yakın bir yerden geliyormuş gibi günübirlik gelip gidiyorlar." Manifaturacı Hasan Hüseyin Uçkun da buna ilişkin şu değerlendirmeleri yapmıştır: "Eskiden harman veresiye derlerdi. 6-7-8-9. aylarda veresiye verildiği zaman daha çok para gelirdi. Çünkü o zaman herkes çiftçilikle uğraşıyordu. Şimdi pek öyle değil. Tahıl dışında pancar, mısır vb. gibi farklı tarım ürünlerine yöneliş başladığı için ticaretin yönü de buna bağlı olarak değişti ve çoğaldı."

Günümüzde ise çiftçiliğin Konya halkının ya da köylüsünün temel uğraş alanı olmaması ya da eski dönemlere nazaran ürün çeşitliliğinin varlığı, ulaşım olanaklarının gelişmesi, müşteriler için farklı alternatiflerin varlığı vb. etkenler artık müşterilerin belli dönemlere ya da saatlerle kısıtlanmış klasik anlamdaki tüketici tipinin değiştirmiş daha serbest bir tüketim alanını ve olanaklarını gündeme getirmiştir. Belki de böyle bir dönüşüm süreci, önceden güç koşullarda sadece kendi ihtiyacı için satıcıyla ilişki içerisinde bulunması mümkün olabilen tüketiciler istek ve beklentileri ölçüsünde ihtiyacı olmadığı halde ürün ya da hizmet tüketme yoluna gidebilmektedir.

Görüşmede geçmişe ilişkin bir takım tespitlerde mülakata katılan kişilerce satır aralarında ortaya konulmuştur. Bu konuda Bedestende uzun yıllar atariye-zuccaciyecilik yapmış olan Nevzat Şahin'in satır aralarında aktardığı bilgiler gerçekten o dönemin bir yansıması şeklinde kendini bulmaktadır. Bedestendeki ilk mağazacılık deneyimi, toplumsal denetim mekanizmasının hırsızlığı nasıl önlediği, geleneksel bir fiyat belirleme işlemi ve o dönemin usta-çırak ilişkisi çok güzel ele alınıyor. Hiç yorum katmadan aktararak çalışmanın bu bölümü sonlandırılmıştır: "O dönemde Bedestende Kebapçılar İçi denilen yerde büyük bir mağaza varmış. Kombaşlar adı verilen birininmiş. Daha sonra orası Sümerbank oldu. Çok çeşitli malları vardı, o dönemde. Marketlere benziyordu. Fakat gıda yoktu. Ağırlıklı olarak giyim, mobilya, elektrikli lambalar vs. vardı. Pek orası tercih edilmiyordu. Tutturamadılar anlaşılan. 1940'da orası kapanarak Sümerbank oldu.

O dönemde hırsızlık bu kadar aleni değildi. Fiyatlar çok fazla değişmezdi 1939-44 arasında. Harbin bitmesiyle birlikte enflasyon felan yoktu. Aldığımız mallara kendimize göre şifreler verirdik. Sattığımız malların üzerine bu şifreleri yazar maliyetini ordan hesaplardık. Tezgahtarlar için de kolaylıktı o dönemde. Zaten maliyetini bilmeden yapılan satışın da bir değeri olmaz, birkaç misli fazlasına satsa bile. Böylelikle tezgahtarda maliyeti, fiyat söylemesini vs. bilirdi.

Ben tam 17 yıl amcama hem dükkanında hem evinde hizmet yaptım. Bir kuruş almadan. Şimdi ise bir çocuk bir yere başlıyor, 6 ay bir sene çalışıyor, birisi biraz fazla para veriyor ona gidiyor o olmuyor."

SONUÇ

İnsanoğlu var olduğu günden beri temel bazı ihtiyaçlarını karşılama yönünde gerçekleştirdiği tüketim edimleri, zamanla değişikliğe uğramıştır. Önceleri salt temel ihtiyaçların karşılanması olarak doğan süreç çeşitli gelişmelerle kabuk değiştirmiş ve günümüzdeki halini almıştır.

Geçmişte sadece temel ihtiyaçların giderilmesine ilişkin yapılan tüketim edimleri zamanla, üyesi olunan sınıfa aidiyetin sağlanması, kendini diğer insanlardan farklı kılma gibi bir takım karmaşık sosyo-psikolojik ve sosyo-kültürel unsurları inşa etme anlayışına bürünmüştür. Bu da tüketim kültürü adı ile anılan yeni bir anlayışın doğmasına ve bununla paralel olarak işleyen tüketim davranışlarına da yön veren hayat tarzını doğurmuştur.

Ülkemiz, yaşadığı tarihsel bir takım kısıtlara karşın özellikle 1950'li yıllarla birlikte kapalı toplumsal yapı olmaktan çıkmıştır. Demokratik yönetime ilişkin yaşanan birkaç tane kesintiden sonra, dışa açılma politikaları özellikle küreselleşmenin etkisiyle birlikte 1980'li yıllarda hız kazanmıştır. Türkiye'nin yaşamış olduğu tarihsel bağlamda değişim ve dönüşüm Konya özelinde de gerçekleşmiş, tüketici ve satıcı arasındaki ilişkilerin yanı sıra, tüketici davranışları ile beklentileri de buna göre şekil değiştirmiştir.

Önceden sadece, ürünlerin kaliteli olması ve

ihtiyacı görmesiyle sınırlı kalan müşteri beklentileri bunların yanına yenilerinin katlanarak artmasıyla zenginleşmiştir. Bu gelişmelere ayak uydurma yönünde hareket edebilen ve yeni hizmet anlayışını sunabilen kuruluşlar artık tüketicilerce seçilen mekanlar olmuştur. Konya'nın önemli ticaret merkezleri olan Bedestenler yerini çok katlı geniş alışveriş merkezlerine bırakmıştır. Katlı mağazalarla birlikte kazanılan "hizmet kalitesi" beraberinde bir takım kültürel ve insani değerlerin sorgulandığı alanlar haline getirmiştir. Önceden satıcı ile müşteriler ve satıcıların kendi aralarında kurulan sıcak ve samimi bağlar; yerini mekanikleşen soğuk ilişkilere terk etmiştir. Pazarlık ve güzel sohbetler yerini, kredi kartlarının hangi bankaya ait olduğu ve kaç taksit yapılabileceği gibi birkaç kelimelik diyaloglara bırakmıştır.

Sonuç olarak, tarihsel değişim ve dönüşüme - sorgulamaksızın- kısa sürede ayak uydurmayı adeta kısa sürede yerine getirilmesi gereken bir borç bilen insanoğlu, bir anlamda reklam ve kanaat önderleri tarafından medya aracılığıyla dayatılan yeni değerleri kabullenip gereklerini yerine getirirken; kaybettiği değerlerin farkına varamamaktadır.

KAYNAKÇA

ARIK M. Bilal, 2006, "Bir Tüketim Mabedi Olarak Akmerkez", içinde İletişim Yazıları, Tablet Yayınevi, yayıma hazır makale.

ARIK M. Bilal, 2004, *Top Ekranda-Medya Çağında Futbol ve Televizyon Arasındaki Kaçınılmaz İlişki*, Salyangoz Yayınları, İstanbul.

AYDOĞAN Filiz, 2000, *Medya ve Serbest Zaman*, Om Yayınevi, İstanbul.

BAUDRILLARD Jean, 2004, *Tüketim Toplumu*, Çeviren: Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BALİ Rıfat N., 2002, *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BALİ Rıfat N., 2002a, " '80'li ve '90'lı Yılların Mirası", *Birikim*, Birikim Yayınları, Aralık 2001-Ocak 2002, İstanbul, ss. 169-210.

BALİ Rıfat N., 2003, "Yeni Aristokratlar: Köşe Yazarları", *Türkiye'de Gazetecilik*, Derleyen: L. Doğan Tılıç, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, İstanbul, ss. 169-187.

BOCOCK Robert, 1997, *Tüketim*, Çeviren: İrem Kutluk, Dost Kitabevi, Ankara.

DOUGLAS Mary ve ISHERWOOD Baron, 1999, *Tüketimin Antropolojisi*, Çeviren: Erden Attila Aytekin, Dost Kitabevi, Ankara.

FEATHERSTONE Mike, 1996, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

GÜRBİLEK Nurdan, 1993, *Vitrinde Yaşamak-1980'lerin Kültürel İklimi*, Metis Yayınları, İstanbul.

KAZANCI Metin, 2004, *Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler*, Turhan Kitabevi, Ankara.

KONGAR Emre, 1993, *12 Eylül Kültürü*, Remzi Kitabevi, Ankara.

KONGAR Emre, 2001, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ODABAŞI A. Sefa, 1998, *20. yy. Başlarında Konya'nın Görünümü*, T.C. Konya Valiliği İlk Kültür Müdürlüğü Yayınları, Konya.

ODABAŞI Yavuz, 1999, *Tüketim Kültürü-Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

ODABAŞI Yavuz ve GÜLFİDAN Barış, 2002, *Tüketici Davranışı*, MediaCat Kitapları, Ankara.

OKTAY Ahmet, 2002, *Türkiye'de Popüler Kültür*, Everest Yayınları, İstanbul.

ORÇAN Mustafa, 2004, *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*, Kadim Yayınevi, Ankara.

OSKAY Ünsal, 2004, *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

PAZARCI Nilgün Gürkan, 2004, "Türkiye'de Medya-Siyaset Etkileşimi", *Türkiye'de Kitle İletişimi*, Derleyen: Nilgün Gürkan Pazarcı, Turhan Kitabevi, Ankara, ss. 21-51.

SENNETT Richard, 2002, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çeviren:Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

TORLAK Ömer, 2000, *Tüketim-Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*, Inkılâb Yayınları: 72, İstanbul.

ZELDIN Theodore, 2003, *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, Çeviren: Elif Özsayar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

ZORLU Abdulkadir, 2005, "Batılı Bir Yaşam Tarzı Olarak Tüketim: Türkiye'de Tüketim Ürünlerinin ve Kültürünün Tarihsel Gelişimi" *http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/zorlu_makale.htm* (Erişim Tarihi: 19.12.2005)

GÖRÜŞME YAPILAN KİŞİLER

Ali VURAL, Saatçi, 84 yaşında, görüşme tarihi: 22.11.2005

Hacı Yaşar GÖKBABA, Tenekeci, 75 yaşında, görüşme tarihi: 22.11.2005

Hasan Hüseyin UÇKUN, Manifaturacı, 68 yaşında, görüşme tarihi: 22.11.2005

Muammer ZERENLER, Kundura, 74 yaşında, görüşme tarihi: 22.11.2005

Mustafa HEPOKUR, Manifaturacı, 80 yaşında, görüşme tarihi: 22.11.2005

Nevzat ŞAHİN, Attariye-Zücaciye, 77 yaşında, görüşme tarihi: 22.11.2005

Sadettin BULGURCU, Manifaturacı, 74 yaşında, görüşme tarihi: 22.11.2005

Vedat BÜYÜKŞALVARCI, Bakkaliye, 68 yaşında, görüşme tarihi: 22.11.2005

H. 1317 (M.1899) Tarihli Konya Vilayet Salnamesi Kayıtlarında

KONYA'NIN SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK DURUMU

Durmuş Yılmaz*

ÖZET

Orta Anadolu'nun büyük bir şehri olan Konya, bu gün Türkiye'nin en önemli tahıl ambarıdır. İhraç edilen tahılın önemli bir kısmı da Konya'da üretilmekte ve buradan ihraç edilmektedir. Fakat, 19.yüzyılın solarında Konya hayvancılıkta daha gelişmiş bir bölge olarak gözükmektedir. Konya'nın günümüzde tahıl anbarı olarak nitelenmesi, Cumhuriyet dönemi Tarım Reformunun sonucudur.

Konya'da nüfusun yaklaşık %10unun Hıristiyanlardan meydana geldiğini biliyoruz. Hıristiyan halk, kendi kültürünü tam bir özgürlük içinde Müslüman komşularıyla birlikte yaşamakta ve yaşatmaktadır. Okullarında kendi dillerinde eğitim yapılmakta ve kiliselerinde ibadetlerini yapmaktadırlar. Diğer taraftan, gayrımüslim halk şehir idaresine de katılmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Konya - Sille - Kadınhanı - Hatunsaray - İnevi*

According to Konya Salnamesi (Annual) dated 1899

THE EKONOMIC, CULTURAL AND SOCIAL SITUATION OF KONYA

ABSTRACT

Konya, great city of Middle Anatolia, is the most important granary of Türkiye. The important part of exported grain produced and exported in Konya. But, at the end of 19 th century, Konya is more developed region at stockbreeding . Today, Konya, is known as a "Granary". This position is a result of "Agricultural reforms" realised in term of Republic.

In 19th century, 10 % of Konya population is Christ people. They can live and keep alive confortly their own culture with muslim neighbours. They were educated in their language in their schools. And also, they had gone to church , in freedom. The nonmuslim people had participated to city administration.

Keys Words : *Konya - Sille - Kadınhanı - Hatunsaray - İnevi*

* Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi (Cumhuriyet Tarihi)-KONYA

GİRİŞ

Bu gün ülkemizin "Tahıl Ambarı" olarak ünlenen Konya Ovası, bu şöhretini, Cumhuriyet yıllarında uygulanan Toprak ve Tarım Reformu çalışmalarıyla kazanmıştır. Gerçekten de gerek Osmanlı Dönemi kayıtlarında ve gerekse de Cumhuriyetin ilk yıllarına ait kayıtlarda Konya Ovasının tahıl ambarı şeklinde tanımlandığını göremiyoruz. Çeşitli kayıtlarda bazı bölgelerde "Kıtlık" olduğu hakkında ve başka bölgelerden buralara tahıl nakli hususunda bilgiler bulunmakta fakat bunlar içinde kıtlık tehlikesinin baş gösterdiği bölgelere Konya'dan tahıl veya hububat nakledildiği hakkında bilgilere pek rastlanmamaktadır. 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'dan, Bursa üzerinden Konya'ya gelen Fransız şarkiyatçı Clément Huart, seyahatnamesinde, Akşehirden Konya'ya doğru gelirken izlediği güzergahın bir çöl görünümünde olduğunu, Ladik taraflarına geldiğinde Tuz gölü havasını hissettiğini, arabasıyla tam bir çöl yolculuğu yaptığını vs. anlatmaktadır[1].

Oysa Cumhuriyet sonrası yıllarda, özellikle de 1940'lara gelindiğinde Konya Ovasının ülkenin en önemli hububat ambarlarından olduğu bir çok yayın ve hatta gazete haberlerinde görülmektedir. Cumhuriyet sonrası Konya Ovasının ülkenin tahıl üretiminde bu şekilde öne çıkmasının elbette sebepleri vardır. Hazırlanan Toprak ve Tarım Reformu yasaları ve bunların uygulanmasının yanında, Tarımsal Mekanizasyon ve sulanan alanların çoğalmasının payı pek büyüktür. Konya köylüsü ve çiftçisi karasaban yerine pulluğu, at veya öküz yerine traktörü; döven yerine biçerdöveri ve diğer makineleri kullanmaya başlayınca Konya Ovası da ülkemizin en önemli tahıl ambarı hüviyeti kazanmış oluyordu. Özellikle 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edilen Topraksız Köylülerin toprak sahibi yapılmalarına yönelik kanun gerçek bir Toprak Reformu mahiyetinde olup, Konya çiftçisinin modern tarım araç ve gereçleriyle tanışmasını sağlamıştır. Yurt dışından ithal edilen traktörler çiftçilere kredi kullandırılarak dağıtılmış ve böylece ziraat yapılan arazi miktarı arttığı gibi birim alandan elde edilen ürün de artmıştır. Konya ovasının kuzeybatı taraflarında yer alan ıssız ve tenha kesimlerinde hazineye ait arazilerin topraksız köylülere dağıtılarak meydana getirilen yeni tarım alanları ve bu bölgede kurulan yeni yerleşim yerleri bir taraftan kilometrelerce uzayıp giden insansız yöreleri şenlendirdiği gibi atıl vaziyette duran arazilerin de tarım veya hayvancılığa kazandırılarak milli ekonomiye daha fazla katkı yapması sağlanmıştır. Bu amaçla kurulan köylere Toros dağlarının eteklerinde kışlayan yükseklerinde de yaylayan Yörük aşiretleri iskan edilerek önemli bir nüfus ile birlikte binlerce hektar miktarında arazi de tarıma kazandırılmıştır. 1945 tarihli Toprak Reformu kanununa göre Kuzey batı Konya ovasında iskan dilen köyler arasında :Pusat, Saçıkara, Örnekköy (Kadınhanı); Büyük Oba, Olukpınar (Ilgın); Beşışık, Öz Yayla, Çayırbaşı, Sevinç (Yunak); Gökpınar (Çeltik) sayılabilir. Bu çalışmalar sonunda, 1950'li yıllara gelindiğinde Konya Ovası artık tartışılmaz bir biçimde Türkiye'nin Tahıl Ambarı olmuştur.

19. yüzyılın sonlarına ait kayıtları incelediğimizde ise, Konya merkezi hariç tutulursa kaza, nahiye ve köylerde yaşayan insanların tarım yapmakla birlikte asıl geçimlerini hayvancılıktan sağladıklarını ve ticari kazançlarının büyük bir bölümünü hayvancılıktan elde ettiklerini görmekteyiz. Tarımsal ürünler, daha ziyade bölgesel ihtiyaçları karşılayacak mahiyette olup, vilayet içi tüketime ve küçük çaplı ticarî amaçlara yöneliktir. Gerçi 1895 yılında trenin Konya'dan geçmesi ile beraber Konya dışına tarım ürünleri sevk etmede bir canlılık ve buna bağlı olarak Konya merkezinde, buraya gelerek yerleşen tüccarlar ve bir kısım tahıl depoları görülmeye başlamışsa da bunlar daha ziyade Dünya Savaşı sırasında etkin olmuşlardır.

Biz bu çalışmamızda, H.1317 Tarihli (M.1899) Konya Vilayet Salnamesi kayıtları ışığında Konya merkez ile merkeze bağlı nahiyelerin sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarını inceleyeceğiz. Böylece 19. yüzyılın sonlarında Konya vilayetini genel hatları ile okuyucularımıza tanıtmaya çalışacağız. Yalnız bir kere daha belirtelim,bu çalışma sadece Konya merkez ile merkeze bağlı Su Dirhemi (Sille), Saideli (Kadınhanı),İnevi (İnsuyu) ve Hatunsaray nahiyelerinin ekonomik, kültürel ve tarımsal durumlarına bakacağız. Konya'nın diğer kaza ve nahiyelerini başka bir çalışma konusu yapacağız.

Osmanlı devleti, Tanzimat Fermanı (1839) olarak bilinen Gülhane Hatt-ı Hümayununun okunmasından sonra her alanda olduğu gibi idarî alanda da önemli değişiklikler yapmıştır. İdarî alanda en önemli değişiklik 1864 ve 1871 yıllarında çıkarılan Nizamnamelerle yapılan

düzenlemelerdir. Bu nizamnamelere göre Osmanlı devletinde idarî taksimat Vilayet, Liva (Sancak), Kaza ve Köy olarak tespit edilmiştir. Daha sonra da birkaç köyün bağlı olacağı Nahiyeler kurulmuştur. Sonraki yıllarda zaman zaman bazı değişiklikler yapılsa da esas şekli 1926 yılındaki yeni düzenlemeye kadar gelen bu değişikliğe göre idarî taksimat, Vilayet, Sancak, Kaza, Nahiye, Karye (Köy) şeklinde devam etmiştir. 1926 yılında çıkarılan İller İdaresi kanununa göre Sancaklar kaldırılarak, Vilayet (İl), Kaza, Nahiye, Köy şeklinde bir düzenleme yapılmış, 1970 yılından sonra ise nahiyeler de kaldırılmıştır.

Biz bu çalışmamızda, 19. yüzyılın sonlarında, Konya'nın ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik durumunu 1899 tarihli Konya Vilayet Salname kayıtlarına bakarak inceledikten sonra, aradan geçen zaman içinde ne gibi değişiklikler olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Konya Vilayeti'nin tamamını ele alarak incelemek bir yazının hacmini çok aşacağı için, bu çalışmamızda Konya Vilayetinin Konya Sancağının merkez Konya kazasını ve bağlı 4 nahiyesini, ele alacağız. Bunlar, Su Dirhemi (Sile), Saideli (Kadınhanı), İnevi (İnsuyu)[2] ve Hatunsaray nahiyeleridir.

Bu açıklamadan sonra şimdi Konya Vilayetinin geneline bir göz atalım.

KONYA VİLAYETİ:

Vali	Seçilmiş Heyet
Mehmet Ferit Paşa	Ali Ramiz Bey
	Esad Efendi
	Bogos Efendi
	Pevani (?) Efendi

Konya Vilayeti'nin İdarî Taksimatı

"...Konya Vilayeti, Konya, Teke (Antalya) ,Hamidabad (İsparta) , Burdur, Niğde, namiyle beş sancaktan müteşekkil ve bu sancaklar dahi 30 Kaza, 35 Nahiye, 2058 Karyeyi camidir..." (Salname, s. 106).

Görüldüğü gibi 19. yüzyıl sonlarında Konya bugünkü Antalya, İsparta, Burdur ve Niğde illerini de içine almakta, böylece çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunmaktadır.

Bu günkü Konya ili, Konya Sancağı'nın merkezi olan Konya kazasıdır. Diğer kazaları da şunlardır: Konya, Ilgın, Akşehir, Beyşehri, Seydişehri, Bozkır, Hadim, Karaman, Ereğli, Karapınar, Koçhisar (Salname, s.106)

Kazalara bağlı nahiyelerin isimleri de aşağıdaki gibidir:

Konya : Sudirhemi (Sille), Saideli (Kadınhanı), İnevi (İnsuyu), Hatunsaray nahiyeleri;

Ilgın : Argıthanı,

Akşehir : Cihanbeyli, Doğanhisar

Beyşehri: Kıreli

Bozkır : Belviran

Karaman:Gaferiyad (Kazım Karabekir), Aladağ

Ereğli : Divle (Salname s. 106)

Şimdi, önce Konya vilayetinin genel nüfus durumu ve yapısına bir göz atalım, sonra da Konya Sancağı merkezi olan Konya Kazasının genel ekonomik, kültürel, sosyal, demografik durumunu görelim:

KONYA VİLAYETİ GENEL NÜFUS

H. 1317 tarihli (M. 1899) Salname kayıtlarına göre Konya'nın nüfusu şöyledir:

"...Konya vilayetinde bir milyon kırk yedi bin iki yüz otuz altı nüfus mevcut olup her kilometre murabba araziye (Km kare) 11, 12 nüfus isabet etmektedir. Tutulan bir istatistiğe nazaran dahil-i vilayette 4094 âma, 2273 dilsiz ve sağır, 4536 ebleh ve mecazip bulunduğu anlaşılmıştır. Nüfus-ı umumiye ber vechiatidir. (Aşağıda verilmiştir). (Konya Vilayeti Salnamesi, s. 60)

	Zikür	**İnas**
İslam	483524	484082
Rum	32769	35067
Ermeni	5499	5497
Katolik	13	9
Protestan	30	12
Yahudi	134	137
Kıpti, gayri müslim	243	202
Toplam	**522230**	**525006**

Tabloda görüleceği gibi nüfus kayıtlarında engelli sayıları da verilmiştir. Görme, İşitme ve zihinsel engellilerin (ebleh) toplam sayılarının 10903 olduğu görülmektedir. Bu da genel Konya nüfusunun % 1'i civarında olduğunu

göstermektedir. Bu sayının içinde diğer engelliler bulunmamaktadır. Belki de bundan dolayı engelli sayısı genel nüfus içinde düşük gözükmektedir.

Nüfusun etnik ve dinsel dağılımına baktığımızda da Konya vilayeti dahilinde 129064 gayrimüslim yaşadığını görüyoruz. Bu da nüfusun yaklaşık % 9 una denk gelmektedir. Gayrimüslim halk içinde Rumların diğerlerine göre büyük bir çoğunluk oluşturdukları da görülmektedir. Şimdi de asıl konumuz olan Konya kazasına bakalım:

KONYA KAZASI

Genel Nüfus (Salname, s.62).

Müslüman	:44852
Ermeni.	:1822
Rum	:1024
Protestan	:42
Katolik	:37
TOPLAM	**:47777**

Konya kazasında gayrimüslim nüfusun oranı vilayetin genel nüfus oranına yakındır. Bundan da gayrımüslimlerin Konya vilayetinin bütün sancaklarında - Antalya, İsparta, Burdur, Niğde ve Konya- dağınık vaziyete yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Hizmet binaları

1 Hükümet konağı, 1 Piyade kışlası, 1 depo, 1 Süvari zabıta kışlası, 1 Mekteb-i İdadi-i Mülkî, 38 İbtidai Mektebi (İlkokul), 1 İnas Mektebi (Kız ilk mektebi), 3 Karakolhane, 1 Eski bedesten, 1 Göherçile fabrikası, 1 Darülmuallimin (Erkek öğretmen okulu), 1 Saat Kulesi, 1 Petrol deposu, 1 Numune çiftliği,1 Telgrafhane, 1 Hükümet bahçesi, 1 Buğday pazarı, 1 Hapishane

Genel Bina Durumu

Salname kayıtlarında Konya'nın 152 mahalleye ayrılmış olduğu ve 9929 hane bulunduğu yazılıdır. Bundan başka, 2078 dükkan, 6 Otel, 18 Han, 88 Fırın, 4 Eczahane, 35 gazino meyhane, 7 aşçı dükkanı, 2 petrol ile çalışan değirmen, 29 su değirmeni, 1 salhane, 3 dabakhane, 1 kasaphane, 3 kargir buzhane, 7 kervansaray, 124 çeşme, 7 şadırvan, 8 hamam, 21 asar-ı atikadan künbet, 2 imaret, 4500 bağ mevcuttur. (Salname s.61)

Cami ve Mescidler

Camiler çoğunlukla vakıflara ait olduklarından yönetimleri, bakımları ve diğer masrafları ait oldukları vakıf idarelerince karşılanmaktadır. Salnamede Konya merkez ile Konya'nın sayfiye yeri olan Meram'da Mazbud ve mülhak vakıflara ait 47 adet cami ve 4 adet mescidin bulunduğu yazılıdır. Ayrıca yine aynı şekilde masrafları ile bakım ve onarımı değişik vakıflara ait çeşitli semtlerde 16 cami ile 22 mescidin bulunduğu da belirtilmiştir.

Bunlardan başka mahalle arasında 9 cami ve 140 kadar da mescid daha vardır ki, bunların masrafları, bakım ve onarımları hayırsever insanlar tarafından karşılanmaktadır. Mahalle halkı da bunlara yardım etmektedirler. (Salname s.62-63).

Sayılar birleştirildiğinde 19. yüzyılın sonunda bu günkü Konya merkezinde 72 cami ile 166 mescidin bulunduğu görülmektedir.

Cami sayısı nüfusla orantılandığında yaklşık olarak 700 kişiye bir cami düşmektedir ki, bu oran bu gün de yaklaşık aynıdır. Hatta, Konya merkez ve merkeze bağlı köylerde 1200 civarında cami olduğu düşünülürse, nüfusa göre cami sayısında artış olduğu da söylenebilir.

Eğitime Genel Bakış

Salnamede Konya'da eğitim konusunda bilgi verilirken, önce genel bir girişle eğitimin önemi üzerinde durulmuştur. İfadenin güzelliği de ayrıca dikkate şayan olduğu için, müellifin veciz ifadelerini buraya aynen almak istiyorum.

"...Maarif hakkında şimdiye kadar erbabı tarafından bir çok söz söylenmiş bir çok yazılar yazılmıştır. Burada maarifin lüzumundan uzun uzadıya bahsetmek malum-ı[DY1][DY2][DY3] tekrar kabilinden ad olunur.

Akvam-ı mevcudanın maarife olan ihtiyacı nur-ı hakika gibi her yerde tezahür etmiş ve ziya-i maarifat girmeyen yerlere bittabi medeniyet de nüfuz ve intişar edememiştir.

Maarifle revaciyab-ı kemal olan teali-i ümem bizde bu hakayıkın lüzumunu daha ziyade ihsas ettirmiştir. Bir himaye-i naciye-i şehirane ile maarif ve müntesibinini tevsi ve ihyaya ibzal-ı inayet buyuran veli-i nimet-i biminnetimiz padişah-ı maarifperver efendimiz hazretlerinin amal-i uluviyyet-ictimal-i şehriyarilerine tevfik-ı hareketle bidayet-i memuriyet-i devletlerinden beri dahil-i vilayetde semt semt yüz seksenden ziyade mektep küşadına muvaffakiyet zat-ı saye-i vilayetpenahi canibinden devlet ve memlekete büyük bir hidmet ve ahalice de vesile-i şükran ve minnet olmuştur. (Salname s.63)

Eğitimin önemi ancak bu kadar güzel anlatılabilir. Gerçekten de eğitim aydınlığının girmediği yerde medeniyetten bahs edilemez. Milletlerin yükselmesi de ancak eğitimle olmaktadır.

Konya Mekteb-i İdadisi

Bu gün Konya Lisesi olarak hizmetine devam eden bu okul, H.1305 8 m.1889) tarihinde açılmıştır. (Salname s. 64). Konya Lisesinin ilk önce hastane olarak inşa edilmiş olduğu, daha sonra büyüklüğüne bakılarak valilik ve maarif idaresi tarafından gerekli değişiklikler yapılarak okula dönüştürüldüğü ve "Mekteb-i İdadi" olarak açıldığı salname de belirtilmiştir:

"...Mekteb-i mezkur mukaddema daire-i belediyece hastahane olarak yapılmış iken cesametine mebni muahharen muvakkat suretiyle mekteb ittihaz edilmiş ve bu defa saye-i celil hazreti hilafetpenahi de himem-i aliye-i vilayetpenahi ile maarif tarafından bilmubayaa mükemmelen tamir ve lüzumu derece tevsî kılınmış ve mektebin bağçesinde bir de muntazam bir müze-i hümayun şube binası yaptırılmıştır.

Mektep üçü rüşdi ve dördü idadi olmak üzere yedi seneyi şamil olup leylidir. Birinci, ikinci, üçüncü seneleri ikmal eden talebeye (rüşdi) ve dördüncü , beşinci seneleri ikmal edenlere (idadi beşinci sınıf) ve altıncı, yedinci sınıfları ikmal eyleyenlere (idadi) şehadetnamesi veriliyor. İkmal-i müddet-i tahsiliye ile (idadi) şehadetnamesi alanlar mekatib-i aliyeden mekteb-i mülkiye-i şahaneye bil-müsabaka (40 talebeden ziyade olursa) ve sair mekatib-i aliye-i mülkiyeye bil-imtihan kayd ve kabul olunur.(Salname, s. 64)

İdadinin her hangi bir şekilde ayrım yapılmaksızın bütün öğrencilere hizmet verdiği de bilhassa belirtilmiştir.

"...İptdai şehadetnamesini haiz olanlar mekteb-i mezkurun birinci senesine ve rüşdi şehadetnamelileri dördüncü seneye bilaimtihan kabul edilir. Mekteb-i mezkura cins ve mezhebe bakılmayarak evsaf-ı nizamiyeyi haiz olanlar kayd ve kabul olunur.

Yatılı olarak hizmet veren okulun gündüzlü öğrencileri de vardır. Yatılı (Leylî) ve gündüzlü (Neharî) öğrencilere verilen hizmet detaylı bir şekilde Salnamede belirtilmiştir.

"... Nehari olarak devam edenlerden hiçbir nam ile ücret alınmaz yalnız gündüz yemeğini mektepte yemek isteyenlerin senevi 200 kuruş ita etmeleri icab eder. Leyli olarak devam edenlerden üç taksitte yani eylül, kanunievvel ve mart ibtidalarında dörderden on iki lira-yı osmani ücret ahz olunur. Talebe-i leylinin elbisesi, çamaşırı yemeği mektep idaresi tarafından verilir. Çamaşırı mektepte yıkanır, evliya-yı etfalin yalnız kitap, kağıt ve kalem gibi levazım ile masarif-i hususiyeyi düşünmeleri icab eder. Mektebin tabibi, hastahanesi eczahanesi ve kaffe-i memurin ve hademesi vardır. (Salname, s. 66)

Mekteb-i İdadi de okunan derslerden bazıları:

Kuran-ı Kerim ve Din İlimleri ve Fıkıh. Bu dersler her sene okutulur. Osmanlıca, İmla, Kraat, Sarf, Nahiv ve İnşa. Bu dersler ilk beş sene okutulur. Edebiyat son iki sene okutulur. Ahlak, Arapça her sene okutulur, Farsça dördüncü sene sonuna kadar okutulur, Fransızca üçüncü seneden başlayarak okutulur, Hesap beşinci seneye kadar okutulur, Cebir beşinci ve altıncı senelerde okutulur. Kozmografya ve Makine yalnız son sınıfta okutulur.

Konya'nın bir diğer önemli eğitim kurumu da Erkek İlköğretmen okuludur. Okul hakkında Salnamede şunlar yazılıdır:

Darülmuallimin-i İbtidai

Mekatip-i sıbyaniye ve ibtidaiyeye muallim yetiştirmek üzere sair merakiz-i vilayat gibi nefs-i Konya'da dahi bir darülmuallimin-i ibtidai vardır. Müddet-i tahsiliye iki senedir. Bu darülmuallimine elyevm seksen beş talebe devam etmektedir . (s..67)

Anaokulu ve ilkokullara öğretmen yetiştirmek üzere açılmış olan öğretmen okuluna 85 öğrencinin devam ettiği ve eğitim süresinin de 2 yıl olduğu belirtilirken okunan derslerin de listesi verilmiştir. Bu dersler içinde bir de "Pedagoji Dersi" diyebileceğimiz ders vardır.

"...Tedris olunan dersler şunlardır :

Kuran-ı Kerim ve tecvid tatbikatı, Arabî, fairsî , kavaid-i Türkiyye , ve İmla, Hesap, Tarih, Coğrafya Hat. Darülmualiminde mekatib-i mevcude-i sıbyaniye muallimlerine usul-i tedris irae etmek üzere ayrıca bir ders de küşad kılınmıştır. İki sene devam edip muntazaman tahsil edenlere şahadetname ve müddet-i muvakkate ile devam edip usul-i tedris taallüm eyleyenlere bilimtihan (ehliyetname) ita edilir.

Himem-i masrufe-i vilayetpenahi ile mekteb-i mezkur geçende mükemmelen tamir edilerek derslere bir ehemmiyet-i mahsusa verilmiş ve fevaid ve muhassenat daha ziyade teşmil ve tevsi kılınmış olduğundan ileride ihtiyac nisbetinde muallim yetiştirileceği me'mul-i kavidir. (Salname, s. 67)

Salname kayıtlarına baktığımızda kız çocuklarının okutulmasının da ihmal edilmediği anlaşılıyor. Bu maksat için bir de Kız İlköğretim Okulu" açılmış bulunduğunu görüyoruz.

Konya İnas Mektebi

Konya Kız İlköğretim Okulu, 2 kademeli olup, 3 senelik birinci kademesi, iptidai; 3 senelik ikinci kademesi de rüşdiye okuludur. 6 senelik eğitimde, kız çocukları, Kur'an-ı Kerim, okuma-yazma, faydalı bilgiler, el sanatları, ev idaresi , halı dokuma gibi dersler görmektedirler.

"...Mekteb-i mezkurda müddet-i tahsiliye sair inas mektepleri misüllü altı sene olup, üçü iptidai ve üçü rüşdidir

Birinci seneden münteha seneye kadar tedricen talim olunan dersler şunlardır:

Elifba ve şifahi malumat, kuran-ı kerim, ulum-ı diniye, kıraat, imla, kitabet, kavaid-i lisan-ı osmani, arabi, farisi, hüsn-i hat, durus-i eşya, malumat-ı nafia ,idare-i beytiye, ahlak, hıfz-el sıhha, hesap, coğrafya, tarih, el hünerleri, halı nesci, Mekteb-i mezkur zaman-ı ali-i vilayet penahide mükemmelen tamir kılındığı gibi bir de halıcılık sanatı ilave edilmiştir"

Konyalı genç kızların dokuduğu büyükçe bir halının Padişaha hediye için saraya götürüldüğü ve öğretmenleriyle beraber 12 kız öğrencinin madalya ile taltif edildiği de bildirilmektedir.

"...Talibatın ilk çire- desti-i maharetleri olan kebir halı südde-i seniye-i hilafet penahiye takdim olunarak bunlardan on ikisi muallimeleri ile beraber sanayi madalyasıyla taltif buyurulmuştur". (Salname, s. 67).

Salname kayıtlarına baktığımızda, Konya merkezde 38 adet okul (İlkokul) bulunduğunu, bunlardan 7 tanesinin binaları ve eğitimlerinin düzgün olduğunu diğerlerinin binalarının harap vaziyette olduğunu görüyoruz.(Salname, s.68)

Binaları ve bahçeleri düzgün 7 okulun adları şöyledir:

Hamidiye Mektebi

Mecidiye mektebi:

Aziziye mektebi,

Mahmudiye mektebi

Feyziye mektebi

Akif Paşa Mektebi

Behaiye mektebi

Toplam 38 mektebin öğrenci sayıları da şöyledir:

Erkek	Kız	TOPLAM
1576	794	:2370

Bunlardan başka Konya merkezi mahalle ve köylerinde 16 adet daha okul (Mahalle mektebi)olduğunu bu mekteplerde 600 Erkek ve 321 Kız olmak üzere 921 öğrencinin devam etmekte olduğunu görüyoruz.

İlkokulların (Mekteb-i iptidai) süreleri 3 yıldır. Bu okullarda, öğrencilere, Kur'an-ı Kerim, Elifba, Tecvid, İm-i hal, İmla, Hesap, Dilbilgisi ve Güzel yazı dersleri okutulmaktadır.

Şimdi İlköğretim okulu seviyesini esas alarak Konya merkezde yaşayan halkın okul durumunu bir tahlil edelim:

Konya merkez nüfusunun gayrımüslimler hariç 45 Bin civarında olduğunu yukarıda görmüştük. Bu günkü bilgilerden hareketle nüfusun %20 sinin okul çağındaki çocuklardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Kaldıki, bu gün bile Türkiye'de İlköğretim çağındaki çocuk sayısı genel nüfusun %20 sine yakın bulunmaktadır. Buradan hareketle 19.yüzyıl sonlarında Konya'da okul çağında 9 Bin civarında çocuğun olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Yukarıdaki bilgilere bakıldığında ise, 3200 civarında çocuğun okullara devam etmekte olduğunu görüyoruz.

Bir diğer çarpıcı gerçek de şudur: Aynı tarihlerde gayrimüslim nüfus 3 Bin civarında olup, okul sayısı 4 ve öğrenci sayısı da 942 dir. Bu durumu şöyle de ifade edebiliriz: Gayrımüslim halktan her 4 kişiden biri okula devam etmekte iken Müslümanlarda her 100 kişiden biri okula deva etmektedir.

Medaris-i ilmiye

Konya'nın sahip olduğu medreseler dolayısıyla bölgenin en önemli kültür şehri olduğu bilinmektedir. Salnamede bu durum şu şekilde kaydedilmiştir:

"...Nefs-i Konya kasabasında elli üç medrese mevcud olup bunlara 2192 talebe-i ulum devam etmektedir. Medaris-i mezkurenin her biri bir müderris efendinin taht-ı idaresinde bulunup devam eden talebe müderrisin-i mamuileyhimin tedrisatından müstefid olmakla ve her sene bir çok efendilere icazetname ita kılınmaktadır." (Salname, s.69)

Konyanın çok önemli bir kültür merkezi olduğu kütüphanelerinden de bellidir. Salnamede kütüphaneler şöyle tasnif edilmiştir:

Kütüphaneler

Kütüphane Adı	Kitap sayısı
Dergah-ı Hazreti Mevlana Kütüphanesi	1373
Şeyh Sadrettin Konevî Kütüphanesi	256
Yusuf Ağa Kütüphanesi	1223
Hacı Abdurahim Ef. Kütüphanesi	300
İplikçi Camii Kütüphanesi	128
TOPLAM	**3280**

Şimdi de gayrimüslim halkın eğitim durumuna bir göz atalım:

Hristiyan Mektepleri

Konya merkezinde Hıristiyan halka ait de toplam dört okul bulunmaktadır. Bunlardan Rum okulunda 300 ;Ermeni okulunda 272 ; Berjan adında bir Fransız rahibin idaresinde bulunan okulda 70 ve diğer bir Hıristiyan okulunda da 300 erkek ve kız öğrenci okumaktadırlar. Toplam öğrenci saysı : 942 dir.

Hıristiyan okulları özel kanunlarına uygun olarak maarif müdürlüklerine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. (Salname, s. 70)

Mabed-i Hristiyan

Hıristiyanlara ait ibadethane de bulunmaktadır. Bunlar, Alaattin mevkiinde iki kilsedir ki, biri Rumlara, diğeri de Ermenilere aittir.(Salname, s. 70)

KONYA'NIN EKONOMİK DURUMU

Konya'da Tarım

Konya'da üretilen tarım ürünleri içinde belli başlıları şunlardır:

Buğday, çavdar, arpa, nohut, mısır, fasülye, susam, patates, mercimek, yulaf, bakla, darı, fink, tütün, cehri, kök boya, keten, zeyrek, tomalan (terufel) afyon haşhaşı, palamut, burçak sebze ve meyve olarak da hemen her çeşit yetiştirilmektedir.(Salname, s. 70)

Konya'da Sanayi

Konya'da sanayi olarak daha çok ev ve el tezgahlarında üretilen çeşitli dokuma ürünleri, bunlar arasında giyim ve çarşaflık bez; çorap vs. bulunmaktadır. Ayrıca o zamanlarda çok kullanılan keçe imalatı Konya'da oldukça yaygındır. Bunlardan başka halı, kilim, seccade dokumacılığı, yünden üretilmiş çeşitli ihtiyaç ürünleri bulunmaktadır.

Toprak sanayinin kısmen geliştiğini görüyoruz. Tuğla, kiremit, testi ocakları blunmaktadır. Ayrıca saraçlık, demircilik, kuyumculuk da gelişmiş el sanatları ve sanayi arasında sayılabilir. (Salname, s. 71)

İhracat

Konya'dan dışarıya mal gönderme konusunda trenin geçmesi önemli bir gelişme olarak kayd edilmiştir. Nakliye zorluğu sebebiyle dışarıya mal satamayan Koya 1895 yılından itibaren Haydarpaşa tren yolunun Konya'ya bağlanması ile önemli bir ivme kazanmıştır.

Dışarıya satılacak mallar, yukarıda sayılan tarım ürünleridir.

İthalat

Konya'nın dışarıdan almak zorunda olduğu ihtiyaç maddelerinin başında, kahve, sabun, pirinç, petrol, zeytin, yağ , ispermeçet, ispirto, ecza-i tıbbiye, attariye, manifatura, kavisli demir, ve bazı ziraat aletleri gelmektedir. (Salname, s.71)

Konya'da Hayvancılık

Konya'da tarımın zorluğunda daha yukarıda bahs etmiş ve gere mrkezde ve grekse nahiyelerde halkın geçim kaynağının önemli bir kısmının hyvancılığa dayandığını söylemiştik. Bu gün Konya ve çevresinde hemen hemen hiç bulunmayan deve, tiftik keçisi gibi hayvanların 19. yüzyıl sonlarında Konya ve çevresinde çok yetiştirilmekte olduğunu Salname kayıtlarına bakınca anlıyoruz.

Sayılar şöyle:

Deve	:2970
Öküz	: 14600
Manda	:502
Koyun	:492094
Adi Keçi	:23205
Tiftik Keçisi	:212016

Beygir	:3372
Merkeb	:4500
Katır	:36 (Salname, s. 72)

Konya'da modern tarım ve hayvancılığa da önem verildiğini görüyoruz. 805 hektarlık bir Numune Tarlası'nda yeni ürün denemeleri yapıldığını, Halep'ten cins atlar getirilerek üretildiğini, salname kayıtlarından öğreniyoruz. (Salname, s. 73)

Şimdi de Konya'nın nahiyelerine bakalım:

SUDİRHEMİ NAHİYESİ (SİLLE):

Salnamede Sille şu şekilde tanıtılmıştır:

*"**Sille Kasabası:**: Sudirhemi nahiyesinin merkezi olan Sille Kasabası, Konya'nın garbi şimalisinde ve merkez-i vilayete 2 saat mesafede iki büyük dağ arasında vaki; havası ve manzarası latif ve suyu dağlardan nebaan etmekle berrak ve hafifdir. 1839 haneden ibaret olan kasabanın evleri muntazam ve mevki icabınca (anfiteatr) şeklinde mebnidir. Kasaba içinde bağ ve bahçe pek cüz'i ise de bir kilometre mesafede şark ve garp cihetleri bütün bahçe ve üzüm bağlarıdır. Konya ile etraf karesinde istimal olunan küp, çömlek, desti vs. Sille kasabasında yapılır. Yün, tiftik, pamuk, ipliğinden güzel çoraplar dahi nesc ve imal ediliyor. Nahiye-i mezkure arzisinin gülistanlığa istidadı olduğundan bir iki seneden beri müteaddit gülistanlıklar te'sis ve çıkarılan gül yağı ve çiçek sularının bazı nigsag imalatı vilayetin talebi üzerine orman ve maden ve ziraat nezaret-i celilesinden gönderilen memur-ı mahsus tarafından eshabına ira ve tarif edilmiş ve atiyen hüsn-i neticeler vereceği anlaşılmıştır. Memurun vürudundan evvel 74 dönüm gülistanlıktan 18 derecede 122 miskal gül yağı istihsal kılınmıştır.(Salname, s. 110)*

Sille nahiyesinin o tarihlerde önemli bir nüfusu barındırdığını da yine Salname kayıtlarında görmekteyiz.

"...Nahiye-yi mezkurun (söz konusu nahiyenin) Nüfus-ı umumiyesi 18 Bin 718 neferden ibarettir. Bundan 15 Bin 206 sı İslam, 3512 si Rum'dur". (Salname, s. 110)

Nüfusunun kalabalılığı yanında Sille kasabasının Konya'da yaşamakta olan gayrımüslimlerden de önemli bir nüfusu barındırdığını böylece anlamış oluyoruz. Sille'de bulunan hizmet binaları da şöyle sıralanmaktadır:

1 Hükümet dairesi, 1 Redif Debboyu, 1 Askerlik dairesi, 30 Cami ve mescid, 4 Medrese, 31 Mektep, 3815 hane, 150 dükkan, 1 büyük kilise, 15 sağir (küçük) kilise, 5 çeşme, 2 şadırvan, 2 hamam, 4 kahvehane.

Sille nahiyesinin halı dokumacılığında önemli bir merkez olduğu Salnamede şöyle bildirilmktedir:

"... Felemenk devleti teb'asından Mösyö Künek'in 100 halı destgâhında (Tezgâh) 100 muallime 500 şakird ve agabi destgâhı namiyle maruf 22 halı destgâhında 17 muallime ve 94 şakird bulunmakta ve Ananya (?) oğlu Bodus(?) namiyle 21 destgahta 21 muallime 72 şakird çalışmaktadır." (Salname, s. 111)

Sille halıcılığında gayrimüslimlerin ağırlığı dikkati çekmektedir.

Müessesat-ı ilmiye

"...Yukarıda zikr olunduğu üzere nahiye dahilinde 31 adet mekatib-i sıbyaniye mevcud olup bundan 26 sı müslim zükur , 1 adedi inas, ve 4 ü gayrımüslim içindir. Nefs-i Sille'de 24 hücreli bir medrese bu medresenin 3 müderrisi ile 80 talebesi vardır. Hacı Mustafa Bey namiyle maruf bir kütüphane, 230 adet kitab- ı mütenevviayı havidir.

Nahiye İdaresi

Sille kasabasında nüfüsun yaklaşık %20 si gayrımüslimlerden meydana gelmektedir. Bu durum idareye de aynı şekilde yansımıştır. Nahiye heyeti şu isimlerden meydana gelmektedir:

Hacı Ali Ağazade Ahmet Efendi

Hacı Halim Efendizade Niyazi

Haleplioğlu Hıristaki

(?)abacıoğlu Kosti

Şimdi de Konya'nın diğer bir kazası Kadınhanı hakkında bilgileri görelim:

SAİDİLİ NAHİYESİ (KADINHANI)

Salnamede Kadınhanı şöyle tanıtılmaktadır:

"...Saidili nahiyesi, merkez-i vilayete 60 Km mesafede ve şimendifer güzergahında mürtefi bir noktada vaki olup merkezi Kadınhanı namıyla maaruf 1500 haneyi ve 10351 nüfusu cami ab ve hevası latif bir kasabadır. Bu nahiyede her nevi hububat hasıl olur. Ve arazisi gayet mümbit olduğu gibi gunduri (?) tabir olunan hıntası (buğday) diğer nev'i hıntalara muraccah ve alım satımda fiyatı ziyadedir. Nahiye-i mezburenin merkez ve mülhakatında kilim, halı, seccade, yastık, heybe gibi şeyler nesc ve imal edilmektedir. Bu nahiye merbutatından olan Ladik ve Sarayini karyelerinde nesc edilen halı ve seccadelerin gerek nesc ve imali gerek boya ve elvanı metanet ve halisiyet cihetiyle meşhurdur"

Kadınhanı'nda Tarım

Tarım ürünleri: Hınta (buğday), şair (Arpa), alef (yulaf), nohut, mercimek, burçak, azgın, zeyrek, (bezir tohumu), afyon, fasulye, kumdarı, ak darı, çavdar, çörek otu, fiy, mısır gibi şeylerden ibarettir.

İthalat ve İhracat

Nahiyenin ithalatı manifatura, demir, kahve, şeker, sabun, üzüm, attariye, tuz, susam, petrol, pil ve buna mümasil şeyler olup ihtacaatı da : Yapağı, tiftik, afyon, şair, hınta, halı, seccade, kilim, ile koyun, öküz, ve derilerine münhasırdır. (Salname, s. 113)

Kadınhanının genel nüfusu hakkında da salnamede şu bilgi vardır:

"Nahiyenin nüfus-ı umumiyesi 32909 raddesinde olup, cümlesi İslamdır"

Buradan da Kadınhanı ve köylerinde gayrımüslim olmadığını görüyoruz.

Kadınhanı halkının önemli bir geçim kaynağı olan hayvancılık hakkında da Salnamede şu bilgiler vardır :

Kadınhanı'nda Hayvancılık: .(Salname,s. 113)

Deve	:313
Öküz	:7741
Manda	:578
Koyun	:70540
Adi keçi	:11541
Tiftik keçisi	:22639
Beygir	:1628
Merkeb	:4323

Hayvan sayısı ve dökümü incelendiğinde Kadınhanı kazasının Konya bölgesinde önemli bir hayvancılık merkezi olduğu açıkça görülmektedir. Bilhassa tiftik keçisini çokluğu bölgenin bu tür keçi yetiştiriciliğinde önemli bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca deve , beygir ve merkeb sayısı da yine hayvancılığın gelişmiş olduğu ve özellikle yetiştiricilikte Kadınhanı'nın önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

Umumî Mekanlar:

Kadınhanı'nda: 1 Hükümet dairesi, 43 cami ve mescid, 1 tekke, 33 mekteb, 4178 hane, 117 dükkan ve mağaza, 50 halı tezgahı, 3 fırın, 25 değirmen, 4 kahvehaneden vardır.

Kadınhanı'ndaki ilmi hayat da şu cümlelerle ifade edilmektedir

Müessesat-ı ilmiye:

"...Mekteb-i sıbyaniye ve iptidaiye-i islamiyeden usul-i cedide üzere 2 mekteb mevcut olup 100 talebe (Erkek öğrenci) ve 50 talibat (Kız öğrenci) ve usul-i atika dairesinde idare olunan 31 mektebin 1686 talebesi ve 85 7talibatı vardır. Nahiye dahilindeki medreselere 28 müderris 225 talebe müdavimdir. (Salname s. 114)

Şimdi de Konya'nın diğer bir nahiyesi olan İnevi2 hakkındaki bilgilere bakalım

İNEVİ NAHİYESİ

Salnamede İnevi şöyle tanıtılmaktadır: (Salname, s.115)

"...İnevi Nahiyesi, Merkez-i vilayetin şimal-i şarkiyesinde ve 20 saat mesafede mahsuldar bir nahiyedir. Merkez-i nahiye 150 haneyi havidir.

Nüfus-ı umumiyesi 8369 neferden ibaret olup, bundan 8300 ü İslam, 61 i Rum, 8 i Ermenidir. Genel bina durumu:

1 Hükümet dairesi, 19 cami ve mescid, 2 medrese,15 mekteb, 2165 hane, 10 dükkan,1 fırın, 7 değirmen, 1 kahvehaneden ibarettir.

Müessesat-ı ilmiye:

Usul-i cedide üzerine 1 bab-ı sıbyan mektebi ile 95 talebesi ve usul-i atika vecihle 14 bab-ı mekteb ve 300 talebesi vardır.

İnevin'de hayvancılık da şöyledir:

Deve	:1896
Öküz	:2291
Manda	:100
Koyun	:60410
Tiftik Keçisi	:71969
Beygir	:559

Merkeb :2340

HATUNSARAY NAHİYESİ

Hatunsaray hakkında da Salnamede şu bilgiler vardır:

"...Hatunsaray vilayetin cihet-i cenubiyesinde ve 30 kilometre mesafede vaki bir nahiyedir. Nefs-i Hatunsaray 107 haneyi şamildir. Nüfusu 19001 neferden ibaret olup kaffesi (tamamı) İslamdır.

Genel bina durumu, 1 Hükümet dairesi, 19 cami ve mescid, 1 tekke, 19 mekteb,3750 hane,16 dükkandan ibarettir.

Hayvancılık:

Öküz	:2953
Manda	:97
Koyun	:25500
Adi Keçi	:8200
Tiftik Keçisi	:6440
Beygir	:470
Merkeb	:1660

SONUÇ

19. yüzyıl sonlarında Konya vilayeti Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, bu günkü Antalya, İsparta, Burdur, Niğde illerini de içine alan bir büyüklükte olduğundan çok geniş bir coğrafyaya yılmış bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda 1899 tarihideki Konya vilayetinin Konya Sancağı'nın merkez kazası olan Konya ile bağlı 4 nahiyeyi, bunlar bu gün bilinen isimleri ile: Sille, Kadınhanı, İnsuyu, Hatunsaray , ekonomik, sosyal, demografik ve kültürel durumları ile tanıtmaya çalıştık.

Tespitimizi şu noktalarda toplayabiliriz:

Ekonomik Durum

1.Konya merkez ve bağlı 4 nahiyesinde bu günkü manada bir sanayi tesisi bulunmamaktdır.

2.Sanayi tesisi bulunmadığı için ücretli işçi istihdamından da söz edilemez.

3.Halkın geçim kaynağı Hayvancılık, Tarım ve küçük çaplı ticari faaliyetlerdir.

4.El sanatları açısından kayda değer bir yerellik görülmemekte, yalnızca Sille'de halı dokumacılığında belirgin bir merkez özelliği dikkati çekmektedir.

5.Hayvancılık alanında Deve , Manda ve Tiftik Keçisi yetiştiriciliği dikkat çeken hususlardandır. Bu gün Konya ve civarında Deve hemen hemen hiç görülmemekte, Mandacılık da kaybolmaya yüz tutmuş görünmektedir. Bölge Tiftik Keçisi yetiştirmeye müsait olduğu halde her nedense bu gün Tiftik Keçisi yetiştiriciliği ortadan kalkmış gözükmektedir.

Kültürel Durum

1.Konya ve bağlı nahiyelerinin nüfus durumları ile her seviyedeki eğitim kurumları karşılaştırıldığında maalesef Türkler arasında eğitim faaliyetlerinin az oluşu, buna karşılık gayrımüslimlere yönelik eğitim kurumları ile öğrenci sayılarının çokluğu dikkati çekmektedir. Türklerde genel ortalama 10 bireyden birisinin okullu olmasına karşılık, gayrımüslimlerden 4 kişden birisi okulludur. Başka bir ifadeyle 4 Bin kişilik gayrımüslim nüfusun öğrenci sayısı 942; 44 Bin kişilik Türk ve Müslüman nüfusun toplam öğrenci sayısı, 4 Bin dolaylarındadır.

2. Okullaşma oranının düşük olmasının yanında okulların ders müfredatlarına bakılıca da çağın ihtiyaçlarına uygun eğitimin alınmadığını görüyoruz. Modern okullar olarak bilinen İdadi ve Rüşdiyelerde okunan dersler tıpkı Medreselerde okutulan dersler gibi Din ve Arapça ağırlıklıdır. Öğretmen okullarının dersleri de hemen hemen aynıdır. Kozmografya, Cebir, Trigonometri, Tabiî ilimler gibi müspet ilime ait dersler okutulsa da müfredat içindeki yeri azdır.

3. Okul çağı dışındaki insanlara yönelik, "Yaygın Eğitim" ya da "Halk Eğitimi" sayılabilecek kurs ve benzeri faaliyetlerin olmadığını görüyoruz. Bilinen bir usul meslek eğitimindeki çıraklık eğitimi olsa gerektir. Fakat sanayi sadece küçük imalathaneler şeklinde olduğu için yeterli bir meslek eğitimi verildiği söylenemez.

Demografik Durum:

İncelediğimiz Konya merkez ve 4 Nahiyesinde nüfusun yaklaşık %10 u gayrımüslimlerden meydana gelmektedir. Fakat gayrımüslimler Konya merkez ve Sille nahiyesinde oturmakta olup, Kadınhanı ve Hatunsaray'da bulunmamakta; İnsuyu nahiyesinde ise muhtemelen 1 aile (8 kişi) olan Ermeni ve yine muhtemelen bir birine akraba olan insanlardan meydana gelen 61 Rum yaşamaktadırlar.

Salname kayıtlarında Rum, Ermeni ve Türklerin aralarında her hangi bir sorun olmaksızın birlikte yaşadıkları ve yaklaşık aynı türden uğraş içinde oldukları anlaşılmaktadır. Dinî ve Eğitim

kurumları ise her cemaatin kendisine ait olmakla birlikte devlet bu kurumları kamu düzeni açısından denetlemekte ve eğitim kurumları da maarif müdürlüğüne bağlı olarak hizmetini sürdürmektedir.

İdadide Müslümanların yanında gayrımüslim çocuklar a okuyabilmekte fakat Kur'an-ı Kerim, Ulum-ı diniye vs. gibi dersler yalnızca Müslüman öğrencilere okutulmaktadır.

Mülkî ve Belediye idaresinde gayrımüslimler nüfus oranlarından daha ileri bir temsil hakkı elde etmiş görünüyorlar. 1899 yılında Vali Mehmet Ferit Paşa'nın yanında seçilmiş 4 kişilik heyetin içinde 2 tanesi gayrimüslimlerdendir.

Gayrımüslim halk Müslümanlara göre daha şehirli ve daha eğitimlidir. Ticaret ve sanat hayatına da hâkimdirler. Kendi kültürlerini yaşamakta da herhangi bir sıkıntıları olmamıştır. Bütün bunlara rağmen I.Dünya Savaşı ve takip eden yıllarda sömürgeci Avrupa Devletlerinin ifalatına kapılarak yüzyıllardan beri birlikte yaşadıkları Türk ve Müslüman komşularına düşman olmuşlardır. Sonuçta da hem Rumlar hem de Ermeniler Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi Konya'yı da terk etmek zorunda kalmışlardır.

NOTLAR

1 Clement Huart, *Mevleviler Beldesi Konya*, (Çev. Nezih Uzel), Tercüman 1001 Temel Eser, s. 83

2 İnevi, bu gün Cihanbeyli yakınlarında İnsuyu olarak bilinen yerleşim yeridir.

BÖLÜM 3

BİYOGRAFİ

- Konya Yöresinde Üç Âlim (s.93-96)
- Veled Çelebi'nin Konsi Yazısıyla Hal Tercümesi (s.97-103)

KONYA YÖRESİNDEN ÜÇ ÂLİM*

Recep DİKİCİ *

ÖZET

Selçuklular Döneminde altın çağını yaşayan Konya ve Çevresi, Türk-İslam aleminin en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlı döneminde de Konya'da aynı şekilde kültür faaliyetleri devam etmiş ve bir çok alim yetişmiştir. Nitekim bunlar arasında Muhammed Cemaleddin, Molla Fenari ve Hasan Paşa'nın önemli bir yeri vardır.

Konya and its vicinity which lived Golden age at Seljuks, was one of the most significant cultural and intellectual places of Turk-Islam period.

Around the Otoman period as well, cultural activities continued and many Muslim scholars apperaed. For instance; Muhammad Jemal al-Din, Molla Fenari and Hassan Pasha was the most famous of them.

ABSTRACT

Konya and its vicinity which lived Golden age at Seljuks, was one of the most significant cultural and intellectual places of Turk-İslam period.

Around the Ottoman period as well, cultural activities continued and many Muslim schlars apperaed. For instance; Cemaleddin Muhammed, Molla Fenari and Hassan Pasha was the most famous of them.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölüm Başkanı

Selçuklular döneminde altın çağını yaşayan Konya ve çevresi, Türk-İslâm âleminin en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlı döneminde de Konya'da aynı şekilde kültür faaliyetleri devam etmiş ve birçok âlim yetişmiştir. Nitekim bunlar arasında Cemâleddîn Muhammed, Molla Hüsrev ve Hasan Paşa'nın önemli bir yeri vardır. Şimdi bu şahsiyetleri sırasıyla tanıtalım :

Cemâleddîn Muhammed

Ciddî bir tahsil goren Cemâleddîn Muhammed, Konya kadılığından sonra, doğduğu yer olan Aksaray'a gelmiş ve bu şehirde Zincirli (el-Müselsile) medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir[1]. Bu medresenin bânisi, buraya Sıhah-ı Cevherî'yi ezberden bilenin müderris olabileceğini şart koşmuştur. Bu fazilet, Cemâleddîn el-Aksarâ'î'de bulunduğu için, kendisine müderrislik verilmiştir[2]. Bu medresede ders okutan Cemâleddîn el-Aksarâ'î'nin şöhreti, bilhassa son zamanlarda bütün âleme yayılmıştır. Nitekim meşhûr âlim es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî (816/1413)[3] , uzak bir bölge olan Hârizm'den kalkıp Anadolu'ya gelmiş, fakat bu sırada Cemâleddîn el-Aksarâ'î vefât etmiş olduğu için, ondan ilim tahsil etme fırsatını elde edememiştir[4].

Cemâleddîn el-Aksarâ'î, evinden atla medreseye gelirken kendisinden faydalanan talebelerine (Meşşâiyyûn : Yürüyenler), medresenin revâkında durup istifâde edenlere (Revâkiyyûn : Revaklılar) denilirdi. Talebelerinden üçüncü tabaka ise medresenin içinde bulunanlardır ki, bunlara iç dershânede ders verirdi[5].Nitekim merhûm Molla Fenârî, gençliğinde medresenin revâkında Cemâleddîn el-Aksarâ'îden ders almış ve sonra kemâlin en yüksek zirvesine erişmiştir[6].

Böylece çok sayıda talebe yetiştiren Cemâleddîn el-Aksarâ'î'nin, ilmî ve manevî yönü gerçekten dikkate değer bir vaziyettedir. Nitekim birgün o, talebelerini kontrol etmek için, gündüzün medreseye gelip, odalara baktığında, talebelerinden Hasan Paşa'nın, yanı üzere yatıp ders mütâlaa ettiğini ve Molla Fenârî'nin ise medresede oturduğu şekilde diz çöküp edeple ders çalıştığını görür. Bunun üzerine Cmâleddîn el-Aksarâ'î, bir değerlendirme yaparak : " Hasan Paşa, fazilet ve mevleviyyet derecesine vusûl bulmaz. Molla Fenârî ise, fazlı çok ve yüksek, kadri meşhûr, insanların gönlünde faziletle mezkûr olur, ilmi menzillerde yüksek rütbe bulur." demiştir[7]. Durum, istikbâlde aynen Cemâleddîn el-Aksarâ'î'nin buyurduğu gibi olur.

Diğer taraftan Cemâleddîn el-Aksarâ'î'nin, bilhassa belâgata dâir kaleme aldığı " İzâh el-İzâh " adlı şaheserinin elyazması nüshaları, yurt içinde İstanbul Süleymâniye Kütüphânesi, Damad İbrâhim Paşa Bölümü, numara 1020'de, Konya Yusuf Ağa Kütüphânesi Kütüphânesi, nr. 5517 ve 5522'de, Karaman İl Halk Kütüphânesi, nr. 1130'da ve Manisa Kütüphânesi, nr. 1926'da kayıtlıdır.Aynı zamanda bu eserin diğer yazma nüshaları, Mısır'da İskenderiye Kütüphânesi, ba 448/1628'de ve Tunus'ta Millî Kütüphâne (el-Mektebet el-vataniyye)'de bulunmaktadır.

Bütün bunlardan sonra, Cemâleddîn el-Aksarâ'î'nin meşhûr iki talebesi : Molla Fenârî ve Hasan Paşa hakkında gerekli malumâtı sunabiliriz.

Molla Fenârî

Şemseddîn Muhammed el-Fenârî, 751 (1350) senesinde Fener köyünde doğmuştur. Bu köyde doğması veya babasının fenercilik sanatıyla meşgûliyetinde dolayı " el-Fenârî " nisbesiyle tanınmıştır.

Molla Fenârî, zamanın büyük velîlerinden olan babası Hamza Efendi'den tasavvuf yolunu öğrenmeye başlamış ve küçük yaşta ondan Sadreddîn Konevî'nin Miftâh el-gayb adlı eserini okumuştur. Daha sonra Alâeddîn Esved, Cemâleddîn el-Aksarâ'î ve devrinin diğer birçok büyük âliminden ders alan Molla Fenârî, ilim tahsili için Mısır'a gitmiş ve orada bulunan meşhûr fıkıh âlimi Kemâleddîn el-Babertî'den ilim öğrenmiştir. Ayrıca Molla Fenârî, uzun müddet Bursa'da kalan ve " Somuncu Baba " diye tanınan Hâmid el-Aksarâ'î'den de ilim ve feyiz almıştır.Din ilimlerinde olduğu gibi, fizik, matematik ve diğer aklî ve naklî ilimlerde kendisini yetiştiren Molla Fenârî, Anadolu'ya dönerek Bursa'ya gelmiş ve kadı olmuştur. Yıldırım Sultan Bayezit ve Çelebi Sultan Mehmed zamanlarında, bu şehirde talebe yetiştirmiştir.

Molla Fenârî, Sultanla arasında ihtilâf çıktığı için, bir ara Bursa'daki hizmetlerini bırakıp Konya'ya gelmiştir. Karaman Beyi, kendisine yevmiye 1000 dirhem vererek, ders okutması için ricâda bulunmuştur. Bu sırada Molla Fenârî, Karaman Beyi'nin kızı Gül Hâtun ile evlenerek, iki oğlu (Mehmed Şah, Yûsuf Balî) ve iki kızı olmuştur. Sonra Sultan Bayezid yaptığına pişman olmuş, Karaman Beyine haber gönderip, kendisini istemiş ve kadılık makamına iâde etmiştir.

822 (1419) yılında ilk defa Hacâz'a gidip, hac

yapan Molla Fenârî, hacdan dönerken Mısır Sultanı Melik Müeyyid, Mısır'da kalmasını ve ders vermesini rica etmiştir. Bu âlim, bir müddet orada kalıp, ders okutmuş ve devrin en büyük âlimleri ile ilmî toplantılar yaparak, onlara kendisini kabul ettirmiştir.Sönra Molla Fenârî, Çelebi Sultan Mehmed tarafından yapılan dâvet üzerine Bursa'ya gelmiştir. 828 (1424) yılında Sultan II. Murad, onu kadı ve ilk Şeyhulislâm olarak tayin etmiştir. Ders okutması yanında, fetvâ işlerini ve Bursa kadılığını adâlet ve hakkâniyetle yürüten Molla Fenârî, bir mahkeme esnâsında, Sultan Yıldırım Bayezid'in şâhitliğini dahi kabul etmemiştir. Şöyleki : Mahkemede dâvâ konusu olan bir hâdisenin şâhidi olarak, Padişâhın da dinlenmesi icâbetmişti. Onun şehâdetini, İslâmiyetin aradığı şartlardan biri kendisinde bulunmadığı için red etmişti. O da, namazlarda Padişâhın cemaatte görülmemesiydi. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid, hemen oturduğu sarayın yanına bir câmi inşâ ettirerek, beş vakit namazı, cemaatı hiç terk etmeden kılmaya başladı.

Büyük islâm âlimi Molla Fenârî'nin ömrünün sonlarına doğru gözlerine perde gelmiş ve göremez olmuştu. Sultanın veziri olan Hacı İvaz Paşa, bir konuda ona kızmıştı. Gözleri görmez olunca, laf olsun diye : "Dilerim ki, o âmâ ihtiyarın cenâze namazını ben kıldırayım." demişti. Bu söz, Molla Fenârî'nin kulağına ulaşınca: "O kimse câhildir. Cenâze namazı kıldırmayı beceremez. Cenâb-ı Hakkın kapısından ümidim şudur ki, bana hemen şifâ buyurup, onu âma eyleye ve ben onun namazını edâ edeyim." demişti. Bir süre sonra, bir gece rüyâsında Peygamber Efendimiz, " Tâhâ sûresini tefsîr eyle " diye buyurduğunda : " Yüksek huzurunuzda Kur'ân-ı kerîm'i tefsîr etmeye gücüm olmadığı gibi, gözlerm de görmüyor." demişti. Bunun üzerine Resûlullâh (S.A.V.), mübârek hırkasından bir parçayı diliyle ıslattıktan sonra, Molla Fenârî'nin iki gözünün üzerine koydu. Molla Fenârî uyandığında, onu gözlerinin üzerinde buldu ve kaldırınca görmeye başladı. Allah'a hamd ve şükreden Molla Fenârî, bu hırka parçasını saklayıp, öldüğü zaman gözlerinin üzerine konmasını vasiyet etti. Tam bu günlerde, vezîrin gözleri görmez oldu. Vezîr, bir süre sonra vefât etti ve cenâze namazını Molla Fenârî kıldırdı. Gözlerinin açılmasının şükrânesi olarak, 833 (1429) senesinde Şam yolu ile ikinci defa hacca gitti. Bu sırada Mısır'a ve Kudüs'e de uğradı.

Molla Fenârî, ipekçilik yaparak da geçimini sağlamaya çalışmış ve kazandığı paralar ile birçok hayrât ve hasenâtta bulunmuştur. Nitekim o, Bursa'da bir câmi ve medrese yaptırmıştır. Bu arada İbrahim Hakkı Konyalı, ona nisbet edilen bir türbenin Karaman'da kendi adını verdiği mahallede, medresenin yanında bulunduğunu söylemekte ve medresenin yıkılıp yok olmuş; fakat türbenin hâlâ ayakta olduğunu belirtmektedir. Bunun yanısıra İbrahim Hakkı, Konya'da Musallâda adına nisbet edilen bir medresesinin ve şehir içinde mescidinin bulunduğunu da kaydeder. Ancak bu zat, Karaman'daki mescid ve medresenin Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından Molla Fenârî adına yapıldığını ve Karaman'daki türbenin ise Yüce Mevlânın rahmetini sağlamak için, Molla Fenârî'nin adına yapılmış bir makam veyahutta medresesinde ve mescidinde hizmet eden başka birine âit bir türbe olduğunu belirtmektedir.

Fenârî vakfiyesi ise, Konya'da Yusuf Ağa Kütüphânesindedir. Boyu 0,54, eni 0,39, yazı eni 0,32 metredir. 31 satırdır. Devrinde çok güzel bir sülüsü ile yazılan vakfiye, kırmızı bir atlasa yapıştırılmıştır.

Tasavvufta Zeyniyye tarikatına mensup olan Molla Fenârî, süslü elbiselerle dolaşmak-tan hiç hoşlanmazdı ve gayet mütevâzi giyinirdi. Böyle giyinmesinin sebebini soranlara : " Elimin kazancı, daha fazlasına yetmiyor." cevabını verirdi.

Molla Fenârî, 834 (1431) senesinde, Bursa'da vefât etmiştir.Kabri ise, Bursa'daki Keşiş dağı eteğinde, Maksem semtinde yaptırdığı mescidin yanındadır. Molla Fenârî'nin çok sayıda kaleme aldığı eserlerinden bazıları şunlardır : 1) Ayn el-a'yân fî tefsîr el-Kur'ân, 2) Fusûl el-bedâyi fî usûl eş-şerâyi : Bu eser, 1289 (1872) yılında İstanbul'da basılmıştır. 3) el-Fevâid el-Fenâriyye fî Şerh İsâgûcî : Bu, mantığa dâir bir eser olup, 1309 (1891) yılında İs-tanbul'da neşredilmiştir. Ayrıca Konya Yusuf Ağa Kütüphânesi, nr. 1902 ve 2981'de iki yazma nüshası kayıtlıdır. 4) Hâşiye ale'l-Fevâid el-Fenâriyye, 5) Hâşiye alâ Dav el-Miftâh, 8) Şerh el-Misbâh, 9) Te'sîs el-Kavâid harfen bi harfin fî Şerh Esâs es-sarf, 10) Enmûzec el-ulûm, 11) Şurût es-salât, 12) Şerh eş-Şemsiyye, 13) Misbâh el-uns el-Câmi, 14) Ta'lika alâ evâil el-Keşşâf, 15) Şerh Fıkh el-Keydânî, 16) Risâle fi't-tasavvuf, 17) Şerh el-Ferâiz es-Sirâciyye es-Secâvendiyye, 18) Şerh Telhîs el-Câmi el-kebîr fi'l-furû, 19) Tefsîr el-Fatiha : Bu eser, 1908 yılında İstanbul'da

neşredilmiştir[8].

HASAN PAŞA

Hasan Paşa'nın doğum tarihi ve yeri, kaynaklarda kaydedilmemiştir. İlk tahsilini babası Alâeddîn el-Esved (800/1397)'den[9] yapan Hasan Paşa, ondan Şerh el-Vikâye adlı eserini okumuştur. Daha sonra Hasan Paşa, Şemseddîn Muhammed el-Fenârî, ile birlikte Cemâleddîn el-Aksarâ'î'den ilim öğrenmiş ve müderris olmuştur.

Diğer taraftan 826 (1422) yılında Kazasker olan Hasan Paşa, bunu müteâkiben de vezîr payesini almıştır. Hasan Paşa, 837 (1487) yılında vefât etmiş ve Bursa'da medresesine defnedilmiştir. İlmî ve askerî bir şahsiyete sâhip olan Hasan Paşa'nın eserlerinden bazıları şunlardır :

1) el-İftitâh fî Şerh el-Misbâh : Bu eser, el-Mutarrizî (610/1213)'nin nahve dâir el-Misbâh'ına yaptığı şerhdir. Bunun bir yazma nüshası, Konya Yusuf Ağa Kütüphânesi, nr. 7019'da kayıtlıdır.

2) Şerh Merâh el-ervâh : Bu eser, Ahmed b. Ali'nin sarfa dâir Merâh el-ervâh'a yaptığı şerhtir. Bu kitâbın iki yazma nüshasından biri, Yusuf Ağa Kütüphânesi, nr. 430 ve diğeri nr. 6767/2'de bulunmaktadır.

3) Şerh el-İzzî : Bu eser, ez-Zencânî (655/1257)'nin sarf ilmine dâir el-İzzî'sine yaptığı şerhtir[10].

NOTLAR

1 Taşköprîzâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâik en-nu'mâniyye*, nşr. Dr. Ahmed Subhi Furat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1980, s. 18; Muhammed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1311/1893, II, 82; Bursalı Muhammed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333/1914, I, 265; İbrahim Hakkı Konyalı, *Aksaray Tarihi*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1974, II, 2282.

2 el-Luknevî, el-Fevâid el-behiyye fî terâcim el-hanefiyye, Matba'at es-se'âde, Mısır 1324/1906, s. 191; eş-Şekâik, s. 18; Hoca Sa'deddîn, *Tâc et-tevârih*, İstanbul 1279/1862, II, 409.

3 Bu zat hakkında geniş bilgi için bk. es-Suyûtî, Bugyet el-vu'ât, el-Mektebet el-asriyye, Beyrut trz., II, 196-197; Ömer Rıza Kahhâle, Mu'cem el-müellifîn, Beyrut trz., VII, 216; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden 1949, II, 216; GAL, *Supplementband*, Leiden 1937, I, 504; Kasım Kufralı, "Cürcânî", *İA*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, III, 246.

4 *el-Fevâid el-behiyye*, s. 127; *eş-Şekâik en-nu'mâniyye*, s. 18-19; Tâc et-tevârih, II, 409-410.

5 *eş-Şekâik*, s, 18; *Tâc et-tevârih*, II, 409; *Osmanlı Müellifleri*, I, 265.

6 *eş-Şekâik*, s. 23.

7 *Tâc et-tevârih*, II, 415-416.

8 Molla Fenârî'nin hayatı ve eserleri hakkında bk. *Bugyet el-vu'ât*, I, 97-78; *el-Fevâid el-behiyye*, s. 166-167; *eş-Şevkânî, el-Bedr et-tâli, Dâr el-ma'rife*, Beyrut, trz, II, 266-269; Taşköprîzâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâik en-nu'maniyye fî ulemâ ed-devleti'l-Osmâniyye, Dâr el-kutub el-arabî*, Beyrut, 1395/1975, s. 16-17; Aynı müellif, *Miftâh es-se'âde ve Misbâh es-siyâde, Dâr el-kutub el-ilmiyye*, Beyrut, 1985, II, 109-111; *Tâc et-tevârih*, II, 411-414; *Sicill-i Osmânî*, III, 129; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyet el-ârifîn*, İstanbul, 1955, II, 188-189; Yûsuf Erlyân Serkîs, *Mu'cem el-matbû'ât el-arabiyye ve'l-mu'arrebe*, Serkîs Matbaası, Kahire, 1928, II, 1460-1461; Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969, VI, 342; *Mu'cem el-müellifîn*, IX, 272-273; GAL, II, 233-234; Suppl, II, 329; *Aksaray Tarihi*, II, 2321; Aynı müellif, *Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1964, s. 349; Aynı mellif, *Karaman Tarihi*, İstanbul, 1967, s. 501-505.

9 Bu âlim, Kara Hoca diye tanınır. Cmâleddîn el-Aksarâ'î'den istifâde eden Alâeddîn el-Esved, bir ara İran'a gidip, oradaki âlimlerden aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiştir. Anadolu'ya döndüğünde, Sultan Orhan tara-fından İznik Medresesine tayin edilen Alâeddîn el-Esved, nihâyet 800 (1397) yılında vefât etmiş ve İznik'teki türbesine defnedilmiştir. Onun eserleri arasında şunlar zikredilebilir : Şerh el-Vikâye, Şerh el-Mugnî, Kunûz el-esrâr (Bu zatın hayatı ve eserleri hakkında bk. *Tâc et-tevârih*, II, 405; Osmanlı Müellifleri, I, 351).

10 Bu zatın hayatı ve eserleri hakkında bk. *el-Ferâid el-behiyye*, s. 117; *Tâc et-tevârih*, II, 415-416; *eş-Şekâik*, s. 23; *Mu'cem el-müellifîn*, III, 246; *Osmanlı Müellifleri*, I, 271-272; *Keşf ez-zunûn*, II, 1138-1139, 1708, 1749.

VELED ÇELEBİ'NİN KENDİ YAZISIYLA HAL TERCÜMESİ

Yakup ŞAFAK*

ÖZET

Veled Çelebi (Özbudak, 1867-1953) Mevlana Dergahının son postnişinlerinden biridir. Aynı zamanda eğitimci, araştırmacı, yazar, şair, mütercim ve siyaset adamı olan Veled Çelebi, uzun yaşamı boyunca bir çok önemli hadiseyi ve bilgileri mecmua ve defterlerine kaydetmiştir. Bu mecmua ve defterler, halen Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nde bulunmaktadır. Bu yazıda söz konusu kaynaklardan Y96 nolu mecmuada yer alan ve Veled Çelebi'nin, kendi el yazısıyla kaleme alınmış olan biyografisini yeni harflere aktararak ve gerekli izahları yaparak araştırmacıların ilgisine sunuyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Veled Çelebi (Özbudak), Mevlevilik, Mevleviler, Uzluk Arşivi.*

ABSTRACT

Veled Çelebi (Özbudak, 1867-1953) is one of the latest sheikhs of the Mawlawies, at Konya. He is also educator, researcher, author, poet, translator and politican. In the period of his long life, he wrote a lot of important events and knowledges at his notebooks. Presently these notebooks are in the Selçuk University, Research Center for the Seljuks. We present in this article the biography of Veled Celebi which is written with his own handwriting and taking part of Y96 notebook.

Keywords: *Veled Çelebi (Özbudak), Tariqa of Mawlawis, Mawlawi dervishes, Uzluk's archives*

* Yrd.Doç.Dr., Selçuk Ün. Fen-Ed. Fakültesi Öğr.Üyesi

GİRİŞ

Mevlâna Dergâhı son postnişinlerinden, aynı zamanda Türk dili ve edebiyatı mütehassıslarından Mesnevî mütercimi Mehmed Bahâeddin Veled Çelebi (İzbudak, öl.1953) Hatıralarım ismiyle yayınladığı 72 sayfalık küçük kitapta hayatı, eserleri ve fikirlerini ana hatlarıyla anlatmıştır[1].

Onun vefatından sonra arşivinin çeşitli mecmua, defter, müsvedde ve evraktan oluşan kısmı, ailesi tarafından ünlü tıp tarihçisi ve mevlevîlik müntesibi Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk(1902-1974)'a teslim edilmiştir[2]. Söz konusu mecmua ve defterlerde dağınık halde de olsa Veled Çelebi'nin hayatına dair bir hayli malûmat ve ayrıntı bulmak mümkündür. Zira o, kalem ve kâğıdı hayatının ayrılmaz parçası kılan ve sırlarını onlarla paylaşan kişilerdendir. Dahası o, bunu ekseriyâ bilinçli olarak, tarihe not düşmek amacıyla yapmıştır.

Halen Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nde bulunan ve içinde tarihî notlardan fıkralara, dil ve edebiyat tahlillerinden mevlevîlik tarihi ve âdâbına kadar çok çeşitli ve kıymetli bilgileri barındıran mecmualardan, Y96 nolu Çelebi Cönkü'nün 390-391. sayfalarında müellifin kendi hattıyla kaleme alınmış -daha doğrusu temize çekilmiş- kısa bir biyografisi bulunmaktadır[3]. Bu biyografi kısmen, aynı mecmuanın 341. sayfasında başka birisine ait yazıyla da yazılmıştır. Veled Çelebi müsveddelerini zaman zaman çoğu hacimli olan mecmua ve defterlerine yazdırmış; sonra kendisi bunları değişik zamanlarda okuyarak tadil ve ikmal etmiştir. 341. sayfadaki biyografi, zikrettiğimiz önceki biyografinin aynısıdır; ancak onun yaklaşık üçte ikilik kısmını ihtiva etmekte ve diğerinde bulunmayan şu cümle ile sona ermektedir: "Kendisiyle görüşmediğim halde ani'l-gıyâb bana gösterdiği teveccüh ve lûtuf(tan) ne kadar fazîlettar ve muhibb-i vatan oldukları bence tahakkuk etmiştir."

F. Nafiz Bey, 341. sayfadaki bu yazı için, "Efendi Hazretleri, bu hal tercümesini, kendi tabirince nakş-ı cebîni bizzat yazmıştır" notunu düşmüştür. Fakat yazının üslûbu ve onun sonundaki mezkûr cümle, söz konusu biyografinin bilmediğimiz birisi tarafından, Veled Çelebi'den alınmış bilgilerle düzenlendiği intibâını da vermektedir. Yazı, muhtemelen bir gazete veya dergide yayınlanmıştır. Maalesef biz bu yazının nerede yayınlandığına dair bir bilgiye ulaşamadık. Fakat her hâlukârda onu neşretmeye değer bulmamızın sebebi, bu hal tercümesinin bizzat müellifin kontrolünden geçmiş olması ve onun tarafından ikmâl edilmiş bulunmasıdır. Ayrıca en yakınındaki kişilerden biri olarak F. Nafiz Bey de Çelebi'nin hayatıyla ilgili kıymetli notları biyografiye eklemiştir. 341. sayfadaki yazının sonunda tarih yoktur; ancak metinde "El-yevm Büyük Millet Meclisi'nde Kastamonu mebusudur" denildiğine ve Veled Çelebi ikinci dönemde Kastamonu milletvekili olduğuna göre[4] tarih, 1923-1927 arası olmalıdır. Ayrıca Veled Çelebi'nin eserleri arasında 1924'te yayınladığı Ferheng-nâme-i Sa'dî Tercümesi ve 1925'te yayınladığı Dîvân-ı Türkî-i Sultan Veled[5] bulunmadığına göre yazının tarihinin, milletvekilliğinin ilk zamanlarına tesadüf ettiğine hükmetmek gerekir. 390-391. sayfalardaki ikinci yazının sonunda ise 13 Kânûn-i evvel 1944 tarihi ve Veled Çelebi'nin imzası vardır. Az önce değinildiği gibi bu metnin muhtelif yerlerine F. Nafiz Uzluk tarafından, âdeti olduğu üzere, notlar eklenmiştir. Bu ilâveler, yazı ve kalem farklılığından dolayı kolayca ayırt edilmektedir[6]. Aşağıda yeni harflere aktararak sunacağımız biyografiye F. Nafiz Bey tarafından yapılan ilâveler köşeli parantez içinde verilmiş, yazdığı notlar ise dipnotlarda FNU kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Mehmed Bahâeddin Veled Çelebi

Tevellüdü 1284 Arabî

Mehmed Bahâeddin Veled Çelebi 1284 [1868] sene-i hicriyyesinde Mustafa Necib Çelebi'nin sulbünden Konya'da âlem-i vücûda gelmiştir. Pederi gâyet terbiyeli ve zarîf ve nâzik, ehl-i dil ve kendi âleminde hakîkî ve necâbet-perver bir zât idi. Necib Çelebi'nin, mahdûmunu ta'lîm ve terbiye husûsundaki yüksek âmâline, oğlunun isti'dâd ve kâbiliyeti tamâmiyle muntabık bulunuyordu. Veled Çelebi hakîkaten kâbiliyetli ve zekâsı mevsim-i tabîîsinden çok zaman evvel inkişâf etmiş bir Mevlânâ yavrusu idi.

Daha çocuk denilecek bir yaşta iken Arapça ve İranca'yı tamâmiyle tahsil etmişti. Bazı muallimlerden Arapça ve İranca tederrüs etmiş ise de uzun müddet kendisinin muallimliğinde bulunmuş bir zat yoktur[7]. Nâmık Kemal Bey merhum gibi Arapça ve İranca ve Türkçe'de kazandığı ihtisasa yalnız zekâsı, fehm ü tefekkürdeki kudret-i hâriku'l-âdesi, mütâlaât ve tetebbuât-ı şahsiyyesi muallimlik etmiştir.

Vaktiyle Adana'da Ziyâ Paşa merhûmun valiliği zamanında, onun maiyetinde mektupçuluk etmiş olan Nâzım Bey (Nâzım Paşa)'den ve Leskofçalı Gâlib Bey gibi devr-i mutavassıtın en büyük şairlerinden birçok zevâtın meclis-i edebîlerinde bulunan Memduh Bey (Memduh Paşa)'den edebiyat ve siyasetçe oldukça müstefîd olmuştur[8].

Arap, Acem ve bilhassa Türk lisanına, edebiyatına ve bunların tarihine, eski ve yeni şîvelerine tamâmiyle vukûfu bulunan bir fâzıldır. Türk kavminin ve tarihinin, hars nokta-i nazarından bu zâtın mevcûdiyetine ta'zîm ve ihtirâmı vardır. Türk lisânının intizam ve tekâmülce İranca'ya fâik ve ondan daha zengin olduğuna dair Ali Şîr Nevâî'nin Uygur (Çağatay) şîvesi ile ve Muhâkemetü'l-lugateyn ismiyle yazdığı ehemmiyetli eseri Türkçe'nin bugünkü şîvesine nakil ve tahvîl etmiştir. [Matbûdur.] Türk lisânı ve edebiyatına ve tarihine müteallık Medhal isminde dikkat ve tetebbua şâyan bir eseri daha vardır. Bir zamanlar İstanbul'da Hazîne-i Fünûn ismiyle intişâr etmiş olan risâle-i mevkûte vâsıtasıyla Türklüğe ve Türkçe'ye dair birçok makalelerle beraber Arap'tan Kays-ı Âmirî'nin hikâyesini ve Mecnûn ile Leylâ'nın şiirlerinin Türkçe'ye tercümelerini ve bu mâcerâyı aşkın mâhiyet ve hakikatini neşretmişti.

Veled Çelebi Efendi, Konya'da bir taraftan tetebbu ve mütâlaaya ve bir taraftan da Mektûbî Kalemi'ne ve Vilâyet Matbaası'na devam etti ve hayli neşriyatta bulundu. Pek genç iken İstanbul'a gitti. [1889] Eyüp Semti'nde Bahâriye Mevlevîhânesi'nde ârif ve zarîf ve nükte-perdâz ve mûsikî-şinâs ve ney-nevâz Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede bin Şeyh Nazîf Dede'nin zamân-ı meşîhatinde orada misâfir bulunduğu halde Bâbıâlî aklâmına ve Davud Paşa Mekteb-i Rüşdiyesi gibi bazı mekteplere de muallimlikle devam ederdi. İlim ve fazîlette, kudret-i kalemiyyede ve şâirlikte şöhreti günden güne artıyordu. O zamanın matbûatında hayli makâlâtı, eş'ârı neşrolunmuştur. Uzun müddet Galatasaray Sultânîsi'nde ve Dârülfünun'da [Fârisî edebiyatı] müderrisliği vardır[9].

Evvelâ Galata ve muahharan Konya Mevlevîhânelerinde postnişinlikte bulundu[10]. El-yevm Büyük Millet Meclisi'nde Kastamonu mebusudur. Daha âlem-i matbûata çıkmamış birçok ehemmiyetli ve değerli kitapları ve şiirleri vardır. Nazım ve nesirde tuttuğu usûl çok tatlıdır[11]. Kendisiyle görüşmediğim halde ani'l-gıyâb bana gösterdiği teveccüh ve lûtuf(tan) ne kadar fazîlet-şiâr ve muhibb-i vatan oldukları bence tahakkuk etmiştir.

On kadar bî-nazîr mecmuaları vardır. Derûnunda, üç lisan edebiyatına ve ulûm-i dîniyyesine ve sâireye müteallık çok kıymetli yazılar vardır. Bir hayli kendi nazım ve nesirleri de vardır. Seksen yaşında olduğu halde leylen ve nehâren okur, yazar; hiç boş durmaz. Bazı âsârı şunlardır:

1.Menâkıb-ı Mevlânâ: Mufassal, vefât-ı mevlânâ'ya kadar; ikmâl olunmamıştır, Türkçe'dir.

2. Menâkıb-ı Mevlânâ: Türkçe, Arapça muhtasar; ikmal olunmuştur. [Konya Vilâyeti Sâlnâmesi'nde 1330(da) yayınlanmıştır.]

3.Türkçe Sultan Veled Divanı: Matbû; Hazret-i Sultan Veled'in Türkçe ve birkaç Fârisî eş'ârını hâvîdir. [1925'te Milli Eğitim Bakanlığı bastırmıştır.]

4.Vasiyyet-nâme-i Mevlânâ Şerhi: "Ûsîküm bi-takva'llâhi fi's-sırrı ve'l-alâniyeti ilh." vasiyyet-i şerîfeleri. [Hayru'l-kelâm diye meşhurdur. Cerîde-i Sûfiyye'de tefrikadan sonra basılmıştır.]

5.Rumca Mevlânâ ve Sultan Veled Eş'ârı: Gayr-ı matbû.

6.Es-Seyfü'l-kâtı' fi'r-reddi ale'l-cildi's-sâbi': Gayr-ı matbû.

7.Livâu'l-vifâk: Muharremât karışmayan meclis-i semâ ve âlât u raksın helâl olduğuna dâir.

8.Fârisî Lisânı: Mufassal Fârisî kavâidi. Şevâhidi hep Mesnevî'den olduğundan Mesnevî-nâme dediler.

9.Aynü'l-hayât: Fuzûlî'nin "Su" kaside-i na'tiyyesine şerhtir. Lâmiyyetü'l-Acem tarzında mufassal yirmi cüz şerhtir. [Basılmamıştır.]

10.Türk Elifbâsı: Hurûfumuzun adedi, mahârice göre tertibi, havâssı, ma'nâsı, felsefesi.

11.Levâhık Lügati

12.On iki cild-i kebîr Türk Dili adlı lûgat.

[13.Türk Diline Medhal: Taşbasması olarak matbû.]

14.Ferheng-nâme-i Sa'dî Tercümesi: Harekeli harflerle matbû; 20+112. 1923'te 66. Millî Eğitim Bakanlığı kitabı olarak neşrolundu, harekelidir.

15.Nasreddin Hoca Hikâyeleri.

16.Mesnevî-i Şerîf tercümeleri.

17.Muvâzene: Ebû Temmâm ile Buhturî, Veled Bahâî Çelebi, 1313(te) Kasbar Matbaası'nda basılmıştır.]

Fî 13 Kânûn-i evvel 1944/30 Teşrîn-i sânî 1360
ve 27 Zilhicce 1363 VELED ÇELEBİ[12]

NOTLAR

1 Veled Çelebi İzbudak, *Hatıralarım*, İstanbul, 1946: Türkiye Yay. Hayatı hakkında ayrıca bkz. Metin Akar, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1999: TDK yay.; İ. M. Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1930-1941; Nevin Korucuoğlu, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1994: Kültür Bak. yay.; Feridun Nafiz Uzluk,"Veled Çelebi", *Selâmet*, S. 2 (1962) s. 12-13,18.

2 Bkz. Yakup Şafak, "Veled Çelebi İzbudak (Ölümünün 50 Yıl Dönümünde)" *Türk Dili*, S. 624 (Aralık-2003) s. 812. F. Nafiz Uzluk ve arşivi hakkında bkz. *X. Millî Mevlâna Kongresi - Tebliğler II* (Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk Armağanı), 2003, Konya: Selçuk Ün. yay.

3 Veled Çelebi'nin el yazısı örneği için bkz. *Hatıralarım*, s. 3.

4 Bkz. V. Ç. İzbudak, *age.*, s. 72.

5 Krş. M. Akar, *age.*, s. 109-110.

6 Veled Çelebi'ye ait mecmuaların muhtelif yerlerinde de F. Nafiz Bey'in kendi el yazısıyla notları bulunmaktadır. Bu notların birçoğunda tarih ve merhum Uzluk'un imzası vardır.

7 "Halbuki bir yazısında 8 sene tahsil ettiği yazılı. Acaba hangisi doğru? Efendi Hazretleri bu hal tercümesini, kendi tabirince nakş-ı cebînî, bizzat yazmıştır. Ancak bu kötü yazı Efendi'nin değildir." FNU

8 "Nâzım Paşa, bahtsız şair Nâzım Hikmet'in büyük babası olup 1908'den sonra Meşrûtiyet'in ilk Konya Valisi olmuş idi. 28. 12. 1926'da öldü. Memduh Paşa, Giritli vezir Mazlum Paşa'nın oğlu, Sultan Abdülhamid devrinde içişleri bakanı idi." FNU

9 "Efâzıl-ı üdebâmızdan Veled Bahâî Çelebi Efendi Hazretleri Dârülfünun Edebiyât-ı Fârisiye muallimliğine tayin edilmiştir: 3 Teşrîn-i sânî 1324/16 Kasım 1908." FNU

10 "Makâm-ı muallâ-yı Mevlânâ'ya ta'yînî: 26 Cemâziye'l-âhir 1328/25 Haziran 1910. Veled Çelebi Efendi'nin huzûr-ı muallâ-yı Mevlânâ hizmetinden affı: 3 Ramazan 1337/2 Haziran 1919; Meşîhat'ten gelen emirnâme ile. O zaman şeyhülislâm, Mustafa Sabri Efendi idi. Ankara'ya Temmuz 1921 tarihinde gelmiştir." FNU

11 "Veled Çelebi Efendi, Paris'teki Société Academique d'Histoire International ünvanlı milletlerarası tarih akademisi sosyetesine 12 şubat 1926 tarihinde Membre Homo Raire seçildiği hakkında gönderilmiş olan diplama, evrâkı arasında, bendedir. Fotografisi şeref salonundadır." FNU

12 Son tarafta Veled Çelebi'nin (öl. 4. 5. 1953) (Ankara) Asrî Mezarlıkta ada 62, parsel 70'te medfun bulunduğuna dair Uzluk'un bir notu vardır.

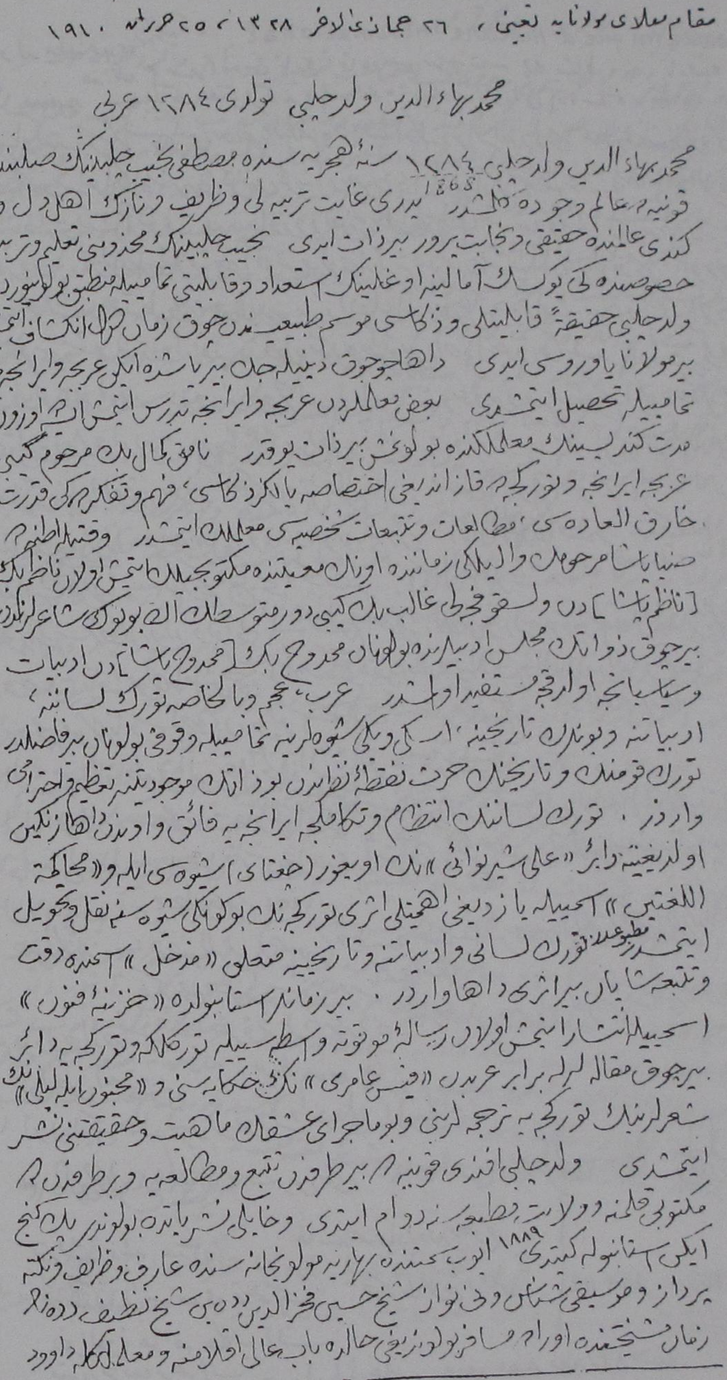

Resim-1:

Veled Çelebi'nin kendi yazısıyla hal tercümesi (Çelebi Cönkü), SÜSAM Uzluk Arşivi, Y96, s.390) (Kenarlardaki notlar F.Nafiz Uzluk'a aittir.)

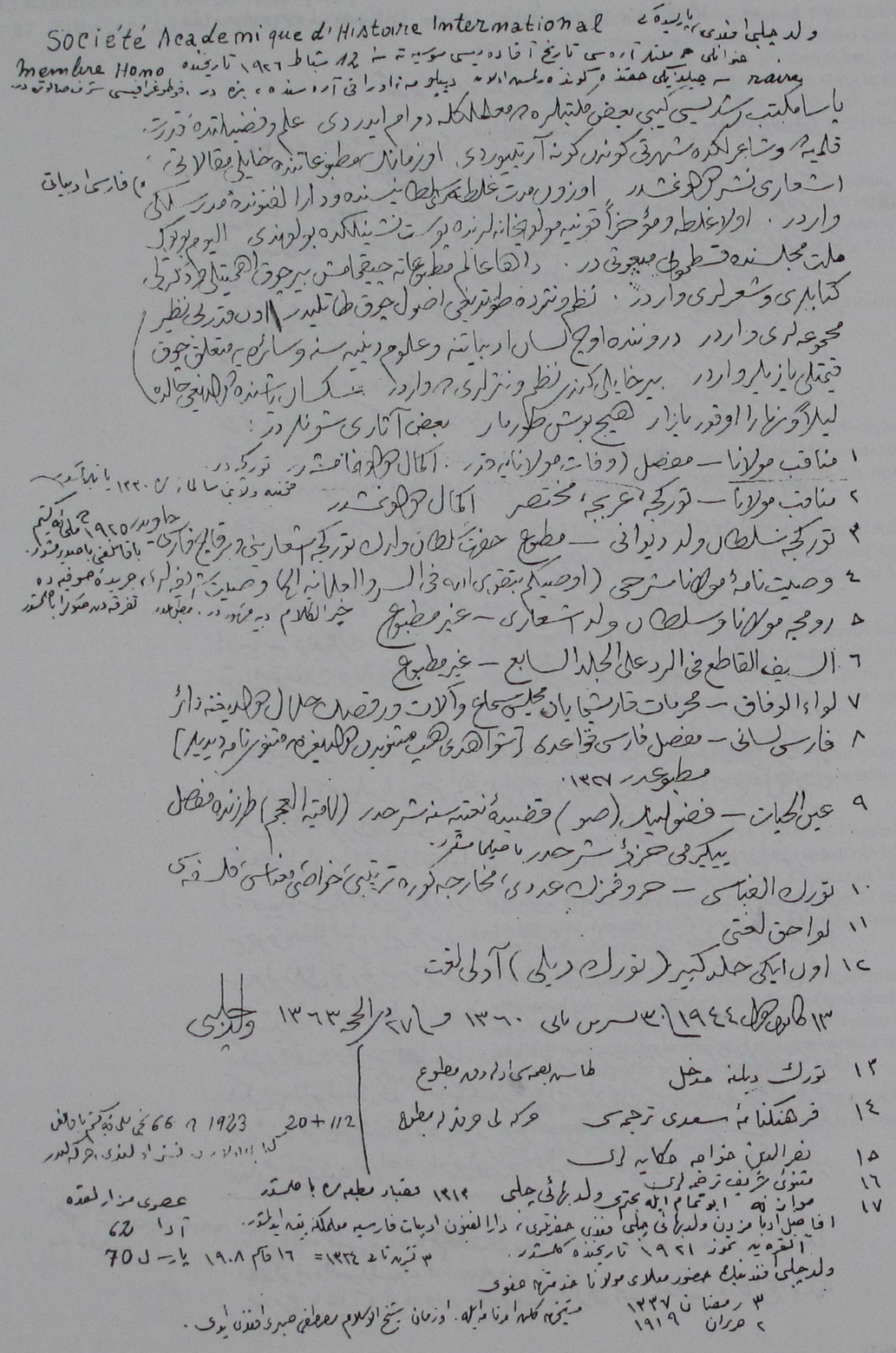

Resim-2:

Veled Çelebi'nin kendi yazısıyla hal türcümesi (devamı, (Çelebi Cönkü), SÜSAM Uzluk Arşivi, Y96, s.391) (Kenarlardaki notlar F.Nafiz Uzluk'a aittir.)

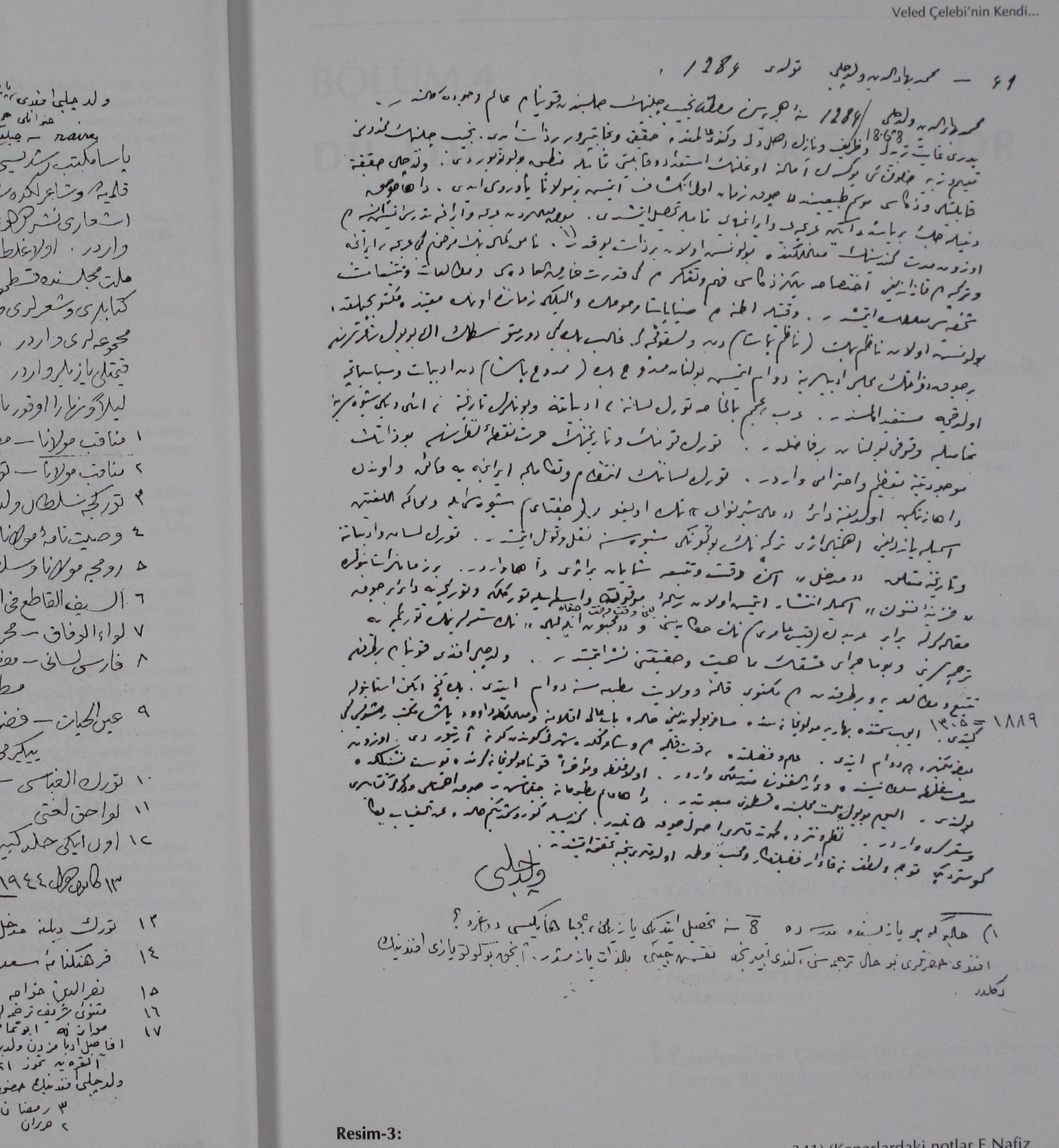

Resim-3:

Aynı hal tercümesinin ilk şekli (başka bir yazıyla; aynı eser, s.341) (Kenarlardaki notlar F.Nafiz Uzluk'a aittir.)

BÖLÜM 4

DİL-EDEBİYAT-KÜLTÜR-FOLKLOR

- Nasreddin Hoca'nın Fıkralarında İdeal İnsan Modeli (s.107-117)
- Bir Mahallenin Hafızası (s.119-122)
- Konya Ağzı ve Bir "Gonyalıca Sözlük" Derlemesi (s.123-136)
- Konya İlinde Çocuk Suçluluğu (Sosyal Ekoloji Teorisi Çerçevesinde Bir Araştırma) (s.137-146)
- Nasreddin Hoca El Yazmaları (s.147-150)
- Mesnevi'ye Göre Selçuklu Döneminin Yiyecek Kültürü (s.151-157)
- Günümüz Konya Çömlekçiliği ve Üretilen Ürünler (s.159-179)
- Geleneksel Konya Kadın İç Giyiminde Tikolta ve Don'un Giyim Sanatları Açısından İncelenmesi (s.181-189)
- Ömer Kağnıcı Gümüş Takı Atöylesi (s.191-206)
- Konya'da Fotoğrafın Gelişme Yılları (s.207-232)
- Namdar Rahmi Karatay'ın Sosyoloji ile İlgili İki Makalesi (s.233-236)
- Tekerlemelerin Çocuğun Dil Gelişimine Etkileri Üzerine Bİr Araştırma: Konya Örneği (s.237-246)

NASREDDİN HOCA'NIN FIKRALARINDA İDEAL İNSAN MODELİ

Aziz AYVA*

ÖZET

Nasreddin Hoca, Türk mizah geleneğinin olduğu kadar, Türk edebiyatının ve Türk kültürünün de önde gelen şahsiyetlerindendir. Onun bugüne kadar 500'den fazla fıkrası edebiyat dünyasındaki yerini almıştır. Nasreddin Hoca'nın kimliği ve fıkralarının edebî değeriyle ilgili olarak bugün az sayılamayacak bir bilimsel arşive sahibiz. Onun fıkralarının bir özelliği de, felsefî derinlik taşımasıdır. Hoca, güldürmenin ötesinde, güldürürken düşündürmeyi amaçladığı fıkralarıyla yaşadığı devirde siyasî, ekonomik ve sosyal yönlerden bunalım yaşayan Anadolu insanının moral kaynağı olmuştur. Bu gerçekten hareketle, Nasreddin Hoca, fıkralarında kendini bilen, çevresiyle iyi ilişkiler kurabilen ve sürekli bir gelişim içerisinde olan ideal insanın modelini çizmeye çalışmıştır. Makalemizde, Hoca'nın fıkralarından hareketle çizmeye çalıştığı ideal insanın portresini göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler : *Nasreddin Hoca, fıkra, kendini bilmek, ideal insan, değişim, gelişim.*

ABSTRACT

Nasreddin Hodja is a foremost person not only in the tradition of Turkish humour but also in Turkish literature and Turkish culture. More than five hundred anecdotes of him take place in the world literature. We have a lot of scientific archieves about Nasreddin Hodja's identity and the literary value of his anecdotes. One of the (most) important / significant characteristic of his anecdotes is the philosophical meaning taking part in them. Therefore, he was the source of morale of Anatolian people who had political, economical and social deppression in his time. (By this behaviour) in his anecdotes Nasreddin Hodja tries to create an ideal person who knows /himherself, has a good relationship with his/her environment and (keeps on improving him/herself.) Improves him/herself continuously In our article we shall try to present / show a model of an ideal person from Nasreddin Hodja's anecdotes (which he himself tries to create with behaviours?

Key Words : *Nasreddin Hodja, anecdote, know yourself, ideal person, alteration, improvement.*

* Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı

GİRİŞ

Nasreddin Hoca, Türk kültür tarihinin olduğu kadar, Türk mizah geleneğinin de önde gelen simalarındandır. Onun tarihî ve edebî kişiliği ile ilgili yüzlerce kitap, makale, bildiri, vb. yayımlanmış ve 500 civarında fıkrası da bilim âlemine kazandırılmıştır. Nasreddin Hoca, sıradan bir güldürü ustası olmasının ötesinde; aynı zamanda, insanları güldürürken düşündürmeye sevk eden bir bilgedir. Bu Selçuklu bilgesi, insan ve toplum hayatının çeşitli yönlerini fıkralarında dile getirirken bilgece tasarlanmış olay örgüleri ve mizah yeteneğiyle döneminin manevî yol göstericisi olmuş; siyasî, ekonomik ve sosyal yönden bir kaos ortamında yaşayan Anadolu insanının da ilham kaynağı olmuştur.

Nasreddin Hoca, fıkralarında, bir yandan Türk mizahının bütün inceliklerini gösterirken bir yandan da toplum içerisinde yaşayan insanın maddî ve manevî açıdan ideal özelliklerini göstermeye çalışmıştır. Onun fıkralarında; kendi hayatının sorumluluklarını alan, toplumsal bir varlık olarak sosyal ilişkilerine önem veren, kainatın değişmez kurallarından olan değişim karşısındaki tutumunu net bir şekilde belirleyen ideal bir insan modelinin ön plana çıkarıldığını görüyoruz. Bu cümleden hareketle Hoca'nın; bugün, bütün dünyada bir çığ gibi büyüyen "kişisel gelişim" endüstrisinin de 13. yüzyıl Anadolusu'ndaki önemli bir temsilcisi olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızda, Nasreddin Hoca'nın, fıkralarında, öykü tekniğinden hareketle, kendi döneminin ideal insan modelini çizmeye çalıştığını göstereceğiz. Bunu yaparken, önce modern psikolojinin kendini tamamlamış insan modelinin ana başlıkları hakkında bilgi verecek; arkasından da o maddeyle ilgili Nasreddin Hoca fıkralarına yer vereceğiz. Fıkralarımızı, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ve Prof. Dr. Abdullah Özbek'in ilgili kitaplarından seçtiğimizi belirtmeliyiz. Ruhsal, fiziksel ve psikolojik olarak kendini tamamlamış bir insanın özelliklerinden hareketle, Nasreddin Hoca'nın fıkralarındaki ideal insanın portresini on başlık altında gösterebiliriz:

1. Bireysel Farklılıkları Dikkate Almak

Her insan fiziksel, ruhsal ve psikolojik olarak kendine özgü ve farklıdır. Bugün, bilim adamları çift yumurta ikizlerinin bile farklı gen yapılarına sahip olduklarını ispatlamaya çalışmaktadırlar. Daha, doğumdan itibaren başlayan bu farklılıklar tabiî olarak yaşam boyunca her alanda kendini göstermektedir. İnsanlarla başarılı iletişim kurabilmemiz de, bu farklılıkların farkına varmak ve bu farklılıklara saygı göstermekten geçmektedir. 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren Batı'da sistemleşen ve ülkemizin de dâhil olduğu birçok ülkeye yayılan dilimize Sinir Dili Programlaması olarak çevrilen NLP tekniklerinden biri olan, "Harita sahanın kendisi değildir." ilkesi de bu farklılıktan doğmuş; iş, aile ve sosyal alanlarda sorunlu ilişkilerin çözümlenmesinde etkili olmuştur. Bu farklılıklar, insanların öğrenme şekillerinden motivasyon kaynaklarına kadar çok geniş ve değişik perspektiflerde kendini gösterir.

Nasreddin Hoca, fıkralarında insanların bireysel farklılıklarına özellikle dikkat çekmiş ve insanlar arasında sağlıklı iletişimler kurmanın yollarını göstermiştir. Bugün, mutlu aile yaratmanın ve şirketlerin verimliliğini arttırma yollarının başında da bu bireysel farklılıkların anlaşılması ve bunun sonucunda kişiye uygun görev ve sorumlulukların verilmesi gelmektedir. Yine, insanların motivasyon stratejilerinin farklılıklarının anlaşılması da günümüz iş dünyasında verimli bir işgücü ortaya çıkarılmasında özellikle kullanılmaktadır.

Hoca'nın iki fıkrasında bireysel farklılıklara özellikle dikkat çekildiğini görüyoruz. Bunların ilkinde, suda boğulmakta olan cimri bir insana söylenen, "Elinizi verin, sizi çıkarayım." ifadelerinin yerine, bu farklılığı göz önünde bulunduran Hoca'nın, "Alın elimi, sizi çekip çıkarayım." sözlerinin adamın boğulmaktan kurtulmasını sağladığını görüyoruz. Zira adam, öyle cimridir ki insanların, "Verin elinizi." şeklindeki yardım çağrılarını bile "vermek" korkusunun gölgesinde algılamıştır. Oysa Hoca, adamın cimriliğini bildiği için ona "Verin." demek yerine önce, "Alın." ifadesiyle yardım etmeye çalışır ve bunda da başarılı olur.

İkinci fıkrada ise Hoca'nın iki kızına geçimlerini sorduğunu ve onların da kendi uğraşları doğrultusunda cevap verdiklerini görüyoruz. Kızlardan birinin kocası çiftçidir ve ektiği ekinin durumu yağacak yağmura bağlıdır. Diğerinin kocası da çömlekçilik yapmakta ve iyi çömlek yapması ancak yağmurun yağmamasına bağlıdır. Her iki kız da, yağmurun yağıp yağmamasına bağlı olarak anasının ağlayacağından dert yanmaktadır. Yani, her iki kız da kendi şartlarına göre yağmur hakkındaki düşüncelerini ifade etmektedirler.

Bireysel farklılıklarımızı bilmemiz, anlamaya çalışmamız bizi ev, iş ve sosyal yaşamımızda başarılı kılacaktır. Nasreddin Hoca'nın birçok fıkrasında da bu husus özellikle ön plana çıkarılmıştır.

Aşağıda, yukarıda bahsettiğimiz iki fıkraya yer veriyoruz:

a. Al Elimi!..

Hoca'nın cimri mi cimri bir arkadaşı vardır. Bir gün, göl kenarında gezinirken, aniden ayağı kayıp suya düşer. Arkadaşlarından biri ona yardım etmek için koşar ve:

- Elinizi verin, sizi çıkarayım! der. Fakat adamın başı suya dalıp çıkar, bir türlü elini arkadaşına vermeye yanaşmaz. Diğerleri denerler, hepsinde de aynı şey olur.

Bu telâşı gören Hoca, hemen yetişir ve:

- Alın elimi, sizi çekip çıkarayım! der. Hoca adamın elini tutar ve adamı boğulmaktan kurtarır.

Herkes, Hoca'nın bu adamın elini nasıl tutabildiğini ve kurtardığını merak eder... Hoca durumu şöyle açıklar:

- O cimri tabiatlı bir insandır. Ona "Verin." dediğiniz zaman, hiçbir şey vermez. Ama "Alın!.." dediğinizi, ne olursa olsun, tereddüt etmeden alır (Özbek, 2004: 343).

b. Anamız Ağlar!..

Bir gün Hoca'nın iki kızı baba evine hâl hatır sormaya gelirler. Hoca:

- Geçiminiz nasıl kızlar? diye sorar.

Kocası köylü olan;

- Kocam bu yıl çok ekin ekti. Yağmur yağarsa rahat ederiz. Yoksa anamız ağlar!.. der.

Kocası çömlekçi olan:

- Kocam bu yıl çok çömlek yapmak zorunda... "Yağmur yağmazsa rahat ederiz. Yoksa anamız ağlar!." der.

Hoca karısına dönerek:

- Anlaşılan yağmur yağsa da, yağmasa da, sen ağlayacaksın!.. der (Özbek, 2004: 344).

2. Dengeli Bir Yaşam Sürmek

İnsanoğlu istekleri ve ihtiyaçları arasında sürekli bir çatışma yaşamaktadır. Sonsuz istekler ve gerekli ihtiyaçlar, zaman zaman kişinin egoist benliği ile ruhsal benliği arasındaki sağlıklı ilişkinin sağlanmasına engel olmakta; bu da kişinin kendisi ve çevresi ile olan ilişkilerini olumsuz olarak etkilemektedir. İnsan, ihtiyaçlarını karşılarken veya toplumun kendisinden beklediklerini yerine getirmeye çalışırken ruhsal bütünlüğünü koruyamamakta, bu da birtakım ruhsal ve psikolojik sorunlara yol açabilmektedir.

Nasreddin Hoca, fıkralarında toplum içerisinde yaşayan bir fert olarak kişinin, çevresiyle ve kendisiyle uyumlu / dengeli bir şekilde yaşamasının gerekliliğini vurgulamıştır. Kişi, çevresinde meydana gelen her olayın kendisine bir ders vermekte olduğunu fark etmeli ve her olumsuzlukta da bir iyilik görmeye çalışmalıdır. Hayatımız birbirinden bağımsız birçok alandan oluşmaktadır. Ev, iş ve sosyal ilişkilerimiz arasında bir denge kurulması bugün modern insanın en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Yine, kararlarımızda denge unsurunu daima göz önünde bulundurmalıyız.

Dengeli bir yaşam sürmek demek, kişinin tedbirli hareket etmesini, adımlarının sonuçlarını görmeye çalışmasını ve hırs tuzağına yakalanmamasını esas alır. Dengeli yaşam, olağanüstü beklentilerle acele karar vermemektir. Dengeli yaşam, daha yolun başında bilgisizlikten dolayı afallamadan emin ve güvenli adımlarla hareket etmek demektir. Dengeli yaşam, herkesin kötü diye nitelendirdiği bir olumsuzluğun içerisinde de fırsatların olabileceğini veya herhangi bir sorunda suyun derinliğinin tek ayakla ölçülmesi gerektiğini bilmektir.

Hoca'nın, dengeli bir yaşam sürmekle ilgili iki fıkrasını değerlendirmek istiyoruz: Bunlardan biri, hepimizin bildiği, insanların yaz ve kış mevsimleri hakkındaki sıcak ve soğuktan şikâyetleri üzerine Hoca'nın, "Bahara kimsenin bir şey demeye hakkı yok." şeklindeki nükte cümlesinin işlendiği fıkrasıdır. Hoca, burada insanların kendilerine göre bazı olaylardan şikâyetçi olabileceklerini, ancak her olayın dengeli bir bütünün parçası olduğunu vurgulamaktadır. İkinci fıkrada ise dağda azığını yiyen hocanın kestiği karpuzların tatsız çıkması üzerine hepsini pisliğin içerisine atması, arkasından da öğle sıcağında susayınca attığı karpuzların hepsini seçe seçe tekrar yemeye başlamasını görüyoruz. Burada Hoca, aslında bir işin sonunu düşünmeden acele karar vermenin sakıncalarını anlatmaktadır. Tatsız bile olsa, karpuzları pislik içerisinden tekrar çıkarıp yemekten daha iyi olacağını anlamış ve

bununla bize dengeli karar vermenin, başka bir deyişle, acele karar vermemenin önemini anlatmak istemiştir. Bu iki olayı insan davranışları çerçevesinde değerlendirirsek, kişinin kendisi ve çevresi ile olan ilişkilerinde zamanın en iyi ilaç olacağını ve kişinin adımlarını sükunetle düşünerek atması gerektiğini söyleyebiliriz.

Aşağıya, dengeli bir yaşam sürmenin önemini vurgulayan iki fıkrayı alıyoruz:

a. Bahara Söz Yok!..

Bir gün, bir mecliste halk şundan bundan konuşmaya başlar. Nihayet söz, dönüp dolaşıp hava meselesine gelir. Mecliste hazır bulunanlardan biri, soğuktan fazla şikâyet etmeye başlar. Buna karşılık olarak bir diğeri de:

- İnsanlar nankördürler. Sıcak olsa sıcak derler. Soğuk olsa, soğuktan şikâyet ederler, der. Bu münakaşayı dinlemekte olan Hoca, hemen söze karışır ve tatlı bir eda ile:

- Dostum, sen öyle söylüyorsun amma, bahar havasına kimsenin bir şey demeye hakkı yok!.. der (Özbek, 2004: 215).

b. Şurasına Değmemiş!..

Bir gün Hoca, yanına birkaç karpuz alıp dağa odun kesmeğe gider. Susadığı vakit karpuzun birini keser. Tatsız diye atıp birini daha keser. Kısaca, hepsini kesip birazını yer, kalanını da oradaki pisliğin içine atar. Bir müddet sonra Hoca'yı fena hâlde hararet basar. Su bulamayınca ara sıra kirlettiği karpuzların başına çöküp:

- Şuna değmemiş, buna değmemiş, diye akşama kadar hepsini bitirir (Özbek, 2004: 284).

3. Biz Duygusunu Geliştirmek

Toplum içerisinde yaşayan insan tek başına iyi olamaz. Başka bir deyişle, insanın huzurlu ve sağlıklı bir yaşama sahip olması ancak katkı sağlama duygusuyla mümkündür. Yani insan, psikolojik olarak çevresindeki insanlara iyilik yapma arzusu duyar. Bu durum kişinin özbenliğinin tanınmaması demek değildir. Sağlıklı bir toplumun yaratılması biz duygusunun yaşatılmasına ve geliştirilmesine bağlıdır. Bütün dinlerde ve felsefelerde kişinin komşularını düşünmesi gerektiği vurgulanmış ve sağlıklı toplumun evrensel mesajı verilmiştir.

Nasreddin Hoca, insanı çok çeşitli açılardan ele almış ve gülmece unsuruyla onu tanıtmaya çalışmıştır. İnsanın bu yönlerinden biri olan toplumsal yönü de onun fıkralarında açık bir şekilde işlenmiştir. Egoist düşüncenin zıddı olarak tanımlayabileceğimiz biz duygusu karşılıklı saygı ve sevgi, adalet, yardımlaşma ve bireysel farklılıkların dikkate alınmasını ve bunlara saygı duyulmasını esas alır.

İnsanımızın günlük hayatta da buruk bir mizahî üslûpla hatırladığı, örneklendirdiği kayıp eşeğin aranması fıkrası Nasreddin Hoca'nın biz duygusuna verdiği önemi göstermesi açısından son derece önemlidir. Burada Hoca, komşusunun kaybolan eşeğini türkü çağırarak aramakta ve bunu yadırgayan komşularının soruları üzerine de ince bir hicivle, "El elin eşeğini türkü çağırarak arar." demektedir. Bu mesaj, toplumumuz tarafından olumsuz hâliyle anlaşılıyorsa da Nasreddin Hoca'nın asıl vermek istediği mesaj biz duygusunun hayatî gerekliliğidir. Konuyla ilgili başka bir fıkra da Hoca'nın kadı göreviyle görevini kötüye kullanması üzerine kurulmuştur. Akşehir'de kadılık yapan Hoca'ya bir adam gelir ve Hoca'nın ineğinin kendi ineğini öldürdüğünü öne sürerek şikâyette bulunur. Hoca da, "Hayvan bu! Ne bilsin. Öldürür a!" der ve kontrol edemediği egoist düşünceyle haktan, adaletten hiç kapı açmaz. Adam pratik bir düşünceyle, olayı karıştırdığını esasen kendi ineğinin Hoca'nın ineğini öldürdüğünü söylemesiyle de Hoca'nın "Ha...Öyle ise mesele çatallaştı!.. Bana raftaki şu kara kaplı kitabı indiriverin bir bakayım." der ve kendi çıkarları uğruna az önce düşünemediği adaleti, hakkı hukuku düşünür. Egoist düşünceli insanlar suyun hep kendilerinden tarafa, yokuş aşağı akmasını isterler. Özveri ve saygı değerlerini hep kendi çıkarları adına başkalarından beklerler. Kanun da daima onların çıkarlarının bekçisidir.

Aşağıda, biz duygusunun verilmeye çalışıldığı bu iki fıkraya yer veriyoruz:

a. El Elin Eşeğini Türkü Çağırarak Arar!..

Bir gün subaşının eşeği kaybolur. Kasabada bir telâştır başlar. Halk dört koldan eşeği aramaya çıkar.

O sırada Hoca bağa gitmektedir. Kalabalığı görünce, dayanamaz ve sebebini sorar. Meseleyi Hoca'ya da anlatırlar ve:

- Biz eşeği bu taraflarda arayacağız. Sen de hazır gitmişken, bağlar içine bakıver, derler. Hoca bunlara:

- Hiç merak etmeyin, bakarım! der ve yoluna devam eder. Bağa varınca neşelenir ve yüksek sesle türkü söylemeğe başlar. Neşesi artan Hoca, hem türkü söyler, hem de subaşının eşeğini arar. Bunu görenler:

- Ne dolaşıyorsun burada Hoca? derler.

Hoca da:

- Subaşı'nın eşeği kaybolmuş, onu arıyorum der. İçlerinden biri dayanamaz.

- Hiç türkü çağırarak eşek mi aranır? diye sorar. Hoca bütün gerçekçiliği ile şu cevabı verir:

- El elin eşeğini türkü çağırarak arar. (Özbek, 2004: 185).

b. O Zaman İşler Çatallaştı!..

Hoca Akşehir'de kadı iken, bir gün biri mahkemeye gelerek:

- Kadı Efendi! Sığırlar kırda otlarken, sizin inek, bizim ineği karnından boynuzlayarak öldürmüş... Buna ne lâzım gelir? diye sorar. Hoca, derin derin düşündükten sonra:

- Hayvan bu! Ne bilsin. Öldürür a!.. Bunda sahibinin ne suçu var? diye hüküm verir. Bu sefer adam sözü değiştirerek:

- Yok yok; yanlış söyledim. Bizim inek sizinkini öldürmüş!.. diye işi düzeltir. Hoca'da şafak atar. Başını kaşır, kalkar, oturur ve çok ciddî bir tavırla:

- Ha... Öyle ise, mesele çatallaştı!.. Bana raftaki şu kara kaplı kitabı indiriverin de bir bakayım!.. der (Özbek, 2004: 106).

4. Değişime Ayak Uydurmak

Evrende değişmeyen tek şey değişimin kendisidir. İnsanın olaylar karşısında sağduyulu kalabilmesinin en önemli şartı da değişime ayak uydurabilmesidir. Başka bir deyişle söylersek, önemli olan başımıza gelenler değil, bizim onlara gösterdiğimiz tepkilerdir. İlk bakışta olumsuz gibi görünen olayların içerisinde iyiliklerin bulunabileceğini düşünmemiz, bizim değişimlere ayak uydurabilmemiz açısından son derece önemlidir. Olumsuzlukların içerisinde bazen çok önemli dersler vardır. Bizim bu dersleri öğrenmemiz biraz da başımıza gelenleri teslimiyet duygusuyla kabul edilebilmemize bağlıdır. Kabul ettiğimiz andan itibaren derslerle ilgili ipuçları görülmeye, fark edilmeye başlar. İnsanlık tarihi, olumsuz bir olayla karşılaştıktan sonra hayatının rotasını değiştiren bilim adamı, sanatçı ve ediplerle doludur.

Nasreddin Hoca, fıkralarında zaman zaman değişimin kaçınılmazlığını vurgulamış, bir birey olarak da insanın bu değişimlere uyumlanmasının gerekliliğini anlatmaya çalışmıştır. Hoca'nın heybesinin kaybolmasıyla ilgili fıkrası insanın değişim karşısındaki ideal tavrını sergilemesi bakımından son derece önemlidir. Hoca'nın, heybesini saklayan komşularına biraz da tehditkâr bir üslûpla, "Heybemi bulun, yoksa bulunmazsa ben ne yapacağımı biliyorum." sözleri üzerine şakayı bitirmeleri ve Hoca'ya, "Hocam heybe bulunmasaydı ne yapacaktın?"soruları üzerine büyük bilgenin, "Ne yapacağım, evde eski bir çul vardı, onu kesip heybe dikecektim." demesi insanın değişimler karşısındaki ideal tavrını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Yine sözlü kaynaklardan derlediğimiz bir fıkrasında Hoca, arabasıyla sap çekerken yaramaz delikanlılar arabasını birden ateşe verirler ve yanmaya başlar. Arabanın başına insanlar toplanır ve Hoca'nın rahat tavırlarını şaşkınlıkla izlerler. Zira Hoca, öküzlerin koşulu olduğu kağnıyı Akşehir Gölü'ne doğru çevirir ve öküzler göle doğru uçarlar. "Hocam araban yanıyor, sen hiç üzülmüyor musun?" soruları üzerine Hocanın verdiği, "Zaten satacaktım hiç olmazsa satma derdinden kurtuldum." cevabı da insanın olumsuzluklar karşısındaki esneklik ve değişime ayak uydurmanın insan psikolojisi açısından önemine ideal bir örnektir.

Aşağıda, bu iki fıkranın metnini veriyoruz:

a. Kaybolan Heybe

Nasreddin Hoca komşu köylerden birine gider. Orada köylülere vaaz edecektir. Ancak dönüş günü gelince eşeğinin üzerindeki heybesinin olmadığını görür. Hemen etraftakilere çıkışır:

"N'oldu heybeme. Çabuk bulup getirin!"

Köylüler şaşırır; merakla Hoca'ya sorarlar:

"Hayrola Hocam? Ne heybesi?"

"Eşeğimin üzerinde heybe vardı, kaybolmuş. Çabuk bulun; yoksa ben ne yapacağımı bilirim."

Köylüler telâşla sağa sola dağılıp Hoca'nın heybesini aramaya başlarlar. Hoca ise sabırla beklemektedir.

Bir süre sonra köylülerden biri elinde heybe ile gelir ve onu Hoca'ya teslim eder. Adam merakla Hoca'ya sormadan da edemez:

"Affedersiniz Hocam, merak ettik. Acaba heybeyi bulamasaydık ne yapacaktınız?"

Hoca derin bir nefes aldıktan sonra cevap verir:

"Ne yapacağı var mı? Evdeki eski kilimden yeni bir heybe yapacaktım!" (Sakaoğlu, 2005: 231).

b. Kurtuluruz!..

Nasreddin Hoca merhum, bir gün kağnısına sapı (buğday, arpa, yulaf, vb. tahılların hasat olmasan önceki hâli) yükletmiş, tarladan geliyormuş.

Yaramaz iki delikanlı, hocanın önüne geçer ve ona muziplik yapmak isterler. Sap yüklü kağnıya bir ateş atarlar ve kağnının her tarafını ateş alır.

Delikanlılar, "Hocam, kağnın yanıyor." derler ve alaylı alaylı gülmeye başlarlar. Hocanın, bu olanlara kızıp, küplere bineceğini düşünen delikanlılar, kağnının etrafında oynayıp zıplamaya başlarlar.

Hoca, hiçbir tepki göstermeden kağnısını Akşehir Gölü'ne doğru çevirir, öküzleri de göle doğru sürer ve kendisi de bir kenara çekilip izlemeye başlar.

Hocanın bu vurdumduymazlığını gören delikanlılar telaşla, "Aman hocam, ne yapıyorsun? Biz sana şaka yaptıydık. Öküzler göle uçacak." derler.

Hoca, delikanlıların telaşına hiç aldırmaz ve şöyle der: "Öküzler göle girerlerse onlar da, kağnı da, ben de kurtuluruz. Ben de bir daha sapla samanla uğraşmam. Değilise daha çok sürünürüz." der. (Ayva, 2001: 30).

5. Özeleştiri Yapmak

Hoca'nın fıkralarında çizilmeye çalışılan ideal insan modelinin bir basamağını da özeleştiri oluşturmaktadır. Özeleştiri; kişinin kendi hatalarını, eksikliklerini sağduyulu ve cesur bir bakış açısıyla dile getirmek, olayın olumsuzluğundan ziyade içerisindeki iyi tarafa odaklanabilmektir. Bu gerçekte göründüğü kadar kolay değildir. Kişi, dış çevre uyaranların etkisiyle egoist bir kimlikle donatılmış ve kararlarının kaynağını da çoğu zaman bu dışsal etkenler oluşturmuştur. Kişinin kendi sesini duyabilmesinin ilk ve en önemli yolu şüphesiz kendini tanımasından, tanımaya başlamasından geçer. Bu yolda insanın kendisine soracağı en önemli soru da, "Ben kimim?"olacaktır.

Nasreddin Hoca, nüktelerinde insanın birçok farklı yönlerinin olabileceğini, bunların bir ya da birkaçının o insanın tamamını ifade edemeyeceğini değişik öğretme ve anlatma metotlarıyla anlatmaya çalışmıştır. İnsanın, bir birey olarak ideal kimliğini oluşturabilmesi, bu çok yönlülüğün farkındalığını görebilmesi; durum ve koşullar altında tecrübe, eğitim ve önseziyle doğru davranışı sergileyebilmesiyle mümkündür. Özeleştiri bizi egosal kimliğimizden sıyırıp ruhsal bir kimliğe ulaştırır. Hoca'nın, hepimizin bildiği, birkaç denemeden sonra da eşekten düşmesi sonucunda söylediği, "Ben senin gençliğini de bilirim." nükte cümlesi kişiye özeleştirinin gerekliliğini öğretmesi bakımından son derece önemlidir.

Aşağıda bu fıkraya yer veriyoruz:

a. Gençliğini de Bilirim!..

Hoca, eşeğine binip pazara gidecektir. Ancak ilk hamlelerinde eşeğe binemez. Sağda solda da eş dost vardır, onlara mahçup olacaktır. Son bir hamle yapıp bir daha sıçrarsa da yine başaramaz; eşeğin öbür tarafına düşer.

Durum hiç de iç açıcı değildir. Bir şeyler yapması gerekir. Biraz yüksekçe bir sesle, yanındakilerin de duyabileceği bir sesle söylenmeye başlar..

"Ah, siz beni bir de gençliğimde görecektiniz!"

Arkasından da kendi kendine mırıldanır:

"Hoca, ben senin gençliğini de bilirim." (Sakaoğlu, 2005: 77).

6. Tecrübelerden Ders Almak

İnsanın ileriye doğru gelişmesi daima tecrübeler karşısında alacağı tavra bağlıdır. Tecrübe, başımıza gelen olaylardan ziyade, bizim o olaylara yüklediğimiz anlamlar ve bir dahaki sefere takınacağımız tutumlardır. İnsan olarak daima olumlu şartlar içerisinde bulunamayız. Zaman zaman çok kötü olaylarla da karşılaşabiliriz. Bu olumsuz şartların altında ezilmek ile bu olayın vermek istediği mesajı almak arasında insanoğlu bir şeçim yapmak zorunda kalır. İşte, tecrübelerden ders almak, bizim başımıza gelen olumsuz olaylara yüklediğimiz anlamlar ve bir dahaki sefere daha güvenli ve sağlam adımlar atabilmemiz arasındaki ince ilişkidir. Tecrübeler sayesinde elde edilen bilgiler bütün bilgilerden daha değerlidir. Kültürümüzde ateş düştüğü yeri yakar, yaşamayan bilmez, vb. atasözlerimiz de tecrübenin insan yaşamındaki önemini vurgulamaktadır.

Nasreddin Hoca'nın fıkralarında insan

psikolojisinin çok çeşitli yönlerini görebilmemiz mümkündür. Bunlardan birisi de yaşayarak öğrenilen bilginin değeri, yani tecrübe etmek, tecrübelerden ders almaktır. Hoca, birçok fırkasında bu konuya temas etmiştir. Bunlardan birinde Hoca'nın, gece uyku sersemliğiyle damdan düşmesi konu edilir. Olayı duyanların Hoca'ya, "Hoca Efendi, geçmiş olsun! Nasıl oldu da dikkatsizlik edip düştün? Şimdi nasılsın?" diyerek Hoca'yı eleştirmek istemeleri üzerine Hoca'nın, "Eğer damdan düştünüz ise hâlimi bilirsiniz. Anlatmaya lüzûm yok. Yok eğer düşmemiş iseniz ne söylesem yalandır. Anlayamazsınız. O hâlde anlatmaya hâcet yok." demesi, bir olayı ancak yaşayanın bütün yönleriyle anlayabileceği, yaşayamayanların olay hakkında ileri geri yanlış hükümler verebileceğini vurgulamaktadır. Bizlerin bu fıkradan hareketle çıkaracağımız ders de, insanları yargılarken onun şartlarını düşünmemiz ve ona göre hüküm vermemiz gerektiğidir. Bir başka fıkrasında ise Nasreddin Hoca, kadı görevinde bir olayı tecrübe ederek hüküm vermeye çalışmaktadır. İki kişi Hoca'ya gelirler ve adamlardan ihtiyar olanı, yanındaki genci işaret ederek kendisinin kulağını ısırdığını şikâyet etmektedir. Genç de, bunun yalan olduğunu, ihtiyarın kulağını kendisinin ısırdığını söylemekte, kendisine iftira ettiği için de o, ihtiyarı şikâyet etmektedir. Hoca hüküm vermekte zorlanır ve onların dışarı çıkmalarını, az sonra cevabını verebileceğini söyler. Hoca insanın kendi kulağını ısırıp ısıramayacağını denemeye başlar ve uğraşırken arka üstü düşer ve başını yaralar. Başını sarar sarmalar ve davalı ile davacıyı içeri alır. İhtiyarın, Hoca Efendi; "İnsaf ediniz, hiç insan kendi kulağını ısırabilir mi?" demesi üzerine de Hoca "Hayır ısıramaz. Isırayım derken arka üstü düşür ve başı yarılır." der ve genci, ihtiyarın kulağını ısırdığı için cezalandırır. Böylece insanın tecrübe ederek öğrendiği bilginin, ölçülemez değerde olduğunu gösterir.

Sonuç olarak söylememiz gerekirse, Nasreddin Hoca öğrenme metotlarında tecrübe ederek, yaşayarak öğrenme modelini başarıyla kullanmış ve ideal insanın aynı zamanda yaşadıklarından ders çıkaran kişi olduğunu göstermiştir.

Aşağıda, tecrübelerden ders almanın önemini gösteren iki fıkraya yer veriyoruz:

a. İçinizde Hiç Damdan Düşen Var mı?..

Hoca, yaz günleri evinin damında yatmasını sever. Bir gece yine evinin damında yatarken, gece yarısı kalkmak icap eder. Uyku sersemliği ile bastığı yeri bilemez ve muvazenesini kaybederek damdan aşağı düşer. Hoca'nın vücudu hurdahaş olur ve kemikleri birbirine geçer.

Kazayı duyanlar müteessir olurlar ve geçmiş olsun demek için evine koşuşurlar. Her ziyarete gelen:

- Hoca Efendi, geçmiş olsun! Nasıl oldu da dikkatsizlik edip düştün? Şimdi nasılsın? derler. Hoca bunlara sakin bir tavırla:

- Siz damdan düştünüz mü hiç? diye sorar. Birçokları bu sorunun ne maksatla sorulduğunu anlayamazlar ve Hoca'ya:

- Niçin sordunuz Hoca Efendi? derler.

Hoca da:

- Eğer damdan düşmüş iseniz, hâlimi bilirsiniz. Anlatmağa lüzum, yok. Yok eğer düşmemiş iseniz ne söylesem yalandır. Anlayamazsınız. O hâlde anlatmağa hacet yok (Özbek, 2004: 164).

b. İnsan Kendi Kulağını Nasıl Isırır?

Hoca kadı iken, bir gün biri ihtiyar ve diğeri genç olan iki kişi gelip huzuruna çıkar. Bunlardan ihtiyar olanı:

- Kadı Efendi! Bu genç benim kulağımı ısırdı. Cezasını veriniz, der ve gençten davacı olduğunu söyler.

Genç de:

- Hayır, Kadı efendi! Ben ısırmadım. O kendi ısırdı. Bana iftira ediyor, diyerek hem kendisini müdafaa eder ve hem de şikâyette bulunur.

Bunun üzerine Hoca duraklar ve bir karar veremez. Davacılara:

- Biraz sonra geliniz. O vakit cevap veririm, der ve hususî odasına çekilerek kapıyı arkasından sürgüler ve:

- Bakalım insan kendi kulağını ısırabilir mi? der ve kulağını çekerek, ağzını bükerek tecrübe ederken arkası üstü düşer ve başı da biraz yarılır. Başını bir bezle sararak tekrar mahkemeye çıkar. Davacıları çağırır. İçeri girince ihtiyar:

- Kadı Efendi! İnsaf ediniz. Hiç insan kendi kulağını ısırabilir mi? deyince, Hoca eliyle başındaki sargıyı göstererek:

- Efendim, bunu hakikaten ben icat ettim, fakat hiç tecrübe etmemiştim. Şimdi anladım ki, bu,

yenir yutulur bir şey değilmiş. Bunu ben de beğenmedim!.. cevabını verir (Özbek, 2004: 164).

7. İnsana Koşulsuz Değer Vermek

Modern zamanlarda, insanların ihtiyaç duyduğu en önemli duygu koşulsuz sevgi, saygı ve değer görmektir. Birey olarak her insan kendine özgü ve benzersizdir. Başkalarına göre eksik ve zayıf tarafları olabileceği gibi onlara göre daha güçlü ve farklı özellikleri de olabilir. İnsanları ekonomik güç, sosyal statü, kültürel çevre, vb. özelliklere göre ayırmak, onlara farklı muamele etmek toplamsal huzur açısından zehirli düşüncelerdir. Her insanın kendine özgü bir potansiyeli ve değeri vardır. Birey olarak bu farklılıklarımıza saygı göstermeli ve birbirimizin gelişimlerine imkân sağlamalıyız.

Nasreddin Hoca'nın fıkralarında işlediği en önemli konulardan biri insana koşulsuz değer vermektir. O, Türk düşünce ve hoşgörü felsefesine uygun olarak her insanı saygıya ve sevgiye değer olarak görmüş ve kendi zamanının ideal insan profilini çizmeye çalışmıştır. Onun bu konuyla ilgili pek çok fıkrası vardır. Bunlardan ikisini konumuzla doğrudan ilgili olduğu için burada değerlendiriyoruz. Hepimizin bildiği, "Ye Kürküm Ye" fıkrası insana koşulsuz ve önyargısız değer vermenin önemini en güzel şekilde anlatmaktadır. Fıkrada, Hoca'ya önce eski elbiseleriyle gittiği bir düğünde itibar edilmez. Hoca da bir ara sıvışır ve bayramlık kürkünü giyerek düğüne tekrar gelir. Bu sefer, Hoca yeni elbiselerinden dolayı oldukça iyi karşılanır, itibar görür. Bunun üzerine Hoca kürkünün yenini yemek sahanına uzatarak, "Ye kürküm ye, bu rağbet sana." der ve bize önemli bir mesaj verir. Bu mesaj insanın sadece insan olduğu için değer görmesi gerektiğidir. Bir başka fıkrasında da üstü başı perişan bir hâlde hamama gider ve itibar gösterilmediği gibi bir de oldukça yüklü bir ücret öder. Bir dahaki sefere de güzel elbiseleriyle hamama gelir ve geçen seferkinin aksine iyi karşılanır, itibar görür ancak çıkarken düşük bir ücret verir. Hamamcının bu iki farklı uygulamanın sebebini sorması üzerine de Hoca; "Bu geçen haftanın ücreti, şimdikinin ücretini geçen hafta vermiştim." der ve insanın her şartta ve koşulda sevgiye, saygıya değer görülmesi gerektiği mesajını verir.

Aşağıya bu iki fıkrayı alıyoruz:

a. Ye Kürküm Ye

Bir gün Hoca'yı düğüne davet ederler. Eski elbisesiyle gittiği için kendisine ehemmiyet verilmez ve bir köşede kalır. Hoca bir aralık gizlice sıvışır ve evine döner, yeni elbisesini ve bayramlık kürkünü giyerek tekrar düğün evine gelir. Hoca'yı bu sefer ta kapıda karşılarlar. Hürmetlerle sofraya oturtup, "Buyurun Hoca Efendi!" diyerek ikrama başlarlar. Düğün sahipleri "Buyurun!" dedikçe, Hoca da kürkünün yenini yemek sahanına uzatarak:

- Ye kürküm ye, bu rağbet sana! der.

Bu hâle hayret eden ev halkı:

- Ne yapıyorsun Hoca Efendi? diye sordukları zaman:

- Ben biraz evvel eski elbisemle gelmiştim, bir köşede kaldım, yüzüme bakan bile olmadı. Gidip yeni elbise ve kürkümü giydim. Hemen îzâz ve ikram başladı. Demek ki bütün ikram kürkedir. O hâlde yemeğe de o buyursun! cevabını verir (Özbek, 2004: 82-83).

b.Geçen Hafta Vermiştim

Hoca bir gün hamama gider; fakat üstü başı düzgün olmadığı için pek değer vermezler. Çıkarken de çok yüksek bir ücret öder. Hamam sahibi de hayret eder. Bu işin sırrını bir türlü çözemez. Bir dahaki sefere, güzel kıyafetiyle geldiğinde, son derece izzet ve ikramla karşılanır, her türlü hizmet, hiç ihmâl edilmeden ifa edilir. Bu sefer, Hoca çıkarken, çok az para verir. Bu durumu merak eden hamamcıya, artık ders vermenin zammı gelmiştir.:

"Bu geçen haftanın ücreti, şimdikinin ücretini geçen hafta vermiştim!" diye cevap verir (Özbek, 2004: 82).

8. Girişimcilik Ruhu Kazandırmak

İnsanlarda ne kadar yetenek ve kapasite olursa olsun yönlendirilmediği takdirde insan gelişemez, büyüyemez. Pratiğe dökülmeyen bilgiler insanın gelişiminde önemli roller oynamazlar. Birey, çeşitli kaynaklardan elde ettiği bilgileri uyumlu bir şekilde birleştirip eyleme geçtiği zaman gelişim ve büyüme başlar. "Bir limonun varsa limonata yap." düşüncesi eldeki kaynak ne olursa olsun onun kullanılabileceği uygun bir zemin ve şart her zaman vardır görüşüne işaret etmektedir. İnsanlık tarihi çok bilenlerden ziyade, bildiklerini üretime yönlendirmesini bilenlerin başarı öyküleriyle doludur. Girişimcilik ruhu yapmayı gerektirir. Yapmaya çalışmak girişimcilik ruhunun sönmesine yol açar. Bir şey sadece yaparak elde

edilir, yapmaya çalışarak değil.

Nasreddin Hoca, fıkralarında ideal insanın profilini çizerken insana girişimcilik ruhu kazandırmayı özellikle amaçlamıştır. "Ben yaptım oldu." sözlerinin içerdiği girişimcilik ruhu onun fıkralarında sıklıkla dile getirilmiştir. Bilgi kullanıldıkça yeni keşiflerin kapısını açar. Öbür yandan yığma bilgiyle insanlık tarihinin bir adım bile ilerleyemediğini biliyoruz. En büyük keşiflerin, başarılarının ilk basamağı bir yerden başlamaktır. Parçalar arasındaki bağlantıyı görüp harekete geçenlerin, ellerinde belki pek az bilgi vardı ama onlar, pek az bilginin peşine binlerce keşfi bağlamayı başarmışlardır. Hoca insanları girişimci ve atak olmaya yönlendirmiştir. Onun helva fıkrasını hepimiz biliyoruz. Hoca'nın bir bakkala sırasıyla un, şeker ve yağı işaret ederek sorması ve bakkalın şaşkınlıkları arasında, Hoca'nın, "Öyleyse, niçin helva yapıp yemiyorsun?" sözleri insanın girişimci bir ruha sahip olmasının önemini vurgulamaktadır. Elbette bakkalın böyle bir şeye ihtiyacı olduğunu, Hoca'nın tavsiyesiyle helva yemeye / satmaya başladığını bilmiyoruz ama Hoca'nın sözleriyle insanın elindeki malzemelerin tek tek taşıdıkları anlamın yeterli olamayacağı, bunlar arasında ahengin görülerek yeni bir şeyler üretilebileceği mesajını hepimiz anlayabiliriz. Yine bir başka fıkrasında da Hoca girişimcilik ruhunun önemini şöyle göstermektedir: Yolu yabancı bir köye düşen Hoca, her evin damında bir bayrak görür ve bunun sebebini sorar. Köylüler de bu bayrakların o evde bir küp altın olduğunun işareti olduğunu söylerler. Hoca bir süre sonra köyde bir ev kiralar ve damına bir bayrak asar. Bir süre sonra Hoca'nın küpünün içinde altın yerine çakıl taşlarının bulunduğu anlaşılınca, Hoca da, "Küpte yattıktan sonra, taş olmuş, altın olmuş ne fark eder!..." diye cevap verir. Burada, Hoca kullanılmayan sermayenin bir değer ifade etmediğini vurgulamak istemiştir. Günümüzde ne çok insanın belirli miktar parayı, kaynağı belirli şartlar yok diye yıllarca elinde tuttuğunu düşünürsek Hoca'nın vermek istediği mesajı daha iyi anlayabiliriz. Yine, Hoca'nın meşhur göle maya çalma fıkrası da girişimcilikle ilgilidir. Hoca'nın göle maya çalıp yoğurt elde etme gibi bir fikirle hareket etmeyeceğini hepimiz biliyoruz. Onun asıl vurgulamak istediği şey, insanın benliğini saran korku illetini yenip başkaları ne der düşüncelerini aşmamız gerektiğidir. O, burada söylediği "Ya tutarsa!.." cümleleriyle insanın deneme cesaretinin önemini vurgulamıştır. Girişimcilik insanın aile, iş ve sosyal hayatında problemlerin altında ezilmekten kurtulup daima büyüme ve gelişme yönünde adım atabilmeyi de içermektedir.

Aşağıya, girişimcilik ruhunun gerekliliğini gösteren iki fıkrayı alıyoruz:

a. Helva Yapsana!..

Bir gün Hoca bir dükkana uğrar. Bir anda gözüne ayrı ayrı yerlerde duran un, şeker ve yağ ilişir. Meraklanıp sorar:

- Bu ne?

- Un.

- Peki, bu?

- Şeker...

-Ya bu?

- O mu? O yağ...

- Öyleyse, niçin helva yapıp yemiyorsun?.. (Özbek, 2004: 88).

b. Küpte Yattıktan Sonra

Bir gün Hoca'nın yolu, bilmediği bir ile düşer. Bakar ki her evin tepesinde bir bayrak...

- Nedir bu bayraklar? diye sorar.

- Burada böyledir. Kimin evinde bir küp altın varsa, damına bayrak diker... derler.

Hoca ev kiralayıp orada bir süre kalmaya karar verir. Hemen çarşıdan bir küp alıp içine de çakıl taşı doldurduktan sonra oturduğu evin damına bayrağı diker...

Meğer bayramlarda evden eve dolaşırken küplere karşı oturulup yarenlik edilirmiş. Hoca'ya gelenler, bakarlar ki küpün içi altın yerine çakıl taşı dolu...

- Hey Hoca!.. Bu nasıl şey!.. Bunlar altın değil, çakıl taşı!... derler. Hoca:

- Küpte yattıktan sonra, taş olmuş, altın olmuş ne fark eder!.. diye cevap verir (Özbek, 2004: 88).

9. Tedbirli Hareket Etmek

Tedbir, bir kişinin herhangi bir işi yapmadan önce işin sonunu da düşünerek temkinli olması, kontrollü hareket etmesi hâlidir. İnsan olarak, iç ve dış faktörlerin etkisiyle kararlar vermek durumundayız. Bir işin sonunu hesap ederek başta tedbirimizi almak bizi ileride olabilecek olumsuzluklardan koruyabilir. Tedbirli hareket

etmek, olgun insanın özelliğidir. Tedbir, girişimcilik ruhunun öldürülmesi olarak algılanmamalıdır. Bir şeyi yapmaya karar verdikten sonra olası tehlikelere karşı önlem almadır. Eşeğini sağlam kazığa bağlamak, tedarikli başa kar yağmamak deyimleri de tedbirli hareket etmenin önemini vurgulamaktadır. Tedbirli hareket etmek ile cesur davranmak ve girişimcilik ruhuyla hareket etmek birbiriyle karıştırılmamalıdır.

Nasreddin Hoca, kendi döneminin ideal insan portresini gülmece unsuruyla yoğurarak yüzlerce fıkrasında çizmeye çalışmış bir Selçuklu bilgesidir. O, insan psikolojinin derinliklerini iğneyle kazıyarak ideal insan tipini oluşturmuştur. İdeal insan modelinin önemli bir yönünü oluşturan tedbirli hareket etmekle ilgili olarak Nasreddin Hoca'nın birçok fıkrası bulunmaktadır. Bunlardan en önemli ikisini burada değerlendirmek istiyoruz. İlk fıkrada, Hoca'nın, ayakkabılarını saklamak isteyen çocukların bu düşünceleri üzerine ağaca çıkarken ayakkabılarını da yanına alması, bu durumun sebebinin sorulması üzerine de keskin bir zekanın ürünü olarak, "Eh, insan hâli bu! Hiç belli olmaz! Bakarsın ağaçtan öteye yol gider..." demesi bir birey olarak zorluklarla, olumsuzluklarla karşılaşması kaçınılmaz olan insanın tedbirli hareket etmesinin gerekliliğini açık bir şekilde vurgulamaktadır. Yine, meşhur fıkrasında Hoca, suya gönderdiği kızına gitmeden önce bir tokat atar ve bu garip durumun sebebinin sorulması üzerine de "Testiyi kırdıktan sonra tokat atmışım kaç para eder?" der ve tedbirli hareket etmenin önemini dile getirir. Burada, söz konusu olan bir testi yüzünden Hoca'nın kızına tokat atması değil elbette. Ancak, fıkra bir insanın olabilecek tehlikelere karşı zamanında önlemini alması gerektiğini açık bir şekilde vurgulamaktadır.

Aşağıya, kısaca değerlendirdiğimiz bu iki fıkrayı alıyoruz:

a. Ağaçtan Öteye Yol Gider

Bir gün mahalle çocukları Hoca'yı ağaca çıkarıp pabuçlarını saklamak suretiyle alaya almak isterler. Hemen bir ağacın dibine toplanıp:

- Bu ağaca kimse çıkamaz!, diye aralarında konuşmağa ve münakaşa etmeğe başlarlar. O sırada oradan geçen Hoca, bunların hararetli münakaşalarını merak eder ve dinlemeğe koyulur. Bir müddet, dinledikten sonra, yanlarına gelerek:

- Kimse çıkamaz dediğiniz ağaca ben çıkarım! der.

Çocuklar zaten bu fırsatı yakalamak için beklemektedir. Hep bir ağızdan:

- Hayır, hayır! Sen de çıkamazsın! Bu ağaca çıkmak her yiğidin kârı değil, haydi git işine! deyince, Hoca'nın kafası kızar ve çocuklara:

- Ben şimdi size gösteririm, der.

Çocuklar kıs kıs gülerek, bekledikleri anın yaklaştığını zannederler.

Hoca tedbirli bir insandır. Boş laflara hiç pabuç mu bırakır? O, öyle ulu orta her yerde bir yarış icat edip, insanları başarısız duruma düşürmekten haz duyanları iyi tanımaktadır. Bu tip kurnazların heveslerini kursaklarında bırakmasını bilir.

Hemen pabuçlarını çıkarıp koynuna soktuktan sonra ağaca tırmanmağa başlar. Çocuklar bağrışarak:

- Hoca! Ağaçta pabuçları ne yapacaksın? diye sordukları zamanda:

- Eh, insan hâli bu! Hiç belli olmaz! Bakarsın ağaçtan öteye yol gider... (Özbek, 2004: 37).

b. Testiyi Kırmadan Önce

Bir gün Hoca, çeşmeden su doldurması için kızlarından birinin eline bir testi verir, sonra da "Sakın ha testiyi kırmadasın!" diye hafifçe bir tokat atar. Görenler:

- Kızın ne suçu var ki, tokatladın?.. diye Hoca'ya çıkışırlar. Hoca:

- Testiyi kırmaması için... Kırdıktan sonra tokat atmışım kaç para eder?.. Peşinen vurursam, dikkat eder, kırmaz... cevabını verir (Özbek, 2004: 38).

10. Doğru Söylemek / Yalana Başvurmamak

İdeal insanın en önemli özelliklerinin başında daima doğruyu söylemesi gelir. Sözlerinde yalana başvuran insan yaptığı işlerde de tutarsızlığa düşer ve daha sonra her hareketine bir kulp uydurmak zorunda kalır. Bu duruma düşen kişi ise zamanla ruhsal bütünlüğünü kaybeder ve her sözünü ve hareketini kendinden bile sakınarak sarf etmeye / söylemeye başlar. Bu olumsuzluk insanların çevreleriyle iyi ilişkiler geliştirmesini engellediği gibi, kişinin ruhsal yönden olgunlaşmasına da engel olur. Bunun karşıtı olarak kişi samimî ve dürüst olursa hareketleri ve sözleri tutarlı olur ve hiç kimseye

yalan söylemek zorunda kalmaz. Nasreddin Hoca, fıkralarında bu düşünceyi işlemiş ve ideal insanın portresini çizmeye çalışmıştır. Aşağıda metnini de vereceğimiz bir fıkrasında Hoca'nın, yaptığı bir ziyana çeşit çeşit bahaneler, kulplar uydurmaya çalıştığını, ancak son aşamada yalanının açığa çıkmasıyla da mahçup olduğunu görüyoruz. Ne çok insanın buna benzer durumlarda kaldığını biliyoruz. Sebep, aslında en başında samimî olmamak, korkunun etkisiyle dürüst davranmamaktır. Dürüst ve samimî davranışlar insanın hem kendisiyle hem aile, iş ve sosyal çevresiyle barışık bir hayat sürmeni sağlar.

Aşağıda, Nasreddin Hoca'nın ilgili fıkrasına yer veriyoruz:

a. Ben de Onu Düşünüyorum!..

Hoca gençliğinde, sabahın alaca karanlığında bir bahçeye girer. Eline geçirdiği kavunu, karpuzu, havucu, şalgamı yanında getirdiği çuvala doldururken, bahçıvan ansızın Küçük Nasreddin'i yakalar. Nasreddin şaşırır. Bahçıvan ile aralarında şöyle bir diyalog geçer:

- Burada ne ararsın?

- Akşam ki dehşetli fırtına beni buraya attı!..

- Eeee!.. Bunları kim kopardı?

- Fırtına beni oradan oraya attıkça, ben de her neye yapıştım ise elimde kaldı.

- Pek âlâ!.. Ya bunları çuvala kim doldurdu?

Evet, gerçekten ben de onu düşünüyor, ona bir kulp bulmaya uğraşıyordum!.. (Özbek, 2004: 270).

SONUÇ

Sonuç olarak söylememiz gerekirse, başta NLP (Neuro Linguistic Programmig) olmak üzere, doğunun kadim bilgeliği ile batının modern tekniğinin birleşerek insanların hayatlarında kalıcı ve olumlu değişiklikler kazandırmayı vaad eden "kişisel gelişim" endüstrisinde Nasreddin Hoca'nın mizahla yoğurduğu bilgelik öykülerinin / fıkralarının önemli bir yeri vardır. Bu fıkralarda Nasreddin Hoca, sorumluluklarını tanımış, kendi potansiyelinin farkına varmış, toplumsal yaşama uyum sağlamış, gelişmeyi ve büyümeyi hayatının amacı hâline getirmiş ve kendini tanımış ideal insanın profilini çizmeye çalışmıştır. Dileğimiz, Nasreddin Hoca'nın psikoloji biliminin ışığında yoğun bir şekilde tekrar masaya yatırılması ve bir çığ gibi büyüyen kişisel gelişimin tarihi öncüleri arasındaki yerini almasıdır.

KAYNAKLAR

AYVA, Aziz, (2001), "Mehmet Ali (Güneysınır / Konya) Köyü'nden Üç Fıkra", *Erciyes*, 24 (286), Ekim, 30.

GÖLPINARLI, Abdulbaki (1961), *Nasreddin Hoca*, İstanbul.

KABACALI, Alpay (1991 ve 2000), *Çeşitli Yönleriyle Nasreddin Hoca / Tarihi Kişiliği-Fıkraları (Dış kapakta, Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca/Hayatı-Kişiliği-Fıkraları)*, İstanbul.

KURGAN, Şükrü (1986 ve 1996), *Nasrettin Hoca*, Ankara.

ÖZBEK, Abdullah (2004), *Bir Eğitimci Olarak Nasreddin Hoca*, Konya.

SAKAOĞLU, Saim (1992), *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Konya.

SAKAOĞLU, Saim (2005), *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*, Ankara.

TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan (1971), *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca*, İstanbul 1971.

TÖR, Nükhet (1990), "Nasreddin Hoca Fıkralarındaki Eğitim Mesajları", *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri / 15-17 Mayıs 1989 Ankara*, Ankara, 355-360.

NOTLAR

* 6-7 Temmuz 2005 tarihinde Akşehir (Konya)'de düzenlenen I. Uluslararası Nasreddin Hoca Sempozyumu'nda sunulan bildirinin örneklerle zenginleştirilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

BİR MAHALLENİN HAFIZASI

Saim SAKAOĞLU*

ÖZET:

Fahrünnisa Mahallesi, Konya'nın en eski mahallelerinden biridir. Elimizde, mahallenin 55 yıl önceki kayıtları var. Oradan yola çıkarak mahallede yaşayanların dünü ve bugünü ele alınacaktır.

ANAHTAR KELİMELER:

Fahrünnisa Mahallesi, hafıza, kayıtlar/belgeler.

ABSTRACT:

Fahrünnisa district is one of the oldest districts of Konya. We have documents that goes to 55 years ago. In light of these documents the part and future of the people in this district will be stutied.

KEY WORDS:

Fahrünnisa district, memory, document.

* Prof.Dr., (Emekli Öğretim Üyesi)

Mekânların hafızaları insanlarınkinden daha kuvvetli ve kalıcıdır. İnsanların ölümleriyle birlikte sona eren, hatta daha önceleri oldukça zayıflayan hafızalarına karşılık mekânların hafızası daha uzun ömürlüdür, belki de daha kalıcıdır. Yılların zamanla insanoğlundan pek çok şeyi alıp götürdüğü gerçeğini elbette tartış(a)mayacağız. Bu gerçek, peşinen kabul gören, karşı konulamayan nadir gerçeklerdendir. Mekânlarda ise bu özelliği daha hoşgörülü olarak kabul etmek durumuyla karşı karşıyayız.

Konya'mızı süsleyen nice camii, medreseyi, türbeyi, vb. anıt eserleri her ziyaretimde onlarla hesaplaşmaya çalışırım. Acaba, günümüze gelinceye kadar nelere tanıklık etmiş, neleri ağlayarak veya sevinerek karşılamıştır. Onların da kendilerine göre ağladığı günleri olmuştur, sevindiği günleri olmuştur. Bu ağlamalar, bu sevinmeler acaba kaç yüzyıl önce yaşanmıştır? Bir Aziziye Camii'nin sevinci pek de eskilere dayanmaz; Sultan Selim Camii ise katmerli yüzyıllarla hesaplaşan bir sevince sahiptir.

Böylesine ünlü mekânların yanında, eskilerin mütevazı diye adlandırdıkları, kendi hâllerinde olan mekânlar da vardır. Bunlar, iki katlı ve kerpiç duvarlarla örülmüş, şimdi ne anlama geldiğini çoklarımızın unuttuğu "çıkartmalı" evler olabileceği gibi, birkaç kapının, hatta bazen tek kapının açıldığı çıkmaz sokakları da olabilir. Bugünün gürültülü sokaklarının âdeta sessizlikle özdeşleşen, dününü de bu arada sayabiliriz.

Benim çocukluğum böyle çıkmaz sokaklarda, böyle sessiz sokak ve caddelerde geçti; ben oraların yalın güzelliğini hep sevdim ve şimdi de özlüyorum.

Bu sokakların bazen adları bile yoktu da bizler oturanların adlarından, lâkaplarından yola çıkarak ad veriverirdik. Ölmezlerin Sokağı, Gambırların Sokağı, Muttaliplerin Sokağı, vb. Kimisi 3-5 metre uzunluğunda, kimisi ise 20-25 metre...

Kısa çizgilerini vermeye çalıştığımız bu mahalle, eski Konya'da, dünün Konya'sında onlarca benzerlerini bulabileceğimiz mahallelerden biridir. Külâhçı Mahallesi de böyledir, Emir Halil Mahallesi de... Ben, liseyi bitirip de üniversiteye gidinceye kadar 20 yıl kesintisiz yaşadığım Fahrünnisa Mahallesi'ni, onun hafızasını anlatmaya çalışacağım. Şu da bir gerçektir ki, mahallemizin hafızasını ancak kendi hafızamızın koruyabildikleri arasından alıp çıkaracağım.

Mahallemiz, adını, Hz. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin hanım öğrencilerinden Fahrünnisa Hatun'dan aldığına göre yaşı 600'ün çok üzerindedir. Yaşlıdır, gün görmüştür, hatıraları çoktur... Kısacası mahallemiz 50 yıl öncesinin büyük bir ilçe havasında olan Konya'mızın 'kıdemli' mahallelerinden biridir. Hatırlayabildiğim 60 yıl öncesiyle günümüz arasında birtakım değişiklikleri yaşayan Fahrünnisa Mahallesi asıl konumunu koruyan bir yapıya sahiptir. Yeni açılan iki sokağın dışında yaşlılığını mutlu bir şekilde yaşamaktadır.

O ünlü şarkıdaki gibi, bizim mahallemizden de kimler gelip kimler geçmedi ki... Ahirete göçenlere bir şey demeyeceğiz ama başka mekânlara göçenlere çok şeyler söyleyeceğiz. Bazılarının bir daha mahallemizde gölgesini bile göremedik. Tanpınar'ın dediği gibi, "Gidenlere selâm olsun." deyip işin içinden çıkmak istemiyoruz. Vefa duygusunu insanlara göstermiyoruz; onu çoktan unuttuk. Dilsiz gibi görünseler de her olayın canlı tanığı olan duvarlar, zamanla yerlerini torunlarına bırakan ağaçlar, başka mahallelerden uçarak gelip de bizim oraları mesken tutan tozlar... Bunlar her şeyi hatırlatmakta, vefayı ayakta tutmaktadır.

Mahallemizin hafızası, bizlerden sadece birer "Fâtiha" bekleyen eskilerin bizdeki izleriyle ayakta kalabilmiştir. Bizlerin onlarla buluştuğu günde, geride hiçbir şey kalmayacaktır. Bunun vazgeçilmez önleyicisi olan "yazı" ile biz bir şeyleri yarınlara bırakmak istiyoruz. İşte o "dünün delikanlıları", bugünün unutulmuş kahramanları...

Bir "Zîbeklerin Alâ" (Zeybeklerin Ali Ağa) vardı. Soyadları Ünlüzeybek olduğu için böyle anılırlardı. "Ağa"lığı filân yoktu tabiî, belli yaşa gelmiş her erkeğe bu "ağa"lık ekleniverirdi. Eklenmekle kalınmaz, çoğu bölge ağzıyla söylediği için farklı bir yapıya bürünüverirdi: Nörâ (Nuri Ağa), İsmaylâ (İsmail Ağa), Mustafâ (Mustafa Ağa), vb. Komşu mahallenin muhtarının adı ise öylesine değişikliğe uğramıştı ki aslını bulana "Aşk olsun." demek gerekecek... Löymenâ... Evet, â'yı anladık da "löymen" de ne oluyor ki? Hemen söyleyelim: Numan! Babam "hafız" olduğu için ona "Memedâ" diyen olmazdı, "Hafızâ" derlerdi. Hacı olan komşularımızın adları da artık "Ahmedâ, Hüseynâ" olarak söylenmez, "Hacâ" (Hacı Ağa) olarak söylenirdi. Nedense mahallemizde adının sonuna "ağa" değil de "efendi" getirilen bir kişi

vardı: Abdullafendi (Abdullah Efendi). Okur yazardı, bilgili idi, oğullarının çoğuna yüksek öğrenim yaptırmıştı.

Evet, Zîbeklerin Alâ demiştik. Galiba dört oğlu vardı... Hafızam adlarını hatırlamakta, hele hele sıraya koymakta zorluk çekiyor, ama çözeceğim... Oğulların en büyüğü Yusuf Ağabey idi. Terzi idi. Hatırladığım kadarıyla dükkânı tenekeciler içinde, evi de Mevlâna Müzesi'nin doğu tarafındaydı. İkinci oğul Mehmet Ağabey de terzi idi. Benim çok yakından tanıdığım, rahmetli ablamın yaşıtı olan, ondan bir yıl önce vefat eden Mustafa Ağabey idi. Ağabeyimle de iyi görüşürlerdi. Öldüğü günü hatırlıyorum, acılar içinde kıvranıyor, şuuru yerinde olmadığı için de gelişi güzel şeyler söylüyordu. Mustafa Ağabeyi çocukken, evlerinin kapısının önünden alıp götürmüşler. Rahmetli Alâ onu bulabilmek için nereleri dolaşmamış ki... Neyse bulmuştu da Mustafa Ağabeyin dilenci olması önlenmişti. En küçükleri, İbrahim de dediğimiz Rahim idi. İzmir'de bir hastanede çalışmış, daha sonra icradan emekli olmuştur. O da bugün aramızda değil.

Eşi, bizim söyleyişimizle Zübüdapla uzun yıllar yaşadı. Kendisini pek severdim. İlerlemiş yaşında ufalıp gitmişti.

Ben Alâ'yı tanıdığımda yaşı oldukça ilerlemişti. Yürürken hayatın kahrının ağırlığı belinin biraz da olsa bükülmesine yol açıyordu. Alâ giderek dik yürümek yerine belirli bir açı ile yürür olmuştu.

Alâ'nın bir özelliği de, camie erken de gelse, geç de gelse aynı yere oturmasıydı. Camiin çeşitli yerlerinde halı ve kilimlerden başka bazı yerlerde postlar da vardı. Bunlardan biri de sol tarafta, duvar saatinin altındaki beyaz posttu. İşte o, gelir, o postun üzerine otururdu. Sünnetleri orada kılar, tesbihini orada çekerdi. Hatırlayabildiğim kadarıyla o genellikle ezanın okunmasından sonra camie gelirdi. Evi ile cami arasında bir evin olması, bence ezanı işitir işitmez abdest almasından sonra evinden ayrılması şeklinde yorumlanabilir.

Mahallemizin sevilen simalarından biri de küçük halam Hatice Hanım'ın eşi "Hacı Eniştem" idi. Eniştem o yıllarda daha "hacı" değildi; daha sonra "hacı" olacaktı. Asıl adı Yusuf idi, soyadları ise Özgüzar olarak alınmıştı. Aslen Taşkentli idi.

Kendisi gençlik yıllarında, bölgenin geleneklerine bağlı kalarak Ege Bölgesi'ne çalışmaya gitmiş. Ondan, Manisa ile ilgili nice hatıralar dinlemişizdir. Doğrusu halamla evlenmesinin hikâyesini bilmiyorum. Bugün de, ilçelerden gelenler önce şehrin "varoş" adı verilen kenar mahallelerine yerleştikleri gibi o da öyle bir gelişle mi gelmişti acaba? Onu tanıdığımda iki seyyar işi vardı. Biri seyyar esans satıcılığı ki bugün de az da olsa bu işi yapanlar vardır, öbürü şapka kalıplayıcılığı... Özellikle ikincisi önemli bir meslekti. Kıyafet İnkılâbı'ndan sonra erkeklerin bir bölümü "fötr" adını verdiğimiz şapkayı giyerdi. Rahmetli babam da uzun yıllar bu şapkayı giymiştir. İşte bu şapkalar zamanla şekil bozukluğuna uğrar ve başa geçirildiği zaman bol gelmeye başlardı. Şapka kalıplayıcıları bu tür şekli bozulmuş şapkaları özel bir uygulama ile kalıba çeker, bir süre beklettikten sonra onları kalıplanmış olarak sahibine verirlerdi. Bu iş sanıldığı kadar kolay değildi. Şapkaların kalitesi, kirlilik durumu yapılacak işin ağırlığını gösterirdi. Bu iş için özel bir sıvı bile kullanılırdı. Kalitesiz şapkaların kalıplanması oldukça zor olurdu.

O, sonraları her iki işini de bıraktı. Sipahi Pazarı adı verilen Tellâl Pazarı'nda, ora halkının ifadesiyle, "ufak tefek alıp satmaya" başladı. Benden bir yaş büyük Mehmet ve bir yaş küçük Kadir adlı oğulları başka mesleklere girmişlerdi. Hacı Eniştem işini geliştirince onlar da babalarının yanına geldiler. Yanılmıyorsam önce ikinci el elbise satışına başladılar; sonra ise halı, kilim cinsi sergi ticaretine... Bugün oğulları aynı pazarın İstanbul Caddesi'ne bakan yüzüne de açılan Taşkent Halı Pazarı ve Özgüzar Halı Pazarı adlı iki iş yerinin sahibidirler. Tek kızı Kübra ise benden birkaç yaş küçüktü.

Eniştemin ilgi çekici özellikleri de vardı. Önce kedileri çok sevdiğinden başlayalım. Sabah namazından dönüşte, annesini kaybetmiş bir kedi yavrusunu görürse hemen eve alır gelirdi. Bu tür yavrulardan birini gayet iyi hatırlıyorum. Büyüdükçe büyümüş, kocaman kedi olmuştu. Bu tür sokaktan gelen kedilere birer de ad konulurdu. Yukarıda sözünü ettiğim kedinin adı ise hayat hikâyesiyle yakından ilgiliydi: Bulduk.

O, çocukları da çok severdi. Bizlerle şakalaşmaya bayılırdı. Gıdıklama ile karışık sevgisini dile getirirken de "Havvari da havvaro..." şeklinde aklımda kalan taklit sesleri çıkarır, bizleri aynı zamanda eğlendirirdi de...

Mahallemizin hanımlarından da söz etmek isterim. Kapı karşı komşumuz bir hanımı anlatacağım. Kendisi, yukarıda ağa'lardan söz

ederken efendi olarak andığımız Abullafendi'nin eşidir. Adı mı, bakalım çözebilecek misin: Sâlâpla. Tabiî adı, 'çanakla' kelimesi gibi okursanız onu incitmiş olursunuz. Öncelikle ilk hecenin a sesini ince ve uzun olarak okuyacaksınız. İkinci heceye de aynı inceliği göstereceksiniz. Sâlâpla... Yani Saliha Apla...

Konya'mızda ilk hecelerinin sonunda b sesi bulunduran bazı kelimelerde ses p olarak söylenir: abla-apla, tebrik-teprik, İbrahim-İprahim (tabiî İprâm), Kıbrıs-Kıprıs, vb. Saliha Abla'nın Sâlâpla'lığı da oradan geliyor. İşte sizin mahallemizin bazı "apla"ları: Mahallemizde annemin iki adaşı vardı. Ayırt edilebilmeleri için öbürlerinin önüne "Çiçekli'nin..." ve "Ambarlı'nın..." sıfatları getirilirdi. Anneme mi, ona da "Sakavelilerin..." derlerdi. Adları Zeliha idi ama tek başına söylendiğinde Zilâ (Sakavelilerin Zilâ), abla ile söylendiğinde Zilapla olurdu. Saracıklının İminapla (Emine Abla), Zîbeklerin Zübüdapla (Zübeyda Abla), Kaşıkçıların Fatmapla (Fatma Abla), Türkmenlerin Hatçapla (Hatice Abla), vb. Dikkat edilirse erkeklerde görülemeyen lâkaplar kadınlara ekleniyordu.

Gelelim Sâlâpla'ya... Tanıdığımda yaşı belki de 65'i geçmişti. Eskilerin deyişiyle halim selim biriydi. O yıllarda, galiba oğullarından ikisi evlenip başka evlere taşınmışlardı. Küçükleri ise bir yüksek okulda öğrenci idi. (Bu okul Gazi Terbiye Enstitüsü olabilirdi.) Kızları da, Konya'mızın söyleyişiyle "kocaya varmıştı."

Onun bazı sözlerinin özelliklerinden başka yazılarımda da söz etmiş olabilirim. Ama bu söyleyeceklerim bir tekrardan daha çok, hem bir hatırlatma, hem de bir portrenin çizimi olarak kabul edilmelidir.

Ben görmedim ama bizim evin hanımları görmüş, onlar telmihen söylerlerdi. Sofradayken bakışlarımızı karşı duvarın üst taraflarına, tavana çevirir, oralara bakarsak ona benzermişiz, "Sâlâpla gibi nerelere bakıyorsun!" uyarısını alırdık. Kim bilir, bakışlarımızın amacı bir miydi acaba?

O, bahçesinde yetiştirdiği sebze ve meyve türü yiyecekleri komşularına ikram etmeyi çok severdi. Bunlar genelde Konya için turfanda sayılan yiyecekler olurdu. Hemen bir tabağa veya bir tasa koyduğu birkaç salatalığı veya bir başkasını getirir, anneme veya ablama verirken de "Baççemizin massulâtı" (mahsulâtı, ürünü) derdi. Ben bu cümleyi çok severdim. Ne zaman öldü bilemiyorum.

Eşi Abdullâfendi ile ilgili şu notu da eklemek isterim: Meram'da bahçeleri vardı, yaz aylarında orayı da öksüz bırakmazlardı. Günü gelmiş, Abdullâfendi iyice yaşlanmış, hastalanmıştı. Ölmeden önceki günlerinde mahallemizde idiler. Meram'ı öylesine özlemiş ki, hatırladığım kadarıyla yakınlarına, "Beni bir Meram'a götürüverin, şöyle bir görüp geleyim." demiş. Galiba sağlığı Meram'a gitmeye elverişli değildi ve orayı göremedende vefat etti.

Hepsine Allah'tan rahmet diliyoruz.

***

Fahrünnisa'nın hafızası bugünlük bunları hatırlayabildi. Daha hatırlanacak o kadar çok şey var ki... Önce bana sağlıklı ömür ve zayıflamayan bir hafıza... Belki de bu tanıtma işine, en iyi hatırlayabileceğim kendi ailemden ve yakınlarımdan devam etmek iyi olacak.

KONYA AĞZI VE BİR "GONYALICA SÖZLÜK" DERLEMESİ

Ahmet KUŞ

ÖZET

Türkçe'nin belirli bir bölge içinde kendine mahsus anlatım ve söyleyiş şekline ağız denir. Bazı kelimelerin söylenişi Konya ve çevresinde de farklılık gösterir. Bu araştırmada yalnızca Konya civarında kullanılan veya Konya ağzı ile söylenen kelimeler derlenerek bir sözlük oluşturulmaya çalışılmıştır. Çok zengin bir kültür hazinesini bünyesinde bulunduran Konya'da bir dönem kullanılan, ancak günümüzde unutulan kelimeler de tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Konya ağzı, Gonyalıca sözlük.*

ABSTRACT

The diversity of pronouncing in Turkish, the usage of vocabulary that is characteristic of a specific group of people is called 'dialect'. There are also various dialects in Konya and its districts. In this dictionary, there are only vocabularies that are being in Konya and its districts with their characteristic pronouncing. The purpose of this study is to establish forgotten words which was being used previously in Konya which has a great culture and history.

Key Words: *Konya dialect, Gonyalıca (belong to Konya dialect) dictionary.*

GİRİŞ

Her bölgenin kendine has bir kelime hazinesi ve bu kelimeleri kullanış farklılığı vardır. Türkçe'nin, belirli bir bölge içinde kendine mahsus anlatım ve söyleyiş şekline ağız denir. Bu farklılık, bazı kelimeleri meydana getiren seslerin değişikliğe uğraması, yeni seslere dönüşmesi ve bazı ilaveler veya çıkarmalar yaparak o kelimenin asıl şeklinden farklı bir şekle bürünmesidir. Kelimelerdeki bu ses değişikliği sonucunda anlam değişikliği olmaz sadece, kelimenin söylenişi değişir.

Konya ağzı Türkçenin çok zengin bir kaynağıdır. Derlediğimiz Konya ağzı ile ilgili kelimelerin bazıları Konya ve ilçelerinde kullanıldığı gibi yakın vilâyetlerde de kullanılmaktadır. Zaten dilin kullanımını bölgelere göre kesin sınırlar ile ayırmak mümkün değildir. Konya'da yaygın olarak kullanılan bir kelime, Karaman, Aksaray, Niğde veya Ankara gibi yakın vilâyetlerde de aynı manaları ifade etmek içinde kullanılabiliyor.

Derlediğimiz "Gonyalıca Sözlük"te yer alan kelimeler Konya'da kullanılan kelimelerin sadece bir kısmıdır. Bu liste çok daha geliştirilebilir. Derlediğimiz sözlükte yer almayan, unutulan ve artık kullanılmayan kelimeler mutlaka vardır. İletişim vasıtalarının gelişmesi, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yaygınlaşması Konya'ya özgü kelimelerin kullanılmasını da olumsuz yönde etkilemiştir. Konyalıca kelimeler günümüzde çok sınırlı bir kesim tarafından bilinmekte ve kullanılmaktadır. Hatta bu kelimelerin bazıları tamamen unutulmuştur. Toplumun sosyal ve kültürel değişimi de kelime hazinesinin zayıflamasında etkili olmuştur. Dil alanındaki bu irtifa kaybı sadece Konya ve çevresi için değil, tüm Türkiye için geçerlidir.

Günümüzde herşeyi hızlı tüketmeye alışan ilgisiz ve gayesiz bireylerin dil konusunda da hâli iç açıcı değildir. Günlük hayatta 500 - 600 kelime ile konuşan büyük bir kitlenin hâliyle "Konya ağzı"nı bilmesi pek mümkün değildir. Bir zamanlar halkın çok kullandığı kelimeler kullanılmaya kullanılmaya unutulmuştur. Sözlükte yer alan kelimelerin çoğunluğunu kaynak kişilerden, eski Konyalılardan ve bazılarını da adlarını kaynakçada belirttiğimiz eserlerden istifade ederek tespit ettik. Dil konusunda uzman bir ekip ile birlikte yapılacak kapsamlı bir çalışma sonucunda "Gonyalıca Sözlük" daha fazla geliştirilebilir.

Farklı dönemlerde Konya ağzı ile ilgili derlemeler yapılmıştır. Yeni Meram gazetesinde Seyit Küçükbezirci, Yeni Konya gazetesinde Celâlettin Kişmir ve Yeni Fikir dergisinde Ahmet Necati Bey'in derlemeleri yayımlanmıştır. Ayrıca Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu da "Konya çocuk oyunlarında Konya ağzı" ile ilgili derlemeler yapmıştır.

KONYA AĞZINDA GÖRÜLEN BAZI SES DEĞİŞİKLİKLERİ:

I veya r sesleriyle başlayan kelimelerin önünde i sesi türer: İlimon, İrecep vb.

Bazı durumlarda;

A sesi e olarak okunur: Çanta - çente, ateş - eteş.

E sesi i olarak okunur: Emin - imin, enişte - inişte.

U sesi o olarak okunur: Nuri - Nori, Usanmak - osanmak.

U sesi ü olarak okunur: Susmak - süsmek.

K sesi g olarak okunur: Kaşık - gaşık, Konya - Gonya.

T sesi d olarak okunur: Tatlı - datlı, tavşan - davşan.

P sesi b olarak okunur: Parmak - barnak, pazar - bazar.

N sesi l olarak okunur: Numan - Loğman (Löğmen şekli de var.), noksan - loksan.

Ü sesi u veya ö olarak okunur: Yün - yun, büyük - böyük.

N sesi ğ olarak okunur: Anlamak - ağnamak, sana - sağa.

GONYALICA SÖZLÜK

Aba: Abla

Acar: Yeni

Acıcık: Azıcık

Afsun: Büyü

Age: Al gel

Ağ-: Süzülüp gelmek

Ağırlık: Düğünde kız tarafına verilen hediye

Ağırşak: Yün eğirirken iğin altına takılan ağırlık

Ağman: Ayıp, kusur

Ağmanlı: Sakat, kusurlu

Ağna-: Anlamak

Ağzı açık: Daha çok mutfaklarda bulunan kapaksız dolap rafı

Ağzına pek: Ağzı kapalı, sır vermeyen

Ahana: İşte

Ahar: Ahır

Ak gut: İri taneli beyaz üzüm

Akıt-: İşemek

Akyarnaz: Bir tür beyaz buğday

Aladiriz: Konya'da yetişen bir üzüm türü

Alaşa: Yalaka, iki yüzlü, cıvık, sulu bir karakteri olan insan

Alavere: Alışveriş

Alelusül: Gelişigüzel

Alız: Zayıf

Alkım: Üstü kirli

An: İki tarlayı birbirinden ayıran çizgi

Anav: Eyvah

Angut: Ahmak; bir kuş cinsi

Apla: Abla

Argın: Dermansız, güçsüz

Arkası sıpalı: Çocuklu kadın

Armıt: Armut

Aslım: Otlak, bir çeşit bitki

Asma: Dalları çardak üzerine yayılan üzüm

Aşane: Mutfak

Aş ir-: Aş ermek, hamile kadınların bir yiyeceği aşırı derecede istemesi

Aşşık: Küçük baş hayvanların bacağında bulunan eklem kemiği, bu kemikle oynanan oyunun adı

At arabası: Bir at tarafından çekilen, yük ve insan taşımakta kullanılan yaylı, ahşap vasıta

Avar: Tarla veya bahçeye ekilen sebzeler

Avel: Aptal, anlayışı kıt

Avgaz: Suların geçmesi için duvara açılan geniş delik

Avgın: Su yolu

Avın-: Oyalanmak

Avratapla : Karı kılıklı herif

Avsun: Sihir, büyü

Ay-: Farkına varmak

Ayad avrat: Gösterişe düşkün kadın

Aya-: Sakınmak, çekilmek, reddetmek

Aydaş: Zayıf bünyeli

Ayın: Hile, oyun

Ayış: Ayşe

Ayıtla-: Ayıklamak

Aynaş-: Girişmek, bir işe koyulmak

Azıt-: Başından savmak, uzaklaştırmak

Babıç: Ayakkabı

Badas: Harman yerinde kalan karışık tahıl yığını

Bağ havlusu: Büyük bağ avlusu, parseli

Bağlam: Deste

Bağrık: Bağırtı

Bakale: Bana bak, bak hele

Balcan: Patlıcan

Barana: Aynı yaşta insanların kendi aralarında meydana getirdikleri küçük topluluk, bir nevi kadro

Barnak: Parmak

Basdırık: Yaylada peynir, yoğurt, yağ küplerinin konduğu yer

Başdutar: Lider

Batma: Ahırdaki hayvan yemliği

Bay-: Gözünü boyamak, kandırmak

Bayam: Badem

Beket-: Kapatmak

Bekiş-: Sertleşmek, katılaşmak

Beldenat: Ağaçtan yapılmış beş dişli bir alet olup harman savurmaya yarar

Bele-: Kundaklamak

Belen: Üzeri yassı tepe

Belik: Saç örgüsü, bütünden bir parça

Belinle-: Apışıp kalmak

Belle-: Öğrenmek; toprağı alt üst etmek

Besleme: Hizmetçi

Beş taş: Karşılıklı iki kişinin ufak çakıl taşlarıyla oynadıkları oyun

Beşşik: Beşik

Beşşik kert-: Kız, erkek çocuklarını beşikteyken nişanlamak

Bırakıntı: Geline verilen hediye

Bışgı: Bağ budamaya veya tahta kesmeye yarayan dişli bıçak, bıçkı

Bilat: Bilet

Billor: Cam bardak

Bilmezleyi: Bilmeden

Bilyalı: Araba rulmanları ve tahtadan imal edilen asfalt yolda diz üstünde binilen oyuncak

Bişi: Konya'da Recep ayının ilk Perşembe günü dağıtılan, mayalı hamurun kızgın yağda pişirilmesiyle yapılan ve yufkaya sarılan hamur işi yiyecek

Bişir-: Pişirmek

Bişşiy: Bir şey

Bitek: Verimli

Boduk: Camız, manda yavrusu

Boğazcı: Boğazına düşkün

Bohça: İçine çamaşır, elbise gibi şeyler koymaya yarayan dört köşe kumaş

Bol bolamadı: Geniş

Bolu: Kira, icar

Bongü-: Fışkırmak

Bortla-: Doğurmak

Bozyel: Lodos

Böcü börtü: Böcek, haşere

Böyük: Büyük

Böyün: Bugün

Buhari: Baca

Bulada: Ötmeyen horoz

Bulamaç: Hamurla yapılan bir Konya yemeği

Bulgazanlık: Kıskançlık

Bulup buluştur-: Tedarik etmek

Bulup da buna-: Beğenmemek, kapris yapmak

Bun: Sefalet, sıkıntı, keder

Burgaç: Girdap

Buruntu: Karın ağrısı, ishal

Burut-: Bozuşmak, surat asmak

Buy-: Üşümek

Bücür: Boyu kısa

Bülüç: Civciv

Büngül bucak: Köşe bucak

Büngülde-: Yerden kaynamak

Bürgü: Çarşaf, örtü

Bütümet: Parça etli patlıcan yemeği

Büzgülü: Sert kabuklu, uzun taneli bir üzüm türü

Câra: Sigara

Carı: Çalışkan, hızlı iş yapan

Carı cappar: Tez canlı

Car-: Menfaat peşinde koşmak

Cay: Eda, gurur

Caylı: Gururlu, kaprisli

Cayma: Vazgeçme

Cazı: Yaramaz, cadı

Cebcek: Geveze, her söze karışan

Cehiz çak-: Gelin olacak kişinin bazı eşyalarını gelin gideceği evin odasına asmak, onları teşhir etmek

Cıbır: Zayıf, bakımsız

Cığış cığış: Bir şeyin yeni olduğunu belirtmek için söylenir

Cıncık bilya: Çocukların oyun oynadığı küçük, renkli cam küreler

Cıngırık: Bir çeşit tahtaravalli

Cıngırıklı kuyu: Lastik veya madeni kova ve ahşap bir düzenek vasıtasıyla su çekilen kuyu

Cırmala-: Tırmalamak

Cırmık: Pençe izi

Cibildek: Küçük su birikintisi

Ciğe: Bir şeyin özü

Cilâla-: Bir leğende karılmış ak veya kırmızı toprağa top haline getirilmiş bir bez parçasının batırılarak duvara sürülmesi

Cimbit: İki parmak ucuyla alınan miktar

Cimcime: Ufak tefek, zayıf, kısa boylu

Cingil: Ufak üzüm salkımı

Civir civir: Hareketli çocuklar için söylenir

Ciz-: Dizmek

Coşar-: Kurumlanmak

Cozut-: Oyun bozanlık yapmak, küsmek

Cüllülük: Yırtıcılardan, uzun kanatlı, çengel gagalı, küçük kuşları ve fare gibi hayvanları avlayan bir kuş

Çağ: Bulaşık suyunu dışarıya akıtan yol

Çağşak: Dağ yamaçlarında küçük taşlardan oluşan kümeler

Çakıldak: Koyunların kuyruğunda biriken pislik

Çakır: Mavi göz

Çakırkeyf: Biraz sarhoş

Çal: Zirve

Çalacak: Yoğurt yapmak için ayrılan bir parça yoğurt, maya; kibrit

Çalgı: Saz

Çalı süpürgesi: Sert, yabani çalıdan yapılan bir tür süpürge

Çapıt: Eskimiş bez parçası

Çaraş: Üzüm çiğnenen havuz

Çarçuret-: Boşa para harcamak

Çarşı böreği: Evde hazırlanan küflü peynir, patates, ıspanak veya kıyma gibi içlerin çarşı fırınlarında pişirilmesiyle elde edilen börek

Çat: Kavşak

Çatak: İki derenin birleştiği yer

Çatayaz: Çok soğuk

Çav-: Sapmak

Çavdır-: Telaş etmek

Çeç: Samandan ayrılmış tahıl yığını

Çelebi: Kocanın erkek kardeşi

Çelen: Duvarların üst kenarlarını yağmurdan korumak için kamıştan veya taştan yapılan siper

Çelik - çomak: Bir uzun (çomak) bir kısa (çelik) ağaç dalı ile oynanan bir çeşit çocuk oyunu

Çelik: Tereyağı topağı

Çemkir-: Karşı gelmek, hakaret etmek

Çente: Çanta

Çerçi: Gezgin satıcı

Çerek: Küçük gömlek

Çıbık: Çubuk

Çığır: Patika, karda insan ve hayvanların ilk açtığı yol

Çıkıklık: Evlenirken kızın babasının yaptırdığı elbise

Çıkma: Eski evlerdeki cumba

Çıra: Lâmba

Çırpıştır-: Bir işi acele yapıvermek

Çıtak: İnatçı, kavgacı

Çimke çimke: Damlalar hâlinde sıçramış

Çinile-: Çınlamak

Çirk: Pis su

Çirkef: Ahlâksız

Çirtik: Küçük sabun parçası

Çitme: At tepmesi

Çor: Dert

Çorak: Su geçirmez verimsiz toprak

Çöydür-: Çiş yapmak

Çullama: Sulu hamura batırılarak kızartılan et

Dabak: Tabak

Dabaka: Tütün tabakası

Dabıklama: Uyku sersemliği

Dabış: Deyyus

Dadan-: Alışmak

Dağal: Şiddetli, tozlu rüzgâr

Dahan: Tahin

Dal: Sırt

Dalap: Azgın kadın

Daldırma: Sırlı kupa

Dam: Hapishane; ev

Dambadak: Ansızın

Davgana: Toprak sürahi

Davşan: Tavşan

Daylak: Deve yavrusu

Debik: Bastığı yeri bilmeyen

Debreş-: Hareket etmek

Dedesakalı: Kırlarda yetişen, yenilebilen otsu bir bitki

Değirmi: Yuvarlak, oval

Dek: Hile

Delikli: Süzgeç

Dembeste: Sersem, şaşkın

Dene: Tane

Densiz: Münasebetsiz

Derdi yiğin: Birisiyle sürekli uğraşan kişiler için söylenir

Deşir-: Toplamak

Deşirici: Dilenci

Dev anası gibi gadınlar: Boylu boslu, iri yarı, şişman, heybetli kadınlar

Develikler: Araplar semtinde Ak Camii civarında, develerin barındığı dev kapılı, üstü açık ahırlar

Devresi: Arkası, ertesi

Dığdığının dığdığı: Uzak akraba

Dıkdık: Gaga

Dıkımlık: Lokmalık

Dıngalla / dıngıllı: Sona kalan

Dırnak: Tırnak

Dızlak: Tüysüz

Dikeden at-: İrkilmek

Dimnit: Erken olgunlaşan ince kabuklu bir çeşit siyah üzüm

Dinel-: Ayakta durmak

Dingildek: Oynak

Dingişle-: Kulak kabartmak

Dipli bucaklı: Herşeyi yerli yerinde olan

Diril-: İyileşmek, ayağa kalkmak

Dirlik: Saadet

Diş bulguru: Çocuklar ilk dişlerini çıkartınca, pişirilen törensel bulgur

Dişlik: Dinçlik

Divlek: Konya ve çevresinde kavunun ham haldeki ufağına verilen ad

Diynek: Değnek

Diyze: Teyze

Dolumsa-: Ağlayacak hale gelmek

Don / işlik: Garadakım kadın giyimi; şalvar, gömlek

Donuz: Domuz, hain

Doşan: Yıpranmış elbise

Döneğen: Hayvan yularındaki iki parçalı halka

Döşek: Yatak

Dutma: Gündelikçi

Duz: Tuz

Duzsuz: Özelliği olmayan kimse

Düğür: Dünür

Dürü: Düğünlerde kız tarafının gönderdiği hediye

Düşme: Tandır ekmeği pişirilirken hamurun tandıra yapışmayıp tandırın içine düşerek kül içinde kendiliğinden pişeni

Edik: Terlik

Eğseri: Büyük çivi

Eğsik: Eksik

Ehliz: Uslu

Ehnez: Zayıf

Ekdi: Çok bilmiş

Ekmek salması: Güz aylarında etlik yapılırken veya Kurban Bayramı'nda kavurma leğenine salınarak pişirilen ekmek

Ekmek umması: Bayat ekmeğin ufalanması, yumurta ve yağla kavrularak yapılan çocuk yemeği

Eli uzun: Hırsız

Elleşme: Dokunma

Eneze: Cılız, zayıf

Ense: Arka

Epbab: Arkadaş, dost

Epelek: Kelebek

Epele-: Tuz, biber serpmek

Erin-: Üşenmek, tembellik etmek

Erincek: Tembel

Erişte: Yumurtalı hamurdan imece usulü kesilerek hazırlanan bir nevi makarna benzeri yiyecek

Erkeç: Erkek keçi

Ermağan: Hediye

Erzan: Ceza

Esgi: Eski, kullanılmış

Essahtan: Sahiden

Eteş: Ateş

Etlik: Kış için kesilen hayvan eti

Ettar: Attar

Ev-: Acele etmek

Evcimen: İdareli, hamarat, evine bağlı

Evedi: İvedi

Ever-: Evlendirmek

Evirip çevir-: İdare etmek

Evtik: Acele etme

Evtikle-: Acele etmek, telâşlanmak

Ezgi: Cefa

Fadim: Fatma

Fasal: Buğday veya arpanın biçildikten sonra kalan sapları

Fasilye: Fasulye

Feldir-: Titremek

Fener alayı: Üç ayların başlangıcında Recep ayının ilk Perşembe gecesi çocukların yaktıkları fener ve meşalelerle yaptıkları eğlence

Feslihan: Bahçelerde yetişen taze ve kurusu bazı yemeklerde baharat gibi kullanılan bitki, fesleğen

Fırtık: Oynak

Fışkı: Tabii gübre

Fıtıla-: Sinirlenmek

Filcan: Fincan

Fisilce: Sivilce

Fişne: Vişne

Gabala: Götürü usülde pazarlık

Gaç hay len: Beklenmedik bir hal karşısında söylenen sözler

Gadif: Kadayıf

Galgı-: Oynayıp zıplamak

Gamış çelen: Kiremitsiz, toprak damlı evlerin kamıştan yapılan kenarı

Ganara: Azgın, başı boş köpek; görgüsüz

Ganevçe: Bir tür oya, yastık örtüsü, kanaviçe

Gara dakım: Konya'nın halktan, mütevazı, muhafazakâr insanları

Garam: Dostum, karam

Gardaş: Kardeş

Garerimsıra: Kararımca

Garga: Karga

Garim: Gayri

Garpız: Karpuz

Garsanbalık: Evin içindeki gereksiz kalabalık

Gasnak: Kasnak

Gaşşık: Kaşık

Gavın: Kavun

Gavil: Sözleşme, kavil

Gavinna: Sille'de balık kurutma geleneğine verilen ad

Gaygana: Yumurtalı hamurun kızartılmasıyla hazırlanan bir yiyecek

Gayıt evi: Kiler, depo

Gaynana: Kayın valide

Gaynata: Kayınpeder

Gebeş: Karnı büyük

Geçe: Semt, taraf

Geçin-: Ölmek

Gevik: Rüşvet

Geysi: Çamaşır; giyecek

Gıl biber: Sivri biber

Gıle: Kendini akıllı ve bilgili sanan, bilgiçlik taslayan kişi

Gıliz: Sinsi

Gıple: Kıble

Gıran: Öldürücü hastalık; veba

Gırgö: Gri boz, boz siyah tüylü yabani güvercin

Gırık: Arkadaş, sevgili, dost

Gırış: Kibirli

Gırklık: Koyun yünlerini kırkmakta kullanılan makas biçimli alet

Gıtmir: Cimri

Gıvrak: Hızlı hareket eden

Gıvran-: Dolaşmak, gezinmek

Gıvratma: Konya'da bir tür bezden yapılan gömlek

Gıyadalı: Aralıklı, yarı açık kapı

Gız: Kız

Gicimik: Alerjik kaşıntı

Gidi: Ahlâksız; karısının veya kendisine çok yakın bir kadının iffetsizliğine göz yuman kişi

Gidiş-: Kaşınmak

Gine: Yine

Girgiç: Girişken

Gocun-: Çekinmek

Goduk: Üvey çocuk

Gonursu: Yanık kokusu

Gora: Köpeklere takılan tasma çanı

Gosalak: Kendini beğenmiş

Goşan: Koyunların sıraya dizerek sağılması

Göğer: Küçük soğan

Göğer-: Morarmak

Göğercin: Güvercin

Göğerçile: Rutubet, nem, güherçile

Göğnek: İç gömleği

Gök boncuk: Camdan yapılan ortası delik, yuvarlak, mavi renkli süs tanesi

Gök görmedik: Görgüsüz, aç gözlü

Gölle: Haşlanmış mısır

Gömü: Hazine

Gönen-: İştahla girişmek

Göz hakkı: Yapılan bir yemekten, ekmekten veya yeni çıkan meyvelerden komşulara da vermek

Göz bağcı: Hokkabaz

Gözsüz: Köstebeğin Konya ağzındaki adı

Gubat: Kaba

Gubuz: Çok övünen, bol keseden atan

Gudur-: Azmak

Gundura: Ayakkabı, kundura

Gurtlan-: Kıskanmak

Gut: İri taneli bir üzüm türü

Guyruğu ölü: Akrep

Güccük: Küçük

Gücün: Güçlükle

Güdek: Kısa

Güdük: Tandırda yapılan çörek

Güğüm: Su ısıtmakta kullanılan, bakırdan mamul, içi - dışı kalaylı büyük ibrik

Güneyik: Kırlarda yetişen ve yenen bir tür ot

Günini: Batı

Güpdüşen: Tatarcık sineği

Güvey: Damat

Hakırda-: Kahkaha ile gülmek

Halkadağ: Konya'ya verilen bir ad

Hamıdatlı: Konya'da can eriğinin ufaklarına verilen bir ad

Haneli: Kareli

Hanım parmağı: Bir üzüm türü

Haranı: Küçük kazan

Harmanbiş: Konya'da toprakla oynanan bir çocuk oyunu

Havala: Irmak suyunu dağıtan kişi

Havale: Ateşli bir hastalık

Hayat: Eski Konya evlerinde avlu

Haybatçı: Yaygaracı

Hazar: Elbette

Helâ: Apteshane, tuvalet

Heviç: Havuç

Hırt düğüm: Kördüğüm

Hırtlak: Genellikle turşu olarak tüketilen kavunun küçüğü

Hışılda-: Kaba kaba solumak

Hinci: Şimdi

Hîre: Kavrulmuş un

Horanta: Hane halkı

Hotak: Oyun taşı

Hotmiş: Küçük taşların veya kırık kiremit parçalarının üst üste dizilip, belli bir mesafeden bir taşla vurulmasıyla oynanan bir oyun

Hoyraz: Poyraz

Hökela: Ukala

Hömer-: Öfkeyle bir şeyler söylemek, karşı çıkmak

Höşmerim: Un ve yağ ile yapılan bir tür Konya tatlısı

Hüsnüyösif: Yıldız çiçeği. Konya'ya özgü, çok farklı renklerde açan yumru köklü bir çiçek

Iccak: Sıcak

Icıcık: Azıcık

Ihdır-: Deveyi çöktürmek

Ikış-: Yük altında zorlanmak

Ildız: Yıldız

Ildız kökü: Çiğ veya pişirilerek yenilen, toprak altında yetişen yumru

Ilgıt: Ağır, aheste

Incık: Çok inceleyen, titiz

Ipıl ıpıl: Parıl parıl

Irgın: Yorgun

Ismarıç: Sipariş

Istar: Kilim, halı dokunan tezgâh

Izgara: Maltız. Yemek pişirmek veya çamaşır suyu ısıtmak için teneke ve çamurdan yapılan mangal türü seyyar ocak

İba: Nem

İbalı: Nemli

İbrik: Sulu şeyler koymaya yarar emzikli, kulplu kap

İç: Peynir, et, ıspanak veya patatesle hazırlanan, böreklerde kullanılan karışım

İçe damma: Önceden hissetme

İdare: Küçük yağ kandili

İl içine çık-: Toplum içine çıkmak; temiz, özenli çıkmak

İlan: Yılan

İlâna: Lahana

İleğen: Leğen

İlen-: Beddua etmek

İlimon: Limon

İlinti: Endişe, sıkıntı

İlk namaz: İslâm dinince kutsal üç ayların ilki olan Recep ayının ilk günleri

İmik: Boğaz

İmin: Emin, erkek adı

İmine: Emine

İnişte: Enişte

İnme: Felç

İpram: İbrahim

İrecep: Recep

İreyhan: Reyhan, güzel kokulu bir saksı bitkisi

İrişgi: Sucuk

İstihare: Bir işin hayırlı olarak sonuçlanıp, sonuçlanmayacağını öğrenmek için uyumak

İş işle-: Tentene, oya türü işleri yapmak

İşlik: Gömlek

İt taşla-: Avare, gayesiz dolaşmak

İti: Keskin koku

İzbe: Evlerin genellikle bodrum katlarında yer alan penceresiz, serin ve karanlık olduğu için kışlık yiyeceklerin korunduğu mekânlar

Kabaralı fırça: Etrafına ip dolanarak oynanan, ince ucunda raptiye veya kabara takılı ahşap, konik oyuncak

Kak: Elma, erik, kayısı kurusu

Kakala-: İtelemek, hor görmek

Kakılı: Çok fazla

Kaksık: Acımaya yüz tutmuş yağ, peynir

Kan ayak: Kimsesiz, çaresiz, imkânsız

Kanır-: Çekip çıkarmak

Kapcak: Kitap, defter sayfası

Kaşık kavunu: Aşırı olgun ve kaşıkla yenilen kavun

Kele: Boğa

Kelik: Ayakkabı; eskimiş ayakkabı

Kengi: Romatizma

Kemre: Tezek

Kerpiç: Fırında pişirilmeyip yalnız güneşte kurutulan, kırmızı toprak ve samandan yapılan yapı malzemesi

Kestirme: Tatlı şurubu

Keşik: Sıra, genellikle sulama sırası

Kırı: Sıpa

Kilte: Köpek tasması

Kilteli iğne: Çengelli iğne

Kirbit: Kibrit

Kişilik: Bayramlık giyecek, özel günlerde giyilen elbise

Kişniş: Konya mutfağında hoşaf ve pilav içerisinde kullanılan çok küçük siyah üzüm

Kiyat: Kâğıt

Köfün: Küfe

Kör duman: Sis

Körük arabası: Fayton

Körsek: Işığı az, ısız yer

Kössükle-: Ortalığı karıştırmak, tahrik etmek

Köstek kır-: Zor yürüyen, yürürken düşüveren çocukları iyileştirmek için yapılan bir eylem

Kösül-: Uzanıp yatmak

Kulağı kesik: Her olayı duyan, her şeyden haberi olan kişi

Kuş uçur-: Etrafı gözlemek

Külle: Tandırın hava deliği

Küngül: Çok yaşlı

Lebbi Gardaş: Kahramanı ceylan olan bir Konya masalı

Leğençe: Küçük leğen

Lengeri: Geniş ve yayvan bakır tabak

Loğ: Yuvak taşı. Toprak damların yapımı sırasında toprağı sıkıştırmak için kullanılan silindir taş

Loğman: Numan, Löğmen

Loksan: Noksan

Mâbeyin: Evin giriş ve hol kısmını oluşturan küçük sofa

Madinis: Maydanoz

Malama: Samanla karışık buğday

Mandal: Bağ ve bahçelerde ekim alanı

Marıl: Marul

Mayıs: Yakacak olarak kullanılan büyükbaş hayvan dışkısı

Mesmoğsuz: Hoşlanılmayan kişi

Mest: Üzerine pabuç geçirilen, hafif ve yumuşak deriden yapılan ayakkabı

Metel: Masal

Mıkla: Kıyma ve yumurta ile yapılan bir yemek

Musafdeste gayısı: Bir yanı yeşilimsi, bir yanı al, Konya'ya özgü turfanda kayısı

Muş: Çene

Müsür: Mısır

Neççen: Ne yapacaksın

Nemneşekil: Tuhaf, acayip şey

Noda: Üstü toprakla örtülü saman yığını

Nörecen: Ne yapacaksın

Nörü: Nuri

Nörün: Ne yapıyorsun

Ocut-: Gözünü korkutmak, incitmek

Oğcala-: Avucunda oynamak

Okuntu: Düğün davetiyesi

Omca: Bağ kütüğü

On-: Mutlu olmak, zenginleşmek

Osan-: Bıkmak, usanmak

Otobos: Otobüs

Ödlek: Korkak

Öğle yili: Lodos

Öğün: Vakit, yemek vakti

Öğür: Arkadaş, akran, yaşdaş

Ön-: Gizlice takip etmek

Öncüt: Ödünç

Öneği: İnatçı

Örtme: Evlerin dışında mutfak olarak düzenlenmiş üç tarafı kerpiç, bir tarafı ahşap perdeyle kapatılmış mekân

Ötteğin: Geçen gün

Öykelen-: Kızmak

Öyüntü: Sızıntı

Özek: Boğaz

Paça Tiridi: Sille'de koyunun ayak kısmından alınan et ve ufak ekmeklerden yapılan yemek

Papara: Et suyu ile ıslatılmış ekmek yemeği

Pasaklı: Temiz olmayan, pis

Patatis: Patates

Perşembelik: Kuran Kursu'na giden çocukların her Perşembe günü hocalarına götürdükleri para ve hediyelere verilen ad

Peşkir: İşlemeli havlu, peçete

Pilav dök-: Düğünde Konya'ya mahsus bir dizi yemekle ziyafet vermek

Ponçak: Hayvanların boynuna takılan püskül

Punduna dekketir-: Fırsat kollamak

Puşta: Üzüm bağlarında küçük parsellerin arasında su doldurmak için açılan derin hendekler

Püs: Bazıları yenilen, ağaçların gövdelerinde oluşan yapışkan madde

Rafık: Arkadaş, refik

Sac arası: Konya'da kaymak ve hamur ile yapılan bir tür tatlı

Sadana: Saf, alık, bön

Sadeyağ: Tereyağı

Sahan: Tabak

Sahtekâr: Sahte işler yapan, düzmeci

Salgaraya: Boşuna, rastgele, gelişigüzel

Sap: Demet durumundaki ekinler

Sası: Ahmak; bozulmaya yüz tutmuş yemek

Sayış-: Ödeşmek

Seğirt-: Koşmak

Seki: Yerden biraz yüksek yer

Sele bülücü gibi: Bir Konya deyimi. Kimsesiz, yetim kalanlar için kullanılır; sele içindeki civciv

Senit: Hamur açılan düz tahta

Sıkma: Yufka arasına konulan kıyma, peynir dürümü

Sır ol-: Ölmek, insanın bilmediği bir boyuta geçmek

Sırpat: Şımarık, yüzsüz, söz anlamayan

Sırtar-: Yılışmak

Sıvat: Çeşme

Sille taşı: Sille'deki taş ocaklarından çıkarılan, kolay işlenen, Konya evlerinin taşlık ve hayatlarına döşenen bir çeşit trakit

Sin-: Saklanmak

Singil: Uyuşuk, sünepe

Soğna: Sonra

Sokran-: Kendi kendine söylenmek

Sokurdan-: Lafı ağzında gevelemek, kendi kendine söylenmek

Sor-: Emmek

Söbü: Oval

Söğür-: Ateşte kızartmak

Sufra: Sofra

Sülahi: Sürahi

Sümesine: Öylesine, boşu boşuna

Süphan: Küçük çocuk

Şak: Parça

Şalvar: Beliyle paça ağızları dar, öbür yanları geniş bir çeşit dış giysisi

Şarpadan: Sesli olarak kapamak

Şaştım aşı: Acele ile yapılan yemek

Şebit: Yufka

Şeher: Şehir

Şeker armıdı: Kabuğu çok ince, sulu, çok tatlı, yumuşak Konya'ya özgü bir armut cinsi

Şekerpare: Konya'da yetişen tatlı bir kayısı türü

Şelme: Eskiden kadınların başına aldığı yün örtü

Şenhıyar: Acur

Şerif: Şerife

Şıkdüşen: Konya'da eski evlerin kapılarında kullanılan bir çeşit mandal

Şırla-: Parlamak

Şırlan yağı: Susam yağı. Kandil günlerinde dağıtılan bişi ve katmerlerin kızartılmasında kullanılan yağ

Şişgin: Şımarık

Şivlilik: Konya'da üç ayların başlangıcında yani Recep ayının ilk Perşembe günü ev ev dolaşan çocuklara dağıtılan çerez, akide, meyve kurusu v.b. şeyler

Tahra: Odun kesmek için kullanılan satır

Tahtaboş: Tek veya çift katlı evlerin hayata bakan odalarının önünde yer alan tahtadan yapılmış, üstü yarım çatı ile örtülmüş balkon

Tana: Dana

Tandır: Eski Konya evlerinde bahçe içinde örtme denilen mekânda toprak içine gömülen ekmek vs. pişirmek için kullanılan büyük fırın

Tandır böreği: Ekmek hamurunun içine küflü peynir, soğan, maydanoz, kıkırdak veya kıyma konarak hazırlanan ve tandırda pişirilen, piştikten sonra içine tereyağı konarak sıcak olarak yenen bir çeşit börek

Tandır ekmeği: Toprak içerisine gömülü Konya'ya özgü fırında pişirilen ekmek

Tapışla-: Sırtını sıvazlamak

Tay: Üvey çocuk

Tentene: Dantela

Teres: Kötü huylu

Tezek: Yakacak olarak kullanılan hayvan dışkısı

Tıngırdat-: Alay etmek

Tirit: Tandır ekmeği ve et suyu ile yapılan bir Konya yemeği

Tiyek: Asma sürgünü

Tiyin: Sincap

Tokaloğlu: Konya'da yetişen bir kayısı türü

Tomatis: Domates

Topalak: Bulgur, pirinç ve etle yapılan sulu köfte

Tor: Peştamal, hamam havlusu

Tosbağa: Kaplumbağa

Töngül: Çok yaşlı

Triportör: Halk arasında Arçelik olarak da bilinen bir dönem ulaşım vasıtası olarak kullanılan üç tekerlekli motorlu araç

Türüm türüm: Güzel kokma

Uğrun: Habersiz, gizli

Uğun-: Derin bir acı ile kıvranmak

Umma: Davet bekleme, imrenme

Uyla-: Devam etmek, sataşmak

Uynaş-: Anlaşmak

Uyuntu: Davetsiz misafir

Uz: Sinsi

Ülen: Ulan

Üleş: Leş

Üleş-: Paylaşmak

Ülü: Armağan

Ülük: İbriğin su akan bölümü

Ümmeci: İmece, el birliğiyle bir kişinin işinin görülmesi ve böylece işlerin sıra ile bitirilmesi

Ür-: Havlamak

Üretme: Maya

Üssün: Hüseyin

Ütme: Hile yaparak kazanma

Ütmelik: Ateşte kavrulan yeşil buğday

Üyü-: Uyumak

Vay len vay: Şaşma anlatan bir ünlem

Vazvazla-: Yaşlanmak, ihtiyarlamak

Vıcık vıcık: Çok sulu

Vığıl vığıl: Sayıca çok

Vıttırı vızzık: İşe yaramaz

Villi: Köpek yavrusu

Yağada: Yağ lekesi

Yağır: Kirli, pis

Yaka: Taraf

Yal: Köpek yiyeceği

Yâlak: Yılışık

Yallı: Adi, yılışık

Yamaç: Karşı

Yamış-: Yayılarak oturmak

Yapma: Büyükbaş hayvanların dışkısından kalıplara dökülerek yapılan yakacak

Yaraş: Dalkavuk, yağcı

Yâren: Ahbap, arkadaş

Yarışık ver-: Laf taşımak

Yat geberlik: Konya'da uzun kış gecelerinde yatmadan önce yenilen kahvaltı gibi hafif yiyecekler

Yazı: Ova; kader

Yedi kiremit: Bir çocuk oyunu

Yiğin: Üstün, kuvvetli

Yiğnicek: Hafifmeşrep

Yil: Yel, rüzgâr

Yimiş: İncir

Yini: Yeni

Yitik: Kayıp

Yoğurt Çorbası: Yoğurt ile yapılan bir tür Konya yemeği

Yol çatı: Yol ayrımı

Yu-: Yıkamak

Yumuş: İş

Yumuş buyur-: Emretmek

Yun: Yün

Yun-: Banyo yapmak, yıkanmak

Yüğ: Höyük

Yüğrük: Hızlı yürüyen

Yüğsek: Yüksek

Yüğsün-: Ağır gelmek, usanmak, yapmakta zorlanmak

Yüklük: Odada kapının açıldığı tarafta bulunan çiçeklik, aynalık, kapaklı dolaplar,gusülhane bölümlerine sahip ahşaptan yapılmış sabit bölüm

Yürek kalkması: Kalp çarpıntısı, sıkıntı

Yüzlü: Şımarık

Zamah: Düğünden bir gece önce damat ve arkadaşlarının yaptığı eğlence

Zerde: Bir tür pirinç tatlısı

Zıl-: Kaymak; kaybolmak

Zınar-: Karşı gelmek

Zırpadan: Birdenbire

Zıttına git-: Hoşlanmamak

Ziliya: Zeliha

Ziytin: Zeytin

Zobu: İri yarı, kaba saba adam

Zorlu: Güzel

KAYNAKÇA:

DİKİLİTAŞ, N. Yalçın, "Konyalıca", *Belleten*, 4, Şubat 2005, 27.

KELEŞ, Muzaffer, "Konya'nınm Tadı Sazı Sözü", *Gez Dünyayı Gör Konya'yı*, (Editör: Ahsen Erdoğan), İstanbul 2001, 327 - 333.

ERGUN, Sadettin Nüzhet - Mehmet Ferit UĞUR, *Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı*, Konya 2002.

KİŞMİR, Celâlettin, *Konya Yazıları* (hzl. Mustafa ÖZCAN), Konya 2004.

KÜÇÜKBEZİRCİ, Seyit, *Issız Yuvalar - Konya Türküleri*, Konya 1960.

ODABAŞI, A. Sefa, *Geçmişten Günümüze Konya Kültürü*, Konya 1999.

ODABAŞI, A. Sefa, *Konya Mutfak Kültürü*, Konya 2001, 27 - 30.

OĞUZ, Zeki, *Gelenek ve Görenekleriyle Konya Dağ Köyleri*, Konya 2000.

SAKAOĞLU, Saim - Ali Berat ALPTEKİN, "Konya'da Halk Edebiyatı", *Milli Mücadeleden Günümüze Konya (1915 - 1965)* Cilt: 1, Konya 1999, 353 - 372.

SAKAOĞLU, Saim, *Çaybaşı Yazıları*, Konya 2000.

TOSUN, Bekir, *Tarihte Bozkır ve Çevresi - Taşbaşı*, İstanbul 2003, 230 - 238.

TURGUT, Arif Nüshet, *Eski Konya Evleri*, Konya 2003, 123 - 126.

KAYNAK KİŞİLER:

GÜNDOĞDU, Mehmet K., Konya, 1957, ortaokul.

KUŞ, Nadire, Kızören, 1949, ilkokul.

ÖZÇANAK, Mediha, Konya, 1950, ilkokul.

ÖZÇANAK, Mehmet, Konya, 1945, üniversite.

ŞİMŞEK, Bekir, Kızören, 1921, ilkokul.

DİĞER KAYNAKLAR:

AYVA, Aziz, "Mehmet Ali Köyü (Güneysınır / Konya) Ağzında Kullanılan Bazı Fiiller", Türk Dili, 600, Aralık 2001, 844 - 854.

AYVA, Aziz, "Mehmet Ali Köyü (Güneysınır / Konya) Ağzında Kullanılan Bazı Kelimeler", *Türk Dili*, 609, Eylül 2002, 742 - 753.

AYVA, Aziz, "Mehmet Ali Köyü (Güneysınır / Konya) Ağzından Derlemeler", *Erciyes*, 299, Kasım 2002, 13 - 15.

AYVA, Aziz, "Konya Dağ Köyleri Ağızlarından Derlemeler", *Yeni İpek Yolu / Özel Sayı - Aralık 2003 Konya VI*, Konya 2003, 273 - 280.

GÜNDOĞDU, Mehmet K., "Yerel Folklordan", *Yeni Meram*, 21 Aralık 1992, 4.

KENDİ, A. Cenap, "Yörelerimiz-Törelerimiz/Konya Ağzı Deyimler", *Yeni Konya*, 26 Eylül 1992, 30 Mart 1993. Yazı 25 hafta cumartesi günleri tefrika edilmiştir.

ODABAŞI, A. Sefa, "Konya Ağzından Örnekler", *Yeni Konya*, Kırkambar, 30 Mart 1996'dan itibaren.

ÖNDER, Mehmet, "Etütler: Konya Ağzı Üzerine Çalışmalar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 8 (169), Ağustos 1963, 3146.

SAKAOĞLU, Saim, "Konya İl Merkezinde Tesbit Edilen Bazı Kelimeler Üzerine", *Türk Kültürü*, 27 (312), Nisan 1989, 236 - 241 ve Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1988/ (26 Eylül 1988-3 Ekim 1988), Ankara 1996, 357 - 362.

SAKAOĞLU, Saim, "yüne- Fiili Üzerine", *Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1992 (Ankara 26 Eylül 1992-1 Ekim 1992)* Ankara 1996, 457 - 462.

SAKAOĞLU, Saim, "Az Bilinen Bazı Konya Atasözleri ve Deyimleri Üzerine", *3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı / 1996*, Ankara 1999, 997 - 1104.

SAKAOĞLU, Saim, "Atasözleri İçin Yeni Bir Kaynak: Örnek Dil Cümleleri", *I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, 225 - 235.

SAKAOĞLU, Saim, "Konya Ağzında Kullanımdan Düşmeye Başlayan Bazı Fiiller", *IV. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, İzmir, 25-29 Eylül 2000.

SAKAOĞLU, Saim, "Konyalı Bir Ağız Derleyicisi: Veli Sabri Uyar (1874 - 1954)", *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 20-26 Eylül 2004*, Ankara 2004, 2529 - 2540.

SURAL, Mahmut, (hzl.), "Veli Sabri Uyar'ın Defterlerinden", *Konya'nın Sesi*, 15-29 Temmuz 1978. 13 gün tefrika edilmiştir.

UZ, Mehmet Ali, "Veli Sabri Uyar", *Konya Kültürüne Hizmet Edenler*, Cilt 1, Konya 2003, 9 - 13.

KONYA İLİNDE ÇOCUK SUÇLULUĞU (SOSYAL EKOLOJİ TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE BİR ARAŞTIRMA)

Nilay HOSTA*

ÖZET

Suç; insanlığın var oluşundan beri karşılaştığımız bir olgudur. Zaman içinde var olan bütün sosyal olgular gibi, suç olgusunda da değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimlerin en dikkat çekeni suç işleme yaşının düşmesidir.

Günümüzde çocuk suçluluğu olgusu gerek görsel basında, gerekse yazılı basında sürekli karşımıza çıkmaktadır. Çocuk suçluluğu oranlarının bu kadar çok artması, konu üzerinde dikkatlerin yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, çocuk suçluluğu olgusu, sosyal ekoloji teorisi çerçevesinde açıklanılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal sapma, Suç, Çocuk suçluluğu, Sosyal ekoloji teorisi*

ABSTRACT

Crime is the fact that we come across since existence of humanity. The fact of crime has cahnged in the time as all other social facts. What is the most striking in these changes is decreasing the age of committing crime.

Nowadays the fact of guiltiness of child is all the time stated not only visual but also written press. The rates of the guiltiness of child's increasing in great number causes people to pay attention to the subject. In this work, the fact of the guiltiness of child is tried to be explained in the setting of social ecology theory.

Key Words : *Social deviance, Crime, Juvenile crime, Social ecology theory*

* Arş.Gör., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

1. SOSYAL SAPMA ve SUÇ

Bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürünü ve toplumlardaki rolünü öğrenerek toplumla bütünleşmesi anlamına gelen temel sosyal süreç sosyalleşmedir (Kızılçelik ve Erjem 1994: 383). Birey doğduğu andan itibaren sosyal kontrol mekanizmaları ile tanışır. Sosyalleşme ilk olarak ailede başlar, daha sonra da okulda ve arkadaş çevresinde devam eder. Doğumdan, bireyin ölümüne kadar sürecek olan bu sosyalizasyon süreci ile birey topluma hazırlanır. Sosyalizasyon süreci ile içinde yaşadığı toplumun kültürün belirlediği örf, adet, gelenek, görenek, hukuk kuralları gibi sosyal kontrol mekanizmalarının kontrolüyle içinde bulunduğu kültüre uygun hareket etmeyi öğrenir. Fichter'e (1996: 22) göre sosyalizasyon kişinin çevresindekilerle arasındaki iletişim sürecidir. Sosyalizasyon süreci sürekli olarak bireyin dışında cereyan eder. Sadece çocukları ve topluma yeni gelen göçmenleri değil, toplumdaki tüm bireyleri etkiler. Bireylere toplumun ve kültürün sürekliliği için gerekli olan davranış örüntülerini temin eder.

Sosyal gruplar ve toplum, üyelerinin normlara uyması konusunda baskı uygularlar. Grup baskısı insan davranışı üzerinde etkilidir, ancak grup üyelerinin normlara her zaman uyumu söz konusu değildir. Bireyin gelenek, görenek, örf ve adetlere uymaması davranışına sapma, sapma davranışında bulunan bireylere de sapkın denilmektedir. Kızılçelik ve Erjem'e (1994: 357) göre sapma " Bir sosyal gruba ait normların bireyin yapmış olduğu hareket sonucu ihlal edilmiş olmasıdır. "

Tarihin ilk dönemlerinden beri, gruptan topluma kadar her sosyal yapıda, her dönemde sapma davranışı gözlemlenmiştir. Sapma davranışı tepki ile karşılanır. Yalnız toplumun davranış kurallarına uymamak ile hukuk kurallarına uymamak aynı tarz tepki ile karşılanmaz. Toplumun davranış kalıplarına uymamanın yaptırımı yazılı değildir. Toplum içinde kınanma, toplum dışına çıkarılma, ayıplanma gibi yaptırımları vardır. Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki, örf, adet, gelenek ve göreneklere uymamanın yaptırımları toplumdan topluma değişmektedir, hatta aynı toplum içinde bile zaman içinde değiştiği gözlemlenmiştir. Bir toplumda sapma olarak değerlendirilen bir davranışın, zaman içinde normal algılanması - tam tersi de olabilir yani normal bir davranışın zamanla sapma olarak algılanması- gözlenebilir.

Geçmişten günümüze sapma algılayışında farklılık olduğu gibi, toplumlar arası farklılıklar gözlenmektedir. Hollanda'da yasalar, eşcinsel çiftlerin evlenmesine izin verirken, Türkiye'de böyle bir şey söz konusu değildir. Türkiye'de erkek öğrencilerin bir arada kalması gayet normal karşılanırken, Hollanda'da erkek öğrencilerin aynı evde kalması, onların eşcinsel olabileceğinin düşünülmesine neden olur. Peki toplumdan topluma değişen, hatta zaman içinde aynı topumda bile farklılık gösteren sapma olgusu, toplumun belirli kesimlerinde farklılık gösterebilir mi? Sorumuzun cevabı evettir. Çünkü aynı toplum içinde bile, sapma farklılık gösterebilir.

Suç en genel anlamda, yasalar tarafından belirlenen kurallara uymayan davranışlardır. Birey suç davranışında bulunduğunda, yasalar tarafından önceden belirlenen cezai yaptırımlara maruz kalır. Marshall (1999: 702) ise suçu " Kişisel alanı aşıp, kamusal alana giren ve yasak olan kural ya da yasaları çiğneyen, buna bağlı olarak meşru cezaların ya da yaptırımların uygulandığı ve kamusal bir otoritenin (devlet yada yerel bir kuruluş) müdahalesini gerektiren fiiller " şeklinde tanımlar.

İnsanlığın varoluşundan beri suç da var olagelmiştir. Hatta suçun tarihçesinin ilk insanla beraber başladığını söyleyebiliriz. Tek tanrılı dinlerde bile, suçun ilk insanla birlikte anıldığını görüyoruz, Adem ile Havva'nın yasak meyvayı yemesi, ceza olarak da dünyaya gönderilmeleri, suç olgusuna ilk örneğini vermek adına önemlidir. Suç tarihçesinin bu kadar eski olmasından ötürü, suç olgusu sosyal problemler arasında en çok ilgi çeken konulardandır. Suç olgusunun sadece nedenleri değil, iniş çıkışları ve işleniş biçimleri de ilgi çekmiştir. Suçun tarihsel gelişimine bakıldığında, her dönemde suç ile ilgilenildiğini ve farklı açılardan bakıldığını söyleyebiliriz. Teolojik çağda suç, akıl sahibi insanın elde edeceği menfaati ve maruz kalacağı cezayı göz önüne alarak yaptığı seçim olarak kabul edilmiştir. Bu fikir, halen günümüzde ceza hukukunun temelini oluşturmaktadır. Pozitif çağda suç, gözlem ve deney metodundan yararlanılarak, şartların sonucu tabii bir olay olarak izah edilmektedir ki, bu metot 19. yüzyılın sonundan günümüze kadar uygulanmıştır.

Socrates, Platon, Aristode, Hesioda gibi birçok Yunan şair ve filozofu suç üzerine çeşitli düşünceler ileri sürmüşlerdir. Oedipe trajedi ve

efsanesinde suç, tanrının lanetine uğramak fikri ile ilişkilendirilmiştir. Suçlu ise, tanrının lanetine uğramış kişidir (Soyaslan 1998:14).

Eski Yunan'da kişinin manen özgür olduğu kabul edilerek, Zeus'a itaatin kişiyi beraat ettirdiğine, kişinin itaat edip etmemekte serbest olduğuna işaret edilmiştir. Eschyle gibi yazarlar tanrılara itaatin cezalandırmayı engellediğini kabul etmemektedir.

Suç toplumların tarihinde asla yadsınmayacak bir yere sahiptir. Çünkü " Suç, insani eylem faaliyeti olarak bir kere sübjektif karakterlidir ve insanın tabiri yerinde ise içi ile bağımlıdır. Suç belirli şartlar içerisinde failinin sübjektif ve kolektif kişiliğini yansıtmaktadır. Suç böylece aynı zamanda irade, ihtiras ve duyguların eğilimlerin bir tezahürüdür. Suç aynı zamanda insanın iradi eylemidir" (Dönmezer 1994:47). Görmez'e (1991:83) göre araştırmalarda karşımıza çıkan kesin bir yargı var ki, o da suçun her toplumda mevcut olduğudur. Suç, insanlığın varoluşundan beri vardır ve gelecekte de var olacaktır. Suçsuz toplumun olması mümkün değildir .

Toplumların ve insanların tarihinde önemli bir yere sahip olan suç olgusu ile ilgili araştırmalarda görülen ve asla yadsınmayacak bir gerçekte suçluluk yaşının giderek düşmesidir. Suç işleme yaşının düşmesiyle birlikte, küçük suçluların suç işleme potansiyellerinin yetişkin suçlulardan farklı olmadığı anlaşılmıştır. Hemen her türlü suç olgusunda, çocuk faillerin olduğunun gözlenmesi bunun açık bir örneğidir.

Çocuk suçluluğu olgusu eski çağlardan itibaren varolan bir olgudur. Bu nedenle çocuk suçluların yargılanma esasları eski çağlardan beri farklı olarak değerlendirilmiştir. Centel'e (2001:123) göre, ceza hukukunda yaş küçüklüğü kusur yeteneğini etkileyen bir haldir. Ceza sorumluluğunun başlaması için, insanların belli bir olgunluğa erişmesinin eski hukuk sistemlerinden itibaren arandığı görülmektedir.Örneğin; Roma hukukunda on iki levha kanunlarından itibaren ceza sorumluluğu buluğa ermeyle bağlı tutulmuş, kilise hukukunda yedi yaşından küçüklerin kasıtlı davranamayacakları kabul edilmiştir .

Dönmezer'e (1994:241) göre; Çocuk suçluluğunun tanımı çeşitli ölçütlere göre yapılmaktadır. Ceza hukukuna göre " Ceza kanunlarının yasakladığı hareketleri bilerek işleyen kişiler suçludur". Ceza yasaları açısından suçlu çocuk deyimindeki çocuk, belirli yaşta olduğundan dolayı hafifletilmiş ceza sorumluluğu olan küçükleri kapsar.

2. SOSYAL EKOLOJİ TEORİSİ

Çocuk suçluluğu olgusu incelenirken, özellikle çocuğun yaşadığı sosyal ve fiziki çevrenin etkisini göz ardı etmemek gerekir. Zulliger'e (1979:10) göre " Bir hırsızlık ortamında yaşayan çocuklar, ister istemez hırsızlıkta alır soluğu.Çalıp çırpar, hiçbir vicdan azabı duymazlar, duydukları tek şey varsa oda, yakalanıp cezalandırılacakları korkusudur. Derinlik psikolojisinden de bildiğimiz üzere, bir insan başkalarıyla özdeşleşti mi, özdeşleştiği kimsenin dış özelliklerini alıp benimsemez, ahlaksal davranışlarını da ruhuna aktarır.Çevresel koşullar, hırsız yetişmesine yol açabilir bir çocuğun ama yine çevresel koşullar, hırsız bir çocuğu bu kötü huyundan vazgeçirebilir." Bu nedenle çocuk suçluluğu olgusunun fiziksel ve sosyal çevrenin etkisinden soyutlanması düşünülemez.

Ekoloji, bitki ve hayvanların yaşadıkları ve büyüdükleri yerde birbirleriyle ve doğal ortamla olan ilişkilerini inceler. Sosyal ekoloji ise, insan ve çevre arasındaki ilişki olarak ifade edilebilir (İçli 1999: 83). Ekoloji ve suç arasındaki bağlantıları inceleyen ilk çalışmalarda suçlunun içinde bulunduğu ve yaşadığı sosyal çevre üzerinde durulmuştur. Coğrafi durumun ve özellikle iklimin, suçluluk üzerindeki etkileri, kriminolojik yönde istatistik araştırmalara girişildiği günlerden itibaren araştırmacıların dikkatini çeken konulardan olmuştur.

Biyoloji bilimine ait bir kavram olan ve organizma ile çevre arasındaki ilişkileri inceleyen " ekoloji ", sosyologlarca kriminolojide de kullanılmaya başlamıştır. Ekoloji ile uğraşanlar suçu, çevrenin değişimi ile birlikte ortaya çıkan sosyal değişmenin bir fonksiyonu olarak açıklamaya çalışır. Ekoloji ve suç ile ilgili olarak yapılan çalışmaların başlangıcı 1800'lü yıllara, özellikle 1840 yılında İngiltere de yapılan çalışmalara dayanır. 1856 yılında Turner gençlik suçluluğunun çocuk çetelerinde hakim olanın arkadaşlık duygusunun yarattığı birlik bilinci sonucu ortaya çıktığını, bunun Londra için özel problemler yarattığını söylemiştir. Guerry yaptığı çalışmalarda, şehirlerde suç bölgeleri olarak adlandırılan, yüksek oranda suç işlenen bölgelerde mala karşı suçların yoğun olduğunu göstermiş, Paris gibi endüstrileşmenin yoğun olduğu şehirlerde, limanlarda özellikle potansiyel suçluların artma eğiliminde olduğunu

belirtmiştir. Şehirlerde bazı bölgelerde göreli ekonomik eşitsizliğin ve istihdam imkanlarının sınırlı olmasının suç oranlarını yükselttiği belirtilmektedir (www. ekoloji. org/makale/toplumsalekoloji. pdf.).

Suçun çözümlenmesinde kişi yerine çevreyi öne çıkaran Robert E.Park ve Ernest W. Burgess sosyal ekoloji teorisine önemli katkı sağlamışlardır. Onlar ilk olarak kentlerin gelişim süreçleri ile ilgilenmişlerdir. Bu süreci anlayıp açıklamaya yönelik olarak da, ekolojik süreçleri de belirten bir şehir planı çıkarmışlardır.

E. Burgess'e göre çağdaş Amerikan şehri, birbiri üzerine etki yapan etmenlerin yokluğu halinde, merkezleri bir, içiçe beş daire halinde tanımlanabilecek beş bölgeden meydana gelir (Dönmezer 1994: 184). Özellikle Burgess'in çemberler teorisi olarak adlandırılan teorisi şehri beş blgeye ayırır. Bu bölgeler tek merkezli merkez iş çevreleri bölgesinden, şehir dışında oturanların yerleşim bölgesine doğru çemberler oluşturur. Her bölgenin kendine has yapısı, organizasyonu, kültürel özellikleri ve kendi bölge özelliklerini yansıtan oluşturan, kendine has sakinleri vardır (İçli 1999: 86).

Araştırmamıza temel teşkil eden " sosyal ekoloji teorisi " çerçevesinde Shaw ve McKay, suçu şehir hayatı içinde bulunulan şartlar ve şehrin ekolojik gelişimi içinde açıklar (Siegel 1995: 182). Buna göre yüksek suçluluk bölgelerinde, mala karşı işlenen suçların çokça görüldüğünü, yokluğun, oyun grupları ve çetelerin yoğun olduğunu, kiraların çok ucuz olduğunu, farklı kültürel yapıların iç içe olduğunu ve sosyo - kültürel yetersizliğin bulunduğunu tespit etmişlerdir (Caldwell ve Nardini 1977: 189). Shaw ve McKay suçlu bölgelerde özellikle çocuk suçluluğunun çok yaygın olduğunu söylerler ve bu konu üzerinde araştırma yapmışlardır. Çünkü bu bölgelerde nüfus yapısının istikrarsızlığı göze çarpar. Sanayinin hakimiyeti altındaki bu bölgelerde nüfus yapısı sürekli değişmektedir, bu da oturmuş komşuluk ilişkilerini ve dolayısıyla da bireylerin birbirlerine bağlılığını azaltmaktadır. Dönmezer'e (1994:187) göre gerçekten sözü edilen yüksek suçluluk bölgeleri sosyal dayanışma, birlikte yaşama ve kamuoyu bakımından zorunlu olan kültür geleneklerine ve kurumlarına malik değildir. Sözü geçen bölgeleri giderek ticaret ve sanayinin istila edişi, geniş surette farklı kültür mirasına sahip ve çeşitli benzeşme ve kendini çevreye uydurma safhalarında bulunan değişik kültür ve ırk grupları, ailelerin ekonomik güven içinde bulunmayışları, yeterli refaha kavuşur kavuşmaz buralardan kaçmak eğilimleri şehrin bölgelerinde sabit ve etkili bir komşuluk ve birlikte yaşama organizasyonun gelişmesini imkansız kılmasa bile çok güçleştiren unsurları teşkil etmektedir. Bu yapısını kaybetmiş, erime, çözülme halinde olan toplumlar, çocuğun harketleri için sosyal bakımdan kabul edilecek ve devamlı gelişme için gerekli, sıhhatli sosyal hayat ve kültür standartlarını vermek gücünde değildirler .

Shaw ve McKay'ın çocuk suçluluğu hakkındaki görüşleri kısaca; sosyal hayat içinde çok hızlı değişikliklere maruz kalan çocuğun geleneksel kalıplar içindeki davranışlarında çelişkiye düştüğünü, bunun yanında komşuluk ilişkilerinin yok olmasının, gerek aile gerekse içinde yaşanılan çevrede sosyal kontrol sağlayıcı bütün öğelerin ortadan kalkmasının, yaşadıkları çevrede kanunsuzluğun hayat tarzı halini almasının ve yetişkin suçlu oranının fazla olmasının çocuk suçluluğunun da artmasına neden olduğunu belirtmişlerdir.

Sosyal ekoloji teorisinin izahında da belirtmeye çalıştığımız gibi, fiziksel çevre, suçluluk özellikle de çocuk suçluluğu üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Ancak burada dikkat etmemiz gereken bir nokta, fiziksel çevrenin etkisi ile sosyal çevre etkisinin iç içe geçmiş olmasıdır. Bir etkenin çocuk suçluluğu üzerinde etkisini incelerken onu tek belirleyici olarak alamıyoruz. Çünkü birbiri içine geçmiş faktörleri ayırmamız çok güç olmaktadır. İşte bu nedenle fiziki ve sosyal çevrenin etkilerini bir arada incelememiz gerekmektedir.

3. ARAŞTIRMA ÖRNEKLEMİ ve BULGULARI

Yaşanılan fiziki ve sosyal çevrenin çocuğun suça yönelmesindeki etkisini araştırmaya yönelik olan çalışmamız, 2005 yılında Konya ilinde yapılmıştır. Bu çalışma ile ilk olarak; sosyal ekoloji teorisinin bakış açısından suç işledikleri için Doğanlar Çocuk Polisi'nde bulunan, 10 - 17 yaş aralığındaki çocukların yaşadığı yerin özellikleri, ailesel özellikleri, arkadaş çevrelerinin özellikleri, eğitim düzeyleri, ekonomik durumları, ailelerinde suç işleyen bireylerin bulunup bulunmadığı gibi özellikleri araştırmayı hedeflemektedir. Suç işlediği için ifadesi alınmak üzere çocuk polisine getirilen çocuklar - deney grubu ve lise öğrencileri - kontrol grubu olmak üzere iki grup oluşturulmuştur. Kontrol ve deney gruplarının oluşturulması, yaşanılan sosyal ve fiziki çevre etkilerinin daha net görülmesini

sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.

3. 1. Ankete Katılan Çocukların Özellikleri

Araştırmamızda elde ettiğimiz verilere göre suç işlediği için çocuk polisine getirilen çocukların tamamına yakını erkektir (% 97,3) ve büyük çoğunluğu 13 - 16 yaş aralığında yer almaktadır (% 69,3). Ancak 10 yaşından küçük çocuklara dahi rastlanılması, suç işleme yaşının giderek düştüğünün kanıtıdır.

Tablo : 1 Öğrenim Durumu

	LİSE		DOĞANLAR Ç.P.	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Okur-yazar	-	-	4	5,3
İlkokul mezunu	-	-	9	12,0
Ortaokul terk	-	-	13	17,3
Ortaokul mezunu	-	-	25	33,3
Lise terk	-	-	9	12,0
Lise mezunu	-	-	2	2,7
Lise öğrencisi	75	100	13	17,3
Toplam	**75**	**100**	**75**	**100**

Öğrenime devam etmenin çocuk suçluluğunu azaltan bir etken olduğunu söylememiz mümkündür, ayrıca suç işleyen çocukların öğrenim düzeylerinin düşük olduğunu görüyoruz. Lise mezunu olanların oranı % 2,7 iken, ortaokul terk ve ilkokul mezunu olanların oranı % 29,3 olarak bulgulanmıştır.

Amerika'da mahkumlar üzerinde yapılan araştırmalar, okuma - yazma bilmeyenlerin oranının yüksek ve eğitim seviyesi yüksek olanların oranının çok düşük olduğunu ortaya koymuştur (Dönmezer 1994; 225).

Tülin İçli'nin (1992:46) "Türkiye'de Suçlular" adı ile yayınlanan ve 1975, 1980 ve 1985 yıllarını kapsayan araştırmasının sonuçlarını incelediğimizde, öğrenim düzeyi ile suç arasında negatif korelasyon olduğunu görüyoruz. Hem kadın, hem de erkek suçlularda gözlenen en belirgin özellik ise, en yüksek suç oranının okur - yazar fakat ilkokul mezunu olmayanlarda olduğunu görüyoruz. İlkokul mezunu olan kadın ve erkek suçluların ikinci sırada yer aldığını görüyoruz.

Deney grubunda haftada 1 - 2 kez alkol kullanırım diyenlerin oranı % 10,7 iken, bu oran kontrol grubunda % 2,7'dır. Ayrıca daha önce hiç alkol kullanmadığını söyleyenlerin oranı deney grubunda % 57,3 , kontrol grubunda % 72,0 olarak bulgulanmıştır.

Tablo 2 : Suç işleyip işlemedikleri

	LİSE		DOĞANLARÇ.P.	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Boş bırakanlar	-	-	1	1,3
Suç işledim,				
Hüküm giymedim	1	1,3	19	25,3
Suç işledim,				
Hüküm giydim	-	-	2	2,7
Hiç S.işlemedim	74	98,7	53	70,7
Toplam	**75**	**100**	**75**	**100**

Kontrol grubundaki çocuklara daha önce suç işleyip işlemedikleri sorulduğunda; kontrol grubunda daha önce hiç suç işlemeyenlerin oranı % 98,7 iken, suç işleyen fakat hüküm giymeyenlerin oranı % 1,3 olarak bulgulanmıştır. Deney grubundaki çocuklara daha önceden suç işleyip işlemedikleri sorulduğunda; daha önce hiç suç işlemeyen öğrencilerin oranı % 70,7 iken, suç işleyen fakat hüküm giymeyenlerin oranı % 25,3 olarak hesaplanmıştır. % 2,7 suç işleyen ve hüküm giyenlerin oranıdır.

Ankete katılan çocukların daha önceden suç işlemiş olmaları, daha sonra suç işlemelerinde etkilidir. Bunu elde ettiğimiz sonuçlarda da açıkça görülmektedir. Daha önceden suç işleyen çocukların anket yapıldığı anda da suç işledikleri için çocuk polisinde bulunduklarını görüyoruz.

Tablo 3 : Daha önce polisle sorun yaşayıp yaşamadıkları

	LİSE		DOĞANLAR Ç.P.	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Sorun Yaşamadım	66	88,0	59	78,7
Trafik Sorunu Yaşadım	3	4,0	2	2,7
İlgim olmadan yanlış anlaşılmay-la nezarette kaldım	5	6,7	6	8,0
Nezarette kaldım	1	1,3	8	10,7
Toplam	**75**	**100**	**75**	**100**

Kontrol grubunda yer alan çocklara daha

önceden polisle başlarının derde girip girmediği sorulduğunda, sorun yaşamayanlar % 88,0 , trafikle ilgili sorun yaşayanlar % 4,0 , yanlış anlaşılmadan dolayı nezarette kalanlar % 1,3 oranına sahiptir. Deney grubunda yapılan ankete katılanlara daha önceden polisle başlarının derde girip girmediği sorulduğunda, sorun yaşamayanlar % 78,7 , trafikle ilgili sorun yaşayanlar % 2,7 , yanlış anlaşılmadan dolayı nezarette kalanlar % 8,0 oranına sahiptir.

Tablo 4 : Düzenli bir işte çalışıp çalışmadıkları

	LİSE		DOĞANLARÇ.P.	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Düzenli İşi Olan	6	8,0	26	34,7
İş Buldukça Çalışan	4	5,3	18	24,0
Sadece Yaz Ayların Çalışan	16	21,3	8	10,7
Babasına Yardımcı olan	10	13,3	13	17,3
Çalışmayan	39	52,0	10	13,3
Toplam	**75**	**100**	**75**	**100**

Kontrol grubuna çalışıp çalışmadıkları sorulduğunda çalışmayanların oranı % 52,0 , sadece yaz aylarında çalışanların oranı % 21,3 , babasının yanında yardım amaçlı çalışanların oranı % 13,3 , düzenli bir işe sahip olanların oranı % 8,0 ve iş buldukça ara sıra çalışanların oranı da % 5,3 olarak bulgulanmıştır. Deney grubunda yapılan ankete katılan suç işlemiş çocuklara, çalışıp çalışmadıkları sorulduğunda; çalışmayanların oranı % 13,3 , sadece yaz aylarında çalışanların oranı % 10,7 , babasının yanında yardım amaçlı çalışanların oranı % 17,3 , düzenli bir işe sahip olanların oranı % 34,7 ve iş buldukça ara sıra çalışanların oranı da % 24,0 olarak bulgulanmıştır.

Çocuğun iş hayatına, vaktinden önce karışması, onun çeşitli çevrelerle temasa gelmesini, ekonomik güdülenmelere (motivasyonlara) vaktinden önce maruz kalmasını, eğitim yoluyla kötü etkilere direnmeyi sağlayacak manevi desteklerden yoksun duruma düşmesini sonuçlamakta ve suça yöneltmek hususunda önemli bir etmen niteliği göstermektedir. Çocuk emeğinin zararlı etkisi özellikle büyük şehirlerde çocukların gerek sanayide, gerek uzmanlığa dayanmayan ayak işlerinde kullanılmaları halinde görülmektedir (Dönmezer 1994; 297).

3. 2. Ankete katılan Çocukların Ailesel Özellikleri

Tablo 5 : Ailelerindek üye sayısı

	LİSE		DOĞANLAR Ç.P.	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
3 Kişi	5	6,7	5	6,7
4 Kişi	23	30,7	8	10,7
5 Kişi	24	32,0	23	30,7
6 Kişi	14	18,7	14	18,7
7 Kişi	6	8,0	11	14,7
8 Kişi	1	1,3	7	9,3
9 Kişi	1	1,3	5	6,7
10 Kişi	1	1,3	2	2,7
Toplam	**75**	**100**	**75**	**100**

Kontrol grubundaki çocukalrın ailelerindeki üye sayısının yüzdelik oranlarına baktığımızda; ailedeki üye sayısı 3 kişi olan öğrencilerin yüzdelik oranları % 6,7 , 4 kişi olanların % 30,7 , 5 kişi olanların % 18,7 , 6 kişi olanların % 18,7 , 7 kişi olanların % 8,0 ve 8-9-a0 kişi olanların yüzdelik oranları % 1,3 ' dür. Deney grubunda yer alan çocukların ailelerindeki üye sayısına baktığımızda; % 30,7 ile ailesi beş kişi olanlar ilk sırada, % 18,7 ile ailesi altı kişi olanlar ikinci sırada, % 14,7 ile ailesi yedi kişi olanlar üçüncü sırada yer almaktadır. En az orana sahip olan ise % 2,7 ile ailesi on kişi olanlar son sırada yer almıştır.

Ailenin genişliği ancak diğer bazı şartlarında katılması ile suçu etkileyecek bir faktör olabilir. Fakat aile genişledikçe çocuğa gösterilen ilginin azalması, çocuğun suça yönelmesinde etkili olabilir. Ev nüfusunun kalabalık olması ve çocuğun çok kardeşe sahip olması, çocuğa olan ilgiyi azaltmakta, bu da çocuğun kontrolsüz ve suça meyilli olmasına neden olmaktadır.

Anne - babalarının özelliklerine baktığımızda ise, suç işleyen çocukların anne - babalarının öğrenim düzeyi de düşüktür. Suç işleyen çocuklarda anne - babası üniversite mezunu olan yok iken, anne - babası ilkokul mezunu ilkokul mezunu olan çocuklar en yüksek orana sahiptir (Babası ilkokul mezunu olanların oranı % 53,3 , annesi ilkokul mezunu olanların oranı % 58,7). Ayrıca babanın düzenli bir işe sahip olmaması ve annenin çalışmamasının çocuğun

suç işlemesi üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. Babasının iş bulduğu zaman çalıştığını söyleyen çocukların oranı lisede okuyanlarda % 6,7 iken, suçlu çocuklarda % 12,0 'dır. Babasının işsiz olduğunu söyleyenlerin oranı ise lisede okuyan çocuklarda % 1,3 iken, suçlu çocuklarda bu oran % 8,0 olarak bulgulanmıştır.

Tablo 6 : Ailelerinin kontrol düzeyleri

	LİSE		DOĞANLAR Ç.P.	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Umursamazlar	3	4,0	9	12,0
Sorarlar ama İlgilenmezler	7	9,3	10	13,3
Kontrol Ederler	48	64,0	36	48,0
Çok Sıkı Kontrol Ederler	17	22,7	20	26,7
Toplam	**75**	**100**	**75**	**100**

Ankete katılan öğrencilere aile fertlerinin onların ev dışında kimlerle, nerede olduklarını ve neler yaptıklarını kontrol edip etmedikleri sorulduğunda, kontrol grubundaki çocukların % 64,0 'ı ailelerinin kendilerini kontrol ettiğini, % 22,7 ' si ailelerinin kendilerini çok sıkı kontrol ettiğini, % 9,3 'ü ailesinin sorduğunu ama gerçekten ilgilenmediğini, ve % 4,0 ' ü de ailesinin kendisini hiç önemsemediğini söylemiştir.

Deney grubunda yapılan ankete katılanlara aynı soru sorulduğunda; çocukların % 48,0 'ı ailelerinin kendilerini kontrol ettiğini, % 26,7 ' si ailelerinin kendilerini çok sıkı kontrol ettiğini, % 13,3 'ü ailesinin sorduğunu ama gerçekten ilgilenmediğini, ve % 12,0 ' ü de ailesinin kendisini hiç önemsemediğini söylemiştir.

Suç işleyen çocuklarda ailenin çocuk üzerindeki kontrol düzeyi düşük, çocuklarda ise anne - baba ile olan ilişkiler zayıftır. Disiplin çocuk gelişimde en önemli faktör olarak niteleyebileceğimiz olgulardandır. Gerek disiplin azlığı, gerekse aşırı disiplin çocuk gelişiminde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Ailenin çocuklarının devamlı beraber olduğu arkadaşlarını tanıması, çocuğunun kimlerle vakit geçirdiğini bilmesi açısından son derece önemlidir. *

Burt incelemelerinde suç işleyen ve işlemeyen çocuk grupları arasında yapılan mukayeseli araştırmalar bakımından en önemli unsurun ev içindeki disiplinle ilgili olduğunu açıklamaktadır. Burt'a göre kötü disiplin şekli suçlu çocukların ailelerinde 6,9 defa daha fazladır. Kötü disiplin ise şu şekillerde gözükmektedir; ebeveyn disiplin konusunda ilgisiz olmaları ve fikri ahlaki zaafları dolayısıyla disiplininde zayıf olması, çocuğun kontrolü konusunda eşler arasında mutabakat bulunmaması, çok sıkı, aşırı derecede sıkı disiplin Burt'tan aktaran Dönmezer 1994; 249).

Tablo 7 : Ekonomik Durum

	LİSE		DOĞANLAR Ç.P.	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
250 Milyondan az	-	-	11	14,7
250-350 Milyon Arası	3	4,0	10	13,3
350-450 Milyon Arası	13	17,3	21	28,0
450-550 Milyon Arası	13	17,3	22	29,3
550 Milyondan Fazla	46	61,3	11	14,7
Toplam	**75**	**100**	**75**	**100**

Ankete katılan öğrencilerin ailelerinin ortalama aylık gelirleri sorulduğunda en yüksek değerin % 61,3 ile 550 milyondan fazla diyenlerin olduğunu görüyoruz. 350-450 milyon arası ve 450-550 milyon arası diyenlerin % 17,3 ile eşit oranda olduğunu ve % 4,0 ile 250-350 milyon arasının en az orana sahip olduğunu görüyoruz. Deney grubunda yapılan ankette ailelerinin ortalama aylık gelirleri sorulduğunda en yüksek oranın % 29,3 ile 450-550 milyon arası diyenlerde olduğunu ancak çok az bir farkla % 28,0 ile 350-450 milyon arası diyenler gelmektedir. 250 milyondan az diyenler % 14,7 ve 250-350 milyon arası diyenler % 13,3 oranındadır.

Ekonomik durumun suçu tetikleyici bir neden olduğu düşünülmüştür. Belirgin olarak ortaya çıkan özellik ise, ekonomik durumun çocuğun suç işlemesi üzerindeki diğer faktörleri tetiklediğidir. Ekonomik durum, özellikle ailenin çocuk üzerindeki otoritesinin zayıflatmasına ve ailenin çocuk üzerine olan ilgisinin azalmasına neden olmaktadır.

Çocukların suça yönelmesinde etki eden

faktörlerden biri de ailenin sosyo - ekonomik yapısıdır. Çocuk suçluların, ailelerinin ekonomik durumu ile ilgili araştırmalarda, bu çocukların genel olarak ekonomik düzeyleri düşük olan ailelerden geldikleri ortaya çıkmıştır (İçli 1999; 237).

3. 3. Ankete Katılan Çocukların Yaşadıkları Yer ve Arkadaş Çevrelerinde Suç

Arkadaş çevresinde alkol ve uyuşturucu kullanımı ile kumar oynama alışkanlığı oranlarına baktığımızda; deney grubu ile kontrol grubu arasında çok belirgin bir fark görülmemektedir.

Tablo 8 : Arkadaş Çevrelerinde Suç İşleyen Olup Olmadığı

	LİSE		DOĞANLAR Ç.P.	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı**	**Yüzde**
Suç işleyip, hüküm giymeyen	10	13,3	15	20,0
Suç işleyip hüküm giyen	3	4,0	7	9,3
Hiç suç işleyemeyen	62	82,7	53	70,7
Toplam	**75**	**100**	**75**	**100**

Çocukların arkadaş çevrelerinde suç işleyen olup olmadığına baktığımızda; arkadaşlarımdan hiç suç işleyen yok diyenlerin oranı lisede % 82,7 iken, suç işleyen çocuklarda bu oran % 70,7 'dir. Aynı şekilde arkadaşları arasında suç işleyip hüküm giyenler olduğunu söyleyenlerin oranı lisede % 4,0 iken, suç işleyen çocuklarda % 9,3 olarak bulgulanmaktadır. Görüldüğü üzere arkadaşlarının suç işleme oranları suç işleyen çocuklarda daha yüksektir.

Aile bireyleri, akrabalar, çocuğun arkadaş çevresi ve yaşadığı çevrede kötü alışkanlıkların yaygınlığı (alkol kullanımı, uyuşturucu kullanımı ve kumar oynama alışkanlığının olması) ve suç işlenmesi, çocuğun gerek kötü alışkanlıkları, gerekse suçu, yanlış olarak görmemesine neden olmaktadır. Yaşadıkları çevrede alkol ve uyuşturucu kullanımı ile kumar oynama alışkanlığına tepki gösterilmemesi çocuklarda bu davranışların normal olarak algılanması sonucunu doğurur bu da çocukların bu davranışlara yönelmesinde etkilidir. Suç işleyen çocukların yaşadıkları çevrede alkol kullanımına ve suç işlenmesine verilen tepkilere baktığımızda, lisede okuyan çocukların yaşadıkları yerdeki verilen tepkilere göre daha yumuşak olduğunu görüyoruz. Suç işleyen çocukların yaşadıkları yerde alkol kullanımını normal olarak görenlerin oranı % 45,3 iken, bu oran lisede okuyan çocuklarda % 32,0' dır.

Tablo 9 : Suç İşlenmesine Yaşanılan Çevrenin Tepkisi

	LİSE		DOĞANLAR Ç.P.	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı**	**Yüzde**
Hiçbir şey olmamış gibi	8	10,7	14	18,7
İyi gözle bakılmaz	33	44,0	28	37,3
Aileleri onu kabul etmez	12	16,0	5	6,7
Tekrarlanılacağından korkulur	15	20,0	20	26,7
Kız verilmez	7	9,3	8	10,7
Toplam	**75**	**100**	**75**	**100**

Suç işleyenlere nasıl davranıldığına baktığımızda ise, deney grubunda bulunan çocukların % 18,7'si hiçbir şey olmamış gibi davranılır derken, lisede okuyan çocuklarda bu oran % 10,7 olarak gözlenmiştir. Ancak tekrarlanılacağından korkulur diyenlerin oranı deney grubuna % 26,7 iken, kontrol grubunda % 20,0 olarak bulgulanmıştır.

Yaşanılan çevre ve ekonomik durum çocuğun suça yönelmesinde dolaylı olarak çocuğu etkilemektedir. Suç işleyen çocukların ikamet ettikleri yeri % 37,3 oranıyla kenar mahalle ve % 13,3 oranıyla da gecekondu mahallesi olarak tanımladıkları bulgulanmıştır.

Tablo 10: Yaşanılan Çevrede Suç İşlenme Sıklığı

	LİSE		DOĞANLAR Ç.P.	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı**	**Yüzde**
Hiç duymadım	17	22,7	18	24,0
Çok ender	33	44,0	21	28,0
Arada sırada	23	30,7	23	30,7
Sık olarak	2	2,7	10	13,3
Çok sık	-	-	3	4,0
Toplam	**75**	**100**	**75**	**100**

Yaşanılan çevrede suç işleme sıklığına baktığımızda; deney grubundaki çocukların % 13,3'ü sık olarak işlendiğini ve % 4,0 'ü çok sık işlendiğini belirtirken, kontrol grubundaki çocuklarda sık olarak suç işlenir diyenlerin oranı % 2,7 iken, çok sık suç işlenir diyen olmamıştır.

Yaşanılan çevrede komşuluk ilişkilerine baktığımızda; suç işleyen çocukların % 40,0'ı komşularıyla aile gibi olduğunu söylerken, lisede okuyan çocukların % 61,3'ü aile gibi olduklarını belirtmiştir. Kimse kimseyi tanımaz diyenlerin oranı suç işleyen çocuklarda % 20,0 iken, lisede okuyan çocuklarda % 10,7 olarak bulgulanmıştır.

Deney grubu ile kontrol grubu arasındaki fark özellikle açık uçlu sorular değerlendirilirken dikkat çekmektedir. Kontrol grubundaki çocukların ankete daha özenle yaklaştığı, anlaşılır cümleler kurmaya çalıştıkları, kendilerini ifade etmek için atasözü ve deyimlerden yararlandıkları gözlenmiştir.

Deney grubundaki çocukların verdikleri cevaplar sadece birkaç kelimeden ibarettir, kurulan cümleler devrik,anlam bozukluğu ve yazım hataları barındıran cümlelerdir, konuştukları gibi yazma eğilimleri dikkat çekmektedir.Özellikle birlikte suç işleyen çocuklar, birbirlerinin aynısı ifadeleri yazmakla kalmayıp, bu çocukların verdikleri cevaplar cümlelerinden, noktalama işaretlerine hatta yazım hatalarına kadar birbirinin aynısıdır.

SONUÇ

Sosyal ekoloji teorisi çerçevesinde ele alınan ve en önemli verilerini verdiğimiz bu çalışmada, çocuğun ailesel özellikleri, arkadaş çevresinin özellikleri ve çocuğun yaşadığı çevrenin özelliklerinin çocuğun suç işlemesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu nedenle ailenin ekonomik durumu, aile içinde kaç kişi oldukları, anne - babanın sağ olup olmadığı, anne - babanın iş ve öğrenim durumları, oturdukları evin mülkiyeti, evlerinde kendilerine ait odaları olup olmadığı, anne - babanın çocuğun okul ve sağlık durumlarıyla ilgilenmeleri gibi ailesel özelliklerin yanısıra, yaşadıkları çevrenin ekonomik durumu ve nasıl tanımlandığı, yaşadıkları çevrenin eksiklikleri, yaşadıkları çevrede komşuluk ilişkileri gibi çocuğun yaşadığı çevrenin özellikleri incelenmiştir. Çocuğun suça yönelmesinde önemli faktörler olan aile, arkadaş çevresi ve yaşanılan çevrede alkol ve uyuşturucu kullanımı, kumar oynama alışkanlığı incelenmiş ve suç işleme olgusu rastlanılıp rastlanılmadığı araştırılmıştır.

Araştırmada elde ettiğimiz verilere göre, suç işlediği için çocuk polisine getirilen çocukların tamamına yakını erkektir. Çocukların büyük bir çoğunluğu 13 - 16 yaş aralığında yer almaktadır. Ancak 10 yaşından küçük çocuklara dahi rastlanılması, suç işleme yaşının giderek düştüğünü kanıtlamaktadır. Öğrenime devem etmenin çocuk suçluluğunu azaltan bir etken olduğunu söylememiz mümkündür. Ayrıca suç işleyen çocukların öğrenim düzeylerinin düşük olduğunu görüyoruz.

Anne - babalarının özelliklerine baktığımızda benzer bulguları burada da görmemiz mümkündür. Suç işleyen çocukların anne - babalarının öğrenim düzeyi de düşüktür. Suç işleyen çocuklar içinde anne - babası üniversite mezunu olan yok iken, anne - babası ilkokul mezunu olan çocuklar en yüksek orana sahiptir. Babanın düzenli bir işe sahip olmaması ve annenin çalışmasının çocuğun suç işlemesi üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir.

Suç işleyen çocuklarda, ailenin çocuk üzerindeki kontrol düzeyi düşük, çocuklarda ise anne - baba ile olan ilişkiler zayıftır. Ev nüfusunun kalabalık olması ve çocuğun çok kardeşe sahip olması, çocuğa olan ilgiyi azaltmakta, bu da çocuğun kontrolsüz ve suça meyilli olmasına sebep olmaktadır.

Aile bireyleri, akrabalar, çocuğun arkadaş çevresi ve yaşadığı çevrede kötü alışkanlıkların yaygınlığı (alkol kullanımı, uyuşturucu kullanımı ve kumar oynanma alışkanlığının olması) ve suç işlenmesi çocuğun gerek kötü alışkanlıkları, gerekse suçu yanlış olarak görmemesine neden olmaktadır.

Yaşanılan çevre ve ekonomik durum çocuğun suça yönelmesinde direkt etkiye sahip olmasa da, dolaylı olarak çocuğu etkilemektedir. Suç işleyen çocukların büyük bir çoğunluğunun aylık ortalama gelirlerinin düşük olduğunu söylemeleri ve maddi durumlarının sadece temel ihtiyaçlarına yettiğini söylemeleri ve ayrıca oturdukları çevreyi kenar mahalle olarak tanımladıkları gözlenmiştir.

Çocukların verdikleri cevaplar doğrultusunda; suç üzerinde ailenin etkisinin, ailenin çocukla ilgilenmediği takdirde olacağını söylediklerini görüyoruz. Arkadaş çevresi ve yaşanılan çevrenin çocuğun suç işlemesi üzerinde doğrudan etkili olduğunu ve arkadaş çevresi ile yaşanılan çevrenin çocuğu suça yönelteceğini söylediklerini

gözlenmiştir. Buradan hareketle çocukların aslında arkadaş çevresi ve yaşanılan çevrenin suç üzerindeki etkilerinin fakında olduklarını söylememiz mümkündür.

Sonuç olarak, deney grubu ve kontrol grubu olmak üzere iki grup üzerinde yapmış olduğumuz araştırmamızda, çocuğun suç işlemesi üzerinde, çocuğun ailesel özelliklerinin, yaşadığı çevrenin ve arkadaş çevresinin etkili olduğu sonucu ortaya çıkmış ve elde edilen bulgular yardımıyla açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

Caldwell, Robert; Nadini William (1977) *Foundation of Law Enforcement and Criminal Justice*, Bobsmerill Edicational Publishing, Indianapolis, USA

Centel, Nur (2001) *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

Dönmezer, Sulhi (1994) *Kriminoloji*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

İçli, Tülin (1999) *Kriminoloji*, Bizim Büro Yayınevi, Ankara.

İçli Tülin (1992) *Türkiye'de Suçlular*, Bizim Büro Yayınevi, Ankara

Fichter, Joseph (1996) *Sosyoloji Nedir?* , Çev: Nilgün Çelebi, Atilla Kitabevi, Ankara

Kızılçelik, Sezgin; Erjem, Yaşar (1994) *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Atilla Kitapevi, Ankara.

Marshall, Gordon (1999) *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: O.Akınbay, D.Kömürcü, Bilim - Sanat Yayınları, Ankara.

Siegel, L.J. (1995) *Criminology*, West Publishers Company, St. Paul, USA.

Soyaslan, Doğan (1998) *Kriminoloji - Suç ve ceza Bilimleri*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara

Zulliger, Hans (1979) *Suçlu Çocuklar ve Çocuk Mahkemeleri*, Çev: K.Şipai, Bozak Matbaası, İstanbul.

http://www.ekoloji.org/makale/toplumsalekoloji.pdf.

* Konu ile ilgili çok çarpıcı örnekler her zaman Türk sinemasında da işlenmesine rağmen, son dönemde ABD'de bizzat 13 yaşındaki çocuklar tarafından yazılıp yönetilen bir film olan " 13" , sanatsal kaygıdan uzak bir şekilde gençlerimizin neler yaşadığını çok yalın ve çarpıcı bir şekilde anlatmış ve bu nedenle de gerek yurtdışında, gerekse ülkemizde çok sansasyon yaratmıştır.

NASREDDİN HOCA EL YAZMALARI

Bekir ŞAHİN *

ÖZET

Nasreddin Hoca Anadolu Türklüğü'nün, Yunus Emresi gibi, Hacı Bektaş Veli'si gibi tepe noktalarından birisidir ve aynı misyonun insanıdır. Elimizdeki bilgilere göre Nasreddin Hoca 13 yy.da Anadolu'da yaşamıştır.

Hocayla ilgili yazmaların en eskisi bile yaklaşık hocanın ölümünden 300 yıl sonra istinsah edilmiştir. Yazmaların çoğunda tarih bulunmadığı gibi müstensihler de belli değildir. Yine el yazması eserlerde bir gelenek haline gelmiş olan birebir istinsah Nasreddin Hoca yazmalarında görülmemektedir. Hele ülkemizde bulunan yazmaların ise genelde son 300 yıla ait olduğu görülmektedir.

Üzerinden yaklaşık 700 yıla aşkın zaman geçmesine rağmen Nasreddin Hoca'nın ömrü boyunca kendisine maledilmiş fıkralar ve kendi hakkında yapılan incelemeler hala tamamlanmış değildir.

Nasreddin Hoca'nın fıkraları 15 yy.dan sonra yazılı kaynaklara geçmiş 16 yy.da ise phocanın fıkraları derlenmiş ve yazma kitaplar haline getirilmiştir.

Bu yazmaların sayısı en son tespitlere göre 59'dur.

Bu 59 Nasreddin Hoca yazmasından 13 tanesi Türkiye'de değişik kütüphanelerdedir. Diğerleri, başta Fransa olmak üzeri İngiltere, Almanya, Avusturya, Macaristan, Polonya gibi ülke kütaphanelerinde bulunmaktadır.

ABSTRACT

Nasreddin Hodja who is known as comic master, knowledge, wisdom and witty remark genius in our country, in Turkish World and in neighboring countries is actually one of the peak points like Yunus Emre and Hacıbektaş Veli of Anatolian Turkish Community. As far as we know Nasreddin Hodja lived in Anatolia in thirteenth century. His chronicles reflect practical intelligence and sense of humor of Turkish people. Nasreddin Hodja chronicles which have been transferred up-to-now with a great interest,

* Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürü.

knowledge and love since thirteenth century, he is assumed to live, have reached an unbelievable number nowadays.

The oldest manuscript was copied 300 years after the death of Nasreddin Hodja. The ones who made copied are not known as well as most manuscripts haven't dates. Copying the original manuscript exactly which was a tradition isn't seen in Nasreddin Hodja manuscripts. Especially the manuscripts in our country belong to the last 300 years.

The researches on his chronicles and his life haven't been completed still although 700 years passed after his death.

It is not possible to answer the question of where and how Nasreddin Hodja chronicles were compiled exactly. 13 manuscripts related with Hodja are there in our country, and 69 manuscripts are there in all over the world.

GİRİŞ

Ülkemizde, Türk dünyasında, komşu ülkelerde âdeta bir güldürme ustası, bilgi, hikmet ve nükte dehası olarak bilinen Nasreddin Hoca, aslında Anadolu Türklüğünün, Yunus Emre'si gibi, Hacıbektaş Veli'si gibi tepe noktalarından birisidir ve aynı misyonun insanıdır. Elimizdeki bilgilere göre Nasreddin Hoca 13. yüzyılda Anadolu'da yaşamış, sevenleri tarafından da mezarı türbe hâline getirilmiştir. Yüzyıllardır bu türbe Türk halkının ziyaretgâhı olmuştur. Fıkraları da Türk insanının pratik zekasını ve espri anlayışını yansıtmaktadır. Yaşadığını kabul ettiğimiz 13. yüzyıldan günümüze kadar artan bir ilgi, bilgi ve sevgiyle taşınan Nasreddin Hoca fıkraları günümüzde inanılmaz bir sayıya ulaşmıştır. Ona ait olan, olmayan hatta olmaması gereken fıkralar da Hoca'ya mal edilmiş, nükteler Hoca'mızın adıyla bir kısım yazma eserlere geçmiştir.

Günlük hayatta bunları anlatmak, yazmalarda yer vermek bir zenginliği değil, kirliliği beraberinde getirmiş, bunun sonucu olarak da karşımızda Nasreddin Hoca'nın temsil ettiği kimlikle asla bağdaşmayan fıkralar çarpıtılarak onun adına bağlanmıştır. Bunun altında Hoca'mızın temsil ettiği inanışa karşı olumsuz duygular yatmaktadır.[1]

Bugün "yazma eser" kavramı, kâğıt üzerine yazılan kitap belge olarak algılanmaktadır. Aslında yazılı dünya tarihinin başlangıcından matbaanın bulunmasına, hatta 1726'da İbrahim Müteferrika'nın ilk baskı kitabının gerçekleşmesine kadar 974 yıl yani yaklaşık 1000 yıl el yazması eserler üretmişiz. Bu eserlerin birçoğu çeşitli konularda da birinci dereceden kaynak olarak görülmektedir. Ancak Nasreddin Hoca'yla ilgili el yazmalarına gelince aynı düşünceyi taşımamaktayız. Çünkü; Hoca'yla ilgili yazmaların en eskisi bile yaklaşık Hoca'nın ölümünden 300 yıl sonra istinsah edilmiştir. Yazmaların çoğunda tarih bulunmadığı gibi müstensihleri de belli değildir. Yine yazma eserlerde bir gelenek hâline gelmiş olan birebir istinsah Nasreddin Hoca yazmalarında görülmemektedir. Hele ülkemizde bulunan yazmaların ise genelde son 300 yıla ait olduğu görülmektedir.

Üzerinden yaklaşık 700 yılı aşkın zaman geçmesine rağmen Nasreddin Hoca'nın ömrü boyunca kendisine mal edilmiş fıkralar ve kendi hakkında yapılan incelemeler hâlâ tamamlanmış değildir.

Nasreddin Hoca fıkralarının ilk olarak nerede ve nasıl derlendiği konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Bugüne kadar ele geçen belgelerden hareketle en eski yazmanın içinde 43 fıkranın bulunduğu 1571 tarihli Hikâyet-i Kitab-ı Nasreddin adlı eser olduğu söylenmektedir. Oxford'da bulunan bu eser, Hüseyin adlı biri tarafından istinsah edilmiştir.[2]

Hoca fırkraları ilk defa 1571'de istinsah edilmiştir.[3]

Nasreddin Hoca'dan söz eden en eski yazma eser Ebu'l-Hayr er-Rumî tarafından yazılan ve Fatih'in oğlu Cem Sultan'a sunulan Saltukname'dir. Bu eserde iki fıkra vardır.[4]

Lamiî Çelebi'nin (öl. 1532) Letaif'inde, Nasreddin Hoca'nın adı yer alan üç fıkrası, adı verilmeden de 10 fıkrası yer almaktadır. [5]

Nasreddin Hoca'dan söz eden kaynaklar içinde yer alanlardan Güvahî'nin 1527 yılında yazdığı Pendname'de Hoca'mızın adı verilerek iki fıkrası anlatılmaktadır. Adı geçen eser sadece atasözlerimizin en zengin kaynaklarından biri değil, aynı zamanda Nasreddin Hoca fıkralarını içeren bir kaynak durumundadır. Bu kaynak 16. yüzyılda Nasreddin Hoca fıkralarının halk arasında yaşadığını göstermektedir.[6]

Nasreddin Hoca'nın fıkraları 15. yüzyıldan sonra yazılı kaynaklara geçmiş, 16. yüzyılda ise

Hoca'nın fıkraları derlenmiş ve yazma kitaplar hâline getirilmiştir.

Bu yazmaların sayısı en son tespitlere göre 59'dur.[7]

Bu 59 Nasreddin Hoca yazmasından 13 tanesi ülkemizin değişik kütüphanelerindedir. Diğerleri, başta Fransa olmak üzere İngiltere, Almanya, Avusturya, Macaristan, Polonya gibi ülkelerin kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Biz bu makalemizde Türkiye'deki değişik kütüphanelerde bulunan Nasreddin Hoca yazmalarını tanıtacağız.

ÜLKEMİZDE DEĞİŞİK KÜTÜPHANELERDE BULUNAN NASREDDİN HOCA YAZMALARI

1- Hikâyât-ı Nasreddin Hoca, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nu. 731, H 1212 (1797-1798), 24 yk., 20x14,5 ve 15,5x10 cm ebadındadır. 60 fıkra vardır.

2- Hikâyet-i Hoca Nasreddin, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saip Sencer Kitapları, nu.1/4838, 1191 H. (1777), 142 yk, Yazmada 194 fıkra vardır. Bunların 144'ü Nasreddin Hoca'ya aittir. [8]

3- Hikâyet-i Nasreddin Hoca, Antalya-Elmalı Halk Kütüphanesi, nu. 3032, H 1292 (1876) yılında vakfedilmiştir, 78 yk., 20,4x15,8 cm Kitap günümüzde Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiğini tespit edemediğimiz bu kitap sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de Hoca'yla halk arasındaki olayları anlatan fıkralar, İkinci Bölüm'de kendisiyle beyler arasındaki fıkralar, Üçüncü Bölüm'de kendisiyle hanımı arasındaki münasebetleri anlatan fıkralar, Dördüncü Bölüm'de kendisiyle oğlu, Beşinci Bölüm'de kendisiyle suhtası, Altıncı Bölüm'de kendisiyle kadılar, Yedinci Bölüm'de merkebi ile ilgili, Sekizinci Bölüm'de ise öküzleriyle ilgili fıkralar anlatılmaktadır. Bu yazmada toplam 133 fıkra yer almaktadır. [9]

4- Hikâyet-i Nasreddin Hoca, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Yazmaları, nu. 6272, [İstinsah tarihi 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başı olabilir], 8 yk. 23x15,5 ve 18,5x13,5 cm Çok bozuk bir rika yazı ile yazılan bu kitap kâğıt, yazı ve mürekkep özelliklerine bakılırsa 18. yüzyıl sonunda veya 19. yüzyıl başında kaleme alınmış olabilir. Yine bu kitap da sekiz bölümden oluşmuş. "Ey cemaat, ne diyeceğimi bilir misiniz?" diye bilinen fıkrasıyla başlayan kitapta bölümler ayrı ayrı zikredilmemektedir. Her fıkranın başına soluk kırmızı renkte Hikâyat kelimesi yazılmıştır. Toplam 134 Nasreddin Hoca ve iki de Sivrihisarlı fıkrası yer alan kitaptaki fıkralar genelde Hoca'nın çok bilinen ve yaygın olan fıkralarıdır.[10]

5- Letaif [Nasreddin Hoca Yazması], [18. yüzyıl] Mustafa Canpolat Kütüphanesi.

Yazmada, 20 tanesi Nasreddin Hoca lâtifesi olmak üzere toplam 34 lâtife vardır. Yazmanın tanıtımı için bk. Hasan Özdemir, "Nasreddin Hoca'yla İlgili İki Lâtife Mecmuası" I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, HAKAD Yayını, Ankara 1990, 287-302.

6- Letaif, M. Sabri Koz Kütüphanesi, H 1239-1243(1823-1827), 43 yk. 21x13 cm ebadındadır.

Yazmada dokuz Nasreddin Hoca fıkrası vardır. Ayrıca Nasreddin Hoca'ya bağlı olarak anlatılan altı fıkraya burada başka kişiliklere bağlı olarak yer verilmektedir[11].

7- Letaif, İstanbul'da, ilmiyeden bir zatın Kitaplığından, 18. yüzyıl. Yazmada, 48 Nasreddin Hoca fıkrası vardır. Bahâî [Veled Çelebi], bu fıkralardan 30 tanesini yayımlamıştır. 18 fıkrayı müstehcen oldukları gerekçesiyle kitabına almamıştır.[12]

8- Letaif-i Nasreddin Hoca, Afyon-Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi, nu. 8315, (Burhaniye Tercümesi), Seyyid Burhaneddin İbn Mevlâna Celâleddin 7 Muharrem 1305 (19.9.1887), 30 yk. 21x16.3 ve 15,5x11,2 cm

Yazmada 121 fıkra ve açıklamaları vardır. Bu açıklamalarda fıkralara tasavvuf felsefesi ile ilgili anlamlar verilmiştir. [13]

9- Letaif-i Nasreddin Hoca Rahmetullahhialeyh, M. Sabri Koz Kitaplığı, Rabiyülevvel H 1268 Elbistan, (Nisan 1844), 39 yk. 16x11,5 cm. [14]

10- Letayif-i Hâce Nasreddin Aleyhirrahme, TTK Kütüphanesi, nu. 192, (ty), 43 yk

Yazmada 43 fıkra vardır. [15]

11- Mecmua-i Letaif, Ahmet Hamdi Tanyeli Kütüphanesi.

Yazmanın dört sayfasının fotoğrafı için bk. İbrahim Hakkı Konyalı, Nasreddin Hoca'nın Şehri, Akşehir, İstanbul 1945, 741-744.

12- Menâkıb-ı Nasreddin Efendi, Mustafa Duman Kitaplığı, Yazmada H 1254 (1838)

yılında okunduğuna dair not vardır. Yazmanın içine konulan İngilizce notta istinsah tarihi olarak 1750 yılı veriliyor. 43 yk. 20x15 ve 15,5x10,5 cm Yazmada 141 "Hikâyât" vardır. Son hikâye "Kuduri Hikâyesi'dir. Bu hikâye ve tekrar edilen fıkralar çıkarılınca yazmada 137 Nasreddin Hoca fıkrası kalmaktadır. [16]

13- [Yazma], İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü nu. 2932

Yazmada 12 Nasreddin Hoca latifesi vardır.[17]

SONUÇ

Medeniyetimizin gülen ve güldüren yüzü Nasreddin Hocayla ilgili, yazmaların daha fazla olduğunu düşünüyoruz. Ancak bunların bir kısmının şahısların ellerinde bulunduğunu tahmin etmekteyiz.

Nasreddin Hoca zamanında veya ölümünden kısa süre sonra yazılan "külliyat" mahiyetindeki eserlerin, bir kısmının Akşehir'in Timur tarafından işgali sırasında ortadan kaldırıldığı sanılmaktadır.18

Yazmalarda Hoca'yla alâkası olmayan birçok fıkra yer almaktadır. En eski yazma Hocanın ölümünden yaklaşık 300 yıl sonra kaleme alınmıştır. Bu da yazmalarda geçen fıkraların titiz bir şekilde ayıklanmasını gerektirmektedir

Genelde yazmaların tarihi ve müstensihi belli değildir.

NOTLAR

.Konya Bölge yazma eserler kütüphanesinde "Nasreddin Hoca Belleği" adı altında bir bölüm açılmış olup ülkemizde ve değişik ülkelerde bulunan Nasreddin Hoca'yla ilgili yazma eserlerin dijital kopyaları toplanmaya başlanmıştır. Bunların araştırmacılar tarafından günümüz Türkçesine aktarılacağını umuyoruz.

1 Saim Sakaoğlu, *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*, Ankara 2005, Akçağ Yayınları, 13.

2 Burhan Paçacıoğlu," Letaif-i Hoca Nasreddin Üzerine Bir İnceleme", *Türklük Bilim Araştırmaları*, 3, Sivas, 1996, 127-128.

3 *Hikâyat- Kitab-ı Nasreddin Hoca Oxford Bodlian*, OR:185, 13 Cemazievvel H 979 (1571). 31 yk. 15x10 ve 11,4x7 cm

4 Ebu'l-Hayr -er_Rumi, *Saltukname*, H 889 (1473), 449 s. Edirne'de abadi kağıda nesih hatla yazılmış, kütüphane memuru Rakıp Önen tarafından Bor Kütüphanesi'ne bağışlanmış olan kitap şimdi Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

5 Lamiî Çelebi, Letâif, 23.2x15.0-15.2x10.0 cm ebadında, sarı renkli ipek kâğıt üzerine rika hat ile, Ahmet Remzi Dede el- Mevlevî tarafından yazılmıştır. Telif tarihi; H 953 (1546) tür. Sırtı gri renkli cilt bezi ile kâğıt kaplı karton cilt içerisinde 12 satır, 232 sayfadır. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde, Prof. Dr. Nafiz Uzluk koleksiyonu içerisinde yer almaktadır.

6 Mustafa Duman, ".....", *Tarih ve Toplum*, C. 11, 1989, 143-144.

7 Mustafa Duman, *Nasreddin Hoca Kitaplar ı / Açıklamalı Bibliyografya (1480 -2004)*, Turkuaz Yayınları.

8 Hasan Özdemir, "Nasreddin Hoca'yla İlgili İki Latife Mecmuası", *I. Milletlerarası Nasrettin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, HAKAD Yayını, Ankara, 1990, 287-302.

9Günay Kut, "Nasreddin Hoca Hikâyeleri Yazmalarının Kolları Üzerine Bir Deneme", *IV.Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, II.Cilt/ Halk Edebiyatı, HAGEM Yayını, Ankara 1992, 152.

10 Kut, 1992, 153-189. Yazmanın tanıtımı için bk. M.Sabri Koz, "İncelenmemiş Bir Nasreddin Hoca Yazması ve Buradaki Fıkraların Üç Eski Basma ile Karşılaştırılması", *I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, HAKAD Yayını, Ankara, 1990, 209-224.

11 M Sabri Koz, "Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa ve İncili Çavuş Fıkralarıyla Bazı Tarihsel Fıkra Tipleri İhtiva Eden Bir Yazma Letaif Mecmuası", *İpekyolu Uluslar Arası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları:1623, Ankara, 1995, 331-345.

12 [Veled Çelebi], *Letaif-i Hoca Nasreddin*, (hzl. Mehmet Arslan-Burhan Paçacıoğlu), Sivas 1996, 68-73.

13 Yazmanın tıpkıbasımı ve çeviriyazısı için bk. Fikret Türkmen, *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi) Transkripsiyon, İnceleme, Metin*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1999, 171 s. Yazmanın çeviriyazısı için bk. Fikret Türkmen, *Letaif-i Nasreddin Hoca*, (Burhaniye Tercümesi), İnceleme-Şerh, MİFAD Yayını, Ankara, 1989, 102 s.

14 Yazmanın künyesi için bk.: M Sabri Koz, *Nasreddin Hoca'dan Fıkralar*, 5 bs., Serhat Yayınevi, İstanbul, 1984, 135. Yazmada 130 fıkra vardır. Yazmanın kısa tanıtımı için bk. Mustafa Duman, "Yeni Tespit Edilen Bir Nasreddin Hoca Yazması: Menakıb-ı Nasreddin Efendi", *Pertev Naili Boratav'a Armağan*, (hzl: Metin Turan), Ankara 1998, 192.

15 Yazmanın çeviriyazısı için bk. Şükrü Elçin, "Nasreddin Hoca'nın Latifeleri: Letaif-i Hace Nasreddin Aleyhirrahme", *Türk Dili*, 533, Mayıs 1996, 1233-1239.

16 Yazmanın tanıtımı ve 1837 İstanbul baskısı Letaif ile karşılaştırılması için bk. Duman 1998: 191-196.

17 Latifelerin çeviri yazısı için bk. Mustafa S. Kaçalin, "Kıyıda Kalmış Birkaç Latife", *Toplumbilim, Nasreddin Hoca Özel Sayısı*, 6, Haziran 1997, İstanbul 105-106.

18 Köprülüzade Mehmet Fuat, *Nasreddin Hoca (naşiri İlyas)*, İstanbul 1918, Kanaat Matbaası, 338.

MEVNEVİ'YE GÖRE SELÇUKLU DÖNEMİNİN YİYECEK KÜLTÜRÜ

Nuri ŞİMŞEKLER*

ÖZET

Mevlâna'nın Mesnevî'si didaktik olduğu kadar XIII. yüzyıl Anadolu'sunun ve özellikle Konya'nın kültürel ve sosyal ortamını yansıtması bakımından da önemlidir. Mesnevî'nin sayısız malzemeleri arasında o dönemde Konya'da yapılan tarım, yetiştirilen ürünler ve pişirilen yemekler de vardır. Mevlâna eserinde bu ürünlerin nasıl üretilip, ne şekilde tüketildiğini, halkın nezdindeki değerini veya değersizliğini belirterek o dönemin damak zevkini de bize yansıtmaktadır. Ayrıca yaptığı tasavvufî yorumlar da yiyecekler konusuna farklı bir bakış açısı getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mevlâna, Mesnevî, XIII. yüzyılda Konya, Tarım*

SUMMARY

ACCORDING TO MESNEVİ MEAL CULTUREL OF SELJUK PERIOD

As far as the Mathnawi of Rumi is didactic, it is also important since it reflects the Anatolia in XIII. century and especially the cultural social environment of Konya. Among countless materials of Mathnawi, agriculture of Konya, its harvest and meals products are given. Rumi reflects the taste mentality of that period in his works; how these products are planted, in which conditions they are consumed; by stating these meals' volue or worthlessness from the aspect of the public. In addition, his mystic comment point of view bring the subject of meal a different.

Keywords: *Rumi, Mathnawi, Konya in XIII. century, Agriculture*

* Yrd. Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi ve S.Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü

GİRİŞ

Yüzyıllara damgasını vuran Mevlâna'nın Mesnevî'si, bilindiği gibi genelde hikâyeler yoluyla, sık sık da gerek mâna ve gerekse iktibas yoluyla Âyet ve Hadislerden deliller getirerek öğütler içeren didaktik bir eserdir. Mevlâna, bu eserinde kendinden önce yaşanmış olaylardan bahsetmenin yanı sıra,[1] yaşadığı dönemin sosyal, iktisadî ve kültürel olaylarını da yansıtmakta, verdiği misallerin çoğunu da hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Konya örneğinden vermektedir.

Mesnevî'nin beyitleri dikkatle ele alınıp incelenirse XIII. yüzyıl Anadolu'sunun ve bilhassa Konya'nın hangi tür insanları barındırdığı, ne yiyip içtikleri, değer yargıları, hangi araç-gereçleri kullandıkları, ne gibi bitkiler yetiştirdikleri, icra ettikleri meslekler ve eğitim safhaları gibi konular birinci ağızdan ortaya çıkacaktır. Mevlâna'nın bu nakilleri, şüphesiz kulaktan duyma değil, onun sürekli olarak halkla iç içe olmasından, çarşı-pazarda sıkça dolaşmasından dolayı bire bir gözlemlerden oluşmaktadır. İşte Mesnevî birçok özelliğinin yanı sıra bu vasfıyla da döneminin tarihini yansıtan "kaynak" bir eserdir.[2]

Mesnevî'de geçtiği şekliyle Tarım, Sebze, Meyve, Yiyecek ve İçeceklerin değerlendirildiği bu makalede, günümüz Konya'sında hâlâ devam eden benzer özellikleri bulmak mümkün olacak, bu da Konya'nın XIII. yüzyıldan bu yana anılan konularda fazla değişikliğe uğramadığının bir göstergesi olacaktır. Ayrıca Mevlâna'nın ağzından nakledilen tasavvufî yaklaşımlar da anılan konu başlıklarına farklı bir bakış açısı getirecektir.

I. TARIM

Mesnevî'nin sayısız malzemesi arasında tarım, yapılış tarzı ve ekilen-biçilen ürünler de yerini alır. Mevlâna günümüzde bile tahıl ambarı olarak değerlendirilen Konya'daki örneklerini daha çok buğdaydan seçmiştir. İkinci olarak yine dönemimize kadar şehrin dört bir tarafını kuşatan üzüm bağlarını konu edinmiştir. Elma, kavun, karpuz, nar, ceviz ve ayva gibi meyveler de Mesnevî'de az sayıda geçen örneklerdir.

Mevlâna eserinde, öküz bağlanarak sürülen bahçeleri,[3] nadasa bırakılan tarlaları,[4] gübre atılarak iyi ürün vermesi sağlanan toprağı,[5] aşı yapılarak ıslah edilen ağaçları[6] o dönemin tarım teknikleri olarak bizlere haber verir. Yine topraktan yılda bir kez ürün alındığını,[7] çiftçilerin umutlarını mahsul zamanına sakladıklarını vurgular.[8]

Konumuzla ilgili Mesnevî'de sıkça geçen iki meslek dalı da çiftçi ve bahçıvandır. Çiftçi, genellikle buğday eker,[9] hasat vakti gelince de rüzgârın yardımıyla harman yerinde savurarak buğdayı samandan ayırır.[10] Bahçıvan da bahçenin[11] güzelleşmesi ve daha iyi meyve alınabilmesi için bahçedeki yaban otlarını temizler, fazla dalları budar.[12] Özellikle meyve veren ağaçlarla ilgilenir, gözleri gibi korur.[13] Elma[14] vs. yetiştirir. Mevlâna, anılan eserinde köylülerin ürettiklerini getirip sattıkları "köylü pazarı"ndan da[15] bize haber verir.

Makalenin bu bölümünde en çok sözü edilen buğday ve üzüm hakkında Mesnevî'den tespitler aktarıp, diğer ürün ve meyvelere Yiyecek kısmında değineceğiz.

Buğday: Toprak bellendikten sonra yumuşar, tohum atılır, yağmur aracılığıyla kuvvet kazanıp başaklar çıkar.[16] Olgunlaştıktan sonra orakla biçilerek[17] harman yerine getirilir.[18] Rüzgar vasıtasıyla buğdaydan samanı ayırırlar; eğer rüzgar yoksa Allah'a rüzgar estirmesi için dua ederler ve elde ettikleri buğdayı ve samanı ayrı ayrı ambarlara koyarlar.[19] Ya da buğdayı kuyulara gömüp depolarlar.[20] Bazen de tarladaki ekini çekirgelerin yediği[21] veya harman zamanı kötü niyetli kişiler tarafından ekinin yakıldığı, esen rüzgar sebebiyle de bu yangından, yakan kişinin mahsulünün de yandığı olurdu.[22] Buğdayı satma zamanı gelince buğdayı alacak kişiye ambardan birkaç avuç örnek getirilip ürününün kalitesi gösterilirdi.[23]

Üzüm: Üzüm bağı yağmurlar vasıtasıyla gelişir, yeşerir,[24] bu güzellik nedeniyle bazı sufiler buralara gelerek fikir dünyasına dalıp Allah'ın rahmetlerine hayran olurlar.[25] Bazen de bülbül nasıl gül bahçesini mekân tuttuysa, bağların müdavimlerini de kuzgunlar oluştururlar.[26] Üzüm bağları bazen yangın tehlikesiyle[27] bazen de hastalık neticesinde daha koruk haldeyken kuruma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir.[28]

Yaz günü serpilen üzüm çubuğu, birbirine zıt gibi görünen koruğu ve onun olgunlaşmasıyla üzümü yetiştirir.[29] Bazen de güzün hasattan önce üzüme soğuk vurur ve onu dondurur. Böyle durumlarda da üzümün donukluğu gitsin diye soğuk suya atarlar.[30] Üzüm hasat edildikten sonra bazen yaş olarak, bazen de kurutularak tüketilir.[31] Yine üzümden pekmez kaynatılır. Bu işlem yapılırken, içine havuç, elma, ayva, ceviz

gibi meyveler atılır. Pekmez lezzetini alan bu meyveler bu şekilde tüketilir.[32] Üzümden imal edilen diğer iki sıvı madde de sirke ve şaraptır. Mevlâna'ya göre su koruğun içinde ekşidir, üzüm olunca tatlanır; küpün içine girerse acır şarap haline gelir ve haram olur, sirke haline gelirse de yemeklerin yanında güzel bir katık olur.[33]

II. YİYECEKLER

Mesnevî XIII. yüzyıl Anadolu ve Konya insanının neler yiyip neler içtiğini; hangi yemeklerin ilgi gördüğü, ne tür tatlılar ve meyveler yendiği konusunda da bize önemli bilgiler sunar. Aşağıda bu örnekleri Yemekler, Ekmek, İçecekler, Tatlılar ve Kuruyemiş ve Meyveler başlığı altında Mesnevî'de geçtiği şekliyle sunuyoruz:

II. 1. Yemekler

Mevlâna'ya göre aslında bütün yemekler birdir, hepsi açlık gidermek bakımından aynı vazifeyi görürler. İnsan açken şaşı olur birçok yemek ister; fakat bir tanesini yiyip doyunca gözü diğer yemekleri görmez olur.[34] Yemeğin lezzeti de açlıkla eşit orantılıdır. Yani açken yenilen arpa ekmeği bile tokken yenilen şekerden daha tatlıdır.[35] Yemeğin pişirilmesiyle ilgili bilgiler de veren Mevlâna, kısık ateşte pişen yemeğin daha lezzetli olacağını belirtir.[36]

Bütün bunlarla birlikte Mevlâna, çok fazla yemeye ve yemek peşinde koşmaya; kısaca "yemek için yaşamaya" karşıdır.[37] İşte bu yüzdendir ki şu beyti söylemiştir:

"Oğul, bu kebap, bu şarap, bu şeker aslında bezenmiş, boyanmış topraktır."[38]

Mesnevî'de bahsi geçen yemekler:

Bulgur Pilavı: Genellikle sufi-meşrep olanların çokça yediği bir yemektir.[39] Günümüz Konya'sında dahi bulgur pilavı her öğünde bulunması gereken yiyeceklerdendir; hattâ dağlık bölge köylerinde sabah kahvaltısında bile bulgur pilavı yenilir. Bunun sebebi de dağ-taş işe koşacak insanların bulgur pilavıyla uzun süre tok durabilmesidir.

Et: Birçok şekilde tüketilebilen bu gıda maddesi Mesnevî'deki tanıma göre çömleğin içine konup tandırda (?) pişirilir.[40] Yani günümüz Konya'sının meşhur tandır-furun kebabının tarifidir bir şekilde. Mesnevî'de konu ile ilgili zikredilen hususlardan biri de eti hazırlayan kasaplardır. Kasaplar genellikle kuzu ve koyun gibi küçükbaş hayvanları keserek derisinin içine hava üfürmek suretiyle yüzer ve etini satarlar.[41] Bazen de sığır keserler.[42] Toplu olarak bir merkezde[43] mesleklerini yapan kasapların pazarında, bazen kesilmiş yüz binlerce kelle bile bulunabilir.[44] Etleri satırla doğrayıp[45] tartarak satan kasaplar, hayvanların ağır gelmesi için de kesmeden önce onları çokça beslerler.[46]

Ispanak: Ekşili veya tatlı olarak pişirilip yenen bir yemektir.[47]

Kereviz: Sadece isim olarak geçmekte, nasıl pişirildiği konusunda bilgi verilmemektedir.[48] Bu yemek ileriki yüzyıllarda Mevlevîhâne mutfaklarının değişmez ana yemekleri arasında yerini alacaktır.

Mercimek: Herhangi bir tarifi yoktur.[49]

Nohut: Günümüzdeki şekliyle suya atılarak pişirilir; fakat geç pişer.[50]

Pırasa: Çok fazla itibar edilmeyen bir yemek çeşididir.[51]

Tirit: Malzemesi ve yapılışı hakkında bilgi yoktur.[52]

Mevlâna bu yemeklerin haricinde tatlı, sirkeli ve ekşi olarak pişirilen yemeklerden bahseder, fakat isimlerini vermez.[53]

II. 2. Ekmek

Sofraların vazgeçilmez besini olan ekmek, Mevlâna'ya göre de sofrayı bezeyen bir yiyecektir.[54] Ekmek bilindiği gibi genelde buğday ununda yapılır. Hamur teknelerinin boyu bir insan boyu kadardır.[55] Mevlâna "ekmek" olarak söz ettiğinde bu ekmeği kastetmiş olsa gerektir.[56] Birkaç yerde de arpa ekmeğinden bahsetmekte ve bunun fazla itibar edilmeyen bir ekmek olduğunu vurgulamakta;[57] hattâ "haram" olduğunu bile söylemektedir.[58] Bir yerde de ekmeğin içine karışan delice tohumunu zikreder.[59] Konya'da genellikle su ile çalışan değirmenler vardır.[60] Bu değirmenlerde buğday gibi tahıllar öğütülür,[61] daha sonra ekmekçiler de değirmenden aldığı bu unları ekmek yaparak satarlar.[62] Ekmekçiler ekmeği yaparken bazen yumuşak bir hamur kullanır, bazen de sert. Bu hamurları "şak şak" diye elinde oynar, tahtanın üzerinde iyice şekillendirir, tuzunu ekler ve tandırda veya fırında pişirir.[63] Bu pişirilen ekmek de insanların sabredemeyeceği bir besindir[64] ve sofraları bezer, güzelleştirir.[65]

III. İÇECEKLER

Su: Mesnevî'de -doğal olarak- içeceklerin en başta geleni sudur. Su, öncelikle insan ve bitkilerin yaşamı için gereksinim duyduğu bir içecek olup Mevlâna'ya göre; Allah'ın en güzel ihsanlarındandır.[66] Öyle ki, susayıp bardaktan su içen kişi bardağın içerisinde Allah'ın rahmetini hissetmelidir. Bu, âşık kişilerin özelliğidir. Ama âşık olmayan kişi bardağın içine bakar ve kendi yüzünü görür. Hele bir de "fenâfillâh" makamına ulaşanlar vardır ki, onların suya bakınca gördükleri tarif edilemez.[67] Yine Allah'ı düşünmeden, O'na şükürde bulunmadan su içen sadece öküz ve eşeklerdir.[68] Yine Mevlâna'ya göre, toprak da Allah'ın ihsanıyla su içer ve bu vesileyle yüzlerce bitki bitirir; hattâ suda yüz binlerce ilâç gizlidir; çünkü bütün ilâçlar(bitkiler) onun vasıtasıyla biter, yeşerir.[69]

Ayran: Yoğurdun yağını ayırdıktan sonra yapılır, genelde ekşi ayran muteberdir.[70] Bazen ayran içenler şarap içmiş gibi kendilerini sarhoş gösterebilir.[71] Ayranlar genellikle yazın içildiğinden etraftaki sinekler ayran kabının üzerine çullanır, içmek isterler; ama içine düşünce yolunu kaybetmiş insana döner, her iki kanadı da ıslanır.[72]

Bira (Arpa Suyu): Hz. İsa ve onun gibileri Allah'ın ilâhi şarabıyla sarhoş olur; eşek ise arpa suyundan. Her ikisi de insana sarhoşluk verir; ama ilki insanı Allah'a çeker götürür.[73]

Sirke: Üzümden yapılır, yemeklerin yanında katık olarak içilir.[74] Ekşi olduğu için, asık suratlı şükürsüz insanlara benzetilir.[75] Ayrıca bal ile karıştırılıp (sirkengebîn) yenirse insan ciğerini ısıtır, fakat ikisinin orantısını iyi ayarlamak balı sirkeden fazla tutmak gerekir.[76] Mevlâna'nın güzel anlatımıyla ise; kahır sirkedir, lûtuf da bala benzer. İşte sirkengebînin; yani insana faydalı olan karışımın esası da kahırla lûtfun birleşimidir.[77]

Şarap: Üzümden veya hurmadan[78] kaynatılarak yapılır. Mesnevî'de genel mânâda zikredilen şarap ise üzüm şarabı olduğu tahmin edilmektedir. Şarap içen insanlar kendilerinden öyle geçerler ki, her iki dünyanın telaşından da kurtulurlar.[79] Gizli gizli içseler bile nihayetinde açığa çıkar ve insanı rezil rüsva eder. Çünkü kokusunu gizleseler de gözleri onları ele verir.[80]

Mevlâna'ya göre şarap, insanların derdini unutturmakla birlikte insana kuvvet ve cesaret de verir; esrar da bunun gibidir. Sarhoş insanlar suç işlediklerinde hemen cezaları uygulanmaz, ayıldıktan sonra hak ettikleri ceza yerine getirilir.[81] Bütün bunlarla birlikte gerçek sarhoşluk şarabınki değil, Allah tarafından gelen ilâhî sarhoşluktur. Bu, yüz küpün şarabından daha fazla insanın aklını alır, onu bu dünyalık telaştan kurtarır.[82]

Mevlâna şiirlerde şarabın kullanımı ile ilgili şu mânâlı beyitleri dile getirir:

"Ârif kişi şarap dedi mi Allah hakkı için onu abes görme... Sen buradan şeytanın içtiği şarabı anlarsın; Allah (ilâhî) şarabını nasıl düşünebilirsin."[83]

Süt: Genelde bal ile anılır. Süt her ne kadar güzel olsa da balla birleşti mi daha da lezzetli olur.[84] Mevlâna, "aşk"ı büyüklere bal, küçüklere ise süt olarak niteler.[85] Yine Farsça'da yazılış ve okunuş bakımından aynı kelime ile karşılanan süt ve aslan (şîr) cinaslı olarak kullanılır.[86] Peynir yapılarak tüketilmesi de Mesnevî'de geçer.[87]

Şeker Şerbeti: Suyla şekerin karışımıyla yapılır, içine gülsuyu da eklenir.[88] Şeker genelde gidilen yere hediye olarak da götürülür.[89]

Paluze (Palude): Birkaç şekilde yapılabilen bu tatlı içecek (şerbet), genellikle kar veya buzun içerisine nişasta (bazen de rendelenmiş elma) eklenerek yapılır. Mesnevî'deki kullanım şeklinden çok kıymetli ve çok sevilen bir içecek olduğu anlaşılmaktadır.[90]

IV. TATLILAR

Helva: Mesnevî'de genellikle helva olarak geçer; fakat nasıl ve neyle yapıldığı konusunda detaylı bilgi verilmez. Bizce burada kastedilen helva, un ile şekerin karışımıyla yapılan ve günümüzde un helvası olarak bilinen tatlıdır. Helva, genellikle çocukların sevip rağbet gösterdiği bir yiyecektir.[91] Vakitsiz yenirse safra yapar, insanı rahatsız eder.[92] Yine Mesnevî'de helvanın elle yendiği yönünde bilgiler mevcuttur.[93] Bademle yapılan helva ve badem şekerlemesi de eserde yer alan tatlılardandır.[94]

Pekmez: Üzümün kaynatılmasıyla yapılır.[95] (bkz. Üzüm)

Şeker Kamışı: Dövülerek tatlı maksadıyla da tüketilen bir yiyecektir.[96] Mısır tarafından getirilir, yemesi hoştur.[97] Şekerci ise, hem şeker imal eden; hem de satan kişidir.[98] Attarlar da kelle şekeri satarlar.[99]

Zerde: Yapılışı ve malzemeleri konusunda herhangi bir bilgi yoktur.[100]

V. MEYVELER - KURUYEMİŞLER

Ayva: Yetişmesi ve yumuşaması için az bir ısıya ihtiyacı vardır, çok sıcağı sevmez.[101] Pekmez kaynatılırken içine atılıp yenirse pekmez tadını alır ve lezzeti artar.[102]

Badem: Olgunlaştığını anlamak için kabuklarının kurumasını beklemek gerekir.[103] Bu, adeta bademin kemâle ermesi, hamlıktan kurtulmasıdır.[104] Bazı bademler de acı olur.[105]

Ceviz: Mesnevî'de en çok geçen kuruyemiştir. Ceviz de badem gibi hamlıktan kurtulup olgunluğa erince güzel olur.[106] Genellikle kuru üzümle birlikte yenir.[107] Cevizin asıl besini, yağlı olan iç kısmı olmasına karşın, zahire (dış görünüş) önem verenler için kabuğunun çıkardığı ses daha cazip gelir.[108] Bazen cevizin yağı çıkarılarak da kullanılır.[109] Cevizin çürük olması da Mevlâna'nın güzel teşbihlerinden nasibini almış; dünya, dışı güzel görünen içi çürük cevize,[110] gösteriş için ibadet yapıp mânevî zevkine varmayan insanlar da içi boş cevizlere benzetilmiştir.[111]

Elma: Ayva gibi fazla ısıya ihtiyaç duymadan yetişir, fazla ısı olursa iyi olmaz. [112] Mesnevî'de elma ticareti yapan bağcılardan,[113] içi kurtlu elmalardan da söz edilir.[114]

Fındık: Mesnevî'de fazla adı geçmeyen bu ürünün, o dönemde Konya'da yetişip yetişmediğini bilmiyoruz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla iki beyitte geçen fındık, ilkinde Fil Suresi'ndeki (Kur'ân, 105/4) Ebabil kuşlarının attığı taşlara teşbih edilmekte,[115] ikincisinde ise ilâhî aşkla bedeni terk eden âşığın fındığın kabuğunu (beden) kırıp işe yarar kısmını (can) önemsemesidir.[116]

Fıstık: Ceviz ve badem ile birlikte anılması ve olgunlaşınca kabuğunun incelmesinden bahsedilmesi117 "Antep Fıstığı" olarak tabir ettiğimiz ağaçta yetişen fıstığın kastedildiğini akla getirmektedir. Bu fıstığın da Konya'da yetiştiğini biliyoruz. O dönemde kuruyemiş olarak tüketilmekle birlikte yağı da çıkarılıyormuş.[118]

Havuç: Mesnevî'de nadir olarak geçmekte ve pekmez kaynatılması sırasında içine atılarak yenildiğinden de bahsedilmektedir.119

İncir: Yine Mesnevî'de az geçen meyvelerdendir.[120]

Karpuz - Kavun: Yetiştirildiği tarla "bostan" olarak adlandırılır.[121] Gübre atılarak daha iyi ürün alınması sağlanır.[122] Olgunlaşan kavun - karpuzun bekletilmeden yenmesi gerekir, aksi takdirde bozulur.[123]

Keçiboynuzu: Görebildiğimiz kadarıyla bir yerde geçen bu ürünün herhangi bir özelliğinden bahsedilmemektedir.[124]

Nar: Narın çatlak olanının daha iyi olduğu, böylece içindekinin olgunlaşıp olgunlaşmadığının anlaşılabileceği belirtilir. Narın çatlaklığı gülümsemeye benzetilir.[125]

Turunç: Mesnevî'de fazla geçmez; herhangi bir çeşidinden de bahsedilmez.[126]

Üzüm: Yaş ve kuru olarak tüketilir. Yaşından sirke ve şarap çıkartılır, kurusu ise genelde ceviz ile yenir.[127] (Ayrıca bkz. Şarap - Sirke)

SONUÇ

Mevlâna'nın Mesnevî'sini, sadece hikâyelerle insanlara öğütler veren bir eser olarak değerlendirmek yanlıştır. Eserin satır aralarında yer alan yemekten, hastalığa; bilimsel konulardan tarihî olaylara kadar farklı birçok konuyu inceleyip bu eserden çok yönlü faydalanmak gerekmektedir. Ayrıca hikâyelerin bir çoğunda işlenen insan psikolojisine dair hususları da hikâyelerden arındırarak işlemek gerekmektedir. İşte bu sebepledir ki, Mesnevî'yi sadece sosyal bilimlerden değil, her bilim sahasından araştırmacının okuyup incelemesi kendi bilim dallarına, dolayısıyla da insanlığa katkı sağlayacaktır.

NOTLAR

1 *İbtidânâme*, Sultan Veled, çev. A.Gölpınarlı, Ankara, 1976, s. 1, 2; ayrıca bkz. Mevlâna, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, I-VI c., MEB. Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1995, I/2900-2902, III/976

2 Mevlâna'nın Mesnevî dışındaki Divanı, Fîhi mâfîh ve Mektûbât; kısmen de Mecâlis-i Seb'a olmak üzere bütün eserleri bu açıdan değerlendirilebilecek kaynaklar arasındadır. Yine Sultan Veled'in İbtidânâme'si, Sipehsâlâr ve Eflâkî Dedenin menâkıbları Mesnevî'deki anılan konularla ilgili olarak önemli bilgiler içermektedir. Bu eserlerden faydalanılarak hazırlanan çalışmalara şunlar örnek gösterilebilir: Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK yay. Ankara, 2000; Annemarie Schimmel, "Hazret-i Mevlâna'ya Göre Konya'daki Hayat", *Mevlâna Güldestesi-1974*, Konya Turizm Derneği yay., Ankara, 1974, s. 43-51); Müjgan Cumbur, "Mevlâna'nın Şiirlerinde: Ekinden Ekmeğe", *2. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler)*, Selçuk Üni. yay., 3-5 Mayıs 1986, Konya, s. 261-271; Nuri Şimşekler, "Mesnevi'ye Göre Konya'da Yaşam (Milletler-Meslekler)", *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi (Tebliğler)*, Selçuk Üni. yay., 5-6 Mayıs 2003, Konya, 2004, s. 177-192

3 Mevlâna, *Mesnevî*, V/3102

4 *Aynı eser*, VI/4886

5 *Aynı eser*, V/2350

6 *Aynı eser*, II/2699

7 *Aynı eser*, VI/1849

8 *Aynı eser*, V/3181, VI/3532

9 *Aynı eser*, I/1771

10 *Aynı eser*, IV/143, 144, 147

11 Önemli bahçelerin büyük bir bölümü Selçuklu sultanlarına ait olup, kayısı ve diğer meyvelerle birlikte gül başta olmak üzere her türlü çiçek de yetiştirildi. (bkz. Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Konya İl Kültür Müd. Yay., Konya, 1998, s. 55)

12 Mevlâna, *Mesnevî*, I/3869

13 *Aynı eser*, II/1563-1566, IV/522, 523

14 *Aynı eser*, IV/1870

15 *Aynı eser*, VI/4283

16 *Aynı eser*, I/3165, II/1645, VI/1057

17 *Aynı eser*, VI/4160

18 *Aynı eser*, IV/1484

19 *Aynı eser*, IV/143, 144, 147, 3021-22

20 *Aynı eser*, IV/144

21 *Aynı eser*, III/480

22 *Aynı eser*, II/2511

23 *Aynı eser*, V/2118

24 *Aynı eser*, V/3685, VI/1579

25 *Aynı eser*, IV/1358-60

26 *Aynı eser*, VI/28

27 *Aynı eser*, III/1873

28 *Aynı eser*, IV/305

29 *Aynı eser*, IV/13, II/3718

30 *Aynı eser*, III/4194

31 *Aynı eser*, IV/3421, V/2845

32 *Aynı eser*, V/2486-87

33 *Aynı eser*, I/2601-02

34 *Aynı eser*, VI/3669-71

35 *Aynı eser*, VI/4296

36 *Aynı eser*, VI/1212

37 *Aynı eser*, V/1398-99

38 *Aynı eser*, VI/4706

39 *Aynı eser*, V/3777, VI/1331

40 *Aynı eser*, IV/303

41 *Aynı eser*, IV/3606, VI/4676, VI/3052, III/4681, VI/1551-52

42 *Aynı eser*, IV/1327

43 T. Baykara, Eflâkî Dedenin eserinden naklen; kasapların Konya'nın kuzey-doğusunda yerleştiklerini, debbâğların da bunlara yakın bir bölgede mesleklerini icra ettiklerini söyler. Yine koyun pazarının da Mevlâna Müzesi civarında olduğunu kaydeder. (bkz. T. Baykara , *a.g.e.*, s.48)

44 Mevlâna, *Mesnevî*, V/3713-14

45 *Aynı eser*, VI/4172

46 *Aynı eser*, III/3743

47 *Aynı eser*, I/2409

48 *Aynı eser*, I/369

49 *Aynı eser*, II/282, V/4068, VI/719

50 *Aynı eser*, III/4162, 6197

51 *Aynı eser*, IV/867

52 *Aynı eser*, VI/719

53 mesela bkz. *Aynı eser*, VI/4898

54 *Aynı eser*, IV/2353

55 *Aynı eser*, VI/138

56 *Aynı eser*, Meselâ bkz. I/367, IV/1959

57 *Aynı eser*, VI/4296

58 *Aynı eser*, V/3488

59 *Aynı eser*, I/2150

60 *Aynı eser*, V/2900, VI/913; İ. Hakkı Konyalı Selçuklular zamanında Konya'da yel değirmeninin bulunmadığını su açısından hayli zengin olan kentin birçok su değirmenine sahip olduğunu belirtir.(bkz. *Konya Tarihi*, Ankara, 1997, s. 984)

61 Mevlâna, *Mesnevî*, VI/4432-33

62 *Aynı eser*, IV/345

63 *Aynı eser*, VI/3947

64 *Aynı eser*, I/3878 vd.; ayrıca bkz. VI/2901

65 Aynı eser, IV/2353; Ekin ve ekmek kültürü ve Mevlâna'nın bu konudaki fikirleri için ayrıca bkz. Müjgan Cumbur, "Mevlâna'nın Şiirlerinde: Ekinden Ekmeğe", *2. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler)*, Selçuk Üni. yay., 3-5 Mayıs 1986, Konya, s.261-271

66 Mevlâna, *Mesnevî*, I/820, V/1637

67 *Aynı eser*, VI/3643-45

68 *Aynı eser*, II/3081

69 *Aynı eser*, III/22, V/741

70 *Aynı eser*, IV/1345, VI/1785

71 *Aynı eser*, I/1226

72 *Aynı eser*, V/2068, 3901

73 *Aynı eser*, IV/2691

74 *Aynı eser*, I/2602

75 *Aynı eser*, I/1526

76 *Aynı eser*, I/1527, VI/19; Sirkengebîn'in hazırlanması konusunda bkz. Nevin Halıcı, "Sirkencübin", *Yeni İpek Yolu*, Sayı: 211, Eylül, 2005, s. 47

77 *Aynı eser*, VI/18

78 *Aynı eser*, V/2446

79 *Aynı eser*, IV/2683

80 *Aynı eser*, IV/1820-21

81 *Aynı eser*, V/4202,4203

82 *Aynı eser*, III/673

83 *Aynı eser*, VI/657, 658

84 *Aynı eser*, IV/3423-24, V/3693

85 *Aynı eser*, VI/3998

86 *Aynı eser*, III/4181

87 *Aynı eser*, VI/3001

88 *Aynı eser*, I/447

89 *Aynı eser*, I/1494

90 *Aynı eser*, V/1399, 1966

91 *Aynı eser*, I71601

92 *Aynı eser*, VI/2601, ayrıca bkz. V/2130

93 *Aynı eser*, III/4532

94 *Aynı eser*, I/1494, II/1148

95 *Aynı eser*, V/2486

96 *Aynı eser*, V/2590

97 *Aynı eser*, V/3639

98 *Aynı eser*, IV/369

99 *Aynı eser*,IV/625

100 *Aynı eser*, VI/1086

101 *Aynı eser*, II/828

102 *Aynı eser*, V/2487

103 *Aynı eser*, III/1387-88

104 *Aynı eser*, V/1179

105 *Aynı eser*, III/4025

106 *Aynı eser*, V/1179

107 *Aynı eser*, V/2845, VI/Başlık, s. 50

108 *Aynı eser*, V/2144

109 *Aynı eser*, VI/2563

110 *Aynı eser*, VI/3471

111 *Aynı eser*, II/3395

112 *Aynı eser*, II/827-828

113 *Aynı eser*, V/2117

114 *Aynı eser*, II/1918

115 *Aynı eser*, II/349

116 *Aynı eser*, V/1932

117 *Aynı eser*, III/1388

118 *Aynı eser*, VI/2563, 3001

119 *Aynı eser*, V/2487

120 *Aynı eser*, I/2763

121 *Aynı eser*, IV/3824

122 *Aynı eser*, V/2350

123 *Aynı eser*, V/3718

124 *Aynı eser*, IV/1383

125 Meselâ bkz. *Aynı eser*, I/718, 721

126 *Aynı eser*, V/2552

127 *Aynı eser*, IV/3421

GÜNÜMÜZ KONYA ÇÖMLEKÇİLİĞİ ve ÜRETİLEN ÜRÜNLER

Emine Nas *

ÖZET

Anadolu'nun pek çok yöresinde bir halk sanatı olarak faaliyet gösteren çömlekçilik; hammadde, yöntem, ürünler bakımından geleneksel özellikler taşıyan bir el sanatı durumundadır. Bu bağlamda Konya ve çevresinde yapılan tarihi araştırmalar ve kazılardan elde edilen bulgular doğrultusunda, bu bölgenin pişmiş toprak işçiliğinde önemli bir merkez olduğu bilinmektedir.

Geçmişten günümüze Konya'da çömlekçilik alanında yapılan incelemeler sonucunda; kullanılan çamur kalitesinin yüksek olduğu, geleneksel yöntemlerle çarkta şekillendirme yapıldığı, üretimin yoğunluğu ve ürün yelpazesine ilişkin bulgular ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda elde elden verilerle, Konya çömlekçiliğinin Anadolu toprak işçiliğinde önemli ve geniş bir yere sahip olduğu düşünülebilir.

Çalışmada; günümüzde faal olarak devam eden Konya çömlekçiliğinin geçmişten günümüze durum analizi yapılarak, günümüzdeki üretim mekanları, hammadde hazırlama yöntemi, kullanılan makine, alet ve araçlar, yapım aşamaları ve ürün yelpazesinde yer alan kaplar incelenmeye çalışılmıştır.

Her el sanatı gibi emek, özveri ve el işçiliği gerektiren çömlekçilik; zengin hammaddesi, uygulayıcıları ve özgün ürün çeşitleri ile teknolojiye yenilmeden devam eden bir halk sanatıdır. Geleneksel özelliklerini kaybetmeden, günümüze gelen bu sanatın tanıtımı ve koruma altına alınması Konya kültür ve sanatı için önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *El sanatları, Konya, çömlekçilik, testi, küp.*

ABSTRACT

Pottery that is active as a folk art in most areas in Anatolia is in the position of carrying traditional features in terms of raw materials, method and products. In this context, it is known that the region is an important center of baked earth craftsman ship in the direction of the results of the historic researches and excavations

* Dr., S. Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Eğitimi A.S.D.

that have been carried out in Konya and its environs.

With the researches on pottery in Konya from past to present the findings concerning the high quality of clay employed, shaping on the kickwheel with traditional methods, the production density and variation of the earthenware have arisen. Therefore, it may considered that pottery in Konya occupies a significanty place in the Anatolian earthenware craftsmanship. In the study, it has been tried to research today's places of production, the method of preparing raw material, the machines and tools used, production stages and types of pots by analyzing the pottery of Konya which has continued actively from past to present.

Like all handicrafts, pottery that requires great effort, self-sacrifice and craftsmanship is a folk art which goes on with its raw materials, appliers and original product types withoutbeing overcome by technology. Introduction and protection of this art that has reached today without losing its traditional features are important for the culture and art of Konya.

Key words: *Handcrafts, Konya, pottery, jug, jar.*

1. GİRİŞ

Çömlekçilik; tarihi geçmişi bakımından Anadolu'da geniş bir coğrafyada uygulama alanı bulan ilkel sanatlardan biridir. Doğadan elde edilen zengin hammaddesi, kolay uygulanabilirliği ve kullanım alanındaki çeşitlilik bakımından, yapımı süreklilik kazanmıştır.

Geçmişteki zengin uygulama alanına rağmen, günümüz teknolojisi ve ihtiyaçları karşısında ülkemizde çömlekçiliğin devam ettiği yöre sayısında önemli azalmalar görülmektedir. Ancak hammadde temini ve form kazandırabilme özelliğinin kolay olması nedeni ile, çömlekçilik son yıllarda bazı yörelerde yeniden talep görmeye başlamıştır.

Çalışmada, Konya ve çevresinde Hititlerden günümüze canlı kalabilmeyi başarmış bir meslek kolu olan çömlekçilikte geçmiş ve günümüzdeki ustalar, kullanılan hammadde, aletler, üretim yöntemleri ve ürünler analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. KONYA ÇÖMLEKÇİLİĞİ

2. 1. Çömlekçiliğin Konya'daki Geçmişi ve Günümüzdeki Durumu

Tarih öncesi çağlarda Konya çevresinde Çatalhöyük, Sızma, Karahöyük, Alâeddin Tepesi gibi yerleşim merkezlerinde çanak çömlek yapımı önemli idi. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, Konya ve civarında ortaya çıkan seramik eşyalar, bölgenin seramik sanatında gelişmiş bir merkez olduğunu göstermektedir.

Konya ve çevresindeki çömlek atölyelerindeki dağılımın; Konya merkezi ile birlikte başta Sille Beldesi, Akşehir ilçesine bağlı Doğanhisar Köyü, Karaman'a bağlı Ermenek ilçesi, Ereğli, Beyşehir, ve Bozkır ilçelerinin olduğu bilinmektedir. Günümüzde bu yörelerden özellikle Sille ve Doğanhisar Köyü'nde çömlekçilik faal olarak devam ettirilmektedir.

Geçmişte Sille yöresinde, mahalli el sanatları arasından pişmiş toprak işçiliğine halk tarafından yoğun talep gösterildiği ve toprak kap yapımının Sille ekonomisinde önemli bir yeri olduğu belirlenmiştir.

Konya salnâmelerindeki, "1300/1884 ve 1307/1891 yılı resmi kayıtlarına göre Sille'de 7 adet testi fırını" bulunduğu belirlenmiştir (1300 Vilâyet-i Konya Sal-nâmesi, Konya,1301, 1307 Vilâyet-i Konya Sal-nâmesi, Konya,1307).

Fabrikasyon sanayi yıllarına kadar halkın genel olarak iş alanının kiremit, tuğla, testi, küp, çömlek gibi pişirilmiş toprak ürünleri olduğu tespit edilmiştir. Günümüzdeki ustalardan alınan bilgilere göre, toprak işlerinin % 90'ının Sille'ye ait olduğu ve eskiden duvarcı ustası, kiremitçi, tuğlacı ve çömlekçilik mesleklerinin altın bilezik kabul edildiği bilinmektedir (Nas, 2005,130).

Sille'de çömlek ocaklarına, eskiden Rumlar tarafından "kâr-hane"1 (iş ve kazanç yeri) denilmekte idi. "Çömlekçi ocaklarının bulunduğu mahalleye de, "Kâr-hane Mahallesi" adı verilmiş ve yaklaşık elli yıl kadar önce bu mahallede 16 adet çömlek ocağının faaliyette olduğu tespit edilmiştir" (Özönder, 1998,208). Günümüzde Subaşı Mahallesi olan bu mevkide sadece 2 adet çömlek ocağı faaliyettedir. Sille'li çömlekçi ustaları ve eski Sille'liler, Sille'deki çömlek atölyeleri ve çömlek çarkları için halen "kerna"2 terimini kullanmaktadırlar.

Geçmiş yıllarda iş hayatında toprak işleri ile ünlü olan Sille'li ustalar, yurdumuzun aynı uğraş alanı olan bir çok kent ve bölgesine götürülerek imalat imkanları sağlanmıştır. "Bu işler için her yılın Nisan ayında 100-150 adet usta, Sille'den şehir dışına çıkarak, Kasım ayı sonunda Sille'ye geri dönmüşlerdir."3 Sille'nin pişmiş toprak

işlerindeki kalitesi ve ustalığı konu ile ilgili yabancıların da dikkatini çekmiş ve Sille'li ustalar mesleklerini yurt dışında da icra etme fırsatı bulmuşlardır (Fotoğraf No:1).

1936 yılında Konya ili Ticaret Müdürlüğü tarafından valiliğin emri ile bir heyete yaptırılan araştırma sonuçlarında ise; "Konya'da toprak işleri grubuna giren küçük sanatların, 1. Çömlekçilik (testi, bardak, küp, vazo, sürahi, lüle, çanak, künk, saksı, v.b. üretimi), 2. Tuğla-Kiremit, 3. Kireç işleri olarak üç bölüme ayrıldığı bilinmektedir. Toprak işçiliğinde o yıllarda 10 adet çömlekçi atölyesi, 10 adet usta, 10 adet kalfa ve 30 adet çırak olduğu, 6 adet tuğlacı ve kiremitçi atölyesi ile, 12 adet usta ve 6 adet işçinin olduğu, 4 adet kireç atölyesi ve 4 adet usta, 49 adet kalfa ve 4 adet işçinin olduğu" belirlenmiştir (Altan, 1940, 194-227). Bu bilgilere ilaveten; toprak kapların çeşitli formlarda ve büyüklükte yapıldığı, çalışma zamanlarının en çok senenin altı ayında özellikle yaz ve sonbahar mevsimlerinde gerçekleştiği ve her ocağın aylık ortalama imalat miktarının 15.000-20.000 adet arasında olduğu tespit edilmiştir" (Altan, 2000, 20).

Günümüzde; toprak işleri ile ilgili Konya Esnaf Odaları Birliğine bağlı olarak çalışan, Konya Merkez Birlik Ajanlığına kayıtlı 14 adet çömlek atölyesi bulunmaktadır. "Yapılan incelemeler doğrultusunda 1960'lı yıllarda, günümüzde Birlik Kiremit Fabrikasının olduğu bölgede 20-25 adet çömlek ocağının bulunduğu belirlenmiştir."4 1976 yılında, Konya merkezinde bulunan bu ocaklardan bir kısmının, Parsana Mahallesi 500 Evler yolu üzerine yerleştiği ve çalışan 9 adet ustanın olduğu tespit edilmiştir.5

1988 yılında çömlekçilik giderek azalmaya başlamış ve 1997 yılına Konya 2. Organize Sanayi Bölgesi'nde İngiliz Oscar ve Mustafa Turgut isimli kişiler büyük bir testi-çömlek fabrikası kurmuşlardır. Yurt dışındaki firmalara peyzaj mimari için büyük ebatlarda ve farklı formlarda küp ve saksıların üretildiği fabrika işgücünden kaynaklanan bazı sorunlardan ötürü 2000 yılında kapanmıştır.

Bu imalathanenin dışında 2000 yılında; Hüseyin Şeker tarafından kurulan "Giftcom" adındaki Uluslararası Çanak Çömlek İmalathanesi de, Konya Parsana Mahallesi 500 Evler yolu üzerinde faaliyet göstermekteydi. Aynı imalathanenin İzmir Menemen'de de bir şubesi bulunmaktaydı. Bu imalâthanelerde 17-25 yıllık tecrübeye sahip toplam 16 adet çömlekçi çalışmakta olup, bunlardan 12 adeti İzmir Menemen'de, 4 adeti ise Konya'da çalışmaktaydı.

Yapılan üretimin ilk aşamasında; Konya Sille toprağı kamyonlarla Menemen'deki şubeye taşınmakta, Menemen'de çamur işlenip, şekillendirilip, mamuller pişirildikten sonra ihracata hazır hale getirilmekteydi. Ürünler birinci kalite Konya toprağından (beyaz toprak) ve ikinci kalite İzmir Menemen toprağından (kırmızı toprak) imal edilmekte ve fabrika yılda 12 ay boyunca çalışmaktaydı. Ürünlerin tamamı pek çok Avrupa ülkesine ihraç edilmekteydi. Ancak işgücü ve üretimden kaynaklanan bazı sorunlardan ötürü diğer imalathane gibi bu atölye de kapanmıştır.

2002 yılının Ağustos ayına kadar 500 Evler mevkiinde 7 adet çömlek-testi ustası atölyelerinde faaliyet gösterirken, ocakların çıkarttığı dumandan rahatsız olan çevre halkının Belediyeye şikayette bulunması üzerine ocaklar kapatılmıştır. Ustalar; 2002 senesinin Eylül-Ekim aylarında Belediye tarafından kendilerine tahsis edilen, Konya'nın güneyindeki Alakova mevkiinde, Meram gaz dolum tesislerinin arka kısmındaki alana taşınmışlardır. Günümüzde bu bölgede 3 adet ocak faaliyet göstermekte olup, 5 adet usta çalışmaktadır. Bu ustalar; 1946-Konya doğumlu Mehmet Özerdem, 1954-Kadınhanı doğumlu Abdullah Turan, 1955-Sille doğumlu Ali Tıkansak, 1951-Kadınhanı doğumlu Hakkı Karadeniz, 1953-Konya doğumlu İsmail Alim'dir. Bu çömlek ocaklarının dışında, İstanbul yolu üzerinde Emir Keskin'e ait bir ocak ve Erenkaya Köyü'nde Bekir Atal'a ait bir ocak da faaliyet göstermektedir. Sille'de ise günümüzde üç ocak faaliyet göstermekte olup, bu ocaklarda çalışan ustalar; 1950-Sille doğumlu Yaşar Bulut, 1959-Sille doğumlu İbrahim Önen ve 1958-Sille doğumlu Ahmet Atay'dır. Halktan alınan bilgilere göre Konya civarındaki Tekke ve Çukurçimen'de de zaman zaman çömlekçilikle uğraşan kişilerin de olduğu belirlenmiştir (Nas, 2005, 132). Bu ocaklarla birlikte aynı bölgede; Avanos, Konya-Sille, Menemen yörelerinden pek çok çömlekçi ustasının ortaklığında yeni bir çömlek fabrikası kurulması planlanmaktadır. Çömlek atölyeleri ile beraber, şehir merkezinde 3 adet tandır yapımı atölyesi de bulunmaktadır.

2. 2. Üretim Mekanı

Çömlekçilikte yapılan iş gereği, çamurcu ustaları ve çark ustaları ayrıdır. Bu sebeple ocaklar birbirine geçmeli iki veya üç bölümden meydana

gelmektedir. Birinci bölümde; çamurun hazırlandığı çamur çukuru, çamurun yoğrulup şekil verildiği tezgah, çamur çekmeye yarayan "vans" makinesi ile çamura şekil veren "elezyon" makinesi bulunmaktadır. İkinci bölümde elektrikle çalışan çark, üçüncü bölümde ise çarktan çıkan mamulleri kurutmaya ve depolamaya yarayan kurutma rafları ile fırın bulunmaktadır (Fotoğraf No: 2). Ocakların iç mekanları karanlık, rutubetli ve karışık bir görünüm sergilemektedir. Dış mekanlarında çamurun hazırlanmasında kullanılan kum ve toprak bulunmaktadır. İç ve dış mekanlarda toplam kullanım alanı 150-200 m_ dir (Fotoğraf No: 3).

2. 3. Kullanılan Hammadde, Alet ve Araçlar

Üretilen mamullerin yapımındaki en önemli malzeme kum ve topraktır. Çömlek ustaları; "boz toprak"6 dedikleri ve Sille ve Konya'dan elde edilen siyah toprak, Beyşehir Höyük Kasabası'ndan, Aydın Çine'den, Eskişehir'den ve Nevşehir Avanos'tan getirilen kırmızı toprak ile testinin "ilacı-şarabı" olarak nitelendirilen Sille kumu kullanmaktadırlar (Nas, 2005, 136) (Fotoğraf No: 4).

Çamur hazırlarken kum ve toprak elemek için büyük toprak elekleri, kürekler ve toprağın içindeki kalıntıları temizleyerek elemeye yarayan "degawaj" makinesi kullanılmaktadır. Toprağın iri parçalarını ezmek, karıştırmak ve çamurun homojenliği sağlamak için "vans" makinesi (çamur makinesi) ile, hazırlanan çamuru zuvala (rulo) haline getiren "elezyon" makinesi kullanılmaktadır.

Hazırlanan çamurda Sille kumu oldukça önemli bir malzemedir. Sağlam mamul elde etmek için, çamurda kum oranının eksik kullanılmaması gerekmektedir. Çamur reçetesi ustalar tarafından gizli tutulmakta olup, belli oranlardaki kırmızı ve boz topraklara 1/4 oranında Sille Dağı'ndan getirilen ve içerisinde kireç olmayan kum karıştırılmaktadır. Bu şekilde karıştırılan toprak ve kum çamur havuzuna atılarak mayalanması sağlanır. Havuzda 7-10 gün bekleyen çamur iyice mayalandıktan sonra, eleklerden veya degawaj makinesinden geçirilerek, yabancı malzemelerden arındırılır. Bu işlemlerden sonra temizlenen çamur vans makinesinde iri parçaları ezilerek, iyice karıştırılır ve homojenliği sağlanır. Daha sonra, çamuru tek bir kıvama getirmek için vans makinesinde sıkıştırma işlemine geçilir. Çamurda istenilen kıvam elde edildikten sonra, yöresel adı ile zuvala denilen, silindir şeklindeki çamur rulolar hazırlanmaya başlanır (Fotoğraf No: 5). Bu işlem elezyon makinesi ile de yapılabilmektedir. Hazırlanan zuvalalar yapılacak mamule göre eşit parçalar halinde kesilmektedir. Topaç şeklindeki bu çamur parçalarına yöresel olarak "künde" denilmektedir (Fotoğraf No: 6). Küçük mamullerde bir adet, büyük mamullerde iki adet kullanılmaktadır (Nas, 2005, 138).

Konya çömlekçiliğinde kullanılan çamurda renk olarak; Munsell Soil Color Charts'ta yer alan HUE 2,5 YR 6/6 kodlu light red ve 7/6 light red, HUE 5 YR 6/6 kodlu light reddish brown ve 7/6 kodlu reddish yellow ve astar boyada HUE 2,5 YR kodlu 5/6 light red görülmektedir (Munsell Soil Color Charts, 2000).

Mamulleri şekillendirmede çömlekçi çarkı (tezgah) kullanılmaktadır. Eskiden elle veya ayakla döndürülerek çalışan çarklar, teknolojik gelişmelerle günümüzde elektrikle çalışmaktadır (Fotoğraf No: 7). 25 yıl önce tepme-ayak tornasından elektrikli tornaya geçen çömlekçiler, elektrikli tornada çalışmanın yorucu olmadığını ancak tepme tornanın da vücut sağlığı için daha iyi olduğunu, vücudun bütün organları hareket ettiği için tepme torna ile çalışan insanın kışın hiç üşümediğini belirtmişlerdir.

Çarkta şekillendirilen mamulleri çarkın diskinden ayırmak için; ince tel, naylon ipler veya misina, yüzey düzeltme işleminde ise kare şeklinde ve ortası delik, ceviz ya da gürgen ağacından yapılmış (günümüzde plastik olanları kullanılmaktadır) "sahtiyan" kullanılmaktadır (Fotoğraf No: 7). Mamullerin süslenmesinde ise belirli bir alet bulunmamakla birlikte, uç kısımları sivri ve dişli olan, bozuk ve kırık her türlü eşya işe yaramaktadır. Bu tür aletlerle mamul yüzeylerine kazıma tekniğinde basit motifler uygulanır. Bu süslemelerin yanında, fırça ile boyayarak yapılan süslemelere de sıkça rastlanılmaktadır. Bunun için yağlı boya, plastik boya ile çekilmiş kurşun, bakır tozu (yeşil renk için) ve fatozla (sarı renk için) elde edilen renkli sır kullanılmaktadır. Fırınlanmada ise, yere gömme fırınlar kullanılmakta olup, yakıt olarak odun ve talaş tercih edilmektedir (Nas, 2005, 137-138).

2. 4. Üretim Yöntemi

Yılın 12 ayı faaliyet gösteremeyen çömlekçilikte, hava şartlarına bağlı olarak üretim yapılmaktadır. Havanın sıcaklığına göre her yılın Mart veya Nisan aylarında faaliyete geçen ocaklar,

havaların soğuması ile Eylül veya Ekim aylarında kapanmaktadır. Eskiden kalan bir geleneği devam ettiren ustalar, Cuma günlerini tatil kabul ederek haftanın diğer günlerinde çalışmaktadırlar.

Konya çömlekçiliğinde çarkta şekillendirme yöntemi ile üretim yapılmaktadır. Rulolar halinde hazırlanmış künde parçaları yapılacak işin büyüklüğüne göre ele alınarak, çark üzerindeki küçük tabla üstünde şekillendirmeye başlanır. Ustalar üstte bulunan disk üzerine oturtulan çamuru elleri ile yukarı doğru çekerek şekillendirmeye başlarlar. "Şekillendirmede; yapılan kabın cinsine göre, bir elini kabın gövdesinin iç kısmına oymak için koyan usta, diğer elini de gövdenin dış kısmına form vermek için kullanmaktadır"(Barışta, 1990, 38). Şekillendirme yapılırken, ustalar ellerini sürekli ıslatarak çamurun kaymasını ve daha iyi şekil almasını sağlarlar (Fotoğraf No: 8).

Döner çarkta biçimlenen mamullere süsleme yapılacak ise mamul yaşken ve çark üzerinde dururken yapılmaktadır. Ustalar genellikle çiçek saksıları, testi, dekoratif vazo ve küplerin göbek ya da ağızlarının alt kısmına basit süslemeler uygulamaktadırlar. Süslemeler ustaların "kalem" dedikleri ve kullanılmayan sivri uçlu ve dişli aletlerle yaptıkları yatay çizgiler, zig zaglar, "S" kıvrımlar, burgu motifleri ve geometrik şekillerden oluşan kazımalar, parmak yardımı ile yapılan girinti ve çıkıntılar ve basit boyama tekknikleridir. Süslemenin ardından mamuller, tel veya ip yardımı ile taban kısımlarından kesilerek çarktan çıkarılır ve bünyelerindeki suyu çekmeleri için atölyenin kurutma bölümündeki raflara alınır. Suyunu çeken toprak kaplar tekrar döner çark üzerine alınarak, sahtiyanla yapılan "perdahlama" (rötuş ve parlatma) işlemine geçirilir. "Perdahlanan yarı kurumuş seramik kapların yüzeyine astarlama işlemi uygulanır. Bu işlemde astar, kapların üzerine akıtılarak, ince şeritler halinde sıkılarak ya da püskürtülerek uygulanmaktadır" (Cooper, 1978, 17,50).

Astarlama işlemi Konya'da yöresel adı ile "aşılama" olarak bilinmekte olup, sulandırılmış seramik çamuru (sulu kırmızı toprak) ile hazırlanan astar boyası (yöresel adı ile "aşı"), yarı kurumuş durumda olan kapların sadece ağız kısmından yarıya kadar ya da tamamen daldırılarak boyanır. Koyu kırmızı veya kızıl kahverengi renk veren aşılamadan sonra; kaplar 1-2 gün kurumaya bırakılır. Buna "kerevite kalkma" denilir (Nas, 2005, 139-140).

En son işlem fırınlamadır. Fırınlama işlemi iki aşamadan meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi bisküvi fırınlama, ikincisi sırlı pişirimdir. Konya'daki ocaklarda bulunan fırınlar yere gömme olup, yüksekliği 2.5 m, eni 1.5 m ve ağız kısmı yarım daire şeklindedir Fırının ağız kısmı atölyenin içinde, yakıt verilen ateşlik kısmı ise, atölyenin arka kısmında bulunmaktadır. Fırınlama işleminin birinci aşaması olan bisküvi fırınlamada; konik formda yükselen seramik fırının içine; mamullerin birbirine zarar vermemesi sağlanarak, çömleklerin ağız kısımları aşağıya bakacak ve küçük parçalar ortaya toplanacak şekilde yan yana ve üst üste dizilir ve fırının ağız kısmı kerpiçle sıvanarak kapatılır (Fotoğraf No: 9). Fırın, alt kısmında bulunan ateşleme deliğinden ateşlenir ve 1-3 saatte tava gelir. Bu ilk fırınlamada ürünler büyüklüklerine göre, 800 °C'de toplam 5-6 saat pişer. Bisküvi fırınlanmasından sonra, toprak kaplar ikinci defa sır veya cilâ fırınına konmadan önce sırla kaplanır. Ustaların "sırça" olarak ta adlandırdıkları sırın ana malzemesi, Sille dağlarından getirilen kum karışımlı beyaz topraktır. Çömlekçilikte sır, yüksek ısıya dayanıklı toprakların üstüne uygulanabilmektedir. Konya toprağından yapılmış çömlekler sırlanabilmektedir. Sırlama işleminde 50 kg kurşuna, 25-30 kg su karıştırılarak hazırlanan sırça, bisküvi pişiriminden sonra kaplara daldırma veya akıtma yöntemi ile uygulanır. Genellikle çiçek saksılarının iç ve kenar kısımları, yağ, yoğurt, peynir çömleklerinin ağız ve sap kısımları, sürahilerin ağız kısımları ve kapaklar sırlanmaktadır. Sırlanan mamuller, güneşte 1-2 saat kurutulduktan sonra sırlı pişirime geçilir. Fırın ısısının 900-1000 °C olduğu bu işlemde, bisküvi pişirimde olduğu gibi ısıtılan fırın içindeki kaplar 7-8 saat pişer (Nas, 2005, 140-141).

Son aylarda Sille'li çömlekçi ustası İbrahim Önen tarafından, daha önceki yıllarda çömlek fabrikalarında kullanılan seri üretim saksı-vazo makinesi ile fabrikasyon mamul üretimi yapılmaya başlanmıştır. Yapılan ürün formları tek tip olmakta ancak usta tarafından farklı boy ve formlarda toprak kapların kalıp denemelerinin yapıldığı ve yakın zamanda daha çeşitli form ve boyutlarda ürün imalatına geçilmesi hedeflenmektedir.

2. 4. Üretilen Ürünler

Geçmişte çömlekçilikte üretilen kaplar; turşu, yağ, pekmez, peynir, yağ, bal gibi yiyeceklerin

konduğu içi sırlı kapaklı veya kapaksız erzak küpleri ve "curalı" denilen dışı yarıya kadar veya tamamen sırlı erzak küpleri, su testileri, tandır, "kandan çanağı" denilen, yemek yeme için yapılan içi sırlı tabaklar ile çocuk beşiklerine tuvalet amaçlı konulan ve "çocuk silbinci" olarak adlandırılan içi sırlı yuvarlak ve oval biçimli kaplardan oluşmaktadır. Bu tür mutfak eşyalarının dışında, 1970'li yılların başlarında çömlekçiler suyu temiz ve soğuk tutması bakımından su boruları "künk"ler de yapmaktaydılar. Ancak plastiğin daha uzun süre dayanıklı kalması künk üretimini durdurmuştur. Daha sonraki yıllarda, özellikle 1997 ve 2000 yıllarında faaliyete geçen çömlek imalathaneleri ile farklı form ve süslemelerde toprak kaplar yapılmaya başlanmıştır. Bunlar özellikle yurt dışından getirilen bir katalogdan seçilip çeşitli boylarda üretilen büyük boy saksı, küp ve testilerden oluşmaktaydı (Nas, 2005, 143) (Fotoğraf No: 10-11).

Genellikle peyzaj mimaride kullanım amaçlı üretilen bu mamullerin çoğunun yüzeyinde basit geometrik süslemeler bulunmaktaydı. Bu süslemeler; mamul yüzeyine uygulanan çizikler, ajurlar ve şekillendirilmiş çamurun mamul yüzeyine su ile yapıştırılmasından oluşan "barbotin" tekniği ile yapılmış uygulamalardı. Süslemelerde görülen motifler ise; yatay ve dikey çizgiler, üçgenler, kareler, zig zaglar, elipsler, "S" kıvrımlar, daireler ve burgulardan oluşmaktaydı. Mamullerden saksı ve küplerin form özelliklerinde zengin bir çeşitlilik mevcuttu. Özellikle, yüzeyinde bazı bölümleri daire biçiminde boşaltılmış ve "çilekli-çilek" adı verilen saksılar çok meşhurdu (Fotoğraf No: 12-13).

Günümüz Konya çömlekçiliğinde ise, toprak kapların bir kısmı kullanıma yönelik, bir kısmı da dekoratif amaca yönelik yapılmaktadır. Kullanıma yönelik kaplar; testi, Ayaş testisi, testi bardağı, küp, küp bardak (küçük testi), çiçeklik-saksı, sürahi (Lıklık), tandır, bal testisi, turşu küpü, tereyağı küpü, curalı (büyük boy erzak küpü), maşrapa, ibrik, suluk ve baca şapkasıdır (Fotoğraf No: 14-15-16-17-18-19-20). Dekoratif amaca yönelik kaplar ise; uzun ve yuvarlak vazo, dört kulplu küp, duvar küpü, cepli küp, çilekli, kulplu saksı, sepet, amphora gibi mamullerdir (Fotoğraf No: 21-22).

Çömlekçilikte üretim miktarı piyasanın durumuna ve siparişlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Üretilen malın miktarına göre her ocakta, üç haftada ya da ayda bir kez fırın yakıldığı belirlenmiştir. Ustalar yaptıkları mamullerin büyüklüğüne göre tanesinin "5-20 dakikada yapıldığını ve bir saatte yaklaşık 5-15 adet toprak mamul ürettiklerini, bu rakamın bir günde yaklaşık 120-150 adet, bir ayda ise, üretilen mamullere göre 200-600 adete kadar olabileceğini ifade etmişlerdir (Nas, 2005, 144).

Son yıllarda toprak mamullere iç ve dış piyasada talebin artması ile çömlekçilerin de işleri açılmış ve sipariş olarak yapılan ürünler, Türkiye'nin çeşitli illeri ile beraber yurt dışına da ihraç edilmeye başlanmıştır. Yaz aylarında satışların arttığı çömlek ocaklarında, her ocağın belirli bir müşteri kitlesinin bulunmaktadır. Sadece baca şapkası yapımı ile uğraşan 4 adet çömlekçi atölyesi, yaptıkları ürünleri Konya içi ve dışındaki kiremitçilere, tuğlacılara ve kooperatiflere vermektedir. Diğer iki atölye ise, üretilen mamulleri Konya içi ve dışındaki ticarethaneler ile yurt dışına göndermektedir. Üretimin yoğunluğuna göre sağlanan kazancın çok yüksek olmamasından dolayı, kış aylarında don olmadığı sürece üretime devam edildiği tespit edilmiştir.7

Geleneksel çarklı çömlekçiliğin dışında Konya şehir merkezindeki çeşitli atölyelerde, dekoratif amaçlı olarak üç boyutlu figür, manzara resimleri ve modern tasarımlardan oluşan toprak pano ve aksesuar yapımı ile ilgili çalışmalar da devam etmektedir (Fotoğraf No: 23).

3. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Çömlekçilik; Hititlerden günümüze kadar önemli bir yerleşim merkezi olan Konya'da, faal olarak icra edilen bir sanat dalı durumundadır. Geçmişte kullanılan hammaddeler, araçlar, üretim yöntemi ve ürün özelliklerine kadar geleneğe bağlı olarak devam etmektedir.

Konya'daki çömlek ocaklarının daima bir arada üretime devam ettiği ve çömlek ustalarının birbirlerinden ayrılmadan mesleklerini toplu olarak sürdürdükleri tespit edilmiştir.

Ustaların tamamının çıraklık dönemlerinde Ankara'nın ilçelerinde çalıştıkları, ardından toplu olarak Konya'da Birlik Kiremit Fabrikasının civarında çalıştıkları ve 1976 yılında 500 Evler mevkiine taşındıkları belirlenmiştir.

Çömlek yapımı bir ekip işi olduğu için, ocaklarda işbölümü yapılmaktadır. Ocaklarda çark başında oturan ve çamura şekil veren çark ustaları ile çamuru hazırlayan çamur ustaları bir arada çalışmakta olup, her usta kendi işi ile

uğraşmaktadır.

Bütün ustaların kullanıldıkları hammadde ile uyguladıkları tekniğin aynı olduğu, ancak yapılan toprak ürün çeşitliliğinde bazı farklılıklar yaşandığı tespit edilmiştir. Bu farklılıklar; çark ustası ve yardımcı eleman sayısının az olmasından dolayı seri üretim yapılamaması ile hammadde temininde aksaklıklar çıkması şeklinde açıklanabilmektedir.

Günümüzde üretim yapan altı adet ocağın bulunduğu Konya'da, bunlardan üç adet ocak sadece baca şapkası yapımı ile uğraşmaktadır. Bunlar; Ali Tıkansak, Hakkı Karadeniz ve Ahmet Atay'a ait ocaklardır. Diğer üç ocaktan Mehmet Özerdem'e ait olanı her türlü toprak kap yapımını devam ettirmekte, Yaşar Bulut'a ait ocakta dekoratif çiçek tanzim kapları ve gelen siparişlere göre üretim yapılmakta, İbrahim Önen'e ait olan ve son bir yıldır üretim yapan diğer ocakta ise makine işçiliğinde fabrikasyon olarak kalıpla çiçek saksısı üretimi yapılmaktadır. Toprak mamullere yapılan süslemelerin oldukça basit kompozisyonlardan oluştuğu ve mamul çark üzerinde dönerken sivri araçlar ve parmak yardımı ile süslemelerin yapıldığı gözlenmiştir. Ustaların tamamı aynı süsleme kompozisyonlarını kullanmakta olup, fırından çıkan arızalı mamullerin yüzeyinin alçı ile kaplanarak, üzerine baskı tekniğinde çeşitli resimlerin de uygulandığı görülmektedir. Süslemesi yapılan mamuller fırınlandıktan sonra kullanım alanlarına göre boyanmakta ve sırlanmaktadır.

Çömlekçilikte üretim miktarı, piyasanın durumuna ve siparişlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Ustalar yaptıkları mamullerin büyüklüğüne göre tanesinin "5-20 dakikada yapıldığını ve bir saatte yaklaşık 5-15 adet toprak mamul ürettiklerini, bu rakamın bir günde yaklaşık 120-150 adet, bir ayda ise, üretilen mamullere göre 200-600 adete kadar olabileceğini ifade etmişlerdir."8

Son yıllarda çömlek ustalarının belirli yükseklikte, silindirik gövdeli, ağzı geniş, kapak kısmı sırlı ya da sırsız yapılan baca şapkalarından para kazandıkları ve baca kullanımının Konya çevresindeki evlerde ve inşaatlarda oldukça yaygın hale geldiği belirlenmiştir. "Dumanın kolay çekilmesine ve baca içine dışarıdan herhangi bir şey girmesine engel olan baca şapkaları, bazı evlerde baca ağızlarında tek kullanılabildiği gibi bazı evlerde de iki,üç ve hatta beş kat üst üste konularak ta kullanılabilmektedir" (Barışta, 1990, 37).

Son 20 yıl içinde toprak baca şapkası kullanımının; kolay temin edilmesi ve ucuz olmasından dolayı giderek güney bölgelerindeki evlerde ve yapı kooperatiflerinde artmaya başladığı gözlenmiştir.

Ustalar; yaptıkları toprak mamulleri kendi atölyelerinde satabildikleri gibi, yurt içinde İç Anadolu Bölgesi, Marmara Bölgesi, Akdeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesindeki bazı illere pazarlamaktadırlar. Bu merkezler ile; yurt dışından Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa gibi Avrupa ülkelerinde de toprak mamul gönderilmektedir. Konya'da şehir merkezinde bu ürünleri satan üç adet ticarethane bulunmaktadır. Bu ticarethanelerde, Konya'da yapılan toprak ürünlerin dışında, yurt içinden Aydın, Bursa, Doğanhisar gibi farklı merkezlerden ve İran'dan gelen toprak mamuller de satılmaktadır.

Mesleğin günümüze kadar devam etmesi ve yaşatılmasında payı büyük olan emektar çömlek ustaları; teknolojiye ve talebe yönelik gelişen şartların mesleklerini olumsuz etkilemesine rağmen, "ekmeklerini topraktan yediklerini" belirterek "yeni yetişen yok ama sanata dönüş var, gider çok, ancak usta parası çıkıyor" şeklinde mesleklerine olan sıkı bağlılıklarını göstermektedirler. Günümüz Konya'sındaki en eski ustalardan M. Ali Sanlı, mesleğe ilk başladığı yıllarda, haftada bir fırın testi çıkardıklarını ve kendi gibi çırak olanların haftalık yevmiye olarak "hak" adındaki ufak boyda bir adet testiye çalıştıklarını ifade ederek mesleklerinin geçmiş yıllardaki değerini vurgulamaktadır (Nas, 2005, 144-145).

Yapılan araştırmalarda Konya çömlekçiliğinin, Anadolu'daki diğer merkezlere göre; usta sayısı, mesleğe bağlılık, kullanılan hammadde ve geleneksel tekniklerin devam ettirilmesi yönünden daha iyi durumda olduğu belirlenmiştir. Günümüzde Konya'da üretim yapan altı adet ocak bulunmaktadır. Bu ocaklara ilaveten, Avanos'tan gelecek ustalar ve Konya'lı çömlekçilerin işbirliği sonucunda iki adet çömlek fabrikasının kurulması planlanmaktadır. Bu faaliyetlerle gelecek yıllarda Konya çömlekçiliğinin alt yapısının güçleneceği ve daha donanımlı olacağı söylenebilmektedir.

Ancak Konya'lı ustalar, geçmişe oranla günümüzde mesleğe bağlı çırakların bulunmaması ve bu durumun çömlekçiliğin

geleceğini etkileyen en önemli sorunlardan bir tanesi olduğunu vurgulamaktadırlar. Ayrıca; atölyeleri için Belediye'ye her ay kira ödediklerini, elektrikle çalışan çarkların çok masraflı olduğunu ve fırın yakıtı olarak kullanılan odunun da pahalı olduğunu ifade eden ustalar, bu koşulların düzeltilmesinde Belediye'den yardım beklemektedirler (Nas, 2005, 145).

Üretim yöntemindeki ilkel çalışma koşullarına bağlı olarak emek, sabır ve özveri gerektiren çömlekçilikte; kullanılan teknik, form ve süsleme özellikleri ile Konya çömlekçiliği geçmişte kullanılan üslûbun günümüze yansıması olmuştur. Günümüz teknolojik şartları içinde zengin usta kadrosunun gelenekselliği bozmadan sanatı devam ettirmesi ve üretimin yoğunluğu sevindiricidir. Bu konumu itibarı ile diğer sanat dallarına göre daha iyi durumda olan çömlekçiliğin özelliklerini kaybetmemesi için; koruma tedbirleri, tanıtım, yeni insan gücü ve mekan desteği gibi konularda Konya halkı ve devlet kurumlarından destek verilmesi sanatın sürdürülebilirliğinin sağlanmasında önemli adımlar olacaktır.

KAYNAKLAR

ALTAN, Mehmet, *Konya'nın İktisadî Bünyesine Bir Bakış*, İstanbul, 1940.

ALTAN, Mehmet, "Konya'nın İktisadi Bünyesine Bakış", *İpek Yolu*, Sayı: 150, Konya, 2000, s.17-24.

BARIŞTA, H. Örcün, "Düz Damlı Konya Evlerinde Görülen Küp Bacalar", *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri*, Konya, 1990, s.35-44.

COOPER, Emmanuel, *Seramik ve Çömlekçilik*, İstanbul, 1978.

DOĞRUOL, Hatice, *Ayaş'ta Çorapçılık ve Testicilik*, Ankara, 1995.

1300 VİLÂYET-İ KONYA SAL-NÂMESİ, Konya, 1301.

1307 VİLÂYET-İ KONYA SAL-NÂMESİ, Konya,1307.

MUNSELL SOIL COLOR CHARTS, NEW YORK, 2000.

NAS, Emine, *Günümüz Konya'sında Yaşayan Bazı Sanatlar Ağaç İşleri-Toprak İşleri-Taş İşleri-Tespihçilik-Kitap Sanatları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005.

ÖZÖNDER, Hasan, *Sille* (Tarih, Kültür, Sanat), Konya, 1998.

Ahmet Atay, *1958-Sille*, Çömlek Ustası.

Ali Tıkansak, *1955*-Sille, Çömlek Ustası.

Hakkı Karadeniz, *1951-Kadınhanı*, Çömlek Ustası.

İbrahim Önen, *1959-Sille*, Çömlek Ustası.

Mehmet Ali Sanlı, *1943-Sille*, Çömlek Ustası.

Mehmet Özerdem, 1946-Konya, Çömlek Ustası.

Sehavet Ormancı, 1926-Sille, Ev Hanımı.

Yaşar Bulut, 1950-Sille, Çömlek Ustası

NOTLAR

1 "Kâr-hane" kelimesinin "kerane"den gelmiş olabileceği düşüncesi; Yunan Mitolojisi'nde Dionysos'la Ariadne'nin oğlu ve çömlekçilik sanatının kurucusu sayılan Keramos'un adından gelen ve eski Yunanca'da çömlekçilik ve çanak çömlek yapımında kullanılan kil'i tanımlayan "kerameus-keramos-keremis" kelimesinden türemiş olabileceğini de akla getirmektedir. Türkçe'deki kiremit sözcüğünün de keramos'tan, daha doğrusu bu sözcükten türetilmiş "keramidi-keramidos" sözcüğünden gelmesi bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Ayrıca; Sille'nin dışında, Ankara-Ayaş ilçesinde çömlekçiliğinde (günümüzde yörede çömlekçilik devam etmemektedir.) atölye ve ocakların bulunduğu yere de kârhane denildiğine rastlanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Doğruol, H., *Ayaş'ta Çorapçılık ve Testicilik*, Ankara, 1995, s. 109.

2 23.06.2003 tarihinde Sille'li ev hanımı Sehavet Ormancı (1926) ile yapılan kişisel görüşmeden.

3 Luts Kiel adındaki Alman işletmeci Oldenburg'da faaliyet gösteren çömlek fabrikasına usta bulmak için Türkiye'ye gelir. Uygulamalı sınav yöntemi ile usta seçecek olan Alman işletmeci, yurdumuzun bütün çömlek, testi ve imalatçılarına adayların İstanbul'a gelmelerini hakkında duyuruda bulunur. İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda yapılan sınava 600'den fazla usta katılır ve Sille'den Mehmet Ali

Atal ve Ahmet İzden adındaki iki usta, Kınık'tan üç usta başarılı olup 1972 yılında Almanya'ya götürülmüştür. Almanya'daki şirket o yıllarda çok iyi kâr bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Özönder, H., *Sille (Tarih, Kültür, Sanat)*, Konya, 1998, s. 207. Almanya'ya giden ustalardan, Mehmet Ali Atal'ın yeğeni olan Bekir Atal, günümüzde halen iki oğlu ile beraber eski adı Blumya olan Konya'nın Erenkaya Köyü'nde baca yapımı ile uğraşmaktadır. 16.07.2003 tarihinde Yaşar Bulut ile yapılan kişisel görüşmeden.

4 Sille'li çömlek ustası M. Ali Sanlı'dan alınan bilgilere göre, 1967-1974 yılları arasında eskiden Konya Selçuklu ilçesinde bulunan Birlik Kiremit Fabrikası civarında testi ocakları bulunmaktadır. Yaklaşık 12 adet ocağın bulunduğu bölgede çalışan ustaların isimleri lakapları ile; Mestçioğlu, İnceağalar, Hacı İshak Mehmet Ali, Elli iki Mehmet Ağa, Ömer Ali, Kasımlar, Arif Ağa, Ekizler, Süllü Bekir, Sürücüler ve Muştil Ağa'dır.

5 Bu ustalar; Hacı İshak Mehmet Ali, Mehmet Ali Sucu, Mehmet Ali Sanlı, Mehmet Özerdem, Hüseyin Bütün, İsmail Sarıkaya, Mustafa Şaban Günbaş, Recep Boydak, Mehmet Özçakıcı'dır. *Günümüzde bu ustalar içinden sadece Mehmet Özerdem mesleği devam ettirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Nas, E., Günümüz Konya'sında Yaşayan Bazı Sanatlar Ağaç İşleri-Toprak İşleri-Taş İşleri-Tespihçilik-Kitap Sanatları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005, s. 132.

6 Ustalar boz topraktan testi, küp ve çömlek yaptıklarını ve bu topraktan yapılan testinin suyu daha iyi soğuttuğunu ifade etmişlerdir. Konyalı çömlekçi Mehmet Özerdem; Konya toprağının içinde kum olduğu için küçük saksı gibi zarif işlerin yapımında kullanılmadığını, toprak kumlu olduğu için çalışırken parmakları tahriş ettiğini belirterek, diğer kırmızı toprağın ince olduğu için çalışırken eli incitmediğini ve narin işlerde kullanıldığını vurgulamıştır.

7 14.08.2003 tarihinde Mehmet Özerdem, 13.06.2003 tarihinde Hakkı Karadeniz, 21.07.2003 tarihinde M. Ali Sanlı, 02.05.2003 tarihinde Yaşar Bulut ve İbrahim Önen, 12.04.2004 tarihinde Ali Tıkansak ve Ahmet Atay ile yapılan kişisel görüşmeden.

8 21.07.2003 tarihinde M. Ali Sanlı, 18.07.2000 tarihinde Mustafa Atal ve 23.06.2003 tarihinde Mehmet Özerdem ile yapılan kişisel görüşmeden.

Fotoğraf No: 1

Luts Kiel'in 1972 yılında Almanya'ya götürüp, inşa ettirdiği fabrikasında çalışan Sille'li M. Ali Atal ile Kınık'lı M. Emin Öztürk, fabrikanın kurutma bölümünde çalışırken (H. Özönder'den)

Fotoğraf No: 2

Alakova Mevkii Meram Gaz Dolum Tesisleri civarındaki ölmek ocakların dış mekan görünümü.

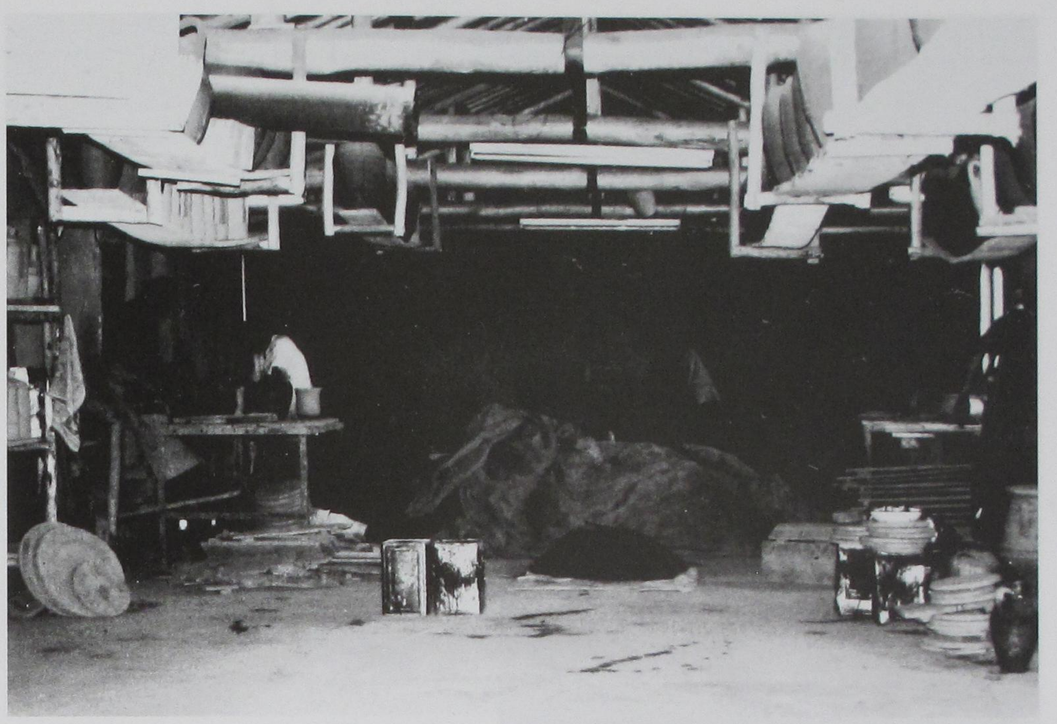

Fotoğraf No: 3

Çömlek ocaklarının iç mekan görünümü.

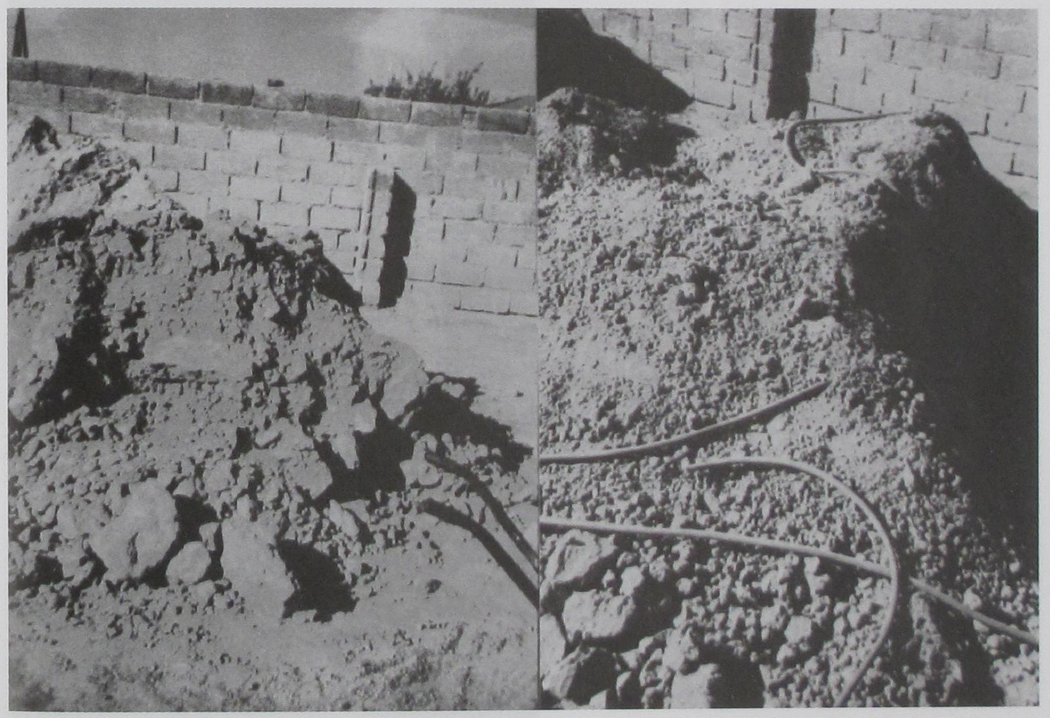

Fotoğraf No: 4

Kırmızı ve siyah toprak.

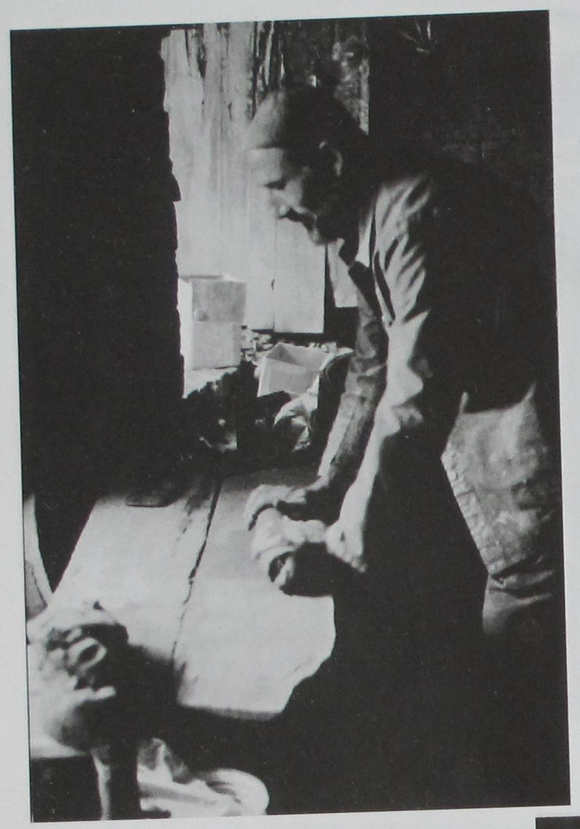

Fotoğraf No: 5

Zuvala hazırlama işlemi.

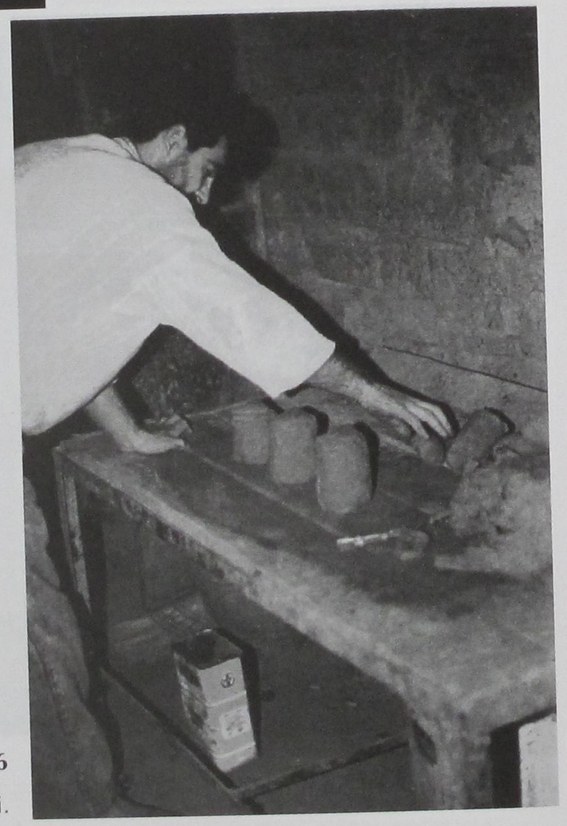

Fotoğraf No: 6

Künde hazırlama işlemi.

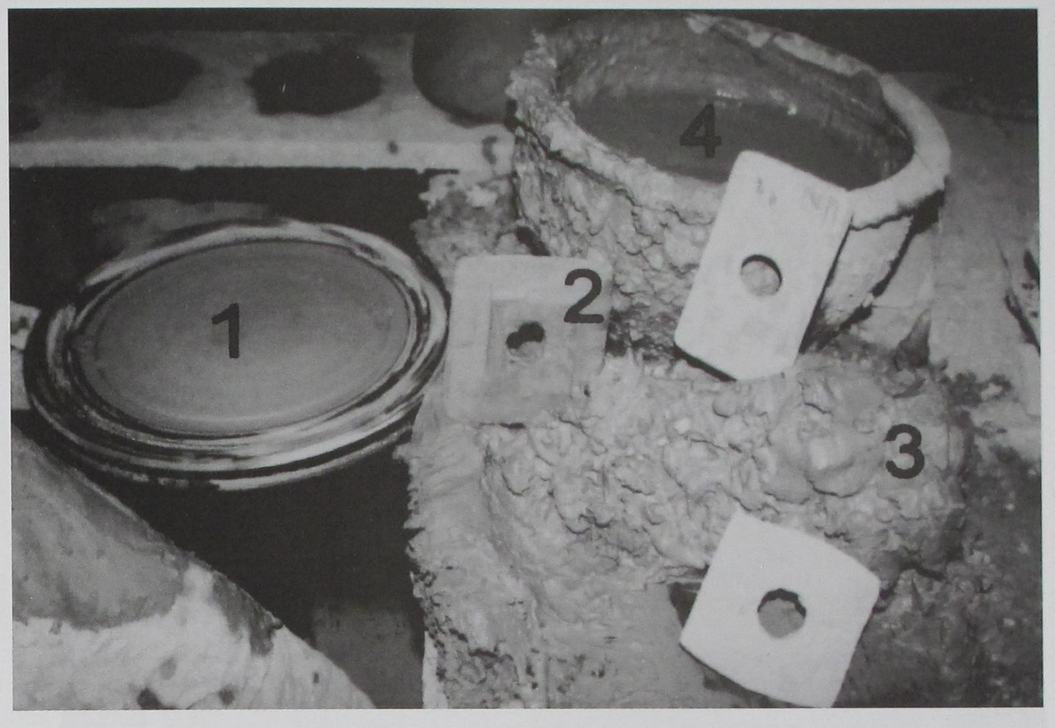

Fotoğraf No:7

Çömlekçilikte kullanılan hammadde ve aletler: 1. Çark, 2. Sahtiyan, 3. Çamur.

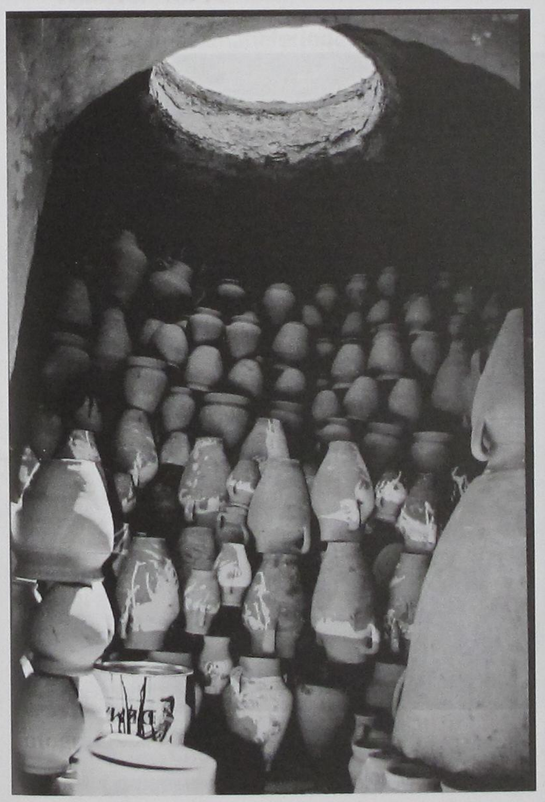

Fotoğraf No: 8

Çarkta şekillendirme.

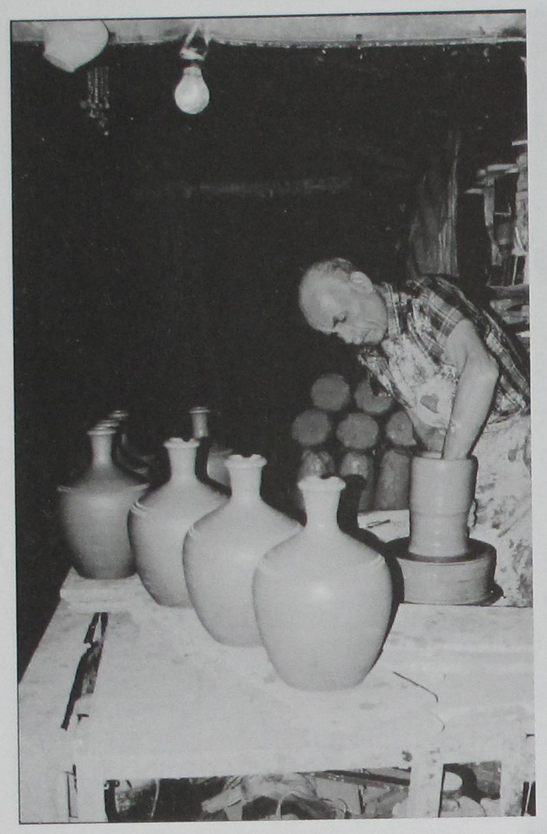

Fotoğraf No: 9

Çömlek fırınının içten görünümü.

Fotoğraf No: 10

Çömlek imalathanelerinden Terra Konya'da üretilmiş toprak kaplar (Terra Konya'dan).

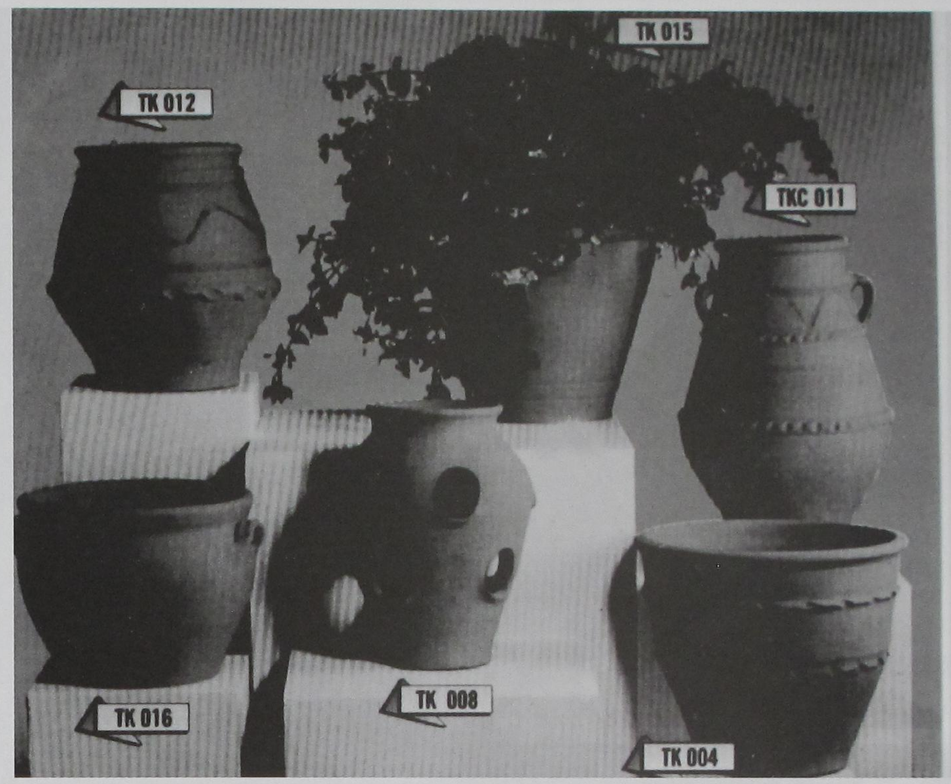

Fotoğraf No: 11

Çömlek imalathanelerinden Terra Konya'da üretilmiş toprak kaplar (Terra Konya'dan).

Fotoğraf No: 12

Çömlek imalathanelerinden Terra Konya'da üretilmiş çilekli saksılar (Terra Konya'dan).

Fotoğraf No: 13

Günümüz Konya çömlekçilerinde üretilen çilekli saksılar.

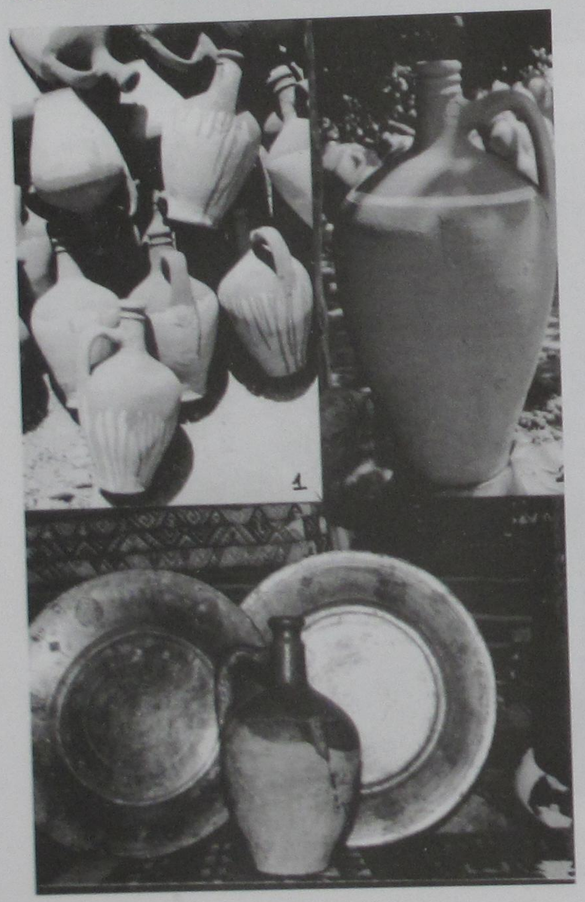

Fotoğraf No: 14

Günümüz Konya çömlekçilerinde üretilen testiler 1. Aşılı su testisi 2. Ayaş testisi 3. Sırlı testi.

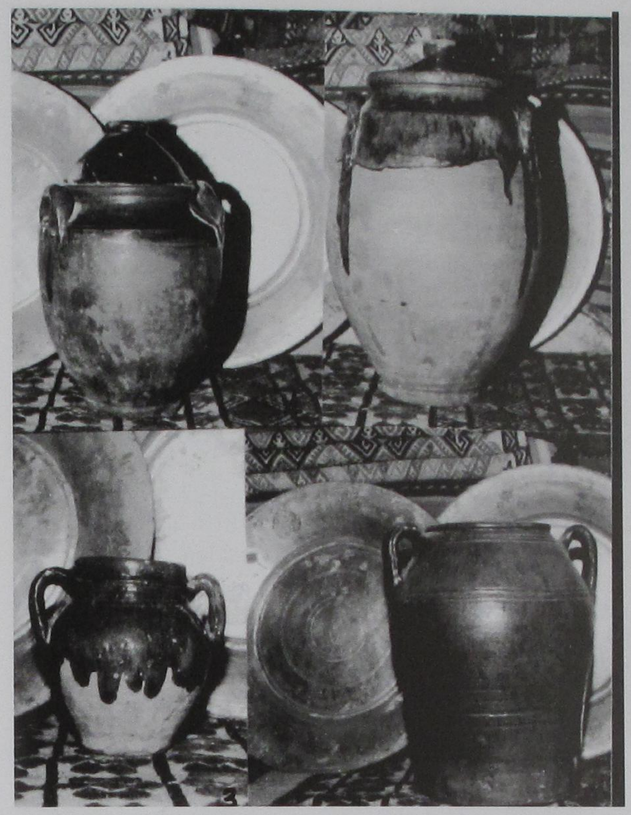

Fotoğraf No: 15

Günümüz Konya antikacılarında bulunan küpler

1. Sırçalı küçük boy erzak küpü
2. Sırçalı büyük boy erzak küpü
3. Küçük boy curalı
4. Büyük boy curalı.

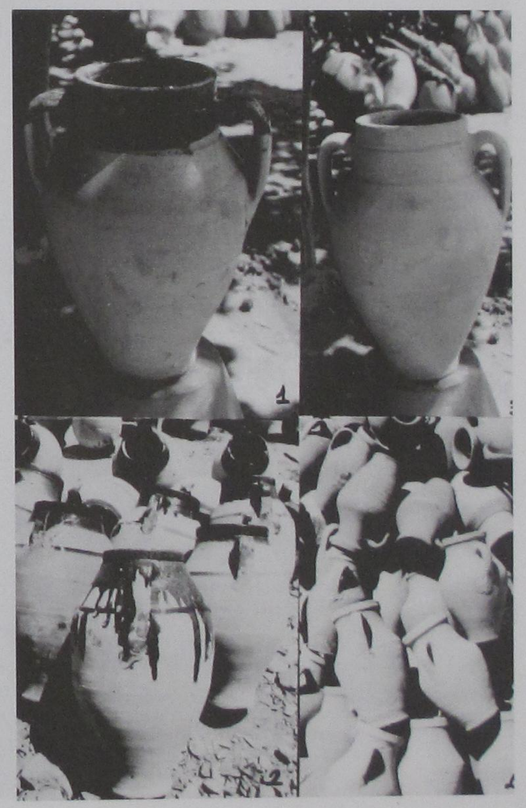

Fotoğraf No: 16

Günümüz Konya çömlekçilerinde üretilen küpler

1. Küçük boy curalı
2. Büyük boy curalı
3. Büyük boy küp
4. Küçük boy küp.

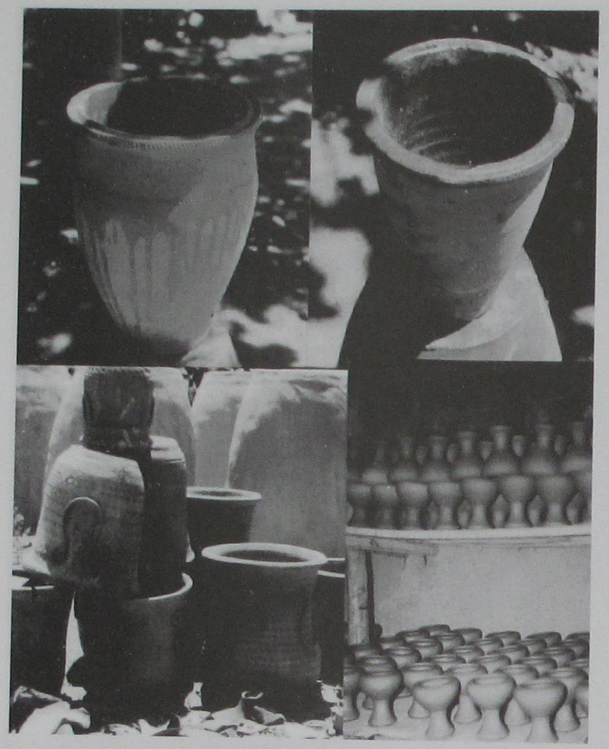

Fotoğraf No: 17

Günümüz Konya
çömlekçilerinde üretilen saksılar

1. Aşılı saksı

2. Sırlı saksı

3. Bakraç Saksı

4.Küçük boy dekoratif saksı.

Fotoğraf No: 18

Günümüz Konya
antikacılarında görülen ve
çömlekçilerde üretilen
kullanım kapları

1. Sürahi (lıklık)

2. Sırlı ibrik

3. Küçük boy sırlı sepet.

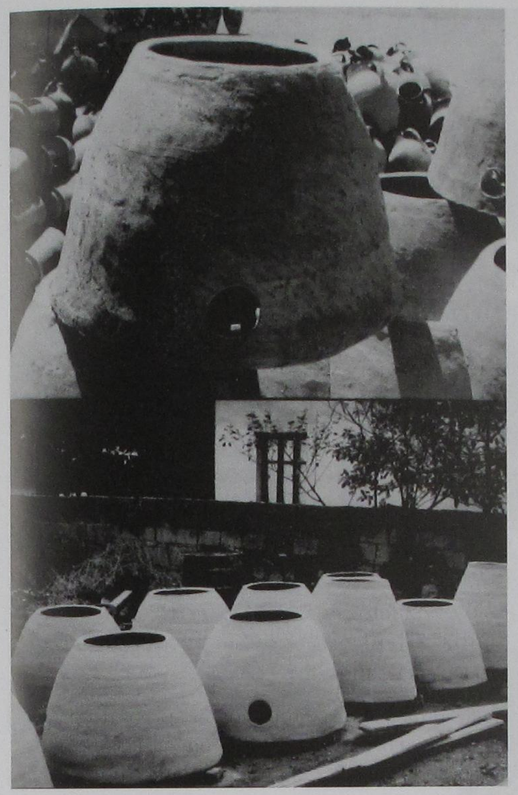

Fotoğraf No: 20

Günümüz Konya çömlekçiliğinde
üretilen baca şapkası.

Fotoğraf No: 19

Günümüz Konya çömlekçiliğinde üretilen tandırlar.

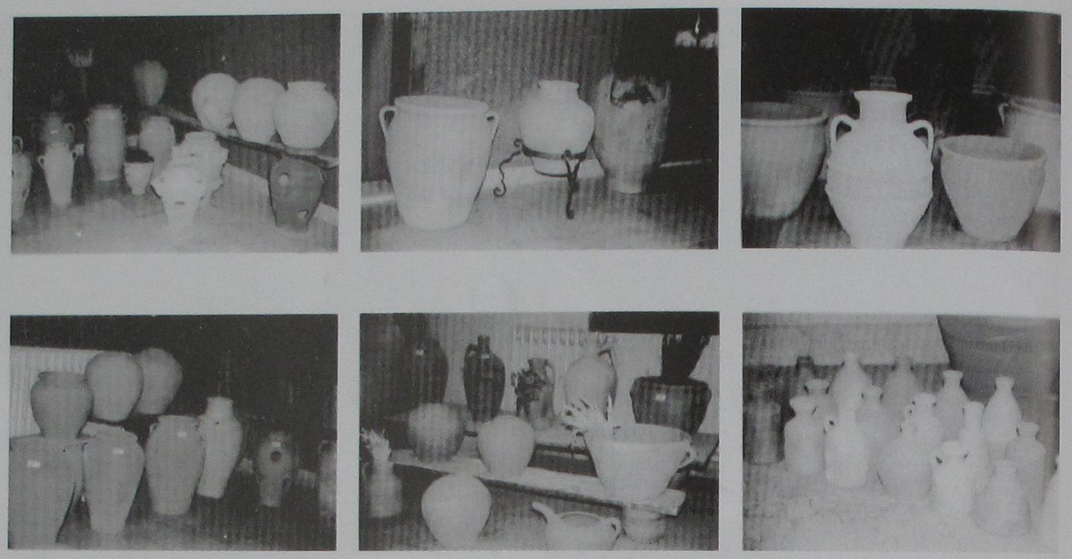

Fotoğraf No: 21

Konya imalathanelerinden Terra Konya'da üretilmiş dekoratif kaplar (Terra Konya'dan).

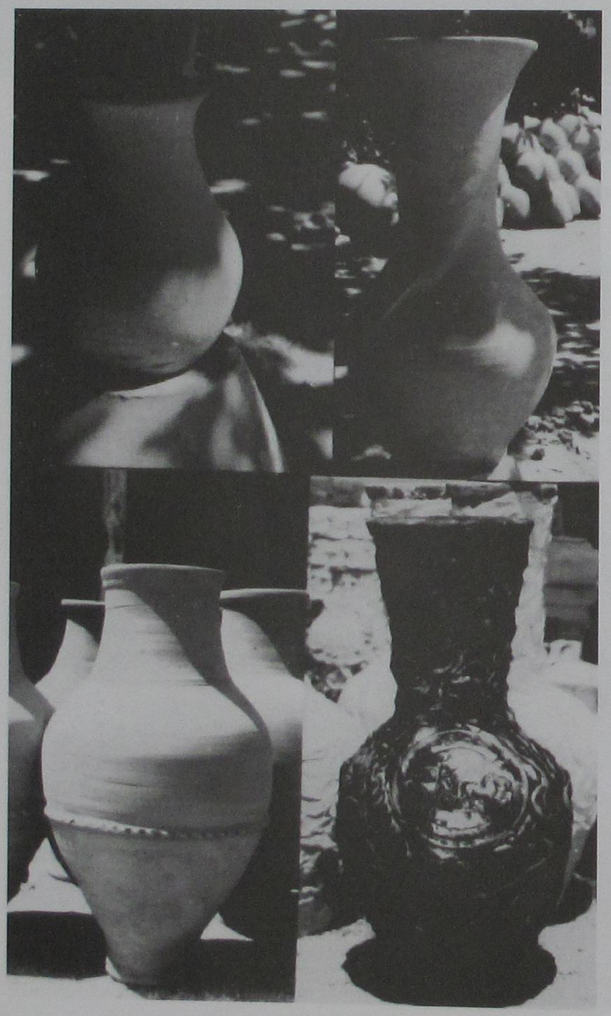

Fotoğraf No: 22

Günümüz Konya çömlekçiliğinde üretilen dekoratif vazolar.

Fotoğraf No: 23

Günümüz Konya'sında yapılan toprak duvar panoları.

GELENEKSEL KONYA KADIN İÇ GİYİMLERİNDEN TİKOLTA VE DON'UN GİYİM SANATLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Miyase ÇAĞDAŞ*1
Nurhan ÖZKAN*2

ÖZET

Giyim insanların yüzyıllardır vazgeçilmez ihtiyaçları arasındadır. Yüzyıllardır Türklerde giyim kuşama ayrı bir önem verilmiştir. Türk kadınının ince zevkini yansıtan geleneksel giyimlerin sayıları gittikçe azalarak günümüze ulaşmıştır. Günümüze ulaşan az sayıda örnek, müzelerde veya evlerde sandıklar içerisinde saklanmaktadır. Sandıklarda saklanan giyimler arasında iç giyim örnekleri de görülmektedir. 3 tikolta (kombinezon) 3 don (külot) incelenen örnekler arasındadır. Don ve tikolta model özelliği, kumaş cinsleri, yardımcı malzemeleri, süsleme teknikleri ve dikiş teknikleri bakımından incelenmiştir. Her örneğin fotoğraf ve kalıp çizimlerine yer verilmiştir. İncelenen örneklerin özellikleri dikkate alınarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Kültürümüzü tanımakta ve tanıtmakta bize büyük katkı sağlayacak olan bu giysiler, zamanla yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu giysiler bilimsel bir yaklaşımla incelenerek belgelenmeli, günümüz nesline ve gelecek nesillere aktarılarak onların bu kültür hazinesinden yararlanması sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler : *İç giyim, geleneksel, Konya*

ABSTRACT

Clothing is among the unabandable need of people for hundred of years. For centuries the Turkish has given a different importance to the clothing. Number of traditional clothing which reflect the Turkish women's esthetic sense diminishing gradually have reached today. These few examples that have reached today are being hidden in the coffers at houses and at the museums. It is seen under wear samples among hidden clotes in the chests. 3 flips and 3 panties are among the examined samples. Flip and panfy are examined in the vied of model features, fabric kings, helping materials, ornamentation and sewing tecniquies. It is given a place to each sample's photography and form drawings. It is tried to reach the conclusion with paying attention to the characteristics of examined samples. These clothes provide help in knowledding and introduction our culture are facing with disappearance in time. These clothes

*1 Yrd. Doç.
*2 Arş. Gör.

facing with disaperance have to be documented with a scientificial approach; be transferred to the present generation and to the posterity and make them provide this culture-asury.

GİRİŞ

Türk milleti tarih boyunca geniş topraklara yerleşmiş, gittiği her yere hem kendi kültürünü taşımış, hem de başka kültürlerden etkilenmiştir. Bu durum köklü bir geçmişi olan Türk giyimini diğer uluslara göre daha zengin ve seçkin bir konuma getirmiştir. Orta Asya'dan başlayarak günümüze kadar seçkin örnekler veren Türk giyimi içerisinde iç giyimler önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu iç giyimi ile ilgili araştırmaların mevcut örneklere oranla yetersiz olduğu da bilinen bir gerçektir. Türk giyim kuşamında iç giyimin ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Türk giyim kuşamı içinde; Konya bölgesine ait geleneksel giysiler, yansıttıkları önemli özellikler bakımından seçkin bir konumdadır. Zamanla yok olmakla karşı karşıya kalan bu giysiler gereği gibi belgelenmemiş ve özellikle iç giyim örneklerine pek değinilmemiştir. Bu nedenle Türk sanatı içerisinde gereken yeri alamayan bu giysiler, belgelenmeli, Türk ve dünya sanatı içerisinde hak ettiği yeri almalıdır (Çağdaş, vd., 1996,1).

Geleneksel Konya Kadın İç Giyimleri ve Günümüz Kadın İç Giyimleri

İç giyim, insan sağlığını önemli ölçüde etkilemektedir. İç giyimin kullanım amaçları, sağlığı koruması ve estetik yönden güzel görünüm sağlamasıdır (Tekeli, vd., 1998, 1). İç giyimin başlıca özelliği ten üzerine giyilmesidir. Bu nedenle iç giyim seçerken bazı noktalara dikkat etmek gerekmektedir. Ten üzerine giyildiği için cildi tahriş etmeyecek, nemi emebilen, vücut ısısını koruyan, rahat hareket imkanını sağlayan kumaşlardan hazırlanmış iç giyim tercih edilmelidir (Pamuk, 2000, 27).

İç giyimde kullanılan kumaşlar geçmişte doğal liflerle dokunmaktaydı. Günümüzde ise yapay liflerle dokunmaktadır. Nüfus artışı, doğal liflerin yetersizliği, yapay liflerle dokunan kumaşların daha sağlam ve ekonomik olması, iç giyimde yapay liflerle dokunan kumaşların tercih edilmesinin önemli sebepleri arasındadır. Günümüzde iç giyimde en çok penye kumaş kullanılmaktadır. Penye kumaş rahatlığı, esnekliği ve teri emme özelliği ile en çok tercih edilen kumaş türüdür. Model, kumaş, dikiş tekniği, süsleme özellikleriyle günümüz iç giyimi ve geleneksel iç giyim arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Geleneksel iç giyimlerin dikiş teknikleri yıkamaya elverişli ve sağlamdır, süslemeleriyle ise sanatsal değer taşımaktadır. İç giyimlerin sık sık yıkanması sebebiyle çabuk eskimesi iç giyimlere talebin fazla olmasına sebep olmuş ve hazır giyim sanayine pazar oluşturmuştur. Günümüzde iç giyimlerin modelleri basit ve sadedir. Dikiş ve süslemeleri ise makinalarda yapılmaktadır.

Dış giyim ve üst giyimde olduğu gibi iç giyim rahat kullanışlı ve çağdaş giyinme isteğiyle zamanla değişiklik göstermiştir. Günümüzde iç giyimler her renkte tasarlanabilmekte, vücuda ve dış giyime estetik görünüm kazandırmaktadır.

İç giyimlerin geçmişte günümüzdeki kadar hatta daha fazla önemsendiği incelenen örneklerden anlaşılmaktadır. Gerek model özelliği, gerek kumaş cinsleri, gerekse süsleme özelliği günümüzü aratmayacak kadar güzel olan ve sayıları çok az olan bu giysiler, incelenmeli ve gelecek nesillere tanıtmak için belgelenmelidir.

Giyim; insan vücudunu doğanın etkilerinden koruyan ve estetik görünüm sağlayan, sosyal, ekonomik, teknolojik gelişmelere paralel olarak değişen, gelişen çeşitli cinste giysiler ile bu giysilerin kullanım biçimidir. (Çağdaş, 2002, 1)

İç giyim: Ten üzerine giyilen, vücut ısısını koruyan, dış giyimin vücut üzerinde güzel ve düzgün görünmesini sağlayan giysilerdir. (Özkan, 2005, 15).

Konya Kadın İç Giyimlerinin Sınıflandırılması

Geleneksel İç Giyimler	Günümüz İç Giyimleri
Tikolta (Kombinezon)	Sütyen
Alt Donu (Külot)	Fanila/Atlet
İç Fanne (Atlet-Fanila)	Külot
Kıvratma Göynek)	Korse
(Kıvratma Gömlek	Jartiyer
İçlik (İç Ceket)	Body
Delme	Kombinezon
	Jüpon
	Gecelik
	Pijama
	Sabahlık

Geleneksel iç giyimlerinden kıvratma göynek; Genellikle oyuntulu yakalı, bazı örneklerin ön ortası yakadan başlayan yırtmaçlı ya da yarım patlı, uzun ya da kısa kollu, boyu diz üstü veya diz altı arasında değişen uzunluklarda olan; pamuklu, keten düz dokumalarla bürümcük özellikte ipekli ya da karışık el dokuması kumaşlardan yapılan, geleneksel kadın ve erkek iç giyiminde yer alan giysidir (Çağdaş, vd., 1996, 35).

Eskiden gelinlik çağına gelmiş bir kızın sandığında varlığa göre 15-20 top çamaşır bulunurdu. Bu çeyiz olmazsa kızın ailesinin fakirliğine verilerek hoş görülür, fakat zengin olursa kızın ailesinin tembelliğiyle yorumlanırdı.

Delme; Konya yöresi kadınlarının göğüslerinin düzgün durması için arkadan öne doğru iki tarafı çukurlu, ön kısmı tamamen açık olup, birbiri üzerine katlanmak suretiyle bir çeşit kolsuz pamuklu kumaşlardan yapılan bir tür iç yeleğidir. Delme aynı zamanda kadınlarda açık duran gömleğin göğüs kısmına tamamen kapatmış olurdu. Emzikli kadınlar delme kullanmamaktaydı (Anonim, 1973, 56).

Tikolta; oyuntulu yakalı, kolsuz veya askılı boyu diz üstü ile diz arasında değişen uzunluklarda olabilen geleneksel kadın iç giyimidir.

Konya iç giyim çeşitlerinden biri olan tikolta, günümüzde kombinezon olarak isimlendirilmektedir.

Kombinezon; kadınların giydikleri kısa ve kolsuz iç çamaşırı (www.tdk.gov.tr) şeklinde tanımlanmaktadır.

Kombinezon; oyuntulu yakalı, kolsuz, ince veya kalın askılı, boyu dizden yukarıda veya aşağıda olabilen, suni ipek veya sentetik kumaşlardan üretilen kadın iç giyimidir, şeklinde de tanımlanabilir.

Koçu donu; vücudu belden aşağı topuklara kadar örten, ve bacaklar için iki paçası bulunan ve ten üstüne giyilen bir iç çamaşırı; tasrih ile "iç donu", ayrıca "tuman" da denilir. (Koçu, 1967, 93)

Büyük Larousse Ansiklopedisinde don; bedenin belden aşağısını kaplayan çeşitli uzunluktaki iç çamaşırı, külot (Anonim, 1986,3315) şeklinde tanımlanmaktadır.

Külot; kısa, beli lastikli iç çamaşırı, don (Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998) şeklinde tanımlanmaktadır.

Külot; Ten üzerine giyilen bedenin belden aşağısını kaplayan, genişliği ve uzunluğu bölgelere göre değişen iç giyim çeşididir şeklinde de tanımlanabilir.

Geleneksel Konya kadın iç giyimlerinden incelenen tikolta ve don örnekleri özellikleriyle aşağıda verilmiştir.

Geleneksel Konya Kadın İç Giyimlerinden Tikolta ve Don Örnekleri

Örnek 1. Robası ve Askısı Dantel ile Süslenmiş Tikolta

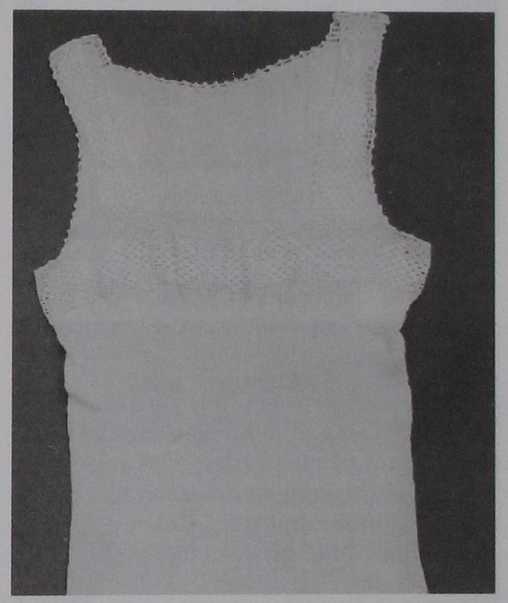

Fotoğraf No. 1-A önden görünümü

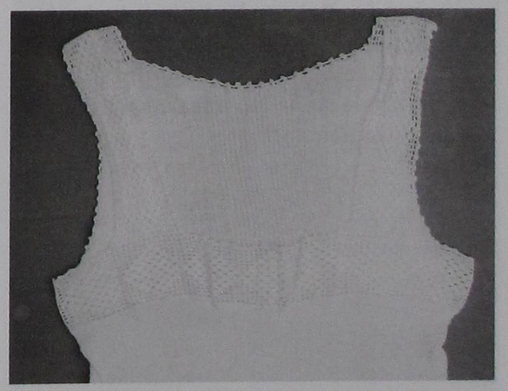

Fotoğraf No.1-B yaka detayı

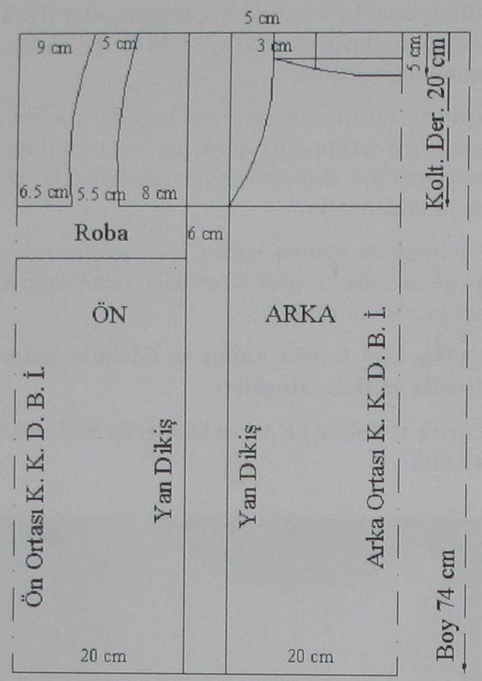

Çizim 1: Örnek 1'in Kalıp Çizimi

20. yüzyıla tarihlendirilen tikoltada triko kumaş kullanılmış, pamuklu beyaz dikiş ipliği ile dikilmiştir. Süslemesinde ise pamuklu beyaz dantel ipliği kullanılmıştır.

Tikolta "U" yakalı ve kolsuz olarak tasarlanmıştır. Önde göğüs üzerine yerleştirilen dantel, askı olarak devam etmiş ve omuzdan sonra biraz arkaya döndürülmüştür. Etek ucu beden genişliğinde olan giysiye elde çırpma dikişi uygulanmıştır.

Giysi el örgüsü dantelle süslenmiştir. Dantelde geometrik bezeme (baklava dilimi) konu olarak seçilmiştir. Giysinin ön bedeninde beden hattı üzerinde birbirine bağlantılı olarak yatay şekilde bir sıra baklava dilimi yerleştirilmiştir. Aynı motifler askıda omuzdan biraz arkaya dönecek şekilde düzenlenmiştir.

Örnek 2. Etek Ucu Dantel İle Süslenmiş Tikolta

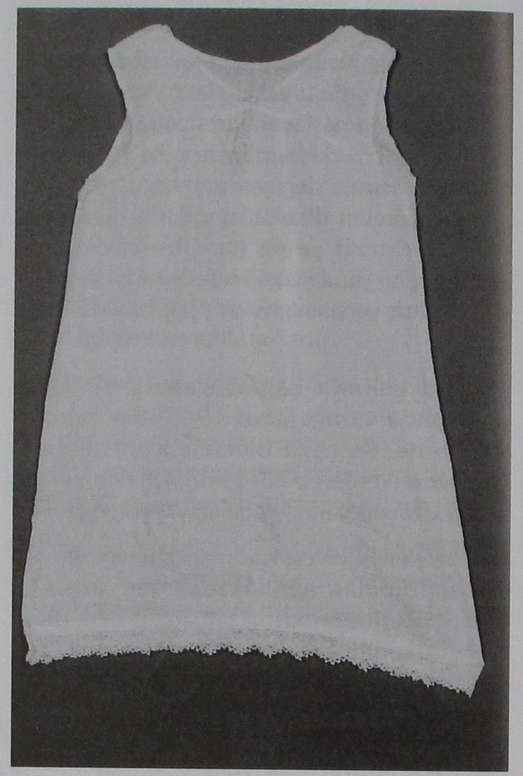

Fotoğraf No. 2-A önden görünümü

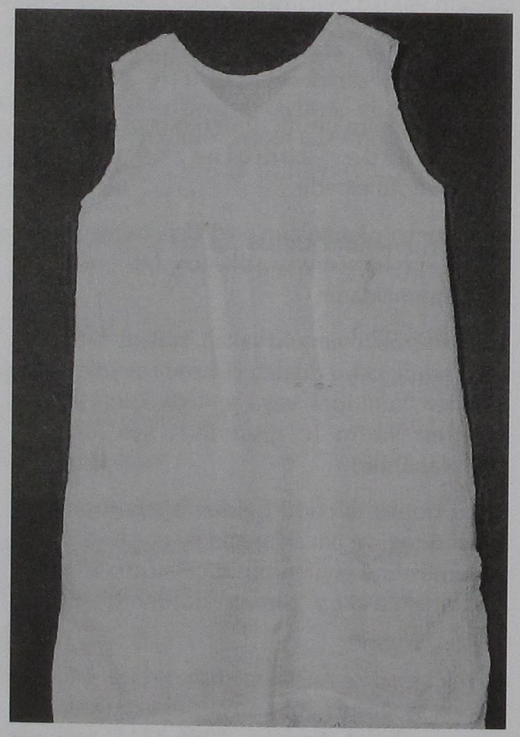

Fotoğraf No. 2-B arkadan görünümü

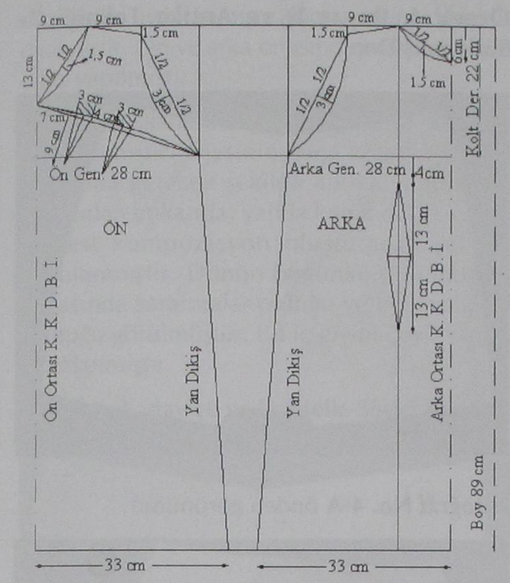

Çizim 2: Örnek 2'nin Kalıp Çizimi

20. yüzyıla tarihlendirilen tikoltada beyaz ipekli kumaş kullanılmıştır. Beyaz renk dikiş ipliği ile dikilmiş, beyaz pamuklu dantel ipliği ile süslenmiştir.

Giysi "V" yakalı, kolsuz, kalın askılı, vücuda biraz oturtulmuş, etek ucu geniş olarak tasarlanmıştır. Kol altından başlayan ve ön ortasında yaka ile birleşen verev biçiminde kesim uygulanmıştır.

Giysi makine dikişi ile dikilmiş, robanın iç kısmı baskı dikişi ile temizlenmiş, dantel etek ucuna çırpma dikişi ile tutturulmuştur.

Tikolta el örgüsü dantelle süslenmiştir. Etek ucunda zig zag ve dilimli biten, dilimlerin dış çevresi yarım daire olan, her dilimin içine birer baklava dilimi yerleştirilmesi ile motifler oluşturulmuştur. Süslemenin tüm yüzeyi birbirine küçük baklava dilimleriyle tutturulmuştur.

Örnek 3. Beyaz iş ve Antika Tekniği ile Süslenmiş Tikolta

Fotoğraf No. 3-A önden görünümü

Fotoğraf No. 3-B arkadan görünümü

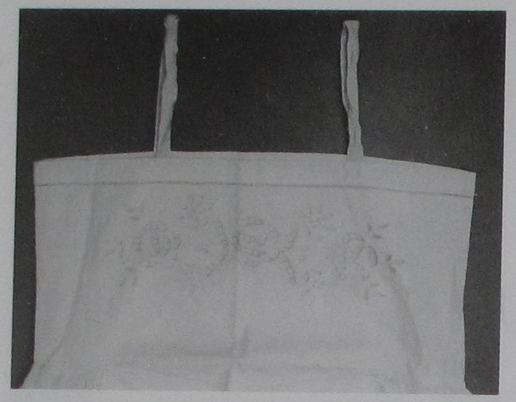

Fotoğraf No. 3-C süsleme detayı

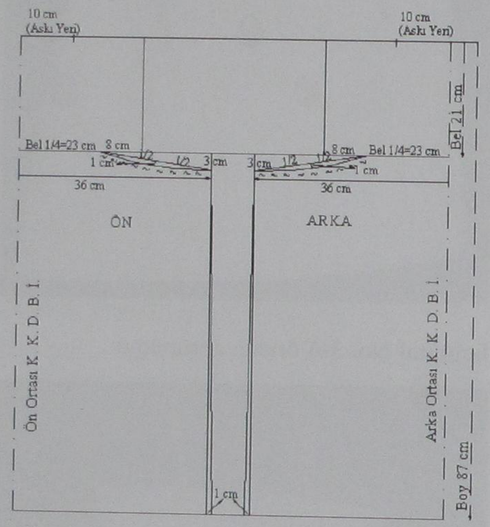

Çizim 3: Örnek 3'ün Kalıp Çizimi

20. yüzyıla tarihlendirilen tikoltada krem renk patiska kumaş ve krem rengi pamuklu dikiş ipliği, beyaz pamuklu nakış ipliği ve ipekli kurdele kullanılmıştır.

Giysi askılı ve üst kesimi düzdür. Bel hattına kadar bedene oturtulmuş, yan dikişte büzgü uygulanmış ve makine dikişi ile dikilmiştir.

Süslemede beyaz iş tekniği ve antika uygulanmıştır. Giysinin beden üst kısmında ve etek ucunda kareler yan yana gelecek şekilde antika yapılmıştır. Bedende ön ortasına bir gül yerleştirilmiş, bu gülün kenarlarından çıkan kıvrık dal üzerine çiçek ve gül bezemeleri simetrik olarak yerleştirilmiştir. Etek ucunda ön ortasına bir gül yerleştirilmiş, bu gülün yanına daireler ve gül yerleştirilerek kompozisyon oluşturulmuştur.

Örnek 4. Beyaz İş ve Antika Tekniği İle Süslenmiş Don

Fotoğraf No. 4-A önden görünümü

Fotoğraf No. 4-B Yandan Görünümü

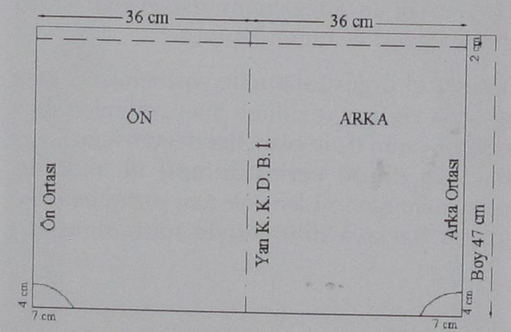

Çizim 4: Örnek 4'ün Kalıp Çizimi

20. yüzyıla tarihlendirilen donda, krem patiska kumaş, krem pamuklu dikiş ipliği, beyaz pamuklu nakış ipliği ve beyaz lastik kullanılmıştır.

Don geniş olarak diz üstünde bitecek şekilde tasarlanmıştır. Ön ve arka ortasında dikiş uygulanmış, yanlar kumaş katı olarak kesilmiştir. Ağ fazla oyuntulu değildir. Belde ve paçada

düz kesim uygulanmıştır. Don makina dikişi ile dikilmiştir. Ön ve arka ortasında makinada spor dikiş yapılmıştır.

Giysinin süslemesinde beyaz iş tekniği ve antika uygulanmıştır. Giysinin paça ucunda kareler yan yana gelecek şekilde antika yapılmıştır. Antikadan yukarıda, yanda kıvrık dal ve çiçek, serbest kompozisyon oluşturacak şekilde uygulanmıştır. Donun bugünkü durumunda, paçasında sararmalar olduğu ve bel lastiğinin koptuğu görülmüştür. Bu iç giyim çeyiz olarak hazırlanmıştır.

Örnek 5. Kanaviçe ve Dantelle Süslenmiş Don

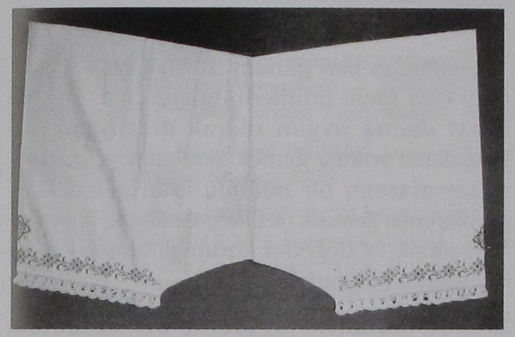

Fotoğraf No. 5-A önden görünümü

Fotoğraf No. 5-B Yandan görünümü

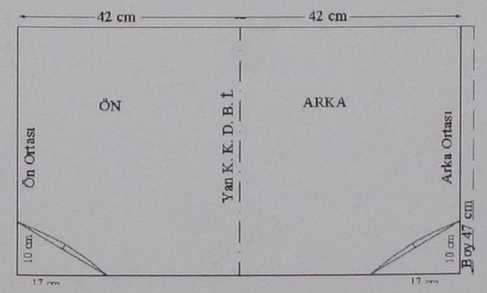

Çizim 5: Örnek 5'in Kalıp Çizimi

20. yüzyıla tarihlendirilen donda beyaz patiska kumaş kullanılmıştır. Beyaz pamuklu dikiş ipliği yardımcı malzeme olarak seçilmiştir. Süslemede ise beyaz pamuklu dantel ipliği, koyu yeşil pamuklu nakış ipliği ve pembe pamuklu nakış ipliği kullanılmıştır.

Don geniş olarak diz üstünde bitecek şekilde tasarlanmıştır. Ön ve arka ortasında dikiş uygulanmış yanlar kumaş katı olarak kesilmiştir. Ağ oyuntuludur. Giysi makine dikişi ile dikilmiştir. Ön ortası, arka ortası ve ağa makinada spor dikiş uygulanmıştır.

Giysinin süslemesinde, antika, dantel ve kanaviçe tekniği uygulanmıştır. Stilize edilmiş çiçekler ve çiçeklerin hemen yanına kıvrık dalların yerleştirilmesiyle bordür şeklinde bir kompozisyon oluşturulmuştur. Bu kompozisyon tüm paçayı sarmıştır. Yan hat üzerinde bordürün hemen üstünde baklava dilimi şeklinde motif oluşturulmuş ve motifin içine küçük baklava dilimleri yerleştirilmiştir. Bu kompozisyon kanaviçe tekniği ile uygulanmıştır. Kaneviçenin alt kısmında paçayı saran antika yapılmıştır. Paça uçlarına ise elde yapılmış dantel geçirilmiştir. Bu iç giyim çeyiz olarak hazırlandığı için ağır bir nakış ve dantel uygulanmıştır.

Örnek 6. Çin İğnesi ve İnce Sarma Tekniğiyle Süslenmiş Don

Fotoğraf No. 6-A önden görünümü

Fotoğraf No. 6-B yandan görünümü

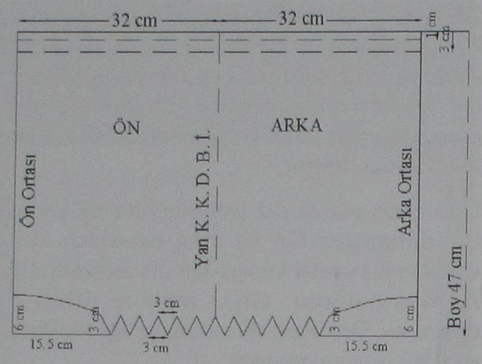

Çizim 6: Örnek 6'nın Kalıp Çizimi

20. yüzyılla tarihlendirilen donda beyaz patiska kumaş, beyaz pamuklu dikiş ipliği, beyaz pamuklu nakış ipliği, beyaz lastik kullanılmıştır. Don geniş olarak diz üstünde bitecek şekilde tasarlanmıştır. Ön ve arka ortası dikişli, yanlar kumaş katı olarak kesilmiştir. Ağ fazla oyuntulu değildir. Giysi makine dikişi ile dikilmiş, ön ortası, arka ortası ve ağa makinada spor dikiş uygulanmıştır.

Giysinin süslemesinde çin iğnesi ve ince sarma tekniği uygulanmıştır. Açık yeşil, kırmızı, koyu yeşil, pembe renklerde nakış ipliği kullanılmıştır. Paça uçlarında "V" biçimindeki kesiklere ince sarma tekniği uygulanmıştır. Giysinin yan tarafında "V" biçiminin biraz üstünde ortaya üç yaprak, yaprağın kenarlarından kıvrık dallar ve uçlarına çilekler yerleştirilerek kompozisyon oluşturulmuştur. Bu iç giyim çeyiz olarak hazırlandığı için ağır bir nakış uygulanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İç giyimde az sayıda örneğin bulunmasının sebebi, iç giyimlerin sürekli giyilmesinden dolayı yıpranması ile açıklanabilir. Bu durum, günümüze ulaşan örneklerin sayıca az olmasına sebep olarak düşünülebilir. İncelenen iç giyim örneklerinden tikolta ve don da triko, patiska ve ipekli kumaş görülmektedir. En çok kullanılan dikiş ipliği pamukludur. Yardımcı malzeme olarak ise lastik kullanılmıştır.

Tikolta ve donun süslemesinde kullanılan malzemeler arasında en çok pamuklu dantel ipliği kullanılmıştır. Renkli, pamuklu nakış iplikleri de süsleme malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İç giyim kumaşlarında renk olarak beyaz ve krem renk kullanılmıştır. Tikolta örneklerinde ön ve arka beden eşittir, yan dikiş yerindedir.

Don örneklerinde ise yan dikiş kumaş katına gelmiş, ön ve arka ortası dikişlidir. Örneklerde makinede düz dikiş, spor dikiş ve elde çırpma dikişinin uygulandığı görülmektedir. İç giyim örneklerinin kesiminde rahatlık unsurunun önemli olduğu söylenebilir.

İç giyimin süslemesinde tikolta ve don da dantel tekniğinin sevilerek kullanıldığı ayrıca antika, sarma, beyaz iş ve kanaviçenin de kullanıldığı görülmektedir. Geleneksel Konya iç giyimlerinde süslemeye önem verildiği anlaşılmaktadır.

Yüzyıllardan beri günümüze ulaşmış olan eski sanat ürünlerini giyim ana sanat dalına uygun olarak araştırmak ve belgeleme yoluna gitmek gerekmektedir. Türk el sanatlarının bir bölümü olan geleneksel giysilerimizi gelecek nesillere tanıtmak, önemini kavratmak ve değerini korumak açısından şu önerilerde bulunulabilir:

Evlerde bulunan giysilerin özelliklerinin bozulmadan korunması,

Halka bu konu hakkında basın ve yayın aracılığıyla bilgi verilmesi,

Kız Meslek Liseleri, Yüksek Okullar ve Mesleki Eğitim Fakültelerinde kalıp hazırlama ve giysi tasarımı derslerinde, geleneksel giysilerin model, kesim, süsleme özellikleri ve bulunabildiği ölçüde kumaşlardan yararlanılarak çağdaş giysi hazırlanması önerilir.

KAYNAKLAR

ADEMOĞLU Ayla, Gülcihan BAYMIŞ, S. Bilge BADEM, *Konya Evlerinde Bulunan 20.YY. Kadın ve Erkek İç Giyimleri*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Konya, 1996.

Anonim, "Don", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Cilt:6, 1986.

ÇAĞDAŞ Miyase, Nevin BARIŞERİ, Figen KELLECİ, *Geleneksel Konya Merkez Kadın ve Erkek İç Giyimlerinden Kıvratma Gömleklerin Özelliklerinin Belirlenmesi*, Selçuk Üniversitesi Araştırma Fonu Proje No: 95/014, Konya, 1996.

ÇAĞDAŞ, Miyase, *Kadın Giyiminde Kapanma Payı ve Yaka Çizim Teknikleri*, Ankara, 2002.

KOÇU, Reşat Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, 1967.

ÖZKAN, Nurhan, *Müller Kalıp Sistemi 3-6 Yaş Temel Beden ve Kol Kalıplarının Denenmesi ve Geliştirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005.

PAMUK, Beyhan, *Uygulama Teknikleri Temel Kalıp ve Uygulama Teknikleri*, İstanbul, 2002.

TEKELİ Nazan, Naciye KÜÇÜKYALÇIN, Melahat ERDEM, Hülya ASALI, Hatice EĞİLMEZ, Hatice SADIKOĞLU, Meral DEMİRCİ, Ayşe OLGUN, Hakikat YÜCE, Huriye KARŞI, Fatma TEMELCİ, Yeter ERASLAN, Mühibe PAKSOY, Mehtap ÖZBEK, Şennur ÇETİN, Hatice ZIK, *Hazır Giyim Ders Notları - Kalıp I*, Ankara, 1998.

Turizm Tanıtma Bakanlığı, Konya Turizm Bürosu Şefliği, *Konya İli Turizm Envanteri*, 1973.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1998.

www.tdk.gov.tr (10.11.2005).

ÖMER KAĞNICI GÜMÜŞ TAKI ATÖLYESİ

Songül ARAL*

ÖZET

Anadolu'nun her yöresinde farklı anlamlar yüklenen, o yörenin geleneksel kültürünü oluşturan güzelliklerden biri de kullandıkları takılarıdır. Bu takılar zengin malzeme kullanımı ile üretilmiştir. Konya' da tarih sürecinde ve günümüzde devam eden, yapım tekniği ile farklı özelliklere sahip, madeni takı sanatının varlığı bilinmektedir. Konya'da üretim yapan bir gümüş takı atölyesi ile bu el sanatını sürdüren, Ömer ustanın verdiği bilgilerin tanıtılmasına çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: *Konya, Ömer usta, Gümüş takı, Takı atölyesi*

ABSTRACT

One of beauties which are charged different meanings in the every place of Anatolia and form traditional culture of these places it jeweleries. This jeweleries were produced by using wealth materials. The art of metal jewelery it known which continues during the historical time and our days, has the same features with production technique. This article will be tried to explain which was given by a silver jewelery work shop in Konya and Omer usta who continues this hand-art.

Key Words: *Konya, The craftman Ömer, Silver jewelery, Jewelery workshop*

* Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi, El Sanatları Eğitimi Bölümü.

I GİRİŞ

Bu makalenin konusunu, Ömer Kağnıcı Gümüş Takı Atölyesi'ndeki çalışmalar oluşturmaktadır.

İnsan bedenini ve kıyafetini süslemek için yapımında çeşitli malzemelerin kullanılabildiği aksesuarlara takı denilmektedir.

Değerli madenleri işleyerek süs eşyaları yapma sanatına kuyum, bu işi yapanlar da kuyumcu olarak tanımlanmaktadır. Konya'da yaşayan Ömer Kağnıcı, bir kuyumcu ustasıdır. Atölyesinde gümüş takılar üretmektedir.

Takılar; Türk Kültür Tarihi'nin belge niteliği taşıyan önemli buluntularındandır.Ayrıca,

Anadolu geleneksel kültürünü oluşturan yapı taşlarındandır. Anadolu Selçuklularına başkentlik yapan Konya, el sanatlarının meslek olarak yaşadığı tarihi kentlerden biridir. Kuyumculuk da günümüze kadar gelebilmiş, varlığını koruyabilen bu sanatlardandır.

Konya'da bu sanatın Selçuklular döneminde de özgün eserler olarak yapıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu kaynaklardaki örneklerden biri de, Anadolu Selçuklularından kaldığı tahmin edilen 13. yüzyıla tarihlenen, Batı Berlin devlet müzesinde sergilenen bir altın kemer tokasıdır. Bu tahminin gerekçelerinden biri de, 13.yüzyılın büyük Türk düşünürü ve ozanı Mevlâna Celâleddin Rumi'nin öğrencisi olan, Konya'lı Selahaddin'in, "zarkub" yani altın işleyen olmasıdır. Bu tarihi bilgiye ek olarak; Ömer Kağnıcı'nın, ustasından dinlediği ve bize aktardığı bir anlatımı ilgi çekicidir:

"Hz.Mevlâna Konya çarşısında gezerken, bir kuyumcunun örs üzerinde altın döverken çıkardığı sesleri duyar, o zamanlar silindir olmadığı için kuyumcular altın ve gümüşü döverek inceltirlerdi. Kuyumcu Selahaddin Zerkubi ustanın, altını döverken çıkardığı ahenkli muntazam sesten coşup sema etmeye başlar. Bunu gören Zerkubi örsteki altına vurmaya devam eder. Sema bitince usta elindeki bütün altın ve gümüşleri halka dağıtarak, Mevlâna hazretlerinin müridi olur. Konyalı kuyumcuların piri Selahaddin Zerkubi'dir."

Amerika'da Boldein Library'de bulunan, Mevlana'yı Zerkub Selahaddin'in dükkanı önünde gösteren XVI.Yüzyılda yapılmış minyatür de bu anlatımı doğrular niteliktedir.(Önder, 1974, 9). Kuyumculukta kullanılan ilk prototip kalıpların elde şekil bulması , madeni takı konusunu el sanatları açısından önemli kılan özelliklerden biridir. Bu sanatın temsilcilerinden biri olan Ömer ustanın ve yaptığı işin tanıtılması amacıyla konu seçilmiştir. Atölyesinde döküm ve işlemeyi bir arada yapan ulaşabildiğimiz tek ustadır.

Bu araştırmada; Madeni takı konusunun yer aldığı yazılı kaynaklar incelendi, Ömer ustanın atölyesinde yapılan çalışmaların, yerinde gözlem, kayıt ve fotoğraf çekimleri yapıldı, mülakat yoluyla ustanın anlattığı bilgiler kaydedildi ve bu bilgilerden makalenin metni oluşturuldu.

II KUYUMCU USTASI; ÖMER KAĞNICI

A- Özgeçmişi

Ömer Kağnıcı; 1963 Konya doğumludur. Mesleğine 1978 yılında eniştesi olan Mehmet Küçükçekiç'in yanında altın işleyerek başlamıştır. 15 yaşında girdiği atölyede diğer çıraklarla aynı şartlarda çalıştığını anlatmaktadır. Bugün çalıştığı işte ustasının payının büyük olduğunu dile getirmektedir. Zamanla işinde başarı göstermiş atölyeye ortak olmuştur. 1996 yılında eniştesinin vefatıyla atölyenin başına geçmiştir.

B- Atölyedeki çalışmaları

1-Yapım Tekniği

Ömer usta atölyesinde döküm ve işlemeyi bir arada yapmaktadır. Ana kalıplar, İstanbul'daki sadekârlara (tasarımcılara) çizdirilerek, kalıp ustalarına yaptırılmaktadır. Atölyesinde seri üretim sayılabilecek sayılarda üretim yaptığı için, 120'ye yakın kalıp mevcuttur. Bu kalıplar; küpe, bileklik, kolyeden oluşan bir takımı oluşturmaktadır. Bir takımın atölyedeki yapım aşamaları sırasıyla şöyledir.

-Kauçuk kesme, kauçuğa kalıp alma;

Kauçuk, şerit halde ithal edilen bir malzemedir. Poşete sarılı, yumuşaktır. 10x5 cm. ebadında iki parça kesilir. Alüminyumdan yapılmış kalıp dökme aletine ilk parça yerleştirilir. Ana kalıp el ile ilk kauçuğun içine gömülür. İkinci parça kauçuk da üstüne konur. Kalıp döküm aletinin parçaları olan ağırlıklar ikinci parça kauçuğun üstüne yerleştirilir. Kalıp aleti pres makinesine yerleştirilir. Derecesi ayarlı sıcak preste kauçuk, 1 saat ve 160 derecede pişer, kalıp kauçuğa alınmış olur.

Presten alınan kalıp aleti soğuk suya tutulur. Alüminyum ağırlıklar aletten çıkarılır. Tek parça olan kauçuk eski haline gelecek şekilde tam ortadan bistüri ile kesilir. Kısa kenarlara testere

dişi şeklinde kesim uygulanır. Hiçbir kesim diğerine benzemediği için mum basma işleminde kalıp kolaylıkla bulunabilir. Metal kalıplar ince işçilikle kauçuktan çıkarılır. Metal kalıptan kauçuğa çıkmayan yerler varsa çizilir. Ustanın "bir toplu iğne çiziği de çıkar" dediği kauçuğa kalıp alma işlemi titizlikle çalışılır.

-Mum eritme ve kauçuğa mum basma;

Mum, yaprak ve boncuk şeklinde, yazlık ve kışlık olarak iki türlüdür. Genellikle yazlık mum kırmızı, kışlık mum mavi renktedir. Yeşil renkte olan mumlarda düşük kalitede ve ucuz olduğundan "ağaç çizme" işleminde gövde yapımı için kullanılmaktadır. Mavi mumun özelliği soğukta esnemesi, kırmızı mumun özelliği ise düşük hava sıcaklığında ani kırılmalar göstermesidir. Piyasada bu mumlar "döküm mumu" olarak satılmaktadır. Altın takıda kalitesi yüksek mumlar kullanılmaktadır. Mumlar silikonludur. Mum basma işlemi ustalık ve çok zaman gerektirdiğinden ayrı bir iş kolu oluşturmaktadır.

Mum basma işlemi için mum kazanında mumlar eritilir. Mum makinesinin ağzına ince elek konur, erimiş mum elekten geçince makinedeki mum basma memesini tıkamamış olur. Eritme makinesinin derece ayarı 72 ile 75 arasında olmalıdır. Bu ayar mumu kıvamında tutmaktadır. Makineye bağlı hava hortumu bulunmaktadır. Hazırlanan kauçuk kalıpların kısa kenarında bırakılan küçük delik, makinedeki memeye takılır. Elde sıkıca tutulan kauçuk kalıp içersine, memeden hava pompası yardımıyla erimiş haldeki sıcak mum dolar. Bu işlemde kauçuklar alimünyum ağırlıklar arasında elde sıkıca tutulmaktadır. Ortamın ılık olması, kırılmayı aza indirir. Seri halde yapılan bu işlem makinedeki mum bitinceye kadar devam eder. Diğer taraftan 2-3 dakikalık süreçte kuruyan mumlar kauçuklardan incelikle tek parça halinde çıkarılmaktadır. Küçük bir parçanın kırık veya hatalı çıkması işlemin sürekli olarak tekrarını gerektirmektedir. Hatalı çıkan mum kalıplar artık kutusunda biriktirilip tekrar eritilmek üzere muhafaza edilir.

-Ağaç çizme;

Hazırlanan mum kalıplar, alçı dökme işlemi için fanus lastiğine takılan, ağaç direğine teker teker takılır. Bu takma işleminin adı atölyede, ağaç çizmedir. Çizme kalemi; ucunda metal iğnesi olan elektrikli havyadır. Lastik ortasındaki yine mumdan olan ve 18 ile 22cm. arasındaki ölçülere sahip ağaç direği bu kalem ile delinir. Açılan delik içersine mum kalıplar saplarından hızla tutturulur. Birbirine verev ve yatay olarak bu işlem tekrar edilir. Ortada bulunan direk tamamen kapanır. Bu işlemde dikkat edilmesi gereken nokta her kalıbın eşit ayarda ve sıklıkta yerleştirilmesidir.

Tamamlanan her ağaçta 300 ile 350 arası mum bulunur. Bu bir fanus için bir derece demektir. Alçı ve fırınlama için, 10 derece olması yani çizilmiş ağaç gerekmektedir. Fanus; üzerinde delikler bulunan metal silindirlerdir. Yüksekliği 23.cm.dir. Fanus lastiğinin ortasına geçirilen direk üstüne, ağaç çizme işlemi tamamlandıktan sonra lastik fanus içersine yerleştirilir. Fanusun çevresi şeffaf naylon ile sarılır. Sarma işlemli deliklerin kapatılması içindir. Alçıyı muhafaza etmeye yaramaktadır.

-Alçı hazırlama, alçı dökme;

Alçı ithal edilen maliyeti yüksek bir birleşimdir. İki fanusa dökülmek üzere 2 ölçek alçı 2 ölçek su ile karıştırılır. Elektrikli el aletiyle karışım hazırlanır. Bu karışımın hazırlandığı kova havası alınmak üzere vakum makinesine yerleştirilir. Havası alınan alçı, fanuslar üzerine dökülür. Mum ağaç tamamen alçı ile kaplanmış olur. Alçı donma özelliği yüksek bir karışımdır. Alçının vakumlanması ile diğer alçı hazırlama işlemi arasında hızlı hareket edilmelidir. Fanus kalabilecek boşlukların giderilmesi için vakum makinesine yerleştirilir. Bu işlem yapılmazsa, hava kalmasından dolayı üründe güverse denilen küçük topaklanmalara sebep olur. Bu da işçiliği zorlaştırır ve ürünün frezeden geçmesine yol açar. Fanuslardaki alçının kuruması için en az bir saat bekletilir. Bekleme sonunda şeffaf naylonlar çıkarılır.

-Mum alma, eritme;

Kuruyan alçılar, fanuslardaki mumun eritilmesiyle maden dökme işlemine hazır hale getirilmiş olur. Mum alma yani eritme işlemi için büyükçe bir kazan içindeki elek üzerine 4 veya 6 fanus dizilir. Altta ocak yanmaktadır, kazandaki kaynayan su buharı sayesinde mumlar erir. Bu işlem fanus içersinde mum kalıp kalmadığını, fanus altındaki kapaktan kontrol ederek tamamlanır. Erime sonunda alçı kalıplar maden dökme işlemi için hazırdır.

-Potada gümüş eritme;

Gümüş külçe olarak, daha çok küçük bilyeler halinde has olarak İstanbul'dan satın

alınmaktadır.
Madenin has olması, içinde katkı malzemesinin bulunmamasındandır. Bir takının ayarı, haslık ölçüsü için kullanılır. Ayar düştükçe haslık azalır. Has gümüş 1000 ayardır, yumuşaktır. Katkı maddesi işçiliği kolaylaştırır, maliyeti düşürür.

Bilye gümüşler, yüksek ısı derecesiyle havagazı ile ısıtılan potada eritilir. Pota havagazına bağlı olarak ısıtılan döküm aletidir. Demirden içinde yanmayan elyafla kaplıdır. Ayara uygun olarak bakır ilave edilir. Atölyede 925 ayarda takı yapımı için 1000 ayardaki has gümüş bilyeler içine 75 oranla bakır eklenmektedir. Daha kolay erime için tenekar[1] denilen toz parmak uçlarıyla serpiştirilir.

-Eritilen gümüşün kalıplara dökülmesi, alçının yıkanması;

Pota kapağı açılarak eriyen gümüş yüzeyinde oluşan tortu, ustanın deyimiyle şerbet, demir çubukla temizlenir. Potada eriyen gümüş sıvı halde mavi parlak bir renk almıştır. Fırında en az altı saat boyunca ısıtılan alçı dökülmüş derece kalıplar maşalar yardımıyla potadan dereceye dökülür. Dökme sırasında şarlemo akan gümüşü ısıtır, soğumayı önler. Vakum ise içerde boşluk kalmaması için havayı alır. Vakumdan maşa ile alınan derece soğumaya bırakılır. 10-15 dakika sonunda alçının alınması için yıkama işlemi yapılır. Yıkama tazyikli su ile alçının kırılması ile içte kalan gümüş ağacın çıkarılmasıdır.

Yıkanan gümüş, tel askılara takılarak kırmızı kor haline gelinceye kadar tekrar ısıtılır. Buradan alınıp, asit kovasına daldırılır, kapağı kapatılır, 5 dakika kadar asitte bekletilir. Asitten çıkarılan ağaç, suya batırılıp tekrar askıya takılır. Bu aşamada siyah renkte olan ağaç, hava gazı ile tekrar ısıtılır., kor haline getirilir. Asit içine daldırılır. Bu işlem tekrarı ağaç üzerindeki alçının çıkması içindir. Ağaç, mat beyaz renkte temizlenmiş, alçıdan arınmış hale gelir. Derecelerdeki ağaçların üzerinde alçı kalması halinde sarı bir görünüm oluşur. Bu işlem bittikten sonra dereceler takı yapımı için son işlemleri yapılmak üzere kesime girer.

-Gümüş ağaçların kesimi, parçaların birleştirilmesi;

Ağaçtan her dal, dipten verev olarak özel makas yardımı ile kesilir. Her ağaçtan çıkan takı parçaları üzerindeki küçük çapak ve fazlalıkları gidermek için tesviye makinesinden geçirilir. Makineden çıkarılan parçalar tek tek elden geçirilerek kontrol edilir. Freze makinesinden geçirilir. İnce uçlu lastikler ve kalemler yardımı ile iç kısımlarda kalan fazlalıklardan temizlenir. Parçalar birleştirilir. Birleştirme işlemi sonunda takı cam asidine, ardından saç yağına batırılır. Bunlar yapılmazsa takı sarı renkte çıkar. Daha sonra oksitleme yapılır. Bunun için oto boyası kullanılmaktadır. Oksitlenen takılar parlatma dolabına girer. Bu dolap içinde metal küçük bilyeler bulunur, küflenmez özelliktedir.

-Taş takma- paketleme;

Parlatma makinesinden çıkan takıların taşla süslenecek olanlarına taşları özel yapıştırıcılarla yapıştırılır, fırınlanır. Fırınlanan ürünler dinlendirilir. Soğuduktan sonra tekrar parlatma dolabına atılır. 5 dakika kadar dolapta kalır, çıkarılır. Temiz suda yıkanır. Kurutma talaşının bulunduğu kutuya atılır, kurutulur. Takı paketlenir ve satışa hazır hale gelir.

2-Malzeme Seçimi

Ömer usta atölyesinde takı yaparken kullandığı malzemeleri İstanbul'dan satın almaktadır. Gümüş küçük toplar şeklinde 1000 ayardadır. Mumlar yazlık ve kışlık olarak iki türdedir. Döküm alçısı ve taşlarda diğer malzemeler gibi ithal ürünlerdir. Malzemeler kullanılırken kayıplar en aza indirilecek şekilde çalışılmaktadır.

3-Süslemede Kullanılan Desenler ve Malzemeler

Ömer usta, kuyumculuğun kendi içinde alt dalları, çalışma alanları olduğunu belirtmektedir. Desen çizimi ve tasarımını, sadekârların yaptığını, kendisinin bu çizimlerden beğendiklerini seçerek kalıp,ustalarına sipariş verdiğini anlatmaktadır. Süslemede kullandığı renkli taşların kullanımını kendisinin seçtiğini belirtmektedir.

1978 yılından bugüne değişen beğeniler ve istekler doğrultusunda takılar yapmıştır. Altın işlediği zamanlarda, kaşlı bayan yüzüklerinin ve erkeklerin şövalye olarak tanınan yüzüklerini uzun zaman ürettiklerini, bunların İstanbul'a oradan Arap ülkelerine satıldığını anlatmaktadır. Günümüzde ise taşlı ve düz takım oluşturan

Usta bu konuda ilginin yetersizliğini dile getirmekte, buna sebep olarak da atölyede üretimi yapılan takıların tek elden pazarlanmasını göstermektedir. Çantacıların[2] atölyeden toplu olarak aldıkları takılara, maliyetine eşdeğer sayılabilecek fiyatlar vermeleri bazı sorunları yaşatmaktadır. Elde edilen kazancın, çalışanlara düşük ücret olarak yansıması mesleğe olan ilgiyi azaltmaktadır. Ömer usta, çırak olarak başladığı işinde zamanla kapanan atölyeleri örnek göstererek kendi atölyesinin de bu sonu paylaşacağı kaygısını anlatmaktadır. Bu sebeple küçük atölyelerin desteklenmesi, bu desteğin geri dönüşünde elde edilen kazancın üstünde rakamların talep edilmemesi gerektiğini düşünmekteyiz.

El sanatları açısından küçük atölyelerin yaptığı takıların, marka olan ve seri üretim yapan firmalara göre daha özgün, emekli ve yöresel nitelikler taşıyan üretimler olduğu inancındayız. Üniversitelerin; Mesleki Eğitim ve Güzel Sanatlar Fakültelerinin El Sanatları bölümlerinde madeni takı tasarımı ve üretimi ile ilgili uygulamalı derslerin verileceği müfredatlar oluşturulmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Atölyelerde yapılacak kısa süreli stajlarla konunun pekiştirilmesiyle de bu alandaki eğitimli işgücü açığının giderilmesine yardımcı olacağı fikrini taşımaktayız.

Madeni takılar; geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanların vazgeçemediği alışkanlığı, yaşamdan ölüme hayata karşı inandığı tılsımı, süsü olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi.(1997).2, 1138-1147.

Erginsoy, Ü.(1978). *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*. İstanbul.

Karpuz, E."Takı", *Aile Ansiklopedisi*. (1991). 3, 2.

Meydan Larousse, Maden. 12.559

Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara.

Önder, M. (1974). "Mevlana'nın Elbiseleri", *Türk Etnografya Dergisi*, XIV,9.

Önder, M. (1962). "Konya'da Kadın Giyimleri", *Türk Etnografya Dergisi*, 4.

Önder, M. (1962). *Antika ve Eski Eserler Klavuzu*. Ankara.

NOTLAR

1 Yoğunlaşmış borik asitten türeyen sodyum tuzu. Boraks.

2 Atölyeden, takıları toptan satın alan kişilere verilen isim.

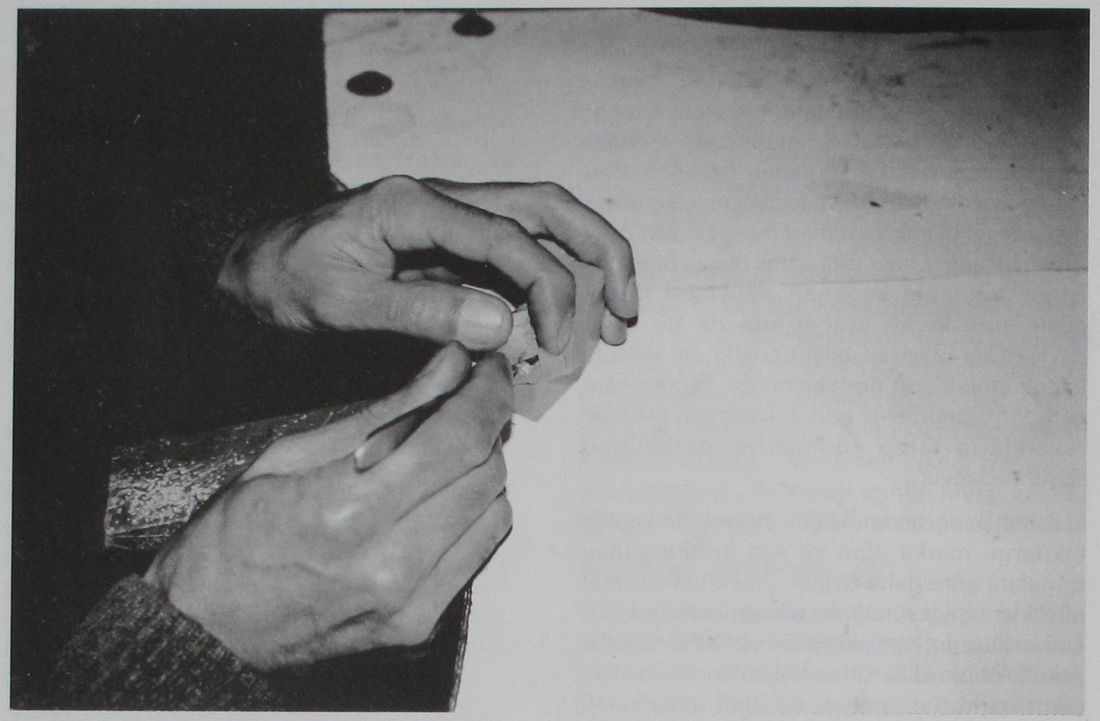

Fotoğraf 1.

Kauçuğa Kalıp Alma.

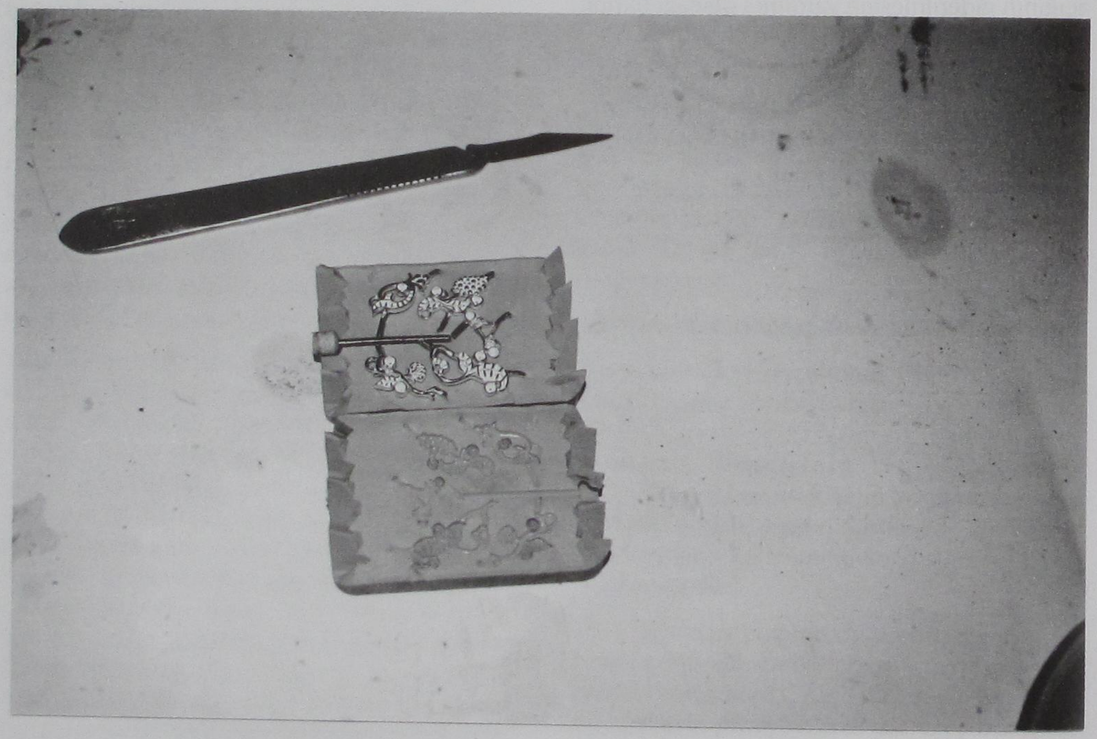

Fotoğraf 2.

Pişen Kauçuktan Kalıbın Çıkarılması.

Fotoğraf 3.

Mum Eritme ve Kauçuğa Mum Basma.

Fotoğraf 4.

Kauçuktan Alınan Mum Kalıp.

Fotoğraf 5.

Hazırlanan Alçının Fanuslara Dökülmesi.

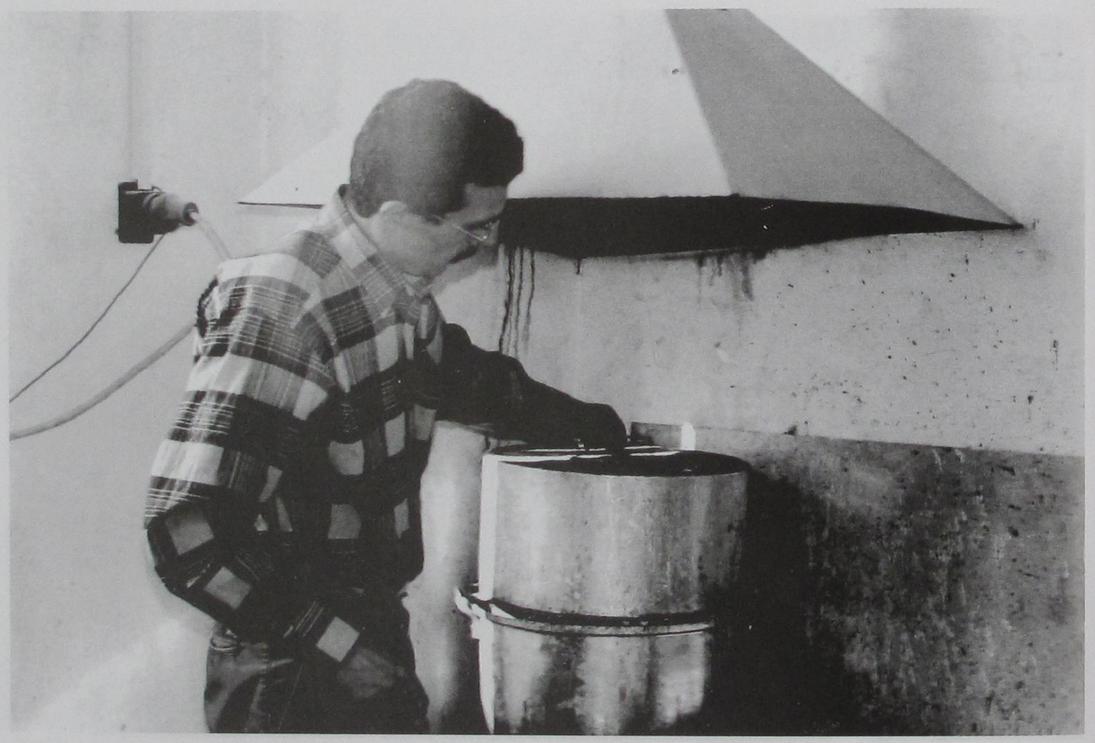

Fotoğraf 6.

Fanuslardaki Mumun Alınması.

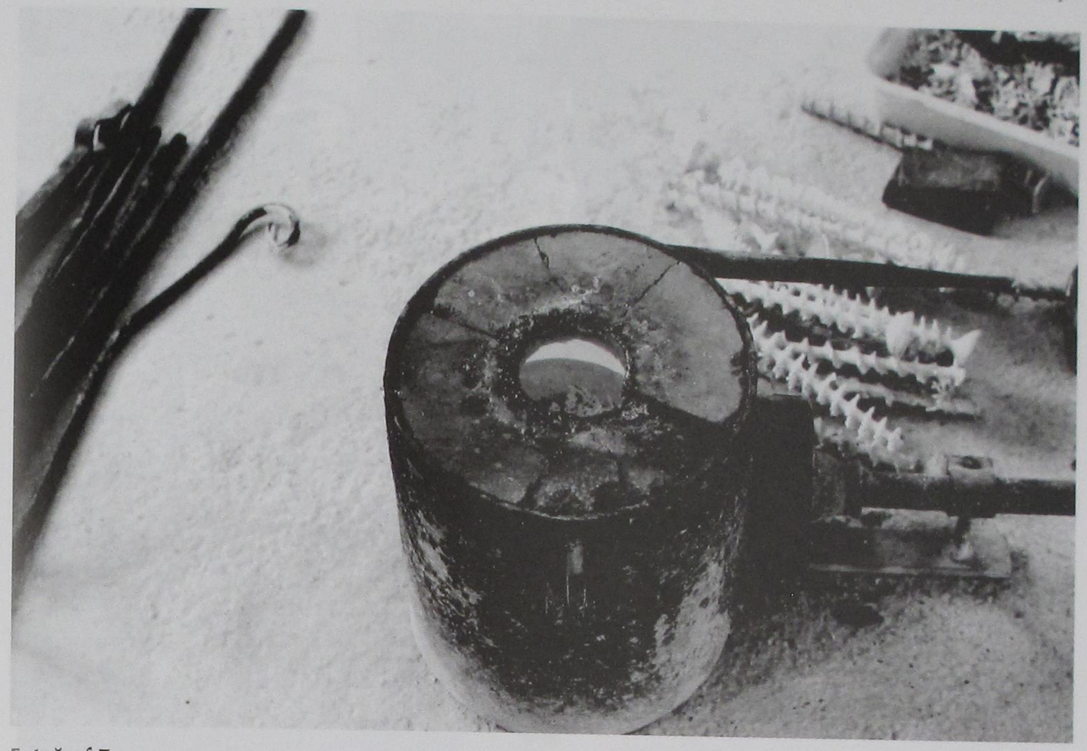

Fotoğraf 7.

Potada Gümüşün Eritilmesi.

Fotoğraf 8.

Alçı Fanusların Fırınlanması.

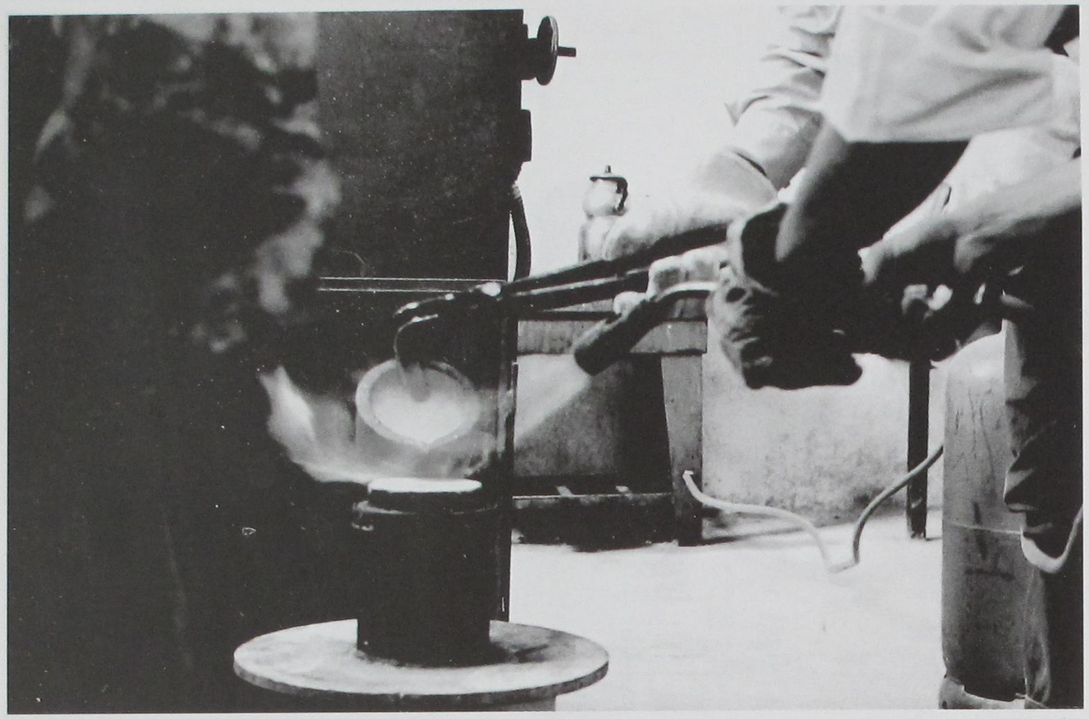

Fotoğraf 9.

Eritilen Gümüşün Alçı Kalıplara Dökülmesi.

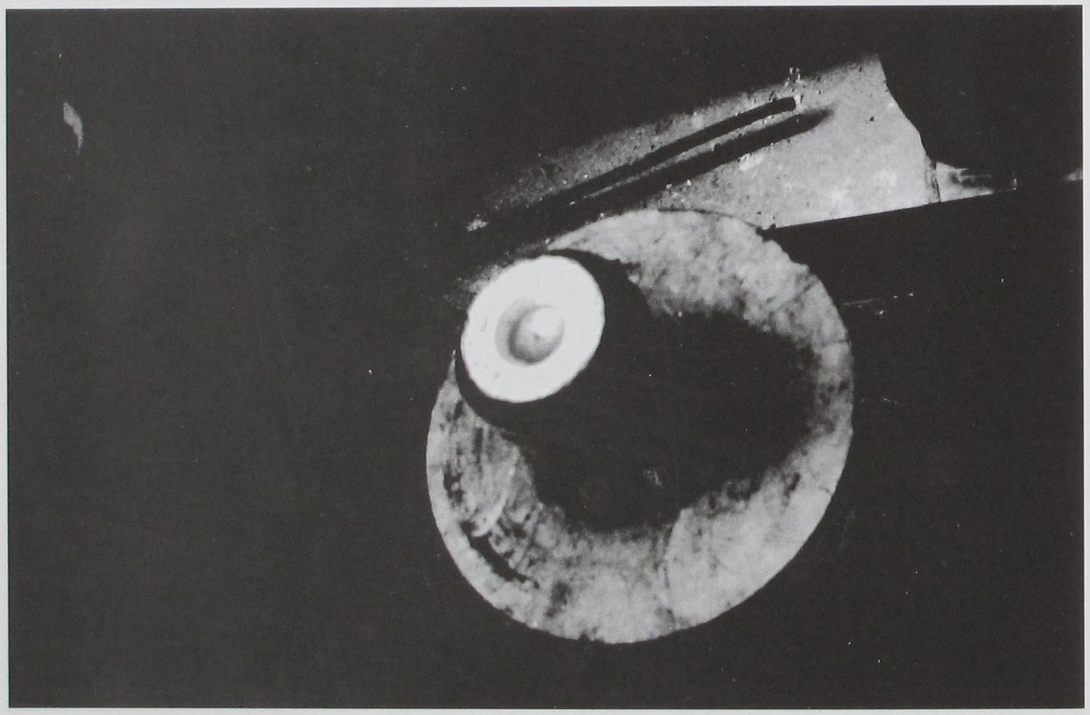

Fotoğraf 10.

Alçı Kalıptaki Gümüşün Donması.

Fotoğraf 11.

Alçının Yıkanması.

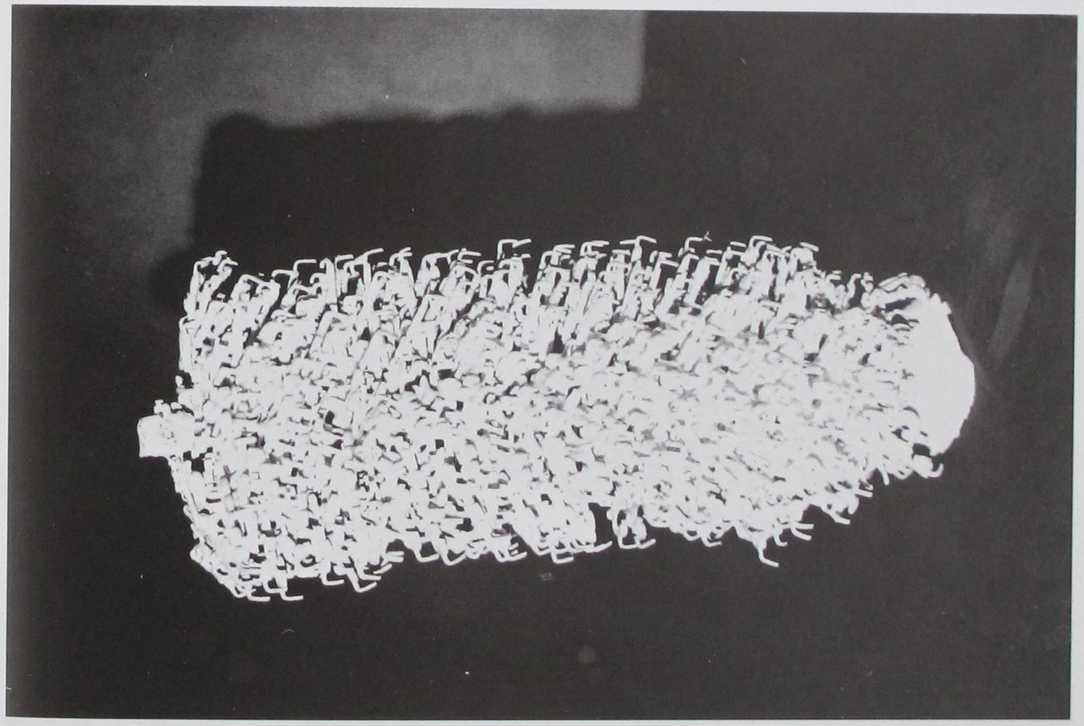

Fotoğraf 12.

Gümüş Ağacın Tavlanması.

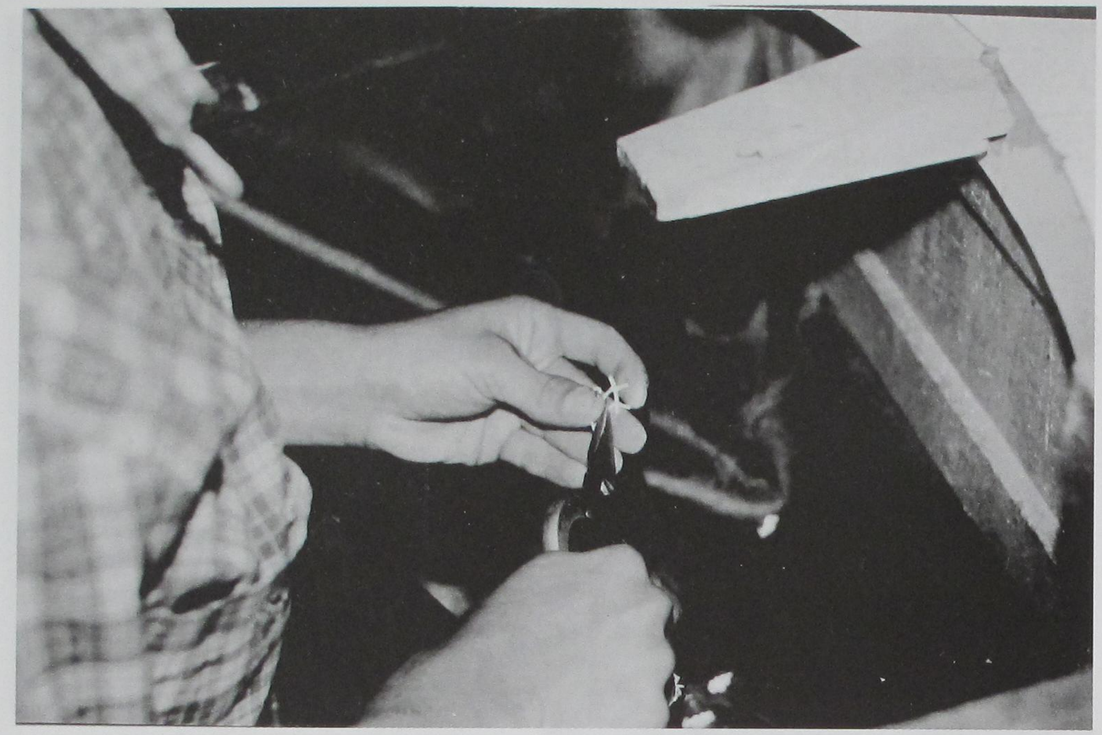

Fotoğraf 13.

Gümüş Ağacın Kesilerek Parçalara Ayrılması.

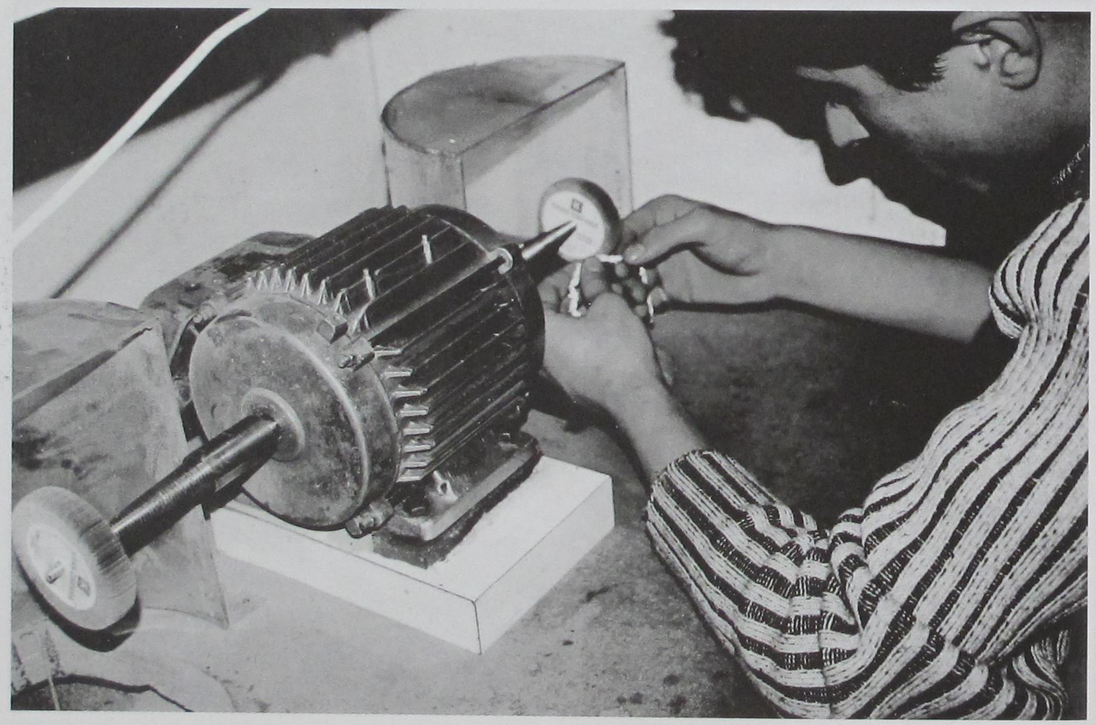

Fotoğraf 14.

Lastik Silgide Çapakların Giderilmesi.

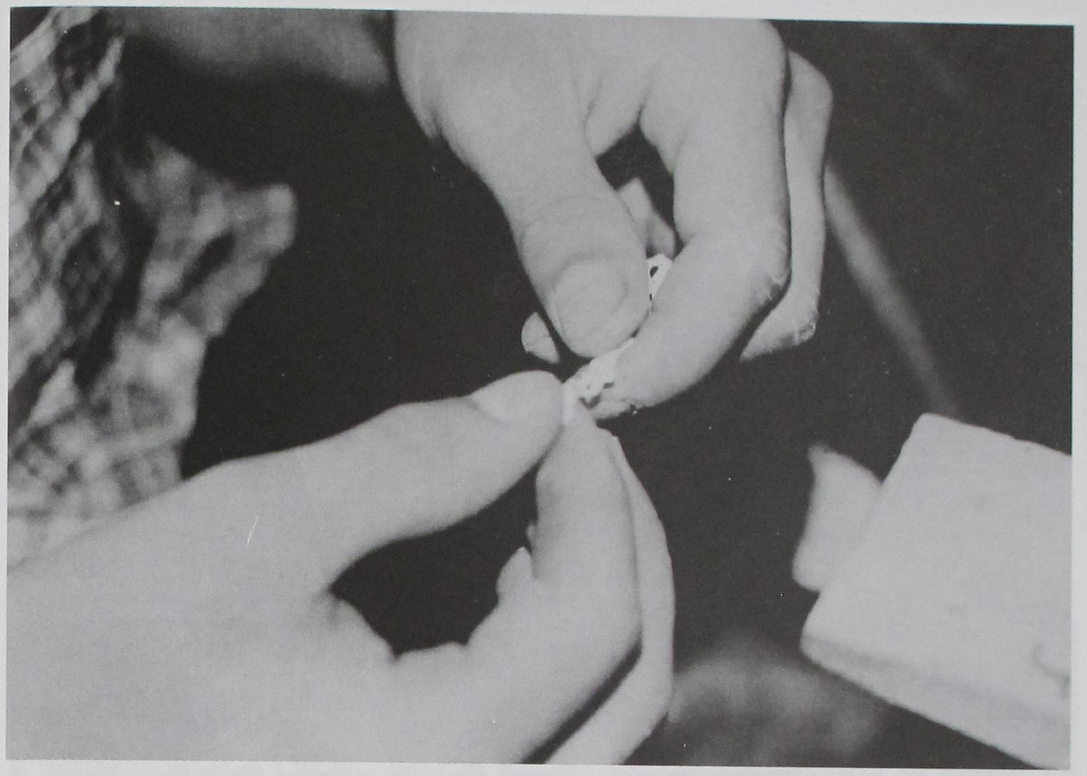

Fotoğraf 15.

Gümüş Parçaların Birleştirilmesi.

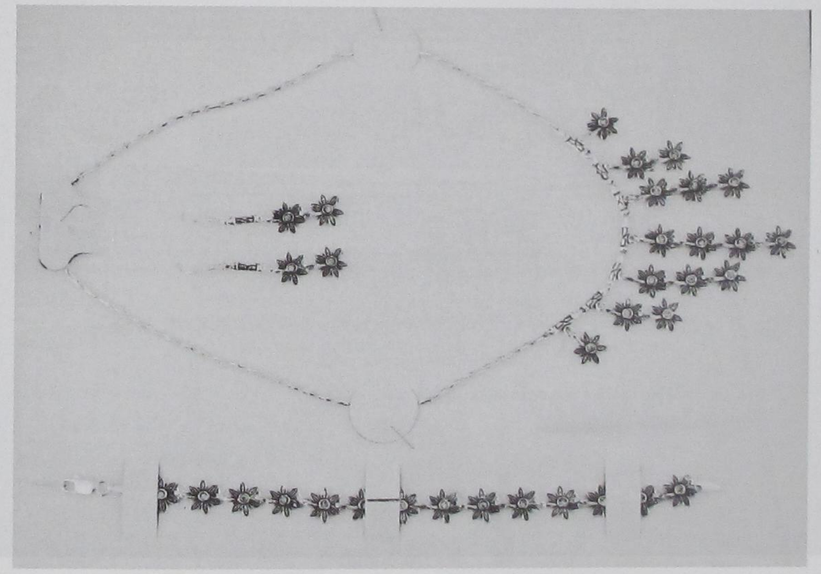

Fotoğraf 16.

Gümüş Takıların Paketlenmesi

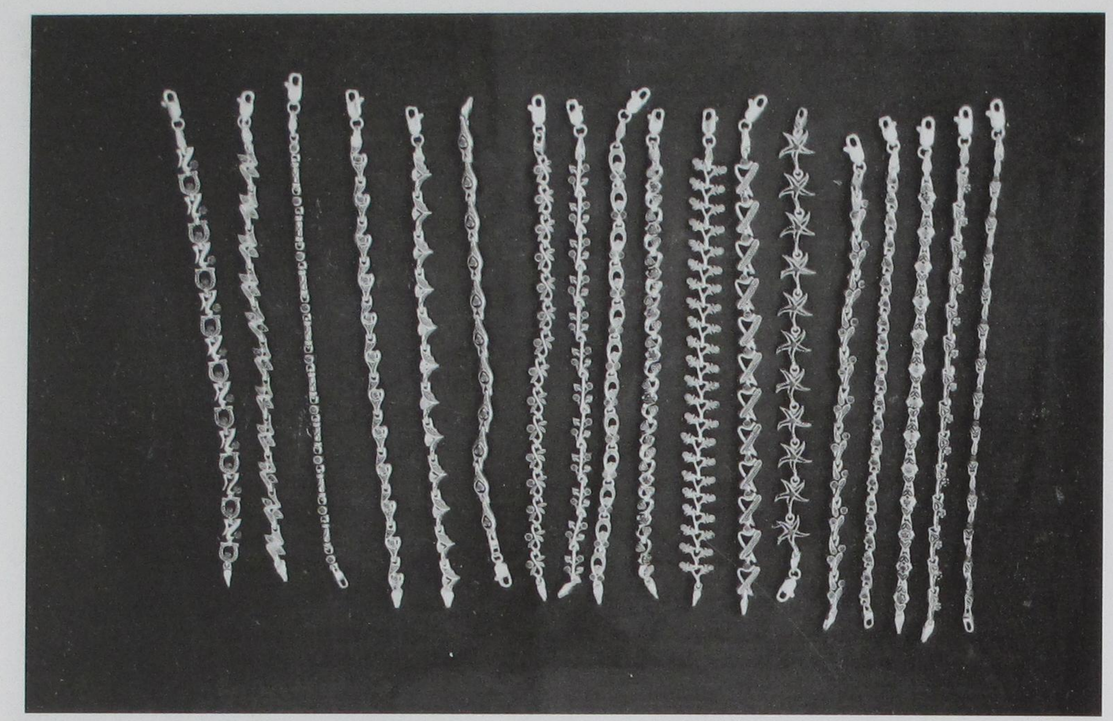

Fotoğraf 17.

Atölyede Üretilen Gümüş Takılar.

Fotoğraf 18.

Atölyede Üretilen Gümüş Takılar.

Fotoğraf 19.

Atölyede Üretilen Taşlı Bileklikler.

Fotoğraf 20.

Detay.

Fotoğraf 21.

Detay.

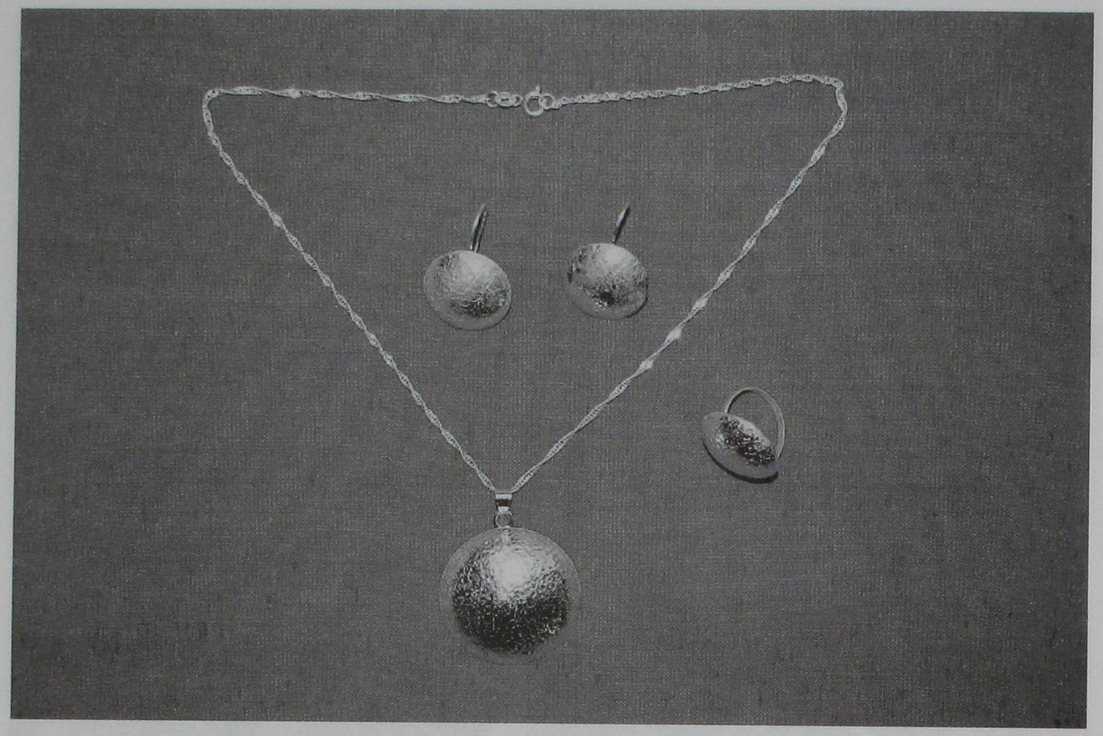

Fotoğraf 22.

Atölyede Üretilen Gümüş Takılar.

Fotoğraf 23.

Atölyede Üretilen Gümüş Takılar.

KONYA'DA FOTOĞRAFIN GELİŞME YILLARI

"A.Sefa Odabaşı'nın Aziz Hatırasına"

Haşim KARPUZ*

ÖZET

KONYA'DA FOTOĞRAFIN GELİŞME YILLARI

Konya Anadolu'da fotoğrafçılığın başladığı ilk şehirlerden birisidir. Bu araştırmanın konusu olan dönemde, gerek stüdyo fotoğrafçılığı ve gerekse fotoğrafın diğer alanlarında önemli çalışmalar yapılmıştır.

Stüdyo fotoğrafçılığında Hasan Behçet'le başlayan kaliteli fotoğraf A. Ektem, Fehmi Erçaylap, Foto Suphi ve Foto Omaş'la gelişerek belirli bir seviye tutturulmuştur. Seyyar - Alüminid fotoğrafçılar belirli bir dönem ekonomisi zayıf bir kesime hizmet etmiş, gelişen fotoğraf teknolojisine yenik düşerek tarihe karışmıştır.

Konya'nın anıtlarının tespiti, tanıtımı ve yayınlanmasında İ. Nuri Tongur (Foto Aile) ve Eşref Balum'ın önemli katkıları olmuştur. Serat Akkartal çok yönlü profesyonel bir fotoğraf sanatçısı olarak görülmektedir.

Bundan sonraki dönem, son çeyrek asırda üniversitenin kurulması, sanayi ve reklam sektörlerinin gelişmesi, Vilayet ve Belediyelerin olumlu yaklaşım ve destekleriyle fotoğrafçılık ve fotoğraf sanatında önemli atılımlar gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Stüdyo Fotoğrafçıları, Alüminit Fotoğrafçılar, Profesyonel Fotoğrafçılar*

SUMMARY

IMPROVEMENT YEARS OF PHOTOGRAPHY IN KONYA

Konya is one of the cities in which the photography initiated. In the period of 1930-1980 which is the case of this study, some substantial studies regarding both studio photography and the other photography scopes were implemented.

The photograph of good quality originating with Hasan Behçet, has yet reached a further and progressed level following A. Ekrem, Fehmi

* Prof.Dr., Selçuk Üniversitesi

Erçaylap, Foto Suphi and Foto Omaş. Portable aluminid photographers serving for a mass of poors has disappeared in the course of time.

Nuri Tongur and Eşref Balum had considerable contributions to the determination, the advertisement and the publishment of the monuments of Konya. Serat Akkartal is regarded as a versatile photography artist.

Judging from the foundation of universities, and the improvement of industry and advertisements sectors, some important progressions as regards photography and art of photography are due to enact.

Keywords: *Studio photographers, Alumunid photographers, Professional studio photographers*

1.GİRİŞ

Konya'da fotoğraf tarihini ele aldığımız araştırmamızın ikinci bölümüne başlıyoruz. Bilindiği gibi araştırmanın 1. bölümünde yaptığımız sınırlamaya göre bu bölümün 1930-1980 yılları arasını kapsamaktadır (Karpuz, 2005, 103-115). İncelediğimiz bu dönemde özellikle 1930-1950 yılları arasında Konya'da çok canlı bir kültür sanat ortamı vardır. Konya Halkevi birçok alanda faaliyetler düzenlenmekte, konferans, konser, yayınlar yapmaktadır. Halkevinin faaliyetlerinden birisi de fotoğrafçılık koludur.

Bu zaman diliminde kültür sanat çalışmaları üzerinde olduğu gibi fotoğrafçılık tarihi üzerinde de çalışılmamıştır. Biz bu denememizde, öncelikle, Stüdyo Fotoğrafçılığı, Seyyar Fotoğrafçılık, Konya'da Yaşayan Fotoğraf Sanatçıları, Sergiler, Yarışmalar, Fotoğraf Kurumları, Fotoğraf Eğitimi, Fotoğraf Arşivleri, Basın Fotoğrafçılığı ve Kartpostal Fotoğrafçılığı başlıklarında bu dönemi ele almak istiyoruz.

Bu dönem Konya fotoğraf tarihi üzerine rahmetli A. Sefa Odabaşı birkaç yazısında genel bir panorama çizmiştir (Odabaşı, 1995 ve 1999). Bu satırların yazarı da bir özet yapmış (Karpuz, 1996, 101-104); Yılmaz Oğul ise Hasan Behçet Fotoğrafhanesinin tarihini duygusal bir yaklaşımla anlatmıştır (Oğul, 1998, 62-68).

Bu yazının hazırlanmasında adı geçen fotoğrafhane/stüdyo sahiplerinden özellikle Yılmaz Oğul ve Hasan Omaş'dan çok yardım gördüm. Kendilerine ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

2. KONYA'DA FOTOĞRAFIN GELİŞME YILLARI 1930-1980

1. Fotoğrafhaneler / Stüdyolar

1. Hasan Behçet Fotoğrafhanesi

Konya'nın ve belki de Anadolu'nun ilk fotoğrafhanesi olan bu fotoğrafhanenin kuruluş yılları geçen yılki yazımızda anlatılmıştır (Karpuz, 2005, 105-106). 1930'lu yıllardan sonra fotoğrafhane altın yıllarını yaşamıştır.

Hasan Behçet Bey, 1886 Ermenek doğumludur. Müftü olan babası ile önce Kıbrıs'a, daha sonra da öğrenim için İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Mekteb-i Sanayi-i Şahaneyi bitirmiş ve kalfa olarak Konya'daki Garabet Solakyan'ın fotoğrafhanesinde çalışmaya başlamış ve 1916 yılında bu fotoğrafhaneyi devralmıştır.

Askerlik dönüşü fotoğrafhaneyi İplikçi Camii yanındaki Emirpervane Sokağındaki yeni binasına taşımıştır (1926). 1930 yılında yanına Turan Ersoy'u, 1943 yılında ise yeğeni Ahmet Oğul'u almıştır.

Şimdi bundan sonrasını, Behçet Fotoğrafhanesinin bugünkü sahibi ve Ahmet Oğul'un oğlu Yılmaz Oğul'dan dinleyelim:

Mesai sabah 06.00'da başlar, temizlik yapılır çalışmaya başlanır. Behçet Bey mutlaka 07.00'de fotoğrafhanede olur, her işin bitirilmiş ve çalışmaya hazır olmasına çok itina gösterirdi. Bu katı kurallar ve disiplin yıllar boyu asla değişmedi. Evi olmayan kalfalar dükkanda yatarlardı. Ahmet Bey, yeğeni olduğu için Behçet Bey'in evinde yer, içer ve yatardı.

Elektrik olmayan yıllarda cam negatifleri banyo etmek ve basmak çok zordu ve büyük maharet gerektiriyordu. Karanlık odanın küçük bir penceresinden gelen gün ışığından yararlanılarak filmler pozlandırılarak banyoya atılıyordu.

Elektrik geldikten sonra, karanlık oda da, çekim stüdyosu da orta kata taşındı. 1992 yılında imar çalışması kapsamında belediye tarafından yıkılıncaya kadar bu şekilde kullanıldı.

Hasan Behçet Bey 1956 yılında fotoğrafhaneyi kayınbiraderi Ahmet Oğul'a ve Turan Ersoy'a devretti ve 1958 yılında Ankara'da vefat etti. Bundan sonra fotoğrafhaneyi Turan Ersoy - Ahmet Oğul ortak olarak yönetti. Turan Ersoy'un vefatından sonra yönetimi Ahmet Oğul sürdürdü.

Turan Ersoy (Fot. 1)

Aslen Ermenekli ustası Hasan Behçet'in tanıdığı

idi. Çok mülayim, alçak gönüllü, zevkli ve hoşgörülü bir insandı. Av tutkusu vardı. Foto Hasan Behçet'te haftalık fotoğrafları çeken sonra rötuş yapan ikinci usta idi. Ahmet Oğul'un yetişmesine katkıda bulundu.

İşine erken gelen kalfa ve çıraklara güler yüzle davranan bütün camianın Turan Ağabeyisi idi. Hasan Behçet Beyin sert mizacına karşılık onun zengin bir hoşgörüsü vardı.

Fotoğrafçılık alanında rötuşun en iyi uygulayıcısı, baş sanatkârı olarak bilinir. Turan Ersoy'un bir başka özelliği de fotoğraf tamiri, karakalem fotoğrafçılığını çok iyi bilip ve uygulamasıydı.

Hasan Behçet Beyin vefatından sonra Ahmet Oğul'la birlikte işleri devraldı. 1960 ihtilâlinde fotoğrafhane ekonomik krize girdi. Bu sırada Solakyan'dan, kalan cam negatif arşivinin bir bölümünü İstanbul'da bir hastahaneye lâm camı olarak satıldı. Alınan para ile işler yoluna koyuldu. Son yıllarında Sızma'daki maden şirketine girdi. 1964 yılında vefat etti.

Ahmet Oğul Dönemi (Fot.2)

Ahmet Oğul, fotoğrafhanenin eski çalışma disiplinini devam ettirdi. Kendisi çekim, rötuş ve baskıda yeri doldurulamayacak bir sanatkârdır. Siyah beyaz döneminin en iyi karanlık oda baskısı yapan bir ustadır. 1978 yılında ilk renkli baskılar, otomatik printırlar devreye girince çok üzüldü. "Tüfek icad oldu mertlik bozuldu" deyimindeki gibi dijital sistem, bilgisayarla rötuş, fotoğraf ustalığını da sanatını da tehdit etmeye başlamıştı. 1979 yılında oğlu Yılmaz Oğul askerden gelince görevi ona devretti. Yılmaz Oğul, Hasan Behçet Fotoğrafhanesi'nde kuşaktan kuşağa devam eden nezaket, kalite, titizlik ve sanatı sürdürmeye çalışıyor. Öte yandan, bu fotoğrafhanenin zengin arşivinin, anılar birikiminin yok olmaması için elinden geleni yapıyor. Bende bu vesile ile Konya'nın görüntü hafızasının bir müzede koruma altına alınması için ilgilileri göreve çağırıyorum.

Yılmaz Oğul-Karakalem Fotoğrafçılığı: (Fot.3-4)

Başka bir tanımlama ile fotoğrafların restorasyon işi fotoğrafçılıkta ayrı bir sanat alanıdır. Bu alandaki çalışmaları ile Turan Ersoy ve Fehmi Erçaylap tanınmıştır. Fotoğraf restorasyonuna fotoğrafçılar "Agrandizman" derler. Bu konunun son ustalarından birisi de Yılmaz Oğul'dur. Resim kabiliyeti olan Yılmaz usta bu işi Turan Ersoy'dan izlemiş, sonrada Fehmi Erçaylap'ın yanında 2-3 yıl çalışmış ve bu işi öğrenmiştir. 1970'li yıllardan 1990 yıllarına kadar da Konya'nın karakalem işlerini Yılmaz Oğul yapmıştır. Daha sonra başka şehirlerden de işler gelmiştir. Yılmaz Oğul karakalem fotoğrafı şöyle özetlemiştir:

"Bozulmuş, yıpranmış fotoğrafı önce temizleyip doğal haliyle kopyesini alırız. Önce bazı küçük detayları rötuşla kapatıyoruz. Daha sonra Agrandizör makinesinde 18x24, veya 30x40 büyütülür, tezgâha konur. Üzerine bamza dediğimiz beyaz bir toz süreriz. Kullandığımız kağıt BN10 dediğimiz Forte'nin mat kağıdıdır. Sos boya dediğimiz toz boyalarla çalışmaya başlarız. Bu boyalar fırçalarla sürülür. Fehmi Usta parmaklarıyla çalışırdı. Her parmağında başka renkler olurdu. Ben tahta kalemler yaptım, üzerine pamuk bağlayarak boya sürerdim. Elbise yakaları, kıvrımlar elle yapılır. Ceket yapılır, gömlek yapılır, kravat takılır. Bu arada yüzdeki noktalar, bozuklar düzeltilir, hatta kuvvetlendirilir. Birbuçuk - iki gün çalıştıktan sonra ancak bir resim tamamlanır. Bundan sonra resim üzerine fiske dediğimiz boya ispirto püskürtülür. Bu koruyucu bir tabaka oluşturur. Ondan sonra resmi çerçeveye takarız. Müşteriye de çerçevenin açılmamasını el değmemesini, rutubette bırakmamasını sıkı sıkı tenbih ederiz... Sonunda bir sanat eseri ortaya çıkardı. Şimdi bu tür resimleri bilgisayar yardımıyla tamamlayabiliyoruz. Amma karakalem çalışmasının zevki başkadır. Bu iş hem yetenek hem de sevgi işidir."

2. Foto Aile (Fot.5-6)

Konya fotoğraf tarihinde, özellikle anıt ve kitabe fotoğrafçılığında Foto Aile'nin önemli bir yeri vardır. Müze muhafızı İ. Nuri Tongur Bey (1879-1956) ve eşi Zehra Hanım tarafından kurulmuştur. Çifte Merdiven Mahallesinde, hemen Alâeddin Tepesi altında 1923 yılında kurulmuştur. Bir ara Şemsi Çeşme Sokaktaki Yılankıranların evi de atölye olarak kullanılmıştır.

Stüdyo'da fotoğrafları genellikle Zehra Hanım çekip rötuş ve baskılarını yapıyordu. Fotoğrafçılığı eşi İbrahim Bey'den öğrenmişti.

İ.N. Tongur 1879 tarihinde Edirne'de İsmail Bey'in oğlu olarak dünyaya geldi. İlkokulu burada okudu, medresede Arapça öğrendi. Daha sonra girdiği Edirne Dar-ül Muallimini ve İdadiyi Mülki okullarını bitirdi. Mezun olduktan sonra sırasıyla Dedeağaç, Erzurum, Muş, Simav, Uşak

İdadilerinde Resim, Eşya Bilgisi, Tarih, Arapça, Geometri, Tabiiye öğretmenliği yaptı. 1923 yılında Konya Müzesi Muhafızlığına atandı, 1946 yılında emekli oldu, 12.11.1956 yılında vefat etti.

İbrahim Bey, Balkanlardaki siyasi gelişmeler üzerine Kütahya-Simav'a göç etmiş, Ege bölgesinin Yunan işgaline uğraması üzerine eşi ve üç çocuğuyla birlikte Konya'ya taşınmıştır (1923). Ailesini Konya'da bırakarak gittiği Muş Lisesindeki öğretmenliği sırasında gönüllü olarak orduya katılmıştır. Birliğinin Elazığ'a hareketi sırasında Murat vadisinde 24 saat kar altında kalmış, şehit olduğu sanılarak şehit künyesi ailesine teslim edilmiş ve çocuklarına şehit maaşı bağlanmıştır. Ancak bir tesadüf eseri künyesinin düştüğü yerde Kızılay ekibi tarafından iki arkadaşıyla birlikte yarı donmuş olarak bulunmuş ve kurtarılmıştır.

1923 yılında Konya Mevlâna Dergahı kapalıdır. Toplanan eski eserler Konya Lisesi'nin (bugünkü Karma Ortaokulu) bahçesindeki Müze-i Humayun deposunda sergileniyordu. 1927 yılında dergah ziyarete açılınca İbrahim Bey muhafızlığın yanı sıra kütüphane ve tasnif memurluğu da yapmıştır. Ayrıca Konya'daki Müze ve Anıtların tanıtımı için yapılan yayın çalışmalarına katılmış, anıtların fotoğraflarını çekmiştir. İbrahim Bey fotoğrafçılığı ilk önce Dedeağaçta öğrendi, sonra iki yıl İstanbul'da Resne Fotoğrafhanesinde çalıştı.

Foto Ailede normal stüdyo çalışmalarından başka Konya ve çevresindeki anıtları kapsayan seri fotoğraflar çekti. Bu fotoğrafları tanıtan bir katalog hazırladı. **Aile Fotoğrafhanesi Katalogu** 1935 yılında basıldı. Bu katalogun bir nüshası özel arşivimizde mevcuttur.

17 sayfalık katalogda, başta Konya merkezdeki anıtlar olmak üzere (Konya Dahilindeki Selçuklu Eserleri 1-47, Konya Haricindeki Eserler 61-64, Aksaray'daki Eserler 64-75, Beyşehir Selçuklular Asarı 76-82, Karaman'da Vaki Karamanlılar Asarı 83-92) ilçelerdeki yapıların listelerine yer verilmiştir.

Albümler: Bu katalogun yanı sıra İbrahim Bey, 18x24 ebatında fotoğraflardan oluşan anıtlar albümü, kartpostal ebatında bir albüm ve bir de kitabeler albümü hazırladı. Bu albümlerde yaklaşık 300 Konya anıtı ve kitabesinin fotoğrafı bulunmaktadır.

Konya Rehberleri ve Müze Müdürü Yusuf Akyurt'un hazırladığı **Müze Rehberi**'nin fotoğraflarını çekmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı'ya Konya Tarihini yazmak için Konya Belediyesi tarafından hazırlatılan iki albümü de İ. Tongur fotoğraflamıştır. Bu albüm çalışması sırasında İbrahim Bey, Konyalı'yla bizzat araziye çıkmıştır. Bu albümlerdeki fotoğraflar Konyalı'nın tarihi kadar önemlidir.

Konya Panoraması: 1930'lu yıllarda Alaaddin Tepesinden çekilmiştir. Şehir 360 derece dönülerek 12 kare ile görüntülenmiştir. 12 fotoğraftan oluşan bu panoramanın tamamı merhum Alaaddin Yeşilgün Bey'in arşivinde bulunmuştur.

İbrahim Tongur Bey'in bu çalışmalarından başka vilayet raporlarında, mahalli basında çok sayıda fotoğrafı yayınlandı. Fotoğrafların büyük bir bölümü Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nde, Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müzesi arşivinde bulunmaktadır.

İ.Tongur Bey, belge değeri taşıyan eşsiz fotoğraflarının yanı sıra araştırmacı yazar olarak da Konya'nın tarih ve kültürüne hizmet etmiştir. Faik Soyman ile birlikte yazdığı **Konya Eski Eserler Kılavuzu** Konya'da 1944 yılında basılmıştır. Fotoğrafları ve Eserleri ile Konya anıtlarını tanıtmış ve geçmişlerine ışık tutmuştur. Dilerim büyük bir özen ve gayretle çektiği Konya fotoğraflarının negatifleri (Foto Aile'nin arşivi, araç-gereçleri) yok olmuştur.Foto Aile'nin çalışmaları hakkındaki ayrıntılı bilgileri İ. Nuri Beyin evlâtları Ayşe Makbule Emil (1909-1996) ve Lütfi Tongur (1918-1996)dan derlenmiştir. Bu aileye ulaşmamda rahmetli A. Sefa Odabaşı ve Suat Abanazır beylerin önemli yardımları olmuştur.

3. Foto Ektem (Fot.7-8)

Foto Ektem, Ahmet Hamdi Ektem tarafından kurulmuştur. Babası Akkülâh Medresesinde müderristi ve aslen Malatyalıydı. A. Hamdi Ektem 1908'de Konya'da doğdu. Çocukken kunduracı yanına çırak olarak verildi, bu mesleği sevmedi. Askerlik dönüşü fotoğrafçılığa ilgi duydu.

Ahmet Hamdi Ektem 5-6 yaşlarından itibaren kunduracılık mesleği ile uğraşmıştır. Vatani görevini Konya Akşehir'de piyade eri olarak yapar, Ahmet Hamdi Bey Konya'ya döndükten sonra Kayalıpark'ta dolaşırken önceden mevcut olan üç ayaklı alimunit fotoğraf makinesi ilgisini çeker. Bütün hayranlığıyla fotoğraf makinesini izlerken fotoğrafçının dikkatini dağıttığı için

azar işitir. Bu olay onun ilgisini azaltmak yerine daha da güçlendirir. Aynı gün Ahmet Efendi, Gazi Lisesi öğretmeni Süreyya Bey'den üç ayaklı fotoğraf makinesi satın alır. Kendisine bağıran fotoğrafçının hemen yanına bütün malzemelerini koyarak işe başlar. İlk gün acemilik çeken Ahmet Etkem bir müşterinin fotoğrafını üç saat gibi bir sürede teslim edebilmiştir

A. Hamdi Bey ilk stüdyosunu 1930'lu yıllarda bir barakada açtı. (Özkandemir, 2002, 65) Daha sonra bugünkü PTT'nin olduğu yerde iki katlı bir binanın bodrum katına yerleti. 1942 yılında T.H.K.'nun yanındaki sokağa, sonra da Türk Hava Kurumu binasının zemin katındaki bugünkü stüdyoya taşınmıştır. 12.12.1972 yılında A. Hamdi Ektem Bey vefat edince işleri oğlu Abdullah Nevzat Ektem Bey devralmıştır (1955).

Abdullah N. Ektem, fotoğrafçılığı çıraklıktan öğrendi, pratik, çalışkan ve zekiliği ile dikkatleri çekti. Uzun yıllar bu dükkanda çalıştı. Çarşının nabzını tuttu. Halkın her kesiminden, memurlar, öğretmenler, hocalar, öğrencilerden müşterisi vardı. Hatta kendisini halk fotoğrafçısı olarakta tanımlayabiliriz.

Ektem stüdyosunun bir özelliği de, Ahmet Hamdi Bey zamanında çekilen Konya manzaraları, anıtları; Solakyan veya Foto Aile'den alınan anıt kopyaları yılbaşlarında küçük kart(Fotokart) olarak basılır, ucuz satılarak Konya'nın tanıtımına katkıda bulunulurdu. 10-17 Aralık 1992 tarihlerinde Foto Ektem Arşivinden derlenen Konya Fotoğrafları Sergisi Belediye Fuar Kültür Merkezinde açıldı.

28.11.1997 tarihinde Abdullah N. Ektem'le fotoğrafçılık üzerine bir söyleşi gerçekleştirdim (Karpuz, 98, 5-7). Bu söyleşinin bir bölümünü aynen aktarıyorum:

"Fotoğraf Sanatı aynı ressam gibi, her adamın suratına göre, kafasının yapılışına göre ışık kullanmak: poz vermek mecburiyeti var. Arka fonu da onu göre ışıklandıracaksınız. O adamın yüzü güzelleşecek, şimdikiler ne yapıyorlar? Otur, kalk. O olmaz. Zamanında babamdan öğrendim. Babam şöyle yapardı; Oğlum, senin ceketin kravatın iyi değil, çıkar. Bizdekilerini giy, sana iyi bir resim çekelim. Giydirip, kuşattırıp hazırlardık. Resmi çekerdik. Adam ertesi gün resmi almaya gelinde çok beğenirdi. Onun gittiği gayeden bende gittim. Benim yukarıda on tane gömlek, kravatı çeşitli olarak dururdu. Bazıları da amca bu kravat hoşumuza gitti, bu gömlek hoşumuza gitti benim olsun derdi. Al oğlum senin olsun. Bazısı da ceketi kravatı giyip giderdi. Ertesi gün başkası ile resmini aldırırdı. Bir bakardık ki ceket kravat yok.".

1995 yılından sonra Abdullah N. Ektem işleri ortakları ve oğluna bırakıp evindeki köşesine çekildi. Ne de olsa renkli baskı makinaları, dijital sistem çıkmış ona iş kalmamıştı. Arada sırada iş çıkarsa Rampalı Çarşıdaki özel dükkanında siyah beyaz baskıları yaptı. Fotoğraf Tarihi üzerine çalışma yapanlara kaynak kişi oldu, belgesel programlar hazırlanmasına katkıda bulundu. Bu konuda ilk mülâkatını **Kon.TV.**'deki "Bir Zamanlar Konya" belgeseli için Rahmetli A. Sefa Odabaşı ile bu satırların yazarına verdi.

Abdullah N. Ektem'in çok güçlü bir hafızası vardır. 1930'lu yıllardan bu yana çekilen vesikalık filimler 1 den itibaren numaralanarak saklanmış ve defterlere kayıt edilmiştir. Abdullah Usta rahatlıkla filme bakarak müşterinin kim olduğunu, hangi mahallede oturduğunu söyler. Öte yandan renkli dönem başlayınca birçok fotoğrafçı siyah beyaz arşivini atmasına rağmen Stüdyo Ektem arşivi aynen korunuyor. Neredeyse yüzyıllık görüntüler, anılar belleği kartpostal (Forte) kutularının içinde zamana karşı direniyorlar.

Ektem Stüdyosu T.H.K. binasında yenilenerek yaşarken, Abdullah N. Ektem'in oğlu Mehmet Ektem Foto Ektem'in Mimar Muzaffer Caddesindeki babasının malı olan binasına taşıdı.

4. Foto Hamit (Fot.9)

Hamit Kuday (1905-1986) tarafından Alaaddin Caddesi üzerinde kurulmuştur. Hamit Bey, fotoğrafı sanat olarak değerlendirir çok iyi resim çekip, rotüş yapıp baskıya geçerdi.

1905 yılında Halep'te doğdu ve aynı şehirde Alman Lisesini bitirip Almanya'ya gitmiş ve orada yüksek öğrenimini Ziraat Fakültesinde tamamlamıştır. 1937 yılında Konya'ya yakınlarını ziyarete gelmiş ve burada bir stüdyo kurup çalışmaya karar vermiştir.

Hamit Bey, fotoğrafa çocukken merak sarmış; o zamanlar büyük sandıkların içine girip film yıkamaya çalışmıştır. Almanya'da öğrenim sırasında fotoğraf dergilerini takip etmiş ve sergileri izlemiştir.

Konya'da kısa süre içerisinde bilgi ve yeteneği sayesinde çok tutulan bir aile fotoğrafçısı olmuştur.

Foto Hamit 1986 yılında Konya'da vefat etmiştir.

5. Foto Suphi (Fot.10-11)

Foto Suphi Fotoğrafhanesinin kurucusu Şükrü Ürünay'dır. Şükrü Ürünay 1921 yılında Bursa'da doğdu, değişik fotoğrafhanelerde, çırak ve kalfa olarak çalıştı. Askerliğini Konya'da yaptıktan sonra buraya yerleşmeye karar verdi. İlk dükkanını Alâeddin Tepesi civarında açtı. Bir ara fotoğraf malzemesi (Orta Doğu Malzeme Deposu) satışı yaptı.

Şükrü Ürünay 1979 yılında vefat edince fotoğrafhanenin yönetimini yanında çırak olarak çalışan 1947 doğumlu oğlu Suphi devraldı. Suphi Ürünay 1964 yılında İplikçi Camii'nin yakınına (Alâeddin Cad. Emirpervane Sok. No.1) taşınarak Foto Suphi olarak çalışmaya başlamıştır. Stüdyosunda değişik fonlar, filitreler, başarılı rötuşlar yaparak toplumdan her kesimden insanın fotoğrafını çekmiştir. Öte yandan 1973-1983 yılları arasında Alâeddin Düğün Salonunda fotoğraf işlerini yaparak 13x18 ebadında acele fotoğraf servisi kurmuştur. 1994 yılında bugünkü yerine Arapoğlu Makası, Mimar Muzaffer Caddesi 35'e taşınmıştır. Artık çalışmıyor, fotoğrafhanenin yönetimini oğlu Mutlu Ürünay'a devretmiştir.

Foto Suphi'nin fotoğrafhanesi bekleme salonu, stüdyo, karanlık oda ve arşiv bölümlerinden oluşuyor.

Suphi Ürünay çalışmalarını şöyle özetledi: Fotoğraf, çekim, rötuş ve baskı önemlidir. Rötuş sabır, itina isteyen bir iştir. Önceleri cam filmler vardı, kırılır ya da üzerindeki emisyon çubuk çizilirdi. Plâstik filmler çıkınca çalışmalar kolaylaşmıştır. Rötuşun Özel bir masası vardı. Kuruyan 10-15 filim alınır, tozu temizlenir. Sonra Matolin sürülür. Sonra filitreye koyup tek tek rötuş yapılır. Açık olan yerlere kırmızı retonil denilen bir ilaç sürüyorduk, tekrar onun üzerine rötuş yapılır. Nokta rötuş boy resimlerinde yapılır. Virgül'ü de grup resimlerinde yapıyorduk. Rötuş bitince kontrol baskısı yapıp sonuca bakıp gereken düzeltmeler varsa yapıyorduk.

Vesikalık resimleri 40x40 ebatlarında tab sandığında basıyorduk.bazan şaşı veya gözünü kapatmış insanlara özel bir bıçakla gözbebeği açardık. Rötuşla bıyık takar, saç ekerdik.

Karakalem fotoğraf ressamlığı beceri isteyen bir işti. Bozulan, ışıkta kalan veya nemlenmiş fotoğrafları tamir ederdik. Bu işi en iyi Fehmi Erçaylap, Turan Ersoy ve Ekrem Karayel yapardı. Amma işin piri Turan Ağabeydi".

Dijital fotoğrafı beğenmiyor, yapay buluyor. Fotoğrafta önemli olanın işini severek yapmak, tekniği, malzemeyi iyi kullanmak ve güzel resim vermektir. Böyle yaparak başarılı olduğunu belirtiyor.

Hatırlara gelince; "Konya valisi Lutfi Tuncel Bey resim çektirmeye geldi, tanıyamadım. Resim alırken tebrik etti, koruma polisinden Vali olduğunu öğrendim. 1960'lı yıllarda karlı bir günde, dükkanı açtım. Bir beyefendi geldi, fötürlü, takım elbiseli, kardan adam gibi olmuş. Ustam bu halde hemen bir resmimi çekin dedi. Şaşırdım ve stüdyoda resmi çektim.

Bir defasında da birisi stüdyodan hazırım diye zili çaldı, baktım bir önden bir arkadan kıravat takmış. Ne bu vaziyet dedim. Adam kıravatlı resim çektireceğim dedi. Güldüm, geçtim.

6. Foto Fehmi (Fot.12)

Konya'nın ikinci nesil fotoğrafçılarındandır. Fehmi Erçaylap 15.08.1928 tarihinde Urfa'da doğdu. 1934 yılında ailesi İstanbul'a taşındı. İlkokul yıllarında babsının Kasımpaşa'da kurduğu Foto Ege'de çalışmaya başladı. 1938 yılında fotoğrafhanenin ustası oldu.

1947-1951 yılları arasında Siirt'te askerlik yaptı. Dönüşünde İstanbul Beyazıt'ta "Foto Afiş'i" kurdu. Bu dükkan kısa süre sonra istimlak edildi. Bunun üzerine Fehmi Usta Konya'ya gelerek Alâeddin Caddesi Mümtaz Koru Pasajında (şimdiki Bakır Eczanesinin yanında) Foto Fehmi'yi kurdu. İki katlı dükkanın zemin katı karanlık oda idi. Bir ara Almanya'ya gitti. (1968-1970) Daha sonra Postahane'nin arkasında küçük bir dükkana taşındı. Foto Spor ve Foto Özdemir'de çalıştı ve serbest karakalem ile pastel ressamlığı yaptı.

Fehmi Erçaylap, çok iyi vesikalık çeker, rötuş yapardı. En büyük başarısını karakalem - agrandizman - işlerinde gösterdi. Bu alanda birçok usta yetiştirdi. Kendisine çevre illerden de iş gelirdi.

Bir ara fotoğrafçılar derneğinin yöneticiliğini de yapan Fehmi Usta halen İzmir'de yaşamaktadır.

7. Foto Ekrem Karayel (Fot.13-14)

1918 Doğumludur. 1950'li yıllarda Alâeddin Caddesinin güney cephesindeki bacanağı Fehmi Erçaylap'ın karşısında dükkan açtı.

Ekrem Karayel, kağıt baskısı ve manzara-anıt

resimleriyle tanınmıştır. Stüdyosunda Kafkas kıyafetleri bulundurur, onları giyen müşterilere hatıra fotoğrafı çekerdi. İlk defa vesikalık fotoğrafların yanında 6x9 bir fotoğrafı hediye vermiştir.

Kağıt baskılarda kahverengi baskıları çok severdi. Ayrıca yeşil kağıda da baskı yapardı.

1980'li yıllarda İstanbul'a taşındı ve orada öldü(1990).

8. Foto Omaş (Fot.15-19)

Konya'da stüdyo fotoğrafçılığında önemli bir yeri olan Foto Omaş, Hasan Omaş tarafından kurulmuştur. Hasan Omaş da fotoğrafı çıraklıktan öğrenmiştir. 1 Nisan 1950 Konya'da doğdu. İlkokul 3.sınıfta Foto Süreyya Mustafa Selek'in yanında çalışmaya başladı. Önceleri yaz tatillerinde çalışırken okul bitince bu çalışma devamlı iş haline geldi.

Askerliğini Van'da bölük yazıcısı olarak yaptı. Askerlik dönüşü Zaferde Atatürk Müzesinin karşısında Foto Nil Mehmet Gülay'ın yanında çalışmaya başladı. Burada çalışmasını eski ustalarından Fehmi Erçaylap tavsiye etti. Bir yıl sonra Foto Nil'i devraldı. Arkadaşı Mehmet Çolakoğlu'nun teklifi ile stüdyonun adı OMAŞ, oldu. Hasan Çavuşoğlu'nun tasarımı ile de logosu oluşturuldu (1975).

Stüdyo önceleri yer olarak küçüktü, daha sonra genişletildi. Fotoğrafhane bekleme, stüdyo, karanlık oda, arşiv bölümlerinden oluşuyordu.

Omaş, güzel, kaliteli fotoğraf elde etmek için bir dizi hususa dikkat çekmektedir: "Önce kaliteli film, kaliteli kâğıt ve kaliteli banyo kullanmak gerekir. Çekim sırasında ışığı iyi ayarlayıp, taze banyoda filmin süresini, tonunu iyi vermek ve oturtmak gerekir.

Fotoğrafın esası ışıktır. Bu sebeple ışığı iyi kullanmak gerekir. Işığın etkisine bağlı olarak filmin pozlandırılması, daha önce belirttiğim banyo iyi yapılırsa iyi bir fotoğraf ortaya çıkar. Işıklandırma, banyo ve baskı fotoğrafçının özeni ve beğenisi önemlidir. Burada en önemli etkenlerden birisi de rötuştur. İnsan teni üzerinde özelliklerini, detaylarını değiştirmeden, yok etmeden yapılan bir düzeltmedir. Biraz önce saydığım, çekim kompozisyonu, ışıklandırma film banyosu tonlaması, seviyorsanız rötuşu-onun ilâvesiyle kaliteli baskıyla ortaya bir eser çıkıyor" diyor. Rötuş bir tekniktir. Yüzdeki ışık hataları bazı sivilceler ve benlerin yok edilmesidir.

Omaş, stüdyo çekimlerinde kompozisyon oluştururken özenli fonlar seçmiştir. Kıyafeti, saç şekli, duruş, insan yüz ifadesi, psikolojisi önemlidir. Sabah mahmurluğu ile resim çekilmez, öğleden sonraları çekim için tercih edilmiştir. Hasan Omaş, "Müşterinin kendisini sevmesi mutlu olarak stüdyoya gelmesi gerekir. Bayansa saçını taramalı, makyajını yapmalı, uyumlu bir kıyafeti olmalı. Konya'da genellikle hanımlar saçlarını tarattırırlar, makyajı bize-rötuşa bırakırlar."diyor. Çekim sırasında film duyarlılığına ve konunun ışığına göre poz verilir. Stüdyoda kompozisyon kadar, ışık ve film ilişkisi de önemlidir. Başlangıçtan itibaren, kompozisyon, ışıklandırma, pozlama, film banyosu, rötuşu, baskısı bir dizi teknik özelliği birleştirerek özenle çalışılmıştır. Omaş'ın prensiplerinden birisi stüdyo fotoğrafçılığında vesikalık fotoğrafa verilen değerdir. Stüdyonun bu şekilde reklâmı olur. Aynı ihtimamı nişanlı-gelin, çocuk vd. fotoğraflarda göstermek gerekir.

Hasan Omaş, disiplin olarak çıraklıktan yetişmiş, doğrudan ustalar yanında fotoğrafı öğrenmiştir. Malzeme, ışık, çekim, rötuş ve baskıda büyük özen göstermiştir. Bu titizliğine, kurallara bağlılığına, yaratılışında var olan yetenek ve sevgiyi de eklemiştir. Böylelikle güzel fotoğraflar ortaya çıkmıştır. Geleneksel stüdyo fotoğrafçılığının en iyi ve son temsilcilerinden birisi olmuştur.

Bir hatıra: "İki genç çektikleri filmi açıp bakmışlar, yakmışlar, bize getirdiler. Filmi banyo ettim, simsiyah, yanmış. Gençlerden banyo parası isteyince, "siz fotoğrafçısınız, filmin yanıp yanmadığını niye önceden bilmiyorsunuz." dediler.

2-KONYA'DA SEYYAR-ALÜMİNİD FOTOĞRAFÇILIK

Alüminid denilen, fotoğraf makinesi, üç ayaklı ahşap bir kutuya bağlanan bir körüklü mercek ve diğer düzeneklerden oluşan taşınabilir bir fotoğraf makinesidir. Bir perde, bir iskemle bir de fotoğraf makinesi ile istenilen yerde fotoğraf çekilirdi. Bu sebeple halk arasında bu işi yapanlara "Seyyar fotoğrafçılar" denmiştir.

Babası Osman Sağlık'la uzun yıllar bu makinelerle fotoğraf çeken Cahit Sağlık makinenin düzeneği ve çekim aşamalarını şöyle anlatmıştır: (Fot.20-22) "Dikdörtgen prizma şeklinde ahşap, bir gövdeye sahip makinenin açılır, kapanır üç ayağı vardır. Üstten bir bakacak, vizörü, yanlarda kırmızı ışık penceresi,

banyo küvetlerinin çekmecesi, arkasında ise siyah bezden yapılmış kolçak kısmı bulunur. Esas önde Vertibol ona ayarlı, Körüklü Zeisikon 10x15 veya 13x18'lik makine, önünde antigraf denen taşıyıcı ahşap gövde ve sonundaki açılır kapanır "ekran"dan ibarettir.

Karanlık kutunun içinin plânı ise şöyledir. Ortada birinci ve ikinci banyo küvetlerinin oturduğu çekmece kısmı, sağ köşede kağıt deposu vardır. Bu makineler dışarıdan gelirdi. Ahşap kutusu Avrupa örneğine göre Marangozlar içindeki Aynacı Ali Usta tarafından yapılırdı. Başka şehirlere de kutu yapıp gönderirdi.

Duvara asılan güllü - kuşlu bir siyah perde önünde müşteri oturur. Körüklü mercekler yardımıyla elde edilen görüntü Vertibol üzerinde netlenir. Fotoğraf makinesinin kapağı kapatılır ve vertibola kâğıt yerleştirilir, kapak açılarak poz verilir. Kolçak sokulan sağ el ile kağıt banyodan geçirilir, görüntünün gelişmesi vizyörden takip edilir. tam geliştiği zaman tespite atılır, daha sonra çekmece açılır, "arap" denen negatif görüntü elde edilir. Bu negatif suyu alındıktan sonra objektifin karşısındaki antigraf üzerine yapıştırılıp vertibola dik veya yatay hale gelen düzenek üzerine kağıt yerleştirilip yeniden poz verilerek negatif görüntü pozitif olarak kopyalanır. Bu kağıt da banyo edilerek fotoğraf ortaya çıkardı."

Konya'da seyyar fotoğrafçılar Kayalıparkta, Hacı Hasan Camii'nin önündeki dut ağacının altında 20-25 kişilik bir grup halinde, hergün değişmeli olarak çalışırlardı. Ziver Usta, Osman Sağlık, Mustafa Demirkol, Zihni Demirok kardeşi Fazıl Demirok, Kadir Usta, Tatar Hüseyin Usta, Hasan Babalık, Hasan Hüseyin Konar, Yaşar Konar hatırlananlardandır. Bunlardan başka Hasan Babalık usta Saray Çarşısı ile jandarma dairesinin arasında Noterin önünde dururdu. Soğuk kış günlerinde Alüminit fotoğrafçıların işi zordu. Geç saatler olunca gazete yakıp insanların yüzleri aydınlatılıp fotoğraf çekilirdi.

Okul zamanları Alüminid fotoğrafçıların önü kalabalıklaşır. Herkes çocuğunun elinden tutar gelir, resim çektirirdi. Bu sebeple pamuk şekercisi, dondurmacısı, simitçisi burada beklerlerdi. Bugün Cahit Sağlık gibi o günleri hatırlayan birkaç kişi kaldı. Alüminid fotoğrafçılar da teknolojiye yenik düştüler.

Bazı hatıralar: - İyi tespit edilememiş, yıkanmamış fotoğrafların görüntüsü devlet dairesine gidinceye kadar yok olurdu.

- Bu fotoğrafçılar arasında rekabet yoktu. Gelen müşteriler sıra ile çekilirdi. Fiyat kırılmazdı. Fiyatı beğenmeyip başkasına giden müşterinin arkasından çırak gider "bizim sehpa sizdeymiş"dermiş. Bu fiyatı yükselt demekmiş, müşteri sonunda ilk kişiye resim çektirmek zorunda kalırmış. Böylece çekilen fotoğrafların ayrı ortak hesabı tutulup oradaki fotoğrafçılar arasında paylaşılıyordu.

- Bir gün Sedirler'den bir garip vatandaş gelmiş, evde hasta annemin resmini çekin demiş. Olur demişler. 50 dakika sonra onu dama çıkar, yönünü bu tarafa çevir, biz çekeriz. Sonra adam gelip resmi isteyince, çıkmadı, tam o sırada kamyon geçti, makinenin önünü kapattı demişler.

3- KONYA'DA YAŞAYAN PROFESYONEL FOTOĞRAF SANATÇILARI

1. Süleyman Eşref Balum (1873-1956) (Fot.23-24)

Uzun süre Konya'da yaşadı ve anıt fotoğrafları çekti. Konya Halkevinin Tarih kolunda görev yaptı. Halk arasındaki adı "Sakallı Eşref" idi. Konya ve ilçelerindeki anıtlar, kitabelerle ilgili 100'e yakın fotoğrafı Mehmet Önder Bey tarafından Konya Müzesine kazandırılmıştır.

13 Ağustos 1873'de İstanbul'da doğdu. Ailesi Konya'nın tanınmış ailelerinden olan Nakibuleşraflardan gelir. Çocukluğu sıkıntı içinde geçti, askerlikten sonra 1892 yılında memuriyete girdi. Telgrafçılığı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurdu. Keşan ve Çanakkale başta olmak üzere birçok kentte faaliyetlerde bulunduğundan dolayı idamı istendi ve Anadolu'ya kaçırılarak Konya Telgraf Müdürlüğüne atandı. 1920 yılında Delibaş isyanı sırasında Konya'ya geldi, isyancılar tarafından tutuklandı bu sırada hastalandı. İsyanın bastırılışından sonra 18 Ekim 1920 tarihinde Konya Telgraf Müdürlüğü görevine başladı. Değişik yerlere sürüldü. 1935 yılında Erzurum Baş Müdürlüğünden emekli oldu.

Emekliliğinden sonra Konya'ya yerleşerek uzun süre amatör fotoğrafçılık yaptı. Abdullah Ektem, kendisinden ailesine küstüğü için, PTT'de memur Leman Hanım'ın evinde pansiyoner olarak kaldığını dinlemiştir. Göğsünün üstünde sürekli Zeisikon bir makine taşırdı. Gördüğü her şeyin fotoğrafını çekmiştir. Hastalanınca İstanbul'a getirildi. 28 Mayıs 1956 tarihinde İstanbul'da öldü.

S.Eşref Balum Bey'in fotoğrafçı olarak, dikkatli, konuyu bütünüyle gören bir göze sahip olduğu anlaşılıyor. Konya Müzesi'ne Halkevinden gelen iki albümde çok başarılı fotoğrafları bulunmaktadır. Bazı yapıları bütünüyle gösterebilmek için panoramalar yapmıştır (Dokuzun Hanı ve Karapınar Külliyesinde olduğu gibi). Bazı fotoğrafların üzerine veya arkasına onların önemleri ve onarımlarının gereğine dair notlar düşmüştür.

Çektiği fotoğrafların kenarına kırmızı mürekkepli lastik bir damga ile S.Eşref Balum basıp imzalamıştır.

2. Serat Akkartal (1910-1980) (Fot.25-29)

Uzun yıllar Ereğli'de Sümerbank'ta makine fotoğrafçılığı yaptı. Bu sırada Konya ve çevresinde çok sayıda fotoğraf çekti. Fotoğrafa hem belge hem de sanat eseri olarak değer verdi.

Asıl adı Sedat Yesari'dir. Yargıtay üyelerinden Arif Yesari'nin oğludur. 1910 yılında İstanbul Suadiye'de doğdu. İstanbul İmalat-ı Sanayii Okulundan mezun oldu. Ankara'daki İmalat-ı Harbiye Fabrikası kimyahanesinde göreve başladı. Müteakiben, Konya Ereğlisi Sümerbank dokuma fabrikasında Makine Teknik ressamı olarak çalıştı. Emekli olduktan sonra Ankara'ya yerleşti, stüdyo açtı. Bir ara İller Bankasında sözleşmeli olarak çalıştı. 1980 yılında öldü.

Akkartal fotoğrafa bir hobi olarak başladı. Çevresinin doğal güzelliklerini, ekonomik ve sosyal hayatını, tarihi eserlerini görüntülemeye başladı. Fotoğraflarında ışığı iyi kullanır, yaratıcı bir kompozisyon yeteneğinin varlığı hemen görülür. Ereğli, Konya, Ankara başta olmak üzere birçok şehirde fotoğraf çekti. Kişisel sergiler açtı, yurt dışındaki sergilere katıldı. 1972 yılında Akbank'ın açtığı fotoğraf yarışmasında birincilik ödülünü kazandı. Negatif arşivini ve arşivin fihristini Ereğli'de yakın dostu Foto Nafiz'e verdi. ölümünden sonra bu fihrist kayboldu. Negatiflerin bulunabilenleri Mehmet Büyükarmağan tarafından Ereğli Müzesi'ne alındı. Daha sonra bu negatiflerin hepsi Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi arşivine tarafımdan getirildi.

Bu filimlerden yaklaşık yüz adedini fotoğraf olarak bastım. Bu fotoğraflardan yola çıkarak Serat Akkartal arşivindeki negatifleri konuları itibariyle şöyle değerlendirebiliriz:

1. Fabrikada çekilenler: İplik, boyama vb. makine fotoğrafları büyük bir yekün teşkil ediyor.

2. İnsan Fotoğrafları: Çocuk, kadın, erkek köylüler otantik yaşantıları ve geleneksel kıyafetleri içinde görüntülenmişler. Bu fotoğrafların bazıları portrelerdir. Ayrıca milli kıyafetler içinde genç kızlar, tarlada çalışan köylüler, koyun sağan kızlar bulunmaktadır.

3. Halk Mimarisi: Köy manzaraları, etnografik eşyalar, kuyular vb. fotoğraflar önemlidir.

4. Tabiat Fotoğrafları: Su, göl, orman, çiğ düşmüş bitkiler, kuş yuvası, kuşlar, nilüferler konu olarak seçilmiş, başarılı ışık kullanılarak çok muhteşem kompozisyonlar yaratmıştır.

5. Anıt Fotoğrafları: Başta Ereğli, Karaman ve Konya olmak üzere birçok şehirdeki anıtların fotoğraflarını çekmiştir.

Serat Beyin fotoğrafları arasında Cumhuriyet Bayramları, kamu binaları, resmi törenlerde Atatürk heykelleri önemli yer tutar. Bu kompozisyonlarda Cumhuriyet ideolojisi ve Atatürkçülük ön plândadır.

4.FOTOĞRAF KURUMLARI

Araştırdığımız dönem içinde Konya'da belirli bir fotoğraf kurumu yoktur. Konya Halkevi'nin fotoğraf kolu olduğu ve bazı yarışmalar düzenlendiğini biliyoruz. Bu yarışmalardan birinde Eşref Balum Bey Ilgın Lala Mustafa Paşa Kervansarayı fotoğrafı ile birinci olmuştur.

1952 yılında, fotoğrafçılar arasında mesleki dayanışmayı sağlamak için Konya Fotoğrafçılar Derneği kuruldu. Bu dernek fotoğrafçılara "iyi" "pekiyi" yazılı çalışma diplomaları vermiştir.

Bu dönemde, Türk İllüstrasyonu dergisi 23 Nisan 1938 sayılı nüshasını Konya Fevkalade Nüshası olarak basmış ve bir çok değerli fotoğraf yayınlanmıştır. Anıtlar, Milli Eğitim, Halkevi çalışmaları, görevliler, Bayındırlık, Tarım ve Ekonomi konularında 100'ü aşkın fotoğrafa yer verilmiştir. İsim verilmemesine rağmen G.K. Solakyan, İ.Nuri Tongur ve özellikle Eşref Balum'un fotoğraflarına yer verildiği anlaşılıyor.

Ayrıca bu dönemde Basın Yayın Genel Müdürlüğünün desteklediği Kemalist Türkiye ve Turizm Bakanlığı için Konya'da çok sayıda fotoğraf çekilmiştir. Yeni Konya Gazetesi, İ. Nuri Tongur'un cam negatiflerini arşivlemiştir. Bu arşiv daha sonra S.Ü. Selçuklu Araştırma Merkezine devredilmiştir. İ.Nuri Tangur'dan sonra Konya Müzesi fotoğrafçısı Oktay Açar olmuştur. Rötuşer olarak da tanınan Açar emekli

olduktan sonra bir süre fotoğrafhane açtı. Selçuk Es, F.N. Uzluk, Ş. Uzluk gibi araştırmacılar fotoğraf arşivleri oluşturmuşlardır. Bu arada gelecek dönemde yer verebileceğimiz A. Sefa Odabaşı, Hasan Çopur, Hasan Özönder gibi özel arşivler, IRCICA, SÜSAM arşivleri gibi kurum arşivlerinin temeli atıldı.

5.KONYA'DA KARTPOSTAL FOTOĞRAFÇILIĞI

Konya Fotoğraf Tarihine Giriş başlıklı yazımızda belirtildiği gibi Konya'da kartpostal fotoğrafçılığı da çok eskidir. İlk kartpostallar G. Kirkor Solakyan ve Abaoğlu M. Tevfik Bey tarafından çekilip, Avrupa'da bastırılmıştır. Bu kartpostallarda şehrin muhtelif görünümleri, anıtlar, bazı insanlar, çarşı pazar gibi manzaralar yer almıştır.

Keskin Color 1950'li yıllarda Öğretmen Naci Keskin tarafından kurulmuştur. turistik ve eğitim amaçlı olarak slide ve kartpostallar bastırdı (Fot.30).

Aslen Ermenekli olan Keskin Color kartpostal firmasının Konya ile ilgili çok başarılı fotoğraflar çektirip bunları kartpostal veya diya olarak çoğalttığını görüyoruz. Keskin Color bu tür çalışmalarını halen sürdürmektedir. Gelecek bölümde Keskin Color'un karpostallarına daha geniş yer verilecektir. Yardımları için Ahmet Keskin'e çok teşekkür ediyorum. Bu firmadan başka, Ajans Türk, AND şirketi gibi bazı şirketlerde Konya kart postalları yayınlanmıştır.

6- SONUÇ

Konya Anadolu'da fotoğrafçılığın başladığı ilk şehirlerden birisidir. Bu araştırmanın konusu olan dönemde, gerek stüdyo fotoğrafçılığı ve gerekse fotoğrafın diğer alanlarında önemli çalışmalar yapılmıştır.

Stüdyo fotoğrafçılığında Hasan Behçet'le başlayan kaliteli fotoğraf A. Ektem, Fehmi Erçaylap, Foto Suphi ve Foto Omaş'la gelişerek belirli bir seviye tutturulmuştur. Seyyar - Alüminid fotoğrafçılar belirli bir dönem, ekonomisi zayıf bir kesime hizmet etmiş, gelişen fotoğraf teknolojisine yenik düşerek tarihe karışmıştır.

Konya'nın anıtlarının tespiti, tanıtımı ve yayınlanmasında İ. Nuri Tongur (Foto Aile) ve Eşref Balum'un önemli katkıları olmuştur. Serat Akkartal çok yönlü profesyonel bir fotoğraf sanatçısı olarak görülmektedir.

Bundan sonraki dönem, son çeyrek asırda üniversitenin kurulması, sanayi ve reklam sektörlerinin gelişmesi, Vilayet ve Belediyelerin olumlu yaklaşım ve destekleriyle fotoğrafçılık ve fotoğraf sanatında önemli atılımlar gerçekleştirilecektir.

KAYNAKLAR

AKGÖL, Mustafa., "Hasan Behçet", *Konya Haber Dergisi*, Sayı: 115, Konya, 1997, s: 41 - 42

KARPUZ, Haşim - ODABAŞI A. Sefa, "Kartpostallarla 20. yüzyıl. Başlarında Konya'da Kısa Bir Gezinti," *Tarih ve Toplum*, Sayı: 146, İstanbul 1996, s.34-40.

KARPUZ, Haşim - ODABAŞI A. Sefa ., "Konya'nın İlk Fotoğrafçısı", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 28, Sayı: 167, İstanbul 1997, s. 35 - 41.

KARPUZ, Haşim - ODABAŞI A. Sefa, EFE Ahmet., *Eski Kartpostallarla Konya*, Konya, 1996.

KARPUZ, Haşim, "Konya Fotoğraf Tarihine Giriş", *Yeni İpekyolu*, Sayı: VII, Konya, 2004, s.103-115

KARPUZ, Haşim., *Fotoğraflarla Geçmişte Konya*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1998.

KARPUZ, Haşim., "Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Fotoğraf Arşivi", *X. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1996, s. 101 - 104.

KÜÇÜKBEZİRCİ., SEYİT.,"Pazartesi Yayınları ", *Yeni Meram Gazetesi*, 13.02.1984,s. 2.

ODABAŞI, A. Sefa., *20. yüzyıl. Başlarında Konya'nın Görünümü*, Konya, 998,s. 189 - 193.

ODABAŞI, A. Sefa., "Konya'da İlk Fotoğrafhaneyi Kuran Adam, G. K. Solakyan", *Yeni Konya Gazetesi*, Konya, 26.08.1995, s. 9.

OĞUL, Yılmaz., "Foto Hasan Behçet", *Tarih ve Medeniyet*, Sayı: 53, İstanbul, 1988, s. 62-68.

ÖZKANDEMİR, Sinem, *Konya'da Fotoğraf Sanatı*, Konya, 2002 (S.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Basılmamış Lisans Tezi)

TARGAÇ, Z.O., "Garabet Kirkor Solakyan", *Fotoğraf Dergisi*, Sayı: 35, İstanbul, 2001, s. 108-116

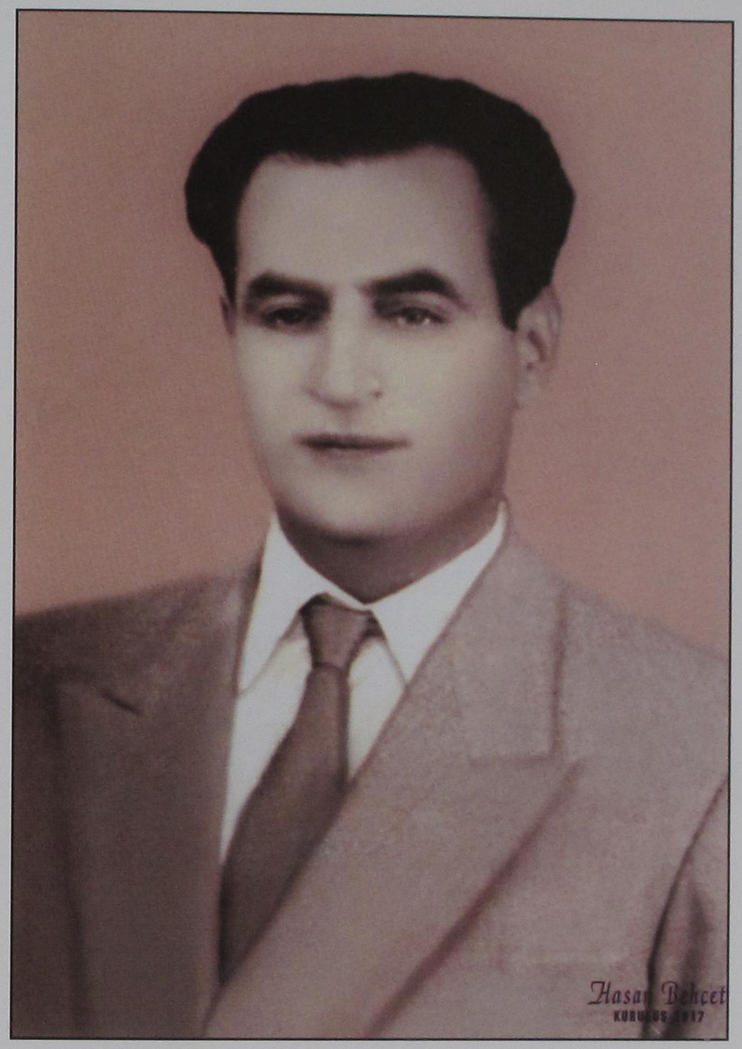

Foto-1:

Turan ERSOY

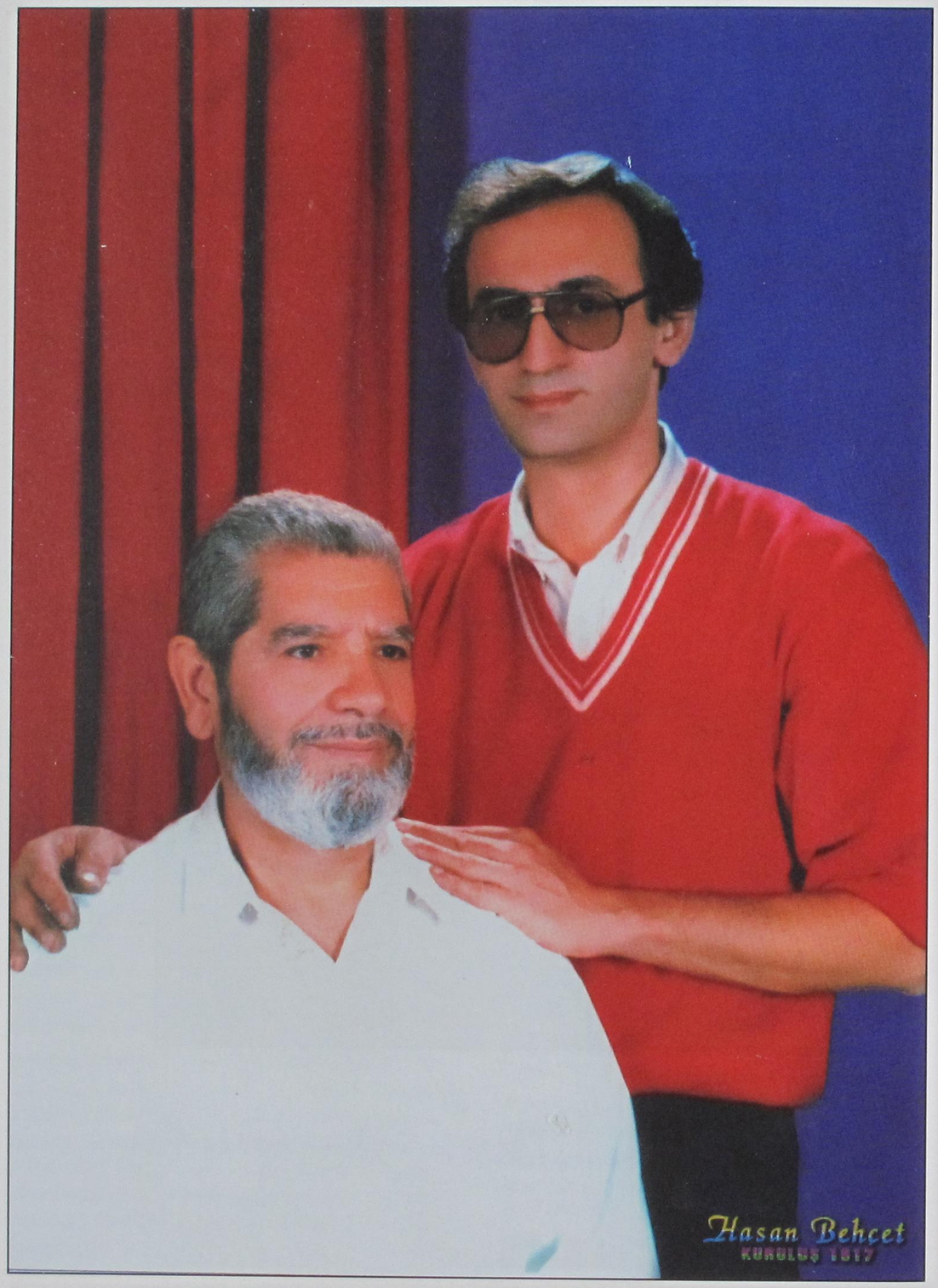

Foto-2:

Ahmet OĞUL - Yılmaz OĞUL

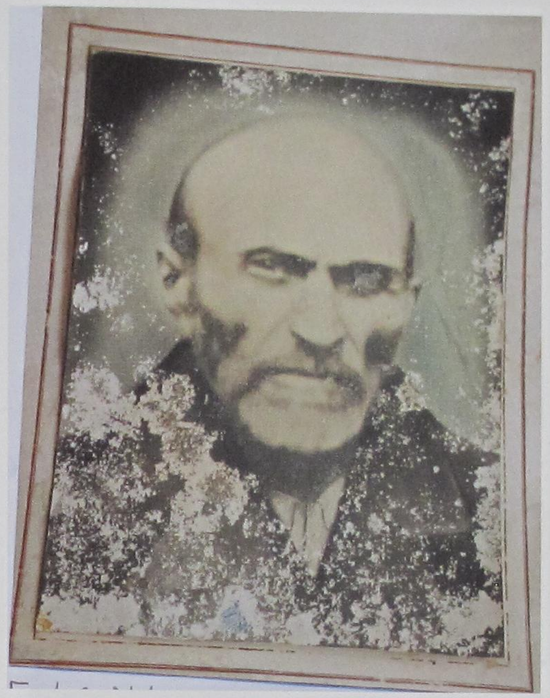

Foto-3:

Yılmaz OĞUL'un bir kara kalem çalışması (Eski Hali)

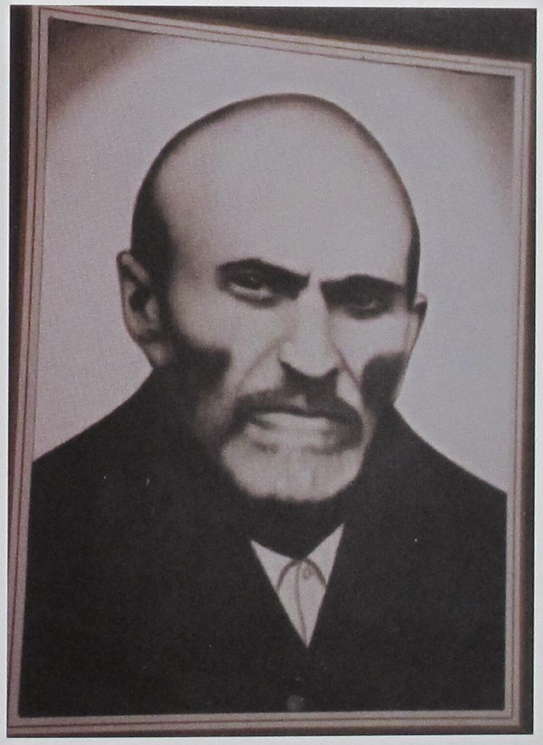

Foto-4:

Ahmet KARPUZ(1874-1959) Yılmaz OĞUL'un
bir kara kalem çalışması(Yeni Hali)

Foto-5:

Foto Aile Ailesi

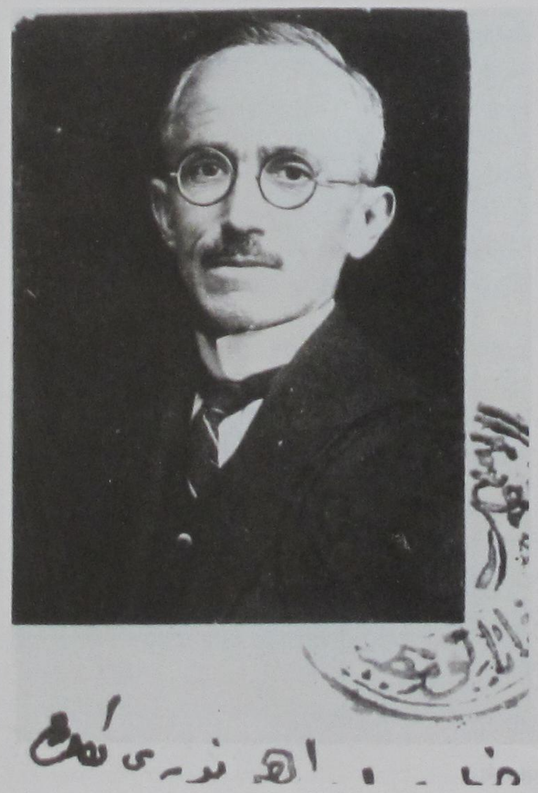

Foto-6:

İ.Nuri TONGUR

Foto-7:

Ahmet H.EKTEM

Foto-8:

Abdullah EKTEM rötuş yaparken

Foto-9:

Hamid KUTAY fotoğrafhanesinde

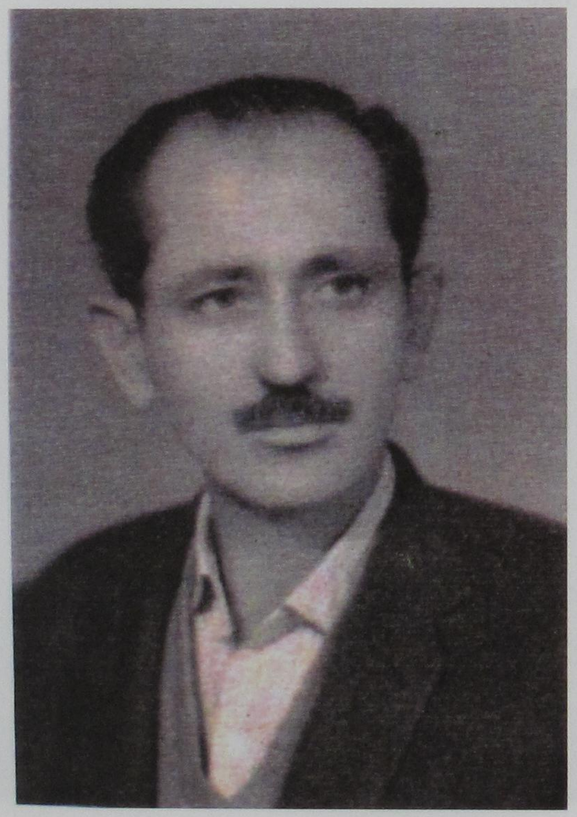

Foto-10:

Foto Şükrü ÜRÜNAY

Foto-11:

Foto Suhpi ve oğlu Mutlu ÜRÜNAY, H.KARPUZ ile..

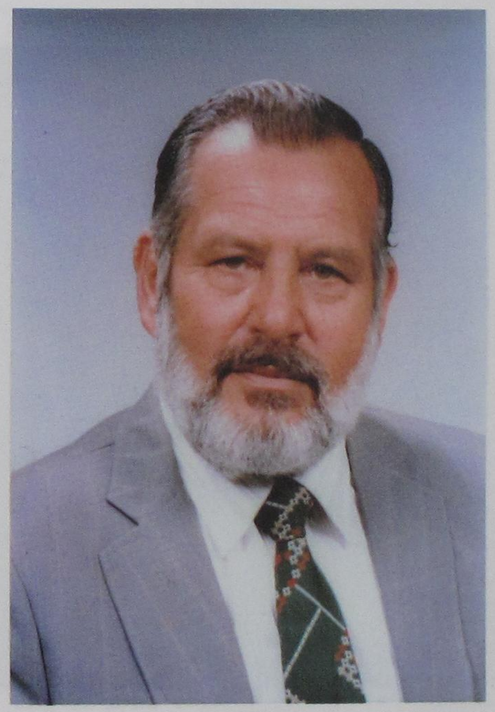

Foto-12:

Foto Fehmi ERÇAYLAP

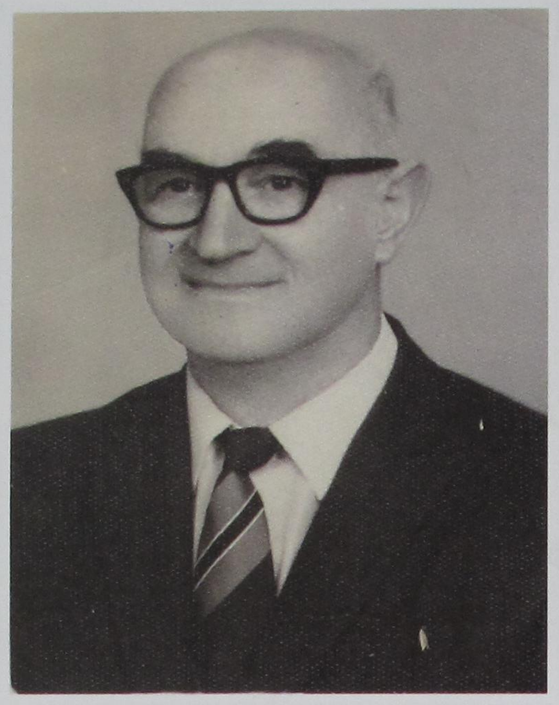

Foto-13:

Ekrem KARAYEL

Foto-14:

Konya Kız Öğretmen Okulu (Foto Ekrem KARAYEL)

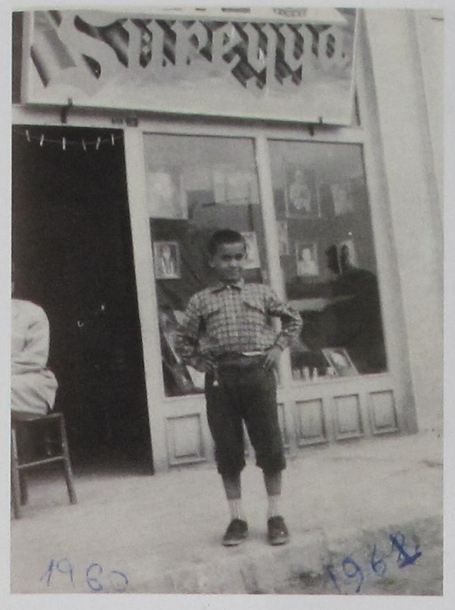

Foto-15:

Hasan OMAŞ, çıraklığa başladığı yıllarda Foto Süreyya'nın önünde.

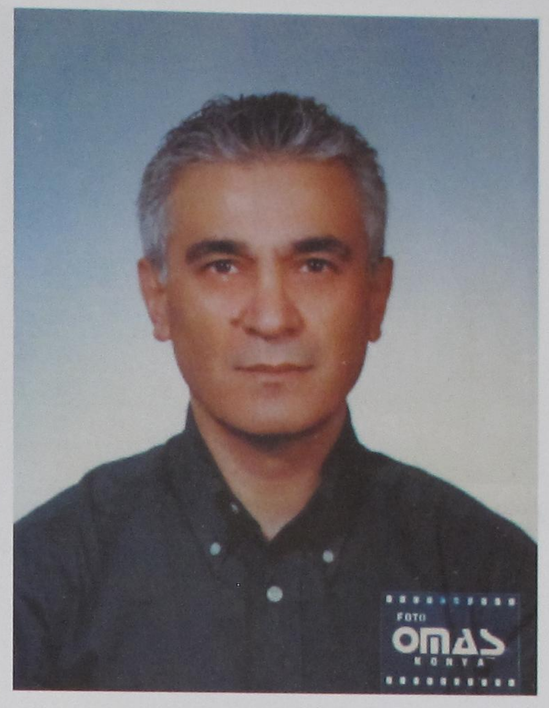

Foto-16:

Hasan OMAŞ

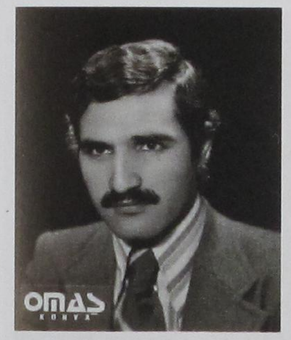

Foto-17:

Logo'nun çesimini yapan Hasan ÇAVUŞOĞLU

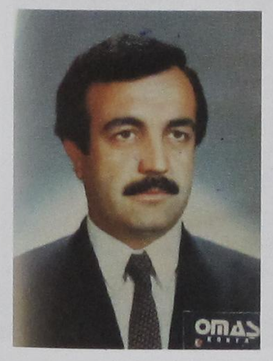

Foto-18:

Mehmet ÇOLAKOĞLU (İsim Babası)

Foto-19:

Prof.Dr.Erol GÜNGÖR

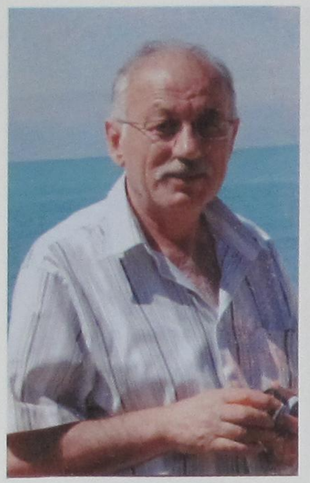

Foto-20:

Cahit SAĞLIK

Foto-21:

Osman SAĞLIK Alüminid makinesi ile

Foto-22:

Alüminid fotoğrafçılar toplu halde. Soldan Sağa (Oturanlar): Tatar Hüseyin(en önde), Hasan Hüseyin Konar, Bahri Demirok(Şapkalı), Hasan Babalık, Arkasıra: Osman Sağlık, Kadir Amca, Yaşar Konar

Foto-23:

Eşref Balum'un 1920'li yıllara ait bir fotoğrafı

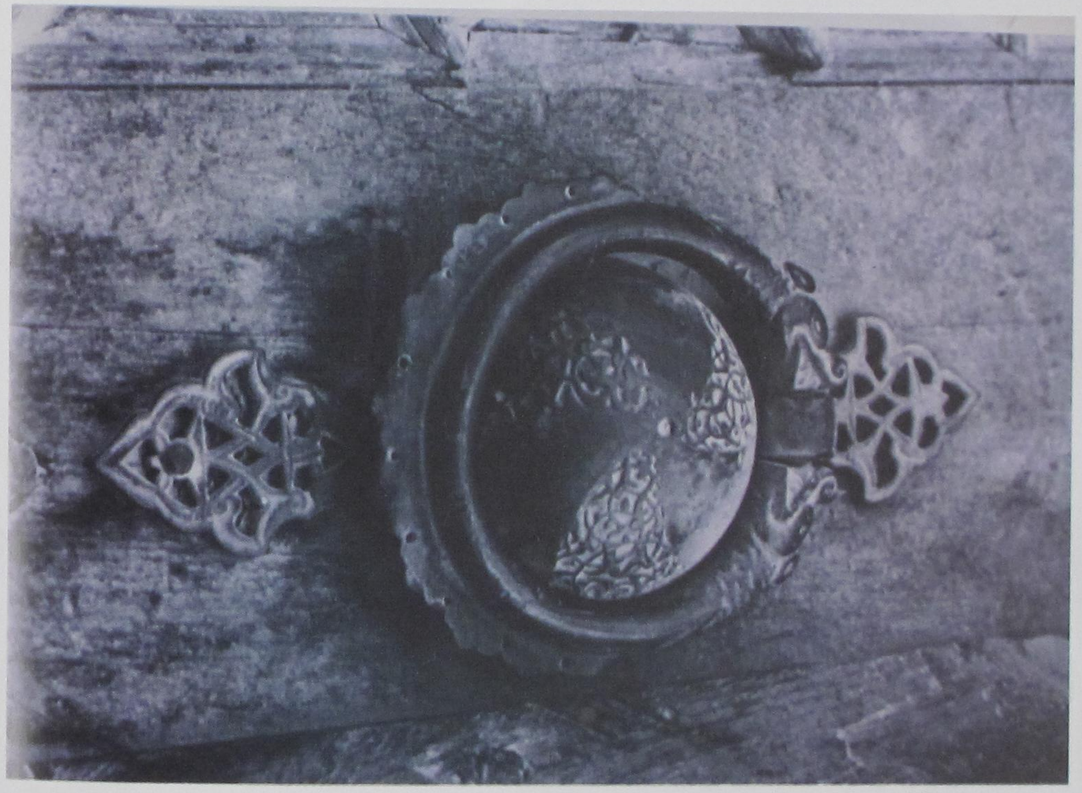

Foto-24:

Eşref Bey'in çektiği Karapınar Selimiye Camii Kapı tokmağı(Çalınmıştır)

Foto-25:

Serat AKKARTAL

Foto-26:

Serat Bey'in bir fotoğrafı

Foto-27:

Serat AKKARTAL, Kompozisyon

Foto-28:

Serat AKKARTAL, Köy Hayatı

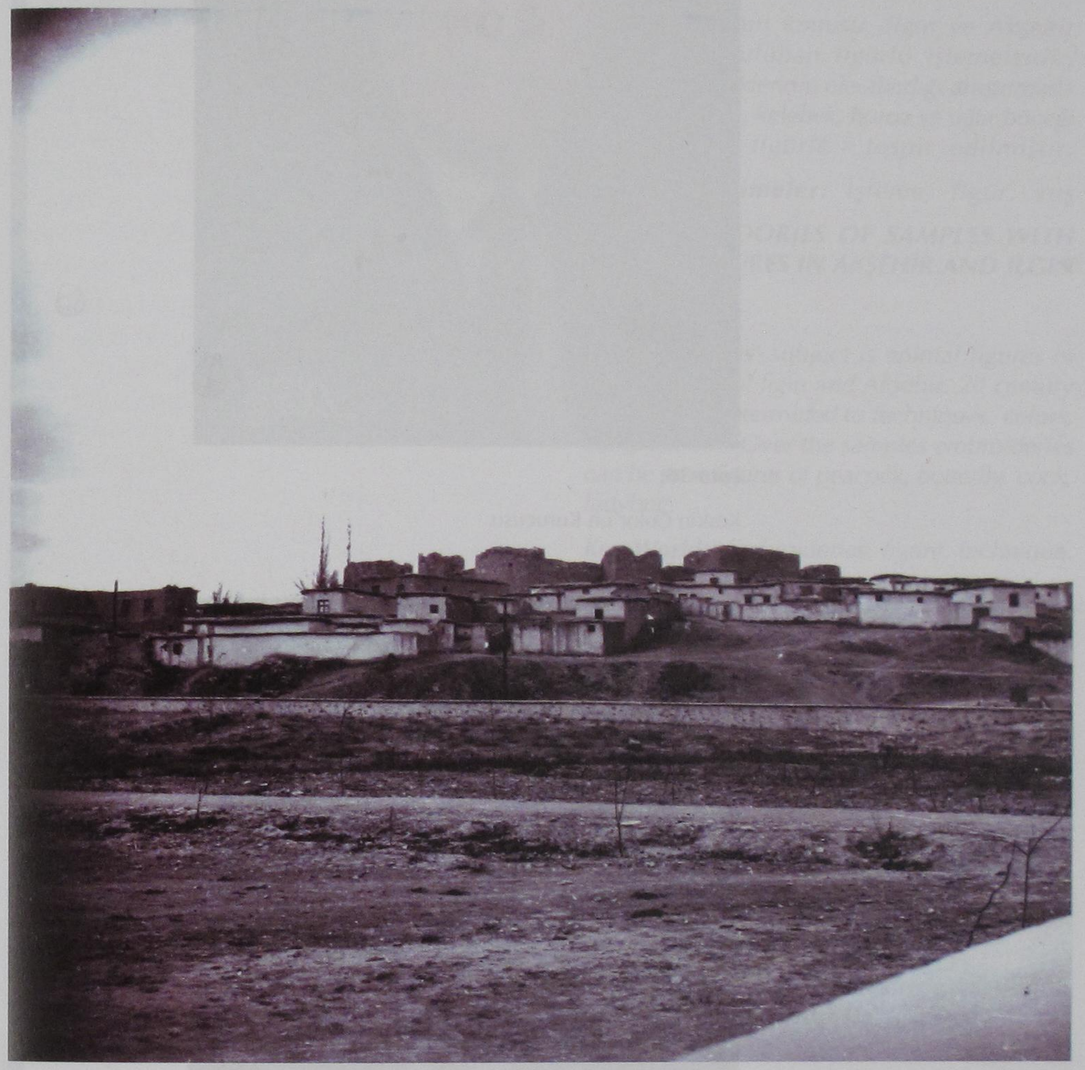

Foto-29:

Serat AKKARTAL, Karaman Kalesi

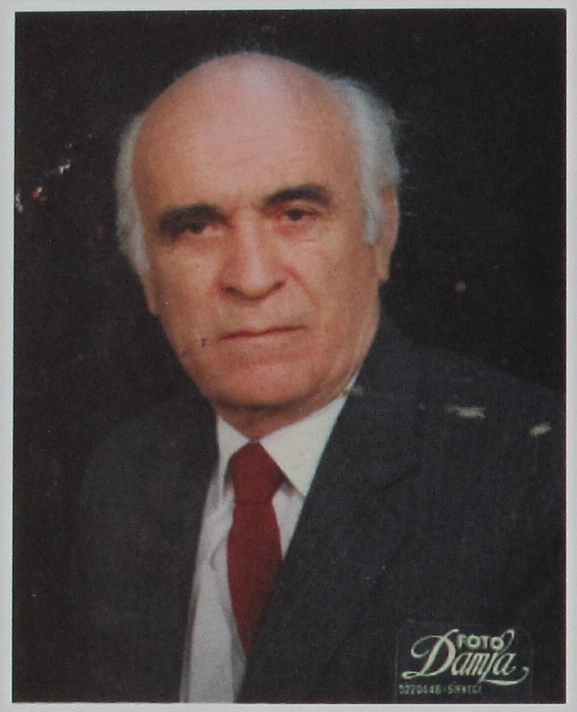

Foto-30:

Keskin Color'un Kurucusu

Naci KESKİN

Foto-31:

Ahmet KESKİN

(Fotoğraf Sanatçısı)

KONYA VE İLÇELERİNDE(ILGIN-AKŞEHİR) BULUNAN FİGÜRLÜ İŞLEMELERDEN ÖRNEKLER (20. YÜZYIL)

Emine KARPUZ*[1]
Zuhal GEZİCİ *[2]

ÖZET

Bu araştırmanın konusu, Ilgın ve Akşehir ilçelerinde bulunan figürlü işlemelerdir. 20.yüzyıl örneklerinin ele alındığı araştırmada kuş, tavus kuşu, kelebek, horoz ve uğur böceği gibi hayvan figürleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İşleme, figür, kuş*

THE EMBRODORIES OF SAMPLES WITH ANIMAL FIGURES IN AKŞEHİR AND ILGIN

ABSTRACT

This researches' subject is animal figures in embroideries of Ilgın and Akşehir. 20 century samples are determined to techniques, colors, compositions. Over the samples embroideries can be seen figures of peacock, butterfly, cock, ladybug.

Key Worlds: *Embroideries, figure, technique.*

I. GİRİŞ:

Bu araştırmanın konusu "Konya ve İlçelerinde (Ilgın- Akşehir) Bulunan Figürlü İşlemelerden Örnekler (20. yüzyıl)" olarak belirlenmiştir. İşleme (nakış) sanatı, Türk El Sanatları içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdıkları bu sanat kesintisiz olarak günümüze kadar gelmiştir. Bazı dönemlerde daha yaygın olarak kullanıldığı bilinen nakışlarımızın, gelişen ve değişen zamanla birlikte uygulandığı yüzeylerin türlerinde ve uygulanan tekniklerde değişiklikler olduğu bu araştırma ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca işleme sanatında kullanılan çok zengin kompozisyon ve motif düzenlenmesinde en erken örneklerle karşımıza çıkan ve Orta Asya Hayvan Üslubu olarak adlandırılan ve figürün yaygın olduğu dönemlerde kullanıldığını bildiğimiz kuş, horoz, at, tavus kuşu gibi figürlü süslemenin Anadolu'nun birçok yerleşim yerinde yapılan nakışlarla devam ettirilmesi, bu örneklerin az da olsa Konya ve çevresinde yapıldığının tespit edilmesi ve tanıtılması amacıyla bu araştırma konusu seçilmiştir. Motif

*[1] Yrd.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Bölümü
*[2] Arş.Grv., Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Bölümü

özelliğinin yanı sıra kullanılan tekniklerde ve seçilen malzemelerde yüzyıllara göre değişiklik olduğu bu araştırma ile belirlenmiştir.

Türk nakış sanatı Anadolu'da çeyiz geleneğine bağlı olarak devam etmektedir. Konya hanımlarının boş zamanlarını değerlendirmelerinin yanı sıra, giysilerinin, evlerinin süslenmesinde kullandıkları eşyalarını nakışlarla bezemeleri bu sanatın devamı açısından da önem taşımaktadır. Ayrıca Merkezinde yapılan nakışlarda görülen figürlü bezeme konusunda birkaç yayın dışında[1], Ilgın ve Akşehir işlemeleri konusunda yapılan bilimsel yayının olmaması bu araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu araştırma daha önce tarafımızdan yapılan bir çalışmanın devamı niteliğinde olup, o araştırmada yer almayan örnekler bu yayın ile tanıtılacaktır. Araştırmanın gerçekleştirilmesinde literatür taraması yapılmış, saha araştırması da yapılarak örneklere ulaşılmış[2] ve kaynak kişilerle mülakat yapılmıştır.

II. 20. YÜZYIL İŞLEMELERİ:

A. Uygulandığı Alanlar: İşlemeler genellikle çeyiz kültürüne bağlı olarak yapılmaktadır. Bunlar arasında yastık örtüleri, peçeteler, perdeler, seccadeler, bohçalar, yatak takımları, peşkirler, çevre ve kaşıklar v.b. olarak sayılabilir.

B. Uygulanan Teknikler: İncelenen örneklerde ağırlıklı olarak kanaviçe iğnesinin uygulandığı gözlenmiştir. Batı kökenli olarak tanıdığımız kanaviçe iğnesinin XVI. Yüzyıldan bu yana Türk işlemelerinde uygulandığı görülmektedir[3]. Bu tekniğin yanı sıra motif kenarlarında gözeme iğnesi uygulandığı, ayrıca iğne ardı, tel sarma, rokoko iğnelerinin de tercih edildiği görülmüştür.

Örneklerimizin kenar temizlenmesinde elde çırpma dikişi, elde baskı, makine dikişi kullanılmıştır. Bazı örneklerde elde tığ ile piko, battaniye iğnesi yapıldığı, bazılarında ise makinede piko çekildiği görülmüştür. Yaygı, yastık örtüsü, karyola eteği gibi örneklerin kenarına elde yapılan dantel dikilmiştir.

C. Kullanılan Malzeme: İşlemeli ürünlerde yaygın olarak patiska kumaş tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra etamin ve yerli keten dokumada işleme kumaşlarıdır. İşleme ipliklerinde pamuklu ipliğin yaygın olarak kullanıldığı, bunun dışında orlon iplik, floş ve tel malzemenin de kullanıldığı tespit edilmiştir.

D. Renk Özellikleri: Hayvan figürleri ile bezeli işlemelerde her rengin en canlı tonlarının kullanıldığı görülmüştür. Motiflerin renklendirilmesinde polikrom renklendirme daha yaygındır. Bu örneklerde natüralist yaklaşım gözlemlenirken, doğaya karşı tavır alınarak antinatüralist üslupta monokrom renklendirme de yapılmıştır.

E. Kompozisyon Özellikleri: İşleme kompozisyonlarında farklı düzenlemeler dikkat çekmektedir. Yaygı, yastık kılıfı, sandık örtüsü, peşkir gibi dikdörtgen formdaki örneklerde işleme iki kenarda yer almaktadır. Çevre, bohça gibi kare formdaki örneklerde işleme ya bir köşeye yapılmakta, ya da merkezde ve kenarlarda yer almaktadır. Motiflerin düzenlenmesinde bağlantısız düz tekrar sistemi yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür.

F. Seçilen Konular: Konya Merkez ve Akşehir-Ilgın İşlemeleri üzerine yapılan çalışmada onlarca örnek incelenmiş, ancak çok azında figürün tercih edildiği tespit edilmiştir. İşlemelerde kullanılan figürler arasında kuşlar en yaygın olanıdır. Bunun dışında tavus kuşu, kelebek, horoz ve uğur böceği gibi figürlerin de tercih edildiği gözlenmiştir. Figürler çoğunlukla dal, yaprak ve gül gibi bitkisel motiflerle birlikte yapılmıştır. Saksı veya vazo gibi nesneli bezeme motiflerinden de yararlanılmıştır. Bir sandık örtüsü üzerinde iki kalp yapılarak içine "SEN" ve "BEN" yazıları latin harflerle işlenmiştir.

III. SONUÇ:

Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan Türk işleme sanatı kesintisiz olarak günümüze kadar gelmiştir. Selçuklu'nun başkenti Konya bir çok sanat açısından önemli olduğu gibi işleme(nakış) sanatı açısından da oldukça önemli bir konumdadır. Gelenekler sanatları meydana getirmiştir. Doğum, evlilik, düğün ve ölüm gibi hayatın önemli dönüm noktaları için bir gelenek halinde sürdürülmeye devam eden işleme sanatımızın en güzel örneklerini müzelerimiz ile özel koleksiyonlarda bulmak mümkündür.

Bir milletin kültür ve sanat kimliğinin en canlı belgelerinden olan el sanatları o toplumun sanat anlayışını, zevkini, toplumsal yaşantısını, inanışlarını ve el becerilerini yansıttığı ürünlerdir.

Bu araştırma Konya ve Ilgın-Akşehir İlçelerinde Bulunan işlemeler konusundaki bir çalışmanın figürlü örneklerinden oluşmaktadır. Bu işlemelerde özellikle kullanılan kumaşlar açısından elde dokumanın artık bitmekte olduğu, bunun yanı sıra fabrikasyon kumaşların ve ipliklerin kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Aynı değişme Türk nakış sanatındaki onca iğne çeşidine karşın 20. Yüzyıl işlemelerinde işlenmesindeki kolaylıktan dolayı çoğunlukla kanaviçe iğnelerinin tercih edildiği de görülmüştür. Bu günün insanı atalarından aldığı mirasa sahip çıkmanın yanında gelecek nesillere bugünden de bir şeyler bırakmalıdır. Bu nedenle özel koleksiyonlarda bulunan eserlerin seçilenleri müze kataloglarına dahil edilmelidir. Türk kültürü açısından önemli bir konumda bulunan işleme sanatının Türkiye genelinde envanteri çıkarılmalı ve bir atlas hazırlanmalıdır. Bölgesel ve yöresel özellikleri zaman geçirilmeden tespit edilmelidir.

Kırsal alanda ve kentlerde yaşayan genç kızlarımızın ve kadınlarımızın sevgilerini, özlem ve dileklerini rahatça yansıtmalarına fırsat veren nakış sanatımız geçmişten aldığımız ve gelecek nesillere aktarmak zorunda olduğumuz milli bir sanatımızdır.

DİPNOTLAR

1 KARPUZ, Emine, "Konya'da Bulunan Hayvan Figürlü İşleme Örnekleri", *8. El Sanatları Sempozyumu*, İzmir, 1005, s. 234-249.

2 İlker, Celale, *Konya Evlerinde ve Müzelerinde Bulunan Kanaviçe İşlemeler*, Konya, 1992 .(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

3 Bu araştırma için koleksiyonlarını incelememize izin veren Sn. Zeliha ÖN, Zehra Apak, Hürriyet Yıldırım, Mukadder Karanfil, Ulviye Baykın, Müşerref Kostak, Akşehir Antik- Shop'un sahibi Mehmet Aygün`e teşekkür ederiz.

4 İLKER, C., *Age.*, s. 13.

BİBLİYOGRAFYA

BARIŞTA, H.Örcün, ***Osmanlı İmparatorluk Dönemi Türk İşlemeleri***, Ankara, 1999.

BARIŞTA, H.Örcün, ***Cumhuriyet Dönemi Türk Halk İşlemeciliği Desen ve Terminolojisinden Örnekler***, Ankara, 2001.

BERKER, N., "Türk El İşlemelerinde Semboller", ***Sanat Dünyamız***, Yıl: 7, Sayı:20 (Eylül, 1980), s. 32-37.

GEZİCİ, Zuhal, ***Konya Merkez ile Akşehir ve Ilgın İlçelerinde Bulunan 20. Yüzyıl Nakış İşlemelerinden Örnekler***, Konya, 2005. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

İLKER, C., ***Konya Evlerinde ve Müzelerinde Bulunan Kanaviçe İşlemeler***, Konya, 1992. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

KARPUZ, Emine, "Konya'da Bulunan Hayvan Figürlü İşleme Örnekleri", ***8. El Sanatları Sempozyumu***, İzmir, 2005, s. 234-249.

SÜRÜR, Ayten, ***Türk İşleme Sanatı***, İstanbul, 1976.

Fotoğraf 1:

Akşehir-Aygün Antik-shop koleksiyonunda bulunan çevrede kuş figürü.

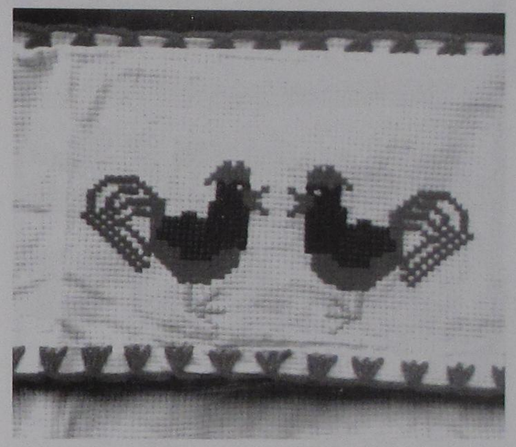

Fotoğraf 2:

Akşehir-Aygün Antik-shop koleksiyonunda bulunan çevrede horoz figürü.

Fotoğraf 3:

Akşehir-Aygün Antik-shop koleksiyonunda bulunan çevrede kuş figürü.

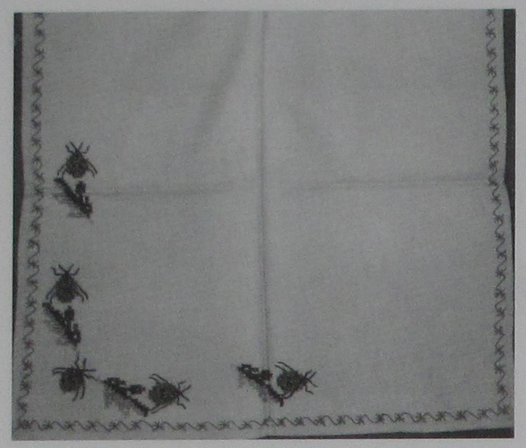

Fotoğraf 4:

Konya Zehra APAN koleksiyonunda bulunan peçetedeki uğur böcekleri.

Fotoğraf 5:

Konya Zeliha ÖN koleksiyonunda bulunan peşkirde tavuş kuşu figürü.

Fotoğraf 6:

Ilgın Karaköy-Hürriyet YILDIRIM'a ait yastık kılıfında kuşlar.

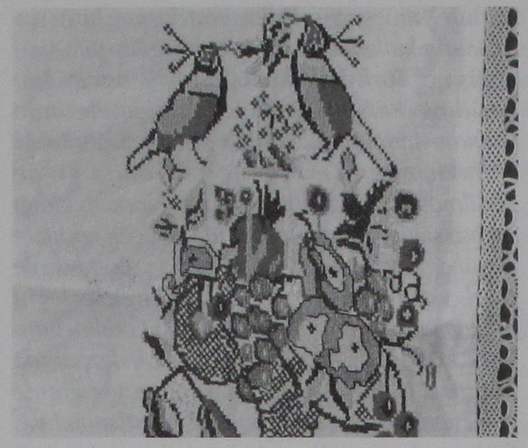

Fotoğraf 7:

Konya Dere Mukadder KARANFİL'e ait yaygı.

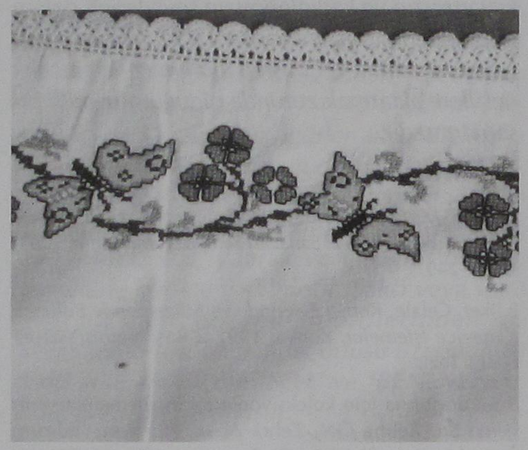

Fotoğraf 8:

Konya Ulviye BAYKIN'a ait yaygıda kelebek figürü.

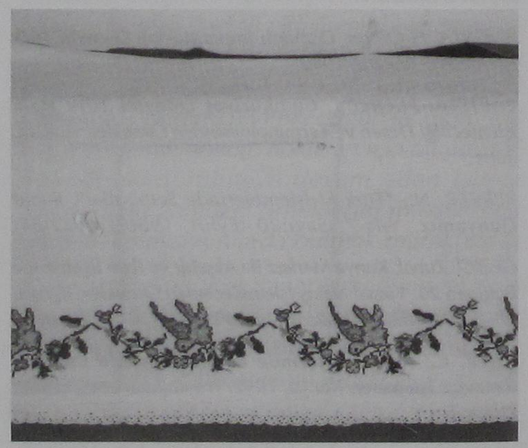

Fotoğraf 9:

Konya Ulviye BAYKIN'a ait yaygıda kuş figürleri.

TEKERLEMELERİN ÇOCUĞUN DİL GELİŞİMİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: KONYA ÖRNEĞİ

Abdülkadir KABADAYI*

ÖZET

Çocuklar, doğumlarının ilk günlerinden başlayarak içinde yaşadığı çevreden aldıkları sosyo-kültürel girdilerle ana dillerini edinmeye başlarlar. Bunlardan en önemlileri, tekerleme, bilmece ve ninni gibi şiirsel halk edebiyatı ürünleridir. Bu edebi ürünler, duyu-motor döneminde başlayarak, somut ve soyut işlemler dönemlerinde çocuğun ana dili Türkçe'yi yetkin bir şekilde kullanmasına katkı sağlamaktadır. Bu araştırmada, önce tekerlemelerin tanımı ve sınıflandırılması yapılmış, daha sonra tekerlemelerin çocuğun ana dil gelişimine etkileri irdelenmiş ve en sonunda Konya yöresine ait 40 adet tekerleme görüşme yoluyla derlenmiştir. Sonuç olarak da, tekerleme seçimi ve söylenmesinde dikkat edilecek hususlar hakkında öğretmen ve ebeveyne bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Tekerlemeler, Konya yöresi tekerlemeleri, anadil gelişimi, yanıltmacalar, şiirsel edebi ürünler, gelişim dönemleri, Konya örneği*

A RESEARCH ON THE EFFECTS OF THE JINGLES IN LANGUAGE DEVELOPMENT OF THE CHILDREN: KONYA CASE

ABSTRACT

From the very first day of their birth, children acquire their mother tongues by the socio-cultural input they are nurtured. Some of the most important input are rhyming folk narratives like jingles, lullabies and riddles. These folk narratives contribute the children to manipulate their mother tongue Turkish efficiently starting from their sensori-motor period to concrete operational one. In this research, first, description and classification of the jingles will be given later, the effects of the jingles in the language development of the childeren will be handled and last, 40 jingles belonging to Konya around will be collected by interview. As a last remark, some suggestions will be made to the teachers and parents about how to choose and narrate jingles for children.

Key words: *Jingles, Konya jingles, mother tongue development, rhyming folk narratives, development phases, Konya sample*

* Yrd.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Çocuklar, ilk çocukluk döneminden başlayıp gelişim evrelerine uygun olarak ebeveyn ve çevrelerinden işitsel ve dilsel iletilerle beslenerek ana dillerini edinir ve bu dilde akıcılık kazanırlar Dil edinim sürecinde, çocukların çevreleri kadar onlara sunulan zenginleştirilmiş dil girdileri de çocukların dil ediniminde baskın rol oynamaktadır (Güven ve Bal, 2000: 13). Bu girdilerden, çocuklara anlatılan, söylenen; türkü, tekerleme, bilmece vb edebi ürünler, çocukları, her ana dilin evrensel elementlerinden semantik, sentaks ve pragmatik boyutlarıyla tanışmalarını sağlar. Çocuklar, ana dilin katalizörü olan bu edebi ürünleri, duyu- motor döneminden başlayarak, somut işlemler döneminde, sözel olarak, soyut ve formal işlemler dönemlerinde de hem yazılı hem de sözel olarak farkında olmadan akıcı ve doğru kullanarak bir süreç içerisinde içselleştirirler. Çocukların, 2-7 yaş arası olan somut işlemler döneminde, Türkçe'yi doğru ve akıcı kullanmalarını sağlayan edebi ürünlerden bir tanesi de "tekerlemeler" dir.

Tekerlemelerin Tanımı

Uyak, ses yinelemesi, her türlü ritmik ses ve sözcük oyunları, anlatıcının inanarak uydurduğu ve dinleyiciler tarafından kabul gören fanteziler, yalanlar, sözcük ve cümle grupları tekerlemeyi oluşturan unsurlardır (Boratav, 2000 : 9)

Tekerleme, çocukların dil yaratması, dilin boyutlarını ve kurallarını denemesi, dilin tadını çıkarması ihtiyacından doğmuştur (Zengin ve Zengin, 2003 : 115)

Tekerlemede kullanılan dil, yetişkin insan dili değil de, çocuk dilidir.Bu dil önce söz dağarcığı ile ana dilden biraz ayrılır. Okul öncesi çocuklarının zevk aldıkları bir malzeme olarak tekerlemeler, annelerin çocuklarına karşı söyledikleri sözler olup, çocukların dil gelişimine katkı sağlamaktadır (Zengin ve Zengin, 2003:114). Tekerleme, birbirine aykırı düşünceleri, olmayacak durumları bir araya yığıp, mantık dışı bir takım sonuçlara varmakla şaşırtıcı bir etki yaratır. (Akalın, 1987 : 87).

Okul öncesi çocuklarına söylenirken tekerlemeye uygun olarak parmak ve vücut hareketlerinin de yapılması, çocuğun bunları öğrenmesini ve dil gelişimini hızlandırır (Güleç ve diğerleri, 2005 : 37)

Hikaye, fıkra, tekerleme vb. halk anlatılarının, çocukların, ruhsal, kültür, dil gelişimlerine katkıda bulunarak, onların yaratıcı ve eleştirel düşünme kapasitelerini artır (Kabadayı, 2005b : 301)

Uyak, ses yinelemesi, farklı yollarla elde edilen her türlü ritmik etkiler, anlam farklılıkları doğuran sözcük oyunları, anlatıcının uydurduğu ve inandığı, dinleyiciler tarafından kabul gören fanteziler, yalanlar, başlangıç kalıp sözleri, anlatının bağlantı bölümlerinde ve sonuç kalıp sözler, bağımsız bir şekilde dile getirilen sözcük gurupları, cümleler, tekerlemeyi oluşturur. Masal tekerlemesinin amacı, masal dinleyicilerini olağan üstü bir dünyaya sokmadan önce bilgilendirmek, masalın içinde atlanması gereken büyük zaman dilimlerini, mekanları, bölümleri birbirine bağlama, anlatıya gülünç unsurlar katmak, havayı yumuşatmak, masalın sonunu bağlamaktır.

Tekerlemelerde bulunan karmaşık düşünceler, beklenmedik hayal oyunları, basit ve ilkel söyleyiş biçimleri, mantık dışı oluşabilecek ses oyunları nedeniyle çocuk oyunları ve masallarında sıkça başvurulur.

0-6 yaş grubunda, konuşma evresinden başlayarak, çocuklarda dil gelişimi ve zevki oluşturur. Çocukların ilk algısı, kulakla olduğuna göre "tekerlemeler" in katkıları daha da anlam kazanır (Dönmez ve diğerleri, 2000 : 22). Bunlara ek olarak, halk anlatıları, masal, tekerleme, fıkra, bilmece, sayışma, mani, ninni vb. ders malzemesi olarak, öğrenciler ve öğretmenler için bitmez tükenmez bir kültürel ve sosyal hazine niteliği taşımaktadır (Kabadayı, 2005a : 3).

Tekerlemeler, maniler ve sayışmalar ilk başta anlamsız görünürler, çok zengin özlü simgesel içerikleri düşünsel olarak da anlaşılmalarını zorlaştırır, 'ben anamın beşiğini tıngır mıngır sallarken' tekerleme cümlesinin anlamı şudur: anası beşikte olacak kadar küçükken o insan var olmayacağından beşiği de sallayamaz. Belli bir düzeyde doğrudur. Bu sözcük kümesi, zaman kavramı üstünde ilginç bir oyun oynamaktadır. Anasının beşiğini sallayan bir insanın olduğunu söyleyerek bu tekerleme parçası, çok ekonomik biçimde tarihsel zaman kavramının dışına çıkmaktadır. Kısaca, masaldaki olayların, tüm kuşaklar için geçerli olacağını anlatmaya çalışmaktadır (Karabaş, 1999 : 274).

Tekerleme, birbirine aykırı düşünceleri, olmayacak durumları bir araya yığıp mantık dışı bir takım sonuçlara varmakla şaşırtıcı bir etki

yaratır. Tekerlemelerin içerisinde tekrarlar, kolay ezberlemeyi sağladığı için bir çeşit anadili alıştırmalarıdır. Neşe ve hareket kaynağı olduğu için okul öncesi çocuklarının dil gelişimine katkı sağlamaktadır.

Çocuk edebiyatı açısından, tekerlemeler, çocukların dinleme ve konuşma becerilerini etkiler. Tekerlemelerin başka önemli bir boyutu, dil becerilerinin ve geliştirilmiş eğitim unsurlarının olumlu alışkanlık haline getirilmesine yaptığı etkidir. Türkçe bazı anlam yapılarının, cümlelerin, Türkçe'nin dil özelliklerinin sık sık yapılan tekrarlarla ezber alışkanlığı kazandırılarak çocuğun psiko-motor becerilerinin gelişimine katkısı yanında, Türkçe'yi telaffuz ve boğumlaması ile bir bütün halinde öğrenmesine büyük katkılar yaptığı unutulmamalıdır (Yalçın ve Aytaç, 2002:60)

Tekerleme Sınıflandırılması

Tekerlemeler; 1- Masal Tekerlemeleri 2- Oyun tekerlemeleri 3- Sayışma Tekerlemeleri 4- Bağımsız Tekerlemeler olmak üzere kendi arasında sınıflandırılabilir (Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Böl. El Kitabı, 2002 : 155)

Masallarda tekerleme, bütünüyle sözcük oyunlarından, birbiriyle pek ilgisi olmayan ama dinleyicinin ilgisini masala çekmek için bir araya getirilmiş sözlerden meydana gelir. Olayın anlatıldığı masala tekerlemeden sonra başlanır. Masallarda iki çeşit tekerleme vardır.

Birincisi, masala başlamadan söylenen masal başı tekerlemeleri olup, "Bir varmış bir yokmuş...", "Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde...." vb giriş tekerlemeleridir.

İkincisi, masalın içinde konuyu canlı tutmak için söylenen; yer ve zaman değişimlerindeki çabukluğu anlatan, "Manisa'dan Tire'den geldi geçti buradan...., tepelerden yel gibi, derelerden sel gibi...." vb. tekerlemelerdir.

Oyun tekerlemeleri, çocukların kendi yaratmaları olan tekerlemeler olup hepsi şiir niteliğindedir. Bunlar, sayışmacalar yani oyun için ayıklamalar, bilinmeyen bir şeyi bulma ve başlı başına oyun olsun diye söylenirler. Bu tür tekerlemeler, ebe çıkarma sırasında ya da çocuk oyunlarının içinde kullanılır. Sayışmacalar uyaklı, sözcük ve cümlelerden, sayılardan oluşmakta olup anlama pek önem verilmemektedir.

Sayışma tekerlemeleri, çocuklar arasında, oyunda ebe ve eş seçimlerinde güçlü bir uzlaştırıcı görev üstlenmektedir. Şiirsel mizahi tadı olan sayışma tekerlemeleri, günümüz teknolojisi v hızlı gelişmesi etkisi altında kalmıştır. Bu yüzden, üretlen yeni sayışma tekerlemelerinde, günümüzün yansımasını görmek mümkündür.

"İncilerim döküldü,

Toplayamadım, saklayamadım,

Ikırcık, mıkırcık,

Sen, bu oyundan çık." Bu tür tekerlemeye güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Bağımsız tekerlemeler, bir çeşit tekerleme olup, yanıltmaca adı ile de bilinmektedir. "Kırk kırık küp, kırkının da kulpu kırık, kara küp" ya da "Biz de bize biz derler sizde size, siz mi derler" gibi, genellikle aynı ses ve hecelerden kurulu sözcükler yan yana getirilerek yazılmış cümlelerdir. Bazı yanıltmacalar da söyleyişleri birbirine yakın fakat anlamları farklı sözcüklerden yararlanılarak yapılmıştır. Yanıltmacaların söylenmeleri, özellikle çabuk çabuk birkaç defa tekrarlanmaları oldukça zordur. Bu sırada dinleyenleri güldürücü dil sürçmeleri olur.

Tekerlemenin Çocuğun Dil Gelişimine Etkisi

Tekerlemeler, çocuklara, Bloom'un sınıflandırmasındaki; bilişsel, duyuşsal ve devinişsel boyutlu davranışların kazandırılması için uygun fırsatlar sunar.

* Tekerleme, mani, sayışma, bilmece çocuğun dilsel bellek gücünü artırır. Pratik bir dil kazandırır. Çocuklar, bu halk anlatı türleriyle eğlenir, düşünmeye başlar, dil ve düşünce ilişkisini sezinler, dilin gizemli dünyasını duyumsarlar (Nas, 2002 : 235).

* Çocuklar ritimli, melodili söyleyişlere küçük yaşlardan itibaren ilgi duyarlar. Oyun çağındaki çocukların en çok tercih ettikleri tekerlemeler, onların eş seçiminde, ebe seçiminde dili akıcı ve hızlı kullanabildikleri tekerleme türüdür (Zengin ve Zengin, 2003:114). "Portakalı soydum, baş ucuma koydum, ben bir yalan uydurdum, dum duma dum, veya Oooo, omarizon, keperizon, ızgara maşaya değdi mat numara, koydum rafa, yemesi tatlı maymun suratlı" gibi ritmik sözleri, çocukları, Türkçe deki ünlü ve ünsüzlerin doğru boğumlandırmasına, sözcüklerin doğru ve akıcı söylemelerine yönelik tonlama ve vurgulamada yetkin kılar.

* Oyun etkinliklerinde kullanılan tekerlemeler,

çocuklarda eğlenme, gülme ve işbirliğine dayalı hareket etme bilinci geliştirerek onların sosyal gelişimine önemli katkı sağlar.

* Tekerlemeler, çocukların sözcük dağarcığının gelişmesine de katkı sağlayarak onların düş gücünü geliştirir ve anadili sevgisini besler.

* Tekerleme çalışmaları, çocukların güven duygusunu ve medeni cesaretini geliştirerek toplum karşısında etkili konuşmalarını sağlar.

* Tekerlemeler, çocuklara, Türkçe sözcüklerin çok anlamlı özelliğine ilişkin ilk deneyimleri kazandırır.

* Tekerlemeler, çocuğun kavramsal olarak zenginleşmesine ve sahip olduğu dil yetisinin toplumsal bir çevrede işlevsellik kazanmasına katkı sağlar.

* Okul öncesi çocuğu, tekerlemeler aracılığıyla edindiği sözel girdileri, ilköğretim çağında yazınsal kültürden edinmeye dönüştürerek okuma ve yazmaya karşı güdülenir (Sever, 2002 : 95).

Bu çalışmanın amacı, Konya'da, çocuklar arasında sık kullanılan ve söylenen, çocukların ana dili Türkçe'yi yetkin bir şekilde kullanmalarında etkili olan ve yöre insanının sosyo-kültürel değerlerini yansıtan Konya yöresine ait tekerlemeleri derleyerek bu sosyo-kültürel hazinemizin açığa çıkmasını sağlamaktır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, Konya'da, çocuklar arasında yaygın olarak söylenen tekerlemeler karşılıklı görüşme yöntemiyle derlenmiştir.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın çalışma evrenini Konya il merkezi ve merkez ilçeleri Meram, Karatay ve Selçuklu merkez ilçelerinde yaşayan insanlar oluşturmaktadır. Örneklemi ise, Konya merkez ve merkez ilçelerden Karatay, Meram ve Selçuklu ilçelerinde doğmuş ve çocukluk dönemini adı geçen ilçelerde geçirmiş olan ve tesadüfi küme örnekleme yöntemiyle seçilen yaşları 20 ile 70 olan 18 kaynak kişi oluşturmuştur.

Araştırmanın Süreci

Bu çalışmada, görüşmeci, kaynak kişilerle, görüşme türlerinden bireysel görüşme tekniğini kullanmıştır. Bireysel görüşmede, görüşmeci ile kaynak kişi dışında kimse bulunmaz. Kişiye özel bilgiler, ancak bireysel görüşmelerde elde edilebilir (Karasar, 1998 : 167).

Görüşme Kılavuzu

Görüşme kılavuzu, görüşmecinin, kaynak kişiyle karşılaştığında başlayan ve ayrıldığında sona eren görevlerini, değişen ayrıntılarda içeren belgedir: Kendisini nasıl tanıtacağı, amacını nasıl açıklayacağı, kaynak kişiden beklenenin neler olduğunun açıklanması, hangi soruların nasıl ve hangi sırada sorulacağı, kayıt işleminin nasıl yürütüleceği, görüşmenin hangi ifadelerle bitirileceği gibi (Karasar, 1998 : 169). Araştırmacı, kaynak kişiye, önce kendisini tanıtmış ve araştırmanın içeriği hakkında kaynak kişiyi bilgilendirdikten sonra, "Çocukluğunuzda çevrenizde en sık duyduğunuz ve şu anda aklınızda olan tekerlemelerden birkaçını söyleyebilir misiniz?" sorusunu yöneltmiştir. Ayrıca görüşme kılavuzunda, kaynak kişinin, adı ve soyadı, mesleği, çocukluk yıllarında oturduğu mahallenin / merkez ilçenin adı (değişmişse yeni adı), yaşı vb. yer almıştır. Kaynak kişiden istenen verilerin noksansız alınabilmesi, onların objektif davranabilmesi için, araştırmacı onları, yeterince motive ettiğini varsaymıştır.

Verilerin Kaydedilmesi

Görüşmede, verilerin kaydedilmesi, görüşmecinin sorumluluğunda olduğundan, görüşmeci, kaynak kişiyle mülakat esnasında donanım olarak daima hazırlıklı durumdadır. Görüşmeci, görüşme anında yada hemen sonra, notlar tutmuş, önceden hazırlanmış görüşme kılavuzu üzerindeki matbuu kısımları doldurmuş ve özet bilgi niteliğinde araştırmayla ilgili bazı notlar tutmuştur.

UYGULAMA

Bu bölümde, Konya yöresine ait 40 adet tekerleme (yanıltmaca) sınıflandırma yapılmaksızın, yöresel ağızdan derlenerek, olduğu gibi aktarılmıştır.

Konya Yöresine Ait Tekerlemeler:

Gara deve,
Gara devenin köşeği,
Altın bişşiği,
Biri av getirir,
Biri av bişirir (1).

-

Baş barnak,
Badem barnak,
Orta direk,
Gül hacı,
Gücük bacı (1).

-

Elelek epelek,
Elden çıkan topalak,
Topalağın yarısı,
Gara koyun derisi,
Allı getir, pullu getir,
Çevre getir çek otur (2).

-

Bir alma, iki alma, üç alma.
Dört alma, beş alma, altı alma,
Yedi alma, mor alma, çek ..... tel alma (2).

-

Ya şunda, ya bunda,
Keçe küllah başında (2).

-

Halay halay hastane
Geçi girdi bostane,
Geçinin başını kim biçecek,
Gırmızı donlu gız biçecek (2).

-

Dolapda bekmez,
Yala yala bitmez.
Ayşa cik, cik, cik
Fatma cik, cik, cik,
Sen bu oyundan çık (3).

-

Alma atdım denize
Geliyor yüze yüze,
Ben vuruldum Filiz'e,
Ze..., ze..., ze...,
Geveze ben vuruldum denize.

Alçık, malçık, Fatma sen çık (3).

-

Bir düğme, iki düğme, üç düğme,
Baksan benim elime,
Horuz ötdü
İşler bitdi,
Al çık mal çık..
Sen dur, sen çık (4).

-

Babam geliyor, düdüğünü çalıyor,
Teker patladı, şöfer atladı.
İçindeki şişgonun ödü patladı (4).

-

Mini mini birler,
Çalışkan ikiler.
Tembel üçler,
Dayak yiyen dörtler,
Misafir beşler,
Altılar, Meram'a gittiler,
Yediler, yemeğimizi yediler,
Sekizler, seke, seke gittiler,
Dokuzlar, doktor olup gittiler,
Onlar, kırmızı donlar (4).

-

Billor...
İkidiri şillor,
Üçdürü gücük.,
Dörtdürü sucuk (5).

-

Tosul tosul tosgaba,
oğlun Sille'ye gitdi,
Gızın gılçık suyuna düştü,
Gelinin germece gerildi,
Ağlama tosgaba, ağlama (5).

-

Ekmek yapdım, çamaşır yıkadım.
Daha ne gelecek, tık... tık... tık...

Kim o?
Ben gapıcı İbo...
Ne istiyon...
Para, para., para...
Git çöplükte ara,
Çöplükte yok, bankada çok (6).

-

İnnem çıkdı yakamdan,
Meramlı geliyor arkamdan
gelme Meramlım gelme...
Anam bakıyor balkondan,
Dan...dan...dan... (6).

-

Sepet sepet yumurta,
Sakın beni unutma,
Unudursan küserim,
Mektubumu keserim (6).

-

Acıkdım, acık getir,
Daraldım, böcük getir,
Ölmüş eşşeğin etini yi,
Gaynanayın budunu yi (6).

-

Yağlampe, yüğlempe, gundura biç gırk üç,
Gırk dört, gırk beş, gırk altı, gırk yedi.
Gırk sekiz, gırk dokuz, elli. Bahası belli.
Ağ inek, sivri inek, ... gozak (6).

-

Metel metel meliki,
Oğlu gizi on iki,
Metel başını bağlamış,
Döne döne ağlamış (7).

-

Sübhaneke,
Sümbül teke,
Anan geçi,
Baban teke,

İnmiş dereye,
Seke seke (7).

-

Galk gidim çardağa,
Yim virelim ördeğe,
Ördek yimi yimeden,
ciyyak miyak dimeden,
Hakgudu, hukgudu, çıkdın çıkardı,
Kimi çıkardı? (8).

-

Çık çıkalım çardağa,
Ok atalım ördeğe,
Ördek başını galdırmış,
Al velesini aldırmış,
Al velesi başında, on üç, on dört yaşında (8).

-

Hacı leylek havada,
Yumurtası tavada,
Geldi bizim hayada,
Hayadımız yıkıldı.
Burnu b..... dikildi (8).

-

Dağlı dağlı dangırdak,
İçi dolu gongurdak.
Gongurdağm içi yok,
Sarı gizin saçı yok,
Leylek leylek lakirdek,
Hani bunda çekirdek.
Çekirdeğin içi yok,
Sarı gizin saçı yok (8).

-

Memet memet met atar,
Tarlalarda gıç atar,
Memet bizim dostumuz,
Ağzı gırık destimiz (9).

-

Mustafa mustık,

Arabaya gıstık,
Bir mum yakdık,
Sihirine bakdık (9).

-

Sevdim sevdim sert Ahmet.
Sevdiğim Muhammed,
Muhammedin dalları,
Has bahçanım gülleri,
Yat didim yatıramadım,
Galk didim galdıramadım,
Cennete gönderemedim,
Cennet'deki bir alma,
Dadı şekerden gamla,
Onu yiyen dervişler, hak yoluna durmuşlar.
(Çocuk, arkadaşlarını bu tekerlemelerle kızdırdıktan sonra eve kaçar ve ablasına yalvarır.)
Dağdan gelir takla makla,
Aman abla beni sakla (9).

-

Ay gördüm Allah,
Amenti billah,
Gördüğüm aylar,
Süt gibi çaylar,
Memet dostum,
Ağzı gırık destim,
Dökül, günahım dökül...
Dökül günahım dökül (10).

-

Eğşimiş erik gibi,
Uzamış oluk gibi,
Ben senin neyini alayım,
Yolunmuş tavik gibi (11).

-

Naldırnaç, kaldırgıç,
Kırk üç, kırk dört,
Kırk beş, kırk altı,
Kırk yedi, kırk sekiz,
Kırk dokuz, elli,

Pahası belli,
Ala dana, kara dana,
Şükür bizi yaradana,
Bir mut, iki mut,
Üç mut, dört mut,
Beş mut, altı mut,
Yedi mut, sekiz mut,
Dokuz mut, on mut,
Conbut..... (12).

-

Kav kav kavladı,
Kedi fare avladı,
Ali ustanın avradı,
Zamanlıkta kuzladı,
Çar çaput komadı,
Eteğine yamadı,
Çık çık çık,
Kara kara kılçık,
Sabun gibi kay da çık (13).

-

Tas tas dingil tas,
Biri ala biri boz,
Bindim bozun üstüne,
Sürdüm Halep yoluna,
Halep yolu Şam Pazar,
İçinde maymun gezer,
Maymun beni korkuttu,
Sağ kulağından sarkıttı,
Ali Beyin kızı var,
Kucağında buzu var,
Kırdım yedim buzunu,
Öptüm ela gözünü (13).

-

Ele belek elden çıkan,
Sarı kızın sarısı,
Sarı koyunun derisi,
Vardım gittim kulağına,

Kulağında bir ayı var,
Ayı beni korkuttu,
Sağ kulağından sarkıttı,
Alla gittim gerisini,
Pulla gittim yenisi,
Çek şunun birisini (13).

-

Asmada koruk,
Benzi soluk,
Makaryos moruk,
Ödlek korkuluk,
Ooo mooo kara do,
Şeker meker,
Pehlivan doğu (14).

-

Akşam oldu top vuruldu,
Kim vuruldu?
Sarı saçlı kız vuruldu,
Sarı saçın öreyim,
Ali Beye vereyim,
Ali Bey hasta,
Çorbası tasta,
İncili ipek,
İnadına köpek (14).

-

İnne battı,
Canımı yaktı,
Tombul guş,
Arabaya goş,
Arabanın tekeri,
İstanbul'un şekeri,
Hop hop altın top,
Bundan başka oyun yok (15)

-

Ooooo Oya,
Oya gitti maça,
Maç bileti gaça?
Beşe, altıya (16).

-

Edinnene bedinnene,
Suya düşmüş gadın nene,
Açlık, balçık,
Sen bu oyundan çık.. (17).

-

Çık çıkalım çayıra,
Yem verelim ördeğe,
Ördek yemini yemeden,
Ciyyak miyyak demeden,
Hakkudu hukkudu,
Çıkdın çıkardın,
Kimi çıkardın? (18)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, tekerlemelerin tanımı ve çeşitleri, çocuğun ana dil edinimi ve gelişmesindeki önemi irdelenerek, 40 adet tekerleme, belli bir sınır içinde Konya yöresinden görüşme yoluyla derlenmeye çalışılmıştır. Bölgesel bazda elde edilen derlemeler, bir birlerine benzerliğinden dolayı, ülke çapına genellenebilirler. Konya dışında, Anadolu'nun hemen her yöresinde tekerlemelerin yaygın olarak kullanıldığı bir gerçektir. Bu çalışma, bölgesel bazda Konya'nın diğer ilçeleri ve Türkiye'nin diğer illerindeki çalışmalara ışık tutması açısından önemlidir. Bu noktada, tekerlemelerin seçimi ve kullanılmalarında dikkat edilecek hususlar hakkında ebeveyn ve öğretmenlere bazı önemli görevler düşmektedir (Sever, 2002 : 95):

* Öğretmenler, tekerlemeleri, söyleyiş ilkelerine uygun olarak seslendirmeli. Bunun için de, sözleri okurken nasıl bir ses kullanacağı, genel ton ve temponun nasıl olacağı, bunların giderek nasıl değişiklik göstereceği, vurgu ve durakların nerede, nasıl yapılacağını belirlemek amacıyla önceden bir hazırlık yapmalıdır.

* Tekerleme çalışmalarında, söyleyişe canlılık katmak amacıyla, jest, mimik ve bedensel devinim hareketlerinden yararlanılmalıdır. Çalışmalarda, bedensel devinimi gerektiren etkinlikler, çocukların devinişsel becerilerinin geliştirilmesi için bir fırsat olarak

değerlendirilmeli, beden dilinin kullanılmasına olanak sağlayacak etkinliklerle zenginleştirilmelidir.

* Tekerlemelerin, çocukların düzeyine uygun olmasına ve bellekte kalıcı özellikler taşımasına özen gösterilmelidir.

* Çocukların öğrenecekleri tekerleme çalışmaları, argo sözler, eskimiş ve yabancı sözcüklerin bulunmamasına mümkün olduğu kadar dikkat edilmelidir.

* Tekerlemeler, oluşturulacak grup/lar tarafından söylenebileceği gibi, her çocuğa da ayrı ayrı söyletilebilir. Önemli olan, bu çalışmaların, çocukların istekle katıldıkları etkinliklere dönüştürülmesidir.

* Eğitim uygulamalarında, düzenlenecek tekerleme söyleme yarışmalarında, istenilen sayıdaki tekerlemeyi, belirtilen sürede dili sürçmeden ve duraksamadan söylemeyi başaran çocuklar ödüllendirilmelidir.

* Öğretmen, katılımı sağlamak amacıyla, çocukların ses ve sözcükleri boğumlandırma becerilerini göz önünde bulundurmalı, özellikle başlangıç aşamasında, öğrencileri, kısa süreli denemelerle başarılı olabilecekleri tekerleme söyleme çalışmalarına özendirmelidir.

Not: Araştırmamızda Konya yöresi tekerlemelerin derlenmesinde aktif rol üstlenen Zeynep Sütçü ve görüşme yoluyla katkıda bulunan, aşağıda adı geçen şahıslara teşekkür ederim

1. Hikmet KAPLAN (1953), Şeyhsadrettin Mah. Noter, Meram

2. Mustafa ÇEVİK (1949), Nişantaşı M. serbest meslek, Selçuklu

3. Hafize YILDIRIM (1940), Aydınlık M. ev hanımı, Selçuklu

4. Ali ÇALIŞKAN (1938), Kalfalar, emekli, Karatay.

5. Hacı Bayram SERT (1936), Alavardı Mah., emekli, Meram

6. Gülten YILMAZ (1939), Melikşah M., ev hanımı, Meram

7 . Raziye ŞENKUL (1942), Hacıkaymak M., ev hanımı, Karatay.

8. Cevat GÜR (1955), Şeyhsadrettin M, öğretmen, Meram.

9. Latif KARADUMAN (1950), Cumhuriyet M., serbest meslek, Selçuklu.

10. Sultan KARA (1937), 500 Evler M., ev hanımı, Selçuklu.

11. Nebahat GÜNEY(1952), Nişantaşı M., ev hanımı, Selçuklu

12. Dudu Şahin (1946), Öğretmenevleri, ev hanımı, Meram.

13. Ümmü Sütcü (1935), Kale Mah., ev hanımı, Konya.

14. Asiye Sütcü (1941), Kale Mah., ev hanımı, Konya.

15. Ayşe Bayındır (1984), Kovanağzı Mah., öğrenci, Meram.

16. Havva Bayındır (1984), Kovanağzı Mah., öğrenci, Meram.

17. Gözde Atalay (1984), Yaka Mah., öğrenci, Meram.

18. Zarife Akyol (1984), Cum.Mah., öğrenci, Selçuklu.

KAYNAKÇA

AKALIN, L. Sami (1987) "Çocuk oyunları ve oyun tekerlemeleri", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, İstanbul, Gökyüzü Yayınları.

BORATAV, Pertev Nail (2000), *Tekerleme*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.

Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü El Kitabı (2002) *Okul Öncesi Eğitimde Oyun*, Konya, Esat Kopi.

DÖNMEZ Necate Beykoç - ABİDOĞLU Ülkü - DİNÇER Çağlayan - ERDEMİR Nilay ve GÜMÜŞÇÜ Şebnem (2000) *Dil Gelişimi Etkinlikleri* (3. Basım), İstanbul, Ya-Pa Yayın Pazarlama ve San. Ve Tic. A.Ş.

GÜLEÇ ÇAKMAK Havise ve GEÇGEL Hulusi (2005) *Çocuk Edebiyatı*, Ankara, Kök Yayıncılık.

GÜVEN Nergis ve BAL Servet. (2000) *Dil Gelişimi ve Eğitim: 0-6 Yaş Dönemindeki Çocuklar için Destekleyici Etkinlikler*, İstanbul, Epilson Yayınları.

KABADAYI Abdülkadir (2005a) Nasreddin Hoca Fıkralarının Okul Öncesi Eğitimde Kullanılması İçin Bilgisayar-odaklı Bir Model Önerisi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 1-20. (www. İnsanbilimleri.com).

KABADAYI Abdülkadir (2005b) "A Story-based Model From Turkey to Foster Preschool Children's Communicative Input and Performance in The Process of Mother Tongue Acquisition", *Contemporary Issues in Early Childhood*, 6 (3), 301-307.

KARABAŞ, Seyfi (1999) *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

NAS Recep (2002), *Örneklerle Çocuk Edebiyatı*, Bursa, Ezgi Kitapevi Yayınları.

SEVER Sedat (2002) *Okul Öncesi Eğitim Sürecinin Bir Oyun Gereci Olarak Tekerleme ve Bilmeceler*, Editör: Zeliha Güneş, Çocuk Edebiyatı, Anadolu Üniversitesi: Eskişehir.

YALÇIN Alemdar ve AYTAŞ Gıyaseddin (2002), *Çocuk Edebiyatı*, Ankara, Akçağ Yayınları

ZENGİN Ahmet Yaşar ve ZENGİN Nesrin (2003), *Eğitim Fakülteleri için Çocuk Edebiyatı*, üçüncü baskı, İstanbul, Efa Yayınları.

BÖLÜM 5

MİMARLIK-SANAT TARİHİ

• Sürdürülebilir Kentsel Gelişme ve Metropolitenleşme Sürecinde Kentsel Formun Evrimi (s.249-257)

• Mekânsal Gelişim Sürecinde Kent Plânlarının Rolü "Konya Örneği" (s.259-267)

• Vakfiyelere Göre Selçuklu Kentinde Ticaret Mekânlarının Örgütlenme Düzeni Üzerine Bİr Araştırma "Konya Örneği" (s.269-277)

• Selçuklu Yapılarında Spolien Yapı Malzemesi Kullanımı: Zazadin Hanı (s.279--288)

• Sille Mezar Taşları Üzerine Bir Tasnif Denemesi (s.289-320)

•Gelenemkelden Postmodernizme: Konya Kent ve Kentlilik Kültürü (s.321-338)

• Konya-Merkez PTT Binası'nın Mimari ve İç Mimari Açıdan İncelenmesi (s.339-356)

• Konya Su Yapıları (s.357-368)

• Konya-Ereğli'de Türk Devri Mimari Eserleri (s.369-399)

• 19. Yüzyıl Osmanlı Seçmeciliğine Bir Örnek: Konya Aziziye Camii Mihrabı (s.401-410)

• Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Kullanılan Aydınlatma Detayları ve Araçları (s.411-428)

• Gelenemsel Konya Çardşısı İçindeki Tonozlu Dükkanlar (s.429-439)

SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL GELİŞME ve METROPOLİTENLEŞME SÜRECİNDE KENTSEL FORMUN EVRİMİ*
"Konya, Türkiye Örneği"

Koray ÖZCAN*1
M. Serhat YENİCE*2

ÖZET

Kentsel binyıl olarak adlandırılan yeni binyılın insan yerleşmeleri üzerindeki mekânsal yansımaları, kentsel alanlarda yoğunluk artışı ve kentsel formların parçalanması ya da yayılması biçiminde, eş zamanlı olarak gerçekleşen ve ekonomik-demografik ortak kökenlere dayanan iki farklı mekânsal eğilim ortaya çıkarmıştır. Bu mekânsal eğilimlerin kentsel alanlar üzerindeki yansımalarının; kentsel altyapı maliyetlerinden, kentsel arazi kullanım düzeni ve ulaşım-iletişim sistem ve teknolojilerine, kentsel enerji üretim-tüketim zincirinden, ekolojik yaşama ortamlarına, kentsel nüfusun sosyal adalet dengesinden, kentsel şiddete dek uzanan bir dizi değişkene dayalı olarak kent formunun evrimleşmesi biçiminde gerçekleşeceği söylenebilir.

Bu araştırmanın konusu, sürdürülebilir kentsel gelişme ve metropolitenleşme sürecinin mekânsal etkileri olarak tanımlanan yukarıda sıralanan farklı kökenlere dayanan değişkenlerin, kentsel form üzerindeki etkilerinin Konya kenti örneklem alanında irdelenmesidir. Bu irdelemenin, Türkiye kentsel yerleşmelerinin geleceğine dönük plânlama çalışmalarında sürdürülebilir kentsel gelişme sürecinin kentsel formlar üzerindeki etkilerin öngörülmesi ve gelecekte metropoliten kent formuna dönük kentsel gelişme stratejilerinin belirlenmesine ilkesel açıdan katkı koyacağı düşünülmektedir.

*1 Dr., Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Plânlama Bölümü
*2 Arş.Grv., S.Ü. MMF Şehir ve Bölge Plânlama Bölümü Selçuklu, Konya.

Araştırma, Konya kentinin gelecek yirmi yıllık süreçte kentsel gelişme stratejilerinin belirlenmesine dönük hazırlanmış KON-PLÂN 2020 olarak adlandırılan Nazım İmar Plânı ve raporlarının, sürdürülebilir kentsel gelişme potansiyelleri ve metropolitenleşme sürecinin kentsel form üzerindeki etkileri kapsamında analitik haritalar yoluyla araştırılmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Sürdürülebilir kentsel gelişme, metropolitenleşme süreci, kentsel form, Konya.*

EVOLUTION OF URBAN FORM IN THE METROPOLITANIZATION PROCESS AND SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT

"Case of Konya, Türkiye"

ABSTRACT

The spatial reflections of new millennium as called urban millennium on human habitats brought about the emergence of two different and simultaneous spatial tendencies that depend on the same demographical roots: an in case of density in the urban areas and fragmentation or sprawl of urban forms. It is possible that the reflections of these tendencies on urban areas will be realized through the evolution urban form by a number of variables; urban infrastructural cost, urban land use, transportation and telecommunication Technologies, productions and consumption chains of urban energy, ecological life style, social justice in city and urban violence.

This aim of this study is to examine the possible impacts of the variables given above and defined as the spatial effects of sustainable urban development and metropolitanization process in the case of Konya. Furthermore, this study will contribute the literature on the effects of sustainable urban development process on the urban forms within, the planning attempts to the urban habitats in Türkiye.

This research has been carried out by means of a methodology based on investigation of the master plan named as Kon-Plan 2020 and its reports through analytical maps, in terms of sustainable urban development potentials and metropolitanization process of the effects on the urban form.

Key words: *Sustainable urban development, metropolitanization process, urban form, Konya.*

1. GİRİŞ

"Kentsel Binyıl" olarak tanımlanan yeni binyılda sürdürülebilir kentsel gelişme üzerine odaklanan tartışmaların insan yerleşmeleri üzerindeki mekânsal yansımaları, kentsel alanlarda yoğunluk artışı ve kentsel formların parçalanması ya da yayılması olmak üzere, eş zamanlı olarak gerçekleşen ve ekonomik-demografik ortak kökenlere dayanan iki mekânsal eğilim ortaya çıkarmıştır.

Bu mekânsal eğilimlerin kentsel alanlar üzerindeki yansımalarının; kentsel altyapı maliyetlerinden, kentsel arazi kullanım düzeni ve ulaşım-iletişim sistem ve teknolojilerine, kentsel enerji üretim-tüketim-atık zinciri dengesinden, ekolojik yaşama ortamlarına, kentsel nüfusun sosyal adalet dengesinden, kentsel şiddete dek uzanan bir dizi değişkene dayalı olarak kent formunun evrimleşmesi biçiminde gerçekleşeceği söylenebilir (Haughton, 1997; Hourihan, 2000; Guy ve Marvin, 2000; Jenks, 2000; Burgess, 2000; Williams ve ark. 2000).

Bu noktada, sürdürülebilir kentsel gelişme odaklı kentsel form arayışlarına dönük tartışmalar irdelenirse; elektronik iletişim sistemleri ya da bilgi işlem ağlarının yaygınlaşmasından bireysel araç kullanımı ya da bağımlılığının azaltılmasına dek uzanan ulaşım-iletişim kararlarından, kamusal sosyal-kültürel hizmet ve altyapı olanaklarının verimli ya da etkin kılınmasına ve sosyal ilişki ve aktivitelerin kolaylaştırılmasına dönük yüksek yoğunluklu yapılaşma gibi yoğunluk kararlarına ve ekolojik kaynak ve potansiyellerin verimli ve etkin kullanımına dönük arazi kullanım düzenlemelerine dek uzanan bir dizi kentsel plânlama kararlarının kentsel formlar üzerinde etkin olduğu anlaşılmaktadır (Breheny, 1992; Haughton ve Hunter, 1994; Frey, 1999; Diepen ve Voogd, 2001, Naes 2001).

Bu araştırmanın konusu, sürdürülebilir kentsel gelişme ve metropolitenleşme sürecinin kentsel form üzerindeki etkilerini; kentsel ulaşım-iletişim sistemleri, kentsel yoğunluklar ve kentsel arazi kullanım düzeni bileşenlerine dayalı olarak Konya kenti örneklem alanında irdelenmesidir. Bu irdelemenin, Türkiye'de kentsel yerleşmelerin geleceğine dönük plânlama çalışmalarında, sürdürülebilir kentsel gelişme sürecinin kentsel formların evrimi üzerindeki etkilerin öngörülmesi ve gelişme stratejilerinin belirlenmesine ilkesel açıdan katkı koyacağı düşünülmektedir.

2. TEMEL KAVRAMLAR

Sürdürülebilir Kentsel Gelişme

"Sürdürülebilir kentsel gelişme", çevresel yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynakların kentsel üretim-tüketim zincirinde sürdürülebilir kullanımı ya da tüketiminden, siyasal-yönetsel yapılanmalar ve demokratik örgütlenmelerin eş merkezli olarak rol aldığı geniş katılımlı planlama anlayışına, kentsel nüfusun temel insan haklarından ve gelir dağılımından eşit faydalanmasından, dışsal ve içsel potansiyel ve dinamiklerin yönlendirdiği kentsel demografik yapı ve gelişimin kontrol altına alınmasına dek uzanan sosyal-kültürel-ekonomik, demografik, çevresel ve siyasal birden çok bileşenin yönlendirdiği gelişme modeli olarak tanımlanabilir (Haughton, 1997; Drakakis-Smith, 1995; Blowers, 1992).

Metropolitenleşme Süreci

"Metropolitenleşme süreci", kavramı ile anlatılmak istenen, sürdürülebilir kentsel gelişme sürecinde, ulusal ya da uluslararası düzeyde sosyal-ekonomik ilişkiler ağı ve iletişim sistem ve teknolojilerindeki gelişmelere koşut olarak, belirli bir nüfus büyüklüğü ve yoğunluğu, sosyal, ekonomik ve işlevsel ilişkiler ağı ve yönetsel kademelenme şeması kapsamında örgütlen(diril)en ve karşılıklı etkileşim içinde bulunan, farklı işlevlerde uzmanlaşmış alt yerleşme kümelerinden oluşan çok merkezli mekânsal gelişim sürecidir (Göçer, 1990; Suher, 1999; Ersoy 1999).

3. MATERYAL ve YÖNTEM KURGUSU

Bu araştırmanın materyali, Konya kentine dönük olarak 1999 yılında Yavuz Taşçı tarafından 2020 projeksiyon yılı hedefine göre hazırlanan 1/50.000 ölçekli Nazım İmar Plânı'nın tanımladığı, yönetsel açıdan Selçuklu, Karatay ve Meram Belediyelerinden oluşan metropoliten yerleşme alanı (büyükkent) olarak belirlenmiştir. Bu alan, Kon-Plân 2020 projeksiyon kararlarına göre 1.800.000 nüfusun yerleş(tiril)mesi öngörülen yaklaşık 290 km2 yerleşim alanını kapsamaktadır (Kon-Plân 2020).

Kon-Plân 2020'nin hedefi, küreselleşme olgusunun mekânsal yansımaları olarak sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinin değişen-dönüşen şartlarının gerektirdiği arazi kullanım biçimlerinin, kentsel form üzerinde etkin kılınmasını hedefleyen çok merkezli metropoliten kent gelişme stratejilerine dayanmaktadır (Kon-Plân 2020).

Araştırmanın varsayımı; sürdürülebilir kentsel gelişme ve metropolitenleşme sürecinde, ulaşım-iletişim sistemi, kentsel yoğunluklar ve arazi kullanım düzenine ilişkin plânlama kararlarının kentsel form üzerinde belirleyici ya da etkin olduğudur.

Bu çerçevede, Kon-Plân 2020'de öngörülen kentsel ulaşım sistemi, yoğunluklar ve arazi kullanım düzenine dönük plânlama kararlarının, metropolitenleşme sürecinde kentsel form kurgusu üzerindeki etkileri ya da yansımaları araştırılacaktır.

Araştırma, Konya kentinin gelecek yirmi yıllık süreçte kentsel gelişme stratejilerinin belirlenmesine dönük hazırlanmış Kon-Plân 2020 plân ve raporunda öngörülen kentsel ulaşım sistemi, yoğunluklar ve arazi kullanım düzenine ilişkin plânlama kararlarının, metropolitenleşme sürecinde kentsel form üzerindeki etkilerinin irdelenmesine dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Sürdürülebilir kentsel gelişme sürecinde kentsel formların evrimi üzerine yapılan tartışmalar irdelenirse, kentsel arazi kullanım düzeni, yoğunluklar ve ulaşım-iletişim sistemine ilişkin plânlama kararlarının kentsel formların evriminde ya da yeniden biçimlenmesinde etkin olduğu söylenebilir. (Breheny, 1992; Haughton ve Hunter, 1994; Frey, 1999).

Bu tartışmaların ışığı altında, Kon-Plân 2020 plân ve raporundan elde edilen arazi kullanım düzeni, kentsel yoğunluk ve ulaşım-iletişim sistemine ilişkin plânlama kararları, -kuramsal arka plana dayalı olarak- sürdürülebilir kentsel gelişme ve metropolitenleşme sürecinde kentsel formun evrimi üzerindeki etkileri bakımından değerlendirilecektir.

4.1. Kentsel Ulaşım-İletişim Sistemi

Sürdürülebilir kentsel gelişme sürecinde ulaşım-iletişim sistemlerindeki teknolojik gelişmelerin kentsel form üzerindeki etkileri; mal-hizmet-insan akımlarında ve altyapısında ulaşım-ulaşılabilirlik ilişkilerinden, ulaşım türleri ve mesafelerine, araç yoğunluğundan taşıma kapasitelerine ve enerji tasarrufuna dek uzanan bir dizi değişimin biçimlendirdiği yeni mekânsal talepler ya da beklentiler olarak tanımlanabilir.

Bu mekânsal talep ya da beklentilerin, elektronik

iletişim ya da bilgi işlem sistemlerinin yaygınlaşması, bireysel araç kullanımının azaltılması, ekoloji duyarlı ulaşım sistemlerinin ve toplu taşım sistemlerinin geliştirilmesi ile konut-işyeri odaklı kentsel ulaşım-iletişim ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına dayalı olarak tek odaklı ya da merkezileşmiş kent formundan çok odaklı/merkezli yaygın kentsel formlara doğru gelişme göstereceği ya da altkentleşme eğilimleri biçiminde gerçekleşeceği söylenebilir (Gillespie, 1992; Marvin, 1998; Audirac, 2002; Audirac ve Fitzgerald, 2003; Audirac, 2005; Talvitie, 2003).

Bu bilgilendirmeler kapsamında, Kon-Plân 2020'de öngörülen ulaşım sistemine ilişkin plânlama kararları incelenirse; kentsel yerleşme alanını sınırlandırıcı eşik niteliğinde doğudan batıya kuzey yönelimli kateden çevre yoluna ilişkin plân kararının, çevresel yerleşmeler-anakent ilişkisinin kurulması ve metropoliten kent kurgusuna geçiş sürecinin mekansal altyapısını oluşturduğu söylenebilir. Kon-Plân 2020 kararlarına kentsel ulaşım araç-sistemleri açısından bakılırsa, bireysel araç kullanımının azaltılmasına dönük olarak raylı toplu taşım sistemlerine ve bisiklet gibi ekoloji duyarlı ulaşım sistemlerine öncelik verilmesi, sürdürülebilir kentsel gelişme süreci açısından rasyonel kararlar olarak değerlendirilmektedir.

Kon-Plân 2020'nin ulaşım sistemine yönelik plân kararları, kentsel form üzerindeki yansımaları açısından irdelenirse, kentsel işlevler arasındaki ilişkileri ve kentsel gelişme/yayılmanın boyutlarını göstermesi ve kentsel formun gelişme yönünü tanımlaması bakımından dikkat çekicidir. Nitekim kentsel yerleşme alanını doğudan batıya kuzey yönelimli dairesel aks oluşturarak kateden çevre yolu bağlantısı üzerinde doğudan batıya doğru sırasıyla uluslararası hava limanı, teknopol bölgesi ve üniversite alanı gibi kentsel-bölgesel nitelikteki işlevlerin odaklandırılması ve gelecekte gelişme potansiyeline sahip kırsal yerleşmelerin alt merkezler olarak öngörülmesi, sürdürülebilir kentsel gelişme ve metropolitenleşme sürecinin mekânsal altyapısına yönelik ön adımlar olarak değerlendirilebilir (Şekil 1).

4.2. Kentsel Yoğunluklar

Sürdürülebilir kentsel gelişme stratejileri ya da plânlama arayışlarında kentsel yoğunluklar üzerine yapılan tartışmalar, kentsel yayılmanın ortaya çıkardığı kaynak ve enerji üretim-tüketim-atık maliyetlerinin azaltılması ve enerji etkin plânlama yaklaşımı kapsamında ekolojik kaynak ve potansiyellerin sürdürülebilirliği üzerine odaklanmıştır. Bu noktada, kentsel yayılmanın kaynak ve enerji üretim-tüketim zincirinden, ekolojik potansiyellere ve altyapı-ulaşım maliyetlerine dek uzanan olumsuz etkileri göz önüne alınırsa, kentsel yoğunluklara ilişkin plânlama kararlarının sürdürülebilir kentsel gelişme sürecinde etkin olacağı söylenebilir (Drakakis-Smith, 1996; Gar-On Yeh, 1999; Richardson ve ark., 2000).

Sürdürülebilir kentsel gelişme stratejilerinde kentsel yoğunluklara ilişkin kararların gerek metropoliten alan gerekse merkez kent ve altkent ya da banliyö yerleşmeleri boyutunda yüksek yoğunluklu gelişme kararlarına odaklandığı bilinmektedir. Dolayısıyla, merkez kent ve banliyö yerleşmeleri yoğunluk değerleri arasındaki oransal azalma, yüksek yoğunluklu gelişme öngören sürdürülebilir kentsel gelişme ve metropolitenleşme sürecinin göstergesi olarak kabul edilebilir (Richardson ve ark., 2000).

Buradan hareketle, Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Merkezi (UNCHS) tarafından yapılan araştırma verileri irdelenirse; Avrupa Birliği kentleri merkez kent alanlarının yoğunluk değerleri ile altkent ya da banliyö yerleşmelerinin yoğunluk değerleri arasındaki oran ortalama 13.31 değerinde iken Türkiye metropoliten kentlerinde bu oranın ortalama 100.44 değerinde olduğu görülmektedir (UNCHS, 1996).

Kon-Plân 2020'de öngörülen Konya kenti altkent ya da banliyö yerleşmeleri ve merkez kent yoğunluklarına ilişkin değerler, sürdürülebilir kentsel gelişme stratejilerini benimsemiş Avrupa Birliği metropoliten alanları ve Türkiye metropoliten alanları için öngörülen yoğunluk değerleri ile karşılaştırılırsa, Kon-Plân 2020 kentsel yoğunluk değerlerinin Avrupa Birliği değerlerinin altında olmakla birlikte Türkiye metropoliten değerleri ortalamalarının üzerinde olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 1).

Ancak, Kon-Plân 2020 altkent yerleşmeleri için öngörülen yoğunluk değerinin, Türkiye metropoliten alanları ortalamasının üzerinde olması, sürdürülebilir kentsel gelişme stratejilerinde kentsel yoğunlukların artışına yönelik eğilimlerin öncelik kazandığı gözönüne alınırsa, sürdürülebilir kentsel gelişme sürecine yönelik öngörüler olarak kabul edilebilir. Kaldı ki, Konya gibi yaygın kentsel gelişme eğilimine uygun topografik niteliklere sahip bir yerleşmede kentsel yoğunlukların arttırılmasına dönük plân

kararlarının, sürdürülebilir kentsel gelişme stratejileri açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Kuşkusuz, bu tespit veri tabanı açısından sınırlı sayıda örnekle hazırlanmış bir değerlendirme olup Türkiye metropoliten kentlerine dönük genel bir görünümü yansıtmamaktadır. Ancak, bu yönüyle bile, Kon-Plân 2020 plân hedeflerinin sürdürülebilir kentsel gelişme göstergeleri ve metropolitenleşme süreci açısından etkinliği ya da rasyonelliği hakkında bir fikir vermektedir.

4.3. Kentsel Arazi Kullanım Düzeni

Sürdürülebilir kentsel gelişme sürecinin kentsel form üzerindeki etkileri, kentsel arazi kullanım düzeni açısından irdelenirse; kentsel arazi kullanım düzeninde bölgeleme ya da zoning yaklaşımına dayanan geleneksel plânlama anlayışından, kentsel toprakların enerji ve ekolojik potansiyeller açısından etkin kullanımını hedefleyen karışık ya da mix olarak tanımlanan kentsel arazi kullanım düzeni anlayışına doğru bir yönelim olduğu görülmektedir (Breheny, 1992; Frey, 1999; Jenks, 2000; Burgess, 2000; Thinh ve ark., 2002).

Bu yönelimlerin, kentsel arazi kullanım düzeninde işlevsel kaynaşmayı hedefleyen kompakt kent modeli ya da ekolojik kaynakların arazi kullanım düzeni üzerinde etkin kılınmasını hedefleyen yeşil kent modeli biçiminde kentsel mekâna yansıdığı ve kentsel formları biçimlendirdiği söylenebilir (Haughton ve Hunter, 1994; Burgess, 2000; Jenks, 2000; Beatley, 2000). Başka bir ifadeyle, kentsel plânlama sürecinde arazi kullanım düzenine yönelik plân kararları, kentsel formlar üzerinde etkin ya da belirleyici unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu açıdan, Kon-Plân 2020'de öngörülen kentsel arazi kullanım düzenine ilişkin plânlama kararları sürdürülebilir kentsel gelişme açısından irdelenirse; yaklaşık 20 km. erişme mesafesinde kentsel yerleşme alanına eklemlenen ileri teknoloji kullanan üretim faaliyetlerinin örgütleneceği teknopol odaklı kuzeydoğu ve üniversite odaklı kuzeybatı altkentleri ile ikincil merkezleri öngören plân kararları, kentsel yerleşme alanı bütününde kentsel işlevlerin iç içe geçmesi ve çok odaklı kentsel gelişme stratejisinin benimsendiği göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Şekil 2).

5. SONUÇ

Bu araştırmada, sürdürülebilir kentsel gelişme sürecinin kentsel form üzerindeki etkilerini, Konya kentinin gelecekteki yirmi yıllık gelişme eğilimi tanımlamaya dönük hazırlanan Kon-Plân 2020'nin öngörüleri kapsamında irdelenmesi amaçlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; bu araştırmanın dayanak aldığı Kon-Plân 2020'nin plânlama strateji ve kararlarının eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmesinden çok, sürdürülebilir kentsel gelişmenin kentsel formun evrimi üzerindeki etkileri açısından, belirli bir kuramsal arka plânı temel alarak, irdelenmesine dayandığıdır.

Burada temel hedef, sürdürülebilirlik odaklı kentsel gelişme sürecinde Türkiye kentlerinin geleceğine dönük plânlama tartışmalarına örneklem alanı boyutunda üretilen plân kararlarının dayandığı strateji ve öncelikler açısından katkı koyabilmektir.

Buna göre, araştırma bulguları irdelenirse; Konya kentinin gelecek yirmi yıllık plân öngörüsünün, kentsel potansiyel ve dinamikler açısından sürdürülebilir kentsel gelişme ve metropoliten kent kurgusunun tanımlanmasında gerek kentsel yoğunluk ve arazi kullanım düzeni açısından gerekse kentsel yoğunluklar açısından etkin kararlar içerdiği söylenebilir.

Kon-Plân 2020'de kentsel yerleşmenin karşılıklı etkileşim ağı içinde bulunduğu çevresel yerleşmeler ile birlikte metropoliten kent kurgusu içinde ele alınması, geleceğe dönük kentsel form kurgusunun ilkelerini göstermesi bakımından önemlidir. Bu noktada Kon-Plân 2020 kararları sürdürülebilir kentsel gelişme süreci açısından değerlendirilirse;

* kentsel ulaşım sistemleri açısından yaklaşık 20 km etki yarıçaplı yerleşme deseni içinde raylı toplu taşım ve bisiklet gibi ekolojik duyarlı ulaşım araçlarına öncelik verilmesi,

* kentsel yoğunluk değerleri açısından, yaygın kent formunun yoğunluk artışı ile altkentler ya da merkezler çevresinde odaklanması,

* kentsel arazi kullanım düzeni açısından, alt merkezler kurgulanması ya da teknopol gibi ileri teknoloji alanlarının örgütlenmesi ile çok merkezli kentsel form ve metropoliten kent kurgusuna geçiş gibi plân kararları, sürdürülebilir kentsel gelişme sürecinin geleceğe dönük kentsel form üzerindeki etkileri olarak sayılabilir.

Bu çerçevede; Kon-Plân 2020'nin geleceğe

dönük ulaşım, yoğunluk ve arazi kullanım kararları, sürdürülebilir kentsel gelişme ve metropolitenleşme sürecine yönelik rasyonel öngörüler olarak kabul edilmektedir.

KAYNAKLAR

Audirac, Ivonne ve Fitzgerald, Jennifer, 2003, "Information Technology (IT) and Urban Form: An Annotated Bibliography of the Urban Deconcentration and Economic Restructuring Literatures", *Journal of Planning Literature*, 17(4), 480-511.

Audirac, Ivonne, 2002. "Information Technology and Urban Form", *Journal of Planning Literature*, 17(2), 212-226.

Audirac, Ivonne, 2005. "Information Technology and Urban Form: Challenges to Smart Growth", *International Regional Science Review*, 28(2), 119-145.

Beatley, Timothy, 2000. *Green Urbanism: Learning from European Cities*, Island Press, Washington.

Blowers, A., 1992. *Sustainable Urban Development: The Political Prospects, In Sustainable Development and Urban Form*, M. J. Breheny (ed.), Pion Limited Press, London, 24-38.

Breheny, M. J., 1992. *Sustainable Development and Urban Form: An Introduction, In Sustainable Development and Urban Form*, 1-23, M. J. Breheny (ed.), Pion Limited Press, London.

Burgess, Rod, 2000. *The Compact City Debate: A Global Perspective, 7-24, In Compact Cities: Sustainable Urban Forms for Developing Countries*, Mike Jenks ve Rod Burgess (ed.), Spon Press, London.

Diepen, Albertine Van ve Voogd, Henk, 2001. "Sustainability and Planning: Does urban Form Matter?", *International Journal of Sustainable Development*, 4(1), 59-74.

Drakakis-Smith, David, 1995. "Third World Cities; Sustainable Development I", *Urban Studies*, 32(4-5), 659-677.

Drakakis-Smith, David, 1996. "Third World Cities; Sustainable Urban Development II; Population, Labour and Poverty", *Urban Studies*, 33(4-5), 673-701.

Ersoy, Melih, 1999. "Küreselleşme ve Metropoliten Gelişme", *Metropoliten Alanlar Planlama Sorunları 1. Sempozyumu* (15-16 Ekim 1998), İstanbul., 361-367,

Frey, Hildebrand, 1999. *Designing the City: towards a more Sustainable Urban Form*, E and FN Spon Press, New York.

Gar-On Yeh, Anthony, 1999. *Urban Form and Density in Sustainable Development, Independent Research Paper*, The University of Hong Kong Press, Hong Kong.

Gillespie, Andrew, 1992. *Communications Technologies and the Future of the City, in Sustainable Development and Urban Form*, 67-78, M. J. Breheny (ed.), Pion Limited Press, London.

Göçer, Orhan, 1990. *Metropoliten Planlama*, İstanbul.

Guy, Simon ve Marvin, Simon, 2000. *Models and Pathways: The Diversity of Sustainable Urban Futures, 9-18, In Achieving Sustainable Urban Form*, Katie Williams Elizabeth Burton ve Mike Jenks (ed.), Spon Press, London.

Haughton, Graham ve Hunter, Colin, 1994. *Sustainable Cities*, Jessica Kingsley Press, London.

Haughton, Graham, 1997. "Developing Sustainable Urban Development Models", *Cities*, 14(4), 189-195.

Hourihan, Kevin, 2000. "Urban Planning in the Twentieth Century", *Urban History*, 27(3), 384-396.

Jenks, Mike, 2000. *Sustainable Urban Form in Developing Countries?, 1-6, In Compact Cities: Sustainable Urban Forms for Developing Countries*, Mike Jenks ve Rod Burgess (ed.), Spon Press, London.

Kon-Plân 2020, 1999. *Kon-Plân 2020 Nazım İmar Plân Revizyon Raporu*, M. Yavuz Taşçı, Osman G. Armangil, Sezer Sever (haz.), Taşçı Mimarlık Plânlama Atölyesi, İzmir.

Marvin, Simon, 1998. "Telecommunication and Sustainable Cities", *International Urban Design*, 3(4), 195-199.

Naes, Peter, 2001. "Urban Planning and Sustainable Development", *European Planning Studies*, 9(1), 503-524.

Newman, Peter ve Thornley, Andy, 2002. "Globalization, World Cities and Urban Planning: developing a conceptual framework", *Planning in a Global Era*. A. Thornley ve Y. Rydin (ed.), Ashgate Press, London.

Özcan, Koray ve Yenice, M. Serhat, 2005. "Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Sürecinin Kentsel Form Üzerindeki (Olası) Etkileri; Konya, Türkiye Örneği", *29. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu (7-9 Kasım 2005)*, 273-281, İstanbul.

Richardson, Harry W., Bae, "Christine Chang-Hee ve Baxamusa, Murtaza, 2000. Compact Cities in Developing Countries", *Compact Cities: Sustainable Urban Forms for Developing Countries*, Mike Jenks ve Rod Burgess (ed.), Spon Press, London.

Suher, Hande, 1999. "Ülkemizde Metropolitenleşme Sürecinde Kent Kimliği Sorunsalı", *Metropoliten Alanlar Planlama Sorunları 1. Sempozyumu (15-16 Ekim 1998)*, İstanbul., 354-360,

Talvitie, Juha, 2003. "The Impact of Information and Communication Technology on Urban and Regional Planning", *Helsinki University of Technology Institute of Real Estate Studies*, Helsinki.

Thinh, Nguyen Xuan, Arlt, Günter, Heber, Bernd, Hennersdorf, Jörg, Lehmann, Iris, 2002. "Evaluation of Urban Land-Use Structures with a View to Sustainable Development", *Environmental Impact Assessment Review*, 22, 475-492.

UNCHS (United Nations Centre for Human Settlements), 1996. *An Urbanizing World: Global Report on Human Settlements 1996*, Oxford University Press, Oxford.

Williams, Katie, Burton, Elizabeth ve Jenks, Mike, 2000. "Defining Sustainable Urban Form; Introduction", *Achieving Sustainable Urban Form*, Katie Williams, Elizabeth Burton ve Mike Jenks (ed.), Spon Press, London., 7-8,

Kentler	Yoğunluk (kişi/km2)		Oran
	Merkez Kent [1]	Altkent/Banliyö [2]	[1] / [2]
Türkiye Metropoliten Kentleri			
Adana	536.5	30.9	17.37
Ankara	1,533.7	13.4	114.22
Bursa	8,488.9	39.0	217.77
İstanbul	3,824.9	45.3	84.42
İzmir	2,601.9	38.0	68.44
Ortalama	***3397.1***	***33.2***	***100.44***
Avrupa Birliği Metropoliten Kentleri			
Barselona	17,433.0	3,514.7	4.96
Budapeşte	3,954.0	956.2	4.14
Lizbon	9,893.0	717.6	13.9
London	1,667.0	205.2	8.12
Milano	8,227.0	1,717.3	4.79
Münih	4,192.0	199.1	21,05
Paris	20,647.0	663.1	31.14
Stockholm	3,501.0	165.8	18.41
Ortalama	***8,689.2***	***1,017.3***	***13.31***
Konya*	**7,975.4**	**106.9****	**74.6**

Tablo 1.

Türkiye ve Avrupa Birliği Metropoliten Alanları Merkez Kent-Altkent Karşılaştırmalı Yoğunluk Analizleri (UNCHS, 1996)

NOTLAR

* Bu araştırma, 7-9 Kasım 2005 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen 29. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu'na sunulan bildiri metnine dayanılarak kurgulanmıştır (Özcan ve Yenice, 2005).

* Kon-Plân 2020 plân kararlarında merkez kent ve altkentlere ilişkin öngörülen veriler kullanılarak hesaplanmıştır.

** Burada merkez kent alanı ile ifade edilmek istenen; metropoliten kent kurgusu içinde anakent merkezi ve yakın çevresindeki yoğun konut alanları, altkent/banliyö ise Kon-Plân 2020'de öngörülen altkent yerleşmeleridir.

Şekil 1.

Kon-Plân 2020 Kentsel Arazi Kullanım Düzeni (Kon-Plân 2020)

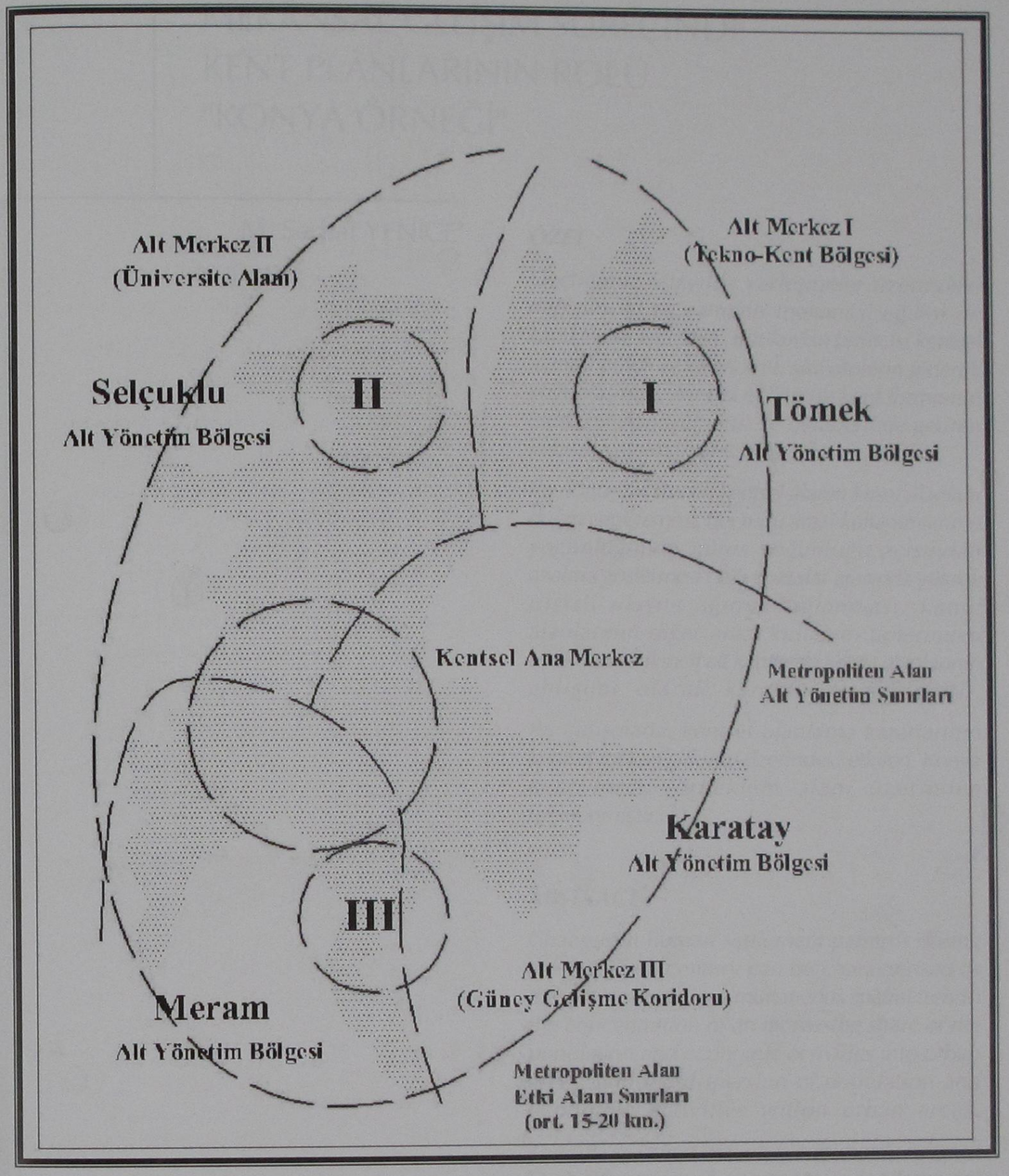

Şekil 2.

Konya 2020 yılı Metropoliten Kent Yönetimi ve Kentsel Form Kurgusu (öneri)

MEKÂNSAL GELİŞİM SÜRECİNDE KENT PLÂNLARININ ROLÜ "KONYA ÖRNEĞİ"

M. Serhat YENİCE*

ÖZET

Geçtiğimiz yüzyılda yerleşmeler üzerindeki değişim iki eş zamanlı mekansal eğilim ile karakterize edilebilir. Bunlardan birincisi kentsel alanda nüfus ve ekonomik aktivitelerin giderek yoğunlaşması, ikincisi eğilim ise kent formunun ciddi bir dönüşümünü de beraberinde getiren kentsel yayılma sürecidir.

Bu dönüşüm süreci; kentsel alanın kırsal alanlara doğru genişlemesi, her türlü arazi kullanımlarının yoğunluğunun nüfus yoğunluğu açısından azalma göstermesi belli noktalar arasında yüksek ilişkili ulaşım ağının sağlanması, konut alanlarının diğer arazi kullanım tiplerinden ayrılması ve ikincil alt kentlerde konut alanlarının gelişimi olarak karakterize edilebilir.

Bu çalışmada, kentsel planlama kararlarının kentsel mekan gelişimi üzerindeki etkileri, Konya kent formu örneklem alanı üzerinden incelenmiştir.

ABSTRACT

Changes in human settlement patterns during the twentieth century can be characterised as the outcome of two simultaneous spatial trends: the concentration of an increasing share of the population and economic activities into urban areas; and the dispersion of population and economic activities within urban areas.

The second trend, which is commonly referred to as urban sprawl, represents a fundamental transformation of urban form. It is characterised by an outward expansion of the urban areas from rural land uses; a general decline in intensity of all forms of land uses, as measured by population densities; transport networks that provided high connectivity among points, even in peripheral parts of the city; and the segregation of residential from other land uses, with the greater part of residences locating in peripheral suburbs.

In this study, it has examined the urban space development effects of urban planning decisions on the case area of Konya urban form

* Selçuk Üniversitesi, Mühendislik&Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

GİRİŞ

Plânlama kavramı, öngörülen hedeflere ulaşılabilmesi için var olan dinamik ve potansiyeller ile karşılaşılabilecek kısıtlara dayalı olarak yapılabilecek eylemler konusunda geleceğe dönük karar verme süreci olarak tanımlanabilir.

Dolayısıyla geleceğe dönük bir kestirim işi olarak plânlama eylemi; ön hazırlık çalışmaları, hedeflerin tanımlanması, eylem seçeneklerinin belirlenmesi ve seçenekler arasından bir seçim yapılmadan önce geriye dönük olarak her bir seçeneğin test edilmesi ve belirlenen seçeneğin eyleme dönüştürülmesine dayanan bir süreci kapsar (Chadwick 1987).

Plânlamanın anlatım ve uygulama aracı plân'dır. Başka bir ifadeyle; plân, plânlama sürecinde kestirilen hedeflerin sözlü, yazılı ve/veya çizili anlatımı ile kararların uygulanmasına ilişkin konuları (mali, hukuki, siyasi, sosyal, zaman vb.) içeren bir uygulama aracıdır (Aydemir 2004).

Kentsel plânlama ise; sosyal-kültürel ve ekonomik gereksinimler dikkate alınarak, kentlerin fiziksel gelişimlerinin biçimlendirilmesine yön vermekle ilgili sorunlarla uğraşan bir bilim alanıdır. Bununla birlikte kentsel plânlama; plânlı gelişmenin ve değişimin sağlanması için kentlere ilişkin sosyal, kültürel, ekonomik ve fizikî etmenlerin birlikte değerlendirildiği ve bu değerlendirmeler ışığında alternatif gelişme stratejilerinin belirlendiği ve uygulandığı bir mekânsal gelişim süreci olarak da tanımlanmaktadır (Günay 1997).

Tarihsel perspektiften bakılırsa, Eski Roma'da kentlerin birtakım ihtiyaçlarının karşılaması için bazı plân çalışmaları yapılmışsa da çağdaş anlamda kentsel plânlama; sanayi devriminin Batı Avrupa'da ortaya çıkardığı kentleşme ve çevre sorunlarına dönük çözüm arayışları ile başladığı söylenebilir (Hall 1975, Tekeli 1980).

Bu noktada, Türkiye'de kentsel plânlamanın kökenleri irdelenirse, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gündeme gelen kentsel plânlama çalışmalarının, çağdaşı Avrupa kentlerinden farklı olarak, İmparatorluk başkenti İstanbul üzerinde odaklandığı ve temelde kentlerin maruz kaldığı yangınlara çözüm arayışlarına dayandığı anlaşılmaktadır

Cumhuriyet dönemi ile birlikte benimsenen modernite projesi ile Cumhuriyet başkenti Ankara (1924 ve 1927) başta olmak üzere İzmir (1925), İstanbul (1933), Bursa (1942) ve Konya (1946) gibi Anadolu kentlerinin güncel plânlama yaklaşımları kapsamında gelişmesini öngören plânlama çalışmalarına başlanmıştır. Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de kentsel planlama çalışmalarının tarihsel perspektifi içinde, Cumhuriyet dönemi ile başlayan kentsel plânlama sürecinde Konya kentine yönelik hazırlanan kent plânlarının kentin mekânsal gelişimi üzerindeki rolünün araştırılmasıdır.

MEKÂNSAL GELİŞİM SÜRECİ VE KENTSEL PLÂNLAMA DENEYİMLERİ; KENT PLÂNLARI

Birinci Kentsel Plân Dönemi - 1946

Konya kenti imar plânı öncesinde 1941 yılında hazırlanan hâl-i hazır harita, gerek imar plânına altyapı oluşturması gerekse imar plânı öncesinde kent formunun gelişimini göstermesi açısından önemlidir (Harita 1).

Cumhuriyet döneminde Konya kentine yönelik ilk kentsel plânlama çalışması, 1944 yılında Asım Kömürcüoğlu tarafından yapılan ve 04.10.1946 yılında onanarak yürürlüğe giren plândır. Yaklaşık 816 ha. alanı kapsayan bu plân, 1945 yılı nüfusu gözönüne alınarak, 75.000 kişi projeksiyon nüfusu hedefine göre hazırlanmıştır (Kömürcüoğlu 1946).

Harita 1: 1922-1941 Döneminde Kentsel Formun Değişimi-Dönüşümü (Yenice 2005)

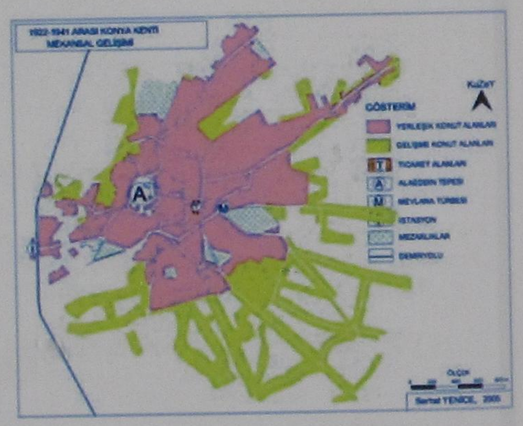

1946 imar plânı kararları irdelenirse; konut alanlarının tarihi kent merkezi çevresinde odaklandığı ve merkezden dışarıya uzanan ışınsal akslar boyunca radyal bir mekânsal gelişme gösterdiği görülmektedir (Harita 3).

İmar plânında konut alanları gelişme yönü olarak kentin batı bölgesinde yer alan istasyon alanı

seçilmiştir. Plânda, yaklaşık 534 ha konut alanında 140 kişi/ha yoğunluk önerilmiştir.

Sanayi alanları için kentin güney batısında 26.3 ha alan ayrılmıştır. Açık-yeşil alanlar için toplam 39.9 ha alan ayrılmıştır. Buna göre, kişi başına 5.32 m2 açık-yeşil alan düşmektedir. Kent merkezine iki askeri hastane ve bir adet şehir hastanesi önerilmiştir.

Tablo 1: Konya 1946 Nazım Plan Arazi Kulanım Dağılımı

Arazi Kullanım Biçimi	Alan (ha)	Kentsel Oran (%)
Konut Alanları	534	65,4
Ticaret Alanları	12,2	1,5
Sanayi Alanı	26,3	3,2
Yeşil Alanlar	39,9	4,9
Sosyal donatı alanları	50,5	6,2
Ulaşım ve Teknik Altyapı	119,9	14,7

Harita 2: 1946 Konya Nazım İmar Planı

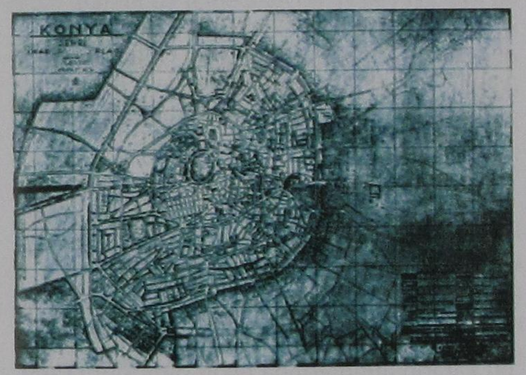

Ulaşım sistemi ile ilgili olarak, kentin kuzeybatısındaki Musalla Mezarlığı'nın kuzeyinden başlayarak, kuzeydoğuda yer alan konut alanlarını içine alarak, sanayi alanlarının kuzeyinden geçerek, istasyonun doğusunda sona eren bir çevre yolu plânlanmıştır.

Yine kentin kuzey ve güney uçlarını bağlayan bir de anayol (İstanbul Yolu) planlanmıştır. Günümüzde Meram Eski Yol olarak tarif edilen yol da kentin batısından başlayıp Mevlana'da sona ermektedir. Diğer önemli yollar ise Alaeddin Mevlana aksı ve Meram Yeni Yol olarak bilinen yollardır.

Ticaret alanlarının ise Alaeddin bulvarı üzerinde yoğunlaşacağı ve buna ilişkin olarak Alaeddin-Mevlana aksının ticaret bölgeleri olmasına yönelik plan karaları getirilmiştir (Harita3).

Harita 3: 1946 Konya Nazım Planı Genel Arazi Kullanım Kararlar (Orjinal 2005)

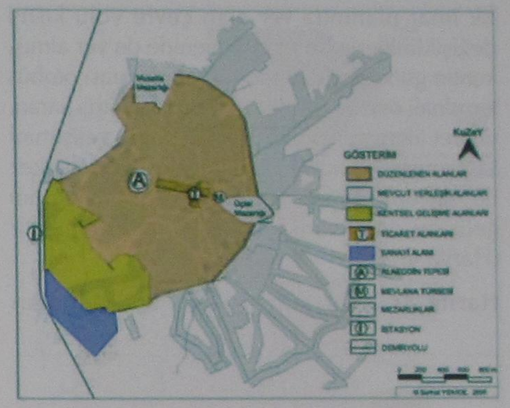

Ancak planda getirilen arazi kullanım ve ulaşım kararları, birkaçı dışında değişikliklere maruz kalmıştır.

İkinci Kentsel Plân Dönemi - 1954

Konya kentinin ikinci imar planı Ferzan ve Leyla Baydar tarafından yapılmıştır. Plan 20.12.1954 tarihinde onaylanarak uygulamaya girmiştir.

1950'li yıllar Konya kent nüfusunun en hızlı arttığı yıllardır. Kentte gelişen demografik hareketler konut talebini arttırmış ve 1946 yılında yapılmış planı yetersiz duruma getirmiştir. Bu sebepler yeni bir plan gereksinimi hissettirmiştir.

1954 planı, revizyon-ilave imar plan niteliğinde olup yaklaşık 912 ha kapsamaktadır. Önceki plan dönemi içerisinde kentin güneybatısında yer alan sanayi bölgesi, plan sınırı dışında tutulmuştur.

Tablo 2: Konya 1946 Nazım Plan Arazi Kulanım Dağılımı

Arazi Kullanım Biçimi	Alan (ha)	Kentsel Oran (%)
Konut Alanları	684	75
Ticaret Alanları	28,7	2,8
Sanayi Alanı	Plan sınırı dışında yer almıştır.	
Açık ve Yeşil Alanlar	33	3,6
Sosyal donatı alanları	41,3	4,5

Plana göre konut alanlarının gelişme yönleri kuzeybatı, batı ve güneybatı olarak öngörülmüştür. Planda kentteki ticaret ve iş alanları 1946 planındaki yerlerinden güneye ve batıya doğru kaydırılmıştır. Alaeddin Tepesine kadar uzanan bir ticaret bölgesi planlanmıştır. 1946 Planında kuzeybatıda planlanmış olan

konut alanları kısmen ticaret ve yönetim alanlarına dönüştürülmüştür.

İlk imar planında yer alan çevre yolu kısmi değişikliliklerle bu plan dönemde de yer almış, kentin güneydoğu kesimine şehirlerarası otobüs terminali önerisi getirilmiştir. Bu planlama kararı, ticaret alanı gelişimini güneye doğru gelişimini sağlamıştır. Bununla birlikte geleneksel merkez ile Alaeddin Tepesi arasında ticaret alanlarının gelişimi de devam ettirileceği tasarlanmıştır (Harita 4).

Harita 4: 1954 Konya Planı Ana Kararları

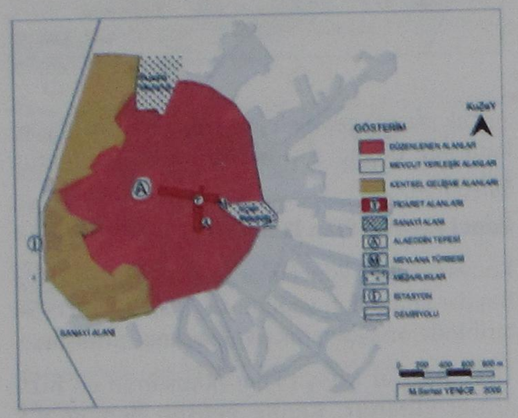

Üçüncü Kentsel Plân Dönemi -1966

Gerçekleşen ilk iki plan dönemi sonunda, kentsel gelişme yönü olarak batı bölgeleri seçilmesine karşın, 1941 ve 1964 hali hazır haritalarından da görüleceği üzere; daha çok güney ve güneydoğu kesimlerine doğru yayıldığı görülmektedir. Bu gelişme daha çok kent merkezinden dışarı doğru uzanan ışınsal yollar üzerinde dağınık bir gelişme biçiminde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar 1946 ve 1954 plan kararlarının kentsel gelişme ihtiyacına cevap veremediğini ve kentsel gelişme yönü olarak seçtikleri batı ve kuzeybatı gelişme yönleri kararlarında ve planın uygulama sürecinde başarı sağlayamadığını söylemek mümkündür (Harita 5).

Bununla birlikte 1960'lı yıllar ile birlikte yaşanan hızlı sanayileşme ve sanayileşmeye bağlı olarak kent nüfusu hızla artmaya devam etmesi; mevcut planı kent gelişimi için yetersiz bir hale getirmiştir.

Harita 5: Konya Kenti 1964 yılı Hal-i Hazır Durumu (Orijinal 2005)

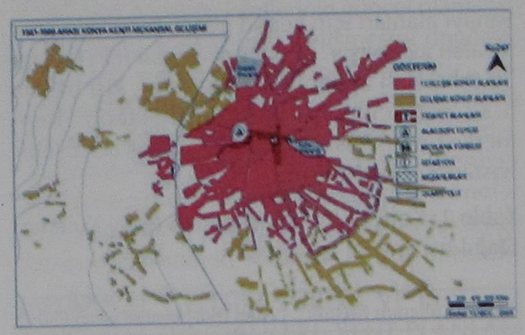

* Konya Kenti 1941 ve 1964 Yılı Hal-i Hazır Haritalarından Yararlanılarak Çizilmiştir.

Bu gelişmeler ışığında Konya Belediyesi Konya imar planının hazırlanması amacı ile İller Bankasını yetkili kılmıştır. Konya imar planı yapımı, 1964 yılında İller Bankasınca düzenlenen yarışma sonucu, yarışmayı kazanan H.Berksan ve Y.Taşçı'ya verilmiştir (Akçura 1982). Plan yarışmasının yapıldığı 1965 yılında Konya yaklaşık 150 bin nüfus ile Türkiye'nin 8. büyük kentiydi. Yarışma için hazırlanmış Konya İl Analitik Etütleri'nde geçmiş eğilimlere göre yapılan projeksiyon hesaplarında 1985 yılında nüfusunun 300 ile 350 bin arasında olacağı tahmin edilmiştir (Anonim 1964).

Projenin makroform basamağında benimsediği politika, kentin batı ve kuzeybatıya doğru geliştirilmesini desteklemektir. Kentin doğu kısmında yer alan aslım bataklığı, güney kesimlerinde verimli tarım arazilerinin varlığı, batı kesiminde ise elverişli olmayan topografya bu kararın alınmasında etkili olmuştur (Taşçı, Berksan 1967).

Harita 6: 1966 Konya Nazım Planı (Orjinal 2005)

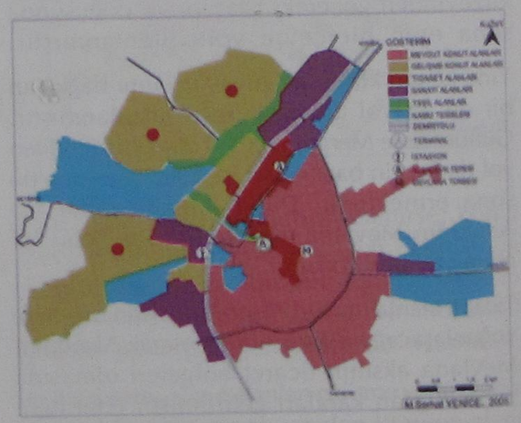

Tablo 3: 1966 Konya Nazım Planı Genel Arazi Kullanım Dağılımı

Arazi Kullanım Biçimi	Alan (ha)	Kentsel Oran (%)
Konut Alanları	1.867	78,5
Ticaret Alanları	49	2,1
Sanayi Alanı	111	4,7
Açık ve Yeşil Alanlar	173	7,3
Sosyal donatı alanları	175	7,4

Konut alanları planlama alanının yaklaşık %78'ini oluşturmaktadır. Konut gelişme bölgeleri için kentin daha çok batı ve kuzey batı kesimleri seçilmiştir. Geleneksel kent merkezinin ihtiyaca karşılık verememesi ve yoğunluğunun azaltılması amacıyla, eski kent merkezinin kuzeyinde yeni kent merkezi (günümüz büyükşehir belediyesi ve çevresi) planlanmıştır. Sanayi alanları kentin kuzey kesiminde İstanbul ve Ankara karayolları akslarında planlanmıştır. Kentin batı kesiminde üniversite, kültürpark ve büyük kamusal alanlar planlanmış, tarihi kent merkezi, Alaeddin Tepesi, Fuar alanını da içine alan bir yeşil/yaya aksı ile birlikte, eski ve yeni kent bölgelerini bütünleşmesini sağlayacak bir kentsel yapı kurgulanmıştır. Ancak uygulama sürecinde bu yapı değiştirilmiş, açık ve yeşil alan olarak planlanan bölgeler yoğun konut bölgelerine dönüştürülmüştür.

1970'li yıllar ile birlikte artan kent nüfusu yeni yerleşim alanları ihtiyacı oluşmuştur. Bununla birlikte mevcut sanayi alanları arsalarının gelişimini tamamlaması, yeni sanayi alanı gereksinimi ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine 1974'de yine kentin kuzey gelişme aksı üzerinde 4 nolu gecekondu bölgesi ve organize sanayi bölgesinin ikinci etabı gerçekleştirilmiştir (Taşçı, Berksan 1978).

Sonuç olarak 1966 planının temel amacı olan kenti kuzeybatıya doğru geliştirmek ilkesinin gerçekleştirilmesi için, kamu elindeki bütün olanaklar kullanılmıştır. Nalçacı caddesi gelişmesi ile merkezin bu yöne doğru sıçratılmasına çalışılmış, kuzeyde büyük toplu konut gelişmeleri sağlanmış, hızla gelişen sanayi ve küçük sanatlar, organize siteler biçiminde kuzeye yerleştirilmiş, ana yol ağı büyük ölçüde arazi kullanım kararlarına göre biçimlendirilmiştir. Demografik yapının ve sanayi üretim biçiminin gelişimi daha fazla hissedilmeye başlanmış ve kentsel mekanı biçimlendiren temel unsur olmuştur.

Harita 7: 1974 Konya İlave İmar Planı (Orjinal 2005)

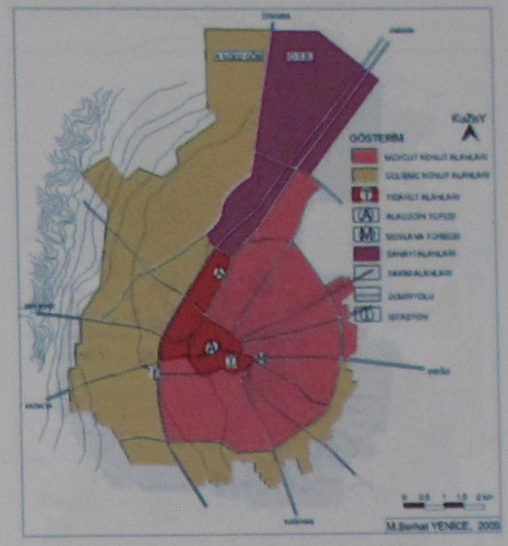

Dördüncü Kentsel Plân Dönemi - 1983

1974 yılında İstanbul yolu üzerinde 4 nolu gecekondu bölgesi (Cumhuriyet-Binkonut mh.) ve organize sanayi bölgesinin ikinci etabının tamamlanmasına karşın; kamu kurum alanlarının bu bölgede yer seçmesi, üniversitenin kentin kuzeyinde uzak bir noktada yerleşme kararı alması bölgede yeni çekim merkezleri oluşturmuştur. 1990 yılı için 700 bin nüfus tahmin edilirken 1980 yılında 550 bin nüfus kesiminin gerçekleşmiş olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte kentin güney kısımlarında gelişmeyi sınırlayan tutum kaçak yapıları arttırmış, bu yöndeki gelişim için baskıları arttırıldığı gözlemlenmiştir (TAŞÇI 1983).

Bu gereksinimlerle yeni bir plan -Konya Çevre Düzeni Planı- gerçekleştirilmiştir. Projeksiyon nüfusu 1.300.000 kişi ve planlama alanı ise yaklaşık 128.600 ha kapsamaktadır. Plan, bir önceki Konya Nazım Planı müelliflerinden olan Yavuz Taşçı tarafından yapılmış ve 1983 yılında onanarak yürürlüğe girmiştir.

Harita 8: 1983 Plan Dönemi Konya Kent Formu (Orjinal 2005)

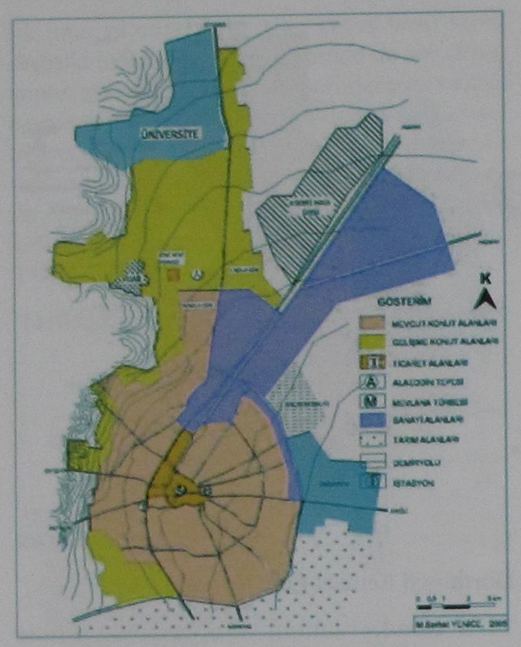

1983 planının makroform basamağında benimsediği politika; bir önceki plan döneminde de yer alan kentin kuzey kesimine doğru geliştirilmesi olmuştur. Kararın alınmasında, kentin güneyinde yer alan tarım topraklarının korunma kaygısı, doğusunda yerleşmeye uygun olmayan zemin ve toprak yapısı ve batısında da eğimli bölgelerden dolayı yerleşmeye müsait olmaması etken olmuştur. Bununla birlikte kentin kuzey kesiminde yer seç(tiril)en üniversite alanı da, kentsel gelişme eğilimini arttırmıştır (Harita 8).

Konut alanları için 8.506 ha alan ayrılmıştır. Gelişme konut bölgelerinin büyük bir kısmı kentin kuzey bölgesinde, İstanbul yolu paralelinde yer almıştır. Ticaret alanları için 491 ha alan ayrılmıştır. Kentin kuzeyinde yer alan "yeni kent merkezi"; tek merkezli gelişmiş olan kentin çok merkezli bir yapıya ulaştırılma hedefi olduğunu ortaya koymaktadır. Sanayi alanları için ise kentin kuzey-doğusunda Ankara ve Aksaray yolları üzerinde yer alacağı planlanmıştır.

Tablo 4: 1983 Konya Çevre Düzeni Planı Genel Arazi Kullanım Dağılımı

Arazi Kullanım Biçimi	Alan (ha)	Kentsel Oran (%)
Konut Alanları	8.506	66,2
Ticaret Alanları	491	3,8
Sanayi Alanı	1.451	11,3
Açık ve Yeşil Alanlar	910	7,1
Sosyal donatı alanları	719	5,6

Ancak bu dönem içerisinde üniversite ve yapımı devam eden bölge hastanesinin kentten çok uzak bir noktada yer seçmesi, bu aks üzerinde birbirinden kopuk yerleşim alanlarını ortaya çıkarmış, bu durum amaçlananın tam tersine ulaşım ve altyapı servislerinin ekonomik olmayan kullanımlarını beraberinde getiren, birçok tarım alanının da atıl bir durumda kalmasına sebep olan bir kent yapısına ulaşmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte etkileri günümüzde de devam eden ulaşım süresini ve ulaşımda kullanılan enerji miktarı kullanımını da arttırmıştır.

Beşinci Kentsel Plân Dönemi - 1999

Kentleşme hareketleri ve artan nüfus ile birlikte ileri düzeyde bir kent uygarlığı için gerekli tesis ve sistemleri kurmak ve metropoliten kent düzeyine ulaşma isteği büyükşehir altı modelini yansıtan 1983 planını aşmış ve yeni bir plan gereksinimini zorunlu kılmıştır. Bu amaçla yeni bir plan çalışması gerçekleştirilmiştir. Planda, 2020 yılı projeksiyon nüfusu 1.805.000 olarak tahmin edilmiştir. Plan alanı yaklaşık 29000 ha kapsamaktadır (TAŞÇI 1999).

Beşinci kentsel plan döneminde kentin en önemli gelişme yönleri kuzey koridoru (Üniversite Karşısı), Tömek yerleşmesi (Teknopol), Ortakonak, Ereğli yolu koridoru, Karaman yolu koridorudur. Genel olarak kuzey ve kuzeydoğudaki gelişme bölgelerinde yüksek yoğunluklu, güney kesimlerindeki gelişmeler düşük yoğunluklu yerleşim alanlarının olmasına karar verilmiştir. Kampüs yerleşmesi ve Tömek teknopolü kentin en büyük nüfus yoğunluğuna sahip olması ve 2020 kentinin en büyük alt merkezleri olacağı hedeflenmiştir.

Ayrıca bu plan döneminde çok merkezli kent yapısının avantajlarından yararlanmak amacı ile çekirdek merkez,yan merkez, büyük alt merkez, küçük alt merkez ve semt merkezlerinden meydana gelen bit merkezler hiyerarşisi kurgulanmıştır. Bu kapsamda

Kampüs, Tömek ve Kuzey gelişme merkezlerinde olmak üzere üç büyük alt merkez oluşturulması hedeflenmiştir.

2020 planında ileri teknoloji ile üretim faaliyetlerinin hakim olduğu konut alanları, hizmet alanlar, servis ağları ile entegre bir biçimde planlanmış ve Konya sanayisi için bir sıçrama yaparak gelişimini sağlayacak teknopol ve serbest bölge oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu sayede sanayi toplumundan sanayi sonrası toplum modeline geçişi sağlayacak Teknopol alanı için Tömek alt merkezi seçilmiş ve teknopol projesi ile bütünleşecek bir teknik üniversite yapılmasına karar verilmiştir. Teknopol serbest bölge, depolama alanları, iki yeni OSB ve konut alanlarını içermektedir.

Bununla birlikte kentin uluslararası sermayenin ortak olduğu yatırımların gelişimine zemin hazırlama üzere uluslararası havaalanı yapımına karar verilmiştir.

Tablo 5: 1999 Konya Nazım Planı Genel Arazi Kullanım Dağılımı

Arazi Kullanım Biçimi	Alan (ha)	Kentsel Oran (%)
Konut Alanları	16.610	57,3
Ticaret Alanları	1.394	4,8
Sanayi Alanı	2.116	7,3
Açık ve Yeşil Alanlar	3.360	11,6
Sosyal donatı alanları	2.573	12,3

1999 Plan dönemi ile kentin artık çok merkezli bir yapıya geçeceği, bununla birlikte kente ilişkin sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ve bilgi toplumunun gerektirdiği arazi kullanım biçimleri kent formunu şekillendirdiği görülmektedir.

Kentin gelişme alanları, oluşturulacak yeni alt merkezler çevresinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Kentin gelişme alanları özellikle kentin kuzeydoğusunda yer alan teknopol alanı olarak belirlenmiş bölgede ve kentin kuzey kesiminde yer alan üniversite alanı karşısında çözümlenmiştir. Bununla birlikte kentin güney kesimlerinde düşük yoğunluklu kentsel gelişme alanlarının varlığı devam ettirilme kararı devam ettirilmiştir.

Ancak uygulama sürecinde farklı yerel belediyeler tarafından birbirinden bağımsız yapılan alt ölçekli planlama çalışmalarında; yoğunluk, dönüşüm/yenileme, kamusal yatırım gibi plan bütünlüğünü etkileyen kararlar ile plan bütünlüğünü zedelenmektedir.

Harita 9: 1999 Konya Nazım Planı Genel Arazi Kullanım Kararları (Orjinal 2005)

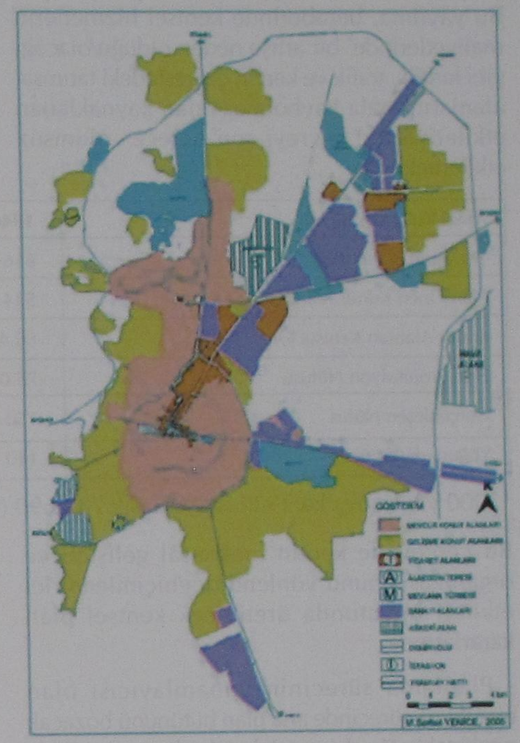

*Konya 2020 nazım plandan yararlanılarak yeniden çizilmiştir.

5. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Yapılan araştırma sonucunda; kent plânlarının Konya kenti mekânsal gelişim sürecinde etkin olduğu anlaşılmaktadır. Üretilen kentsel plan kararlarının şekillenmesinde sosyal, ekonomik, teknolojik ve doğal çevre koşullarına dek uzanan bir dizi değişken etkili olmuştur.

Tarihi kent merkezi çevresinde gelişen ve güneye doğru gelişme eğilimi içerisinde bulunan kent; kentsel planlama çalışmalarının makroform, işlev alanları yer seçimi, ulaşım sistemi, yerleşme büyüklüğü ve nüfus yoğunluğu dağılımı karaları ile önce batıya daha sonra kuzeye doğru geliştirilmiştir. Plan hedefleri ve günümüz kent formu karşılaştırıldığında planların büyük bir oranla başarı sağladığı söylenebilir.

Ancak plan uygulama sürecinde, bazı kamusal yatırım ve kentsel dönüşüm kararlarının yerel ölçeklerde ele alınması, ana plan bütünlüğünün bozulmasına, hedeflenen kentsel formun dışına çıkılmasına neden olmaktadır.

Bununla birlikte kentsel nüfus tahminlerinin yüksek tutulması, düşük yoğunluklu yeni yerleşme alanlarının oluşturulmasına yönelik plan kararları; kentsel yayılmayı teşvik etmiştir. Bu yayılma, beraberinde kentsel hizmetlerin maliyetlerinde bir artışa neden olduğu/olacağı gibi kirlilik, trafik ve kentin çevresindeki tarımsal alanların hızla kaybolmasından kaynaklanan etkileriyle de çevreyi son derece olumsuz etkilemektedir.

Arazi Kullanım Biçimi	1946 Plânı	1966 Plânı	1983 Plânı	1999 Plânı
Yerleşme Büyüklüğü (ha)	816	2.378	12,850	29.052
Plan Öneri Konut Alanları (ha)	534	1.867	8.506	16.610
Konut Alanları Kentsel Oranı (%)	65,4	78,5	66,2	57,3
Plân Projeksiyon Nüfusu	75.000	350.000	1.300.000	1.800.000
Gerçekleşen Nüfus	150.000	550.000	700.000	*
Yoğunluk (kişi/ha)	140	190	153	105

*2000 yılı Konya kent nüfusu yaklaşık 742.690 (DİE 2000 Genel Nüfus Sayım Sonuçları)

Bu çerçevede kentin mekansal gelişimi ve organizasyonunu yönlendirici/biçimlendirici etkileri boyutunda üretilecek kentsel plân kararlarında;

- Planlama sürecinin tamamlayıcısı olan uygulama sürecinde ana plân bütününü bozacak nitelikteki plân dışı müdahalelerden ve özellikle kamusal yatırım kararlarının plân kararlarına aykırı yer seçimlerinden kaçınılmalı,

- Geleceğe ilişkin nüfus tahmini yapılırken nüfus artış hızı ve kentleşme hızının geçen yüzyıla göre azaldığı göz önüne alınmalı, gerekenden daha fazla nüfus için kentsel alan oluşturulmasının önüne geçilmeli;

- Yeni yerleşik alanların iskana açılması yerine, eskiyen kent bölgeleri yeniden canlandırılarak kentsel alana kazandırılmalıdır. Bu sayede altyapısı hazır alanların yeniden kullanımı ile düzenleme maliyeti azalacağı gibi, kırsal alanın da kentsel alana dönüşme riski azalmalı;

- Ana merkez ve buna bağlı alt merkezlerle birlikte farklı arazi kullanım tiplerini ve yüksek yoğunluklu gelişme bölgelerini de içerisinde barındıran bir merkezler kademesi oluşturularak, yolculuk mesafeleri azaltılmalı, yaya ve bisiklet gibi çevreci ulaşım biçimleri ile yerel hizmetlere erişebilme olanağı arttırılmalı, daha az otomobil bağımlılığı teşvik edilmelidir. Bu sayede toprak, su, enerji gibi doğal kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılması ve gelecek nesillere aktarılması sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

AKÇURA, Tuğrul, 1982, "İmar Kurumu Konusunda Gözlemler", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları*, Ankara.

ALKAN, A., DÜLGERLER, O.,N., KULU, H, 1985, "Bir Türk-İslam Şehri Olarak Konya", *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı*, İstanbul.

ANONİM, 1964, Konya İli Analitik Etüdleri, Ankara.

AYDEMİR, Ş., AYDEMİR, S., BEYAZLI, D., ÖKTEN, N., ÖKSÜZ, A., SANCAR, C., ÖZYABA, M., TÜRK, Y., 2004, "Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı", *Akademi*, Trabzon.

BAYDAR, Ferzan, BAYDAR, Leyla, 1954, *Konya İmar Planlı İzah Raporu*, Ankara

CHADWICK, G. 1987, *Models of Urban and Regional System in Developing Countries*, Pergamon Press, Oxford.

DURUKAN, 2001, "Selçuklular Öncesinde Konya", *Gez Dünyayı Gör Konya'yı*, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul.

GÜNAY, B.,1997, "Kentsel Tasarım Kültürü Ve Yaratıcılığın Sınırları", *Planlama*, 97/2, sayı:6, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayınları, Ankara.

HALL, P., 1975, "Urban & Regional Planning", *Penguin*, Harmondsworth.

KÖMÜRCÜOĞLU, Asım, 1946, *Konya İmar Planlı İzah Raporu*, Ankara.

KÖMÜRCÜOĞLU, Asım, 1947, "Konya İmar Planlarının Son İzah Raporu Hülasası", *Arkitekt Dergisi*, Sayı 1-2, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

ÖNDER, M., 1971, *Mevlana Şehri Konya*, Konya Turizm Derneği Yayını, Ankara.

TAŞÇI, Yavuz, BERKSAN, Haluk,1967, "Konya İmar Müsabakası İzah Notu", Ankara.

TAŞÇI, Yavuz, BERKSAN, Haluk, 1978, *Konya Sanayi Bölgesi 2.Kısım İmar Planı Raporu*, Ankara.

TAŞÇI, Yavuz, BERKSAN, Haluk, 1978, *Konya 1/5000 ve 1/1000 Ölçekli İmar Planı İzah Raporu*, Ankara.

TAŞÇI, Yavuz, 1983, *Konya 2000 Çevre Düzeni Planı Açıklama Raporu*, Taşçı Mimarlık/Planlama Atölyesi, Kısım 1-2, Ankara.

TAŞÇI, Yavuz, 1998, *Konplan 2020 Sosyo-ekonomik Araştırma Raporu*, Ankara.

TAŞÇI, Yavuz, 1999, *Konya 2020 Nazım Planı Revizyonu Açıklama Raporu*, Taşçı Mimarlık/Planlama Atölyesi, Ankara.

TEKELİ, İ., 1980, "Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri", *Türkiye'de İmar Planlaması*, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Basım İşbirliği, Ankara.

YENİCE, M. S., 2005, *Kentsel Planlama Sürecinde Konya Kent Formunun Gelişimi Üzerine Bir Araştırma*, S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

VAKFİYELERE GÖRE SELÇUKLU KENTİNDE TİCARET MEKÂNLARININ ÖRGÜTLENME DÜZENİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA "KONYA ÖRNEĞİ"

Koray ÖZCAN*

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin, ekonomik etkinlik ya da aktivite merkezleri olarak ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni ve mekânsal dizilişi üzerine, Konya kenti örneklem alanı boyutunda kestirimler yapılmasıdır.

Araştırma, Selçuklu döneminde Konya kentinde gerçekleştirilen anıtsal-kamusal hizmet yapılarına ilişkin vakfiye kayıtlarında yer alan mekânsal bilgilerin, ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni, mekânsal dizilişi açısından irdelenmesi ve elde edilen bulguların plân, şema ve tablolar üzerine aktarılmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Selçuklu kenti, Konya, ticaret mekânları, mekânsal örgütlenme, mekânsal diziliş.*

A STUDY ON THE ORGANIZATION FORM OF THE COMMERCIAL SPACES IN SELJUK TOWN ACCORDING TO THE WAQFIYYES "IN THE CASE OF KONYA"

ABSTRACT

The aim of this study is to estimate on the form of spatial organization and syntax of commercial spaces as the centers of economical activity in Anatolian towns during Seljuk period, in the case of Konya.

The methodology of this study is based on examining of the spatial data in the waqfiyye records concerning the monumental-public service buildings in Konya during Seljuk period built by Seljuk Emirs in terms the spatial organization and syntax of commercial space and transferring those data on to the plans, scheme and tables.

Key words: *Seljuk town, Konya, commercial spaces, spatial organization, spatial syntax.*

* Dr., Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Plânlama Bölümü

1. GİRİŞ

"Selçuklu kentleşmesi" olarak tanımlanabilecek Anadolu'nun ilk Türk-İslâm yerleşim ve kolonizasyon sürecinde Anadolu coğrafyasında Bizans yerleşim mirası ile Orta Asya-Türk ve İran Türk-İslâm yerleşik yaşam kültürünün sentezi olarak yeni bir kent medeniyeti örgütlenmiştir. Bu örgütlenmenin mekânsal dinamikleri; Türk-İslâm kent yaşamının temel mekânsal gereksinimi olarak sosyal-kültürel ve siyasal merkez işlevindeki ulu cami ile hiyerarşik bir düzen içinde, farklı tüccar ve zanâatkar gruplarının kendilerine ayrılmış mekânlarda faaliyet gösterdiği ekonomik etkinlik merkezleri işlevindeki çarşı ve pazarlar olarak tanımlanabilir.

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu döneminde Türk-İslâm yerleşim gelenekleri etkisinde mekânsal kurgusu yeniden biçimlendirilen Anadolu kentlerinin, ekonomik etkinlik ya da aktivitelerinin gerekleştirildiği ticaret mekânlarının, kentsel yerleşme alanı içinde mekânsal örgütlenme düzeni ve mekânsal dizilişinin, Konya kenti örneklem alanı boyutunda kestirilmesidir. Bu kestirimlerin, Selçuklu dönemi kentsel mekânsal organizasyonlarını biçimlendiren yapıların örgütlenmesinde etkin olan unsurların tanımlamasına yönelik araştırmalara yöntem kurgusu açısından katkı koyacağı düşünülmektedir.

Araştırmada "ticaret mekânları kavramı" ile anlatılmak istenen; Selçuklu dönemi Anadolu-Türk kentlerinin mekânsal unsurlarından biri olarak ekonomik etkinlik ya da aktivitelerin gerçekleştirildiği çarşı-pazar alanları içinde ya da dışında konumlan(dırıl)an ve vakfiye kayıtlarında, "dükkân" veya "han" ya da "imalâthâne" olarak tanımlanan ticarethâne-imalâthâne işlevine ayrılmış birimleridir.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

Araştırmanın materyalini, Selçuklu egemenlik döneminde siyasal-yönetsel merkez işlevindeki Konya kentinde Selçuklu dönemine tarihlenen anıtsal-kamusal hizmet yapılarına ilişkin beş vakfiye oluşturmaktadır:

I. Selçuklu emirlerinden Şemseddin Altun Aba tarafından yaptırılan ve Selçuklu döneminde Anadolu'da ilk anıtsal-kamusal hizmet yapısı işlevindeki 1202 yılına tarihlenen Altun Aba Medrese ve Kervansaray vakfiyeleri[1],

II. Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus kızı Fatma Hatun ya da Devlet Hatun tarafından yaptırılan Hatuniye Mescidi'ne ilişkin 1213 ve 1224 tarihli iki vakfiye[2],

III. Selçuklu emirlerinden Kemâleddin Oğul Bey tarafından 1248 yılında yaptırılan Hızır İlyas Zaviyesi'ne ilişkin vakfiye[3],

IV. Selçuklu emirlerinden Celâleddin Karatay tarafından 1251 yılında yaptırılan Karatay Medresesi ile kardeşi Kemâleddin Rûmtaş tarafından 1246 yılında yaptırılan Mescid ve Zaviye'ye ilişkin vakfiyeler[4],

V. Selçuklu dönemi vezirlerinden Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından 1264 yılında yaptırılan Konya İmareti vakfiyesidir[5].

Araştırma, Selçuklu dönemine tarihlenen anıtsal-kamusal hizmet kurumları işlevindeki yapılara ilişkin vakfiye kayıtlarının, ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni ve mekânsal dizilişi açısından irdelenmesi ve elde edilen bulguların plân, şema ve tablolar üzerine aktarılmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde alınmıştır.

Burada şu hatırlatma yerinde olur: Araştırmanın yöntem kurgusu içinde ulaşılan sonuçlarla, Anadolu coğrafyasında farklı mekânsal ve işlevsel dinamikler eşliğinde örgütlenen Selçuklu kentlerinin, ticaret mekânlarının örgütlenme biçimi ve mekânsal kurgusuna dönük genel bir modelin tanımlanabilmesi, ancak diğer kentlerdeki vakfiye kayıtlarının irdelenmesi ve karşılaştırmalı değerlendirilmesi ile mümkün olabilecektir. Nitekim Selçuklu dönemine ilişkin vakfiye kayıtlarının sınırlı sayıda olduğu gözönüne alınırsa, bu araştırmanın Selçuklu kentlerindeki ticaret mekânlarına ilişkin bir ön değerlendirme olarak, gelecekteki çalışmalara yöntem kurgusu açısından katkı koyacağı düşünülmektedir.

3. BULGULAR

Mekânsal Örgütlenme Düzeni

Selçuklu dönemi vakfiye kayıtlarında; Eski Çarşı, Yeni Çarşı (İplikçiler Çarşısı ya da Bazâar-ı Rîşte), Altun Aba Çarşısı, Uzun Çarşı, Garipler veya Gurebâ Çarşısı, Haffâflar (Kunduracılar) Çarşısı, Kassâblar (Kasaplar) Çarşısı, Argaççılar Çarşısı, Cami Çarşısı, Allâme Çarşısı, Debbağlar yeri (Debbâğlar Çarşısı), Pazar-ı Suzen-gerân (İğneciler Pazarı), Odun Pazarı ve Buğday Pazarı gibi çarşı ve pazar adlarının varlığından, ticaret mekânlarının belirli mal veya ürün ya da hizmet alım-satımında uzmanlaşmış çarşı ve pazarlar

biçiminde örgütlendiği anlaşılmaktadır.

Selçuklu döneminde ticaret mekânlarının çarşı ve pazarlar içinde ya da dışında sıra dükkânlar ya da hanlar içinde örgütlendiği söylenebilir. Selçuklu dönemi vakfiye kayıtları çarşı ve pazarların mekânsal örgütlenmesi açısından irdelenirse; "..Yeni Çarşı'da Külâhdûzlar (Külâhcılar) sırasında dükkânlar.." ve "..Eski Çarşı'da Mescidler sırasında dükkânlar.." gibi kayıtlar, ticaret mekânlarının mal-ürün kompozisyonları farklılık ya da benzerliklerine göre çarşı ve pazarlar içinde "sıra" olarak tanımlanan "sokak düzeni" boyutunda mekânsal uzmanlaşma/örgütlenme gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bu noktada, "..Bakırcı Yusuf Mahallesi'nde iki dükkân.." ve "..Aksaray Kapısı Mahallesi'nde ... birbirine bitişik iki dükkân.." gibi vakfiye kayıtları, ticaret mekânlarının çarşı ve pazarlar dışında, konut alanları işlevindeki "mahalle üniteleri" düzeyinde de örgütlendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Selçuklu döneminde Konya kentinde ticaret faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir başka mekân ise çarşı ve pazarlar ya da konut alanları niteliğindeki mahalle üniteleri içinde konumlan(dırıl)an, genellikle iki katlı yapılaşma düzeninde örgütlenen ve oda ya da mesken olarak tanımlanan birimlerden oluşan tüccar hanlarıdır. Nitekim vakfiyelerde;"..Attâr Armağanşah Mahallesi'nde Ermen Han.." ve "..Meydanî Mahallesi'nde Debbâğların Hanı.." ya da "..Eski Çarşı'da Demre (?) Hatun ve Bedreddin Yalman Hanları.." gibi kayıtlar, ticaret faaliyetlerinin çarşı ve pazarlar içinde ya da dışında tüccar hanları işlevindeki mekânlarda da örgütlendiğini ortaya koymaktadır.

Selçuklu dönemi ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni, kentsel yerleşim alanındaki yer seçimi ya da konumlanma tercihleri açısından değerlendirilirse; tüm Ortaçağ İslâm kentlerinde olduğu gibi[6], ticaret mekânlarının yer seçiminde İslâm odaklı kentsel yaşam düzeninin mekânsal yansıması olarak sosyal-kültürel merkez ya da toplanma-dağılma merkezleri işlevindeki ulucami ya da mescid veya medrese gibi dinsel kurumların etkin olduğu söylenebilir.

Vakfiye metinleri irdelenirse; "..Altun Aba Medresesi yakınında Altun Aba adıyla mârûf çarşı.." veya"..Debbağlar Mescidi'ne bitişik iki dükkân.." ya da "..Camiî Şerif hizasında kâin, altlarındaki bodrumla beraber üç dükkân.." gibi kayıtlar ile vakfiyelerde Camî-i Şerif'e atfedildiği anlaşılan Cami Çarşısı'nın varlığı veya Yeni Çarşı'nın İplikçi Mescidi'ne atfen İplik Pazarı olarak adlandırıldığına ilişkin kayıtlar, ticaret mekânlarının yer seçimi tercihlerinde dinsel yapı ve kurumların etkinliğine işaret etmektedir.

Selçuklu döneminde ticaret mekânlarının yer seçimi tercihleri açısından mekânsal örgütlenmesinde bir başka etken ise, hemen tüm sanayi öncesi ya da Ortaçağ kentlerinde gözlemlendiği gibi[7], askeri-stratejik işlevinin ötesinde, surlarla çevrili kentlere mal, insan ve hizmet akışının da giriş-çıkış noktaları işlevindeki kent kapılarıdır.

Vakfiye kayıtlarında; "..Sultan kapısında beş dükkân..", "..Sultan kapısı yolunda Odun Pazarı..", "..Aksaray kapısında iki dükkân.." ve"..Kassâb-hâne Kapısı'nda Kassâblar (Kasaplar) sırası, Haffâflar (Kunduracılar) sırasında dükkânlar.." gibi ifadeler, ticaret mekânlarının örgütlenmesinde yer seçimi tercihleri açısından kent kapılarının da dinsel kurumlar kadar etkin olduğunu ortaya koymaktadır.

Mekânsal Diziliş ve Tipolojiler

Selçuklu dönemi vakfiye kayıtları, ticaret mekânlarının mekânsal dizilişi ve tipolojileri açısından irdelenirse; çarşı ya da pazarlar içinde ya da dışında, genellikle sıra dükkânlar ya da tek kitle halinde yapılandırılan hanlar içinde örgütlendiği söylenebilir.

Bu noktada, "dükkân" dizilişleri üzerine bir değerlendirme yapılırsa; "..altı ile beraber üst katta iki oda ve iki dükkân.." ya da "..alt katları bodrum üç dükkân.." veya "..birbirine bitişik alt katları bodrum olan dört dükkân.." gibi ifadelerden, "dükkân" olarak tanımlanan ticaret mekânlarını oluşturan birimlerin tek katlı yapılaşma düzeninde bitişik sıra dükkânlar, iki katlı yapılaşma düzeninde ise "bodrum+dükkân" veya "dükkân+hücre" ya da "dükkân+oda" biçiminde diziliş gösterdiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan, kitlesel yapılar olarak han tipolojileri irdelenirse; "..fevkânî ve tahtânî on odadan oluşan Ermen Han.." ve "..fevkânî ve tahtânî on sekiz odalı Debbâğların Hanı.." gibi vakfiye kayıtlarından, han tipolojilerinin genellikle iki katlı yapılaşma düzeninde oda veya mesken olarak tanımlanan birimlerden oluştuğu söylenebilir.

Vakfiye kayıtlarında; "..Hoca Hasan-ı Sultanî

Hanına bitişik altı dükkân..", "..Kuzu Han ve buna bitişik on dükkân ve öte yandan bitişik sekiz dükkân ile bu sekiz dükkânın karşısında dokuz dükkân..", "..birbirine bitişik sofa ve arsa ve altı ile beraber üst katta iki oda ve iki dükkân..", "..medrese yanında hücresi ile beş dükkân..", "..Eski Çarşı'da şimdi sabunhâne, dört ev ve altı dükkân.." ve "..Haffâflar Çarşısı'nda furun.." gibi ifadeler, ticaret birimlerinin sofa ya da hücre veya oda olarak tanımlanan konut işlevindeki birimler, cami veya medrese gibi sosyal-kültürel hizmet kurumları işlevindeki yapılar, tüccarların faaliyet gösterdiği tüccar hanları ve sabunhâne ya da furun (fırın) gibi zanâat ya da imalât mekânları ile kombinasyon/gruplaşma oluşturduğunu düşündürmektedir.

4. SONUÇ

Selçuklu kentlerinde ticaret mekânlarının örgütlenme biçimi ve mekânsal kurgusunu Konya kenti örneğinde sınırlı sayıda vakfiye kayıtlarına dayalı olarak tanımlamayı hedefleyen bu araştırma sonunda bir dizi sonuçlara ulaşılması mümkün olabilmiştir:

I. Selçuklu döneminde Konya kenti ticaret mekânlarını oluşturan; on dört çarşı ya da pazar, Altun Aba Vakfiyesi'nde seksen üç, Celâleddin Karatay'ın Medrese ve kardeşi Kemâleddin Rûmtaş'ın Mescid ve Zaviye vakfiyelerinde on iki, Sahip Ata İmaret Vakfiyesi'nde on sekiz, Kemâleddin Oğul Bey Vakfiyesi'nde dokuz, Keykâvus kızı Fatma Hatun Vakfiyesi'nde on iki olmak üzere -en az- yüz otuz dört "dükkân" ile bir furun (ekmek fırını), bir sabunhâne (sabun imalâthânesi), bir debbâğhâne (deri imalâthânesi), bir kârhâne (çömlekçiler kârhânesi), bir salhâne, bir kassâbhâne, bir cendere (ezme yeri) olmak üzere yedi farklı imalâthânenin varlığı belirlenmiştir.

II. Ticaret faaliyetlerinin yer seçimi ya da konumlanma tercihleri açısından mekânsal örgütlenmesinde etkin olan unsurlar, hemen tüm sanayi öncesi ve Ortaçağ İslâm kentlerine benzer olarak, kentsel sosyal-kültürel ve ekonomik yaşamın odak merkezi olarak ulu cami ile kente mal-ürün ya da hizmetlerin giriş-çıkış noktaları işlevindeki kent kapıları olduğu anlaşılmaktadır.

III. Ticaret mekânlarının çarşı ve pazarlar içinde "sıra" olarak tanımlanan sokak düzeninde, genellikle tek katlı sıra dükkânlar ya da tek yapı olarak iki katlı yapılaşma düzeninde oda veya meskenlerden oluşan hanlar içinde aynı zanâat ya da ticaret faaliyeti ile uğraşan tüccar gruplarının bir araya gelmesi ya da gruplaşması biçiminde örgütlendiği ve gerek dükkân gerekse han tipolojisinde örgütlenen ticaret mekânlarının, çarşı ve pazarlar dışında, konut alanları niteliğindeki mahalle üniteleri içinde de konumlandığı belirlenmiştir.

IV. Ticaret mekânlarını oluşturan "dükkân" ya da "han" olarak tanımlanan birimler, sofa ya da hücre gibi konut işlevindeki birimler, medrese veya mescid gibi sosyal-kültürel hizmet kurumları işlevindeki yapılar ve imalât mekânları ile kompozisyon/gruplaşma oluşturmaktadır.

V. Ticaret mekânlarında yapılaşma düzeni; bitişik ya da sıra yapı düzenine örgütlenen "dükkân" gruplarından ya da iki katı yapı düzeninde örgütlenen ve oda ya da mesken olarak tanımlanan han yapılarından oluşmaktadır. Dükkan tipolojisindeki ticaret birimlerinde yaygın yükseklik tek kattır. İki katlı ticaret birimlerinde zemin kullanımları her zaman ticaret işlevinde olup üst katlar oda ya hücre olarak tanımlanan konut, alt katlar ise bodrum olarak tanımlanan depolama işlevine ayrılmıştır.

Tablo 1 Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Kentinde Çarşı ve Pazarlar

Çarşı ve Pazarlar	Vakfiye
Yeni Çarşı (Sûk-i Cedîd)	Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi
Eski Çarşı (Sûk-i Atîk)	Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi
Allâme Çarşısı	Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi
Altun Aba Çarşısı	
Debbâğlar Yeri (Debbâğlar Çarşısı)	
Uzun Çarşı	Fatma Hatun'un 1213 ve 1224 tarihli Mescid Vakfiyesi
Argaççılar Çarşısı	
Buğday Pazarı	Celâleddin Karatay'ın 1251 tarihli Medrese Vakfiyesi
Pazar-ı Suzen-gerân	
Garipler veya Gurebâ Çarşısı	Kemâleddin Rûmtaş'ın 1246 tarihli Mescid-Zaviye Vakfiyesi
Haffâflar (Kunduracılar) Çarşısı	
Kassâblar (Kasaplar) Çarşısı	
Cami Çarşısı	Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi
Odun Pazarı	

Tablo 2 Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Çarşılarında Sıra/Sokak

Sıra ya da Sokaklar	Vakfiye
Yeni Çarşı'da Külâhdûzlar (Külâhçılar) sırası	Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi
Eski Çarşı'da Mescidler sırası	
Kassâbhâne veya Salhâne Kapısı'nda Kassâblar sırası	Kemâleddin Rûmtaş'ın 1246 tarihli Mescid-Zaviye Vakfiyesi
Kassâbhâne veya Salhâne Kapısı'nda Kunduracılar sırası	

Tablo 3 Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Kentinde İmalâthâneler

İmalâthâneler	Vakfiye
Kârhâne	Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi
Sabunhâne	
Cendere	
Kassâbhâne	Kemâleddin Rûmtaş'ın 1246 tarihli Mescid ve Zaviye Vakfiyesi
Furun (Fırın)	
Salhâne	

Tablo 4 Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Kentinde Tüccar Hanları

Karatay (?) Hanı	Celâleddin Karatay'ın 1251 tarihli Medrese Vakfiyesi
Ermen Han	Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi
Hoca Hasan-ı Sultânî Hanı	Kemâleddin Oğul Bey'in 1248 tarihli Zaviye Vakfiyesi
Debbağlar Hanı	Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi
Kuzu Han (?) ya da Altun Aba Hanı	
Demre ya da Zümrüt Hatun Hanı	
Bedreddin Yalman Hanı	
Tebrizli tacir Hoca Bahtiyar Hanı	

Tablo 4 Vakfiye Kayıtlarının Ticaret Mekânları ile İlgili Bölümlerinden Örnekler
Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Konya İmareti'ne ilişkin 1264 tarihli vakfiyesi
Konya'da, Sultan Kapısı yolunda Odun Pazarı.
Birbirine bitişik altları bodrum olan dört dükkân.
Konya dışında, Aksaray Kapısı Mahallesi adı ile bilinen mahallede kâin, bir sofa ve arsa ve altı ile beraber fevkânî iki oda ve iki dükkân.
Attâr Armağanşah Mahallesi'nde kâin, fevkânî ve tahtânî on odadan oluşan Ermenhâne (Ermen Han).
Yeni Çarşı'da Külâhçılar sırasında, üçü birbirine bitişik beş dükkân.
Eski Çarşı'da Mescidler sırasında, birbirine bitişik üç dükkân.
Camiî Şerif hizasında kâin, altlarındaki bodrumla beraber üç dükkân.
Konya'da Cami Çarşısı'nda kâin, dükkân.
Kemâleddin Rûmtaş'ın Mescid ve Zaviyesi'ne ilişkin 1246 tarihli vakfiyesi
Konya'nın dış kısmında, Garipler (Gurebâ) Çarşısı'nda hudutları Lusunk (?) veresesi mülküne, Halul bin Barsauma (?) varisleri mülküne, Rehile (?) Hatun'a mensup vakfa ve yola nihayetlenen birbirine bitişik iki dükkân.
Konya'nın dış kısmında, Salhâne (Kassâbhâne) Kapısı bölgesinde, kasaplar sırasında, sınırları Abdullah kızı Meryem'in mülküne, Şeref Hatun'a mensup vakfa, (?) sokağına ve yola nihayetlenen münferid bir dükkân.
Konya'da, Ayakkabıcılar Çarşısı'nda sınırları Yuhenna (?) köyüne, Abdullah'ın mülküne, Süleyman'ın mülküne ve yola nihayetlenen başka bir dükkân.
Konya'da, İhtiyar Hamamı denilen mevkide, sınırları vakfa, Sinân denilen Emîr İlyas mülküne, Bahaedin Arab'ın mülküne ve yola nihayetlenen fırın.
Celâleddin Karatay'ın Medresesi'ne ilişkin 1251 tarihli vakfiyesi
Konya içinde, Buğday Çarşısı yakınında, sınırları üç yandan vakfa, dördüncü sınırı yola nihayetlenen birbirine bitişik üç dükkân.
Konya'da, Sultan Kapısı'nda, adı geçen Medresenin (Karatay) yanında, sınırlarından biri yol, ikinci ve üçüncüsü adı geçen medresenin yolu, dördüncüsü Necmeddin Behramşâh'ın mülkü bulunan, hücresi ile beş dükkân.
Şemseddin Altun Aba'nın Medresesi'ne ilişkin 1202 tarihli vakfiyesi
Konya'nın dış kısmında, Meydanî Mahallesi'nde Yeni Bağçe adıyla mârûf fevkânî ve tahtânî on sekiz odalı Debbâğların Hanı.
Konya'nın dış kısmında, Bakırcı Yusuf Mahallesi'nde iki dükkân.
Konya'nın dış kısmında, Eski Pazar'da yedi dükkân.
Konya'nın dış kısmında, Allâme Pazarı'nda birbirine bitişik dükkânlar.
Konya'nın dış kısmında, Eski Pazar'da bir sabunhâne, dört ev ve altı dükkân.
Konya'nın dış kısmında, Yeni Pazar'da bulunan on bir dükkân
Konya'nın dış kısmında, medresenin (Altun Aba) bulunduğu yerde, Kuzu Han (?) adıyla mârûf bir han ve bu hana bir yandan on ve öte yandan sekiz adet bitişik dükkân ile bu sekiz dükkânın karşısında bulunan dokuz dükkân.
Konya'nın dış kısmında, cenderede mârûf bir dükkân.
Konya'nın dış kısmında, Bakırcı Yusuf Mahallesi'nde kârhâne adıyla bilinen (Çömlekçiler) yakınında birbirine bitişik iki dükkân, bir ev ile bunlara bitişik dört ev.
Konya'nın dış kısmında, Altun Aba Medresesi yakınında Altun Aba adıyla mârûf çarşıda yedi dükkân.
Kemâleddin Oğul Bey'in Hızır İlyas Zaviyesi'ne ilişkin 1248 tarihli vakfiyesi
Konya'nın içinde, Hoca Hasan-ı Sultanî Hanı'na bitişik altı dükkân.
Konya'nın içinde, Hoca Hasan-ı Sultanî Hanı'nın karşısında sınırları bir taraftan vakfa, diğer taraftan Ebü'l Fazl'ın evine bitişik iki dükkân.
Keykâvus kızı Fatma Hatun'un Hatuniye Mescidi'ne ilişkin 1213 ve 1224 tarihli vakfiyeleri
Konya dışında, Debbâğlar Mescidi'ne bitişik iki dükkân.
Konya dışında, Argaççılar Çarşısı'nda bir dükkân.
Konya dışında, Uzun Çarşı'da bir dükkân.
Konya dışında, Şerafeddin Camiî'nin batısında iki dükkân.

NOTLAR

1 Erdoğan, Abdülkadir, "Konya İle İlgili En Eski Bir Selçuk Vakfiyesi", *Konya Dergisi*, 6, s.370-375, Konya, 1937. Turan, Osman, "Selçuk Devri Vakfiyeleri - I, Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42, s.197-221, Ankara, 1947. Bu vakfiye metninin yeniden okunmasında katkılarından dolayı Sayın Yrd. Doç. Dr. Fikret Arslan'a teşekkür edilir. Ayrıca bakınız: Konyalı, İbrahim Hakkı, "Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya, s.830-840, 1964.

2 Vakıflar Genel Müdürlüğü Kuyûd-u Kâdîme Arşivi, Defter no:596. Bu vakfiyenin kısa tercümesi için bakınız: Konyalı, İbrahim Hakkı, "Keykavus Kızı Fatma Hatun Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya, s.378-386, 1964.

3 Bu vakfiyenin detaylı tercümesi için bakınız: Konyalı, İbrahim Hakkı, "Kemâleddin Oğul Bey Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya, s.920-924, 1964.

4 Turan, Osman, "Selçuk Devri Vakfiyeleri - III, Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XII/45, s.17-171, Ankara, 1948. Erdoğan, Abdülkadir, "Üç Selçuk Sultanına Sadakatle Hizmet Eden Emir Celaleddin Karatay'ın Konya'daki Muhteşem Medresesine Ait Arapça Vakfiyeden Çıkarılan Hülasa", *Konya Dergisi*, 2-3, s.127-128; 189-191, Konya, 1936. Uğur, M. Ferit - Koman, M. Mesud, *Selçuk Büyüklerinden Celâlüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya Halkevi Yayınları, Konya, s.75-87, 1940. Ayrıca bakınız: Konyalı, İbrahim Hakkı, "Karatay Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya, s.859-876, 1964.

5 Bayram, Sadi-Karabacak, Ahmet Hamdi, "Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, XIII, s.31-61, Ankara, 1981. Ayrıca bakınız: Konyalı, İbrahim Hakkı, "Sahip Ata İmareti Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya, s.813-818, 1964.

6 Von Grunebaum, Gustave E., "The Structure of the Muslim Town", *Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, Routledge&Kegan Paul Limited Press, London, s.141-158, 1961. Lapidus, Ira Marvin, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard University Press, Cambridge, s.86-95, 1967. Hourani, Albert H., "Introduction; The Islamic City in the Light of Recent Research", *The Islamic City: A Colloquim*, A. H. Hourani - M. S. Stern (ed.), University of Pennsylvania Press, Oxford, s.9-24, 1970.

7 Sjoberg, Gideon, *The Preindustrial City; Past and Present*, The Free Press, New York, s.323-324, 1965. Morris, Anthony Edwin James, *History of Urban Form; Before the Industrial Revolutions*, George Godwin Limited Press, London, s.75-76, 1979.

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Kombinasyonları

Gösterim

Dükkân

Konut

Hücre

Bodrum

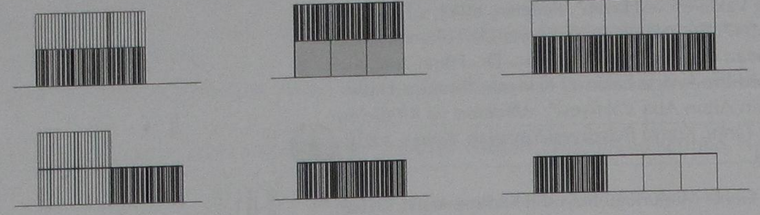

Koray ÖZCAN (2006)

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Denemeleri

Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi'ne göre "Han Tipoojisi"

"....Konya'nın dış kısmında, Meydanî Mahallesi'nde Yeni Bağçe adıyla bilinen fevkânî ve tahtânî on sekiz odadan oluşan Debbâğların Hanı..."

10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Sahip Ata Fahreddin Ali Vakfiyesi'ne göre "Han Tipoojisi"

"...Attâr Armağanşah Mahallesi'nde kâin, fevkânî ve tahtânî on odadan oluşan Ermenhâne (Ermen Han)..."

6	7	8	9	10
1	2	3	4	5

Koray ÖZCAN (2006)

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Denemeleri

Kemaleddin Oğul Bey Vakfiyesi'ne göre 'sokak düzeni'

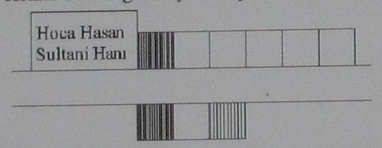

Sahip Ata Vakfiyesi'ne göre 'mek ânsal diziliş'

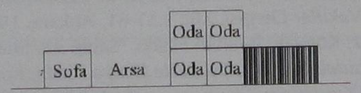

Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi'ne göre 'sokak düzeni'

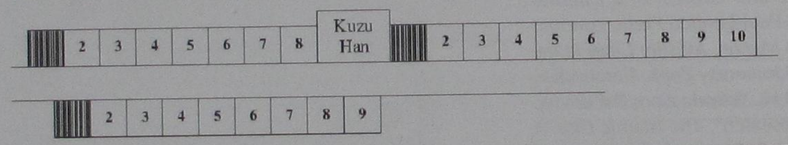

Koray ÖZCAN (2006)

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Denemeleri

Sahip Ata Fahreddin Ali Vakfiyesi'ne göre 'mekânsal diziliş'

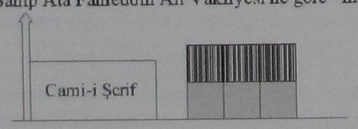

Kemaleddin Oğul Bey Vakfiyesi'ne göre 'mekânsal diziliş'

Fatma Hatun Vakfiyesi'ne göre 'mekânsal diziliş'

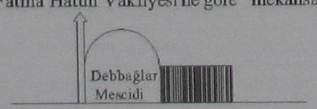

Celaleddin Karatay Vakfiyesi'ne göre 'mekânsal diziliş'

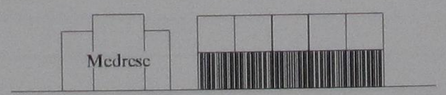

Koray ÖZCAN (2006)

Vakfiyelere Göre Selçuklu Döneminde Konya Kenti Ticaret Mekânları

Gösterim

Ulucami

Külliye Grubu
Cami-Medrese grubu

Kent Kapısı

Çarşı ya da Pazar

Ticaret Mekânları

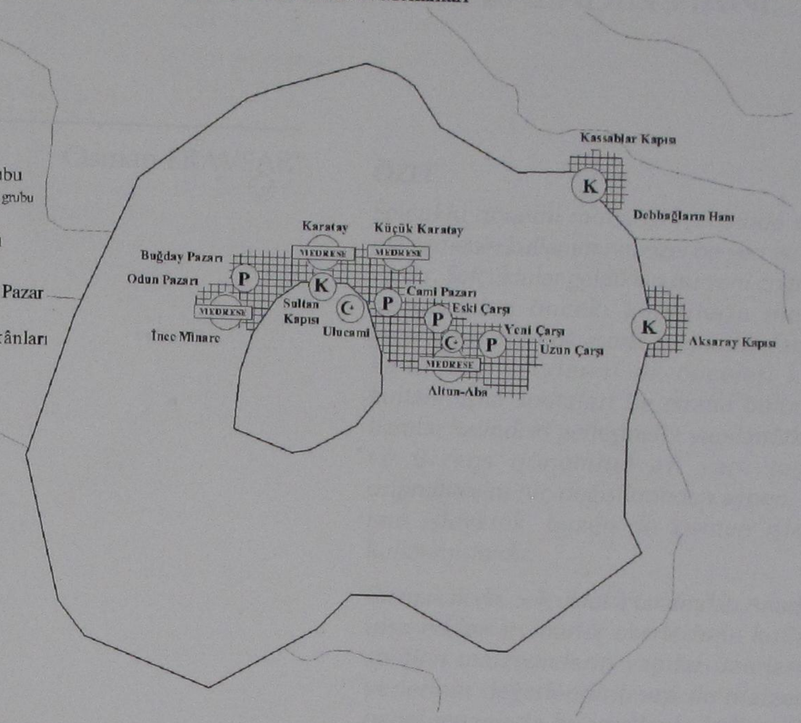

Koray ÖZCAN (2006)

SELÇUKLU YAPILARINDA SPOLİEN YAPI MALZEMESİ KULLANIMI: ZAZADİN HANI

Osman ERAVŞAR*

ÖZET

Selçuklu dönemi mimarisi içerisinde spolien malzemenin kullanımının özel bir yeri ve anlamı vardır. Selçuklular geldikleri bu yeni coğrafyada kendisinden önceki kültürlerin meydana getirdikleri pek çok eserle karşılaşmışlardır. Bu kültürlerin eserlerini ilk önceleri kısmen kullanmışlar sonraları ise etrafta bulunan ve harabe halindeki yerleşmeler yapılardaki antik ve Bizans dönemine ait yapı taşlarını orijinalitesini hiç değiştirmeden aynen, bazen tam işleyerek, bazen de kısmen işleyerek kullanmışlardır.

Bu makalede, Selçuklular tarafından Anadolu'da inşa edilen mimarlık eserlerinde kullanılan spolien malzemelerin yapılar üzerlerindeki yerlerinin değerlendirilmesi ile malzemenin hangi amaçlarla bu yapılarda kullanıldığının açıklanması hedeflenmiştir. Ancak konunun oldukça geniş olması nedeniyle Selçuklu dönemi mimarlık eserlerinin burada hepsinin değerlendirilmesi mümkün olamayacaktır. Aşamalı olarak yapılması planlanan kapsamlı bir çalışma olması düşünülen bu araştırmamızda Selçuklu yapı türlerinden özellik arzedenler ve daha az bilinmesine karşılık, daha zengin spolien malzeme kullanımı olan eserler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Spolien, Selçuklu, Mimarlık, Yapı Malzemesi, Bizans, Zazadin Hanı.*

ABSTRACT

The use of spolia is of great importance in the architecture of the Seljuk period. The Seljuks, upon first entering Anatolia, encountered many works of art made by earlier civilizations on this peninsula. At first, in part at least, they kept using these remaining buildings of former civilizations as they were. In the following periods, they began to use the Antique and the Byzantine Period materials, which were found in the ruins located around the settlements, in different ways to construct their own buildings. When incorporating these materials into their structures, the Seljuk's didn't change anything on the spolia material in some applications. In

* Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

some other constructions they selected to change the artistic composition or form of the material either partly or as a whole. The aim of this study is to examine and introduce the methods and functions of spolia in the Seljuk architectural works in Anatolia.

Keywords: *Spolien, Seljuks, Architecture, Construction Material, Byzantium, Zazdin Han*

Selçuklu dönemi yapılarında spolienin yapı malzemesi olarak kullanımı büyük önem taşımaktadır. Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinde bu yeni ülkede kendilerinden önceki uygarlıkları tarafından yapılmış pek çok eserlerle karşılaştılar. Bu kültürlere ait değerlerin kullanımına spolien yapı malzemei kullanmak suretiyle önem verdiklerini görüyoruz. Selçuklular Anadolu'daki hâkimiyetlerinin başlangıcında önceki dönemlerde inşa edilmiş yapıların kullanmaya devam etmiştir. Sonrasında ise etraflarında buldukları Roma ve Bizans mimarisine ait yapı malzemelerinin farklı şekillerde ve değişik tarzda yerleştirmek suretiyle onları yeniden değerlendirmişlerdir. Ortaçağ ve öncesi dönemin kültürleri arasında sürekliliğin bulunduğu bölgelerde spolien kullanımının genel bir olgu olduğunu görüyoruz.

Bu makalenin amacı; Anadolu Selçuklu hanları içinde Anadolu Selçuklu Mimarisinde spolienin bir yapı malzemesi olarak kullanımının ardındaki gerçeklerin ortaya konulmasıdır. Selçuklu kültür ortamında spolien kullanımının ortaya çıkarılabilmesi, ancak spolien kullanılarak inşa edilmiş yapıların belirlenmesiyle mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, bir makaleler dizisi olarak ele almaya çalışacağımız bu konunun ilk makalesi olarak Konya Zazadin Hanı'ndaki spolien malzemeler seçilmiştir.

Spolienin yapı malzemesi olarak kullanımı konusunda birçok araştırma yapılmıştır. Anadolu Selçuklu yapılarında spolienin yapı malzemesi olarak kullanımı hakkında ilk kapsamlı çalışma G.Öney tarafından yapılmıştır1. Anadolu Selçuklu kervansaraylarında spolien kullanımı Erdmann tarafından incelenmiştir2. Erdmann yapılarda kullanılan spolienin niteliğine ayrıca yer vermiştir. Selçuklu yapılarında spolien kullanımının anlamıyla ilişkili olarak bir değerlendirme ise S. Redford tarafından yapılmıştır3. Redford, spolien malzeme kullanımını Selçukluların kendilerinden önceki kültürlerin kendi kültürleri içine almada bir olgu olarak kullanımları üzerinde durmuştur. 2003 yılında Berlin'de gerçekleştirilen spolien kongresinde ise Selçuklu yapılarında spolienin kullanımı hakkında bazı yeni görüşler ileri sürülmüştür4.

Anadolu Selçuklularının spolieni dört farklı amaç doğrultusunda kullandığını görüyoruz5. Bunlar yapıların devşirilmesi, yapı elemanlarının devşirilmesi, yapı malzemelerinin devşirilmesi, süsleme elemanlarının devşirilmesidir.

Anadolu Selçuklu mimarisinde spolien yapı malzemesinin yapı türleri içinde en yoğun olarak Kervansaraylarda kullanıldığını görüyoruz. Bu yapılar dışında kaleler spolien kullanımındaki yoğunluk bakımından dikkat çekmektedir. Kervansaraylarda spolienin yoğun kullanım nedeninin başında yapıların inşa edildikleri yerlerin yakınında yapı malzemesi bulmada sıkıntı yaşanması gelmektedir. Bu durumda spolien herhangi bir amaç düşünülmeden, sadece yapı malzemesi amaçlı olarak kullanılmıştır.

Konumuz olan Zazadin Hanı ise birkaç yayında incelenmiştir (Ramsay, 1906, 287) . Zazadin Hanı'nın Selçuklu hanları içindeki yeri Kurt Erdmann tarafından belirlenmeye çalışılmıştır (Erdmann, 1961, 105). Erdmann bu çalışmasında Zazadin Hanı'ndaki spolien malzemeler hakkında kısa da olsa bilgi vermiştir. Zazadin Hanı'nın mimarisi hakkında bilgi veren bazı yayınlarda bulunmaktadır. Bunlardan Özergin, Zazadin Hanı'nın çevre yollar ile olan bağlantısını değerlendirmiş (Özergin,1965, 141-167), Bektaş ise çok kısa olarak Zazadin Hanı'nın mimarisini tanıtmıştır. 1996 yılında Zazadin Hanı'nda Arkeolojik bir kazı yapılmıştır. Bu kazı sırasında ise hanın mimarisi ne yönelik yeni sayılabilecek bulgular ortaya çıkarılmıştır (Karpuz 1989, 82.). Zazadin Hanı'nda 1996 yılından sonra herhangi bir kazı ve restorasyon çalışması yapılmamıştır.

Selçuklu dönemi Konya-Aksaray kervan yolunun, Konya'dan çıktıktan sonra ikinci menzili olan han, Selçuklu veziri Sadettin Köpek tarafından1235 yılında inşa edilmiştir (Erdmann, 1961, 106) (Fotoğraf 1). Yapının banisi olan vezir Sadettin Köpek'in aynı zamanda yapının mimarı olması olasıdır. Servis mekânı ve barınak kısmından oluşan han, Alâeddin Keykubat'ın hükümdarlık yıllarında inşa olunmuştur. Hanın yakınına Selçuklu döneminde köşkler de yapılmıştır. Bu köşklere ait kalıntılar hanın kuzey ve batısında görülebilmektedir.

Zazadin Hanı'nda kullanılan spolienleri işlevsel olarak iki gurupta toplamak mümkündür. Bunlar; dekoratif amaçla yapının süsleme programının bir parçasını oluşturan spolien elemanlar; diğeri ise inşa malzemesi olarak ve yapı elemanı biçimindeki kullanımıdır.

Süsleme programı içinde kullanılan spolien elemanları genelde yapının cephesinde, taç kapılarda (Fotoğraf 2) ve cephe duvarlarında bulunmaktadır (Fotoğraf 3). Yapının taç kapısında birbirini aralıklı olarak takip eden siyah ve beyaz renkteki taşlardan beyaz olanlarının spolien olması ihtimal dâhilindedir. Taş malzemenin cepheye gelen kısımları süsleme programı dâhilinde traşlanmış yada arkaları çevrilerek kullanılmıştır. Beyaz renkli yapı malzemesinden taç kapının çıkıntı yapan batı yüzündeki bölümünde meanderlerden oluşan spolien süsleme programını halen görmek mümkündür(Fotoğraf 4).

Yapının içinde özellikle avluda spolien kullanımında belirli bir ahenge dikkat edildiğini görüyoruz (Fotoğraf 5). Bu bağlamda yapının avlusunda yer alan süsleme niteliği taşıyan elemanlar daha çok Bizans dönemi monogamları şeklindedir. Bunlar revak cephelerinde odaların iç yüzlerinde görülmektedir (Fotoğraf 6).

Dış duvarlarda malzemenin niteliğine göre bir duvar örgü sistemi takip edilmiştir. İnce ve kalın iki taş sırası bir birini takip edecek şekilde yerleştirilmiştir. (Fotoğraf 7) Bunların dışında dış duvarlarda Bizans dönemine ait litürjik kilise elemanları da görülmektedir. Bu elemanlar içinde ön cephede sunak kaideleri templon korkulukları dikkati çeker (Fotoğraf 8). Bu malzemelerin dışında pencere lentoları mazgal pencerelerin lentosu olarak kullanılmıştır. Duvar örgülerinde yer yer arşitrav ve payeler azda olsa yerleştirilmiştir. Genelde kullanılan payeler dikdörtgen formlu ve mermerdendir.

Duvarda kullanılan en dikkat çekici spolien malzeme ise mezar stelleridir. (Fotoğraf 9) Hanın batı ve kuzey cephelerinde görülen steller, sayıca az olmasına karşılık, arkası çevrilmeden kullanımı yoluna gidilmiştir. Kuzey cephedeki stel bu cephenin yosunsulaşması sebebiyle özelliğini kaybetmiştir. Batı cephedeki stel ise halen belirgin olarak seçilebilmektedir. Stel üzerinde bir erkek ve kadın ayakta duru şekilde verilmiştir. Bu malzemenin yapının giriş cephesinde kullanılmaması, arka yüzü çevrilmeden yatık olarak kullanımı üzerinde tartışılması gereken bir konudur.

Zazadin Hanı, spolienlerinin yapım elemanı halinde kullanımını duvar, kemer, kapı lento ve sövesi ile pencerelerde görüyoruz. (Fotoğraf 10) Yapının nerdeyse bütün duvarlarında spoliene yer verilmiştir. Yapının servis mekânına açılan kuzeydeki odalarda arşitrav kapı sövesi olarak yerleştirilmiştir.(Fotoğraf 11)

Bu tarzda kullanılmış spolienlerin yapının tamamında görülmesi mümkündür. Özellikle duvarlarda ve avludaki taşıyıcı sistemde kullanılan spolienler yapım elemanı niteliğine sahiptir.

Zazadin Hanı'nda kullanılan spolienler genel olarak Bizans dönemine tarihlenmektedir. Bununla birlikte Geç Antik döneme tarihlenen birkaç parça da bulunmaktadır. Özellikle yapının batı cephesindeki steller bu döneme aittir.

Zazadin Han'da kullanılan spolienlerin özgününde nereye ait oldukları önemli bir sorudur. Zazadin Han'da kullanılan spolienler Obruk Han'da ve Obruk mezarlığında bulunanlar ile benzer nitelikler taşımaktadır. Hatta bazı parçalar birbirinin devamı niteliğinde ve aynı ölçülerdedir. Bu durum her iki yapıda kullanılan spolienlerin aynı bölgeden getirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Her iki hanın arasında Obruk yaylası yakınlarında Bizans dönemi kaynaklarında piskoposluk merkezi olarak görünen Perta adıyla bilinen bir antik kent bulunmaktadır (Restle, 1984, 213). Halen bu yerleşime ait birkaç kalıntı toprak üzerinde izlemek mümkündür.

Zazadin Han da kullanılan spolienler daha çok yapının servis mekânında ve dış duvarlarında görülür. Hanın barınak kısmında spolien kullanımı oldukça sınırlıdır. İç mekanda spolien hemen hemen hiç görülmezken, dış duvarlarda aynı nitelikteki malzemeler izlenebilir. Hanların servis bölümleri daha sonra inşa edildiği için bu bölüm inşa edilirken barınak kısmına göre daha fazla sayıda spolien malzemeye yer verilmiştir.

Han da kullanılan spolienlerde dini bakımdan bir kısıtlamaya gidilmemiştir. Özellikle hanın cephelerinde yatık vaziyette yerleştirilmiş haç ve stel gibi ikonografik anlam taşıyan unsurların kullanılması, Selçukluların gündelik hayatlarında başka inançlara karşı geniş bir hoş görü sergilediklerini göstermektedir. Diğer yandan kervansaraylar uluslar arası ticarette kullanılan mekanlardır. Böyle yapılarda bu tür malzemelerin yoğun kullanılması olağan

karşılanabilir.

Zazadin Hanı'nda en çok kullanılan spolien malzeme türü, Bizans dönemi pencere lentolarıdır. Bu malzemenin handa da aynı işlev verilerek kullanılması, yapının mimarının Bizans Mimarisine ait kullanımını da bildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Zazadin Hanı spolien kullanımı bakımından açık hava müzesi görünümünde bir yapıdır. Zazadin Hanı ile Obruk Han'ında kullanılan spolienlerin ayrıntılı bir belgelemesi yapıldıktan sonra, bunların aslında ne tür bir yapıya ait parçalar olduğu sorusunun cevabı bulunabilecektir. Ayrıca Selçuklu dönemi spolien kullanımının hangi boyutta olduğu sorusu da aydınlanmış olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Baş, A.,

"Yeni Buluntuların Işığında Zazadin Hanı'nın Değerlendirilmesi", *I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, 1-13 Ekim 2000, I, Konya, 2001, 93-99.

Bektaş, C.,

A Proposal Regarding The seljuk Caravanserais Their Protection and Use, İstanbul, 1999

Eravşar, O.,

"Spolia in Seljuk Buildings", *International Colloquium October 31st-November 3rd 2003*, ed. Arne Effenberger, Neslihan Asutay Effenberger, (baskıda)

Erdman, K.,

Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts, Teil, I, Berlin 1961

Karpuz,H.,

"Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları merkezi Tarafından Konya'da Yapılan Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", I.Ortaçağ ve Türk dönemi Kazıları Sempozyumu 9-11 Nisan 1997, *Sanat Tarihi Dergisi*, IX, İzmir, 1998,

Öney, G.,

Anadolu Selçuklu Mimarisinde Antik Devir Yapı Malzemesi, in: *Anadolu (Anatolia)*, XII, 1968, S. 17-38.

Özergin, M.K.,

"Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, II/20, İstanbul, 1965, 141-167.

Ramsay, W.M.,

"Iconium", *The Expositor 7th. Series 1*, 1906, 193-215, 281-302.

Redford, S.,

The Seljuqs of Rum and the Antique, in: Muqarnas X: *An Annual on Islamic Art and Architecture*, 1993, 148-156.

Restle, M., Belke, K.,

Tabula Imperii Byzantini, *Galatien und Lykaonien*, Wien, 1984.

Sarre,F.,

Küçükasya Seyahati Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar, (Çev.D.Çolakoğlu), İstanbul, 1968.

Yavuz, A.T.,

"Anatolian Seljuk Caravanserais and Their Use As State Houses", 10 th. *International Congress of Turkish Art*, September, 17-23 Geneva, 1995, 757-765

NOTLAR

1 G. Öney, Anadolu Selçuklu Mimarisinde Antik Devir Yapı Malzemesi, *Anadolu (Anatolia)*, XII, 1968, S. 17-38.

2 K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 13 Jahrhunderts*, Berlin 1961.

3 S. Redford, The Seljuqs of Rum and the Antique, in: Muqarnas X: *An Annual on Islamic Art and Architecture*, 1993, 148-156.

4 Bu kongrenin bildirileri henüz basılmamış olup, basım aşamasındadır.

5 Spolien'in kullanım şekli ve kullanım türleri hakkında kısa bir değerlendirme tarafımdan yapılmıştır. Eravşar, O., "Spolia in Seljuk Buildings", *International Colloquium October 31st-November 3rd 2003*, ed. Arne Effenberger, Neslihan Asutay Effenberger, (baskıda)

Resim 1:
Zazadin Hanı'nın genel görünüşü.

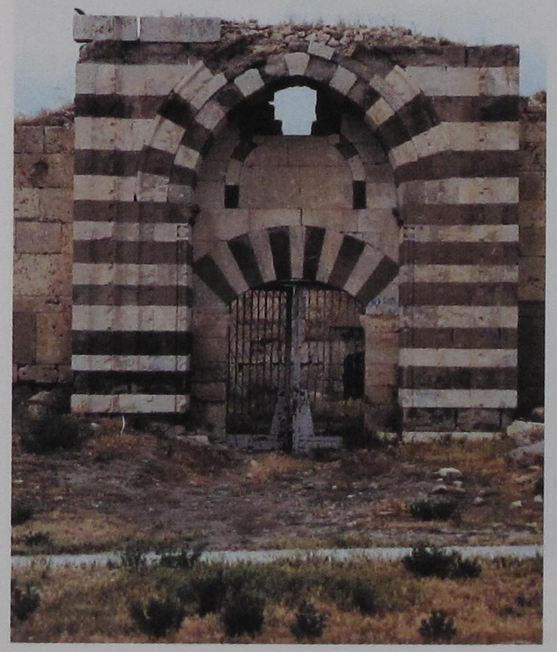

Resim 2:
Zazadin Hanı taç kapısı.

Resim 3:
Zazadin Hanı'nın doğu duvarındaki spolion malzemeler.

Resim 4:
Zazadin Hanı'nın taç kapısındaki meander motifli spolien.

Resim 5:
Zazadin Hanı'nın avludan barınak bölümünün taç kapısı.

Resim 6:
Zazadin Hanı'nın servis mekanındaki spolien pencere lentosu ve liturjik eleman.

Resim 7:
Zazadin Hanı'nın duvar örgü dokusu.

Resim 8:
Zazadin Hanı'nın duvarlarına yerleştirilmiş spolien altar kaidesi.

Resim 9:
Zazadin Hanı'nın batı duvarındaki geç antik döneme ait stel.

Resim 10:
Zazadin Hanı'nın duvarlarında kullanılan spolien pencere lentosu.

Resim 11:
Zazadin Hanı'nın servis mekanında kapı lentosu olarak kullanılan arşitrav.

Resim 12:
Zazadin Hanı'nın süsleme unsuru olarak dış duvarda kullanılan spolien malzeme.

SİLLE MEZAR TAŞLARI ÜZERİNE BİR TASNİF DENEMESİ

Ali IŞIK*

ÖZET

Bu araştırmanın konusu Konya'nın önemli tarihi mezartaşlarının yer aldığı Sille mezartaşları üzerine bir tasnif denemesidir. Mezartaşları formlarının yanı sıra metin kalıpları ve metinlerin muhtevası bakımından ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Mezartaşı, tasnif, form, metin*

ABSTRACT

A classification study Regarding Sille Gravestones . This study covers the classification of Sille graverstones that embrace the substantial historical graves of Konya. In addition to these graverstone forms, in this study. We have also studied on the inscription ratterns and their contents.

Key Words: *Graverstones, classification, form, inscription*

* Emekli Eğitimci-Yazar

GİRİŞ

Mezarlıkların önemi sadece sevdiklerimizi bağırlarına emanet ettiğimiz kutsal vatan toprak parçaları olmalarından kaynaklanmaz. Tabiata nakşedilmiş bir tapu senedi mesabesindeki bu alanlar, her biri sosyal bilimlere bir kaynak, bir belge durumunda olan, aynı zamanda söz ve çizginin hayat verdiği sanat harikalarını saklayan açık hava kütüphaneleri ve müzeleri konumundadırlar.Bunun için buraların korunup en güzel şekilde geleceğe aktarılmasını sağlamak medenî millet olmanın gereklerindendir.

Son yıllarda yerel yönetimlerimiz, mezarlıklarımızın bakımlarını en güzel şekilde yapmalarına rağmen bu, her biri önemli bir belge, harika bir sanat eseri olan -sahipleri kalmamış- eski mezar taşlarımızın geleceğe aktarılması noktasında sessiz ve hareketsizdirler. Fazladan bir şeylerin yapılması, en güzeli, behemehal böyle taşların müzelere nakledilerek araştırmacıların incelemesine, ziyaretçilerin ibret almasına imkan tanınması lazımdır.

Biz, tarihin yok edici acımasız darbeleri karşısında toprağa karışacakları an dilimini bekleyen vakur, ancak naçar abidelerin sessiz çığlığını gönlümüzün derinliklerinde duyarak bu çalışmanın içerisine girdik. Sille mezarlıkları hakkında daha önce yazılar kaleme alan araştırmacıların çeşitli isimlerle andıkları mazi bahçelerini kabaca "aşağı" ve "yukarı" sıfatlarıyla andık. Konya'dan Sille vadisine girdiğinizde yolun solunda kalan ve yamaç boyunca uzanan ilk mezarlığı "Aşağı Mezarlık", Aya Eleni Kilisesi'nin hemen ardından başlayıp baraj yolunda tırmanılan ilk tepenin zirvesine, eski kilise civarına kadar uzayanın da "Yukarı Mezarlık" olarak adlandırdık. Bu ayrıntısız, yalın kabul, asıl yoğunluğu alandan çok içerisindeki güzelliklere taşımamızın bir sonucudur.

Bu araştırmada Sille mezarlıklarında, önce kitabeleriyle sonra da yapı özellikleriyle dikkati çeken şahideler ele alınıp yapı ve kitabe metni özellikleri açısından tasniflere tabi tutulmuşlardır. Çalışma sadece Osmanlı dönemi mezar taşları ile sınırlandırılmamış, Cumhuriyet dönemi mezar taşlarıyla da zenginleştirilmiştir. Bu taşlardan 48-53 arası ile 55 no'lu mezar taşları Yukarı Mezarlık'tandır. Geri kalanların, kitabesi yeni Türk harfleriyle olanlar, Aşağı Mezarlık'ın bugün kullanılan uç kısmındandır. Geriye kalan Osmanlı dönemi mezar taşları ise Aşağı Mezarlık'ın defne açık yeni bölümünden bir koyakla ayrılıp güney yamaçları boyunca Sille meskun mahalline kadar uzanan bölümdedir.

SİLLE MEZAR TAŞLARININ TASNİFİ

Mezar taşlarının (=şahidelerin) türü, biçimi, yapısal özellikleri, kitabe metni kurgusu ve konuları dikkate alındığında Sille mezar taşları aşağıdaki kategorilerde incelenebilir.

I) YAPISAL ÖZELLİKLER

Bu başlık altında Sille mezarlarının ve mezar taşlarının yapısal özellikleri incelenmiştir.

A. MEZARLARDA KULLANILAN TAŞLAR

Sille mezarlıklarının en eski şahideleri, kaba yontulmuş, iri kayrak taşlarıdır. Üzerinde hiçbir yazı ve tarih bulunmayan bu mezar taşlarının tarihi hakkında tahmin yapmak zorlaşmaktadır (Resim 53).

Sadece Sille'nin değil, bütün Konya mezarlıklarında, geçmişten günümüze, en yaygın olarak kullanılan mezar taşları, bir andezit türü olan "Sille taşı" veya "ken taşı" adlarıyla tanınmış taşlardan mamuldür (Resim 3-a/b, 5, 19, 20, vd.).

İncelediğimiz Osmanlı dönemi şahidelerinin büyük çoğunluğu geçmişte Sille ve Konya merkezine yakın diğer yörelerden çıkartılan somaki mermerlerdir (Resim 21, 22, 23, vd.).

Son dönemlerde de Marmara mermeri ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Sille taşlarına hakkedilmiş yazılar çabuk aşınıp kaybolduğu için son elli yılda yapılan mezar taşlarına oturtulan mermer kitabelerin türü de Marmara mermeridir (Resim 10, 14, 15, 16, vd.).

Osmanlı'nın son döneminde Konya'da ağırlıklı olarak kullanılan Gödene taşı Sille'de oldukça az kullanılmıştır (Resim 29).

Kitabesini incelediğimiz 57 (elli yedi) şahidenin taş türü dağılımı şöyledir:

Taşın türü:	Adedi:
Sille taşı	12
Mermer kitabeli Sille taşı	8
Sille mermeri	31
Marmara mermeri	5
Gödene taşı	1

B. MEZARLARIN YAPISI

Sille mezarlıklarında gördüğümüz mezarların yapıları şu şekildedir:

1. Tek şahideliler:

a. Kayrak veya Sille taşlarından yazısız ve tarihsiz olanlar (Resim 53).

b. Sille taşından başı serpuşlu (sarıklı), yazısız olanlar (Resim 49, 52)

c. Sille taşından ve üzerleri isimli ve tarihli olanlar (Resim 19, 20, vd.).

2. Mezar sınırı blok veya parça taşlarla çevrelenmiş mezarlar:

a. Tek şahideliler (Resim 2, 10, 38, vd.).

b. Çift şahideliler (Resim 54, 55, vd.).

3. Yekpare kapak taşına açılmış oyuklara oturtulmuş tek veya çift şahideli mezarlar:

Osmanlı dönemi mezarlarında görülür (Resim 48).

4. Taş sandukalı mermer şahideli mezarlar:

Osmanlı dönemi mermer şahideli mezarların ekserisi bu türdendir (Resim 54).

C. MEZAR TAŞLARININ BİÇİMİ

Bu başlık altında şahideler tepe başlarının biçimine göre sınıflandırılmaya çalışılmıştır..

1. Sille taşından şahideler

a. Düz tepeliler (Resim 38).

b. Tek kemerliler (Resim 3-a/b, 40)

c. Çok kemerliler (Resim 19, 61)

ç. Üçgen alınlıklılar (Resim 2, 4, vd.)

d. Madalyonlular (Resim 20)

e. Güneş tepelikliler (Resim 6, 7, 17, vd.)

2. Mermer şahideler

a. Üçgen tepeliler (Resim 10, 22, vd.)

b. Tek kemerliler (Osmanlı kadın mezar taşları: Resim 27, 29, 46, vd)

c. Arap kemerliler (çok kemerliler: Resim 9, 15, 16, vd.)

ç. Başlıklılar (Sille taşı ve mermerden başlıklı şahideler ayrı bir başlık altında incelenecektir.)

1. MEZAR TAŞI BAŞLIKLARI

Osmanlı dönemi mermerden erkek mezar taşlarının ekserisi, kadınlara ait olanların da bazıları başlıklıdır. Sille taşından başlıklı mezar taşlarının Sille'ye özgü olanlarının sayısı ne yazık ki çok az sayıda kalmıştır. Osmanlı dönemi mermerden genç kız mezar taşları çoğunlukla stilize gelin başlı, hatta bir tanesi duvağı, saçları ve stilize yüzü ile bir gelin başlıdır. Osmanlı döneminde evli kadınlara ait mezar taşları çoğunlukla tek kemerli veya üçgen tepelidirler. Şimdi bunları biraz açalım.

a. Erkek Şahidesi Başlıkları

1. Sille taşından olanlar:

a tipi: Sille mezarlarının en eski Osmanlı mezar taşlarından olan iri kavuk, silindirik kaide üzerinde yükselmiş yatay kıvrımlıdır (Resim 49-22).

b tipi: Sarık kıvrımları çaprazvaridir (Resim 52-25).

2. Mermerden olanlar:

Sille'de mermer şahideli erkek mezarları hep başlıklıdır. Sahiplerinin seçkinliğini bu özellik yanında kitabelerindeki "ağa, efendi, hafız, molla, monlâ" gibi kimlik unvanları da pekiştirmektedir.

a tipi : Çapraz kıvrımlı (Resim 21-1).

b tipi : Yarım küre biçiminde sarık kıvrımları yatay ve paralel (Resim 33-9).

c tipi : Kabalak tipinde, sarık kıvrımları çaprazvari (Resim 35-11).

ç tipi : İri kavuk tipi, sarık kıvrımları ters çaprazvari (Resim 45-19).

d tipi : İri, elips biçiminde sarık kıvrımları çapraz geçkili (Resim 47-20).

e. tipi : İri silindirik başlıklar. Geniş tepelikli başlığın üstündeki sarık kıvrımları yatay, paralel ve sıktır (Resim 36-12, 37-13).

f. tipi : Kavukvari sarık.Kıvrımları yatay ve paralel. Başlığın yanı güllü (Resim 60-26)

g. tipi (kâtibi başlıklar): Mermerden Osmanlı erkek mezar taşlarında en çok kullanılan başlık tipidir. Dikey, paralel kıvrımlı, yahut üzeri yorgan dikişli kaba başlıkların etekleri sarıklıdır (Resim 26-4, 30-6, 31-7, 32-8, 34-10, 48-21, 50-23, 51-24).

h. tipi : Feslerdir. Püsküllü ve püskülsüzlerinin yanında sarıkvari fesler de vardır (Resim 25-3, 28-5, 43-17, 44-18).

ı tipi : Sikkelerdir. Mevlevîliğin simgesi olan bu başlık türünden Sille Aşağı Mezarlığın eski bölümünde bir tane görülmüştür (Resim 39-14).

b. Kadın Şahidesi Başlıkları

a tipi: Silindirik tepelikli (24-2, 41-15)

b tipi: Duvağı, saçları, stilize yüzü ve gerdanlığıyla gelin başlı (42-16).

2. MEZAR TAŞI SÜSLEMELERİ

Sille mezar taşlarını süsleme yönünden zayıf gördük. İncelenen mezar taşlarında görülen süslemeler şunlardır: Güneş motifli (Resim 1, 7, 8, vd.); stilize motifler (Resim 4); Osmanlı dönemi kadın mezar taşlarında sıklıkla görülen yapraklı bitkiler ve çiçek motifleri (Resim 6, 18, 22, vd.); servi ve ay-yıldız (Resim 7).

3. MEZAR TAŞI KİTABELERİNDE KULLANILAN YAZILAR

Sille mezar taşları Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi yâdigârlarıdır. Dolayısıyla mezar taşı kitabelerinde Arap kökenli Osmanlı harfleri ve Latin kökenli yeni Türk harfleriyle olmak üzere iki yazı türü kullanılmıştır. İncelediğimiz mezar taşları içinde kitabesi yeni Türk yazısıyla olanların en eskisi 13/4/1932 tarihini taşımaktadır (Resim 5). Kitabede matbaa harfli yazı yerine bitişik yazı (el yazısı) kullanılmıştır.

Osmanlı döneminde Sille taşlarından mamul şahidelerde halk sülüsü diyebileceğimiz okunaklı, ancak gösterişsiz bir yazı türü kullanılmıştır (Resim 40). Mermer şahidelerde ise hat sanatımızın güzel örneklerini görmek mümkündür. Osmanlı dönemi Sille mermer mezar taşlarında kullanılan üç hat türünün en çok kullanılanı sülüstür (Resim 32, 57, vd.). Bunu ta'lik (Resim 27, 28, vd.) ve rik'a hatlılar takip eder. Rik'a hattı sülüs ve ta'like göre oldukça az kullanılmıştır (Resim 22).

Ç. KİTABELERİNE GÖRE MEZAR TAŞLARININ TASNİFİ

Genel olarak bir mezar taşı kitabesi şu bölümlerden oluşmaktadır:

1. Yakarış
2. Öleni hayırla anma
3. Kimlik
4. Dua isteme
5. Tarih

1. YAKARIŞ

Müslümanlar, başladıkları işin hayırla neticelenmesi için, daha işin başlangıcında Allah'ın adını anarlar. Nitekim, bunu Süleyman Çelebi Vesiletü'n-Necât'ında bedîî bir şekilde belirtir:

"Allah adın her kim ol evvel ana

Her işi âsân ide Allah ana"

Müslümanların her işin başında Allah'ı anmaları besmele ile kalıplaşmıştır. Osmanlı döneminde sivil veya resmî yazışmalarda sürekli olarak kullanılan besmele, önceleri açık açık yazılırken sonradan Arapça "ب (ba)" harfinin ucunun kıvrılmasıyla bir nevi besmele simgesi oluşturulmuştur. Besmele, mezar taşı kitabelerinin başında da açık olarak yazıldığı gibi, genellikle "هو (Hû = O)" şeklinde kısaltılmıştır. Meselâ, Mevlevî mezar taşlarının ilk bakışta dikkati çeken iki özelliğinden biri şahide üzerindeki sikke ile kitabesinin üstünde yer alan "Hû" veya "yâ Hû" ifadesidir. Bu kelime, Allah'ın esmaü'l-hüsnâsından (en güzel isimlerinden) birtakım isimlerle terkip oluşturularak da kullanılmıştır ki, Konya ve Sille mezarlıklarında en çok tercih edilen yakarış biçimleridir. Bunların içinde en yaygın olanları Allah'ın "el-Bâkî (ebedi)", "el-Hayy (diri) ile "el-Hallâk (yaratan)" sıfatları ile yapılan terkiplerdir. "Hüve'l-Bâkî (O=Allah ebedidir)", "Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî (O diri ve ebedidir)", Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî (O yaratan ve ebedidir)", "Hüve'l-Mu'în (O yardım edicidir)" gibi.

İncelediğimiz Sille mezar taşlarından kitabesi yakarışla başlayan 24 (yirmi dört)'ünün yakarış ifadelerinin dağılımı şöyledir:

Hû	: 3
el-Bâkî	: 2
Hüve'l-Bâkî	: 11
Hüve'l-Mu'în	: 1
Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî	: 6
Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî	: 1

Sille mezar taşı kitabeleri bu yakarış ifadeleriyle başlarsa da; kitabelerin başka ifadelerle de başladığı görülmektedir. Bunlar:

Doğrudan metne başlayanlar: (Resim 4, 8, 10, vd.)

Merhum-Merhume sıfatları: "Merhum" (Resim 1), "Merhom" (Resim 3-a), "Merhume" (Resim 7) Dünyevî ifadeler: "Ah" (Resim 2, 62), "Ah mine'l-mevt ("Ah acı ölüm" anlamıyla en çok

genç kız ve kadın mezar taşlarında kullanılmıştır. Resim 22, 27, 60), "Sus! Uyuyor" (Resim 17)

İsim veya lâkapla başlayanlar: "Akoğlan" (Resim 14), "İsmail Çetin" (Resim 15)

Tarihle başlayanlar: (Resim 24, 25, 39, vd.)

2. ÖLENİ HAYIRLA ANMA

İslâmî âdete göre ölen kişi, sağlığındaki durum, tutum ve davranışlarına bakılmaksızın, hayırla yâd edilmelidir. Bu peygamber tavsiyesi, mezar taşlarına da yansıtılmıştır. Bunun için ölenlerin isimlerinin başına yaygın olarak "Allah'ın rahmetine erişmiş, Allah tarafından bağışlanmış" anlamında "merhum/merhume", "el-merhûm/el-merhûme", "mağfur/mağfure, mağfurleh/mağfurleha..." gibi kısaltılmış duaları eklenir.

3. KİTABELERDE BİYOGRAFİK BİLGİLER

a. Kimlik, Şecere, Unvan

Kimlik, bir mezar taşı kitabesinin en önemli bölümüdür. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait elli yedi (57) mezar taşından Osmanlı dönemine ait bir mezar taşı dışında bütün mezar taşlarında kimlik bilgileri verilmiştir. Üzerindeki kusursuz sülüs hattı oldukça dikkat çekici olan ve adı sanı verilmeyen Aşağı Mezarlıktaki Sille taşından bu şahidenin tepeliği mezar sahibinin kadın olabileceğini akla getirmektedir (Resim 61):

Kimlik bilgileri bulunan elli altı (56) mezar taşından Osmanlı dönemine ait on bir (11)inin unvanı yoktur. Cumhuriyet döneminde unvanların yerini soyadları aldığından çoğunlukla unvan kullanılmaz. Sille'de incelediğimiz Cumhuriyet dönemi mezar taşlarından ikisinde bir tür unvan sayabileceğimiz "hacı" (Resim 16, 58), birinde de "Ürgüplü" (Resim 13-b) kullanılmıştır.

Osmanlı dönemi mezar taşlarında unvanlar ve dağılımı şöyledir:

Ağa	: 4
Efendi	: 2
El-Hâc	: 2
E'ş-Şeyh	: 1
Hacı	: 4
Hacı Şeyh	: 1
Hafız	: 3
Hanım	: 2
Hatun	: 3
Kadın	: 1
Molla	: 1
Monlâ	: 2
Silleli	: 1
Taşcı-usta	: 1
Ürgüplü	: 1

(Bu dağılımdaki sayının mezar taşlarından çok olması unvanların mütekerrir kullanılmasından kaynaklanmaktadır.)

Sekiz yaşında vefat eden bir çocuktaki "hacı" ve "ağa" unvanlarının bulunması yanında (Resim 60), "Hâcı Şeyh" unvanlı zâtın adının bulunmaması dikkat çekicidir.

Mezar taşlarındaki şecere bilgilerine gelince:

Cumhuriyet dönemi mezar taşlarında soyadına rağmen şecere bilgileri bulunmaktadır. Cumhuriyet dönemi mezar taşlarından ikisinde şecere yoksa da; bunlardan biri eşinin (Resim 16), diğeri de kızının adıyla (Resim 17) anılmıştır. Öte yandan Cumhuriyet dönemi mezar taşlarından üçünde soyadı yerine şecere kullanılmıştır (Resim 2, 3-a, 6). Osmanlı döneminde de üç kadının şeceresi yerine kocasının adı yer almıştır. Osmanlı döneminde şeceresiz olarak kendi ismini taşıyan yedi mezar taşının sahipleri önemli/seçkin kişilerdir.

Sille mezar taşlarında diğer bir künye dağılımı da şöyledir:

Erkekler:

a. Kendi adıyla: Osmanlı dönemi: "Sille eşrâfından Hâcı Râşîd efendi" (Resim 28).

b. Unvanıyla/Lâkabıyla: Osmanlı dönemi: "Merhûm ve Mağfûr Hâcı Şeyh" (Resim 32).

c. Baba adıyla: Osmanlı Dönemi: "el-Merhûm el-Hâc Mustafa ağa bin el-Hâc Ahmed" (Resim 57), "Alâeddîn oğlu merhûm ve mağfûrleh Ali" (Resim 37); Cumhuriyet dönemi: "Mehmet oğlu İbrahim Salim" (Resim 1).

ç. Dede adıyla: Osmanlı dönemi: "Merhûm Hâcı Şeyhin torunu Molla Muhammed" (Resim 31).

d. Dede (adı veya lâkabıyla) ve baba adıyla: Osmanlı dönemi: "Hâcı Ahmed oğlu Hatıb-zâde Mahmûdağanın oğlu Hâfız Ali" (Resim 19); Cumhuriyet dönemi: "Merhum Hacıoğlu Mehmet oğlu Seyit D. Kesen" (Resim 4).

e. Çocuğunun adıyla: Cumhuriyet dönemi: "Öğretmen Gülten Oğuz babası Osman Oğuz" (Resim 17).

Kadınlar-Kızlar:

a. Kendi adıyla: Soyadının bulunmadığı, erkeklerle kızların baba, evli kadınların baba ve eş adıyla anıldığı Osmanlı döneminde, nadir de olsa, kendi ismini taşıyan kadın şahidesi de görülmüştür: "Şâd ola Elmasın cânı" (Resim 40).

b. Baba adıyla: Osmanlı dönemi: "el-Hâc Emîn efendinin kerîmesi merhûme Hediye kadın" (Resim 23), "el-Merhûm Ali ağanın kızı Hanım" (Resim 24).

c. Baba lâkabıyla: Osmanlı Dönemi: "el-merhûme Paşa Ustanın kerîmesi Elmas" (Resim 22), "Peldim (?) oğlu Hâcı Hüseyin" (Resim 20).

ç. Dede adıyla: Osmanlı dönemi: "Ceran Ahmed torunu Elmas hatun" (Resim 18).

d. Dede (adı veya lâkabıyla) ve baba adıyla: Osmanlı dönemi: "Hâcı Sadeddîn-zâde Mehmed kerîmesi Emine hanım" (Resim 42).

e. Eşinin adıyla: Osmanlı dönemi: "Bostancı Muhammed ehli Şerîfe hatun" (Resim 46), "Bostancı-oğlu Sadeddîn zevcesi merhûme ve mağfûrlehâ Emine hatun" (Resim 59); Cumhuriyet dönemi: "Dinkabağın İprahim ehli Fatıma" (Resim 6), "merhume Memiş M. Ali eşi Hacı Havva Gülcan" (Resim 16).

f. Eşi ve babasının adıyla: Cumhuriyet dönemi: "Merhume Dinkabakzade İbrahim zevcesi Elife binti Mustafa Çavuş" (Resim 7).

b. Sülale Adları, Lâkaplar

Sille'nin, Konya merkezine çok yakın olmasına rağmen, küçük/kırsal bir yerleşim yeri olduğu mezar taşlarındaki sülâle adları ile insanlara takılan lâkaplardan hemen anlaşılabilmektedir.

İncelenen mezar taşlarındaki sülale adları:

- İmamoğulları
- Hâcı Sadeddin-zâde
- Bostancı-zâde

Lâkaplar

- Şikanın İsmail
- Hacıoğlu Mehmet
- Dinkabağın İprahim (Dinkabakzade)
- Ceran Ahmed
- Hatib-zade Mahmud
- Peldim/Pildim (?) oğlu
- Paşa Usta
- Derviş Eyyub
- Pöçül (?) oğlu
- Osmanın İbrahim
- Ef(e)cân Hüseyin
- Hâcı Şeyh
- Yüc (?) Ali
- Silleli Mustafa
- Dülkâr Mehmed
- Amcaoğlu Hüseyin

c. Meslekler, Rütbeler

Taşıyla ünlü Sille'de -özellikle geçmişte- taşçılık en yaygın meslektir. Bu durumu mezar taşlarından doğrulayabilirsiniz (bk Resim 13-b, 21).

Şayet "molla" sıfatı saygı olarak verilmediyse, Molla Muhammed, yaşı ve mezar taşının biçimi itibariyle bir öğrenci olabilir.

"el-Bâkî

bir gülü gonca idim açmadan

soldum bâğ-ı cihânı terk

idüb cenneti a'lâyı buldum

merhûm Hâcı Şeyhin

torunu Molla Muhammed

rûhuna fâtiha

sene 1222 (1807)"

(Resim 31)

Mezar taşının yapısı ve benzerine pek ender rastladığımız sülüs yazılı Arapça ifadeleriyle Yüc (?) Ali oğlu İsmail de bir molladır.

"el-Bâkî

merhûm ve mağfûr ilâ

Rabbehu'l-Gafûr

Yüc(?) Ali oğlu

Monlâ İsmaîl

rûhuna fâtiha

sene 1236 (1821)"

(Resim 34)

Ürgüplü Muhammed Ağa'nın iri sarığı ile dikkati çeken beyaz mermerden mezar taşının ta'lik hatlı kitabesinin altında verilen künyesine göre mesleği -veya lâkabı- "bostancı"dır. Bostancı, bağ-bahçe işleriyle uğraşan olabileceği gibi, Osmanlı'da saray muhafızıdır ki; Ürgüplü Mehmet ağanın böyle bir sınıftan olduğu, mezar taşı yapısı ve kitabesine göre kuvvetle muhtemeldir (Öte yandan Muhammed Ağa'nın kitabesinin, Konya ve Sille mezarlıklarında oldukça çok varyantı vardır (bk. Resim 21, 30 ve 35).

"beni kıl mağfiret ey Rabb-i Gufrân

bihakk-ı arş-ı a'zîm nûr-ı Kur'ân

gelüb kabrim ziyâret iden ihvân

ideler rûhumma bir fâtiha ihsân

Ürgüblü Bostancı Muhammed ağa

rûhuna el-fâtiha sene 1287 (1870)"

(Resim 47)

Yeniçeri teşkilatının yozlaşıp bozulmaya başlaması üzerine 18. yüzyılda Osmanlı yönetimi, taşra mahallerde padişaha sadakati ile tanınmış, yiğit kişilerden "serdengeçti" adı altında askerler örgütlemişlerdir. Sille Serdengeçti Ağası Merhum Ef(e)cân Hüseyin ağanın oğlu Mustafa ağa da, beyaz mermer üzerine sülüs hatla hakkedilmiş "fî 15 __ (Rebi'u'l-evvel) 1230 (25 Şubat 1815)" tarihli kitabesine göre, ava meraklı Osmanlı'nın av köpeklerini eğiten askeri sınıfta terfi ederek "ser-zağarî (zağarcıbaşı)" rütbesini almıştır (Resim 30).

Her ne kadar kitabesi, bir Mevlevî mezar taşı kitabesine benzemese de başındaki iri sikkesi ile Mevlevî olduğu kuvvetle muhtemel olan Mehmet'in babası Mehmed-zâdenin mesleği de "dülkâr (dülger)"dır.

Mezar taşlarına göre Sille'nin, gelir ve okuma-yazma düzeyi bakımından oldukça ileri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan Sille, din ve tasavvûf alanlarında da önemli kişilere yurt olmuştur. Oğlunun ["el-Merhûm ibn-i e'ş-Şeyh Alî Halvetî 1187 (1773)"] kabri de burada olduğuna göre "e'ş-Şeyh Alî Halvetî" (1147/1735) Sille'yi yurt tutmuş ve burada mesleğini icra etmiştir (Resim 55).

ç. Kabirde Yatanın Huyu, Nitelikleri, Hayırlı Hizmetleri

Ölüleri hayırla yâd etmek inancından kaynaklansa gerektir; gezdiğimiz mezarlıklarda kabirde yatanın yaptığı hayırlı hizmetlerden ve onun iyi huylarından bahseden bir hayli mezar taşı kitabesi okuduk.

Eski Sille Belediye Başkanlarından Ali Yüksek'in mezar taşı kitabesi de böyledir.

"1963-1968

Sille Belediye

Başkanlığını

yapmış Sillenin

elektriğini

getiren ve içme

suyunu bolaltan

milliyetçi

vatan perver

bir insandı

İmamoğulların

dan Hacı

Mehmet oğlu

Ali Yüksek

ruhuna fatiha

D. 1909 - Ö. 1969"

(Resim 8)

Akoğlan neşeli ve şen huyuyla öne çıkmış.

"Akoğlan

bugün dünyadan

fani olan şen ve

neşeli insandı

Akoğlan

oku bir fatiha

eyle ihsan

dün doğdu

bugün öldü

Akoğlan

Hüseyin oğlu

İbrahim Agar

R fatiha

D. 1910 - Ö. 1974"

(Resim 14)

Osmanlı dönemine ait bu mezar taşı kitabesi de sahibinin dünyadaki meşgalesini bildirmektedir.

"Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

çok emek çekmişdim Kur'âna

peymâne-i ecel âmân virmedi bu cânâ

Hâcı Ahmed oğlu Hatib-zâde Mahmûd

ağanın oğlu Hâfız Ali

rûhuna fâtiha

1[illegible] (Cemâziye'l-âhir) sene 1285 (28 Eylül 1868)"

(Resim 19)

İstiklâl Savaşı gazilerinden Mustafa Erakın'ın mezar taşı, Sille Aşağı Mezarlığın eski bölümündeki ender yeni yazılı kitabelerden birini taşır.

Başucu ön yüzü:

"Hüve'l-Bâkî

Hacıpaşanın İshâk oğlu

Hacı

Mustafa

Erakın

ruhuna fatiha

D- 1313

Ö- 7-6-1982"

(Resim 58)

Başucu arka yüzü:

"amaç edindik

İstiklâl Harbinde

vatana hizmeti

sakın elden kaçırma

istiklâl gibi nimeti

Hak teâlâ nasip etsin

cümlemize cenneti"

d. Ölüm Sebebi

Ecel: Aşağı mezarlık sakinlerinden Sille Belediyesi şoförlerinden Mehmet oğlu İbrahim Salim "ecel şerbeti"ni içmiştir (Resim 1). Arif oğlu Raif Ayaydın (1943-1970), "ecelin oku"na uğrayıp genç yaşta "ecelin ağı"na düşmüştür (Resim 10). Osmanlı döneminde ise Hafız Ali'ye "peymâne-i ecel (ecel kadehi, şarabı)" aman vermemiştir (Resim 19). Ali ağanın kızı Hanım da dünyanın gül bahçesinde bir gonca iken "bâd-ı ecel (ecel yeli)" onu hazân eylemiştir (Resim 24). Pöçül/Pöçül/Püçül (?) oğlu Hacı Mustafa'nın kızı Behiye'nin de genç yaşta "ecel peymânesi dolmuş"tur (Resim 27). On beş Cemâziye'l-âhir 1225 (17 Temmuz 1810)'te ölen Ebû Bekir oğlu Hâfız Hüseyin, yetmiş dokuz yaşında "ecel neşterine düşmüş"tür (Resim 26).

Hacı Sadettin-zade Mehmet'in küçük kızı Emine'nin ölüm sebebi çiçek hastalığıdır.

"zahmıma merhem urub dermân ararlarken bana

illeti çiçekde geldi mübtelâ oldu bana

gonca-i şebnem misâli sürâh sürâh oldu ten

görse bülbül âh idüb feryâd ider ağlar bana

Hâcı Sadeddîn-zâde Mehmed kerîmesi

Emine hanım rûhiyçün fâtiha

11 Şa'bân sene 1309 (11 Mart 1892)"

(Resim 42)

Şehitlik: Şehitlik, her Müslüman Türk'ün erişmek istediği bir makamdır. Bir baştan bir başa şehit toprağı olan bu vatan için seve seve canının verenler günümüzde de eksik olmamaktadır. "Asker" lakaplı bir babanın oğlu olan Kamil de Sille'nin asker şehitlerindendir. Şehidin mezar taşı kitabesindeki şiir, Mehmet Akif'ten iktibastır.

"Hüve'l-Bâkî

ey bu topraklar için

toprağa düşmüş

asker!

gökten ecdat inerek

öpse o pak alnı

değer Asker.

Mustafa oğlu

Kamil

Büyükbardakcı

ruhuna fatiha

D. 1969

Ö. 20-10-1989"

(Resim 9)

Trafik Kazası: Ölümün her türlüsü ecelin bir başka tecellisi olmasına rağmen özellikle son yılların tarihini taşıyan mezarlarda "trafik kazası" ifadesi "ecel" ifadesini bastırmıştır. Mustafa Eren'in mezar taşı kitabesi her iki kavramı birlikte anması açısından ilginçtir.

"adım Mustafa

yaşım genç idi

ecelin oku

bağrımı deldi

yaralı anamın

ciğeri yandı

trafik kazası

bahane oldu

elveda eyledik

fani cihana

Ahmet oğlu

Mustafa Eren

R. fatiha D. 16. 8. 928

Ö. 25. 2. 1971"

(Resim 12)

İş Kazası: Taş ocakları ve taş işleme ustaları ile ünlü Sille'de Ürgüplü taşçı Abdurrahman Öztaş'ın ölümü galiba taş ocağında dinamit patlaması sonrası meydana gelmiş.

Mezarın başucu taşı:

"ziyaretden

murat bir

duadır bugün

bana ise yarın

sanadır

Ürgüplü taşçı

Haydar oğlu

Abdurrahman

Öztaş r fatiha

D. 1341-Ö. 1971"

(Resim 13-b)

Ayakucu içi:

"hızlı bir

darbe vurup

canlar yandı

bu ölümü

duyan bütün

cihan yandı"

(Resim 13-a)

Sille Aşağı Mezarlığın eski bölümündeki ender yeni yazılı mezar taşlarından biri de TCDD emeklisi Mustafa Kaymakcı'ya aittir. Merhumun ölüm sebebi adı verilmeyen bir hastalıktır.

"yaşamak isterdim daha

hastalık etmedi vefa

ölüm Allahın emri

ümitlerim oldu heba

ey mümin kardeşim

bana eyle bir fatiha

merhum

Kaymakcıoğlu Ahmet Çavuş

mahdumu TCDD emeklilerinden

Silleli Mustafa Kaymakcı

D. 1319 (1901). ölüm. 24-9-1967"

(Resim 38)

e. Hayat Süresi

Kitabesi incelenen elli yedi (57) mezar taşından yirmi (20)si Cumhuriyet dönemine kalanı da Osmanlı dönemine ait mezar taşıdır. Bu mezar taşlarının içinde on dokuz (19)unun sahibinin hayat süresi bellidir. Bunların içinde de on beş (15)i Cumhuriyet, dört (4)ü de Osmanlı dönemine aittir. Cumhuriyet dönemi mezar taşlarında ölüm tarihleri de bulunduğu için sahiplerinin hayat süresini tespit kolaydır. Osmanlı dönemi mezar taşlarında ise doğum tarihi yoktur. Yalnız bazı mezar taşlarında sahiplerinin ne kadar yaşadığı (kaç yaşında öldüğü) yazılmıştır. Hayat süresi belli olan Cumhuriyet dönemi taşlarından biri de böyledir (Resim 7). Kitabelerinde hayat süreleri bildirilen Osmanlı dönemi mezar taşı sahiplerinin yaş ve cinsiyet dağılımı şöyledir:

_ erkek, 5 yaşında (Resim 43)

_ erkek, 8 yaşında (Resim 60)

_ genç kız, 18 yaşında (Resim 23)

_ erkek, 79 yaşında (Resim 26).

4. DUA İSTEME

Müslüman mezarlarında hayırla anmanın yanında ikinci dinî unsur ölenin ruhuna fatiha okumaktır. Dinin tavsiyelerinden olan mezarlık ziyaretlerinde bütün Müslümanlar buna çok önem verirler. Zaten mezar taşlarının neredeyse tamamına yakınında bu vecibe ziyaretçilere hatırlatılır. Dua isteğinin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi mezarlarına göre dağılımı şöyledir:

Osmanlı Dönemi:

_ Rûhuna fâtiha: 22

_ Rûhuna el-fâtiha: 2

_ Rûhiyçün fâtiha: 7

_ Rûhiyçün el-fâtiha: 2

_ Fâtiha ihsân eyle: 1

_ Eyle rûhuma fâtiha: 1

_ Bulunmayanlar: 2

Cumhuriyet Dönemi:

_ Ruhuna fatiha: 10

_ Ru. fatiha: 1

_ R. fatiha: 3

_ Ruhuna fa: 1

_ Rohine fatiha: 2

_ Ruhine fatiha: 1

_ Fatiha okuyun ruhuna: 1

_ Bana eyle bir fatiha: 1

5. TARİH

Osmanlı mezar taşlarının büyük çoğunluğunun, Cumhuriyet dönemi mezar taşlarının ise tamamının kitabesi tarihle biter. Cumhuriyet dönemi mezar taşlarının tamamına yakınında ölenin doğum tarihi de yer alırken, Osmanlı dönemi mezar taşlarında doğum tarihi hiç yer almaz. Yalnız, bazılarında ölüm yaşı belirtilir. Bu durumda ölenin doğum tarihi dolaylı olarak belirlenmiş olur.Osmanlı dönemi mezar taşlarının bir kısmında ay ve gün bulunmaktadır. Bazen aylar kısaltılmış, simgesel olarak verilebilmektedir.

Osmanlı mezar taşları kitabelerinde tarihlerin bulunduğu yere ve yazılışlarına göre tasnifi şu şekildedir:

a.Sonda olanlar : 27

b.Başta olanlar : 10

c. Ölüm tarihi gün, ay ve yıl olarak açıkça yazılanlar : 5 (Resim 26, 28, 42, 43, 45)

ç. Ölüm tarihi ayı simgesel harfle yazılanlar : 4 (Resim 19, 20, 21, 30)

d. Ayın ilk günü olduğu için "gurre" ile yazılanlar (gurre-i Receb) : 1 (Resim 51)

e. Sadece yıl bulunanlar: 27

f. Hem Hicrî, hem Rûmî takvimle gün, ay ve yılı yazılan : 1 (Resim 61)

KİTABELERİN TEMALARINA GÖRE TASNİFİ

İncelediğimiz mezar taşlarının kitabelerinde işlenen temaları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Dünyanın Gelip Geçiciliği

Mezar taşı kitabelerinde sıklıkla vurgulanan temalardan biri dünyanın fâniliğidir. Yaşayan insanlara bir uyarı niteliğindeki böyle kitabelere Sille mezarlıklarında oldukça sık rastladık. Aşağıda kitabesini vereceğimiz Osmanlı dönemi genç kız (veya kız çocuğu) mezar taşında da bu durum vurgulanır. Ta'lik hatlı bu mezar taşı kitabesi -şayet dedesinin künyesiyle anılmış olgun bir kadın değilse- uğruna dikilenin yaş ve konumuyla çelişkilidir. Zira, sahibesinin kimlik bilgilerine göre "eytam (yetimler)" bırakması düşünülemez. Demek ki, bazen mezar taşı kitabesi seçiminde metnin yazılacağı kişiye uygun düşüp düşmeyeceğine dikkat edilmiyor; metnin hoşa gitmesi tercih sebebi olabiliyor.

"Hû

cihânda kimse kalmaz cümle fânî

kalur eytâmına âh ü figânı

Ceran Ahmed torunu

Elmas hatunun

ruhiyçün fâtiha

sene 1286 (1869)"

(Resim 18)

Raşid efendinin nefis ta'lik hatlı kitabesinde de ölüm, fani dünyadan baki âleme bir yolculuk, bir göçtür.

"fenâdan bekâya eyledi rıhlet

ide Hak kabrini ravza-i cennet

Sille eşrâfından Hâcı

Râşîd efendinin

rûhuna el-fâtiha

10 Mart sene 1324 (1906)"

(Resim 28)

Pöçül (?) oğlu Hacı Abdullah ağanın ta'lik hatlı kitabesine göre bu dünya hayal gölgesidir. Hazret-i Adem gibi bin yıl yaşasan da bir gün kendini Sırat köprüsünün başında bulacaksın.

"Hüve'l-Bâkî

âkıbet sen de gelürsün bu Sırâtın başına

Hazret-i Adem gibi girsen hezerân yaşına

kimseye bâkî değildir bu cihân zıll-ı hayâl

gafletile aldanub meyl etme kalb nakkâşına

âkıbet olsan gerekdir sen de muhtâc-ı du'a

oku birkaç fâtiha bahş eyle din kardaşına

ey birâder bak bana yetmez mi hiç ibret sana

şem'-i nâmım bir nişân oldu mezâr taşına

merhûm Pöçül oğlu el-Hâc Abdullah

ağa rûhiyçün el-fâtiha sene 1285 (1868)"

(Resim 33)

"Hû

seyr itdim cihân fânî

şefi' ola Cihân Sultânı

afv ide mağfiret kânı

ey kâri eyle rûhuma fâtiha

şâd ola Elmasın cânı

sene 1277 (1861)"

(Resim 40)

2. Ömrün Kısalığı

İnsan dünyaya bağlanmayagörsün, bir insana göre ne kadar uzun yaşarsa yaşasın yine de ömür kısacıktır. Meselâ altmış dört yaşında vefat eden Akoğlan için yakınları mezar taşına "dün doğdu, bugün öldü" ifadesini yazdırmışlardır (Resim 14).

3. Dünyada Rahatı Bulamamak, Muradına Erememek

Yaşanan dert ve sıkıntıları öne çıkararak dünyadan şikayet çoğu insanın âdetidir. Bu kabil insanlar, çeksin veya çekmesin, ahrete uğurladıkları yakınlarının mezar taşlarında bu âdetlerini sergilemişlerdir. Dünyadan yakınmalar, mezar taşı kitabeleri içinde bir hayli yer tutar. İşte Sille mezarlıklarında okuduklarımızdan bazıları:

Sille Belediyesi şoförlerinden Mehmet oğlu İbrahim Salim (1930 - 29. 12. 1965)'in başucu taşının içyüzündeki kitabesi:

"şu dünyaya geldim

amma gülmedim

güldüm amma

muradıma ermedim

yuvamı kurdum

sefasını sürmedim

bir domurcuk gül

idim açmadım

Hüdanın emri geldi

bilmedim içtim

ecel şerbeti

Ulu Tanrım makam

eyle cümle mümin

kuluna cenneti"

(Resim 1)

Şimdi okuyacağınız mezar taşı, Sillelilerin birbirlerine taktıkları ilginç lakapların yanı sıra yeni yazının Sille'deki evrimini göstermesi açısından da dikkat çekicidir.

Başucu ön yüzü:

"Merhom

Şikanın

İsmail o.

Mehmet

rohine fat

iha 8 7 939"

(Resim 3-a)

Başucu arka yüzü:

"geçirdi:

m - dünyada

çok.. cevri:

cefa dertli:

yim görmedi

m - hiç zevki:

zefa.. genci:

ken.. öldüm

bumadim

vefa.. şefaat

kıl.. yaMuh..

amet Mustafa"

(Resim 3-b)

Som beyaz mermer mezar taşının üstündeki nefis sülüs hatlı kitabesine göre el-Hâc Ahmed de dünyada rahat bulamadığı için ahreti yeğlemiştir. Mezarında arka üstü mutluluk içinde yatsa da Hazret-i Peygamberin şefaatinden yana küçük de olsa endişesi yok değildir.

"Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî sene 1264 (1848)

bu dünyâda bulmadım hiç rahâtı

ihtiyâr etdim anınçün rıhleti

her denlü mahrem olsam hâk-i zilletde komaz

bir garîbinden geçer mi ol Resûl-i Kibriyâ

bekleyüb rûz-ı cezâyı hem şefaat özleyib

yatdım arkam üzre yâ Hû eyledim gâyet safâ

el-Merhûm el-Hâc Mustafa ağa bin

el-Hâc Ahmed rûhuna fâtiha"

(Resim 57)

Nispetli mermer mezar taşının üstündeki güzel bir sülüs hatlı kitabesine göre Hacı Şeyh, bu dünyada kimsenin gülmeyeceğini, dahası gülmemesi gerektiğini söyler (Metin, yukarıdaki metnin varyantıdır).

"Hüve'l-Bâkî

bu dünyâda bulmadım hiç rahâtı

ihtiyâr itdim anınçün rıhleti

kimse gülmez dahi gülmeye

zevkine değmez cihânın mihneti

dâr-ı dünyâ bir misâfir-hânedir

aklı olan benden alsın ibreti

merhûm ve mağfûr Hâcı Şeyh

rûhiyçün el-fâtiha

sene 1224 (1809)"

(Resim 32)

4. Âciz, Günahkâr Kul Oluş

İnsan, günahkâr bir kul olduğunu, bunun da acziyetinden kaynaklandığını zaman zaman itiraf eder. İnsanın bu özelliğini yansıtan mezar taşı kitabelerine de Sille'de oldukça çok rastladık. Seyit Çavuş oğlu Mustafa (1942)'nın mezar taşı kitâbesi bu temaya bir örnektir:

"ah

işbu kemterdir

Muhammet ümmeti

fazlın ile kıl müyesse-

r cenneti"

(Resim 2)

5. Ölüm Karşısındaki Çaresizlik

Ölümü kabullenemeyenlerin yanında ölümü tevekkülle karşılayanlar da vardır. Ölüm için elde bir çare bulunmadığına göre; bu durumu kabullenip af dilemek yapılması gerekendir.

Başucu ön yüzü:

"Dinkabağın

İprahim ehli

Fatıma ruhine

fatiha 1941"

(Resim 6)

Arka yüzü:

"vakitgelin

ce ne gelüre

lden . tevhi

diHakkı ğid

ermedilden"

6. Bağışlanma Dileği

Dünya ile ilişiği kesilenin en büyük arzusu, geride kalanların onlara sık sık duada bulunmasıdır. Osmanlı dönemi mezarlarından Taşçı Hanifi ustanın beyaz mermer üstüne sülüs hatlı kitabesinin teması da bağışlanma dileğidir (Bu kitabe aynı zamanda Konya mezarlıklarında en fazla göze çarpan mezar taşı kitabesidir).

"günâhım mağfiret kıl Rabb-i Yezdân

bihakk-ı arş-ı a'zim nûr-ı Kur'ân

gelüb kabrim ziyâret iden ihvân

ideler rûhuma bir fâtiha ihsân

el-Merhûm Taşcı Hanifi Usta

rûhuna fâtiha 1298 (1881)

29 _ (Receb) (26 Haziran)"

(Resim 21)

Osmanlı dönemine ait Hacı Ahmet ağa oğlu Hacı Mehmet ağanın beyaz mermerden mezar taşı üzerindeki sülüs hatlı kitabesi de yukarıdaki kitabenin bir varyantıdır.

"Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî sene 1277 (1861)

beni kıl mağfiret ya Rabb-i Yezdân

bihakk-ı arş-ı azîm nûr-ı Kur'ân

gelüb kabrim ziyâret ide ihvân

eylesün rûhuma bir fâtiha ihsân

Hâcı Ahmed ağa bin Hâcı Mehmed ağa rûhuna fâtiha"

(Resim 35)

Hâcı Ahmet'in, Arapça kitabesinin özü de bağışlanma dileğidir.

"Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî

İlâhî ente Rahmânî

recâ'î mink gufrânî

velâ te'hüzü ba'siyânî

ve kemmüd küllî naksiyâni

Hâcı Ahmed-zâde

merhûm Hâcı Ahmedin

rûhuna fâtiha sene 1241 (1826)"

(Resim 36)

Bostancı-zâde Hacı Sadettin'in iri kavuğuyla dikkat çeken beyaz mermerden mezar taşının sülüs hatlı kitabesinin teması da bağışlanma dileği üzerinedir.

"Hüve'l-Bâkî

yâ İlâhî rahmetinle yâd olsun ra'nâ

okuyanlar bir du'â itdikde Bârî rahmet it

yâ İlâhî bu du'âya kim dise âmîn

ol Habîbin hürmetine mağfiret kıl yâ Mu'în

Bostancı-zâde Hâcı Sadeddîn efendi

rûhiyçün fâtiha

fî 10 Cemâziye'l-ûlâ sene 1303

(15 Şubat 1886)"

(Resim 45)

7. Dua Edenin Şefaat Kazanacağı

İslâm inancındaki karşılıklı dualaşmanın bir örneğidir. Alâaddin oğlu Ali'nin beyaz mermerden nispetli mezar taşının sülüs hatlı kitabesi, bu mezara fatiha okuyanın ahrette Hazret-i Peygamberin şefaatini kazanacağını bildirmektedir.

"Hüve'l-Bâkî sene 1243 (1828)

bu merkade her kim iderse du'â

ide mahşerde şefa'at Mücteba

Alâeddin oğlu

merhûm ve mağfûrleh

Ali rûhuna fâtiha"

(Resim 37)

8. Geride Kalan Yetimler (Ebeveyn Mezarı Kitabeleri)

Özellikle genç yaşta kaybedilen mezar sahibinin anne veya baba oluşunun kitabelerinde öne çıkarılmasında üç farklı ifadeye rastlanmıştır. Birinci ifade tarzı mezarda yatanın ağzından, ikincisi arkada bıraktıklarının ağzından, üçüncüsü ise her iki tarafın birlikte söyleyişidir. Behiye Elden'in mezar taşı kitabesi üçüncü tarza bir örnektir.

"sabahın güneşi

kabrine doğsun

elâ gözlerini

nurlar bürüsün

dünyada kalan

iki yetimim evvel Allaha

sonra sizlere

emanet olsun

Amcaoğlu

Hüseyin eşi

Behiye Elden

ruhuna fatiha

D. 1937

Ö. 5-10-1966"

(Resim 56)

Ebeveyn mezar kitabelerinde dikkati çeken husus geride bırakılan körpe yetim veya öksüzlerdir. Bunlar da çoğunlukla önce Allah'a, sonra hayattaki akrabalara emanet bırakılır.

"adım Raif yaşım genç idi
ecelin oku bağrımı deldi
iki körpe yavrum
yetim kaldı zavallı
annemin ciğeri yandı
pek genç yaşta düştüm
ecel ağına eriştir
Allahım cennet bağına
imanım yoldaş eyle
yanıma fatiha okuyun
Raifin ruhuna
Arif oğlu Raif
Ayaydın
D. 1943 - Ö. 22-4-1970"

(Resim 10)

9. Goncayken Cennet Bülbülü Olma (Çocuk Mezarı Kitabeleri)

İslâm inancına göre sorumluluk yaşına gelmeden ölen çocuklar cennete giderler. Bu durum, gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet dönemi mezar taşlarında gül-bülbül benzetmesiyle ifade edilegelmiştir. Tıpkı Elmas'ın beyaz mermer üstüne hakkedilmiş çiçek motiflerinin altındaki rik'a hatlı kitabesinde olduğu gibi.

"Âh mine'l-mevt sene 1311 (1895)
gonca idim şu dünyâda vâlidemin
bir gülü şimdi oldum bâğı cennet
bülbülü el-merhûme Paşa ustanın
kerîmesi Elmas rûhiyçün
fâtiha"

(Resim 22)

Fesli mezar taşı üzerine hakkedilmiş sülüs hatlı kitabesine göre Derviş Mehmet'in oğlu Mehmet de yokluk bağının gülü iken cennet bülbülü olanlardandır.

"sene 1255 (1839)
Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
bu fenâ bâğın hazân oldu gülü
cennetü'l-me'vânın olsun bülbülü
derviş Eyyûb oğlu Mehmed rûhuna fâtiha"

(Resim 25)

Dülger Mehmet oğlu Mehmet de cihanda açmadan solup cennette açan gonca güllerdendir.

"sene 1242 (1826)
Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
bir gülü gonca idim âh açmadım
soldum bâğ-ı cihânı terk
idüb cenneti a'lâyı buldum
Dülkâr Mehmed-zâde Mehmed rûhuna
fâtiha"

(Resim 39)

Ali kızı Ayşe de açmadan solan gonca güllerdendir.

"sene 1243 (1828)
Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
bir gülü gonca idim açılma
dan soldum bâğı cihânı
terk idüb cenneti a'lâyı
buldum merhûm ve mağfûrlehâ
Ali kızı A'işe rûhuna fâtiha"

(Resim 41)

Hacı Sadettin-zade Mehmet'in oğlu Sadettin de kafesten uçan gönül kuşlarındandır.

"Hüve'l-Bâkî
mürg-i dil uçdu kafesden cânımın cân pâresi
gitdi cennet bâğına ciğerde kaldı yâresi
beş yaşında imiş meğer anın va'desi
ey felek lâyık mı böyle taş ola lânesi
hâcı Sadeddîn-zâde Mehmed mahdûmu
Sadeddin rûhuna fâtiha
1 Şa'bân 1309 (1 Mart 1892)"

(Resim 43)

Sadettin'in amca-zadesi ve adaşı Sadettin de gül bahçelerinin bülbülüyken, cennet bağına uçan gönül kuşlarındandır.

"Hüve'l-Bâkî
bülbülüyken gülşenin konmuşum gül dalına
saydda çiftelü şikârın düşmüşüm duzağına
nârâlu bânın askeri kasd eyledi cânıma
mürg-i dil uçdu kafesden kondu cennet bâğına
Hâcı Sadeddîn-zâde Ahmed ağa
mahdûmu Sadeddîn rûhuna
el-fâtiha sene 1320 (1902)"

(Resim 44)

Hacı Ahmet'in kih-nûş (küçük-tatlı) mahdumu Hâcı Mustafa ağa sekiz yaşında Hüda'nın "dön gel" emrine uyarak kurban bayramında ailesinin fazladan kurbanı olmuştur.

"Âh mine'l-mevt fî Zilhicce sene 1260 (Aralık 1844)
bu Hâcı Ahmed kih-nûş mahdûmu Hâcı Mustafa ağa
fehm idüb bu du'â her nebînin fenâsın ol püser
inkiyâd üzre Hüdânın ırcı'î emrin tutub
tıfl iken cân-bahş idüb Hak yoluna bu pür-hüner
istemişler cenneti firdevs-i a'lâdan anı
ıyd-ı adhânın safâsın terk idübtutar gider
kendini ıyd-ı visâlu'llah kurbân eyleyüb
ıydını ol sahn-ı sahrâyı behişt içre ider
cümle ahbâbın fû'âdın itdi suzân hasreti
âh çeküb âteşlere yandı hemân mader peder
vâlideynine Hüdâ sabrı muvaffak eylesün
doğrusu hiç sabr olunmaz bir kederindir bu keder
toprağınca ömr ihsân eylesün bâkîsine
kâffesi olsun cihânda şâdlıkla keremker
gördü ol tıflın vefâtı mâtemin giryân olub
âcizâne düşdü bir târih neyler bî-derbeder
çıkdı üdebâ ta'ammiye târihi sâmin oldu anın
eyledi bî-çâre maksûdu her fâniden sefer

(Resim 60)

10. Gençliğe Doyamama, Genç Ölüme Yakınma (Genç Mezarı Kitabeleri)

Ölümü kimse kabullenmek istemez. Hele bu bir genç ölümüyse... Çocuk mezarlarından sonra en acıklı mezar taşı kitabelerini genç mezarlarında okursunuz.

"genç iken
eyledim rıhlet
kıldığım için
valideynim hasret
fatiha okuyalar
bana millet
Hak Teala kabrimi
kıla cennet
merhum
Hacıoğlu Mehmet
oğlu Seyit D. Kesen
ruhuna fatiha
D- 1919. Ö- 1940"

(Resim 4)

Elife hanımın mezar taşının ön yüzü:

"MERHUME
DİNKABAKZADE
İbRAHİM ZEVCESİ
ELİFE BİNTİ KAHV
ECİ MUSTAFA ÇAVIŞ
ROHİNE FATİHA

1935"

(Resim 7)

Arka yüzü (eski harflerle):
"Âh mine'l-mevt
toprağa koydu başım
yirmi birdir yaşım
budur benim nişan taşım
her iki yavrularım
döksün gözyaşı"

On sekiz yaşında ölen Emin kızı Hediye'nin beyaz somaki mermer üstüne güzel bir sülüs hatla hakkedilmiş mezar taşı kitabesi de dünyaya doyamamış olmanın hüznünü yansıtır.

"Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
bir gül-i dünyâ idim aslında ben
işte kondum hâk-i kabre ben de ten

bir vefâsız aslı yok dünyâ imiş

eyledim kâm almadan terk-i vatan

kande kaldı bunca alâyişlerim

on sekiz yaşında giydikde kefen

ben garibim geldim ey Rabb-i Gafûr

mağfiret kıl beni lütfun ile sen

el-Hâc Emîn efendinin kerîmesi merhûme

Hediye kadının ruhiyçün fâtiha

sene 1231 (1816)"

(Resim 23)

Beyaz mermer üzerine sülüs hatla hakkedilmiş kitabesine göre Ali ağanın kızı Hanım da dünya gül bahçesinde bir gonca iken ecel yeli onu hazân eylemiştir.

"sene 1255 (1839)

bu bâğ-ı gülşende bir gonca iken

bâd-ı ecel beni eyledi hazân

el-Merhûm Ali ağanın kızı

Hanım rûhuna fâtiha"

(Resim 24)

Beyaz mermerden mezar taşının nefis ta'lik hatlı kitabesine göre Behiye hanım da kısa ömrünü hastalıkla boğuşarak geçirmiştir.

"Âh mine'l-mevt

âh ile zâr kılarak tâzeliğime doymadım

çün ecel peymânesi dolmuş murâd almadım

hasretâ fânî cihânda tûl-i ömür sürmedim

firkatâ takdîr bu imiş tâzeliğe doymadım

Pöçül (?) oğlu Hacı Mustafanın

kerîmesi Behiyye hanımın rûhuna fâtiha

sene 1301 (1884)"

(Resim 27)

"el-Hâcı Osmânın İbrâhim ehli Hâcı Mehmed ağa kerîmesi Hanım"ın sülüs hatla Gödene taşı üzerine hakkedilmiş 1322/1904 tarihli kitabesi de yukarıdaki kitabenin bir varyantıdır (Resim 29).

11. İbret Olma, Nasihatte Bulunma

Bazı mezar taşı kitabelerinde de nasihat etme ve ibret verme söz konusudur. Halil oğullarından Mehmet oğlu İsmail Çetin (1956 - 10. 1. 2004)'in mezar taşı kitabesinde olduğu gibi.

Başucu arka yüzü:

İsmail Çetin

hayır işini erte koma

fırsat elden

kaçar gider

hele yarın olsun deme

gençlik elden

uçar gider

ahmak olma behey kişi

çorak kılma tatlı aşı

bak ölümün

yoktur yaşı

ecel şerbetin

için gider"

(Resim 15)

Hâfız Hüseyin bin Ebû Bekîr de mezar taşlarına ibretle bakmayı tavsiye eder:

"Hüve'l-Mu'în

himmetinle bir fâtiha ihsân eylen ...

ibretle nazar eylersen bu mezârım taşına

ömür sürdü yetmiş dokuz idi egişi

âkıbet bir gün düşdüm ecel neşterine

ismime derler Hâfız Hüseyin bin Ebû Bekîr

tamâm oldu rahîm Cemâziye'l-âhir on beşine

okudum ben karar bülbül gibi anı cân

sene târihi bin ikiyüz yirmi beşine (17 Temmuz 1810)"

Memiş M. Ali eşi Hacı Havva Gülcan (1915 - 1993)'ın mezar taşı kitabesi de mezarlıklardan ibret almayı öğütlemektedir (Resim 16).

Başucu arka yüzü:

"Hüve'l-Bâkî

bu mezarlar

dersi ibret yerleri

gafleti at

gör ölümü ölümü

gör nişansız yatan

sultan erleri

kulağını aç

duy ölümü ölümü...

can meleği teslim

almış canları

mamur iken viran

olmuş hanları

hem çürümüş toprak

olmuş tenleri

Söyleşirler

bil ölümü ölümü"

Şerife hatunun beyaz mermer üzerine ta'lik hatla hakkedilmiş kısa kitabesine göre, bir nazarla olsun, mezar taşına bakanların ölüm gerçeğini hatırlayacağı vurgulanmaktadır.

"Hû

bir nazar kıl bu mezâr taşına

ölüm gelür her kişinin başına

Bostancı Muhammed ehli

Şerîfe hatunun

rûhiyçün fâtiha

sene 1287 (1870)"

(Resim 46)

Emine hatun da kandil benzetmesiyle ömrün kısalığını ve geçiciliğini öğütlemektedir.

"Hüve'l-Bâkî

vücûd bâkî değil bir de ömür bâkî değil dostum

hemân bâkî kalan Allah inâyet eylesün yardım

velî tevfîk kim yâ Rab vücûdum belki mum yağı

yanar fitil erir yağım ömür bâkî değil bildim

Bostancı-oğlu Sadeddîn

zevcesi merhûme ve mağfûrlehâ

Emine hatun rûhiyçün fâtiha

15 Receb sene 1302

(1 Mayıs 1885)"

(Resim 59)

12. Peygamber Sevgisi

Üzeri nefis sülüs hatlı Sille taşından bu şahide, incelenen mezar taşları içerisinde tek isimsiz olandır. Kitabesinin teması Hz. Peygamberimize olan sevgidir.

"Âh

1 Zi'l-hicce sene 1323 - 12 Kânûn-ı sânî sene 1321

(26 Ocak 1906)

ol Resûl-i müctebâ hem rahmete'l-li'l-âlemîn

bende medfûndur didi eflâke ... zemîn

ravzasın idüb ziyâret didi Cibrîl-i emîn

haza cennât-i Adn fe'dhûliha hâlidîn"

(Resim 61)

TOPLUMSAL OLAYLAR

Mezar taşları sahibini gösteren bir bellik olmasının yanında, toplumsal olaylara dair bir belge konumundadırlar. Sille mezar taşları üzerine üstün körü bir inceleme sonucunda dahi geçmişte yaşanan birtakım toplumsal olaylar hemen kendini göstermektedir.

1. Türk İnkılâbının Mezar Taşlarına Yansıması

Sille mezarlıklarında, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte yaşanılan toplumsal değişimin izlerini mezar taşlarında gözleyebiliyorsunuz. Genç Cumhuriyeti Osmanlı'dan ayırıcı izleri aşağıdaki biçimde maddeleştirebiliriz.

a. Yazı İnkılâbı: Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan en etkin inkılâbın gelişim sürecinin izlerini Sille mezar taşlarında da izleyebiliyorsunuz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, üzerinde Latin kökenli yeni Türk yazısını taşıyan en eski mezar taşı, "13/4/1932" tarihlidir ve "Salih Silay oğlu Mehmet" adına dikilmiştir ki; Yazı İnkılâbı'nın üzerinden henüz dört yıl geçmemiştir bile (Resim 5). Aynı zamanda künyesinde bir soyadını da taşıyan bu mezar taşının bitişik yazısı (el yazısı), karakteri itibarıyla Atatürk'ün yazısını çağrıştırmaktadır. Bu mezar taşı belli ki bir aydın veya seçkine aittir. Zira inkılâp süreci tamamlanmıştır. Oysa halk katında geçiş süreci daha devam etmektedir. Dinkabakzade İbrahim'in eşi Elife'nin 1935 tarihli mezar taşı bu bakımdan iyi bir belgedir. Çünkü bu mezar taşında iki yazı da kullanıldığı gibi yeni yazıyla yazılan kitabesinde harf karakterleri henüz yerli yerine oturmadığı için büyük harfle küçük harf yan yana kullanılmış, yanı sıra eski imlâ hâlâ hakimiyetini sürdürmektedir. Bu mezar taşında dikkati çeken diğer bir husus da 1932 tarihli örneğimizin aksine mezar sahibinin soyadı

olmadığı gibi, künyesi eski düzen üzeredir (Resim 7).

b. Kılık-Kıyafet İnkılâbı: Özellikle erkek mezar taşlarında kılık-kıyafet inkılâbının izleri hemencecik gözlenmektedir. Zira sarıklı fesli mezar taşlarının yerini güneşli mezar taşları almıştır.

c. Soyadı İnkılâbı: Cumhuriyet dönemi mezar taşlarında "mahdumu, kerimesi, zevcesi, ehli..." gibi künye bağlamaları yanında lâkaplar kullanılmaya devam etse de mezar sakinlerinin soyadları Osmanlı dönemine göre önemli bir künye ayırıcı işaretidir (Resim 11, vd.).

ç. Takvim İnkılâbı: Sille mezar taşlarında da kamerî-hicrî takvimden milâdî takvime geçiş sürecini gözlemek mümkündür.

2. Göç

Sille mezar taşlarına göre Ürgüp'ten Sille'ye bir göç yaşanmıştır. Oldukça dikkat çekici olan bu göç hadisesi, başlı başına incelenmesi gereken bir konudur (Resim 13-b, 47).

3. Hastalık Salgını

Sille'de 1892 yılının Mart ayında bir çiçek salgınının varlığı kuvvetle muhtemeldir. Zira, 11 Şaban 1309 h./ 11 Mart 1892 m. tarihli mezar taşına göre, Hacı Sadettin-zade Mehmet'in küçük kızı Emine'nin ölüm sebebi çiçek hastalığıdır (Resim 42). Öte yandan, ondan on gün önce (1 Şaban 1309 h./ 1 Mart 1892 m.) beş yaşında ölen ve ölüm sebebi belirtilmeyen kardeşi Sadettin de -şayet bir tesadüf değilse- büyük bir ihtimalle aynı hastalıktan ölmüştür (Resim 43) . Dolayısıyla bu tahminlerin tabiî sonucu çiçek salgını vakasıdır. Ne yazık ki bu tahminleri doğrulayacak başka mezar taşlarına rastlayamadık.

4. Bölücü Terör

Son çeyrek yüzyılda milletimizi en çok tedirgin eden hadiselerin başında bölücü-etnik terör gelmektedir. Pek çok gencimizi kurban verdiğimiz bu hadiseden Sille'nin uzak olması elbette mümkün değildir. Nitekim, bu uğursuz gaileye Sille de gencecik fidanlarını kurban vermiştir (Resim 9).

SONUÇ

Sille mezarlıklarındaki taşlar elbette bu kadar değil. Biz, incelememizde daha ziyade mezar taşlarının kitabelilerini nazar-ı dikkate aldık. Bunların da tekrarlananlarından ancak birkaç tanesini yeğledik. Kitabesi olmayan birkaç taş ise yapısal özelliklerinden dolayı söz konusu edilmişlerdir.

Bu çalışmayla sosyal bilimlere bir kayıt düşebilmek amacımız yanında zamanın ve hoyrat ellerin acımasız darbelerine açık bu harikulade tarih ve sanat abidelerini koruma altına alınması ihbarını yenilemektir. Son olarak, ilgili ve yetkililerden lütfen Ek: 1'deki 48. resme ibret nazarıyla bir kere daha bakmalarını öneriyoruz. Bu şâhide, sessiz çığlığını size mutlaka duyuracaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

- ES, Selçuk, *Konya'da Yatan Peygamberler ve Evliyalar*, Can Kitabevi (Baskı: Bayrak Yay. ve Mat., İstanbul, Şubat 1994.

- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Tarikat Taşları, Giyimleri ve Osmanlı Devri Serpuşları (Yazma Defter)*, Mevlâna Müzesi Kitaplığı, No: 216.

- İŞCAN, Nejat, *Anadolu Mezartaşları Süslemeciliği*, Ülkü Matbaası, Eskişehir, Kasım 1980.

- KARA, Hacer-Şerife Danışık, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Meram Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2005.

- KENDİ, İbrahim Aczi, *Konya Mezar Folkloru*, Yenikitap Basımevi, Konya, 1959.

- LAQUEUR, Hans-Peter, *Hüve'l-Baki -İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları-*, Çev: Selahattin Dilidüzgün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 46, Numune Mat., İstanbul, Nisan 1997.

- ORAL, M. Zeki, "Konya'da Tarihî Mezar Taşları", *Anıt*, Konya, Şubat 1949, Yıl I, S. 1, s. 14-23.

- ÖNDER, Mehmet, "Konya'nın Kabristan Edebiyatından Örnekler", *Türk Yurdu*, S. 217, 8/1955, s. 132-134.

- ÖNDER, Mehmet, "Konya Mezar Taşlarında Şekil ve Süsler", *Türk Etnografya Dergisi*, S. 12, 1969, s. 5-16.

- ÖNDER, Mehmet, "Konya Mezar Taşlarında Süsleme Unsurları", *Önasya*, Yıl 2, S. 13, 9/1969, s. 5-16.

- ÖNDER, Mehmet, "Mezarlıklar ve Mezar Taşlarımız", *Türk Sanatı*, Yıl 2, C. 2, S. 4, 4/1954, s. 1.

- ÖZÖNDER, Dr. Hasan, *Sille -Tarih, Kültür, Sanat-*, Merhaba Matbaası, Konya, 1988.

- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993.

- TUNCEL, Gül, *-Batı Anadolu Bölgesinde- Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Mas Matbaacılık, Ankara, 1989.

- UĞURLUER, Talha, "Osmanlı Mezar Taşlarının Dili", *Sızıntı*, Temmuz 2003, S. 294.

- UZ, M. Ali, "Konya Hazire ve Kabristanları", *Yeni İpek Yolu -KTO Dergisi-, Konya Kitabı VI (Özel Baskı)*, Konya, Aralık 2003, s. 77-91.

- UZ, M. Ali, "Konya Hazire ve Kabristanları II", Yeni İpek Yolu -KTO Dergisi-, Konya Kitabı VI (Özel Baskı), Konya, Aralık 2004, s. 301-342.

EKLER
1.Mezar Taşları

Resim 1

Resim 2

Resim 3-a

Resim 3-b

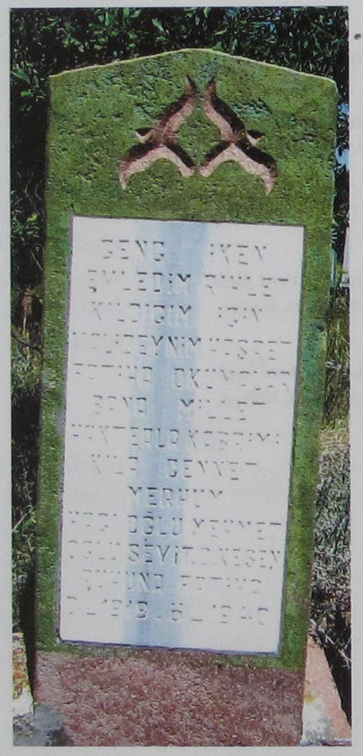

Resim 4

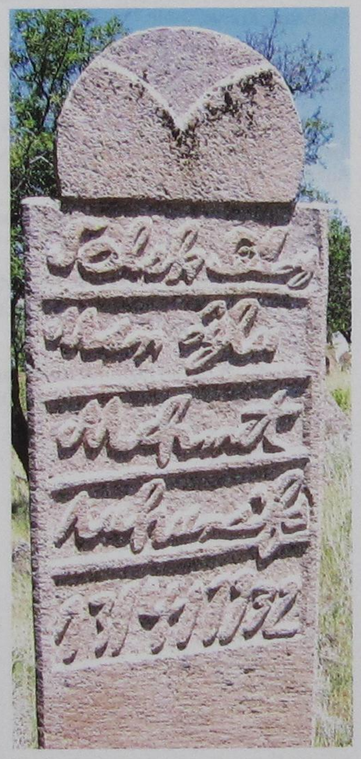

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13-A

Resim 13-B

Resim 14

Resim 15

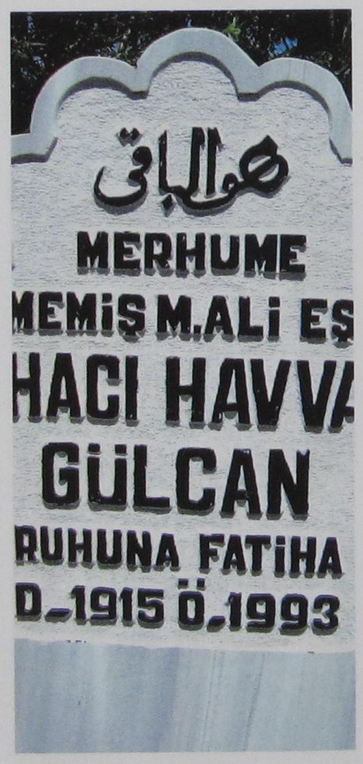

Resim 16

Resim 17

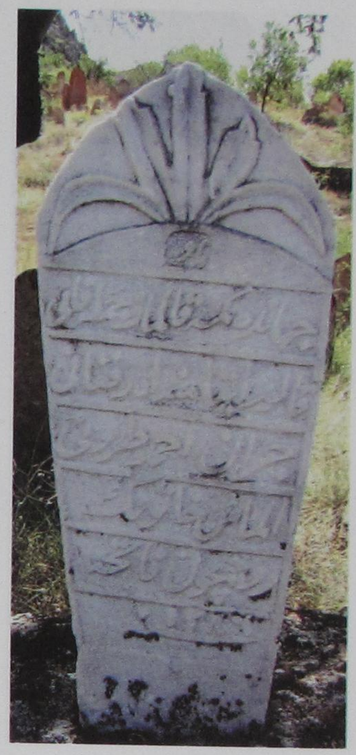

Resim 18

Resim 19

Resim 20

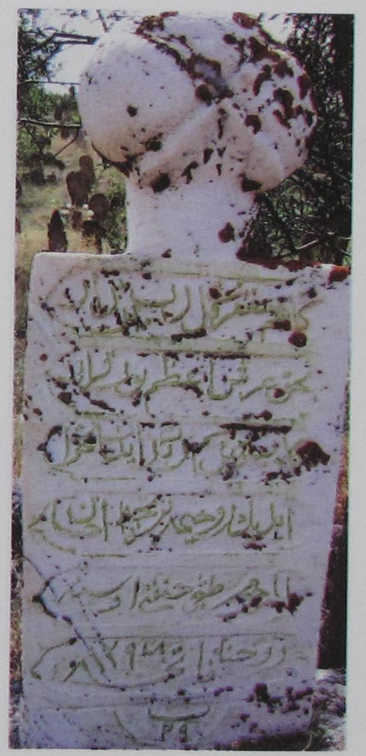

Resim 21

Resim 22

Resim 23

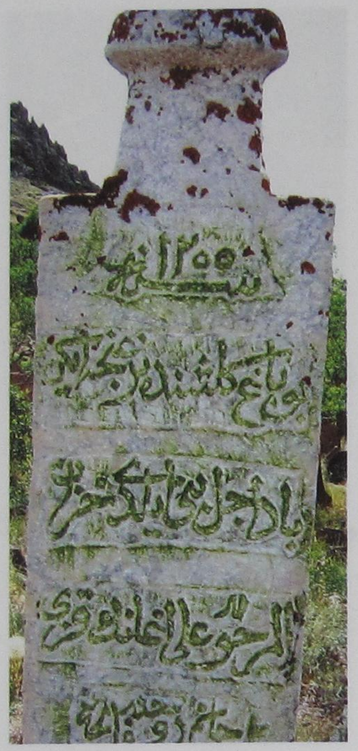

Resim 24

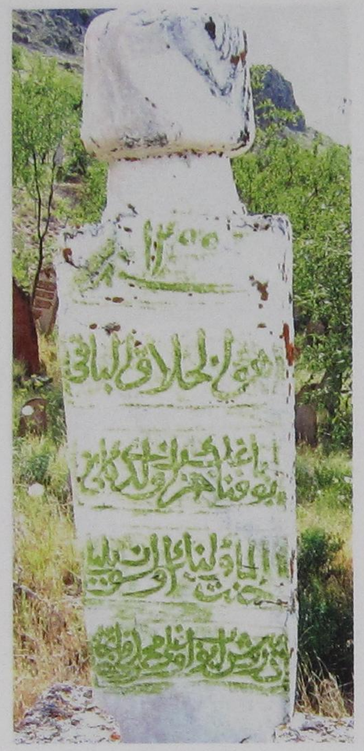

Resim 25

Resim 29

Resim 30

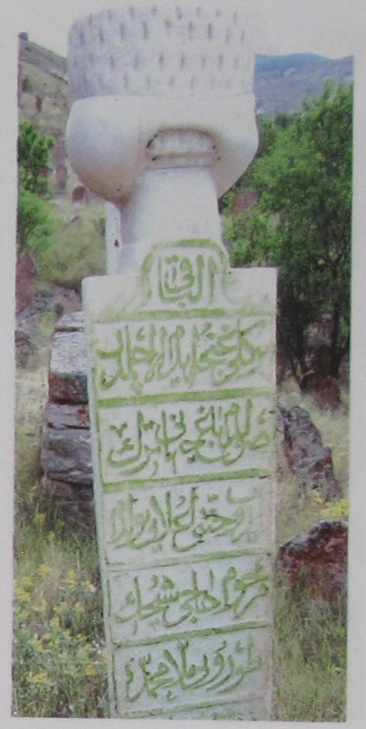

Resim 31

Resim 26

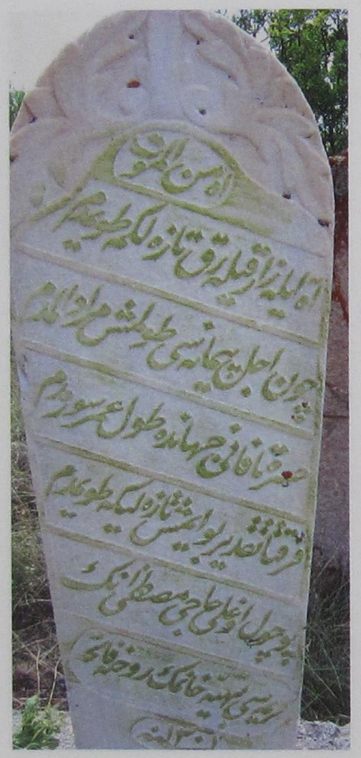

Resim 27

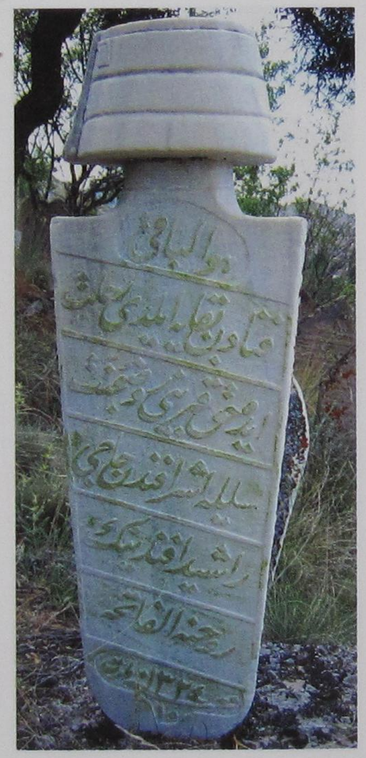

Resim 28

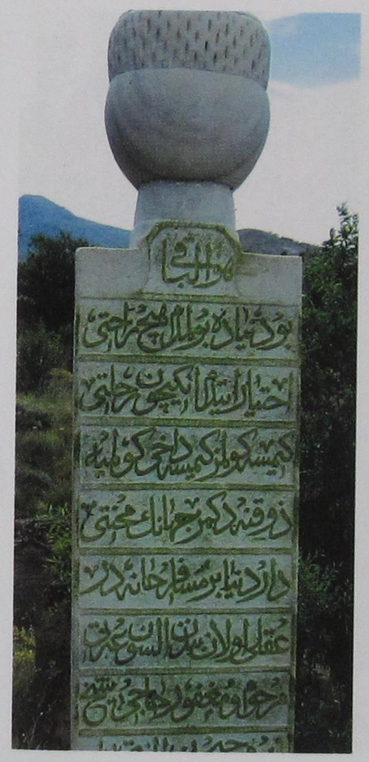

Resim 32

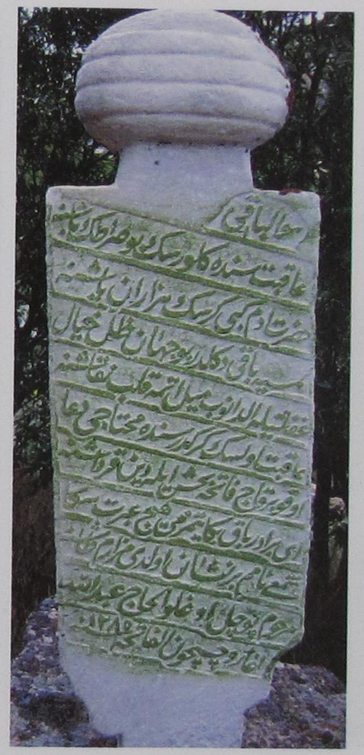

Resim 33

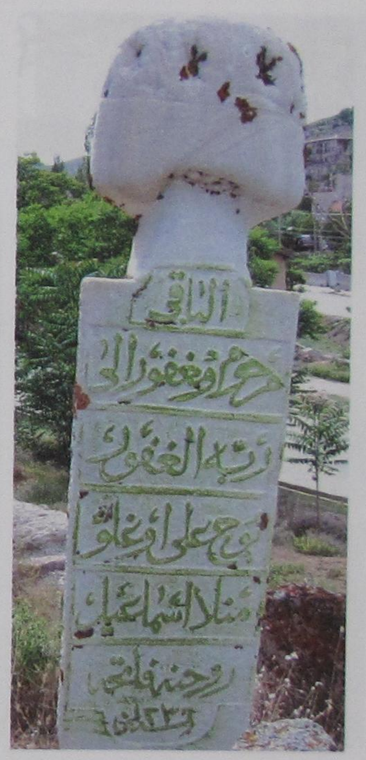

Resim 34

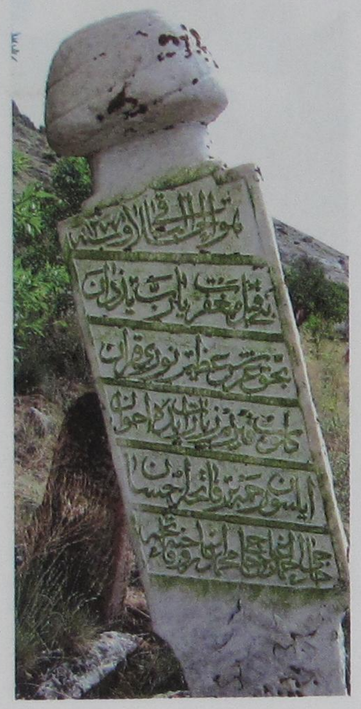

Resim 35

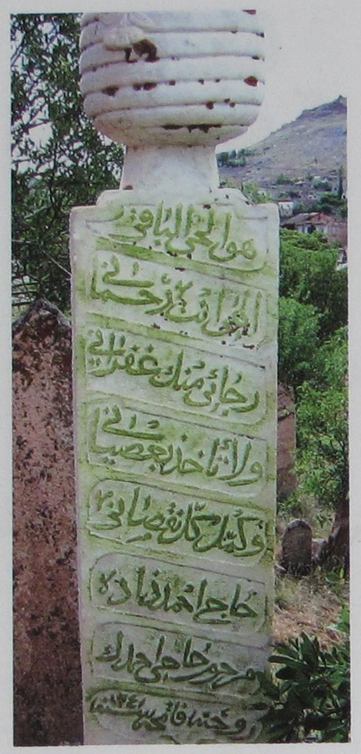

Resim 36

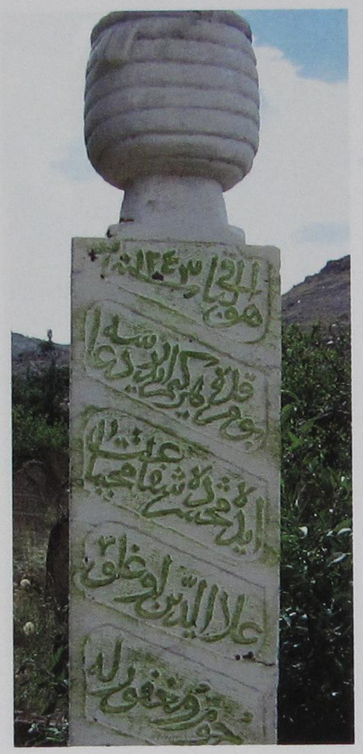

Resim 37

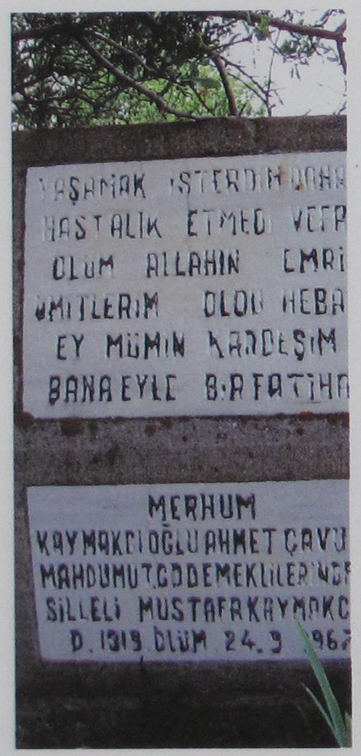

Resim 38

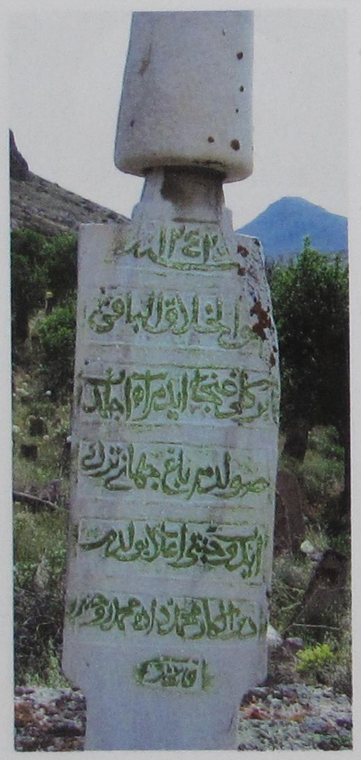

Resim 39

Resim 40

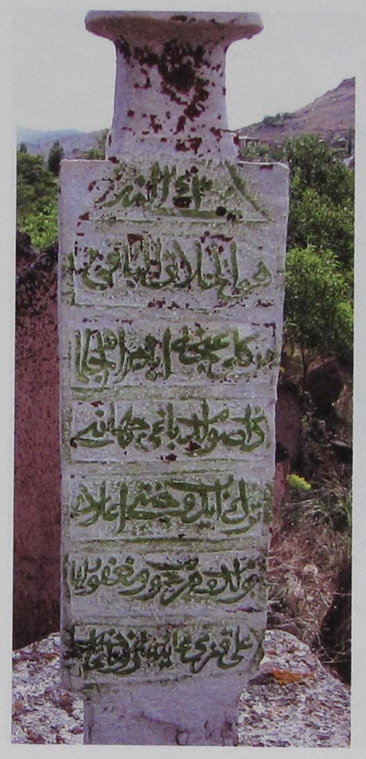

Resim 41

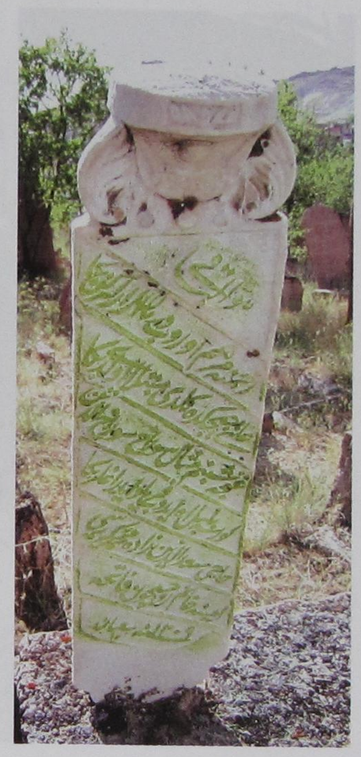

Resim 42

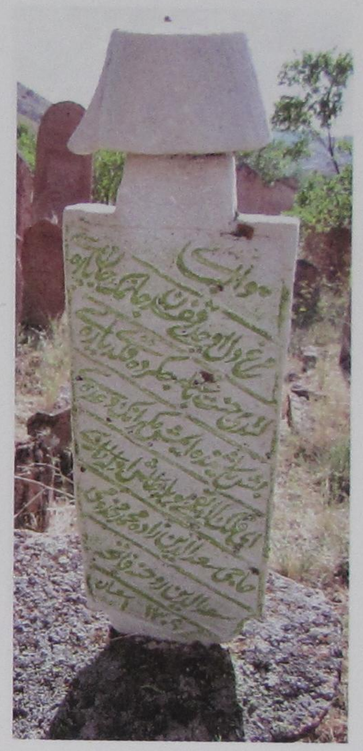

Resim 43

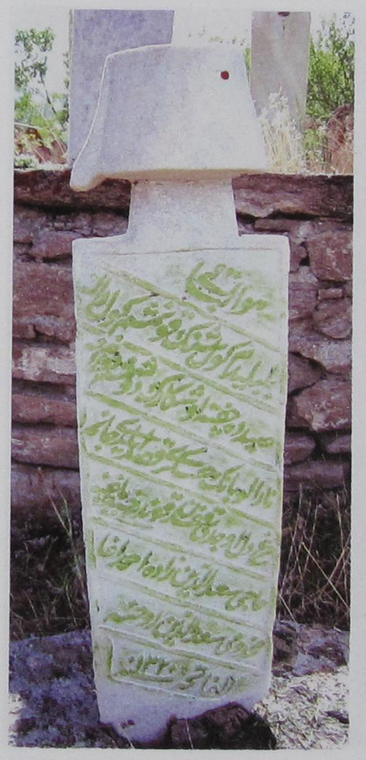

Resim 44

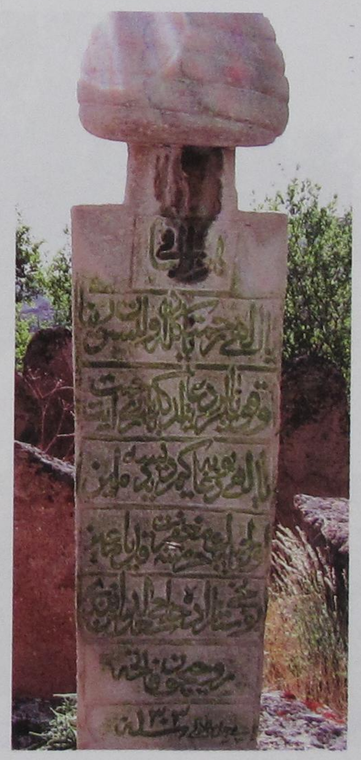

Resim 45

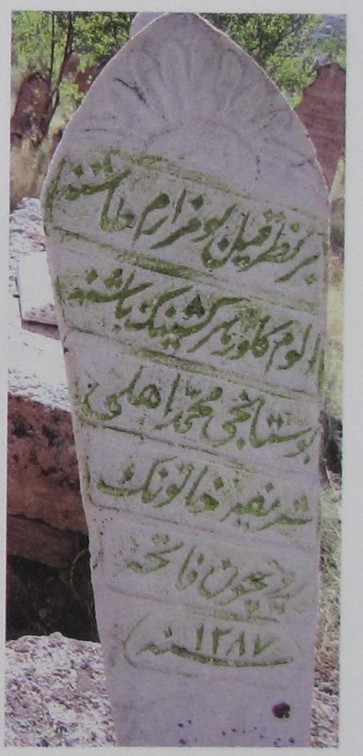

Resim 46

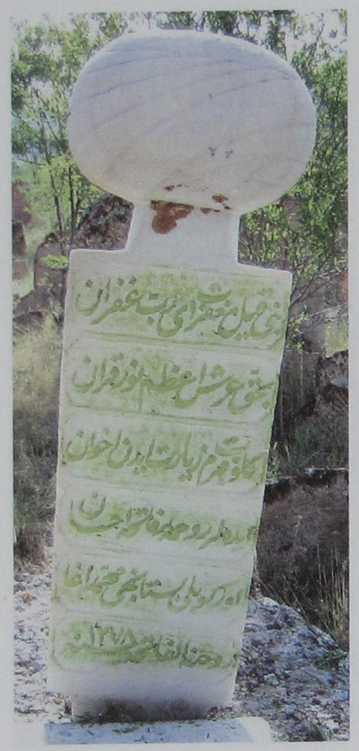

Resim 47

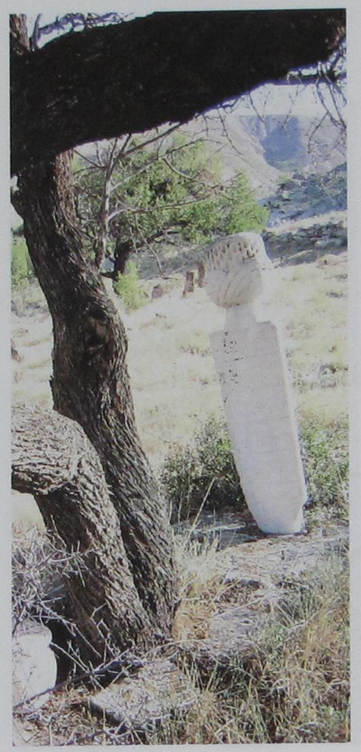

Resim 48

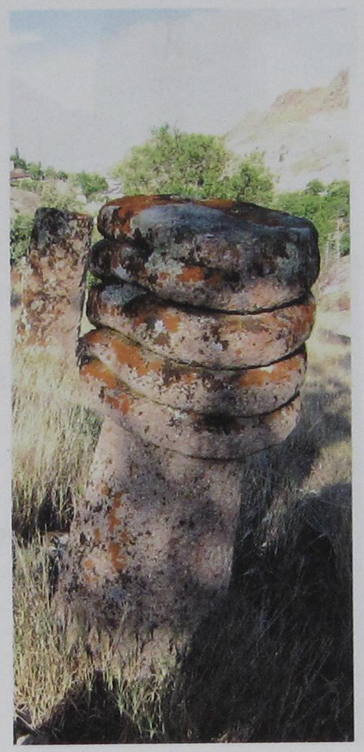

Resim 49

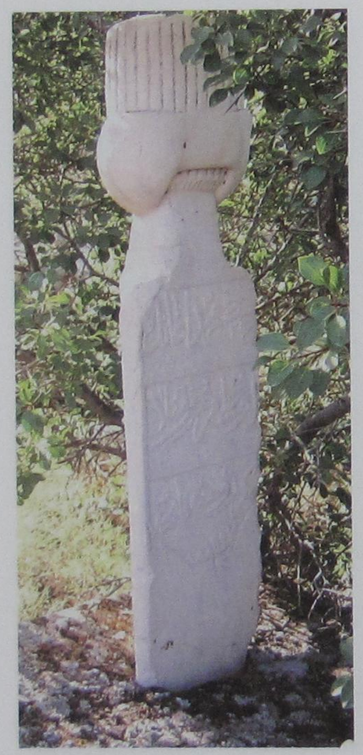

Resim 50

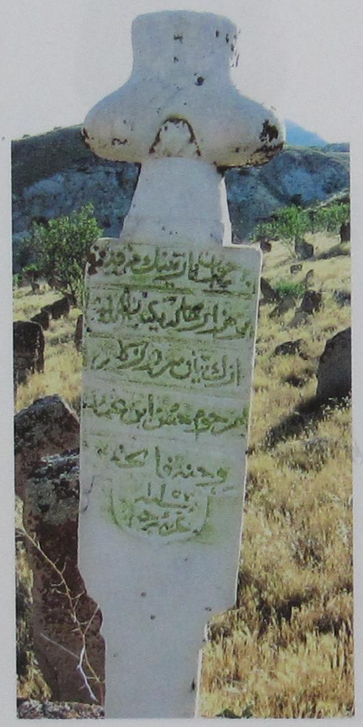

Resim 51

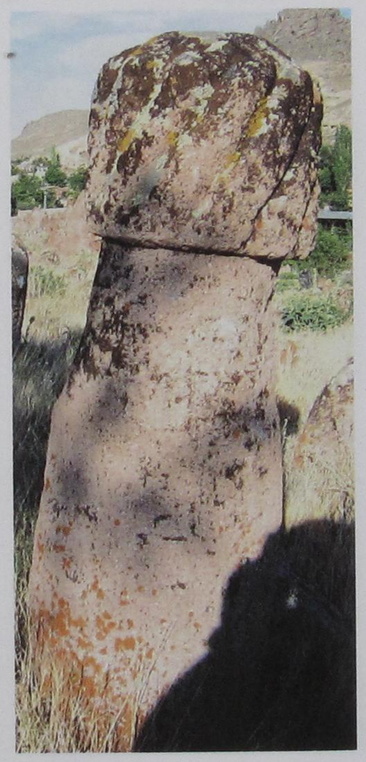

Resim 52

Resim 53

Resim 55

Resim 54

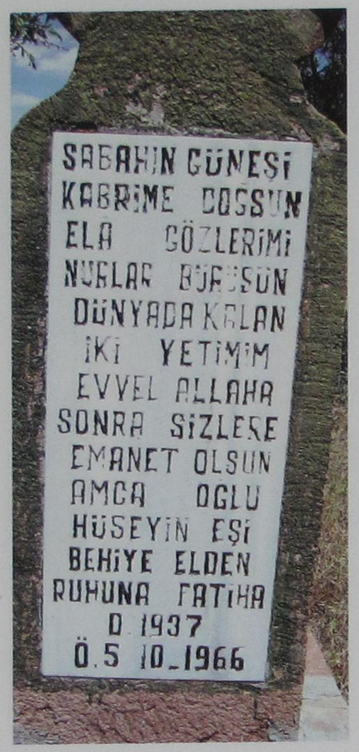

Resim 56

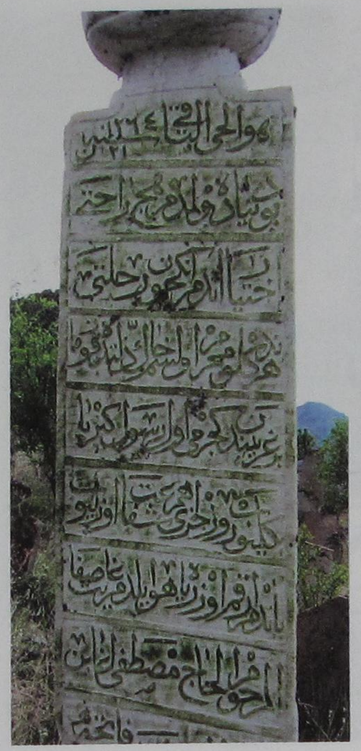

Resim 57

Resim 58

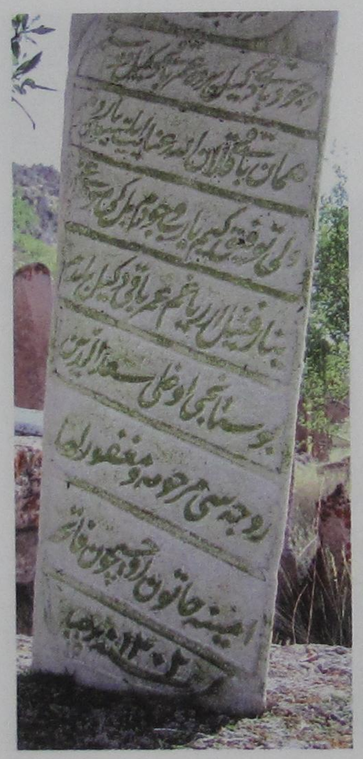

Resim 59

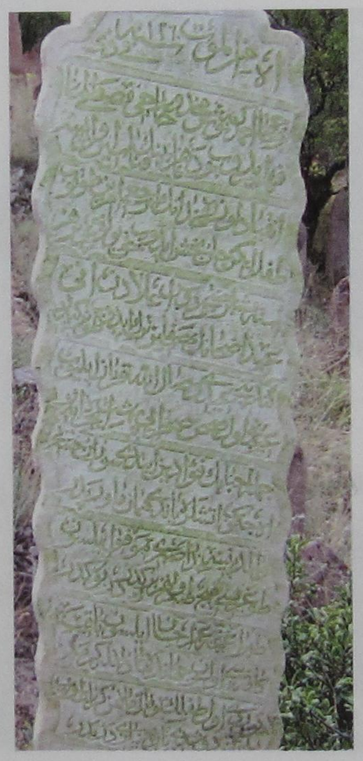

Resim 60

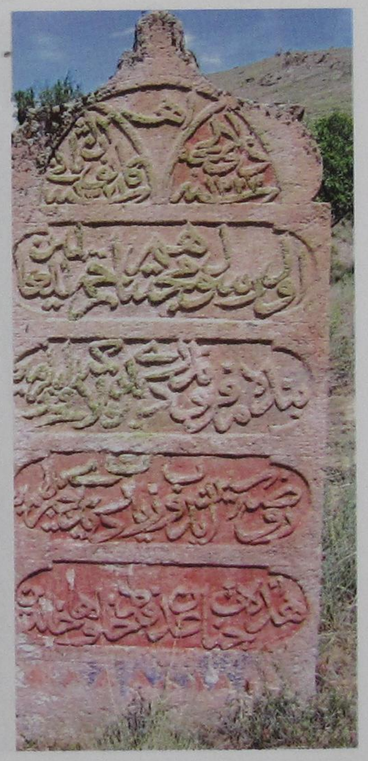

Resim 61

Resim 21-1

Resim 24-2

Resim 25-3

Resim 26-4

Resim 28-5

Resim 30-6

Resim 31-7

Resim 32-8

Resim 33-9

Resim 34-10

Resim 35-11

Resim 36-12

Resim 37-13

Resim 39-14

Resim 41-15

Resim 42-16

Resim 43-17

Resim 44-18

Resim 45-19

Resim 47-20

Resim 48-21

Resim 49-22

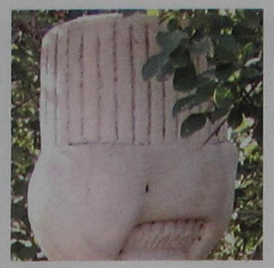

Resim 50-23

Resim 51-24

Resim 52-25

Resim 60-26

GELENEKSELDEN POSTMODERNİZME: KONYA KENT VE KENTLİLİK KÜLTÜRÜ

Bir başkent daima başkenttir (Tanpınar,1996:140).

Bünyamin AYHAN*1
Bilal Kırgıl*2

ÖZET

Bu çalışma gelenekselden postmodernizme doğru evrimleşen kent olgusu ve kenti meydana getiren ana unsurlardan biri olan kültür olgusu arasındaki ilişkiyi irdelenmeye amaçlamaktadır. Kentin tanımı ve kenti oluşturan öğeler, kenti meydana getiren unsurlar kadar önemlidir. Çünkü her kent kendi içeriğiyle tanımlanmaktadır. Bu anlamda geleneksel kent, dinsel kent, sanayi kenti, modern kent, turizm kenti ve postmodern kent tanımı, kentin içerisinde bulunduğu coğrafi, ekonomik, siyasi ve kültürel yapılarla ilgili olduğunu göstermektedir.

Çalışmada genel olarak kent-kültür ilişki irdelenirken özelde ise Konya kenti, kentlilik ve kent kültürü açısından ele alınmaktadır. Konya kenti her ne kadar bozkırın ortasında bir yerleşke durumunda olsa da günümüzde geleneksel-modern ve dini kent özelliklerini bir arada yaşayan nadir kentlerden biridir.

Selçukludan Cumhuriyete kadar birçok tarihsel ve kültürel özelliğini koruyan Konya, modernleşme süreci ile birlikte modernleşmenin getirdiği kent sorunlarını yaşadığı gibi toplumsal dönüşümün meydana getirdiği sıkıntıları da yaşayan ve bireylere yansıtan bir duruma gelmiştir. Bu anlamda kentte değerler çatışması ve modernite adına oluşturulan olguların geleneksel ve çevreci öğeleri yavaş yavaş yok ettiği rahatlıkla gözlenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kent, Kentlilik, Kent Kültürü ve Konya*

FROM TRADTIONAL TO POSTMODERN: URBAN CULTURE IN KONYA

ABSTRACT

This work aims to study the relationship between the urban phenomenon which is undergoing a transformation from traditional to postmodern and the culture as one of the main elements constituting the urban center. The definition of the city, it's elements are as important as the facts that are forming a city since every city and town is determined by it's contents. Definitions

*1 Araştırma görevlisi Dr. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

*2 Kütahya Atatürk Lisesi Felsefe Grubu Öğretmeni

like traditional city, religion city, industrial city, modern city, tourist city, postmodern city etc., are indicating the geographical, economical, political and cultural structures that are branding each urban system.

This study deals in general with the relationship between the city and culture, and in particular with unbanism, and urban culture in the city of Konya. Although the geographical attributes of the steppe try to set a rural frame on Konya, it only enhances it's definitional controversies as traditional-modern-city of religion, as cultural diversities for cities are rare in this form.

Although the city of Konya was able to preserve many of it's historical and cultural attributes, it too constituted a base for the modern transformation process and experienced the urban problems associated to this and reflected these to it's citizenship. As a result, with the postmodern process passing further, it is now obvious that the conflict of the values, and the phenomenons presented in the name of modernity, are destroying gradually the traditional and environmental fundaments of the urban culture in Konya.

Keywords: *city, urbanism, urban culture, Konya.*

GİRİŞ

Medeniyetlerin beşiği olan kentler, insanın topluluk olarak bir araya geldiği günden bu tarafa gündemden düşmeyen olgulardan biridir. İnsanın geçirdiği evrimleşmeyle birlikte kentlerde kendi açılarından bir gelişim çizgisi oluşturmuşlardır. Küçük kentler ve kent devletlerinden metropollere doğru bir çizgede gelişen kentler, ilk kuruldukları aşamalardan günümüze kadar bazı sorunlarla uğraşmışlardır. Bunların başında kentin rengini veren olgunun sürekliliği, kentte yaşayan bireylerin ihtiyaçları ve kentin kültür sorunudur. Bu sorunlar, kentin içinde bulunduğu tarihsel kesite göre önemlilik arz etmiş veya geriye itilmişlerdir.

Kentleşme, bir toplumdaki ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimden doğar ve kentleşme zihinsel olarak tarım toplumdan ileri olan bir aşama olarak algılanır. Sanayileşme ile birlikte zirveye çıkan kentleşme, endüstrileşmeyle birlikte önemini korumuş, gelişmekte olan ülkeler ise bu sürece 20. yüzyılın ikinci yarısında ulaşmaya başlamıştır. Hayatın bütün alanlarının uzmanlar tarafından şekillendirdiği kent olgusu, aynı zamanda kendi kültürel yapısını ortaya koymuştur. Serbest zamandan, tüketim kalıplarına, dinsel düşünceden siyasete kadar her alanda etkili olan kent kültürü aynı zamanda birçok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Günümüz kentlerinde sorunları fiziki ve sosyal olarak ayırdığımızda fiziksel sorunların başında konut ve çevre sorunları gelmektedir. Sosyal sorunlar olarak ise işsizlik, suç, yabancılaşma, anomi ve kültürel sorunlar bunu takip etmektedir.

Kentin bir başka sorunu ise kentleşme derecesinin düşük olmasıdır. Kentleşme derecesi kentlerin örgütlenme, uzmanlaşma işbölümü, farklılaşma ve bütünleşme açısından farklılıkları ile bir derecelendirme yapılabilir. Bu olguların yüksek olması kentin kentleşme derecesini artırır veya azaltır. Kentleşme derecesini, kenti bir başka kentle kıyaslayarak elde edebiliriz. Kentleşme derecesi, kentin uzmanlaşma, nüfus hareketlerini ve kentleşme hareketini oluşturur. Bu süreç kentteki değişimin ana unsurlarından biridir.

Konya kent olarak tarihi kökenleri olan bir kenttir. Bu özelliği kentin dokusunu oluşturduğu gibi rengini de vermektedir. Bununla birlikte kent, Türkiye'nin geldiği bir çizgi olan gelenekselden modernizme doğru geçişi, bu yolda alınan mesafeleri ve bunların sonuçlarını yansıtmaktadır. Bu bağlamda Konya, kent olarak modernleşme olgusundan kendi payına düşeni almıştır.

Kentin Tanımlanması ve Tarihsel Gelişmesi

Kentlerin tarihi insanın tarihiyle yakından ilişkilidir. Tarihsel süreç dikkate alındığında bir arada yaşayan insan topluluklarının yerleşme alanlarını sürekli olarak canlı tutma ve merkezileştirme çabaları söz konusudur. Bir arada yaşamaya başlayan insanlar arasında kendiliğinden bir iş bölümü ortaya çıkmıştır. Bu iş bölümü olgusu modern anlamda bir iş bölümü kavramından farklıdır. Çünkü ilk kentlerdeki iş bölümü el emeğine dayanan bir iş bölümü iken sanayi devrimi ile karşılaşılan iş bölümü daha ziyade makine kullanımına dayanan bir iş bölümü olarak gözükmektedir. İşbölümü zorunlu olarak toplulukta farklılaşmayı, farklılaşma ise nüfus hareketlerinde bir araya gelmeyi zorunlu kılmıştır. İster işbölümü, ister güvenlik, ister dinsel amaçlı olsun kent topluluklarının ortaya çıkması, üretimin-tüketim ilişkilerinin değişmesi ve tarım araçlarının farklılaşması, toplu yaşamda değişimi hızlandırmıştır.

Kentin tanımını yapabilmek, tarihsel gelişim ve

dönüşümünü daha iyi analiz edebilmek için kentin ortaya çıkışını izah eden kuramsal yaklaşımlara bakılması gerekmektedir. Kentin ortaya çıkışını izah eden teorilerin başında artı ürün tanımlaması gelmektedir. Tanımlamanın bakış açısında toprağın değeri ve iklim şartları ön plana çıkmaktadır. Kentsel dönüşümü sağlayan en önemli etken artı ürün olmaktadır. Bununla eş zamanlı ortaya çıkmaya başlayan ve artı ürünü artırıcı önlemler sayesinde gelişmiş bürokratik denetimi beraberinde getiren olgu, kentin idari yapısını oluşturmaktadır. Kentlerin ortaya çıkışı ile ilgili teorilerin ikincisi ise ekonomik bakış açısıdır. Buna göre kentler iç değişim olgusunun yaratıldığı merkez pazaryeri ve uzak mesafelerin ticaret mekânı olarak ele alınmaktadır. Üçüncü yaklaşım ise askeri bir güç odağı olarak kent oluşumunu yaklaşım olarak ele alırken dördüncü yaklaşım ise dinsel kurumların oluşturduğu kutsal kent kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar kentin oluşumu ile ilgili olarak kentin tamamını kapsayıcı veya bütünlüğü açıklayıcı özelliğe sahip değillerdir (Aslanoğlu 1998:17-22). Bunlarla birlikte kenti sermaye birikimine referansla tanımlayan yaklaşım, kenti sınıf mücadelesi temelinde gören yaklaşım ve kenti devlet-merkezli bir çerçeveden değerlendiren yaklaşımlarda bulunmaktadır (Şengül 2001:8) Kentin oluşumu ile birçok nedenin olduğu karşılıklı etkileşimin olduğu bakış açıları ise daha kapsayıcı özelliğe sahip olmaktadırlar. Bu nedenlerin başında nüfus yapısı, kamu sermayesi, kayıt tutma ve bilim, ticaret, ekoloji ve teknoloji, siyasi, askeri ve dini sebepler yer almaktadır (Aslanoğlu 1998:17-23). Keleş ise (1993:22) modern kent olgusunun dayanağı olarak kentlileşme hareketinin temelinde ekonomik, teknolojik, siyasal ve psiko-sosyolojik olguların olduğunu iddia eder. Bu olguların her biri diğerinden etkilenen ve birbiriyle bağlantı olan olgulardır.

Bu anlamda kentin, "Tarım dışı ve tarımsal üretimin denetlendiği, dağıtımın koordine edildiği, ekonomisi bunu destekleyecek şekilde tarıma dayalı bulunan, teknolojik değişimin beraberinde getirdiği teşkilatlanma, uzmanlaşma ve iş bölümünün en yüksek düzeye ulaştığı, gerekli nüfus büyüklüğü ve yoğunluğuna ulaşmış, toplumsal entegrasyonu yükselmiş bir insan yerleşmesi" (Görmez 1995:8) Diğer bir tarifle "insan ilişkileri açısından ancak belirli nüfusa sahip toplumlarda karşılanması mümkün olan fizyolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçların belirli düzeyde karşılandığı; her ülkenin kendi özelliklerine göre kriterlerini belirlediği fiziki yerleşme alanları" (İsbir 1986:7) olarak dile getirilmesi, kentin her şeyden önce coğrafi mekân ve insan faktör olmadan oluşmayacağı ve bu iki olgunun en asgari düzeyde birleşkesinin olması bunlara ilave olarak meşru bir iktidar gözetiminde örgütlenmesi ve bunun için yeterli kültürel yapının olması gerektiği görülmektedir.

Ancak bununla birlikte kentin sadece mekân ve insan değil bir zihniyeti de beraberinde taşıdığını belirtmek gerekmektedir. Kentsel dönüşümün beraberinde zihinsel dönüşümleri de getireceği ifade edilebilir. Kentlerin tarihsel gelişmesi, mekânsal dönüşümü ve zihniyet dönüşümünü içeren bir süreçtir ki bu süreç her toplumda farklı düzeyde yaşanmaktadır. Batı toplumlarında sona doğru gelinmişken-postmodern kent söylemi veya küresel kent-, gelişme sürecinde ve kentsel dönüşümünü tamamlamamış toplumlarda bu süreç henüz başlamamış ya da devam etmektedir.

Toplumsal ilişkilerin mekânsal izdüşümleri olarak kent, dünyevi olanı kutsal olandan, çalışmayı eğlenceden, kamuya ait olanı özel olandan, erkekleri kadınlardan, aileyi ona yabancı olan (mahrem) her şeyden ayıran sınır çizgileri ağının kendi içinde kesiştiği, aynı zamanda da onun yapısını oluşturduğu bir mekân görünümüyle karşımıza çıkar (Braudel 1995:125). Bu tanımlamadan da anlaşılacağı gibi kentler tarih içinde davranış kalıplarının, iş bölümünün, kamu ile özelin sınırlarının çizildiği ve mekânın dönüşümünü içinde barındıran yerleşim yerleridir.

Geleneksel yapıların kırıldığı sanayileşme sürecinde kentler yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün sebepleri arasında kentlere doğru başlayan bir göç dalgası ve sermaye birikimiyle kent dokusunda yeniden yapılaşma olarak değerlendirilebilir. Geleneksel şehir anlayışında merkezde yer alan din unsurlu yapılanmalar (Michon 1992:13-51) sanayi kentlerinde merkezi yönetim ve sanayi unsurlarının etrafında yeniden yapılanmaktadır. Sanayi dönemi siyasi oluşumların yeniden kurgulandığı Avrupa, ilk sanayi devriminin de merkezi olmuştur. Ulus devlet anlayışının hızla yükselmesi, imparatorluk anlayışının devam edebilmesi içinde bazı farklı uygulamaları beraberinde getirmiş ve yapılanma süreci başlamıştır. Kıta Avrupa'sı ve Kuzey Amerika'da

yeni kent anlayışı bu etkilerin sonucunda oluşmuştur. Modern gerçeklik; F.Tönnies'de vurguladığı cemaat (Gemeinschaft) anlayışı, yerini cemiyet (Geselschaft) olgusuna bırakmaktadır. Doğal istemin baskın olduğu her türlü birliğe (Gemeinschaft), ussal istem tarafından şekillendirilen ve esas itibarıyla onun tarafından yönlendirilenleri de cemiyet (Geselschaft) olmaktadır (Aydoğan 2000:203). Bu iki kavramın analizinde geleneksel şehirden modern kente doğru bir yol alma düşüncesi anlaşılmaktadır. Geleneksel şehir, aslında Batı kentlerine göre; doğu olarak adlandırılan toplumlarda varlığını hala devam ettirmektedir. Buradaki geleneksel cemaat kavramı ise "cemaatin üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları bir şeye- genellikle ortak bir kimlik duygusuna- dayanan, özel olarak oluşturulmuş toplumsal ilişkiler bütünüdür." (Marshall 1999: 90). Burada ifade edilen ortaklaşa paylaşım, tarihsel süreçte oluşan, geleneksel yaşam tarzı ve etnik bir unsuru belirtmeyen bir kimliktir. Biz duygusunun hâkim olduğu ve dini ifade edişlerin olduğu bir kimliktir. Yani dinin oluşturduğu bir üst kimlik, ulus devletlerin oluşmasına neden olan etnik kökene dayanan bir kimliği reddeder. Museviliğin, Hıristiyanlığın veya Müslümanlığın Osmanlı'da olduğu gibi üst kimliği oluşturduğu hatırlanılır ve modernleşmenin bir sonucu olan cemiyet anlayışının parçalanmalara ne kadar açık olduğu düşünülürse cemaat ve cemiyet arasındaki farklılık daha iyi kavranılabilir. Cemiyet ya da modern söylemle toplumsal ilişkiler ağındaki yozlaşma, bireyselliğin her zaman olması gereken ve istenilen bir şeymiş gibi algılatılması, bireysel yabancılaşma - buradaki yabancılaşma bireyin zihinsel yabancılaşması, yani içinde varlığını oluşturduğu topluma olan yabancılaşmadır-, yeni yapay topluluklar oluşturma çabaları, statülerin farklılaşma ve çoğalması, bireylerin kendini ifade ederken birden fazla kimliği dile getirmesi ve çok yönlü hayali cemaatlerin oluşturulduğu bir birlikteliktir ki bu süreç modernleşmenin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kentler sanayileşme ile birlikte yeni değerlerin oluşmaya ve yaygınlaşmaya başladığı mekânlardır. Özellikle modanın toplumsal yapıda etkisinin ve hızının artması sonucunda; ayrıcalıklı sınıf anlayışının birçok davranış kalıbı, kentlere yeni gelen yerleşimciler arasında hızla yayılmaya başlaması, kentlilik olgusunu ortaya çıkarmıştır. Aslında kentin yeni sakinlerini kontrol edecek mekanizmalar henüz oluşmamıştır ki Tönnies'in ifade ettiği rasyonelleşme ve de cemiyet anlayışı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zorunlu birlikteliklerin ve kalabalık yığınların bir arada varlıklarını devam ettirebilmeleri için pozitif hukuk normlarının uygulanması gerekmektedir. Bu süreçte kentsel yaşamı dile getiren kentli(lik) kavramı tartışılmalıdır.

Kentte yaşayanların kentli olarak düşünülmesi doğaldır fakat burada şöyle bir ayrım yapmak mümkün gözükmektedir. Modern kent öncesi insan birliklerinin davranış kalıplarını sosyalleşme olarak belirtmek hiç de yanlış olmayacaktır. Sosyalleşmede duygusal, yüz yüze ilişkiler hâkimken -birincil ilişkiler- toplumsal davranışlarda rasyonelliğin, baskıcı çalışma hayatının zorlamaları -ikincil ilişkiler- ile ortaya çıkan davranış kalıpları modern kentlerde hâkimdir. Bu bağlamda kentte yaşamak aynı zamanda onun sosyal değerlerinin alındığı anlamına gelmemektedir.

Kentlileşme ve Kentlilik: Bu olgu kentleşmenin sosyal boyutunu ele alır. Bireyin kente katılımdan kent ile olan ilişkilerine ve kent ile son bulan yapılanmasına kadar mekânsal olmayan unsurlarda kentlileşme olgusu yer almaktadır. Çünkü kentlileşme bireyin kente karşı duruşu, kentten beslenişi ve kente kattığı anlamları ifade eder. Kentlileşme olabilmesi için kent kültürü oluşması ve kentin içindekilerin sosyal yaptırım ajanları tarafından buna zorlanması ile mümkündür. Kentlilik kavramı, kent olarak tanımlanan yerleşim birimlerinde en az üç ya da dört kuşak boyunca yaşayan bireyleri kapsar. Çünkü bireylerin, kentsel alanların koşullarına uygun eğitim, mesleksel ve benzeri nitelikler kazanmasının yanı sıra, belirli davranış kalıpları ve yaşam biçimlerini özümsemesini sağlayan sosyalizasyon (kültürleşme) süreci uzun bir zaman dilimini gerektirir. Aksi halde, kent kültürünü benimsemiş toplumsal kesimler ile kente dışarıdan gelenler arasındaki farklılıklar, önemli sorunlar oluşturur (Yahyagil 2005). Kent kültürü, toplumsal süreçlerden ayrılamadığı gibi toplumun siyasal ve zihinsel olarak geldiği süreçlerden de ayrılamaz. Kısaca toplum-birey ve mekân ve kültür ilişkisinde sosyolojik, psikolojik ve sosyo-psikolojik unsurları göz ardı etmek mümkün değildir. Kentlilik iki boyutuyla değerlendirilebilir; gelenekselliğin etken olduğu anlayış ve modernleşme ile oluşan kentlilik anlayışı. Geleneksel şehirlilik bir kültürel sürecin sonucudur ve kendiliğinden olmasıyla anlamlıdır. Çünkü geleneksel ilişkilerin başat olduğu ve modern sanayi unsurlarının henüz

uğramadığı bir kentte değerler son derece hâkimdir ve toplumsal yapıyı etkin bir şekilde kontrol eder. Geleneksel şehirde yaşayan insanların birbirleri ile birincil derecede kurduğu ilişkiler ağında biz duygusu baskındır, şehir ve şehrin mahalleleri, sokakları,[1] ortak bir yaşam alanını oluşturur ve bu yaşam alanı herkesindir. Meydan anlayışı, mahalleler için ortak mekâna açılan kapıdır. Kahvehane, okullar, camiler, mahalle hamamları, pazar yerleri bu ilişkileri pekiştiren yerlerdir (Doğan 2002:17-19).

Kentsel doku içinde iş bölümü mekanikleşmemiş ve geçimlik derecede üretim devam etmiştir. Bu anlayış sanayileşme, merkeze doğru başlayan göç dalgası, aşırı kalabalıklaşma, iş ilişkilerinin hâkim olduğu mesai anlayışı ve sonuç olarak ben duygusu ile birlikte değişime uğramıştır. Bu süreç modern kentlilik kavramını doğurmuştur. Çalışma hayatının esas alındığı bir sanayileşme sürecinde ilişkiler ağında ikincil ilişkiler hâkim konuma geçmiş ve bu anlayışla birlikte; pozitif hukuk gelişmiş ve kurallar kent yaşamına hâkim olmaya başlamıştır. Çünkü kentler, geleneğin kontrol edemeyeceği bir mekâna dönüşmüştür. Göçler ile mekân değiştiren insan, yeni mekânında kendini kontrol eden geleneksel değerlerin gözetiminden uzaklaşmış ve anomik bir yaşama dâhil olmuştur. Bir zamanlar yaşadığımız şehirler, köyler, kasabalar büyük şehirlere geldiğimizde adeta ilk önce unutmak istediğimiz yerler haline gelmiştir (Armağan 1997: 31). Bu anomik yaşam anlayışı pozitif hukuk kuralları ile ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Hukukun rasyonel değerlere atıfta bulunmasıyla geleneksel düşünce ve yaşam tarzı kentsel yapıda içe kapanıklığı beraberinde getirmiştir. Bu durum modernliğe, dolayısıyla sanayileşmenin akıl almaz dönüşümüne tepki olarak düşünülebilir. Kentlilik, bu sancılı sürecin yeniden değerlendirilmesi ve kentsel dokunun tarihsel anlayışla hesaplaşmasıdır. Günümüz kent anlayışında kentlilik bilincinin yeniden oluşması için yapılan çalışmalar ve kentsel dokuya tarihsel anlam ifade eden eserler kazandırma çalışmaları mekânsal dönüşümden çok, tarihsel kentlilik ve ortak anlam ifade eden eserler aracılığıyla yeniden eski şehirliliğe bir öykünme olarak yorumlanabilir.

Diğer yandan modern kent tasarımı, çeşitliliği ortadan kaldırma amacı güderken postmodernizm çeşitlilik vurgusunu ön plana çıkarmaktadır. Kentlerde alt kültürel unsurların varlıklarını devam ettirmesi ve bu farklılıkların bir kimlik ve mensubiyet olarak dışa vurulması çeşitliliği gösterir. Hemşehrilik duygusunun artması özellikle yoğun göç unsurunun var olduğu kentlerde karşılaşılan bir olgudur. Göç eden bireyin, yeni mekânı olan kentte ilk olarak kendi duygu ve düşüncelerini anlayacak bir ortama ihtiyacı vardır ki bu ortamı sağlayan dernek ve lokaller önemli bir tampon mekanizma işlevi görür. Bu mekanizma başlangıçta bireye bir aidiyet ve mensup olma hazzı, iş ve barınma imkânı tanısa da bireyin çevreye uyumu sürecinde yavaş yavaş yerini başka oluşumlara bırakır. Fakat hemşehrilik duygusu ve mekânları yukarıda ifade edildiği gibi olumlu işleve sahip olduğu kadar, olumsuz bir işleve; bireylerin kent normlarına uygun davranışları benimsemesini ve üretmesini engellemektedir. Sanayi ve sanayileşme sürecindeki kentlerin temel problemlerinden bir olan "kentsel sosyalleşmenin oluşmaması" sorunu kentlileşmeyi engellemekte, olumsuz sapma davranışları ortaya çıkmakta ve günümüz kentlerini bir kaos mekanına dönüştürmektedir. Şüphesiz bu durum kaçınılmaz gibi görünse de, batı toplumlarında ilk defa ortaya çıkan "boş zamanı değerlendirme" faaliyetleri ile kısmen de olsa kontrol altına alınabilir.

Kentli yaşam tarzı, oldukça uzmanlaşmış bir iş bölümü, toplumsal ilişkilerde araççılığın gelişmesi, akrabalık ilişkilerinin zayıflaması, gönüllü birlikteliklerin çoğalması, normatif çoğulculuğu, sekülerleşmeyi, toplumsal çatışmaların çoğalması ve kitle iletişim araçlarının gün geçtikçe daha da önem kazanması (Marshall 1999: 400) olarak ifade edilmektedir. Toplumsal yaşamdaki bu dönüşüm temelde üretim tüketim ilişkilerindeki değişmesinden kaynaklanmaktadır. Kapitalizmin ekonomik, sosyal ve siyasi dengeleri değiştirmesi, ilk sanayi toplumlarını derinden etkilemiş, tarihsel bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Ve insan hiçbir zaman yaşamadığı bir dönüşüme maruz kalırken, sosyal değerler bu süreçten en fazla etkilenen unsur olarak değerlendirilmiştir.

Modern kentlerin sanayi devrimiyle eşdeğer düşünülmesinde, sanayileşmenin kentlerde başlaması etkilidir. Her yeni olgu, kendine yeni değerler oluşturur. Kentlilik de bu değerlerden biridir ve kentte yaşayan insanlar kentli insan olarak belirtilir. Kentli insan; kent normlarına uygun yaşayan insan olarak düşünülse de pratik de bazı sapmalar görülmektedir. Kentin normlarına uygun yaşama isteği ve zorlaması - ki bu zorlama da iş ilişkisi, çalışma koşulları,

eğitim, tüketim metalarına ulaşma arzusu vb.- kent sosyalleşmesini olumsuz etkilemektedir. Çünkü ilişkiler birincil ilişkiden ikincil ilişkilere doğru bir değişme göstermiştir ve kentler artık; daha soyutlanmış bireyler, çıkar ilişkileri, yalnızlaşma ve yabancılaşma, göç edenlerin uyumunu engelleyen ve "hemşehri" oluşumlarını ortaya çıkmasına neden olan, sapmaların oluştuğu, altyapı ve üst yapı problemlerinin ortaya çıktığı mekânlardır. Bu; karmaşık bir kent kültürü fenomenini oluşturmuştur.

Kültür kavramı, tanımlanması en karmaşık kavramlardan birisidir. Kültür; bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumi görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlarla birlikte o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzı temin eder (Turhan 1997: 48). Kültür bu tanımlamada da görüleceği gibi oldukça karmaşık faktörlerin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır.

Modernleşme; değerlerin ortaklaşa paylaşımı yerine ortak değerlerin varlığını düşündürür. Acaba kentin sakinleri tarafından paylaşılan ortak bir kültür var mıdır sorusu cevabının beklenildiği bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve kent kültürünü maddi değişimlerin sonucuymuş gibi düşünmek doğru olur mu? Kent kültürü nitelemesi aslında; kentin ortak bir kültürü oluşturup oluşturamayacağı tartışmasını beraberinde getirir. Çünkü kentler zorunlu bir birlikteliğin kaynağıdır ve bu zorlama geleneksel kültürün yerine daha dinamik, daha çabuk değişen, ortak bir tüketimin ürünü olan modern kültürü oluşturmaktadır. Sanayileşme ile ortaya çıkan modern kent toplumu, ilk dönemlerinden itibaren kente iş ve diğer göç nedenlerinden dolayı gelen ağır insan hareketliliğini eritecek ortak mekânlar ve meslekler üretemediği için birey kültürel, ekonomik ve psikolojik çöküntü ile karşılaşılmaktadır (Kırgıl 2002:9). Bu açıdan modern kentler bu süreçte anomik yabancılaşmanın merkezidir.

Geleneksel kültür ile maddi kültürün ayrı olarak düşünülmesi anlam karmaşasına neden olsa da modern-sanayileşme ve sanayi sonrası toplumlarda maddi kültürün daha hâkim bir karakterde olduğu düşünülebilir. Maddi kültürün modern olarak düşünülen toplumlarda hâkim olmasının ana nedeni üretim-tüketim ilişkisinde toplumun tüketime özendirilmesidir. Tüketim kitlesel bir zorlamadır. Günümüz kentlerinde tüketim, bireylerin diğer bireyleri zorlaması ile ortaya çıkan bir olgudur. Böylece "toplumdaki fertlerin hangi kaynaklardan ne miktarda arzularına göre tüketim yaptıkları ve yapılan tüketimin özelliğine göre oluşan farklı yaşama ve hayat seviyesini ortaya çıkarır" (Aron 1997: 70). Çünkü tüketim ve sahip olunan maddi araçlar, bireyin statü göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Zihinsel olgunluğa erişemeyen kitleler, tüketime daha kolay kanalize edilebilmekte ve statü göstergesi olarak metaya yönelmektedir. Nitelikten yoksun bir tüketim anlayışı yani sadece metaya sahip olmak için sahip olma düşüncesi, modern bireyin aslında ne kadar kendinden uzaklaştığını ve kendisine yabancılaştığının bir ifadesidir. "...başka bir değişle, şehre göç -kentleşme-iktisadi ve toplumsal gelişme olgusundan kaynaklandığına göre, onu manevi kaygı ve düşüncelere dayanarak değerlendirmek güçtür. Şehirleşmeyi gerçek olarak kabul etmek, onu öngörüp düzenleme ve yaratacağı sorunları asgariye indirme olanağı verir." (Maillet 1983:86) Kentleşme, kent kültürü manevi unsurlardan arınarak hızla maddeleşmekte ve değişim maddi olarak görülebilmektedir.

Kentlilik olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi ve Konya için bir örneklem oluşturması için kent sınıflamasına bakıldığında üç sınıflamanın olduğu görülür. Geleneksek kent, modern kent ve postmodern kent.

Geleneksel Kent (Şehir): Geleneksel kent olgusu modern düşünce üretiminin planlamadığı ve bireylerin gündelik hayatının geleneksel imgelerle donatıldığı kentlerdir. Bu bağlamda sanayileşme öncesi kentini geleneksel kent diye tanımlamak yanlış olmaz. Sanayileşme sürecinde yeni kentlerin ortaya çıkması, var olan kentlerin ise değişime uğraması kaçınılmaz bir sonuç olmuştur. Geleneksel şehir, modern sanayi kentlerine göre daha bütüncül bir mekân tasavvurunun görüldüğü kentlerdir ve ilk kentlerin fiziksel bir sınırlarının olduğu hatırlanmalıdır. Fiziksel bir sınırlama ilişkiler ağını da şekillendirmiştir. Şehirler; surlar ve derin hendeklerle güvenlik çemberine alınmış, dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı bir savunma kalkanı oluşturulmuştur. Sosyolojik ve antropolojik göstergelere göre ilk şehircikler çok tanrılı bir inanç değerlerine sahipken (içkin

din anlayışı), sonraları ilahi dinlerin (aşkın) kentlerde tek başına etken olduğu görülmüştür. Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet ve insan kaynaklı büyük inanç sistemlerinin hâkim olduğu sanayi öncesi kentlerde dini unsurların etrafında bir yerleşme ortaya çıkmaktadır. Şehirlerde bir kutsal mekanın esas olduğu, yani mabedin; o mabedin çevresinde oluşan evlerin ve onun dışında da tarlaların, ormanların, çiftliklerin ve benzeri yerlerin merkezden çevreye doğru oluşturulduğu görülmektedir (Armağan 1997: 33; Elisseeff 1992: 121-140). İlk İslam şehirlerinden olan Basra, Halep ve Şam bunun örneği olarak verilebilir (Aslanoğlu 1998:45). Bizans ve Osmanlı Devletlerinin yönetiminde bulunan İstanbul, Bursa, Konya, Sivas, Kütahya vb. şehirler ticaretin merkezi olan bedestenler ve dini unsurların merkezde yer aldığı şehirler olarak dikkat çekmektedir. Bu ve benzeri şehirlerde merkezi yapılanmalar son derece sade ve diğer yapılara eklenmiş yapılardır. 19. yy. kadar durum bu şekilde devam etmiştir. Ayrıca "Hiçbir kentte gerçek anlamı ile bir yönetim merkezi de bulunmazdı; çünkü yerel yöneticiler ve hükümet erkânı işlerini kendi evlerinde yaparlardı" (Cerasi 2001:106). Geleneksel değerlerin baskın olduğu şehirlerde iş bölümü nispeten gelişse de üretim kol ve emek yoğun bir şekilde devam etmektedir. İlişkiler bu günkü anlamda birincil ilişki olarak; mahallelilik, tanışıklık, akrabalık bağının güçlü olması vb. şeklindedir.

Geleneksel kent motifinin önemli özelliklerinden biri de farklı din mensubu bireylerin aynı şehir kisvesinde bir araya gelerek yaşamaları ve birbirlerine tahammül edebilmeleridir. Örneğin Ortaçağ dünyasında önemli İslam kentleri ele alındığında bu kentlerde oranı yüksek derecede Hıristiyan ve Yahudi bireyler, sokaklar hatta mahalleler mevcuttur. Bunlara (farklı etnik ve dinsel grupları) ayrı yerler ayrılması ya da farklı yerlerde tutulması bunların bulunmasını aykırılık veya kötülük işareti olarak değil, onların (bireylerin) rahatı ile ilgilidir. İslam Ortağı'nda Müslümanlar ile diğer din mensupları arasında kolay işleyen toplumsal bir etkileşim kurulmuş, bunun temeli de ekonomik nedenlere dayandırılmıştır (Cohen 1997:173-174).

Çalışma açısından geleneksel kent kültürü deyimi, modern zamanların gerisinde kalan ve uzun bir geçmişte; toplumsal tarihin çeşitli dönemlerine tekabül eden Türk kentlerini ve bu kentlere özgü kültürü ifade etmektedir. Yerleşik kültürün en esaslı ürünü olan kentler, milletlerin yerleşik kültür konusundaki yol aldığı mesafenin de ölçüsüdürler. Geleneksel Türk kentleri Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Avrupa'ya doğru yönelen uzun bir yolculuğun izlerini taşır. Türkler Anadolu'ya İran-İslâm devletinin içinden geçip; Gazneliler, Selçuklular gibi adlarla ortaya çıkarak Osmanlı ile büyük bir devlet gücü ve üç kıta genişliğinde bu coğrafyaya yerleşmişlerdir. Bu yolculuğun izleri siyasal olduğu kadar belki bundan daha önemli ve kayda değer olarak sosyo-kültürel izler taşımaktadır. Türklerin yerleşik kültürünü bu süreçten ayrı tutmak mümkün değildir. Geleneksel Türk kentleri söz konusu izler ışığında dinî, coğrafî, siyasî, kültürel ve toplumsal karakteristikleriyle benzerleri ve diğerlerinden ayrılmaktadır (Doğan 2002:16). Tarihsel gelişime paralel olarak bir kenti düşünmek, onun gelenek ile olan yakın bağını dile getirmekle mümkün görünmektedir. Her yerleşim yeri tarihsel süreçte -modern öncesi ve modern zamanlarda- dini, siyasi ve ekonomik açıdan değerlerini oluşturmuştur. Burada; modern ve iyi olanın hep batı, modern olmayanın ve geri kalmışlığın sembolü olarak da hep doğunun düşünülmesi gibi bir yanılgıya yer vermemek için şu vurgu yapılmalıdır. Batı ve doğu iki değerdir. Tarihi süreç içinde birbirleri ile sürekli mücadele halindedirler ve sanayileşme süreci ile güçlü olan batıdır. Kelimenin tam anlamıyla bir kentsel "topluluk" genel bir olgu olarak yalnızca Avrupa'da ortaya çıkmıştır (Weber 2000:91). Referans alınan kavramların bugün literatürde tanımlamaları istisnai durumlar hariç batı kökenlidir. İbn-i Haldun bu istisna dile getirişlerin ilklerinden ve en önemlilerinden biri olarak dikkate değerdir[2]. Bu yüzden şehir üzerine düşünmek doğu entelektüellerin gündemine oldukça geç giren bir konu olmuştur (Armağan 1997: 37). Bununla birlikte modern pozitif bilimlerin merkezi batıdır. Kent teorilerinde de benzer durum söz konusu olmakta ve kavramlar bu bağlamda değerlendirilmektedir. Özellikle geleneksel kent, sanayi kenti ve şehir- kavramları birbiri ile kıyaslanarak değerlendirilebilecek kavramdır. Bunun için bu çalışmada önce geleneksel şehir açıklanmaya çalışılmış bu olgunu daha iyi anlaşılabilmesi için sonrada sanayi kenti (modern kent) ifade edilmeye çalışılacaktır.

Modern Kent: İnsan ve tabiat arasındaki denge sanayileşme ile birlikte bir daha düzeltilemeyecek şekilde bozulmuştur. Çünkü sanayileşme büyüyü bozmuş ve insanın doğaya egemen

olabileceği düşüncesiyle "vahşi kapitalizmi" doğurmuştur. Teknik ve bilim insanların hizmetinde olması gerekirken kendisi ideolojik bir hal almış ve başlı başına bir üretim merkezi haline gelmiştir. Eski meşrulaştırmalar tasfiye edilmiş, teknik ve bilim toplumun kurumsal alanlarına sızarak onları dönüştürmüştür (Habermas 1993:33). Kentsel dönüşümde kontrol edilemeyecek bir hızla gerçekleşmiş, fiziki ve sosyal sorunların kaynağı haline gelmiştir.

Bu sorunların kaynağı olarak düşünülen kentin tarihsel dönüşümünü bakıldığında Sanayi devriminin Batı Toplumlarında meydana getirdiği köklü dönüşüm, geleneksel kentlerin, fiziki yapılanmasında meydana getirdiği değişmeler ile birlikte kentin dönüşümü başlamıştır. İlk sanayi kentleri İngiltere, Hollanda, Almanya gibi ülkelerde, geleneksel kentlerin hızla dönüşüm göstermesi ile ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İngiltere'de, Londra, Liverpool, Manchester, Birmingham ve Glasgow gibi şehirler sanayileşme ile ön plana çakan şehirler olarak tarihteki yerini almıştır. Bu şehirlerde hızlı sanayileşme ile ülke içi ve uluslararası pazarların genişlemesi için stratejik bir temel sağlayan kurumsal yapı ve iş ahlakının yaratıldığı yerler olmuştur (Deane 1994:66). Kurumsallaşmış kapitalizmin doğuşuna da tanıklık eden bu modern sanayi kentleri, iş bölümünün ve makineleşmenin son aşamaya ulaştığı, statülerin elde edilmesinde bireylerin karar verdiği (edinilmiş statüler), ilişkilerin rasyonelleştiği mekânlardır. Kentler; yeni zihniyetlerin oluştuğu ve yayıldığı bir merkez haline gelmiştir (Maillet 1983:89). İşçi sınıfının oluşması, mal birikiminin oluşarak kapitalist burjuvazinin ekonomi ve siyasette etkin olmaya başlaması, sendikaların oluşması ve iş dünyasında belirleyici olmaya başlaması, grev hakkının elde edilmesi, kentleşme ile ortaya çıkan yeni olgulardır. Bütün bu iç içe geçmiş, birbirine rakip, karşıt ve birbirini tamamlayıcı gelişmeler, kent sözcüğünün gerçek anlamında tarihsel kaynamaların olduğunu göstermektedir (Morin 1995:56).

Bu anlamda modern kent, bir üretim sistemidir. İçinde her türlü farklılığın sistematik olarak birbirine bağlandığı ancak göreli olarak özerk hanelerden oluşmuş kapalı bir sistemdir. Üretici ya da tüketici yatırımları birbirine bağlı değil, daha çok üreten ve üretmek için tüketen özneler topluluğudur (Urry 1995:123). Bu özneler topluluğu -kentli insan- kendini diğer öznelerden farklı şekilde ifade etme durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Kentler, kimliğin oluşmadığı zamanların şehirlerinden, kimliksiz dolaşmanın suçla eşdeğer görüldüğü mekânlara dönüşmüştür. Kimlikler, karşı kimlikler ile düşünülmüş ve "öteki" ile modern bireyin yaşantısı şekillenmiştir. Tarihsel düşünde "öteki" kavramı öncelikle Yunanlıların kendi dışındaki milletleri tanımlaması için kullanırken Avrupa'nın yüzyıllarca geliştirdiği "öteki" terimi öncelikle dini, siyasi, daha sonrada ekonomik anlamda (Sözen 1999:25) kendisinden farklı olanı tanımlamak için kullanılan bir etiket olmuştur. Kimlik; bir aidiyetten çok bir karşı tanımlama ve güvenlik endişesi ile inşa edilen süreçtir. Kimliğin bir sorun olarak ortaya çıkması sanayileşme ile başlar. Modern birey kendini diğer insanlara daha kolay ifade edebilmek statü ve rolleri ile güvenilirlik inşa edebilmek için kimliğe daha çok değer vermektedir. Bu da toplumsal hiyerarşide dikey olarak statü ile sağlanabilir. Statü sağlamak açık toplumlarda daha kolaydır ve saygınlık sağlama aracıdır. Geleneksel yapılardan farklı olarak kentsel dönüşüm bunun en kolay sağlandığı mekânlardır. Bu bağlamda modern kentleri daha iyi analiz edebilmek için geleneksel kenti -şehir- özelliklerinin karşıtlığı olarak ele almak gerekmektedir.

Postmodern Kent: Postmodernist bakış açısı sanat ve mimarlık alanında batılı eleştirilerden ortaya çıkmıştır. Modernizm, aklı ön plana çıkararak Avrupa medeniyet, kültür ve toplumsal yaşamının diğer tüm medeniyetlere davranış ve düşünüş biçimi olarak evrensel bir ölçüt olarak kabul edilmesine dayanır. Postmodernizm ise bu olgunun eleştirisi üzerine yoğunlaşır (Serdar 2001:18). Postmodernistler dünyayı anlama üzerine modernist bakış açısından köklü olarak farklılaşırlar. Modernistler mekânı toplumsal amaçlar için biçimlendirilecek bir nesne olarak değerlendirirken postmodernistler, mekanı bir güzelliğin kendi içerisinde bir amaç olarak elde edilecek, her şeyin üzerinde toplumsallıkla direkt bağlantısı olmayan estetik ilkelere göre biçimlendirecek bağımsız öğeler olarak ele alır (Harvey 1999:84). Estetik ilkeler uygulama alanına girince mekânsal tasarımlar ve kentin tasarımının zorunlu olarak kültürel değer ve toplumsal benimseme ile ilgili olarak yakından ilintili olduğu gözlenecektir. Bu bakış açısıyla farklı kültürel yapıların ve değerlerin ön plana çıkması beklenir. Manevi kültürün farklılığı aynı zamanda maddi kültürde de farklılığı getirecektir.

Geleneksel kentlerde merkezi otoritenin çok

fazla ön plana çıkmadığı bunun yanında sosyal dayanışmayı arttıracak yapılanmalar ön planda bulunduğu görülür. Günümüz de kullanılan anlamıyla merkezi otoritenin üstlendiği birçok faaliyet alanında geleneksel şehir kurumları ortaya çıkmıştır. İmaretler, ticaretin merkezi konumundaki bedestenler ve iş hanları, ticareti denetleyen lonca ve ahilik kurumu kendiliğinden oluşan ve merkezi sistemden bağımsız oluşan yapılanmalarıdır. Günümüzde ise yeniden sivil toplum oluşumlarının ön plana çıkarılmaya çalışması, modern hayata hâkim olmak isteyen merkeziyetçi anlayışın, yönetilenleri yönetime çekme anlayışı ve ortaya çıkışıdır. Bu durum postmodern söylemin yerellik söylemini de bir anlamda haklı çıkarmaktadır.

Makro ve evrensel uygulamaların dışına çıkarak uygarlığın geldiği süreçte teknolojinin artılarından faydalanmak, postmodernizmin temel sayıtlılarından biridir. Buna göre kent bilimsel birikim ve gelişmeyi o toplumun kendine has özelliklerinin ortaya koymak için kullanmakta ve kendi ürettiği ürünleri dünya piyasasına çıkarmak için teknolojik araçlardan faydalanmaktadır.

Tarihsel Bir Kent Olarak Dünden Bu Güne Konya: Bir şehir ve kent olgusu olarak Konya, kökleri ilkçağlara kadar götürülecek bir tarihsel bir sürece sahiptir. Romalılar döneminde önemli bir kavşak noktası olan kent, Hıristiyan kültürü içinde büyük bir yere sahiptir. Bizanslılar zamanında bugünkü Alaaddin Tepesi'ne kurulan kent, ismini ikonlardan (heykeller) almıştır (Bayram 1999:3). Kutsal bir merkez olan Konya'nın bu anlamda ilk başat renginin Hıristiyanlardan geldiğini ileri sürebilir. Ancak Konya bir İslam şehri olarak gelişmesini Selçuklularla birlikte başarmıştır. Aynı zamanda başkent olan Konya, Türk-İslam eserlerinin nadide eserlerini ve mekân-toplum tasarım ilişkisinin en güzel örneklerini sunmuştur. Sadece Türk- İslam eserleri değil, diğer dinlerin eserleri içinde Konya'nın önemi büyüktür.[3] Günümüzde Kayseri kadar Selçuklu eseri olmasa da bu Konya'nın kültürel açıdan oradan geri olduğu anlamına gelmez. Bu durum sadece elitistlerin kentin ruhunu modernite adına ortadan kaldırmak için yaptığı eylemlerin nasıl olduğunu göstermek için örneklem teşkil eder.

Konya antikçağdan bu tarafa ticaret ve kültürel ağların merkezi bir noktasında bulunmaktadır. Bu merkeziliğinden dolayı tarihsel süreçte hiçbir zaman göz ardı edilememiştir. Selçuklu Devleti ticarete verdiği büyük önemden dolayı düzenli bir ticaret yapılanmasına gitmiş, kervansaraylar ve deniz ticaretini geliştirici muhkem kaleler inşa etmiştir (Bayram 1999:8). Kent aynı zamanda 20. yüzyılın başına kadar hiç ulaşamayacağı bir nüfus oranına ulaşmıştır. Nüfus XII. Yüzyılda 60.000'ulaşmıştır. Ancak bu nüfus oranı salt Türk nüfus değildir. Devlet başkenti olan Konya, Hintlilerden Farslılara, Ermenilerden Rumlara kadar birçok değişik kültürde etnik farklılık ve dinsel yapının bir arada olduğu bireylerden oluşmaktadır. Hatta Bayram (1999:8) bu dönemde sosyal hayatta Farsçanın üst kültür olduğunu iddia eder. Çarşı ve pazarın dili dahi Farsçadır. İran dili ve edebiyatı Konya kültürel yapısında etkendir. Karamanoğulları XIV. asır başından sonra Konya'ya yerleşinceye kadar Türkler lehine bir gelişme olmamıştır (Bayram 1999:8). Bu durum doğal olarak şehrin yapısına etki etmiştir. Selçuklulardan sonra şehrin demografik özellikleri kargaşa ve savaşlar nedeniyle gittikçe azalmış bu nüfus oranına XX. Yüzyılın başına kadar ulaşılamamıştır. XIX. Yüzyıl başlarında Konya'nın nüfusu 23.620 civarında olduğu gözlemlenmiştir (Gül ve Ark. 2003:431-432).

Selçuklular Dönemi'nde Konya, bugün Meram olarak adlandırdığımız ilçenin birçok kesiminde yapılan bağ ve bahçeleriyle ün salmış, yetiştirilen meyveleriyle o günün dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Bir göl tabanı üzerine kurulu olan Konya hemen batısındaki dağları ve Meram deresinden gelen ve yazın bağ ve bahçeleri sulayan kışın ise Aslım Bataklığı'na dökülen çayı ile kent kendi yeşilliğini üretmiş ve bunu korumasını bilmiştir (Küçükdağ, Arabacı 1999:226). Şehir aynı zamanda toprak-insan ilişkisinin sonucu olan tarımsal üretim ve bunu hayata uyarlamanın bir ürünü olarak (Özcan 2004:87) bireysel, grupsal ve toplumsal işlevlere sahiptir. Kültür tabiata dayalı ve tabiattan aldığını tekrar ona veren bir bilincin ürünüdür. Yerleşke bu anlamda ortak kullanımlarda sağlam binalar, özel alanlardaki geçici mekânlar olarak yer almaktadır. Şehrin bu dönemde oluşturulan dini ve soysal yapıları bu gün bile ayakta olduğuna göre inşaat tekniği ve bilgi birikimi ve kamusal alanda olan yerleşim yerlerinin yapımında oldukça titiz davranıldığı görülür. Bu bağlamda Küçükdağ ve Arabacı (1999:241) Selçuklu eserlerinin gösteriş ve sembolizm merakının değil, yapımında her zaman sosyal bir amacın güdüldüğünü iddia ederler4. Selçuklu Türk şehri modelinin mekânsal organizasyonları

değerlendirildiğinde Anadolu'nun özgün coğrafi koşulları ile siyasal ve sosyo-ekonomik yapının hâkim olduğu görülür. Diğer bir özellik ise kentin mekânsal unsurlarını biçimlendiren etkenlerinin köklerinin Orta Asya ve İran-İslam kültürlerine kadar uzanmasıdır (Özcan 2003 97).

Konya tarihi süreç içinde ve Türk tarihinde önemli bir siyaset merkezidir. Tanpınar, Selçuklular Dönemi Konya'sına atıfta bulunurken Türk-İslam medeniyetinin Anadolu'da ortaya çıkmasını ve gelişmesini şöyle dile getirir: "Demek bu vatanı, iki asır içinde ve o kadar meşum hadiseler arasında, bazen de tam tersine işleyen bir talihin cilvelerine, her tarihi bir kör döğüşü yapan ihtiraslara, kinlere, felaketlere rağmen, fetheden ve o arada yeni bir milletin, yeni bir dilin doğmasını sağlayan adamlar burada, bu şehirde yaşandılar" (Tanpınar 1996:131). Bir ulusun kaderine bu kadar etki eden bir şehir, başkent olması ile de bu ayrıcalığını kültürel olarak ve zihniyet olarak devam ettirmektedir. Selçuklu başkenti olan Konya bir başkentin bulunduracağı bütün özellikleri taşımaktadır. Farklı kültürler, ticari mekânlar, farklı inanışlar ve bunların ibadethaneleri, örgütlenmelerinin hepsinde çeşni olarak bünyesinde bulundurmaktadır. Bu farklılıklar aynı zamanda kültürel zenginliği de getirmektedir. Farklılığa tahammül ve onları hoş görmenin adeta sembolü olan şehir, Selçuklulular'ın yıkılış süreciyle beraber kargaşanın da en büyük yerlerinden biri olmuştur.

1012'de başkent olan Konya, 1318'den sonra Moğol idaresine geçerek Selçuklu idaresinin aynı zamanda Selçuklu düşüncesinin de son bulmasına neden olmuştur. Anadolu'daki Türk izleri ve zihniyetinin ise kendine yeni bir Kızıl Elma'ya doğru yol alma vakti böylece gelmiştir.

Selçuklulardan sonra iktidara gelen Karamanoğlu Beyliği döneminde Konya'nın kaderi olumsuz etkilenmiştir. Osmanlı-Karamanoğlu çekişmesi uzun yüzyıllar sürecek karanlık günlerinde gelmesine neden olmuştur. Zaman içerisinde o koca başkent şehri, ufacık bir kasaba düzeyinde yerini almıştır. Şehrin bu olumsuz çizgisi yeni ulaşım yolları açılıp Konya'nın coğrafi öneminin artmasına kadar devam etmiştir. Yukarıda açıklanan kent oluşumlarını hatırlatırcasına Anadolu-Bağdat demiryolları, Konya'nın çehresini yeniden değiştirmiştir (Odabaşı 1998:12).

Karamanoğulları'nın düzensiz ve zikzaklı siyaseti, yaptıkları birçok antlaşmayı bozmaları 1390 yılında Konya ilk kez Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiştir. Daha sonra tekrar tekrar ayaklanan ve fırsatları değerlendiren Karamanoğulları Beyliği 1467 yılında kat-î surette Osmanlı sınırlarına dâhil olmuştur (Konyalı 1997: 85-111).

Konya'nın bu karanlık günlere düşmesinin bir nedeni de yetişmiş bireylerin yeni kurulan devlette (Osmanlı'da) görev almalarıdır. Konya kökenli ilim ve devlet adamları Selçuklu Devleti'ne o zaman için alternatif olarak Osmanlı Beyliği'ni hazırlamak istemişler, hatta Osmanlı Beyliği'nde çalışmayı dini bir vecibe olarak kabul etmişlerdir. Osmanlı Beyliği'nin gelenlere son derece saygı göstermesi ve karışık durumda olan Konya'dan insanların daha düzenli bir yere gitmesi olarak algılanan bu geçiş aynı zamanda Türk devlet geleneğinin bir ürünü olarak tarihe geçmiştir (Küçükdağ 2002:187-190). Yıkılmaya başlayan devletin bir başkasını mümkünse aynı yerden yoksa en yakın ve en güçlü olunacak yerde kurulması gerekir.

Böylece yeni çekim merkezi belirlenmiş olan Türk Dünyası için Konya ilgilenilecek mekânlardan biri olmaktan çıkmıştır. Her ne kadar dinsel yönden (tarikatlar; özellikle Mevleviler) önemli bir ziyaret ve örgütlenme merkezi olsa da devlet başkentinin ve Yavuz'dan sonra halifenin (dinin temsil gücü ve iktidarın meşruiyet kaynağı) İstanbul olması Konya'nın önemini iyice ortadan kaldırmıştır.

Geleneksel şehir formatının Osmanlı şehirlerinde bozulması Osmanlının batı ile olan mücadelesinde artık son noktayı koyduğu zamandan sonra değişmiştir. Zorunlu modernleşmeye tabii tutulan şehirler bir anlamda klasik Osmanlı şehir motifleri yerine dünya ekonomik sistemi ve ticaretine uyma aşamasına girmiştir (Kasaba 1993:35). Buradan hareketle Tanzimat sonrası zorunlu modernleşmenin sonucu modern belediyeler ve kent tasarımı oluşturulurken yenilerin eskilerinin yerini dolduramadığı aradaki çelişkinin devam ettiği söylenebilir. Bunun sonucunda ise klasik şehir idaresinin yıkılışından doğan aksaklıklar yarım yüzyıl sürmüştür (Ortaylı 1985:112). Tanzimat Dönemi Anadolu kentleri sürekli sorunlar içerisinde yaşamıştır. Değişim olgusunun sürekli olması ancak değişenin yerine yenisinin konamaması ve klasik Osmanlı zihniyetinin tekrar tekrar vurgulanması kent yaşamında birçok

soruna yol açmıştır. Ancak bazı gelişmeler şehirden kenti geçişi de sağlamıştır. Rüştiyelerin açılması, ıslahhanelerin açılması, basın yayın faaliyetleri, ulaşım ve haberleşmedeki gelişmeler, sağlık ve askeri kent yapılanmasındaki gelişmeler bankaların kurulması ve maliye düzende yapılan yeni düzenlemeler gibi gelişmeler, Tanzimat Dönemi Anadolu şehirlerini yapısal olarak değiştirmiştir. (Çadırcı 1991:273-324)

1877 yılında yeniden oluşturulan belediye kanunu bir anlamda bizdeki belediyecilik ve kent kültürünün oluşumunda etkili bir yere sahiptir. Seçim kavramı ve reislerin okuma yazma bilmesi, meclislere katılabilmek için Türkçe bilmek gerekmesi, Osmanlı kentlerinin günümüz kentlerinin temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Toplumsal dönüşümlerle birlikte Konya'nın geleneksel kent formatından modern kent olgusuna doğru yol alışında şüphesiz ticaretin önemi büyüktür. Bu anlamda klasik örgütlenmeler olan ahilik ve lonca teşkilatlarının yavaş yavaş ortadan kalkarak ticaretin üretim ve tüketim kalıplarını belirleyen mekanizmaların yeniden yapılanmaya girmesi toplumsal değişimin artık toplumun bünyesinde yer aldığını gösterir. Örneğin Ticaret Odası'nın kuruluşu (1882) ve faaliyetleri ve bunların ticareti ve tüccarları bir çatı altında tutma amacı cemaatsal yapıdan cemiyete doğru geçişin başladığını gösterir (Arabacı 1999). Böylece ekonomik yapılanmanın örgütlenerek toplumsal yapıda olması gereken yola doğru hızla güçlenmeye başlamıştır. Kentin olmazsa olmazı olan ekonomi bu sayede derli toplu bir yapıya kavuşmaya başlamıştır.

Konya Milli Mücadele Dönemi'ne kadar ciddi bir atılım gerçekleştirememiştir. Özellikle II. Abdülhamit ve Meşrutiyet Dönemi önemli sürgün yerlerinden olan Konya, gelişmişliği ile değil olumsuz yapısı ile dikkati çekmektedir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra toplumun çekim merkezi tekrar değişmiştir. Anadolu'nun yer yer işgal edilmesi bazı kentlerin jeopolitik ve jeostratejik özeliklerini artırmıştır. Yunan ilerlemesine karşı oluşturulan Batı Cephesi'nin Konya Vilayeti'nin içerisinde ve askeri destek mekanizmalarının Konya'da konuşlanmış olması, günlük çıkan yerel basın ve Konyalıların Milli Mücadele Dönemi yaptığı katkılar, Konya'yı tekrar Selçuklu günlerine döndürmüştür[5]. Ancak nüfus olarak Konya kenti, hala Selçuklu dönemi kadar değildir.

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte toplumsal, siyasal ve ekonomik yapılanma tekrar değişmiştir. II. Meşrutiyet sistemi üzerinde gelişen bu yapılanmalarla yapılan inkılâplar Türk toplum bakış açısının kendi isteğiyle batıya yönelmesine yol açmıştır.

Ancak bu süreçte Türkiye'de pre-kapitalist dönem olarak adlandırabileceğimiz bir dönem ve bunun kent yaşamına yansımasını batı toplumları ile karşılaştırmak çokta mümkün gözükmemektedir. Çünkü kapitalizm, sömürgeci zihniyet ve onun sonucunda ortaya çıkan bir olgudur. Batı toplumlarındaki dönüşümün sanayi devrimiyle olduğu gerçeğini yadsımadan, benzer bir durumu sömürgeleşmekten son anda kurtulan bir coğrafyanın şehirleri için düşünmek tarihi vetireyi dikkate almamaktan kaynaklanan bir hata olur. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Osmanlıdan kalan sanayi yatırımları genç cumhuriyeti ihya edecek düzeyde olmadığından yeni yatırımlara ve yeni planlamalara -ki bu planlamada kentsel dönüşüm de önemli bir hedeftir- ihtiyaç duyulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında -örneğin Ankara kent planlamaları yapılmış ve daha sonra yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir. "1928 yılında çıkarılan özel bir yasa ile (1351) Ankara'da bir imar müdürlüğü kurulmuş ve kentin imar planının yaptırılması işi bu müdürlüğe bir görev olara verilmiştir. Daha sonra (1930) 1580 sayılı belediye yasası bütün belediyelere imar planı yaptırmayı zorunlu saymıştır"(Keleş 1993:146). Bu planlama aynı zamanda modern kent- modern Türkiye anlayışının -ki modernleşme bir devlet projesidir- fiziksel ve zihinsel inşa sürecidir. "Belediye konunu dönemin şartlarına ve siyaset anlayışını yansıtmakta, toplumu çağdaşlaştırmaya yönelik bir özellik taşımaktadır" (Eryılmaz 1997:57).

1950'li yıllarda Türkiye'de meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmeler yeni planlama dönemini başlatmıştır. "İstanbul'un bu imar ve planlama ile yeniden fethedildiği" düşüncesi siyasal anlayışı dile getirmesi nedeniyle önemlidir.[6] Sanayileşme ile ortaya çıkan göç olgusu ve bunun Türk toplumu ya da kentsel yaşama etkisini Türkiye'ye özgü bir kentleşememe durumu olarak nitelemek ve gecekondulaşmayı başka bir çalışmaya bırakmak gerekir. Fakat sanayileşme, psiko-sosyal değişim, konut dönüşümü ve toplumsal değişim ile ilgili örnek çalışmalar da konuya vakıf olmak için bize referans olmaktadır.[7] Bununla birlikte siyasi iktidarlar, sosyo-politik kaygılardan dolayı imar uygulamalarını kesintiyle uğratmışlar ve

dönüşümü kontrol dışına bırakmışlardır. Şehirliler ve göç ile gelen yeni kent sakinleri arasında kültürel kopukluk, kente sahip çıkma, onunla kendi kültürel kimliği arasında bir bağ kurma ve geliştirme paydası yaşanılan kentlerin trafik plakasını paylaşmaktan öte bir anlam ifade etmemektedir. Buna karşın son onlu yıllarda kent kültürünün yeniden oluşturulmaya ve benimsetilmeye çalışılması bu açıdan anlamlı bir o kadarda trajiktir.

1950'li yılara kadar Konya, bugünkü anlamda bir ilçe görünümdedir. Nüfusun özellikle köyde toplanması ve kent nüfusunun işbölümü için yeterli miktarda olmaması kentin olması gereken birçok özelliğinin geride kalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan ulus-devlet sürecinde Konya'nın da nasibine düşen mübadele sürecinde kentte yaşayan birçok yetişmiş usta ve zanaatkârın şehri terk etmesiyle son bulmuştur. Tüm Türkiye'de olduğu gibi 1930'lu yıllarda Konya'da yenilik hareketleri için planlar hazırlanmış ancak bu planlar uygulamaya dâhil edilmemişlerdir (Bala 2002:367).

Konya'nın bu bağlamda ilk planı 1944 yapılmış, 1946 yılında uygulamaya başlanmış, ancak kentsel değişim nedeniyle plan yetersiz kalmış ve tekrar 1954 yılında plan yapılmıştır. 1960'yıllara gelindiğinde kentin imar plan ihtiyaçlara cevap vermez hale gelmiştir. 1966 üçüncü imar planı yapılmıştır. Bu plan 1983 yılında uygulamaya konulan büyük Konya kenti çevre düzeni nazım planına kadar değişik ilavelerle devam etmiş fakat birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Kent yapısında ciddi iletişim ve etkileşim sorununa yol açan plan, kenti zorunlu alanlara hapsetmek zorunda bırakmıştır. 1999 yılında yine bir planlamaya gidilmiş fakat bu planlamalarda istenilen neticeyi verememiştir (Yenice, Çiftçi 2004; Bala 2002:367-370). Bunun temel nedeni planlamaların görüldüğü kadarıyla sosyal bir çerçeve, toplumsal ve bireysel refah için değil, ticari, siyasi ve modernleştirme amaçlı olduğu söylenebilir. Köyden kente göç olgusu ve kentin çekiciliği ve cazibe merkezi olması gibi özellikler hep göz ardı edilmiştir. Baksa bir sorun ise eldeki malzemenin kötü kullanılmasıdır. Basit bir gözlemle yeni oluşturulan yerleşkelerin yol alanlarında zikzakları ve direkt giden bir yolun önüne çıkan büyük bir apartmanın çevresini yolun dolaşması bir kent ve belediyecilik örneği değil, olsa olsa kentin huzurunun mülk sahibi seçkinci zümrenin isteği doğrultusunda planlandığını gösterir.

Konya, özellikle 1970'li yıllarda uygulamaya başladığı planlı kent modeli ile diğer kentlere örnek olarak gösterilmiştir. Belki bu kentin geleneksel çizgisinin dışına çıkma olarak düşünülebilir. Bu planlama aynı zamanda modernleşme isteğinin bir sonucu ve çabası olarak da okunabilir. Çünkü kent planlaması, sanayileşme, altyapı sorunları, konut ihtiyaçlarına cevap verme ve gecekondulaşmayı önleme, ortak kullanım mekânları oluşturma, arsa üretme vb. ihtiyaçlardan doğan bir süreçtir. Kentleşme hızının 1980 sonrasında hızla arttığı illerin arasında gelen Konya, diğer şehirlere göre yerleşim alanının geniş ve şehrin gelişmesini engelleyecek fiziki engellerle çevrilmemiş olması, kentin nüfusunun bir anda patlamasına neden olmuştur. Belki de kentsel gelişmeyi ve dönüşümü planlama bu nedenle daha sistematik ve politik tutumlar açısından etkili olmuştur. Şehre hayat veren sanayi tesisleri bu hızlı kentleşme sürecinde planlamalara rağmen şehir merkezi içinde kalmış, buna mukabil yeni organize sanayi bölgeleri daha dışarıda oluşturulmaya başlanmıştır.

Kent planlamasında konut alanı yoğunluk ilişkisi ve sanayi bölgeleri için ayrılan alanlar artsa da (Yenice, Çiftçi 2004:376) Konya kentinin planlamasında dikkat edilmeyen noktanın geleneksel toplumsal yapıdan modernleşmeye giden aile yapısının göz ardı edildiğini söyleyebiliriz. Geniş aileden az nüfuslu aile yapısına dönüşen aile, zorunlu olarak konut ihtiyacını artırmakta, nüfus artışı az olmasına rağmen konut ihtiyacı fazlalaşmakta bunun neticesinde ise kira fiyatları artmaktadır.

Çizgisel bir plan olan bu yapılanma Konya kentinin gecekondusuz olmasına yol acarken toplumsal yapıyı oldukça zorlamıştır. Tampon bölgeler istenilen şekilde oluşmamıştır. Bireylerin köyden kente direkt dâhil olmasına yol açmış bunun sonucunda ise kent kültürü oldukça büyük yaralar almıştır. Özellikle tarım topraklarının imara açılması kentin sosyo-ekonomik yapısını bozmuştur. İster Ricordu'cu bakış açısı isterse Marx'ın toprak üstüne söylemleri ele alınsın toprak Polanyi'nin iddia ettiği temel parametreye ulaşmıştır. Hayali metalaşan toprak bir anda türedi zenginlerin oluşmasına ve bunların siyaset-ticaret ve kentin seçkinciliği alanında üst konumuna ulaşmasına araç olmuştur. Arsadan türedi zenginleşen bireylerin geleneksel mantıkla toprağa yatırım yapmaya devam etmesiyle birlikte onlarca dairesinin yanına bir onlarcası daha eklenmiş

böylece toplumsal sermaye tekelleşmeye doğru gitmekte konut ihtiyacı daha da fazlalaşmış, bunun neticesinde para kazanma hırsı ile çabucak üretilen konutlarda toplumsal sermaye, bilgi ve teknoloji çağında Zümrüt Apartmanı faciasında olduğu gibi enkaza dönüşmektedir.

Günümüzde kentin gelişimine baktığımızda ana damar olarak bütün Anadolu şehirlerinde olduğu gibi batıya doğrudur. Gelişim güzergâh sebepli olarak farklılık gösterse de merkeze konulan Alaaddin Tepesi'nden batı ve kuzeye doğru gelişim görülmekle birlikte, çevre yol inşaatları ile kısmen de doğu ve güneye doğru da gelişim olmuştur. Ama sosyolojik olarak "yatakhane kent" olarak adlandırılabilecek batı ve kuzey yöndeki gelişmelerde Selçuk Üniversitesi'nin kampüsleri etkili olmuştur. Bu gelişme halen özellikle kuzey yönünde yoğun bir şekilde devam etmektedir. Konut ve bina sayıları DİE'nin verilerine göre son 20 yılda %74,6'lık oranda artmıştır. Yine aynı verilere göre nüfus artışı 1990 (963.128), 2000 (1.314.146) şeklinde olmuş ve %31.07 olarak gerçekleşmiştir.

Konya Kent Kültürü: Konya kent kültürü her şeyden önce belirlenmiş saç ayaklarına sahiptir. Bunların başında tarih gelir. Köklü bir geçmişe sahip olan kent, kültür oluşumunda tarihi oluşturan etmenlerden faydalanmıştır. Başkent olan Konya, zorunlu olarak farklı kültürlerle karşılaşmış bunun neticesinde ise farklılıklara müsamaha eden bir kültür geliştirmiştir. Başkent kültürü olan bu olgu, kentin yapılanmasına ve kültürel birikimine yön vermiştir. Her ne kadar Karamanoğlu Dönemi'nde bu kültür ortadan kaldırılmaya çalışılsa da kent kendi ruhunu ortaya koymuş, bu ruhun ezilmesine çok fazla izin vermemiştir. Mübadele'ye kadar farklı din mensupları, okulları, kiliseleri, hastaneleri, ticarethaneleri ve kendi kültürleriyle kente katkıda bulunmuşlardır. Bu yüzden Konya eğlence kültüründe Rum kültürünün etkisi bariz bir şekilde görülür. Özellikle Sille bölgesiyle bağlantılı olan yerlerde yemek kültürlerinde dahi bu özellik göze çarpmaktadır. Kamusal alanda, İslam kültürünün öğeleri etken olarak belirirken, toplumun dinsel ve hukuksal yapısının yapılmasına izin vermediği alanlarda bu kültürler kullanılmıştır. Örneğin içki kültürü ve fotoğrafçılık işleri bu anlamda ciddi bir örnek teşkil etmektedir.

Diğer bir olgu ise coğrafi etkendir. Değişik şekillerde ortaya çıksa da derinden giden bir ovalı ve dağlı kültürü zaman zaman kendini hissettirmektedir. Özellikle tampon bölge kuramını hatırlatan öğeler ölçüsünde farklı bölgelere yerleşen bireyler kente geldikleri bölgelerin kültürel yapısını eklemektedir. Buda kentin kendi kültürünü benimsetme ve dönüştürme faaliyetlerini engellemektedir. Nüfusun altmış binli rakamlarda olan bir kentin milyonluk bir nüfusa sahip olması ancak göçlerle mümkündür. Göç olgusu kentin sosyo-ekonomik yapısını değiştirmiş ancak kültürel yapısına etkide zayıf kalmıştır. Çünkü Konya göç olarak kendi ilçe, kasaba ve köylerinden büyük oranda beslenmiştir.

Üçüncü özellik ise dinsel bakış açısıdır. Modernleşme yolundaki Türkiye'de siyaset alanının en temel ve en önemli düşüncesi laiklik kavramının üzerinde durularak vurgulandığı yerlerden biri olarak Konya ön plana çıkmaktadır. Ancak bu durum biraz garipsenecek bir olgu durumundadır. Konya kent kültüründe dinin kültüre etkisi kitabidir. Yani devletle sistematik olarak birbirine bağlı bir yapı arz etmektedir. Çünkü din adına açılmış okullar ve yapılanmalar tarikatlar aracılığıyla değil, resmi söylemin izin verdiği yapılanmada devam etmektedir. Örneğin İmam Hatip Okulları'nın popüler olduğu dönemlerde öğrenci sayısı merkezde 12-13 bin civarındadır. Bu okullara gelen öğrencilerin sosyo-ekonomik tabakalanmadaki yeri ise alt tabaka ve ortanın alt kısımlardır. Fakat dinin muhafazakârlık olarak hâkim olduğu kentte dinden beslenen bireylerin çocukları ilginç bir şekilde bu okullarda okumamakta aksine siyaset arenasında bu olgu iyi bir kullanım aracı haline gelmektedir.

Dinin bir diğer etkisi ise ticari alanda kapkaçtı zihniyetin ve köşe dönmeciliğin de aracı olabilmesidir. İslami ve milli çizgide olduğunu iddia eden holdinglerin Konya'da örgütlenip içerden ve dışardan yaklaşık 5 milyar _ toplaması, dini duyguların nasıl ticari bir amaç için istismar edildiğini gösterir. Din bu anlamda vahşi kapitalizmin temel göstergesi olan "sömürü için her şey mubahtır" mantığının meşrulaştırıcı aracı olmaktadır.

Diğer taraftan din Konya'daki tabakalaşmada alt sınıfların politik arenada yönlendirilmesini sağladığı gibi din adına oluşturulmuş seçkinci bir zümreyi de oluşturmaktadır. Bilgisi ve hayatı anlamlandırması kendinden menkul din baronlarının kültürde yer alması da dinin kitabi olanın toplumda yerinin daralması ile ilgilidir. Bu yüzden geleneksel formattaki bölgelerde din

önemli bir siyaset, ticaret ve kollamacılık aracı haline dönüşebilmektedir. Aynı zamanda dinin kültüre direkt etkisi bireylerin kendini muhafazakâr olarak tanımlaması ile ilgilidir[8]

Ancak eğitim ve gelir seviyesi yükseldikçe seküler düşünce ve eğilimler artmakta din anlayışı daha esnek bir hale gelmektedir. Evlilik ve yaşın ilerlemesi ise birey için dinin anlamını artırmaktadır (Hülür, Kalender 2003:384). Kent kültüründe dinin en büyük etkisi siyasal yapıya olan müdahalesidir. Özellikle siyasal seçim tercihinde din önemli bir faktör haline gelmektedir. Zorunlu müdahaleler hariç kent belediyeciliğinin sağ olarak nitelendirilen partilerin elinde yer değiştirmesi bunu göstermektedir.

Dinin bir başka özelliği ise Selçuklulardan bugüne kadar tarihsel süreçte devam eden bir tarikat olgusunun (Mevlevilik) Konya şehrinin imajına katkıda bulunmasıdır. Özellikle küreselleşme sürecinin temel parametrelerinden olan turizmin, bir kolu olan farklı kültürel yapı ve dinlerin tanıtılması ve bunların dünya turizmine katkıda bulunması bağlamında olgunun dinsel yanını temsil eden Mevlana olayı, dinsel bir bakış açısından öte dinin mistik yanını temsil eden simgesel ritüellerin, gelen misafirlere sunulmaya hazırlanmış bir tepsi içinde tarikatın bütün boyutunun indirgendiği birkaç kavram çevresinde, gösteri toplumun gereği olarak festivalleştirilmesi, Konya kültürü ile Mevlevi kültürünün aynı şekil gibi algılanmasına neden olduğu gibi bu kültürü Konya'nın vazgeçilmez unsurları arasına sokmuştur. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde Mevlevi örgütlenmesinin gücü ve bunların Osmanlının dört bir yanında yer alması, dergâh merkezi olarak Konya'nın mistik bir kültüre ve güce sahip olmasına neden olmuştur.

Konya kültürün bir diğer özelliği ise muhafazakâr bir düşünceye sahip olmasıdır. Bu düşünce dışarıdan gelecek etkilere kapalı olmaya çalışma anlamındadır. Örneğin kentin kaderini değiştirecek demiryolu istasyonunun şehir dışına kurulması, bunun nedeni olarak taşıyıcıların işsiz kalacağı endişesinin ileri sürülmesi, üniversite kurulurken şehrin 22 kilometre dışında bir yere kurulması ve halkın bir türlü örneğin Kayseri'de olduğu gibi üniversite ile bütünleşmeyi sağlayamaması ve hala halkın olumsuz düşüncelere sahip olması, ülkenin başkenti ile olan bunca yakınlığa ve coğrafi olarak hiçbir sorunu olmamasına rağmen bütünleşme için ciddi çabalar sarf etmemesi, kentin diğer bölgelerle ilgili olarak bütünleşme sorunu yaşadığı ve kendi kalıpları içinde yaşamayı daha anlamlı kılmaya çalıştığı bu bağlamda muhafaza edici bir kültürel yapısının olduğu iddia edilebilir. Konya'nın bunların yanında kültürel kodlarını oluşturan bir diğer öğe ise kendi kendine yetme mantığıdır. Boş zamanlarını değerlendirme olgusundan bunu çıkarabiliriz. Kentin düzenlemeye çalıştığı bir olgu olan serbest zaman, Konya'da farklı anlamda işlev görmektedir. Misafirlik olgusu kendini her şeyden üstün tutmaktadır. Şehir trafiğindeki misafirliğe gidiş ve dönüş saatlerindeki kalabalık gözlemlenebilecek bir durumda olmaktadır. Şehir akşamları o saatlerin haricinde ıssız bir çöl vahasını andırmaktadır.

Konya geçmişte ve bugün köklü eğitim kurumlarına sahip olmasına rağmen eğitim olgusu kültüründe ciddi bir şekilde yer almamaktadır. Okumak ve okumakla ilgili işlevlerde bulunmak sadece devletin mekanizmasında yer alan bireylerin işlevleri olarak algılanmaktadır. Kitapçı sayısı, okunan gazete sayısı ve yapılan bilimsel toplantı ve sempozyumlara gösterilen ilgi oldukça azdır. Dinsel düşünceyi ön plana çıkarmasına rağmen kent, gösteri alanlarında daha fazla zaman harcamaktadır. Özellikle son dönemlerde yaz aylarında başlatılan eğlence ve festivalleri yoğun ilgi çekmektedir.

Konya kültüründe bir diğer etmen ise sanayi kültürüdür. Geleneksel Türk kentleri ve kent kültürü sanayileşme ile birlikte ortaya çıkmadığı gibi doğal olarak buna uygun bir gelişme de göstermemiştir. Büyük ölçüde tabiatla ve çevre ile uyumlu olan bu sürecin bugün karşılaştığı sorunların başında çarpık sanayileşme ile teknolojik müdahaleler gelmektedir. Ancak burada asıl sorun sanayileşme karşıtı mücadele ile teknolojiyi bir tehdit olarak algılama noktasında başlamaktadır. Çözüm teknoloji karşıtı bir mücadele ile değil bilakis kentleri teknoloji ile barışık ve uyumlu hale getirecek planlı ve akılcı projelerde yatmaktadır (Doğan 2002:21). Ancak şehir bunu başarabilmiş durumda değildir.

Konya'da klasik aile şirketlerinin çoğunlukta olduğu sanayi işletmelerinin yıllardır yaptığı en büyük hizmet, (özellikle Kayseri ili ile karşılaştırınca) torna tezgâh seviyesinde birikimin, artırılmaya çalışılmasıdır. Ayrıca kökü lonca sistemine dayanan sanayi işletmeleri,

olması gerekenden farklı bir sanayici kültürü ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1980 sonrası liberal düşünüş tarzıyla birlikte ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Tüketim ekonomisine geçen sanayiciler, küçük işletmelere sahip olsalar dahi değişik il plakalı lüks bir marka araba, (özellikle Ankara, İstanbul) Meram bölgesinde ev ve Silifke, Anamur veya Alanya'da yazlık alma, temel göstergeler olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanında çalıştırılan işçiye ise en kötü maaş ve çalışma şartlarını sağlayan birkaç ilden biri olarak dikkat çekmiştir. Sanayileşme kent kültürüne olumlu katkıları istenilen seviyede sağlayamamıştır. Oysa sanayiler, batı toplumlarının temeli ve kültürünü oluşturan ana damarlardan biridir.

Kent kültürünün oluşumuna bir diğer katkı ise üniversite ve üniversite öğrencileridir. Gençlik kültürü kentin klasik çevresini oldukça değiştirmiş, bunun sonucu olarak kentin sosyal ve fiziksel yapısında normalin üstünde farklılıklar oluşmuştur. En başından nüfus hareketliliği konut ve kentin üretiminden daha fazla gelir getirmesine neden olmuştur. Yeterli yurt ve öğrenci için tasarlanmış yerleşkelerin bulunmamasıyla öğrenciler kentin ulaşım güzergâhlarına yerleşmekte zorunda bırakılmış böylece kentin geleneksel yapısında hızlı bir değişim olmuştur. Böylece modern binalar olan apartmanlarda ailelerin yanında gruplar halinde kalan gençler kiracı olmak zorunda kalmış, muhafazakâr kimliğiyle tanınan kent sakinleri bu olguyu şiddetle reddetmek zorunda kalmışlardır. Kiralar öğrenciler için yükseltilmiş ancak bundan daha çok alt gelir grupları yara almıştır.

Konya geleneksel kültür ile modern kültürün birleştiği bir görüntü oluştururken gerçekte modernizmin bütün sıkıntılarını yaşamaya başlamıştır. Ancak postmodern bir kent olmak için yeterli alt yapısı olmasına rağmen bunu gerçekleştirmesini engelleyen birçok nedenle karşı karşıya gelmiştir. Farklı mimari özellikte ve kullanımda binalar inşa edilememiş, kentin farklılığı ve çekiciliği, yani yerelliğini ön plana çıkaran unsurlar modernleştirme ve geliştirme adına standardize edilmiş yaşam gibi, kentin inşası yapılmıştır. Geleneksel kültür, modern yapılara aktarılamamış, postmodern bir söylemde geliştirilememiştir. Hatta Konya kültürünü bazı özellikleriyle modernleşememiş kültürde diyebiliriz. Bu bağlamda özel bir Konya kültüründen bahsetmek oldukça zordur. Çünkü kentin yeni oluşturulan mekânların da bunu görmek hatta hissetmek neredeyse imkânsızdır. Ulusal kültür veya Türk kültürünün geldiği aşamadan farklı bir yapı da yoktur. Binalar çok katlı, ulaşım sistemi sorunlu, yeşil alanları ve parkları yetersiz, boş zaman değerlendirme alanının neredeyse olmadığı bir şehir olan Konya'da, kamusal alandaki kültür zorunlu olarak gençlik üzerine kurulur ve gençliğin kültürü, gerçeklik olarak topluma sunulur. Böylece üniversite veya diğer gençliğinin kültürü, Konya kültürüne hâkim olmuş durumdadır.

Bugün modern kent olgusu taşımaya çalışan kent, klasik ve tarihten getirdiği öğeleri hızla üzerinden atarak standardize edilmiş bir yapıya kavuşmaktadır. Dinsel kimlik vurgusuna rağmen en basitinden Selçuklu ve Osmanlı kent motiflerinin temel sokak oluşumlarından olan çıkmaz sokak kavramını bile uygulayamaz bir durumdadır. Oysa bunun sayesinde hem park hem çocuk oyun sahalarının ortadan kalkacağı bilinen bir gerçektir.

Konut üretiminde ise kent niceliğe bakmakta, niteliği ise kaybetmektedir. Kibrit kutusu şeklinde çok katlı binalara tıkılmış, çiçeği süs şeklinde üretilmiş olanının tercih eden bireylerin kent kültürüne vereceği herhalde beton yığınlarının ve kirletilmiş duyguların sonucu olan her şeye rağmen yaşama azmidir. Bu kadar geniş coğrafya ve fiziksel şartlara sahip kentte imar izni ve yol yapım çalışmaları ve yeşillendirme çalışmaları ancak bu kadar insandan soyut olabilmektedir.

SONUÇ

Kentlerin oluşması ve büyümesi yüzyıllar boyunca ekonomik ve politik krizlerin etkisiyle gelişme ve duraklama dönemleri geçirmektedir. Böylece kentlerin büyüme (gelişme) eğrisi ortaya çıkarılabilmektedir. Konya tarihsel süreçte bu anlamda politik ve ekonomik nedenlerle sürekli kırılma noktaları oluşturmuştur. Kent, devletlerin yıkılış ve yeniden oluşturulmalarına göre kendini yeniden tanımlamış ve konumlandırmıştır.

Konya kültürel açıdan geleneksel kent değerlerinin koruyamamış, aksine modern kent kültürünü de yerine oturtamamıştır. Çünkü kentlilik ve kentlileşme sürecinde sorunlarını çözememiştir. İki kuşaktır nesli Konya'da olan birey sayısı, kaba bir hesapla yüzde 20'lik dilimin altındadır. Ayrıca bu dilimde olanlar da iyi eğitim almış, seçkinci bir anlayış oluşturacak veya klasik kent kültürünü oluşturacak özelliklere sahip de değillerdir.

Her ne kadar küresel süreçte ideolojik ortamda

artık toplumsal olanın değil, bireysel olanın, kent kimliğinin değil de cemaat kültürü ve bireysel zevk ve hobilerin ön plana çıkacağı ve kent kültürünün ortadan kalkacağı iddia edilse de (Atauz 1996:28) kent bütün ihtişamıyla ve baskıcı kültürel yapısıyla ayakta durmakta ve bütün değişimlere karşı kendi gücünü günün şartlarına göre hissettirmektedir. Çünkü işlevin faaliyette bulunabilmesi ve örgütlenebilmesi için mekâna ihtiyaç duymaktadır. Bunu da ancak kentler sağlamaktadır.

Kent 1980 sonrası toplumsal dönüşümle birlikte eşitsizliklerin keskinleştiği ve tabakalaşma göstergelerinin en bariz biçimde gösterdiği bir alan haline gelmiştir. Zengin sınıfların Meram bölgesinde yoğunlaşması, özel lüks bina ve sitelerin yapılarak bunlara özel güvenlik ekiplerinin koruması, kentin içinde sınıfsal ayrımları netleştirmiştir.

Kentler toplumun hafızasıdır. Hafızalarda kenti geleceğe taşıyan simge ve sembolleri taşır. Hafızada birikmiş olan olgular, kentin sürekliği ve insan hayatının en güzel şekilde yaşamasına izin verir. Bunun için hafızası kaybetmiş veya kaybetmekte olan kentler, anominin yaşandığı bireyin hayatının çekilmez olduğu yaşam alanları haline dönüşür. Kentteki sosyo-ekonomik ve kültürel yapılar yapılanmalar çözüldükçe kolektif bilinçte azalır. Birey ekonomik yapıda, yaşam standardını yükseltmek için koşan aynı zamanda kalabalık içinde benliğini ve kişiliğini bununla birlikte kimliğini kaybeden bir hale gelir. Kalabalıklar içinde kendini kaybetmiş, yalnızlaşmış birey için kentin isminin şu veya bu olması önemli değildir. Kent onun için yaşamını sürdürme gerçekliğidir. Tüm sosyal ağlardan kurtulma komşuluk ilişkilerinin bayramda dahi hatırlanmadığı, cenaze işlerinin kurumsallaşmış organizasyonlar tarafından halledildiği, bireye ise sadece tüketim alanında harcama ve tükettiği kadar değerli olma bilinci aşılandığı ve bunun reklâm ve diğer etmenler vasıtasıyla desteklendiği bir kent ortamı, ancak kâr mantığının geçerli olduğu bir anlamda insanın kurdunun insan olduğu ortam modern kentin gerçekliğidir. Konya kent kültürü olarak bu süreçte hızla yol almaktadır. Geleneksel değerlerin hızla yok olduğu bunun yerine modern kent kültürünün toplumsal süreçlerden hareketle yerine konmadığı Konya, bir kültür sorunu yaşamaktadır.

Kültür sorunu yaşayan Konya bu sorunu geleneksel değerlerini tekrar kent inşasında kullanarak aşabilir. Özellikle konut üretimi ve bunların kamusal alanda işgal ettiği değer ve anlam bakımında öncelik arz etmektedir. Diğer taraftan kent imarının kültürel yapıyı korumak için ova bölgesine değil Takkeli Dağ, Sille Sulutas, Tatköy ve bunun paralelindeki Akyokuş hattından devam etmesi gerekir.

Kentin geleneksel değerlerinin oluşturmak için kentin yapacağı bir diğer olgu ise komşuluk ilişkilerinden başlayarak kentlilik bilincini aşılamaktır. Bireyin kente sahip çıkması aynı zamanda kentleşmeyi ve kent ile bütünleşmesini sağlayacaktır.

NOTLAR

1 İslam kent kültüründe yer alan çıkmaz sokak örneği bunu en iyi temsil eden olgudur. Kapalı mekân olan sokak da; komşuluk ilişkileri, çocukların eğitimi ve oyun alanı sorunu çözümlenir.

2 Başlangıcı ve takipçileri olmayan bir bilim adamı ve eseri, bilimin olmazsa olmaz kurallarından olan bilimin birikimli olması, doğu toplumlarının sürecinde olmadığı için İbn-i Haldun bilim tarihinde hak ettiği yeri bulamamıştır. Girişi iki cilt olan ünlü eseriyle (mukaddime) tam olarak anlaşılamamış ve gerektiği değeri görmemiştir.

3 Selçuklu ve Osmanlı kent anlayışlarında azınlık kültürü olduğu gibi korunur ve korunması gerekir. Yani o topraklarda bulunan farklı din mensuplarının dini veya kültürel yapıları ayakta durabilir. Bu durum onların hoşgörü kavramı değil müsamaha ile olaylara baktığını gösterir. Güçsüz olan azınlığın ezilmesi asla hoş görülmez aksine ana gövdenin altında güzel bir farklılık olarak kalır. Oysa batıda bunu bulamazsınız. Yüzyıllarca Müslümanların hakim olduğu Endülüs'te bugün, Müslüman kültürü ve eserlerini bulamazsınız. Bunlar ortadan kaldırılmışlar veya değiştirilmişlerdir hatta bugün oradaki Müslümanların ibadet yer sorunları bulunmaktadır. Azınlık, dinsel fanatizm veya ulus-devlet sorunu içerisinde yok olmak zorundadır. Örneğin Selanik'in geçmişi ve bugünü karşılaştırıldığında veya Girit ele alındığında oralarda Müslüman-Türk izlerinin olması gerekir ki oysa bugün yoktur. Yüzyıl önce Selanik'te nüfusun üçte biri Müslüman-Türk'tü. Bugün ise bunlara ait bir şey bulmak oldukça zordur. Konya'da aktif kiliseler olmasına rağmen Atina'da bir tane dahi cami bulunmamaktadır. Buda batı bakış açısıyla kent kültürü ve doğunun şehir kültürü arasındaki farkı gösterir.

4 Selçuklular dönemi Konya'da bulunan eserlerinin özellikleri için bakınız: KÜÇÜKDAĞ Yusuf ve ARABACI Caner 1999, *Selçuklular ve Konya*, Mikro Yayınları, Konya; KONYALI İbrahim Hakkı 1997, *Konya Tarihi*, Enes Kitap Sarayı, Konya, s. 39- 53. Bu eser 1964 yılında Konya Belediyesi tarafından basılmış daha sonra ise Büyükşehir Belediyesi ve Enes Kitap Sarayı işbirliği ile tekrar tıpkıbasım yapılmış, tarih olarak ise 1997 yılı belirtilmiştir. Bundan dolayı tarih olarak 1997 yılı verilmiştir.

5 Milli Mücadele öncesi ve Milli Mücadele Dönemi kentlerle ilgili olarak; güvenlik sorunundan dolayı kent nüfusunun hareketlenmesi ve ekonomik olarak kentlerin işlevleri, eğitim ve siyasi yapılanma ve diğer toplumu oluşturan kurumlar için bakınız: AYHAN Bünyamin 2005. *Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Milli Mücadele Dönemi Türk Basını*, S.Ü. Soysal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

6 Dönemin bu planlamalarına ilişkin eleştiriler için bakınız: CANSEVER Turgut 1997, *Kubbeyi Yere Koymamak*, İz Yayıncılık, İstanbul.

7 Bakınız: KIRAY Mübeccel B. 1998. *Örgütleşemeyen Kent: İzmir*, Bağlam Yayınları, İstanbul; KIRAY Mübeccel B. 2000. *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Bağlam Yayınları, İstanbul; TEKELİ İlhan 1980, *Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri*, ODTÜ Yayınları, Ankara; KEYDER Çağlar 1989, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

8 Konya'da dini düşünce ve siyaset için bakınız: HÜLÜR Himmet, KALENDER Ahmet 2003. *Sosyo-politik Tutumlar ve Din (Konya Araştırması)*, Çizgi Kitabevi, Konya. Çalışmanın örneklem kısmını Konya'nın oluşturması, Konya üzerinde oldukça ilginç bilgiler vermektedir. Özellikle kitleleşen toplum içinde İslam dinine getirilen liberal bir bakış açıları bunlardan biridir.

KAYNAKÇA

ARABACI Caner 1999. *Geçmişten Günümüze Konya Ticaret Odası*, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya.

ARMAĞAN Mustafa 1997. *Şehir Ey Şehir*, İz Yayınları, İstanbul,

ARON, Raymond 1997. *Sanayi Toplumu*, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul,

ASLANOĞLU Rana A. 1998. *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Asa Kitabevi, Bursa.

ATAUZ Akın 1996. "Kenti Okumak-Kenti Yazmak, Kenti/Kentlileri Görmek, Düşünmek, Araştırmak Üzerine" *Birikim*, Sayı 86-87, s.17-30.

BALA Havva Alkan 2002. "Plan Yapma ve Ona Sadık Kalarak Uygulama Geleneğine Sahip Ender Bir Kent: Konya", *Konya Kitabı V*, Editör, Yusuf Küçükdağ, KTO Yayınları, Konya, s. 365-376.

BAYRAM Mikail 1999. "Anadolu Selçukluları Zamanında Dini ve Fikri Hareketler" *Dünden Bugüne Konya'nın Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, S.Ü. Basımevi, Konya, s.1-60.

BRAUDEL, Fernand 1995. *Akdeniz Mekan ve Tarih*, Çeviren Necati Erkurt, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 125

CANSEVER Turgut 1997. *Kubbeyi Yere Koymamak*, İz Yayıncılık, İstanbul.

CERASİ, Maurice M. 2001. *Osmanlı Kenti*, Çeviren Aslı Ataöv, YKY Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

COHEN Mark R. 1997. *Haç ve Hilal Altında*, Çeviren Ahmet Fethi, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

ÇADIRCI Musa 1991. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Soysal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

DEANE Phyllis, *İlk Sanayi İnkılâbı*, Çeviren Tevfik Güran, T.T.K. Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1994,

DOĞAN İsmail 2002. "Korumacılığın Geleneksel Kent Kültüründen Çıkarması Gereken Dersler", *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 1-2, s. 15-23.

ELİSSÉEFF Nikita 1992. "Fiziki Plan", *İslam Şehri*, Editör R.B. Serjeant, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, s.121-140.

ERYILMAZ Bilal,1997. *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması*, Birleşik Yayınları, İstanbul

GÖRMEZ, Kemal 1995. *Şehir ve Aile*, Seha Neşriyat, İstanbul.

GÜL Muammer, BAYRAM Atilla ve HAKKOYMAZ Oğuzhan 2003. *Selçuklu'dan Günümüze Konya'nın Sosyo-Politik Yapısı*, Konya İl Emniyet Müdürlüğü Ar-Ge Yayınları, Konya.

HABERMAS Jürgen 1993. *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, Çeviren Mustafa Tüzel, YKY, İstanbul.

HARVEY David 1999. *Postmoderliğin Durumu*, Çeviren Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

HÜLÜR Himmet, KALENDER Ahmet 2003. *Sosyo-Politik Tutumlar ve Din (Konya Araştırması)*, Çizgi Kitabevi, Konya.

İSBİR Eyüp 1986. *Şehirleşme ve Meseleleri*, Ocak Yayınları, Ankara.

KASABA Reşat 1993. *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Çeviren Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul.

KELEŞ Ruşen 1993. *Kentleşme Politikaları*, İmge Yayınları, Ankara.

KEYDER Çağlar 1989. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KIRAY Mübeccel B. 1998. *Örgütleşemeyen Kent: İzmir*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

KIRAY Mübeccel B. 2000. *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

KIRGIL Bilal 2001. *Gelenekselden Modernizme Kentleşme, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya

KONYALI İbrahim Hakkı 1997. *Konya Tarihi*, Enes Kitap Sarayı, Konya.

KOTKIN Joel, Islamics Cities, *The Globalist*, 2003, ww.theglobalist.com./15.11.2005

KÜÇÜKDAĞ Yusuf 2002. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Etkin Rol Oynayan Konyalı İlim, Fikir ve Devlet Adamları", *Konya Kitabı*, V, Editör, Yusuf Küçükdağ, KTO Yayınları, Konya, s. 187-206.

KÜÇÜKDAĞ Yusuf, ARABACI Caner 1999. *Selçuklular ve Konya*, Mikro Yayınları, 2. Basım, Konya.

MAİLLET, Jean 1993. *İktisadi Olayların Evrimi*, Çeviren Ertuğrul Tokdemir, Remzi Kitabevi, İstanbul.

MARSHALL, Gordon 1999. *Sosyoloji Sözlüğü*, Çeviren Osman Akınhay, Derya Kömürcü. Bilim ve Sanat, Ankara

MİCHON Louis Jean 1992. "Dini Kurumlar" , *İslam Şehri*, Editör R.B. Serjeant, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, s.13-51.

MORİN, Edgar 1995. *Avrupa'yı Düşünmek*, Çeviren Şirin Tekeli, Afa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

ODABAŞI Sefa 1998. *20. Yüzyıl Başlarında Konya'nın Görünümü*, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Konya.

ORTAYLI İlber 1985.*Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul.

ÖZCAN Koray 2003. "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Politikaları ve Mekan Organizasyonları Üzerine Görüşler; Akşehir (XII-XIII Yüzyıllar), *Konya Kitabı*, VI, Editör Caner Arabacı, KTO Yayınları, Konya, s.93-98.

ÖZCAN Koray 2004. "Selçuklu Çağında Kent Peyzajı", *Konya Kitabı*, VII, Editör Caner Arabacı, KTO Yayınları, Konya, s.83-93.

SERDAR Ziyaüddin 2001. *Postmodernizm ve Öteki*, Çeviren Gökçe Kaçmaz, Söylem Yayınları, İstanbul.

SEVİNÇ Murat 1999. "Postmodernizm ve Kent" *Birikim*, Sayı 124, s.54-59.

SÖZEN, Edibe1999. *Demir Kafesten Plastiğe Kimliklerimiz*, Birey Yayınları, İstanbul.

ŞENGÜL H.Tarık 2001. "Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar", *Demokrasi Kitaplığı*, İstanbul

TEKELİ İlhan 1980. *Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri*, ODTÜ Yayınları, Ankara.

TURHAN, Mümtaz 1997. *Kültür Değişmeleri*, İFAV Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

URRY John 1995. *Mekânları Tüketmek*, Çeviren Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

WEBER Max 2000. *Şehir*, Çeviren, Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul

WEBER, TÖNNİES, SİMMEL 2000. *Şehir ve Cemiyet*, Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul.

www.die.gov.tr/nüfus sayımı htm.

YAHYAGİL Mehmet F. www.radikal.com.tr /haber.php?haberno= 169737,ulaşım16.11.2005.

YENİCE Serhat M. ÇİFTÇİ Yasemin 2004. "Kentsel Planlama Çalışmalarının Konya Kent Formunun Gelişimine Etkisi", *Konya Kitabı* VII, Editör Caner Arabacı, KTO Yayınları, Konya, s.365-377.

KONYA-MERKEZ PTT BİNASI'NIN MİMARİ VE İÇ MİMARİ AÇIDAN İNCELENMESİ

Rabia KÖSE *

ÖZET

Tarihsel süreç içerisinde önemli değişiklikler gösteren büro hacimlerinin genel sınıflandırılması, giriş bölümünde yapılmıştır. Sınıflandırma dahilinde önemli yer tutan kapalı (geleneksel) düzen büro hacimlerine örnek olarak, I. Ulusal Mimarlık Üslubu ile tasarlanmış, dönemin en iyi örneklerinden biri olan Konya ili Merkez-PTT Binası mimari ve iç mimari özellikleri ile incelenerek verilmiştir. Makale genelinde Konya Merkez-PTT Binası mimari cephe özelliklerinden iç mekânda kullanılan donatı elemanlarına kadar incelenmiş, yönetim birimleri ayrıca ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise, yapının genel özellikleri, plan sistemleri ve büro hacimleri şematik olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Büro, Yönetim, PTT Binası, Konya.*

THE STUDY OF THE ARCHITECTURE AND THE INTERIOR DESIGN OF THE POST OFFICE BUILDING IN KONYA

ABSTRACT

During the historical periods, office volumes have changed significantly. Divided into three parts as closed (traditional) plan, open (free) plan, and composite plan, office volumes have been mentioned in the introduction section of the study. As a sample for closed (traditional) plan office volumes taking an important part within the classification, Central Post Office Building which was designed with I. National Architecture Style and the best example of the period has been given by studying its architecture and interior design features. In the study, Central Post Office Building has been studied for architectural front characteristics and decoration elements used in the interior parts. In addition, administration departments have also been studied. In the conclusion section, the general characteristics of the building, plan system, and office volumes have been evaluated in scheme.

Key Words: *Office, Management, PTT Building, Konya.*

* Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü Öğretim Görevlisi.

1.GİRİŞ

Tarihsel gelişim süreci içinde, büro mekânları değişim göstermiş ve sahip oldukları mekânsal özelliklere göre farklı alanlara hizmet vermiştir. İşlev ve mimari biçimlenme yönünden büro mekânları üç grupta ele alınmaktadır (Haris, 1991). Buna göre;

A-Kapalı (Geleneksel) Düzen,

B-Açık (Serbest) Düzen,

C-Karma Düzen.

Büro tasarımlarındaki ilk aşama veri toplamadır. Toplanan ve analiz edilen veriler içerdikleri bilgilere göre iki gruba ayrılırlar:

a) Büro faaliyetleri ile ilgili veriler; personel sayısı, çalışma metodu, haberleşme-iletişim şekilleri, ziyaretçilerle görüşme biçimleri gibi bilgileri içermektedir. Ayrıca personel tarafından kullanılan araç ve gereçler, ortak kullanım gerektiren araç ve mekânlar, toplantı şekilleri de büro faaliyetleri ile ilgili veriler içinde yer almaktadır.

b) Büro personeli ile ilgili veriler; sosyal, psikolojik ve fiziksel çevre (alan gereksinimler, görsel gereksinimler, havalandırma-iklimlendirme ile ilgili gereksinimler, işitsel gereksinimler vb. gibi.) ile ilgili bilgileri içermektedir. Çeşitli tekniklerle elde edilecek bu veriler, planlama kararlarının alınabilmesi için analiz edilecekler ve planlamaya ışık tutacaklardır (Bailey, 1990).

A-Kapalı Düzen Büro mekânları: Tarihsel süreç içinde ilk karşılaşılan büro mekânı tipi "kapalı (geleneksel) düzen büro" mekânlarıdır. Kapalı düzen büro planlamasında, mekân düzenlemesi; kişilerin bir koridor etrafında bulunan irili ufaklı mekânlara, alan standartları ve bina modülleri esas alınarak yerleştirilmeleri şeklinde yapılmaktadır (Haris, 1991).

B-Serbest Düzen Büro mekânları: Serbest (açık) düzen büro mekânı anlayışı, oldukça karmaşık çevre şartlarına sahip ve tamamen serbest olarak düzenlenmiş, açık ve geniş bir iç mekân olarak tanımlanmaktadır. (Riewoldt, 1994). Serbest (açık) düzen büro mekânlarında, her iki çalışma masası arasındaki mesafe 70-90 cm olmalıdır (Black, 1986).

Girişler ve birimler ana geçitleri belirleyecek şekilde yerleştirilmelidir. Pano, bitki veya farklı malzeme kullanımlarıyla ana geçitler vurgulanmalıdır. Serbest düzenli büro mekânlarında iş istasyonlarından sirkülasyon yollarına geçişler, diğer çalışma grupları rahatsız edilmeden sağlanmalıdır. Personel dinlenme yerleri kullanıcı gereksinmelerine en uygun şekilde düzenlenmeli, vestiyer ve wc hacimleri ile bir bütün teşkil etmelidir.

C-Karma Düzen Büro mekânları: Karma düzen büro mekânı anlayışı 80'li yıllarda ortaya çıkmıştır. 1960'lardan itibaren yaklaşık yirmi yıl uygulanan açık (serbest) büro düzenlemesi zaman içinde bazı sorunlara neden olmuştur.

Açık düzen büro mekânlarında çalışan personelin sorunları, mekân içinde yeterli işitsel konforun sağlanamaması üzerinde yoğunlaşmıştır. mekân içerisinde oluşan gürültü kirliliğini ortadan kaldırmak için açık düzen bürolarda özel döşeme ve tavan elemanları kullanılmıştır. Döşemelerde, genellikle halı veya plastik esaslı kaplamalar, tavanlarda ise delikli hafif metal alaşım ve taş türü malzemeler kullanılarak doğal ve yapay mekân içindeki fazla sesin belli ölçüde emilmesi sağlanmıştır. Ancak, teknoloji geliştikçe artan elektronik cihazların (fotokopi makineleri, printer-yazıcılar, plotter-çiziciler, scanner-tarayıcılar vb. gibi) neden oldukları gürültü, tüm önlemlere karşın yakın çevrede çalışan personeli rahatsız etmektedir. Büro içi hiyerarşik düzenin yeterli ölçüde vurgulanmadığını savunan yönetici kadrosu da aynı sorunları dile getirmiştir.

Serbest düzenli büro anlayışında, mahremiyet gereksinimi de yeterli düzeyde karşılanamamaktadır. Ayrıca bu düzende, yönetici kadronun (personelin) mevkii ve itibar göstergesi olan özel odaları da ellerinden alınmıştır. Bu noktadan yola çıkan tasarımcılar, yeni bir büro düzeni üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Bu yeni büro düzenlemesinde, elemanlar geniş ve bölünmemiş büro hacimlerinde çalışmaya devam ederken; yönetici odaları, toplantı salonları gibi bazı mekânlar kapalı hacimlerde yer almıştır (Riewoldt, 1994).

Sonuç olarak hem kapalı (geleneksel) büro düzenindeki haberleşme kavramını sınırlamayan, hem de açık (serbest) büro düzenindeki mahremiyeti sağlayan üçüncü bir büro tipi olan "karma büro düzeni" ortaya çıkmıştır.

Günümüzde büro mekân düzenlemelerine gelinceye kadar geçen aşamaları Konya'da I.Ulusal Mimarlık Akımının öncülüğünde yapılan ve kapalı (geleneksel) büro düzenine örnek olan Merkez PTT Binası'nın mimari ve iç mimari

özelliklerini inceleyerek görelim.

2. KONYA-MERKEZ PTT BİNASININ MİMARİ AÇIDAN İNCELENMESİ:

2.1. Yapılış Dönemi ve Amacı:

Konya-Merkez PTT Binası, Meram Belediyesine bağlı Kayalı Park meydanı içinde konumlanmıştır. Bina, yapıldığı dönemin özelliği olan 1. Ulusal Mimarlık Üslubuna uygun olarak tasarlanmıştır. Mimarı, Falih Ülkü olarak bilinen binanın yapımı 1926 yılında tamamlanmıştır. Telgraf İdaresi olarak tasarlanan yapı, 1984 yılında gördüğü kapsamlı restorasyondan sonra bugün yine amacına uygun olarak kullanılmaktadır (Rapor, 2002, 480).

2.2. Konya-Merkez PTT Binasının Çevre ile Uyumu:

Şehrin odak noktasında bulunan Kayalı Park içinde konumlanmış olan PTT Binası'nın Batı tarafında yine aynı tarihlerde yapımı tamamlanmış olan Merkez-Ziraat Bankası bulunurken, Kuzey-Batı istikametinde tarihi İplikçi Camisi yer almaktadır. Binanın, Doğu cephesine bakan tarafta ise Konya Valiliği bulunmaktadır. Mevlana Türbesine giden ana aks üzerinde konumlanan yapı, meydanlık bir park alanı içerisinde etrafında bulunan üç büyük ve önemli yapıyla bir bütün oluşturmaktadır. Mevlana Türbesine giden ana aks ve ana aks etrafında konumlanan yapı gruplarının, 1930 yılında Alaaddin Tepesi'nden çekilmiş fotoğrafında bu durum görülmektedir (Odabaşı, 1998, 27). (Resim 2. ve 3.)

2.3. Konya-Merkez PTT Binası'nın Mimari Cephe Özellikleri:

Hükümet Meydanındaki yapı, doğu-batı ekseninde yerleştirilmiş olup, ana girişi kuzey yönünde meydanla birleştirilmiş durumdadır. Ana giriş aksı aynı zamanda simetri aksını da belirlemektedir. Doğu ve batı uçlarında yer alan kapalı çıkmalar geniş saçaklarıyla orta kütleden dışarı taşırılarak, simetri eksenini kuvvetli bir şekilde vurgulanmaktadır. Çıkmaların köşe bentleri, birer sıra düzgün kesme taşla sınırlandırılmıştır. Binanın orta kütlesinde bulunan giriş kapısının üzerinde penci tarzda, üst kat pencereleriyle uyumlu aynı zamanda girişi vurgulayan kemerli bir alınlık bulunmaktadır (Aslanoğlu, 1980, 111).

Binanın ana giriş cephesinin üst kısmında, Falih Ülkü'nün yapmış olduğu renkli cephe çizimlerinde sivri kemerli bir tarzda ve çatı eğimlerine paralel konumda, içine büyük bir şehir saati yerleşmiş alınlık bulunmaktadır. Uygulama sırasında kemer, projeden farklı bir biçim almış ve saatin ebadı küçültülerek ön cepheye yerleştirilmiştir. Kayalı Park karşısında bulunan otobüs durakları göz önüne alınınca, saat uygulaması başarılı bir çalışma olmuştur.

Binanın pencereleri, penci tarzda veya basık kemerlidir. Kemer alınlıklarında Osmanlı bitki motifleriyle bezeli çini panolar ve taş rozetler vardır. Küçük kareler, saçak altlarının desenini oluşturmuştur. Taş görünümü verilerek sıvadan oluşan profilli kemerler, şeritler ve çerçeveler vardır. Doğramalarda koyu ahşap renkleri kullanılmış ve küçük kare düzen içinde bölünmüştür. Balkonlar, pencere ve orta bölümün çatısının korkulukları, aynı yıllarda görülen delikli ağır düzenin benzeri olarak yapılmıştır. Özgün cephe özellikleri yönünden I.Ulusal dönemin nitelikli yapılarından olan PTT Merkez Binası, tuğla ile yığma kagir olarak inşaa edilmiş döşemeleri çelik putrel arası, siyah ve beyaz renkli taşlar örülerek hazırlanmıştır. Çatı geniş saçaklı, eğimli ahşap kırma çatı olarak tasarlanmış ve tamamı Marsilya tipi kiremitle kaplanmıştır (Aslanoğlu,1980, 111).

Yakın tarihte, binanın batı cephesine tek katlı ek bir bina yapılmıştır. Artan ihtiyacı karşılamak üzere yapılan ek bina, zemin kattan açılan bir kapıyla ana binaya bağlanmıştır. Yapılan ek binada, mevcut cephe bütünlüğüne uyum gösterecek elemanlar kullanılmıştır (Rapor, 1985, 1-3). Pencere formunda basık kemerler ve çini süslemelere yer verilmiştir. Beyaz balkon korkuluklarına uyum düşünülerek, ahşap renk de delikli formlar cephede pencere üstlerine yerleştirilmiştir. Gece aydınlatması olarak düşünülen elemanlar, ek binanın üzerine sabitlenmiştir. Resim 6.'da ek bina görülmektedir.

Binanın yan girişinde, ön cephe pencere özellikleri devam etmektedir. Penci tarzda ve basık kemerli pencere düzenleri cephede sürerken, kemer alınlıklarda çini panolar ve taş rozetler yoktur. Giriş, ana girişte olduğu gibi iki kollu merdiven basamaklarından oluşmuştur. Tali giriş olması dolayısıyla, kapı tek kanat olarak açılmaktadır. Doğu cephesindeki tali girişin üst kısmını, küçük bir balkon örtmektedir. Balkon korkuluklarında ise, delikli ağır düzen tekrarlanmaktadır. Zemin kat pencerelerinde güvenlik amacıyla demir koruyucular vardır. Cephe özelliğini bozan ve yapının günümüzde olduğu hissettiren tek öğe, tabelalardır. Farklı

formda ve döneme uygun yazı karakterinin kullanılmasıyla hazırlanacak tabelalar bina düzenini uyum sağlayacaktır.

2.4. PTT Binasının Restorasyonu:

Konya-Merkez PTT Binası, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 18.10.1975 tarih ve 8652 sayılı kararı ile korunması gerekli sit alanı içinde olduğu tescil edilmiştir. 1981 yılında yine aynı kurulun tespit ettiği A-3090 sayılı ilke kararı kapsamına giren yapılar içindedir. Yüksek Kurulu'n kararıyla binanın orijinal görünüşü bozulmayacak biçimde küçük değişiklikler için restore edilmesine izin verilmiştir. 1984 yılında PTT Başmüdürlüğünce yaptırılan restorasyon aşamaları şunlardır:

1- Ahşap kapı ve pencere doğramalarının değişimi,

2- Pencerelerdeki eski düz camların çıkartılıp yerine vitray desenli camların takılması,

3- Ön cephedeki camekânın kaldırılması,

4- İç mekânda donatıların yenilenmesi,

5- Tavan ve aydınlatma elemanlarının düzenlenmesi,

6- Duvar panosu yapılması kararı alınmıştır.

Orijinaline bağlı kalınan restorasyon çalışması başarılı olmuştur (Rapor, 1985, 1-3).

3. KONYA-MERKEZ PTT BİNASI İÇ MEKÂN ÖZELLİKLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ:

3.1. İç mekân Hacimleri Arası İlişkiler ve Etkileşim:

Konya-Merkez PTT Binası'nın iç hacimlerini ve kat planlarını detaylı olarak incelersek yapı, bodrum üzerinde iki kattan oluşmaktadır. Binanın kuzey yönünde ana giriş, doğu yönünde yan giriş olmak üzere iki farklı giriş kapısı vardır. Ana girişe çift kollu merdivenlerle çıkılarak ulaşıldıktan sonra, mekâna giriş geniş açıklıklı bir salona açılmaktadır. Bu salonun köşe çıkmalarından müşteri hizmetlerine ve posta kutularına kemerli kapılarla geçilen iki küçük salon bulunmaktadır (H.Karpuz, 2002, 480).

Doğu cephesinden giriş ise "L" koridor sistemiyle gelenleri karşılamakta ve bu bölümden ayrı kullanımlara tahsis edilmiş beş adet hizmet bürosu ve servis hacimleri yer almaktadır. Ana giriş mekânından ayrılan servis hollerinin sol tarafta kalan kısmını posta abone kutuları ve telefon-telgraf hizmetleri oluşturmakta, sağda kalan kısım ise APS ve havale işlemleri için kullanılan bölüme ayrılmaktadır. Bu birimden, binaya ek olarak yapılan bölüme geçilmektedir. Aynı zamanda binanın orta kısmında kalan L koridora da bağlantı vardır. Mevcut zemin kat planını Şekil 1.'de incelediğimizde birimler arasındaki geçişler ve etkileşimler görülmektedir.

Binanın doğu girişindeki merdivenlerle birinci kata çıkılırken, zemin katta mevcut olan "L" tipi koridor sistemi üst kat boyunca da devam etmektedir. Abonman gişeleri, genel müdür ve yardımcılarının odaları, arşiv ve malzeme deposunun açıldığı koridor sisteminde sekiz ayrı büro ve servis hacimleri bulunmaktadır. (Şekil 2.)

Binanın bodrum katında, "I" koridor düzenine açılan personelin temel ihtiyacını karşılayacak birimler vardır. Bunlar sırasıyla yemekhane, mutfak, bulaşıkhane, servis birimi ve çay ocağıdır. Kazan dairesi zemin katta girişin altına denk gelecek konumda yerleştirilmiştir. Arşiv için bodrum katta da bir hacim ayrılmıştır. Bodrum katta, personel için bir dinlenme odası ve lavabo-wc bulunmaktadır. (Şekil 3.)

3.2. Taşıyıcı Biçimin İç mekâna Yansıması:

Özgün cephe özellikleri yönünden I.Ulusal Mimarlık döneminin nitelikli yapılarından olan PTT Merkez Binası, tuğla ile yığma kagir olarak inşaa edilmiş olup döşemeleri çelik putrel arası, siyah ve beyaz renkli taşlar örülerek hazırlanmıştır. Taşıyıcı sistemi betonarme olmadığı için kolon ve kiriş açıklıkları yoktur. Duvarların taşıyıcı eleman görevini görmesiyle birlikte duvar kalınlıkları artmıştır.

3.3. Dış Cephe Elemanlarının İç mekâna Yansıması:

Dış cephede görülen penci tarzda ve basık kemerli pencere düzenleri iç mekânda vitray kaplı camlarıyla perdesiz kullanım kolaylığı sağlamıştır. Kapı formları iç mekânda da sürekliliğini bozmayarak devam etmiştir. Ön cephede birinci katta yer alan seyir ve hitabet balkonu iç mekânda kullanıma açılmamıştır fakat yan cephede mevcut olan Fransız balkon tipindeki küçük alan klimanın konulduğu bir bölüm olarak kullanılmıştır. Ana giriş de mevcut olan iki kollu üstü kapalı merdiven ile iç mekâna ara geçiş sağlanmıştır. Buna karşılık gelen yan cephenin giriş merdivenlerinin üstü küçük balkon çıkmasıyla örtülmüştür.

3.4. Estetik Yaklaşımlar:

Renk-Biçim-Oran: Yapının dış cephesinde mevcut olan açık renkler iç mekânda da devam etmekte olup, donatılarda kullanılan ahşap mobilya rengiyle bütünlük sağlamaktadır. Krem ve kahve tonlarının ağırlıklı olarak görüldüğü iç mekânlarda, girişte görülen servis bankoları, evrak dolapları, kapı ve pencere açıklıkları belirli bir oran sisteminde birbiriyle uyum içindedir. Döşemelerin siyah-beyaz düzenine karşın duvar ve tavanda da açık renkler dikkati çekmektedir. Oturma gruplarında koyu mavi renkler kullanılmaktadır.

Sanatsal Çalışmalar: PTT Binasının 1986 yılında, 60.yıl dönümü kutlamasında Selçuklulardan günümüze kadar Konya ve çevresinin, posta tarihini özetleyen, verilen hizmetleri sembolize eden büyük bir duvar panosunun yaptırılması düşünülmüştür. Bu karar çerçevesinde yapılan girişimler sonucunda Mimar Sinan Üniversitesi-Güzel Sanatlar Fakültesi'nde, Prof. Dr. Atilla Galatalı'ya Konya-Selçuklu dönemi kervansaraylarından haberleşmeyi sembolize eden seramik duvar panosu yaptırılmıştır (Rapor, 1985, 1-3).

Pano, ana girişin karşısına gelecek şekilde servis bankolarının arka tarafındaki duvara yerleştirilmiştir. Bu duvar panosuna paralel olarak pullar ve kartpostallar basılarak panonun, PTT Binasının simgesi haline getirilmesine çalışılmıştır. Resim 9.ve 10.da mevcut duvar panosu görülmektedir.

3.5. Yapısal Yaklaşımlar:

Döşeme: Zemin katın döşemesinde genel olarak odaları ve servis birimleri boyunca da kaplı olan siyah-beyaz karolajlı taşlar görülmektedir. Siyah-beyaz karolardan oluşan döşemeler, binanın orijinal döşemesini oluşturmaktadır.

Duvar: Tuğla ile yığma kagirden oluşan yapının genelinde duvarlara sıva üzerine boya uygulanmıştır. Boya rengi, her birimde açık renk olarak tercih edilmiştir. Genel Müdür odasında görülen döşeme farkının yanı sıra duvar yüzeyleri de ahşap panellerle kaplanmıştır. mekân içindeki penci ve basık kemerli tarzdaki pencerelerde vitray kullanılarak, hem süsleme öğesi haline getirilmiş hem de perde vs. gibi elemanlar kullanılmayarak gün ışığının içeriye kontrollü girmesi sağlanmıştır.

Tavan: Geniş saçaklı, eğimli ahşap kırma çatı olarak tasarlanmış yapının iç mekân tavan yüzeyleri sıva ve bazı birimler de alçı kaplıdır. Ana giriş holünün üst kısmında orijinal tavana uygun olarak süslemeler görülmektedir. Tavanlar orijinal düzenin devamı olarak sürmektedir. Giriş salonun tavanında orijinal mukarnaslı pervazlarla kaplı bir görünüm vardır. Restoreden önce tavana ilave edilen orijinalle bağdaşmayan yapraklı kartonpiyer göbekler kaldırılmıştır.

Merdiven: Binaya doğu cephesinden girişte karşımıza çıkan üst kata çıkış merdiveni betonarme taşıyıcılı ve üzeri dökme mozaik kaplı olarak inşaa edilmiştir. Merdiven korkuluklarında pirinç kaplama kullanılmıştır. Aynı korkuluk düzeninin devamı üst katta galeri boşluğuna açılan alanı da kapatmaktadır. (Resim 11.)

3.6. İç mekân Donatı Elemanları:

Servis Bankoları: Ana girişte karşımıza çıkan geniş açıklıklı salonu servis bankoları, müşteri ve servis holü olarak ikiye ayırmıştır. Binanın 1984 yılındaki restoresinden sonra orijinaline benzer şekilde yeniden yapılan bankolar mekânın tarihi dokusuna uyum gösterecek şekilde tasarlanmıştır. (Resim 12.) Posta abone kutularının mevcut olduğu bölümdeki telefon ve telgraf işlemleri için kullanılan servis bankosu, ana girişte ki servis bankosuna uyumlu olacak şekilde düzenlenmiştir.(Resim 13.)

Posta Kutusu ve Banko Birimi: Posta kutuları için tasarlanan elemanlar masif ahşap kullanılarak oluşturulmuş ve yer yer var olan ahşap işlemeler restorasyon sırasında neo-klasik tarza uygun olarak yeniden biçimlendirilmiştir. Posta kutularına ait banko birimi masif ahşap ve camekânlı olarak hazırlanmıştır. (Resim 14. ve 15.)

Standlar ve APS İşlem Birimi: Donatıların genelinde görülen özelliklerinin devamı giriş holünün sağlı-sollu iki bölümünde de bulunan ahşap elemanlarda da devam etmektedir. (Resim 16.) Ana girişin sağında kalan bölümde APS ve havale işlemleri için kullanılan donatılar diğer bankolardan ayrılarak ahşap kaplama olarak uygulanmıştır. (Resim 17.)

Danışma Bankosu: Zemin kat boyunca uzanan koridorda bulunan ve orijinal olduğu söz edilen eleman, danışma bankosu olarak ayrılmıştır. Masif ahşabın kullanıldığı bankoya ahşap kanallar açılıp, oyma süslemelerle işlenmiştir. (Resim 18.)

Paravan: Veznelerin ve koli deposunun açıldığı

koridorun sonunda çay ocağı, lavabo ve wc'ler bulunmaktadır. Bay ve bayan wc girişinin ayrılması için düşünülen paravan yapım dönemine ait bir özellik olup, restore sonrası yenilenmiştir. (Resim 19.)

Aydınlatma Elemanları: Binanın doğal aydınlatması büyük açıklıklı penci veya basık kemerli tarzda, üst kısımları vitray işli pencerelerden sağlanırken, yapay aydınlatma elemanları tavana yerleştirilmiştir. Binanın restoresi sırasında aydınlatma elemanlarının biçim ve ölçülerinde orijinaline ters düşmeyen detay ve malzemeler kullanılarak, aynı dönemde İstanbul, Ankara ve İzmir gibi şehirlerdeki neo-klasik örnekler incelenmiştir. Aydınlatma armatürleri binanın mimarisine uygun olarak özel imal edilmiştir. Ana girişin aydınlatılması tavandan sarkan aydınlatma elemanları düşünülürken, yine aynı düzende duvar panosunun aydınlatması da tavandan sağlanmıştır. (Resim 20.)

4. KONYA-MERKEZ PTT BİNASININ ÖZEL DEĞERLENDİRMESİ:

4.1. Müdür Odası: Zemin katta bulunan müdür odası ve diğer çalışma birimleri kapalı (geleneksel) büro düzeni içinde yer almaktadır. Müdür odasında mevcut olan mekân özellikleri pencere ve kapı tipi, duvar, döşeme ve tavan özellikleri binanın giriş bölümünün devamı olmakta ise de donatılarda aynı düzen görülmemektedir. Binanın restoresi sırasında dikkate alınmayan evrak dolabının çiçeklerin konulduğu bir yükselti olarak düşünülmesi ve günümüzün oturma gruplarından mekâna yerleşmesi bir aykırılık göstermektedir. Müdür odasında binanın tarihi dokusuna uygun bir iç mekân düzenlemesi görülmemektedir. (Resim 21. ve 22.)

4.2. Genel Müdür Odası: Birinci katta bulunan genel müdür odasında duvarlar ahşap panel ve döşeme açık renk ahşap parke kaplamadır. Tavan için yine ahşap kaplama tercih edilmiştir. Penci ve basık kemerli pencere düzeninin görüldüğü pencerelerde vitray işlemeler kullanılırken, kadife dokulu uzun perdeler mekânın atmosferine ve tarihi dokusuna uyum göstermiştir. Kumaş kaplı, geniş hacimli oturma gruplarında kullanılan açık renkler, mekânda kullanılan koyu renk ahşap etkisini yumuşatmaya çalışmıştır. Kalorifer radyatörleri, ahşap panellerle kapatılmıştır. Evrak dolabı için kullanılan köşe dolabı aynı zamanda büfe görevini görmektedir. Koyu kahve renginin hakim olduğu mekâna yeşil yapraklı bitkilerle canlılık kazandırılmıştır. Ön cephede yer alan ve halka hitabet balkonu olarak düşünülen balkona, çıkış genel müdür odasındandır. (Resim 23.)

4.3. Çalışma Birimleri: Zemin katın ana giriş holünde karşımıza çıkan açık planlı çalışma birimlerinde kullanılan iç mekân ve donatı özellikleri yapının tarihi dokusuna uyum sağlamaktadır. Fakat birinci katta karşımıza çıkan çalışma birimlerinde bu özellik görülmemektedir. Zemin katın tavan, duvar ve döşeme özelliklerinin devam ettiği birinci katta abonman gişelerinin bulunduğu birimde yer alan yeşil-beyaz bankolar günümüz büro mekânlarında kullanılan elemanlar şeklinde düzenlenmiş olup, mekânın tarihi dokusuna uyum göstermemektedir. Yaklaşık 20 personelin aynı mekânda çalıştığı mekânda, donatılarda ahşap yüzeyler yerine günümüzde yaygın kullanım gösteren laminat kaplama tercih edilmiştir. Açık (serbest) plan sistemindeki çalışma birimleri, (Resim 24.)

5. SONUÇ:

Konya-Merkez PTT Binası Kimlik Kartı

1. Mimari Özellikler:

Yer: Konya-Türkiye

Mimar: Falih ÜLKÜ

Yapılış Tarihi:1926

Yapılış Amacı: PTT Binası

Restorasyon Yılı: 1984

Durumu: Sağlam bir şekilde kullanılmaktadır.

Dönemi: 1. Ulusal Mimarlık

Tarz: Neo-Klasik

Taşıyıcı Sitem: Yığma Kagir+Tuğla Duvar

Cephe Düzeni: Simetrik

Pencere Düzeni: Penci ve Basık Kemerli

2. İç Mimari Özellikler:

Tavan Malzemesi : Mukarnaslı ve Pervazlı Alçı Kartonpiyer

Duvar Malzemesi : Sıva Üzeri Boya

Döşeme Malzemesi: Siyah-Beyaz Karolaj Sistemle Örülmüş Taş Seramik

Aydınlatma : Tavan Armatürü

Renk: Kahve Tonları

3. Donatı Özellikleri:

Donatı Türü: Servis Bankosu, Standlar, Büro Mobilyaları.

Donatı Tarzı: Klasik

Malzeme: Ahşap

Renk: Ahşap Tonları

Doku: Deri Kaplama

Konya-Merkez PTT Binası Planı ve Büro İç mekân Görünüşü

Büro Plan Sisteminin İncelenmesi:

1926 yılında, 1.Ulusal Mimarlık döneminde inşaa edilen PTT Binası büro sistemleri açısından incelendiğinde, tarihsel süreçte ilk karşılaşılan büro planlaması olarak bilinen kapalı (geleneksel) büro düzenindedir. Kapalı (geleneksel) büro planlamasında mekân düzeni, kişilerin bir koridor etrafında bulunan mekânlara, alan standartları ve bina modülleri esas alınarak yerleştirilmektedir. Döneminin iyi örneklerinden biri olan bina da verimli çalışma ortamının sağlanması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Düzenlemelerin günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde olması, halen yapıyı ve mekânları kullanılır kılmaktadır.

Kapalı (Geleneksel) Büro Düzeninin Özellikleri:

1. Kapalı (geleneksel) büro anlayışında mahremiyet önemli bir tasarım kriteridir. Mahremiyetin istendiği toplantı, görüşme, çalışma gibi birimler için, bina da modüler ve kişisel mekânlar oluşturulmaktadır.

2. Katı bir geometrik anlayışın hakim olduğu düzen içinde, büro mekânlarında değişmeyen tasarım kriterleri esastır.

3. mekân düzenlemesinde değişebilirlik ve esneklik yoktur.

4. İçe dönük bir çalışma sistemi gözlenir. Belirli sayıda çalışan mevcuttur, gereksinim duydukları çalışma alanını sabit duvarlar ile sınırlandırırlar.

5. Kapalı (geleneksel) büro anlayışında, hiyerarşik düzen önem taşımaktadır. Büro elemanları arasındaki hiyerarşik konum çalışma odalarının büyüklüğü ve düzeniyle belirlenir (Black, 1986).

KAYNAKLAR:

1. Aslanoğlu, İnci, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı*, ODTÜ Yay., Ankara, 1980.

2. Bailey, Stephen, *Offices, Butterworth Architecture*, 1990.

3. Black, Thomas, *The Changing of Workplaces*, New York, Times Publishing, 1986.

4. Harris, David, *Planning and Designing the Office Environment*, NY:Times Publishing, 1991.

5. Odabaşı, Sefa, *20. Yüzyılın Başlarında Konya'nın Görünümü*, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Konya, 1998.

6. Anonim, *Konya PTT Başmüdürlüğü Tespit Raporu*, Konya, Şubat, 1985, s.1-3.

7. H.Karpuz vd., *Kültür Varlıkları Envanteri*, Türk Tarih Kurumu, Konya, 2002, s.480.

8. Riewoldt, Otto, *New Office Design*, New York, Lawrence King Publishing, 1994.

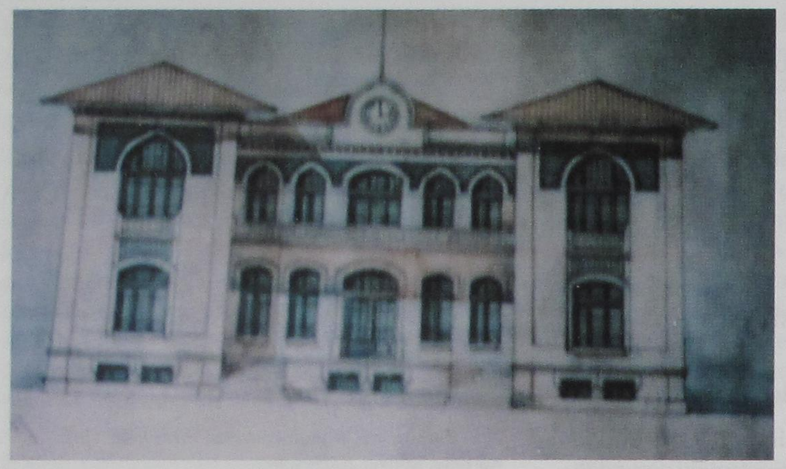

Resim 1.
Konya-Merkez
PTT Binasının İlk Silueti

Resim 2. 3.
Konya-Merkez PTT Binasına Giden Yol ve Çevresi

Resim 4. 5.
Konya-PTT Merkez Binası ve Ön Cephedeki Saat Uygulaması

Resim 6.

PTT Binasına Bitişik Olarak Yapılan Ek Bina

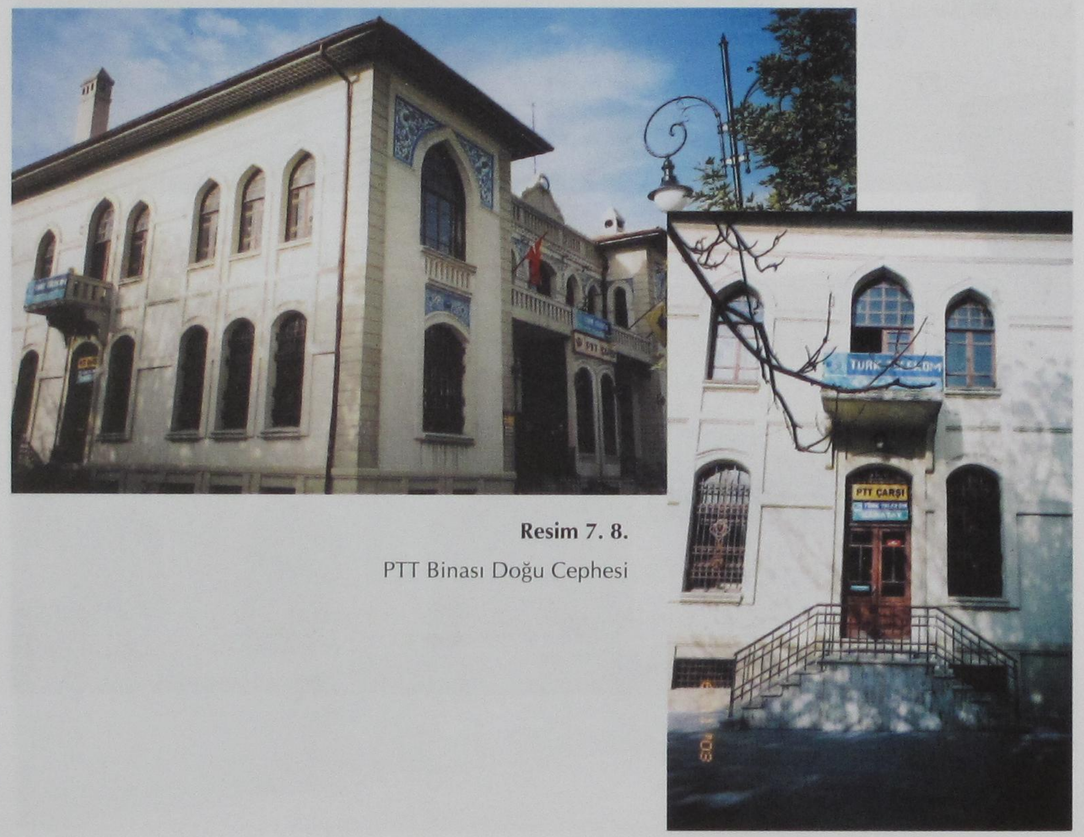

Resim 7. 8.

PTT Binası Doğu Cephesi

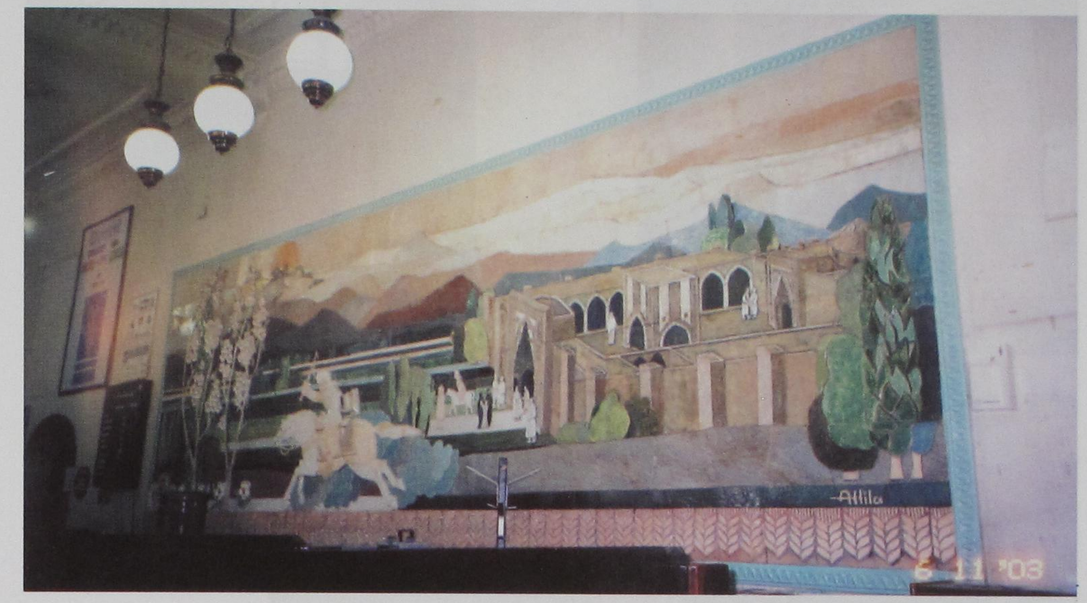

Resim 9. 10.

Giriş Holünde Bulunan Seramik Duvar Panosu ve Aydınlatması

Resim 11.
Zemin Kat Merdiveni

Resim 12.
Servis Bankoları

Resim 13.
Telefon-Telgraf Birimi
Bankosu

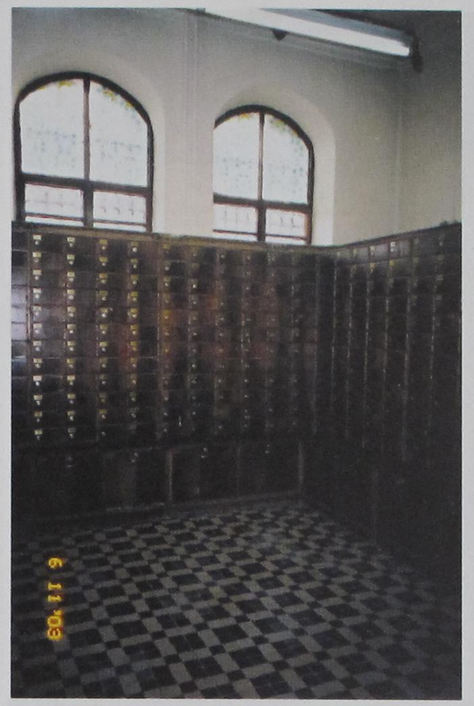

Resim 14. 15.
Posta Abone Kutuları ve Servis Bankosu

Resim 16. 17.
Standlar ve APS-Havale İşlemleri Birimi

Resim 18.
Danışma Bankosu

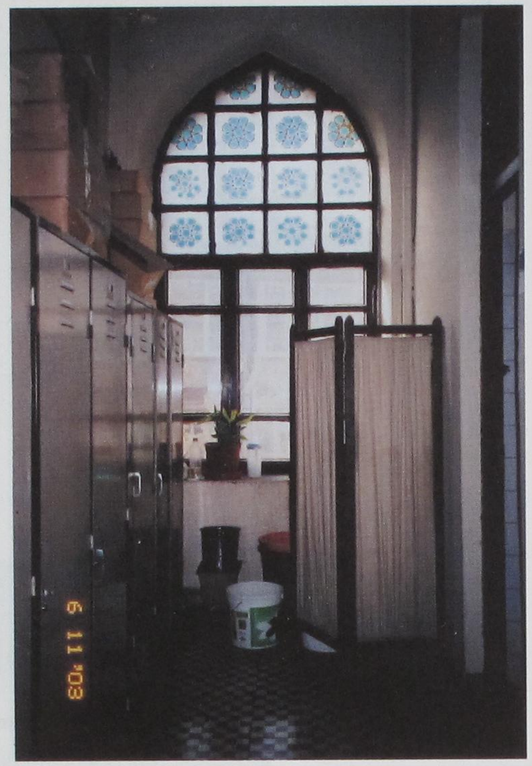

Resim 19.
Islak Hacim Paravanı

Resim 20.
Giriş Salonu Tavan Aydınlatması

Resim 21.22.
Müdür Odası ve Oturma Grupları

Resim 23.
Genel Müdür Odası

Resim 24.
Çalışma Birimleri

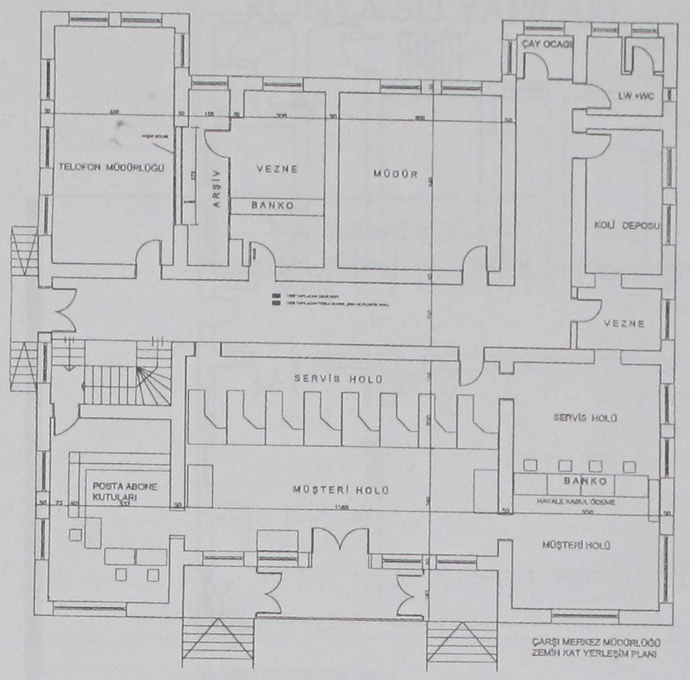

Şekil 1.
PTT Binası Zemin Kat Planı

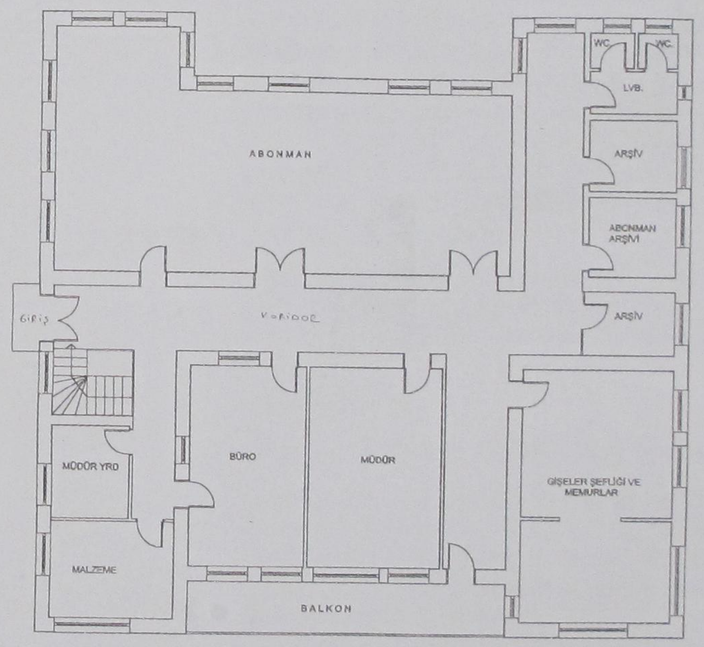

Şekil 2.
PTT Binası Birinci Kat Planı

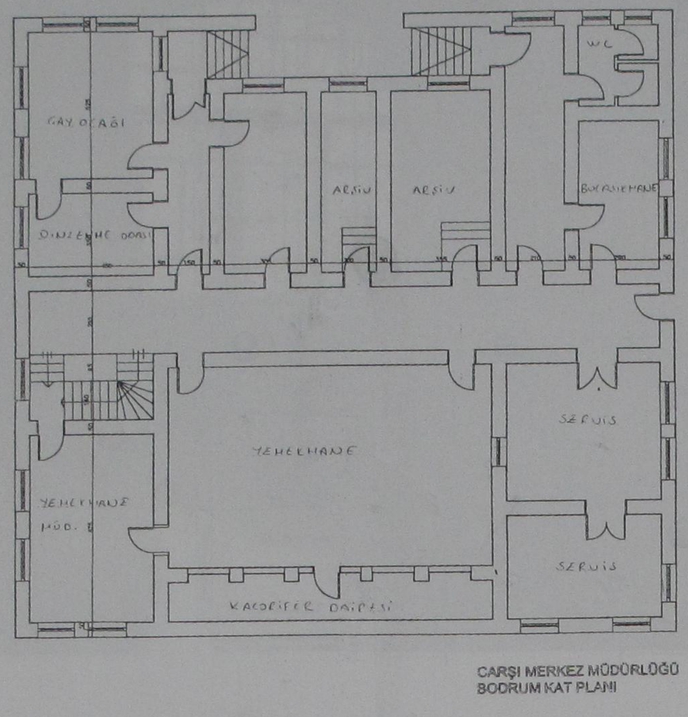

Şekil 3.

PTT Binası Bodrum Kat Planı

KONYA SU YAPILARI

M.Sabri DOĞAN*

ÖZET

Bilindiği üzere su hayatın esas kaynağı olup, suyun tarihi insanoğlunun hayatı ile özdeşleşen medeniyetin de tarihidir. İşte bu yüzden denilebilir ki; suya yönelen ilgi, tarih boyunca hep insanoğlunun üretken yönünü ifade etmiş ve medeniyet çizgisinin en değerli eserlerinin ilham kaynağı olmuştur.

Bu bakımdan inceleyecek olursak Türk-İslam medeniyetlerinde su, yalnızca kullanılan, tüketilen bir sıvı değil aynı zamanda çeşmeler, sebiller, selsebiller, emzikli sebiller, fıskiyeli havuzlar, suluklar, şadırvanlar, mukarnası şadırvanlar, sarnıçlar, kuyular, hamamlar, ılıcalar ve köprülerle vs. ile şehrin içerisinde tabiatın hareketli ve hür havasını getiren bir seyir unsurudur.

Geçmişten günümüze gelebilen medeniyetimizin en parlak yönünü gösteren tarihi su yapılarının zamanında en modern tasarlanmış örnekleri, şehirlerimizin şuursuzca imarı esnasında, tarihi su yollarının tahribi ya da yeni su şebekelerinin dışında bırakılmaları sonucu fonksiyonlarını yitiren, zamanla kolayca yok olan en önemli eserlerimizin başında gelmektedir. Çünkü susuz kalan bir su yapısı-nasıl susuz kalan bir canlı ölüyorsa-o da kısa zamanda yok olur gider.

Anahtar Kelimeler: *Çeşme, Fiskiyeli Çeşme, Suluk, Sebil, Emzikli Sebil, Selsebil, Şadırvan, Mukarnaslı Şadırvan, Kuyu, Sarnıç, Hamam, Ilıca, Köprü.*

ABSTRACT

KONYA WATER CONSTRUCTIONS

We know that water is the main source of life, the history of water is history of civilization which is identical to history of people. Because of this reason we say that the desire of water always express mankind's productivity and source of inspiration for civilization's most valuable structure.

If we research at this point of view in Turk - Islam civilization; water, not only a liquid which is used up also the water is envisaging

* Koyunoğlu Müzesi, Müze Araştırmacısı, Konya

object with fountains, public fountains, Selsebils, Public Fountains of teat, fountain pools, Suluks, mosque fountains, Mukarnaslı Şadırvans, cisterns, wells, turkish baths, hot springs, bridges.

The historical water constructions which show our civilization that can come our days are annihilated during the our cities' unconscious development. During this development we destroyed waterway or we didn't take them to new water network so the water constructions lose their functions and annihilate. Because the water construction which hasn't got water is died as the waterless alive is died at short time.

Key Words: *Fountains, Public fountains, Selsebils, Public Fountains of teat, fountain pools, Suluks, mosque fountains, Mukarnaslı Şadırvans, cisterns, wells, turkish baths, hot springs, bridges.*

GİRİŞ

İnsanoğlu tarafından çok eski devirlerden beri suya yönelen ilgi, tarih boyunca hep insanoğlunun üretken yönünü ifade etmiş ve medeniyet çizgisinin en değerli eserlerinin ilham kaynağı olmuştur. Bu sebepledir ki "Su gibi aziz" deyişiyle en veciz şekilde ifadesini bulan su, medeniyetimizin bir çok bakımdan merkezine oturmuştur. Bu bağlamda Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerini tam anlamıyla bir "su medeniyeti" olarak nitelendirebiliriz. Tarihte hiçbir medeniyet çizgisinde suya Anadolu'daki Türk-İslam devirleri kadar önem verilmemiştir. Selçuklu ve Osmanlı devletleri hem onları dünya devleti yapan değerler yönüyle, hem de bu değerlerin mücessem hale dönüştüğü maddi medeniyet unsurları bakımından, suya büyük bir ehemmiyet vermişlerdir.

Gerçekten medeniyetimizden bir incelik ve zarafet örneği olarak susayanlara suyu bir bardağa ihtiyaç duymadan, sağlık koşullarına uygun bir biçimde, mermer bir kadeh biçimindeki suluklardan sunan çeşmelerimiz; maddi ihtiyaçtan çok manevi bir ihtiyacı karşılayan, suyun insanoğlunun gözünü ve kulağını okşayacak tarzda, mimari bir düzende akıtılması maksadıyla yapılmış olan selsebiller gibi tarihi su yapılarımız incelenmesi konunun daha iyi anlaşılmasının sağlıyacaktır. Makalede medeniyetimizin en önemli en önemli unsurlarından biri olan su yapıları hakkında bilgi verilirken, Konya'da bulunan örnekleri de tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışma genel hatlarıyla 4 ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar;

I-Çeşmeler.

1-Fiskiyeli Çeşmeler.

2-Suluklar.

3-Sebiller.

4-Emzikli Sebiller.

5-Selsebiller.

6-Şadırvanlar.

7-Mukarnaslı Şadırvanlar .

II-Kuyular ve Sarnıçlar.

III-Hamam ve Ilıcalar.

IV-Köprüler.

Yalnız Konya şehrindeki çeşme örnekleri çeşitli yayınlarda sıkça tanıtılmış bir konu olduğu için bu makalede ele alınmayacaktır. Sadece genel tanım, etimolojik kaynağı ve Anadolu'daki Türk-İslam devrine ait en eski örneğini vermekle yetineceğiz.

I-ÇEŞMELER

İslam su mimarisinin en tanınmış örnekleri, şüphesiz çeşmelerdir. Sözlüklerde kısaca "göz gibi olan delik ve bu delikten akan su" diye açıklanan çeşme kelimesinin yerine, XII.-XV. yüzyıllarda Arapça "sıkaye" , "ayn", yahut "meska" terimlerinin kullanıldığını görüyoruz. Anadolu'da "Ayn" tabiri daha sonra, 16. yüzyılda yerini çeşme kelimesine bırakmıştır. Çeşme kitabelerinde rastladığımız bu isimlerin yanı sıra, halk arasında da bu çeşit su tesislerine Türkçe adlandırılarak "göz, göze, pınar" da denilmektedir. Yul, yolak kelimeleri ise kaynak, pınar karşılığı olarak kullanılmıştır. Günümüzde Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bunlardan başka "Musluk, kastar, kane" gibi terimlere de rastlanılmaktadır.

Çeşme ile ilgili önemli diğer bir kelime de "lüle"dir. Lüle su akıtan boru şeklindeki kısımdır. Lüle madeni veya taştan olabilir. Kapalı bir boru veya yarım oluk biçiminde olabilir. Lüle aynı zamanda bir su ölçü birimidir. Eski mühendislik yapılarında su ile ilgili hesaplar lüle birimine göre yapılırdı. (Önge,1997,5) Bu tür su medeniyeti örneklerinden çeşmeler genel olarak, kemerli bir niş içinde, lüleli bir ayna taşı ve bunun önündeki zemine yerleştirilmiş bir tekneden ibarettir. Ancak bu türlü çok sade çeşme tipinin yanı sıra bir cümle kapısı gibi

özenilerek yapılmış abidevi çeşmeler de vardır.

Anadolu'daki çeşme mimarisi fetihten hemen sonra başlayarak büyük bir gelişme göstermiş, 16. yüzyılda klasik özelliğini kazanmış, daha sonraki yüzyıllarda ise duvar çeşmeleri, meydan çeşmeleri, abdest çeşmeleri, sebilli çeşmeler, selsebilli çeşmeler ve daha bir çok değişik örnek gibi büyük bir zenginlik ve çeşitlilik kazanmıştır. (Önge,1981,115)

Selçukluların çeşme örneklerinin günümüzde bu dönemin cami, medrese, han gibi yapılarının genellikle yola bakan cephelerinde ya da yapıların iç avlularına açılan cümle kapılarının yanındaki bir eyvan içinde inşa edildiğini görüyoruz. Selçuklu dönemine ait çok yüzlü meydan çeşme örneklerine de rastlamaktayız. En eski tarihli çeşme örneklerinden bir tanesini Konya-Beyşehir yolu üzerindeki miladi 1204 tarihli Kızılören kervansarayının cephesinde buluyoruz. Bu çeşme hanın cephesinden çıkma yapan ve ikisi müstakil, diğer ikisi duvara bitişik dört ayağın taşıdığı fevkani mescidin altında yer almıştır. (Önge,1997,10) Bu devir çeşmelerinde dikkate değer bir özellik çeşme nişlerinin çok yüzeysel olmasıdır. Bunun nedeni muhtemelen derin nişlerin büyük açıklıktaki cepheyi zayıflatma endişesidir. (Önge,1997,12)

1-FISKİYELİ ÇEŞMELER

Tabiattan alınan ilhamla meydana getirilmiş İslam su mimarisine ait örnekler arasında "Fıskiyeli Çeşmeler" adını verdiğimiz-görünüm itibariyle fıskiyeli havuz veya şadırvana benzeyen ve bu yüzden genellikle bu grupta değerlendirilen-bu tip çeşmeler, su medeniyeti içinde dikkate değer bir ana grup oluşturmakta olup işlevi dolayısıyla da değişik bir çeşme türüdür.

Bildiğimiz çeşme türlerinde su, düşey bir aynaya takılmış lüle veya musluktan akıtılmışken, bu tür çeşmelerde iki türlü; ya zemin döşemesine veya bir kaide üzerine yerleştirilmiş bir çanak ortasındaki fıskiyeden yukarı doğru fışkırtılmıştır. İlk örneklerine değişik İslam ülkelerinde; Tunus'ta 9. yüzyıla ait Kayruvan Camii'nde, Kahire'de 13. Yüzyıla ait Kalavun Maristanında, Lahor'da 16. Yüzyıla ait saray binasında olduğu gibi, özellikle Selçuklu dönemi yapılarından başlayarak, biraz modernleşmiş haliyle günümüze değin daha birçok yerlerde rastlayabiliriz. Bu tip çeşmeler yapılış biçimlerine göre ikiye ayrılabilirler:

1- Fıskiyeli çanak doğrudan doğruya zemin döşemesine oturtulmuş çeşmeler.

2- Fıskiyeli çanak bir kaide ile zeminden yükseltilmiş çeşmeler.

Anadolu'da rastlanan en eski fıskiyeli çeşme örnekleri birinci gruptandır. Bu tip çeşmelerin çanakları genellikle tek parça bir mermer bloktan işlenmiş olup iç yüzleri değişik geometrik şekillerle veya mukarnaslarla süslenmiştir. Çanağın ortasında taştan bir göbek veya sadece bir delik bulunur. Bu deliğe yerleştirilen bir madeni boru, ayarlanan yüksekliğe göre, aşağıda döşeme altından borularla gelen suyu fışkırtır. Fıskiyeden aşağıya dökülen su, ya göbek çevresindeki küçük deliklerden hemen akar veya çanak içinde biraz biriktikten sonra, çanağın kenarına bağlanan ve döşeme kaplamasına oyulmuş, üstü açık kanallardan yakındaki bir havuza sevk edilir. Bu tip çeşmelere Konya'da kaynayan, fıkırdayan anlamına gelen "Büngüldek" denilmektedir. (Önge,1991,99) Konya'da 1251 M. tarihli Karatay Medresesinin havuz kenarında, içi basit geometrik şekillerle süslenmiş bir fıskiyeli çeşme ya da diğer adıyla bir büngüldek mevcuttur. Bu çeşmenin delikli taş göbeğinden fışkıran su göbek kenarındaki delikler kapatıldığı takdirde çanak içinde toplanarak, döşeme kaplamasına açılmış bir kanaldan havuza akmaktadır. Eğer göbek kenarındaki delikler açılırsa, fışkıran su doğrudan doğruya çanağın altındaki boşaltma kanalından akıp kaybolmaktadır. Havuzu dolduran su da, belli bir seviyeden sonra döşeme kaplamasına oyulmuş bir kanala geçip kaybolmaktadır. (Önge,1991,100;Konyalı,1964,854)

Fıskiyeli zemin çeşmesi yapmak geleneği Anadolu'da Beylikler döneminde ve sonrasında başlamış, günümüze kadar devam etmiştir. Geleneklerin büyük bir bağlılıkla yaşatıldığı Konya'da özellikle bahçelerde kullanılan fıskiyeli zemin çeşmeleri yapımı XX. Yüzyıl başına kadar devam etmiştir. Meram'da Yıldız Köşkü ile Cimcimler Köşkü'nün, Dede Bahçesi civarındaki Hasip Dede ve Süt Tekkesi bahçelerindeki büngüldekler bunlara örnek gösterilebilir. (Önge,1991,100)

İkinci tip fıskiyeli çeşmeler ise; muhtemelen XIV. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmış olup özellikle ayakta rahat su içmek için, fıskiyeli çanağı insan boyuna uygun bir kaide ile yükseltilmiş bir çeşme veya suluk türüdür. (Önge,1991,100;Önge,1981,115-121) Biçim olarak şadırvana benzeyen bu tip çeşmelerin bazılarında, üstteki çanaktan dökülen suları

toplamak amacıyla, zeminde alçak kenarlı bir hazne meydana getirilmiştir. Bu tip fıskiyeli çeşme örneklerinden örnekler Konya'da bulunmamakla beraber, yakın bir zamana kadar Konya'nın ilçelerinden biri olan Karaman'da XV. Yüzyıla ait Sekiçeşme Hamamı'nın erkekler kısmı soğukluğunda bu tip bir fıskiyeli çeşme bulunmaktadır. (Önge, 1991, 100; Önge,1981, 120) Osmanlı döneminde de bu tip çeşmeler, ilerde değineceğimiz suluklar bahsinin bir bölümünü oluşturan ayaklı suluklar şeklini alarak devam etmiştir. (Önge,1991,101)

2-SULUKLAR

16. Yüzyılda ilk defa Mimar Sinan'ın eserlerinde kendini gösteren suluk adını verdiğimiz çeşmecikler o güne kadar görülen su mimarisinde yeni bir özelliktir. (Önge,1981,115;Önge,1997,15;Önge,1983,1696-1704) Bunlar aslında insanların su içmesi için yapılmış küçük bir çanakçık ile bunun bağlı olduğu aynaya yerleştirilmiş bir lüleden oluşur. Genellikle o güne kadar geleneksel bir şekilde yapılan eski tip çeşmelerden akan su, ya eğilerek ve avuç içine alınarak veya bir ucundan zincirle ayna taşına bağlanmış bir tasa doldurulmak suretiyle içilirdi. Bu tür çeşmelerde ise fonksiyon değişerek eğilmeden ve tasa ihtiyaç duymadan susayanların su içmeleri düşünülmüştür. Çünkü buradaki çanak normal insan ağzı seviyesine göre ayarlanmış tabii bardak görevini görürler. (Önge,1981,116)

Suluk çeşitlerinden Şadırvan Sulukları ise camilerin revaklı iç avlularında, tam ortada yer alan abdest şadırvanlarının yan yüzlerine değişik şekillerde yerleştirilmişlerdir. Bunlar şadırvan haznesinin kenarı üstüne ve insan boyuna uygun bir yükseklikte yerleştirilmiş, mermer bir kase ile buna su akıtan bir lüleyi ihtiva eden mermer birer pano halindedirler. Bu tip suluklarda, burma lüleli musluk açılarak doldurulan kaseden su içilir. Bazı kaselerin dip tarafında küçük bir boşaltma deliği mevcuttur. Bu durumda üstteki musluktan akan su, alttaki delikten boşalan sudan fazla olduğundan, kase kısa zamanda dolar. Bu gruptaki suluklu şadırvanlara örnek olarak 1595 tarihli Konya Mevlana Dergahı'nın şadırvanında görebiliriz. (Önge,1981,117-118) Mevlana Dergahı'ndaki abdest şadırvanı ilk kitabesinden de anlaşıldığına göre Sultan I. Selim tarafından 1512 yılında yaptırılmıştır. Bu ilk şadırvanın biçimi ve ölçüleri hakkında kesin bilgi sahibi değiliz. Daha sonra IV. Mehmed zamanında bu şadırvan, yenilenmiş ve musluklu kitabe panosu da, bir kase ilavesi ile suluk haline getirilerek şadırvanın hazne kenarlarından biri üstüne yerleştirilmişti. Daha sonra Sultan Abdülaziz döneminde şadırvan bugünkü görünüşünü almış, bu suluklu pano da önceki gibi yerleştirilmiş, fakat zincirle bağlı bir tas ilavesi ile bir çeşme haline getirilmiştir. (Önge,1981,117)

Başka diğer bir suluk çeşidi ise zeminden bir kaide ile yükseltilmiş fıskiyeli bir çanak şeklindedir. Bu haliyle bu tip muslukları haznesi olmayan birer küçük şadırvana benzetebiliriz. Şadırvan göbeği biçiminde yapılmış dikkate değer örneklerden biri yukarıda fıskiyeli çeşmeler bölümünde belirttimiz Karaman'da XV. yüzyıla ait Sekiçeşme Hamamı'nın erkekler kısmı soğukluğunda bulunmaktadır. (Önge,1981,120)

Suluk adını verdiğimiz bu çeşme türü içinde mütalaa edilebilecek bir başka çeşme türü ise daha sonra inceleyeceğimiz aynalı selsebillerdir. Sulukların aynalı selsebillerden ilham alınarak meydana getirildiği ve dolayısıyla da aynalı sebillerin de bir nevi çok kaseli birer suluk vazifesi görebileceği hakkında görüşler vardır. (Önge,1981,121)

Suluklar, İslam su mimarisinin, kullanılmayan ve bakımı yapılmayan diğer tesisleri gibi, kırılıp yok edilmeye mahkum, hatta günümüzde çok kere ne oldukları anlaşılmayan mimari detaylar olarak kalmışlardır. Ama Konya Mevlana Dergahı'ndaki gibi, çok az örneğin hiç olmazsa çeşme haline getirilerek korunması ufak da olsa bir sevinç kaynağıdır.

3-SEBİLLER

Sebil Arapça hayır ve iyilik yolu ve bu yolda hayrat olarak dağıtılan su demektir. İslam su mimarisinde bu maksatla yapılmış özel yerlere ve mekanlara sebil adı verilir. (Çetintaş,1944,142)

Eski şehirlerimizdeki cami, medrese, tekke gibi bazı yapılarda genellikle cümle kapılarının yanında içilecek suyun konulduğu tekneler veya küpler için yapılmış hücreler yol kenarında inşaa ve musluk denilen eyvan biçimindeki yarı kapalı mekanlar sebil veya sebilhane mimarisinin ilk ve sade örnekleri sayılır. Anadolu'da Selçuklulardan beri bilinen, günümüzde de kullanılan bu tip sebillerde su yüksekçe bir kaide üzerine musluklu tekneler veya küplere doldurulmuştur. Mermerden yapılmış bu teknelerin bazıları bağlı oldukları bina ile işlenmiş ve çeşitli motiflerle süslenmiş ve

kitabelidir. Vakıf görevlileri tarafından doldurulan bu teknelerden bir zincirle duvara veya tekneye bağlanmış tasları kullanarak isteyen herkes su içebilir. (Önge,1997,12)

Mevcut örneklerden anlaşıldığına göre 15. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla kadar büyük gelişme gösteren sebilhanelerimiz, İslam su medeniyetinde önemli bir yer işgal eder. Bunların en dikkate değer örnekleri Konya, Edirne, İstanbul gibi büyük şehirlerimizde camii, medrese, imaret, mektep gibi vakıf abidelerinin meydana veya ana yola bakan cephelerinde genellikle cümle kapısının yanında yahut yol kavşaklarına rastlayan köşelerde göze çarpar.

4-EMZİKLİ SEBİLLER

Konya civarında rastlanan bir sebil türü ise, Emzikli Sebillerdir. (Önge,tarihsiz,1521) Söz konusu sebillerin iki örneği Konya'daki Selçuklu abidelerinden biri olan Sahipata Camii'nin cümle kapısındadır. Kitabesine göre bu cami meşhur Selçuklu veziri Sahipata Fahrettin Ali tarafından üstat mimar Kelük bin Abdullah'a yaptırılmıştır. Kapı cephesinin her iki tarafında yükselen minarelerden bugün biri halen mevcuttur. Kaidelerinde simetrik olarak yer almıştır. Tamamen mermerden inşa edilmiş bu sebiller sivri bir kemerle ile dışarı açılan bir pencere bunların altına yerleştirilmiş musluklu bir tekneden ibarettir. Sebillerin etrafı hayır yoluna açılan küçük bir kapı gibi düşünülmüş ve süslenmiştir. Birbirine çok benzeyen bu sebillerden sağdakinin penceresi sütuncelerle süslü beş sıra mukarnasla örtülü bir niş içine alınmıştır. Bu nişin yanlarını ve üstünü üç farklı teyzinat şeridinden oluşan bir çerçeve kuşatmaktadır. Mukarnaslı niş ölçüsü ile çerçevenin alt şeridi arasında bir yazı panosu, bunun alt köşesinde ise mimarın ismi yazılı iki kabartma mevcuttur. Niş ortasındaki pencerenin üzerinde de küçük bir yazı panosu bulunmaktadır. Pencere gerisindeki hücrenin tabanında alttaki teknenin kapağını teşkil eden kalın mermer levhaya dikdörtgen bir delik açılmıştır. Burası menteşeli ve kilitlenebilen madeni bir kapakla kapatılmıştır. Aynı ölçüde ve mimari komposizyonuyla inşa edilmiş olan soldaki sebil ise nişin etrafındaki teyzinat şeritlerinin sayısı ve süslemeleri, üst köşelerdeki kabartmaları bakımından diğer sebillerden farklıdır. Keza su teknesi olarak kullanılan antik lahitlerin teyzinatı da birbirine benzemektedir. Bu tesislerin sebil olduğu kesin sayılmakla beraber bunlardan nasıl su içildiği şimdiye kadar anlaşılamamıştır. Susayanların alt taraftaki musluklardan taslarını doldurup içtikleri varsayılırsa da muslukların zemin seviyesine çok yakın oluşarı sebillerin böyle kullanılışına uygun düşmemektedir. Sebillerin pencerelerinin zemin yüksekliği hücrelerin tabanlarındaki kapakların açılıp uzun saplı maşrapalarla su içilmesine imkan vermektedir. Su içmek için kullanılan maşrapaların duvarlara zincirle bağlandığına ait herhangi bir iz görülmemektedir.

O halde bu sebiller nasıl kullanılıyordu? Araştırmalar Selçuklular zamanında epey varlık göstermiş ve sonradan unutulmuş bir değişik sebil türünü ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki cami kapısını muhtelif panolara taksim edecek bir biçimde dolaşan profilli bir tezyinat kuşağı sebil teknelerinin üst köşelerinde kabartma iri birer düğüm yaparak nihayetlenmektedir. Bu düğümlerin ortaları delik olup bu delikler taşa oyulmuş kısa birer kanal vasıtasıyla alttaki teknelere açılmaktadır. Kabartma düğümlerin yerden yüksekliğinin normal bir boyda insan ağzı seviyesine yakın oluşu dikkat çekicidir. İşte bu deliklere alt uçları teknedeki suya girecek uzunlukta birer boru sokulup boruların üst uçlarına madenden birer emzik takılacak olursa pencerelerin gerisindeki kapaklar açılarak altta ki teknelere doldurulacak su, düğümlerin merkezine tespit edilmiş emziklerden içilebilecektir. Teknelerin alt kısımlarına takılmış muslukların ise temizlik amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Emzikli sebil adını verdiğimiz bu tiplerin 13. ve 14. yüzyıllarda İslam ülkelerinin bazılarında mevcut olduğunu George Marchais'in "L'Arcitecture Musulman Edocuident" isimli eserinden öğreniyoruz. Yazarın Ez-Zarkaşi'den naklen yazdığına göre Tunus'taki vakıf eserleri arasında sikaye denilen çeşmeler ve mecel denilen su hazneleri önemli bir yer tutuyordu. Bilhassa 14. Yüzyıl sonunda Ebu Faris inşa ettirdiği Musalla El-id Ayn'da hazneyi pirinç lüleler besliyordu. Masasa denilen ve emzikleri ağız hizasından dışarı uzanan bu emzikli sebillerin bazılarına hala Tunus'ta rastlanır. Ancak gayri sıhhi olduklarından kullanılmamaktadır. Emzikli sebillerin Kahire'de kullanıldığını eski gravürlerden öğreniyoruz.

Selçuklu devri su mimarisinde Sahipata Camii'ndeki emzikli sebillerin tek örnek olmadığı bu camiden alınan ilhamla Beyşehir Eşref oğlu Süleyman tarafından yaptırılan caminin kapısı

yanında bir emzikli sebilin bulunduğu bilinmektedir. Bir antik lahitten ve bunun üstündeki pencereli bir nişten ibaret olan Emir Süleyman Bey sebilinde emzik takılacak yer onarımlar sırasında bozularak yok edilmiştir. Yine onarımlarla bozulmuş Hoca Fakıh Zaviyesi'nin cephe duvarı 13. yüzyıla ait bir başka sebil örneğini ihtiva ediyordu. Bu durumda Konya ve çevresindeki bazı 13.yüzyıl binalarında görülen emzikli sebiller Anadolu İslam su mimarisinin şimdilik tarihi bilinen en eski ve en enteresan sebil tiplerini teşkil etmektedir.

5-SELSEBİLLER

Arapça "tatlı su" manasına gelen ve Cennet'te bir pınarın adı olan "selsebil" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de "Dehr" Suresi, 18. ayette, olağanüstü güzel, hoş ve boğazdan kolaylıkla geçen su şeklinde bir sıfat olarak geçmektedir. (Önge,1981,339;Kur'an-ı Kerim,1961,774)

Yukarıdan aşağıya dökülen suyun, muhtelif manialara çarparak etrafa sıçramasından veya su dolu bir çanağın içine dökülmesinden ortaya çıkan şırıltılı su sesi ve zamanla değişen ışığın akan suda meydana getirdiği yansımalar, renk kırılmaları ile-adeta Cennet'teki o eşi bulunmayan suya benzetilen-görüntü güzelliğini seyretmek ve suyun verdiği serinlikten faydalanmak, selsebil denilen dekoratif anlayışla yapılmış su mimarisi örneklerinin oluşmasında başlıca etken olmuştur. (Önge,1981,339)

Dini veya sivil mimarimizin salon, sofa, iç avlu veya bahçelerinde yer alan bu su tesisinin oluşmasında ilham kaynağı; şüphesiz ki, ilk önce Kur'an'ı Kerim'deki "Dehr" suresi 18. Ayet, sonra da tabiatın kendisidir. Tabiatta yüksek kayalıklardan aşağıya serbestçe dökülen veya yatağı üzerindeki çeşitli kademelerden köpürerek akan suların, insan eliyle ve mimari anlayışla taklid edilmesi selsebillerin doğuşuna sebep olmuştur. Bu iki önemli özellik; tabiatın verdiği güzellik duygusu ve Kur'an'ı Kerim'de selsebil sıfatıyla olağanüstü güzellikte bir sudan bahsedilmesi, selsebillerin eskinin bahçelerinde ve hatta, eski evlerimizin içinde tabiatın küçük bir örneği olarak yaşantımızda yer almasına sebep olmuştur.

Anadolu'da selsebil örneklerinin en eski tarihlileri 13. yüzyılda Selçuklular zamanında ortaya çıkmış ve daha sonra Beylikler dönemine ait 14.ve 15. yüzyıl yapılarında biçim ve kompozisyon değiştirerek devam etmiş, nihayet Osmanlılar döneminde ve bilhassa 18.yy'da en muhteşem örnekleri ile klasik şeklini almıştır. (Önge,1997,26-27)

Sadece Osmanlı'ya has bir su tesisi olduğunu yabancı seyyahların hatırat ve notlarından öğrendiğimiz bu tip sebiller; tarihi kaynaklardan öğrendiğimize 15.yy'dan itibaren görülmektedir. Genel kompozisyonu diğer selsebillere benzemekle beraber bunlar; ayna dediğimiz düşey bir pano üzerine farklı yüksekliklerde yerleştirilmiş çeşitli büyüklükte ve biçimde çanaklardan ibarettir. Su en üstteki çanaktan başlayarak sırayla bütün çanakçıkları dolduracak biçimde aşağıdaki büyük çanağa doğru akıtılmıştır. (Önge,1981,346-347)

Bu selsebil türünün ampir üslûpta yapılmış, XIX. yüzyıla ait bir örneği de Konya'daki Mevlana Dergahı'nın bahçesinde yer almaktadır. Çok sade görünüşlü selsebilin aynası, ince bir kordon motifi ile, üstten dilimli bir kemer meydana getirecek biçimde, çerçevelenmiştir. Selsebilin üstünün antik bir mimari parçadan uydurulmuş bir alınlıkla süslenmiştir. Bu selsebilin aynasındaki çanaklar, düşey sıralar halinde değil de, ortadaki eksene göre simetrik bir şekilde, yatay sıralar halinde tertiplenmiştir. Çanakların dış yüzleri yaprak ve çiçek motifleri ile süslenmiştir. (Önge,1981,350;Önge,1964,9-11)

6-ŞADIRVANLAR

Şadırvan kelimesi, Farsça olup, çok anlamına gelen "şad" ve akar anlamına gelen "revan" kelimelerinin birleştirilmiş halidir.(Hasol, 1979,475) Şadırvanlar; su toplayan haznesi zemin seviyesinde üstte olan ve ortasındaki yüksekçe bir yerden su akan, ortada havuz şeklinde bir su deposunu örten, sütunlu ve çok kere kubbeli bir üst örtüsü bulunan ve çevresi musluklu duvarlarla çevrilmiş, esas amaçları abdest almak olduğu kadar estetik amaçla da yapılmış, çevresiyle ve insan boyutlarıyla son derece uyumlu küçük su yapılardır. Bu tip su tesisleri geniş saçaklarının altında suyunu, arkasındaki havuzdan alan, çepeçevre çeşmeler bulunan, yüksek kenarlı, genellikle cami avlularını süsleyen ve çok lüleli çeşmelerdir. Hazne çevresine abdest alacaklar için sabit oturaklar ve bunların önündeki zemine de akan suyu toplayıp uzaklaştıran bir kanal yapılmıştır. (Özyurt,1991,117;Kuban,1981,200)

Şadırvanları diğer su tesislerinden ayıran en büyük özellik, suyun zemin seviyesinden çıkartılıp depolanacağı bir hazneye akıtılmasıdır.

Yani toprak altından künklerle getirilen suyun daha yüksek bir seviyede depolanması gerekmektedir. Halbuki havuzlarda, yine suyun depolanmasına yarayan seviye, su getiren künklerin aşağısında olup, suyun buraya dökülmesi için ayrı bir düzen gerekmemektedir. (Özyurt,1991,117)

En eskilerinden günümüze uzanan en yenilerine kadar şadırvan su tesislerinin Anadolu'da birçok güzel örneği vardır. Selçuklu dönemi şadırvanlara daha ilerde mukarnaslı şadırvanlar başlığıyla değineceğiz. Biz burada Osmanlı tipi dediğimiz ve klasik bir uygulama oluşturan Konya'daki örnekler üzerinde kısaca duracağız.

Konya'da yapım tarihi tespit edilebilen, alttaki şadırvan ile bunun üstünde sütunlara veya ayaklara oturmuş fevkani bir yapıdan meydana gelmiş, eski Selçuklu şadırvanlarından daha değişik bir kompozisyonu örneği olarak görülen ilk Osmanlı şadırvanı, 1512 tarihli Mevlana Dergah'ı şadırvanıdır. Bu yapıda 24 dilimli bir hazne ile bunun ortasında çift çanaklı bir göbekten bulunmaktadır. Haznenin dış yüzü çepeçevre üstten ve alttan profilli kuşaklarla süslenmiş, düşey çizgilerle16 kavisli dilime ayrılmıştır. Şadırvanın fıskiyeli göbeği, ortası bilezikli bir kaide üzerine oturtulmuş, yirmi dilimli büyük bir çanak ile bunun ortasında, kısa bir kaidenin taşıdığı daha küçük bir çanaktan ibarettir. Eski belgelere göre üzerinde 8 sütunun taşıdığı ahşap bir sundurma bulunmaktaydı. Son yılarda bu şadırvan restore edilmiştir. (Özyurt,1991,118;Önge,1997,31;Önge,1985, 66)

İkinci bir örnek ise **Kapı Camii Şadırvanı**dır. Kapı Camii'nin kuzey-batı köşesinde, şimdiki camekanlı şadırvanın yerinde bulunuyordu. 1812 yılında Konya müftüsü Esenlerlizade Seyit Abdurrahman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Şadırvan dilimli bir hazne ile bunun ortasında bulunan tek çanaklı bir göbekten ibarettir. Hazne, çepeçevre üstten ve alttan profilli kuşaklar ile süslenmiş düşey on altı dilime ayrılmıştır. Şadırvan haznesini üstten çeviren profil kuşağı ile kavisli dilimler yekpare taştan işlenmiştir. Haznenin alt kenarını çeviren silme kuşağı ise hazne tabanı ile birlikte işlenmiştir. Düşey dilimler ile aralarındaki kavisli yüzeyler basit bir oyma şeridinin çevrelendiği panolar halindedir. Bu panoların ortalarında birer abdest musluğu deliği ve bunun çevresinde bitkisel motifli süslemeler vardır. Haznenin kenarı üstünde düşey demir çubuklarla teşkil edilmiş basit bir demir parmaklığın bulunduğu eldeki eski fotoğraflardan bilinmektedir. (Özyurt,1991,118)

Kapı Camii Şadırvanı'nın Dergah Şadırvanı'nkine benzer bir ahşap sundurmasının bulunduğu eski fotoğraflardan ve belgelerden anlaşılmaktadır. Burada ahşap sundurmayı taşıyan sütunlar Dergah Şadırvanı'nınkilerin aksine ahşaptır. Kapı camii Şadırvanı, yerine daha iyisini yaptırmak maksadıyla yıktırılmıştır. Üst örtüsünün tamamen kaybolduğu, hazne kenarı taşlarının Etnografya Müzesi'nin arka bahçesinde, kaide taşlarının bir tanesinin ise Mevlana Dergahı'nın bahçesinde bulunduğu bilinmektedir. (Özyurt,1991,118-119)

Diğer bir örnek **Konya Sultan Selim Şadırvanı**'dır. Konya Sultan Selim Camii'nin güney batısında, Yusuf Ağa Kütüphanesi'nin güneyindedir. Kitabesi bulunmayan Şadırvanın Üzüm Pazarı veya Sultan Selim Camii'nin önündeki eski şadırvan olduğu sanılmaktadır. Şadırvan dilimli bir hazne ile, bunun ortasında bir kaide üzerine oturtulmuş tek çanaklı bir göbekten ibarettir. Çanak 13 dilimli, yan yüzleri bitkisel motiflerle süslenmiş ve ortasında bir fıskiye bulunmaktadır. Haznenin dış yüzü çepeçevre üstten ve alttan profilli kuşaklarla çevrilmiştir. Şadırvan düşey çizgilerle 12 dilime ayrılmış, düşey çizgiler ve bunların arasında kalan kavisli yüzeyler basit bir oyma şeridin çevrelediği dikdörtgen panolarla süslenmiştir. Kavisli yüzeylerin ortalarına birer musluk deliği açılmış, bu deliklerin çevresine de bitkisel motifli süslemeler yapılmıştır. 6 adet topuzlu baba ile desteklenen, yüksek, sade bir demir parmaklık hazne kenarının üstüne monte edilmiştir. Şadırvan haznesinin dışında geniş ve derin bir kanal ile onun dışında derin bir bordür çemberi bulunmaktadır. Pis suların akıtılabilmesi için derin küçük bir kanal daha mevcuttur. Eski fotoğraflarından anlaşılacağı üzere, bu şadırvanda da Dergah Şadırvanı'nın ahşap sundurmasına benzer bir üst örtüsü bulunmaktadır. Bu şadırvan son zamanlarda aslına sadık kalınarak restore edilmiştir.

Üçüncü örneğimiz ise **Konya Şerafeddin Camii Şadırvanı**'dır. Halen adını aldığı caminin batısındaki parkın ortasında bulunmaktadır. Bugün üzerinde olmayan kitabesine göre, 1814 yılında Konya müftüsü Esenlerlizade Seyit Abdurrahman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Şadırvan köşeli bir hazne ile bunun ortasında bir kaide üzerine oturtulmuş tek çanaklı tek göbekten ibarettir. Çanak; birbirini takip eden

üçgen ve yarım daire sıralarından oluşan mukarnaslarla süslenmiştir. Hazne taşlarında hiçbir süslemeye yer verilmemiştir. Şadırvan haznesini derin bir kanal ve bu kanala düşen pis suları toplayan küçük bir kanal kuşatmaktadır. Şadırvan havuzunun iç yüzü sıvanarak boyanmıştır. Haznenin kenarı üzerinde köşeler hizasında babalar ile desteklenen yüksek sade bir demir parmaklık mevcuttur. Bu şadırvanın eskiden camiin batı kapısının hemen önünde bulunduğu ve Dergah şadırvanı'nınkine benzer bir ahşap sundurma ile örtüldüğü bazı eski fotoğraflardan tespit edilebilmektedir. (Özyurt,1981,119)

Şadırvanlar asırlardır saraylarda, köşklerin bahçelerinde, camilerde, hamamlarda, hanlarda, meydanlarda, önemli bir su mimarisi elemanı olarak vazife görmüşlerdir. İnsanlara hizmet verirlerken çevreleri ile bütünleşmişler, onun bir parçası olmuşlardır. Korunarak günümüze kadar ulaşabilen eski şadırvanlara zamanla yenileri eklenmektedir. Korunamayıp yok olanların yerine çoğu zaman yenisi yapılmamış, yapılanlar da farklı formlarda ortaya çıkmıştır. Bu tür uygulamanın bir örneği Kapı Camii Şadırvanı'nda görülmektedir. Çevresiyle ve insan boyutuyla bütünleşen kagir şadırvan yıkılıp yok edilirken, bunun yerine çok büyük boyutlarda çirkin bir dökme demir şadırvan konmuştur.

7-MUKARNASLI ŞADIRVANLAR

Mimaride havuz; suyu toplayan haznesi zemin seviyesinden aşağıda kalan su tesislerine denir. Şadırvan ise havuzlardan farklı olup su haznesi zemin seviyesinden üsttedir ve bir fıskiyesi vardır.

Mukarnaslı Şadırvanlar olarak isimlendirdiğimiz su tesisleri, hazneleri ile ortalarındaki göbek çanaklarının iç ve dış yüzleri mukarnas dilimleri ile süslenmiş şadırvan örnekleridir. Anadolu dışında bu tür şadırvanların atası sayılabilecek türde şadırvanların olmasına rağmen kenarları dilimli şadırvanların daha gelişmiş örnekleri Anadolu'da ve özellikle Konya çevresinde görülür. Konya'daki mukarnaslı şadırvanlar genellikle beyaz veya gökmermerden meydana getirilmiştir. Bu şadırvanlarda hazne kenarlarının mukarnaslarla işlenmesi; göze hoş gelen ışık-gölge oyununun yanı sıra, suyun adeta insanı dinlendiren yansıtıcı tesirinin de göz ardı edilmediğini gösterir. Kara ikliminin hüküm sürdüğü bu bölgede mukarnaslı şadırvanların sıkça yapılması anlamlı olmuştur.

Bugün Konya dışında görülen ve Anadolu'da bilinen en eski tarihli, mukarnaslı şadırvan, Sivas'da 1271 M. tarihli Sahipata Medresesi'ne aittir. Konya'ya ait örneklerden biri ise; bu gün Koyunoğlu Müzesinde bulunan ve yıkılan Türbe Hamamı'ndan getirildiği söylenen, üç kenar parçası ile Konya'daki XIII. yüzyıl mukarnaslı şadırvanların güzel bir örneğidir. Diğeri ise gene Türbe Hamamı'nın kadınlar kısmı soyunma bölümünden çıkartıldığı kesin olarak tespit edilen, 1981 yılına kadar Alavardı Aksarnıç Camiin'in yanında yer almakta iken Prof. Yılmaz Önge tarafından bulunup Koyunoğlu Müzesi'ne kazandırılan mukarnaslı şadırvan bu gün müzenin bahçesini süslemektedir. (Önge,Tarihsiz,96) Mukarnaslı olduğu şüphe götürmez üçüncü örnek ise Konya'da Mahkeme Hamamı'nın erkekler kısmı soyunma mahallinde, iç döşeme seviyesinin sonradan yükseltilmesi ile zemine gömülü kalmış haliyle hala göz önündedir.

XIV. yüzyıla ait diğer bir mukarnaslı şadırvan ise Akşehir'de Seyyid Mahmud Hayran Zaviyesi'nin yıkıntıları arasında Yılmaz Önge tarafından tespit edilip Akşehir Taş Medresedeki müzeye kazandırılmıştır. Ayrıca bu tür şadırvanların izlerine Karaman'da Emir Süleyman Bey Hamamı'nın soyunma mahallinde, Aksaray'da Zinciriye Medresesi'nin avlusunda, Beyşehir'de Belediye hamamında, Karaman'da Seki Çeşme Hamamı'nın soyunma mahallinde rastlayabiliriz. (Önge,Tarihsiz,97)

Bu tür şadırvanlar XIII.-XIV. Yüzyıllarda bilhassa Konya ve çevresinde çok yaygındır. Bu tür şadırvan geleneği hala yaşatılmaktadır. Fakat bugünkü şadırvanlar eski örnekler gibi mermerden ve mukarnas dilimleriyle işlenmiş olmayıp hazır kalıplara dökülerek imal edilmiş renkli çimento mozaikten, dilimli tekneler halindedir. Bunlar eskinin ince estetik görünüşünden mahrum olmalarına rağmen, eski bir geleneği, bilinçli olmasa bile, yaşattıkları için hemen her yerde kullanılmaktadır. (Önge,Tarihsiz,98)

II-KUYULAR VE SARNIÇLAR

Su kuyularının ilk defa nerede ve ne zaman kazıldığını kesin olarak bilemiyoruz. Bununla beraber, pek çok yazılı ve sözlü eski kaynaklarda ve kutsal din kitaplarında (Ahd-i atik ve Ahd-i cedid) su kuyularına değinilmektedir.

Ekonominin her aşamasında içme ve kullanma suyunun önemi çok büyüktür. Kaynak ve

akarsulardan yararlanan insanlar, ilk medeniyetlerini bu imkanlara sahip olan yerlerde kurmuşlardır. Kaynak ve akarsuların bulunmadığı ya da az bulunduğu yerlerde kurulan medeniyetler gelişmemiştir. Satıh sularının kıt olduğu yerlerde yaşayan insanlar yeraltı sularının farkına varmışlar ve bu sulardan yararlanmak üzere su kuyularını kazmışlardır. (Dinç,1991,163)

Kuyu açmak, çok eski çağlardan beri iskan merkezlerinin temiz su ihtiyacını karşılamak için başvurulan çarelerden biri olmuştur. Arazinin durumu uygun bulunduğu takdirde, kuyu açılacak yerin tespiti, kazılması, meydana getirilen boşluğun etrafının örülerek takviyesi ve nihayet, bulunan yer altı suyunun yer yüzüne çıkarılması gibi teknik işler, zamanla bu konuda ihtisas kazanmış ustalara bırakılmış, bunun yanı sıra kuyu ağzının, etrafındaki canlılar için bir tehlike kaynağı olmaması, kuyudaki temiz suyun yukarıdan düşebilecek şeylerle kirlenmemesi için de bazı tedbirler düşünülmüştür.

Su kuyuları, insan yaşantısında hem evin, hem mahallenin, hem de çevredeki bağ ve bahçenin vazgeçilmez bir unsurudur. Kuyusuz ve dolayısıyla da susuz bir hayatın düşünülemeyeceği gün gibi aşikardır. Anadolu'nun fethinden hemen sonra yerleşik düzene geçen Türkmenler arasında, "kuyulu ve kuyusuz ev" ayrımı yapılmıştır. Çünkü bir evin bir kuyuya sahip olması, o devrin ekonomisi için çok mühim bir gelişmedir. Bu sebeple o çağdaki Müslümanlar, kuyusu olan eve, "kuyulu ev" diyerek özel bir önem vermişlerdir. (Ögel,1985,113) Eski kuyular şu bölümlerden oluşmaktaydı:

1-Kuyu ağzı veya bileziği.

2-Kuyu duvarı.

3-Kuyu ipi.

4-Kuyunun çıkrığı, sereni ve kovası.

5-Su dolabı veya çarkı.

Kuyu kazıldıktan sonra, ayrıca bir de ağızlık; kuyu çevresi veya kuyu bileziği de denen kuyunun ağız kısmı yapılırdı. Zaten ağızlıksız bir kuyu çökmeğe mahkumdu. Kuyunun çökmemesi için ve daha sağlam olması için yapılan ağızlık, taştan veya ağaçtan olabiliyordu. (Ögel,1985,113) Kuyunun duvarı daha çok taş, tuğla veya kerpiçten, kuyunun ağız ve dip kısımlarının çökmemesi için, pekiştirmek maksadıyla yapılırdı. (Ögel,1985,115) Suyun derin kuyulardan çıkarılması için bir ip lazımdır. İpsiz kuyu düşünülemez. Derin olmayan kuyularda su çekmek için kullanılan ucu eğri ağaç Anadolu'da "eğmeç" tabiri ile tanınmaktadır. (Ögel,115-116) 13. yüzyılda kuyudan su çekmeye yarayan mekanizma için "kuyu çıkrığı" deyişi geniş bir anlamda kullanılmakta idi. Günümüzde ise bu mekanizmaya kuyu makarası denmektedir. Ama 13. yüzyılda kuyu makarası ile su dolabı arasında bir ayrım yapıyorlar ve genelde el ile çevrilen çıkrığa çark, su dolabı çıkrığına "çığır" denilmekteydi. Anadolu köylerinde, kuyunun yanına dikilmiş ve çıkrığın kollarının dayandığı ağaçlara "seren" adı verilmektedir. Bazı yerlerde ise bu ağaca, "bastıran" adı da verilir. "Kuyu kaldıracı" tabiri de Anadolu'da çok yaygındır. Bu kaldıraç ile kova, suyun içine daldırılıp çıkarılabiliyordu. (Ögel,1985,116) Su toprak yüzeyine çok yakın olduğu zaman su dolapları ve çarkı kullanılmaktaydı. Kuyudan çekilen su, bir havuz içinde toplanmaktaydı. Bu havuza, "kuyu havuzu" da denildiği oluyordu. Kuyudan su çıkaran kovaya ise "çıkrık küzesi" adı verilmiş olup genelde ağaçtan yapılıyordu. Ayrıca üzeri uzun zaman kapalı tutulan kuyuların, suyu ve havası yaygın olarak bozulurdu ve Anadolu'da böyle kuyular makbul değildi. (Ögel,1985,117) Bazı kuyuların ise içine kar konularak sıcak havalarda serin su içimi sağlanmaktaydı ki böyle kuyulara buzluk veya kar kuyusu denilmektedir. (Ögel,1985,119)

Konya'da suyun tarihini incelediğimiz zaman su kuyularını önemi daha kolay anlaşılır. Aynı zamanda su kuyuları, su sağlama özeliklerinin yanı sıra yanında bulundukları binayı nemden de korumaktadır. Bu özelliklerinden dolayı Konya şehir merkezindeki Selçuklu, Karamanoğlu ve Osmanlı devirleri mimari eserlerinin hemen hemen hepsinin çevresinde eskiden su kuyuları bulunmaktaydı. Bugün bu kuyuların hemen hemen hepsi kapanmıştır. (Dinç,1991,163-164) Ayakta kaldıkları tespit edilebilen kuyular şunlardır;

1-Alavardı Semtindeki Hoca Fakif Türbesi kuyusu.

2-Konya-Meram arasında Ateşbaz Veli Türbesi yanındaki kuyu.

3- Hatip yolu ile Meram Çayının keşişme noktasının hemen kuzeyinde eski bir yerleşim ve muhtemelen bir kilkise kalıntısının olduğu Kovanağzı Semtindeki kaplamalı kuyu. (Bildirici,1994,173)

4-Fuar alanı arkasında Tarihi Türk Musikisi-Mehter Takımının idare binası olan eski bina önündeki kuyu. Halen sapasağlam duran kuyu bileziği ve diğer unsurları ile eski Konya kuyularına güzel bir örnek teşkil etmektedir

Konya çevresinde su ihtiyacını karşılamak için kuyuların yanında-genellikle 10m3 civarında kapasiteli pek çok sarnıç yapılmıştır. Bu sarnıçların önemli bir kısmının Selçuklular tarafından yaptırıldığı kabul edilir. Bunlar;

1-Kovanağzı Mevkii'ndeki Kovanağzı Sarnıçı: Konya Hatip yolu üzerinde Gümüş Irmağının ayrıldığı noktada, Hatip tarafında olanıdır.

2-Kovanağzı Mevkii'ndeki Şerafettin Sarnıçı: Konya-Hatip Yolu üzerinde Konya tarafında olan sarnıçtır. Bugünkü Tavukçu yöresi olan semtin eski adı Rumkuş'tur.

3-Lalebahçe Sarnıçı.

4- Ana Sultan Mezarlığı'nın güneyinde olan sarnıç.

5-Meram merkezinde 1890 yılında yaptırılan Hatice Hanım Sarnıçı.

6- Akyokuş civarındaki Divler Sarnıçı.

7-Melas Köyündeki (Ardıçlı Köyü) Melas Sarnıçı.

8-Hatip Sarnıçı.

9-Hatunsaray yolundaki sarnıç.(Konyalı, 1964, 1095-1096; Bildirici, 1994, 171)

III-HAMAMLAR VE ILICALAR

Su medeniyetimizin ana konularından, su mimarimizin başta gelen yapıtlarından birisi de hamamlarımızdır. Temizliğe verilen büyük önem ve hassasiyet, mimaride hamamları meydana getirmiştir.

Tarih boyunca her medeni toplun "Hamam" inşasına yer vermiştir. Günümüze, temelleri ve kısmen duvar harabeleri gelebilen Roma uygarlığının iki bin yıllık muhteşem hamamları ile Anadolu İslam sonrası hamamlarında genel hatlar olarak bir benzerlik görülmektedir. Roma hamamlarında mekan sıralanışında önce **Apoditerium** denilen üzeri kubbeli "soyunma yeri" bulunmaktadır. Buradan, soğuk su banyolarının bulunduğu **Baptisterium** da denilen **Firigidarium**'a, daha sonra da sıcaklığı normal **Tepidarium**'a; yani "soğukluk" kısmına ve nihayet **Caldarium** denilen "sıcaklık"; yani "yıkanma yerine" geçilmektedir. Hamamlar "Hypocauste" denilen, bugünkü kalorifer sistemine benzeyen bir sistemle "külhan" ile alttan ısıtılmaktaydı. Türk hamamlarında da önce üzeri kubbeli **Camegah** veya **Soyunmalık** denilen "soyunma yeri"ne girilmektedir. Buradan normal sıcaklıkta bulunan **Soğukluk**'a; yani "intikal yeri"ne ve nihayet **Sıcaklık**'a yani; "yıkanma yeri"ne geçilmektedir. Buradan da **Halvet** denilen ve daha sıcak olan terleme odalarına geçilmektedir. Hamamı alttan ısıtan kısma ise **Külhan** ya da **Cehennemlik** denilmektedir. (Elginkan Vakfı,1993,19)

Anadolu'da İslam döneminde sürekli kullanılan bir yapı türü olarak değişik şemalar içinde karşımıza çıkan hamamların zengin uygulamaya konu olmaları, birinci olarak bazı hayır kurumlarına gelir sağlaması, ikinci olarak ise çevresinde yer alan camiye cemaat çekmesine bağlanabilir. Hamamlar, camilerin çevresinde yer aldıkları gibi, gelir amacı ağır basanlar, camilerden ayrı gereken yerlerde de yapılmışlardır. Toplumun temizlik konusuna verdiği özel önemden dolayı da sayıları hızla artmış, büyük kentlerden en küçük yerleşme merkezlerine, hatta konaklama yerlerine kadar yaygınlık kazanmıştır.

Selçuklu dönemi hamamları içinde çeşitli değişiklerle günümüze gelebilen önemli örnekler olarak 13. yüzyılın ilk yarısında Sultan Alaaddin Keykubad'ın yaptırdığı ileriye sürülen ünlü bir yapı grubunun tamamlayıcısı olan **Konya Sahipata/Sultan Hamamı**'nı özellikle belirtmek gerekmektedir. (Sözen-Sönmez,1982,816-817)

Fatih'in Konya fethinden sonra Miladi 1476 yılında yaptırdığı ve oğlu II. Beyazıd tarafından tekrarlanan Konya evkafı tahrir defterlerine göre Konya'da şu hamamlar vardı. (Konyalı,1964, 1065-1069)

1. Kale içindeki Sungur Hamamı.

2. Ertaş Kapısı dışında, Gömeç Hatun Türbesi yakınındaki Fenari Hamamı.

3. Musalla civarındaki Ahi Murad Hamamı.

4. Sahipata Dar-ül-Hadisi civarındakiŞadBey(Çifte Hamam)Hamamı.

5. Dursunoğlu Camii yakınındaki Piri Bey Hamamı.

6. Şems-i Tebrizi mahallesindeki Müstevfi Hamamı.

7. Pir Mehmed Paşa Camii yanındaki Pir Paşa Hamamı.

8. Gühertaş Hamamı.

9. Şahne Hamamı.

10. Hacı Hasan Camii civarındaki Postinduz-Kürkçüler Hamamı.

Günümüzde halen ayakta olan hamamlar şunlardır; (Konyalı,1964,1069-1073)

1. Sultan Hamamı: Konya dış kalesinin Larende Kapısı önüne rastlayan Sahipata manzumesi içinde bulunan bu hamama Sultan Hamamı denilmektedir. Hamam 1279 yılında Sahipata Külliyesi için gelir olarak yaptırılmıştır.

2. Mahkeme Hamamı: Konya'nın tarihi mahkemesi yanında bulunduğu için sonradan böyle adlandırılmıştır. İlk adı Yeni Hamam idi. Şerafettin Camii'nin kuzeyindedir. Mahkeme Hamamı, Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından Konya'daki medrese ve imaretine gelir sağlamak amacıyla yapılmıştır.

3. Ahmed Efendi Hamamı: Aziziye Camii'nin güney tarafındadır. Hamam Aziziye Camii'ne gelir getirmek amacıyla yaptırılmıştır.

4. Meram Hatıplı Hasbey-oğlu Hamamı: Hamam 1424 yılında Karamanoğlu II. İbrahim Bey döneminde yaşamış olan Hatıplı Hasbey-oğlu tarafından yaptırılmıştır.

Anadolu'da Türk-İslam devrinde yapılan hamamların yanında kaplıca ve ılıcalar çok önemli bir yer tutmaktaydı. İslam dininin, Kuran'ın vücut temizliğine getirdiği esaslar ve akan su ile temizlenme ilkesine dayalı gelenek ve göreneklerle, Anadolu'daki Bizans ve Romalılardan kalma kaplıca anlayışına yepyeni bir ruh ve anlam kazandırılmıştır. İslam kültürü ve de günün tıp görüşüyle daha sağlıklı bir biçimde uygulanmaya başlanan bu gelişim, temizlik amaçlı "kurnalı yıkanma" yerleri ve yanında tedavi amaçlı kaplıcanın büyük havuz tekniği Avrupa'ya da yayılmıştır. Müslümanlar tedavi amacıyla geliştirdikleri Kaplıca Hamamlarını köylerden kentlere kadar cami, medrese, imaret ve diğer sosyal yapıların yanında bir öğe olarak bazen de yüz yıllar boyunca ayakta kalabilecek tek yapılar halinde inşa etmişlerdir. Selçuklular zamanında, kaplıcalar diğer hamamlar gibi basit işlevi olan yapılar halinde ve genellikle Anadolu'nun eski kaplıca kalıntıları üzerinde inşa edilmişlerdir. (Özer,1988,272)

Selçukluların hamam mimarisine uygun olarak düzenledikleri kaplıcalardan iki önemli örnek, yazıtlarıyla birlikte günümüze gelmiştir. Bunlar Alaaddin Keykubad zamanına ait Konya'nın Ilgın İlçesi yakınlarındaki 1267 tarihli **Ilgın Kaplıcası**'dır. Bu tarihi kaplıcada Hz. Mevlana'nın yıkandığı rivayet edilmektedir. (Sözen-Sönmez,1982,816-817)

IV-KÖPRÜLER

Fetihten sonra Anadolu'daki erken Türk Beylikleri'nde cami, medrese, mezar anıtı dışında-sayıları az olmakla beraber-başka yapılar da günümüze gelmiştir. Bu yapıların başında, eski yollar üzerinde karşımıza çıkan köprüleri saymak gerekir. Anadolu'daki İslam dönemine ait köprüler esas olarak iki tip gösterirler:

1-Ortadaki geniş ve yüksek ana kemere doğru, her iki yandan çıkışla yükselen dik köprüler.

2-İki veya çok sayıdaki kemerler arasında, yükseklik ve genişlik bakımından büyük fark göstermeyen, köprü yolunun düz veya hemen hemen düz olduğu köprüler.

Köprü tipini doğuran en büyük etken, nehir yatağının derinliği ve genişliğidir. Geniş bir yatakta, yüksek ve geniş açıklıklara gereksinim duyulmaz. Aksine yakın genişlikteki gözler suyu rahatlıkla geçirebilirler. Gene esas yatağın yaygın oluşu köprü boyunu uzatır, göz adedi fazlalaşır. Derin yataklı sularda, ana yatak içine ayakları oturtmak çok güçtür. Bu nedenle zeminin yükseldiği sığ uçlara yerleştirilen ayaklar, arası geniş ve yüksek kemerlerle bağlanır. Böylece kurulan ana göz veya bazı hallerde gözler etrafındaki yardımcı küçük açıklıklarla her iki sahilden güçlü eğimlerle yükselen dik köprüleri oluşturur. (İlter,1978,27)

Konya'da tarihi Meram Köprüsü, şehrin yazlığı olan Maram'da eski hamamın karşısındadır. Köprünün tarihini veren kitabesi yoktur. Kuruluş itibariyle düz köprüler grubuna girer. Dört gözlüdür. İki sahil arasında, dere tabanına göre, fazla yükseklik farkı bulunmadığından gözler küçük ve basık kemerlidir. Görünüş bakımından dere tabanının dolduğu ve gözlerin küçülerek daha da basık bir hal aldığı söylenebilir. Boyutları küçük olmakla beraber gözlerin yerleşme düzeni herhangi bir simetri gözetilmeksizin yapılmış dengeli bir kuruluştadır. 13. yüzyıl yapısı olarak kabul edilebilir. (İlter,1978,236)

SONUÇ

Türkler tarafında fethine kadar, Anadolu'da tarih öncesi devirlerden antik devir sonuna kadar farklı toplumlar tarafından inşa edilmiş bazı su

yapıları günümüze kadar gelebilmiştir. Selçuklulardan başlayarak Osmanlı dönemine kadar olan sürede de, daha önce var olan bu su tesislerinden faydalanmaya devam edilirken harap durumdakiler de tamir ve ilavelerle tekrar kullanılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında çeşmeler, sebiller, selsebiller, emzikli sebiller, fıskiyeli havuzlar, suluklar, şadırvanlar, mukarnaslı şadırvanlar, sarnıçlar, kuyular, hamamlar ve köprüler gibi çok değişik amaçlara hizmet eden bu su tesisleri Türk-İslam devrinde teknik açıdan oldukça ileri bir seviyede düşünülmüş ve yeniden inşa edilmişlerdir.

Ancak gerçek olan şudur ki; bu su tesislerinden önemli bir bir bölümü çarpık şehirleşmeye kurban gitmiş ve yok olmuşlardır. Ayakta kalanlar ise değişik amaçlara hizmet eden çeşitlilikleriyle; neden "Türk-İslam Su Medeniyeti"nin, dünyanın en önemli 3 su medeniyetinden- diğerleri Roma ve Bizans- biri olduğunu bize çok güzel bir şekilde açıklamaktadır.

BİBLİYOĞRAFYA

1. Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul, 1978.

2. Ara Altun, "Mardin'de İki Artuklu Medresesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, III, İstanbul, 1970, s,260-261.

3. Bahaddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, cilt III, Ankara, 1985, s, 133-119.

4. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 1979.

5. Doğan Kuban, *100 Soruda Türkiye Sanatı*, İstanbul, 1981.

6. E.H.Ayverdi-İ.A.Yüksel, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*.

7. Elginkan Vakfı, *Tarihi Gelişimi İçinde Musluklar*, İstanbul, 1993.

8. Fügen İlter, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara, 1978.

9. İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya, 1964.

10. İsmet Dinç, "Su kuyularının Abideleri Koruma Fonksiyonları", *Taç Vakfı Yıllığı* I, İstanbul, 1991, s, 163-164.

11. *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe anlamı (Meal)* III, Derh Suresi Ankara, 1961.

12. Metin Sözen, Zeki Sönmez, "Anadolu Türk Mimarisi", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, 4. cilt, 1982, s, 816-817.

13. Nurten Özer, "Türkiye Kaplıcalarının Tarihçesine Kısa Bir Bakış", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, İstanbul-1988, Ankara, 1992, s, 271-272.

14. Osman Özyurt, "Teknik Yönleriyle Bazı Konya Camilerinin Şadırvanları ve Bunların Türk Şadırvan Mimarisindeki Yeri", *Vakıflar Dergisi* XXII, Ankara, 1991, s, 117-119.

15. Rıza Reman," Konya İlindeki Şifalı Sular", *Konya Dergisi*, Sayı 83, Konya, 1945, s, 20-23.

16. Sedat Çetintaş, "Türkler'de Su, Çeşme, Sebil", *Güzel Sanatlar Dergisi*, İstanbul, 1944, s, 142.

17. Yılmaz Önge, *Bügünkü Bilgilerimizin Işığı Altında Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası*, Ankara, 1978.

18. Yılmaz Önge, "Fiskiyeli Türk Çeşmeleri", *Vakıflar Dergisi* XXII, Ankara, 1991, s, 9-101.

19. Yılmaz Önge, "İstanbul'un Eski Kuyu Bilezikler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul, 1973.

20. Yılmaz Önge, "Konya Mevlana Dergahındaki Selsebil", *Önasya*, sayı 31, 1964, s, 9-11.

21. Yılmaz Önge, "Konya ve Çevresindeki Mukarnaslı Şadırvanlar", *Vakıflar Dergisi* XIX, s, 95-98.

22. Yılmaz Önge, "Mevlana Dergahı Şadırvanı", *II. Milli Mevlana Kongresi*, Konya, 1985, s, 66.

23. Yılmaz Önge, "Mimar Koca Sinan'ın Türk Mimarisine getirdiği bazı yenilikler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* II, Ankara, 1983, s, 1696-1704.

24. Yılmaz Önge, "Mimar Koca Sinan'nın Sebilleri", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1996s, 113.

25. Yılmaz Önge, *Osmanlı ve Selçuklu Camilerinde Çeşme, Sebil ve Şadırvanlar*, Ankara, 1997.

26. A. Süheyl Ünver, Yılmaz Önge, "Sebillerimiz", *Vakıflar Dergisi*, XIII , 1981, 339-350.

27. Yılmaz Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara, 1997.

28. Yılmaz Önge, "Türk Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler", *S.Ü. Edebiyat. Fakültesi Dergisi*, Konya, 1981, s, 115-121.

29. Yılmaz Önge, "Türk Sebil Mimarisinin Bilinmeyen Örnekleri: Emzikli Sebiller", *Lale Dergisi*, sayı.1. sayfa. 15-21

KONYA - EREĞLİ'DE TÜRK DEVRİ MİMARİ ESERLERİ

Gülay APA*

ÖZET

Ereğli ve çevresinde yaptığımız araştırmalar sonucunda sekiz cami, bir zaviye, iki türbe, bir kervansaray, bir bedesten, bir hamam, üç köprü ve bir de çeşme tespit edilmiştir1. Kaynaklarda ismi geçen kırkaltı cami, onüç zaviye, beş türbe, sekiz medrese, iki kervansaray, üç hamam ve bir çeşmenin günümüzde mevcut olmadığı anlaşılmıştır. Karamanoğulları dönemine ait Ereğli Ulu Camii hariminde sahınlar mihrap duvarına dik olarak uzanırken, Osmanlı döneminde yapılan Acıkuyu, Kutören ve Zengen Camilerinin sahınları mihrap duvarına paralel olarak düzenlenmiştir. 1923 yılma tarihlenen Belkaya Camii ise üzeri kubbe ile örtülü kare bir mekandan oluşmaktadır. Ağalar Mescidi de üzeri kubbe ile örtülü bir yapıdır. Ayrıca bu mescit bitişiğindeki tabhaneyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Büyükdede Köyü Camii ahşap direkli tek örnektir. Şeyh Şihabu'd-Din Manzumesi'nin mescidi ise pek çok kez değişikliğe uğramış, mescit zamanla kuzeydoğusunda bulunan tek kubbeli türbeyi de içine alacak şekilde üzeri kırma çatı ile örtülmüştür. 14. yüzyıla tarihlenen Helvacıbaba Türbesi aslen baldaken planlı bir yapıdır. 18. yüzyıla tarihlenen Mustafa Bey ve Emetullah Hanım Türbesi ise üzeri kubbe ile örtülü kübik bir mekandan oluşmaktadır. Rüstem Paşa Kervansarayı beşik tonoz örtülü, on birimden meydana gelen ana mekan ve onun önünde, giriş eyvanının yanlarında sıralanan tabhane odaları ve açık avludan oluşmaktadır. Cağaloğlu Bedesteni, üzeri beşik tonoz örtülü, doğu batı

* Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi

doğrultusunda tek hacimli plan şemasına sahiptir. Ereğli'de günümüze ulaşabilmiş tek hamam Eski Hamam'dır. Yıldızvari sıcaklıklı tipte yapılmıştır. Sonuç olarak; Ereğli'de bulunan yapılar kendi plan grupları içinde önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Konya-Ereğli, Sanat Tarihi, Mimarlık Tarihi, Osmanlı Dönemi, Nakışlı Camiler*

ABSTRACT

At The end of our research we have done in Ereğli and its environment, eight mosques, one small dervish lodge, two tombs, one caravansary, one bedesten (vaulted and fireproof part of Bazaar), one Turkish bath, three bridges and one fountain have been found to be available today. The platform of the Acıkuyu (1906), Kutören (1897) and Zengen mosques in the Ottoman period were arranged to the mihrab (niche in a mosque wall) in parallel position while the ones belonging to Karamanoğulları period lying on the mihrab wall perpendicularly. Belkaya mosque (1923) is a square building on which is covered by a dome (convex roof), Ağalar Masjid (small mosque) (1551) is also a building covered by a dome. This Masjid, however, is discriminated from the others of its printing-house next-door. The mosque of Büyükdede village is the only sample for wooden column. The masjid of Şeyh Şihabu'd-din Külliyesi was changed many times and as the time passed the masjid was covered with a mix-type roof including the one-domed-tomb placed in the northeast of it. The Helvacıbaba Tomb dates to 14. century is originally a baldaken-planned building. The tombs of Mustafa Bey and Emetullah Hanım are formed with a cubic building covered by a dome. The Rüstem Paşa Caravansary is formed with a main building of ten units covered by cradle vault, in front of it is the printing rooms built on the sides of entrance exedra and an open yard. The Cağaloğlu Bedesten has a single volume-plan in the east and west diections on which is also covered with cradle vault. Eski (Old) Hamam is the only Turkish Bath in Ereğli that was able to reach today. It was built with star-like heating type. As the conclusion; the buildings in Ereğli have a significant importance within their plan groups.

Key Words: *Konya-Ereğli, Art History, Architectural History, Ottoman Period, Wall Paintings Mosques*

GİRİŞ

Konya Ereğli'si İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya ovasının güneydoğu yakınında, Orta Toroslar adı verilen dağ sıralarının kuzey batıya bakan etekleri önünde kurulmuştur[1].

Ereğli, Anadolu'nun eski yerleşme yerlerinden biridir. Tarihi M.Ö 9000 yıllarına kadar gitmektedir. Ereğli'nin eski isimleri Kybistra ve Heraklia olarak bilinmektedir[2].

XI. yy sonlarına doğru Selçuklular tarafından fethedilen Ereğli, tahrip ve yağmadan kurtulamamış bir taraftan iç mücadelelerin, diğer taraftan Kilikya Ermenilerinin buralara kadar sokulmalarının tesirlerini yaşamıştır.

Ereğli, Anadolu Selçuklu Devleti'nin parçalanmasından sonra 1276'da Karamanoğulları'nın eline geçmiştir[3]. Bu dönemde Ereğli, Mısırlıların, Eretnaoğulları'nın ve İran Moğollarının kısa süreli hakimiyetlerine girmiştir[4].

1398'de Karamanoğlu Alaeddin Bey'in, I. Bayezıd'a yenilmesinden sonra Ereğli'nin Konya, Larende, Develi ve Aksaray ile birlikte 1402 yılına kadar Osmanlılara bağlandığı görülüyor. Fakat I. Bayezıd'ın Timur'a yenilmesi üzerine siyaset sahnesine yeniden çıkan Karamanoğulları, Timur sayesinde Karaman iline dolayısıylâ Ereğli'ye sahip olmuşlardır[5].

Fatih Sultan Mehmet'in Karaman Beyliğine son vermesiyle Ereğli tamamen Osmanlı toprağı haline gelmiştir.

Osmanlı idari teşkilatında Karaman Eyaleti'nin Konya sancağına bağlı üç nahiyeli bir kazanın merkezi olan ve bazı kaynaklarda Karaman Ereğlisi şeklinde anılan şehir fiziki ve nüfus bakımından gelişme göstermiştir[6].

Ereğli'de Türklerin bölgeye yerleşmesinden sonra ihtiyaca cevap verecek dini, sivil ve ticari yapılar inşa edilmiştir. Kaynaklarda[7] Selçuklu Dönemine ait bir camiden bahsedilse de günümüze ulaşan yapılar Karamanoğulları ve Osmanlı dönemine aittir.

Anadolu Selçuklulardan Osmanlılara kadar önemli tarihi olaylara sahne olan ve Hac yolunda olması sebebiyle de sosyal ve ticari hayatın yoğun olarak yaşandığı Ereğli, önemli merkezlerden biri olmuştur.

Ereğli ve çevresinde geçmişten günümüze kalabilen sekiz cami, bir zaviye, dokuz türbe, bir kervansaray, bir bedesten, bir hamam, üç

köprü ve bir de çeşme tespit edilmiştir. Medine Vakfı olan Ereğli'de kaynaklarda ismi geçen 46 cami, 13 zaviye, 2 türbe, 8 medrese, 2 kervansaray, 3 hamam ve 1 çeşmenin günümüzde mevcut olmadığı anlaşılmıştır.

Camiler

Tespit ettiğimiz camilerden en erken tarihli olanı Karamanoğulları Devri'nden günümüze kalan Ereğli Ulu Camii'dir. Diğer camiler ise Osmanlı Devleti'nin geç dönemine aittirler.

Mevcut camilerden aynı dönem içinde yapılmış olanlar kısmen benzer özellikler taşımaktadırlar. En erken tarihli yapı olan Ereğli Ulu Camii[8] mihrap duvarına dik uzanan dokuz sahından oluşmaktadır(1-2. res.-1. çizim). Harimde sahınları ayıran sivri kemerler sütunlara ve kuzeyde dikdörtgen kesitli ayaklara otururlar. Sütunlar birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Harimin kuzey yönünde sekiz adet kargir ayak ve bu ayaklar ile duvar arasında fevkani olarak yapılmış mahfil bulunmaktadır. Güney duvarının ortasında yarım daire nişli mihrap yer alır. Mihrap kavsarası dilimli kemerlidir. Mihrap nişinin etrafını üç yönde, düz iki bordür çevreler Mihrabın hemen yanında, duvar içindeki ayağın solunda, kagir olarak yapılmış, beton harçla sıvanmış minber yer alır. Orijinal özelliği olmayan minber pembe renkle boyanmıştır. Harim ahşap kirişler üzerine düz toprak damla örtülüdür. Caminin kuzeydoğu köşesinde tek şerefeli, silindirik gövdeli minare yükselir. Sekiz köşeli, beyaz mermerden bir kaide üzerine oturan minare 40 m yüksekliğindedir. Kaynaklarda hem minare hem de gözetleme kulesi olarak yapıldığı belirtilmektedir[9] Kesme taş ile inşa edilen minare Karamanoğulları minareleriyle yapı malzemesi ve şekil itibariyle benzerlik gösterir.Yapının inşa kitabesi mevcut değildir. Günümüzdeki kitabeler caminin tamiriyle ilgilidir. Ereğli Ulu Camii'nin yapım tarihine ait kitabesi günümüzde mevcut değildir. Caminin yapım dönemiyle ilgili farklı görüşler vardır. Selçuklular devrinde yapılıp Karamanoğlu İbrahim Bey'in tamir ettirdiği fikri öne sürülmektedir[10].

Minarede yer alan Ayet-el Kürsi'de geçen "sinetün" kelimesinden ebcet hesabı ile. 510/1116 tarihi hesaplanarak, minarenin Selçuklu yapısı olduğu iddia edilmektedir[11].

Seyahatnamelerde Ereğli Ulu Camii'nin Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan zamanında yapıldığına dair bilgi vardır[12].

Minarenin Selçuklulardan kaldığı ve yanına Karamanoğlu II. Mehmet döneminde, 1426'da Ulu Camii'nin yaptırıldığı belirtilmektedir[13].

Kuyum-i Kadime arşivinde 584 numaralı Karaman Vilâyetinin Vakıflar Defterinde Ereğli Camii vakfı ile ilgili "Ereğli Camii'ni Karamanoğlu İbrahim Bey'in oğlu Mehmet Bey 860/1455 yılında yaptırmıştır" şeklinde bilgi verilmiştir[14].

Vakfiye kayıtlarına göre cami 860/1455-1456 yılında yapılmıştır[15].

Kutören Camii, düz toprak damla örtülü kare bir harim, beş kemer gözlü bir son cemaat mahalli ve kuzeydoğu köşede duvar üstüne yerleştirilmiş köşk minareden ibarettir(3-4. res.-2. çizim). Harim mihrap duvarına paralel üç destek sırasıyla dört sahna ayrılmıştır. Altı taş sütun, mihraba paralel olarak birbirlerine ve duvarlara sivri kemerlerle bağlanır. Sütun kaideleri birbirinden farklı, başlıklar benzer özellikte ve sadedir. Harimin girişindeki ilk sahında iki ahşap sütunla taşınan mahfil bulunmaktadır. Harimde güney duvarının ortasında mihrap yer alır Duvardan hafif dışa taşan yarım daire nişli mihrabın kavsarası dilimli istiridye kabuğu şeklindedir. Mihrabın etrafını yedi sıra bordür çevreler. Güneybatıda yer alan pencere ile mihrap arasında minber bulunmaktadır. Caminin orijinal minberinden geriye sadece aynalık kısmı kalmış, minber kafesi, geçit bölümü ve köşk kısmı yenilenmiştir. Yapının inşa ve ustasına ait herhangi bir kitabesi yoktur. İ.H. Konyalı, yapının 1314/1897 yılında, Kepez Kalesi'ndeki bir kilise harabesinden alınan malzemelerle yapıldığını belirtmektedir[16]. Ancak bu bilgiyi içeren herhangi bir kayıt ya da kitabe yoktur. Kitabesi bulunmayan yapı plan özellikleri açısından 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilir.

Acıkuyu Camii kareye yakın bir harim ve üç kemer gözlü bir son cemaat mahallinden oluşmaktadır. Yapı düz toprak damla örtülü iken, geçirdiği tamirlerle üzeri alafranga kiremit kaplı kırma çatı ile kapatılmıştır. Minaresi yoktur (5-6. res.-3. çizim). Harim, mihrap duvarına paralel üç sahından oluşmaktadır. Taş sütunlar birbirlerine ve doğu ile batı duvarlardan harime doğru taşırılan ayaklara sivri kemerlerle bağlanmaktadır. Harimde kıble duvarının ortasında, taş mihrap bulunmaktadır. Yarım daire formlu nişe sahip mihrap, duvar yüzeyinden hafif dışa taşar. Mihrabın sağında, hemen bitişiğinde ahşap minber yer alır. Giriş kapısının üzerindeki kitabeye göre, yapı 1906

yılında inşa edilmiştir. Yapı 1976 yılında da tamir edilmiştir.

Zengen Camii, düz toprak damla örtülü bir harim ve kuzey cephesinde yine düz damla örtülü, üç kemer gözlü bir son cemaat mahallinden oluşmaktadır. Batıda onbeş taş basamakla çıkılan ve köşk şeklinde şerefesi bulunan bir merdiven minare yer almaktadır (7-8. res.-4. çizim). Harime kuzey cephede son cemaat mahallinin orta açıklığından geçildikten sonra, taş söveli, çift kanatlı ahşap bir kapıdan girilir. Harim, kıble duvarına paralel uzanan üç sahından oluşmaktadır. Dört adet taş sütun birbirlerine ve duvar içindeki ayaklara sivri kemerlerle bağlanır. Güney duvarının ortasında, duvardan hafif dışa taşan mihrap bulunmaktadır. Mihrabın batısında ahşap minber yer alır. Cami, zengin bir süsleme programına sahiptir. Kalem işi tezyinat, iç duvarlarda, kemer yüzeylerinde ve mihrapta karşımıza çıkmaktadır. Pencerelerin etrafı naturalist çiçek ve yapraklarla pervaz mahiyetinde çevrelenmiştir. Duvar yüzeylerine vazoda çiçekler, yapraklı çiçekli dallar, panolar içerisine de hat örnekleri işlenmiştir. Bitkisel süslemede yeşil, kırmızı ve mavi renk kullanılmıştır. Yazı panoları siyah renkle yapılmış ve çerçeve içine alınmıştır. Sekizgen panolar içerisinde dört büyük halifenin isimleri yer alır. Dikdörtgen panolar içerisine de Kelime-i Şehadet, çeşitli hadisler ve terazi motifleri işlenmiştir. Yapının inşa kitabesi mevcut değildir. Yapının içindeki yazılar süsleme amacıyla yazılmış hat örnekleridir. Bu kitabelerde caminin yapımına veya ustasına yönelik herhangi bir bilgi yoktur. Harimin doğu duvarının güney ucunda "1960" tarihi okunmaktadır. Bu tarih caminin nakışlandığı yıl olmalıdır. Caminin nakışlarının Çanakkale Bigalı Tahir Usta tarafından yapıldığı bilinmektedir [17]. Kitabesi bulunmayan yapı, plân şeması, süsleme özellikleri ile 19. yy sonu 20.yy başlarına tarihlendirilebilir.

Büyükdede Köyü Camii, ahşap direkli tek örnektir. Yapı, Bizans dönemine ait kilise kalıntısına eklentiler yapılarak oluşturulmuştur Cami, dikdörtgen planlı bir harim ve giriş cephesinin önündeki mekândan oluşmaktadır. Caminin üzeri düz damla örtülüdür. Minaresi yoktur (9-10. res.-5. çizim). Harim, kiliseden kalma beşik tonozlu apsis ve apsisin doğusuna eklenen iki ahşap direkli bölümden oluşur. Ahşap direkli bölümün üzeri ahşap kirişleme tavanla örtülüdür. Caminin minberi kiliseden kalan bölümde, mihrabı ise sonradan eklenen bölümdedir. Yapı zengin kalem işi süslemelere sahiptir. Duvar yüzeyleri, mihrap nişi tamamen nakışlanmıştır. Caminin içi manzara resimleri, vazoda çiçekler, naturalist ağaçlar, asma dalları, halı desenleri, sancak ve yazılarla donatılmıştır. Nakkaş dilediği bütün renkleri kullanmıştır. Nakışlarda kırmızı, mavi, mor, yeşil, kahverengi ve sarı renkler görülür. Yapının inşasına ait kitabesi yoktur. Yapıyı, iç kısımdaki minyatür geleneğinde duvar resimlerini dikkate alarak, 20. yüzyıl başlarına tarihlemek mümkündür. Resimler nitelik olarak tekke ve tarikat sanatı mahsulü gibi görünmektedir. Giriş kapısının üstünde yer alan "Ustası Hidayet Nakkaş" yazısından, caminin nakışlarının Hidayet isminde bir nakkaş tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Ustası olarak adı geçen Hidayet Nakkaş hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, nakkaş imzası olarak Latin harfli Türkçe'nin kullanılmış olması, yapının süslemelerini tarihlememize kısmen imkân vermektedir. Dolayısıyla yapının inşası için kesin tarih veremesek dahi, süslemeleri bakımından 20. yüzyılın ilk yarısı uygun düşmektedir.

Belkaya Camii, sekizgen kasnak üzerine oturan kurşun kaplı kubbeyle örtülü bir harim ve kuzeyde, üstü düz damla örtülü, beş gözlü bir son cemaat mahallinden oluşur. Yapının kuzeydoğu köşesine iki şerefeli minare yerleştirilmiştir (11-12. res.-6. çizim). Kare bir mekân olan harim, beden duvarlarının üst kısmına ve duvar köşelerine yerleştirilen sağır kemerlerle sekizgene dönüştürülmüş, üzeri kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçişlerde tromplar kullanılmıştır. Harimin kuzey yönünde yedi adet ahşap direk ve bu direklerle duvar arasında fevkani olarak yapılmış mahfil bulunmaktadır. Mahfile, kapının doğusunda yer alan merdivenle çıkılmaktadır. Mihrap ve minber orijinal değildir. Camii 1914-1923 yıllarında Niğde Fertekli Nafi Usta tarafından yapılmıştır[18]. Günümüze ait minare, üzerindeki Türkçe kitabeye göre 1987 yılında yapılmıştır.

Ağalar Mescidi üzeri kubbe ile örtülü yan yana iki mekân ve girişin önüne sonradan yerleştirilen camekândan ibarettir. Bu iki bölümlü yapının doğu tarafındaki mescit, batıdaki ise tabhanedir (13-14. res.-7. çizim). Mescid ve tabhaneye, kuzey cephedeki basık kemerli kapılardan girilmektedir. Her iki mekânın üzeri köşelerde pandantiflere, yanlarda duvarlara oturan kubbeler ile örtülmüştür. Bu bölümler sonradan yuvarlak kemerli bir açıklıkla birbirine

bağlanmıştır. Günümüzde her iki bölüm de mescit olarak kullanılmakta olup iki bölümde de mihrap yer almaktadır. Doğu bölümünde bulunan mihrap güney duvarının tam ortasındadır. İ.H. Konyalı, tabhane bölümündeki mihrap nişinin yerinde ocak, ocağın her iki yanında da ağzı açıkların olduğunu belirtmektedir[19]. Yapının üzerini örten kubbenin yanında bulunan küçük baca bu bilgiyi doğrulamaktadır. Sonradan yapılan tamirlerde ocak kapatılarak yerine ahşap mihrap yerleştirilmiş, ağzı açıklar kapalı, küçük dolaplara dönüştürülmüştür. Yapının kitabesinden 958/1551 yılında Aksaraylı Ali Oğlu Hasan tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kaynaklara göre yapı Hacı Hasan Medresesi'nin içindeydi[20]. Medrese günümüzde mevcut değildir.

Şeyh Şihabü'd-din Külliyesi'nin mescidi farklı zamanlarda yapılan tamirlerle pek çok kez değişikliğe uğramıştır. Harimin kuzeydoğu köşesinde üzeri kubbe ile örtülü türbe bulunmaktadır. Dıştan ayrı bir birim olarak görünmeyen kare planlı türbenin kubbesi, sivri kemerlerle birbirine bağlanmış dört sütun üzerine kasnaksız olarak oturmaktadır. Sütunların araları da duvar olarak örülmüştür. Mescidin üzeri ise türbeyle beraber kırma çatı ile örtülmüştür. Kuzeybatı köşede 1953 yılında inşa edilen minare yer almaktadır (15-16. res.-8. çizim). Kuzey cephedeki çift kanatlı ahşap bir kapıdan harime girilmektedir. Harim, kuzeydoğu köşesine türbe yapıldığı için L şeklini almış, türbenin güney duvarının hizasından camekânla kapatılmıştır. Camekânın üzerine mahfil yerleştirilmiştir. Harimde orijinal özelliği olmayan mihrap ve minber yer almaktadır. Günümüzde mescidin giriş kapısı üzerinde ve minarede Türkçe kitabeler bulunmaktadır. Bu kitabelerden mescidin 1952, minarenin de 1953 yılında inşa edildiğini anlıyoruz.

Türbeler

Ereğli'de bulunan türbelerin büyük bir çoğunluğu yenilenmiş, orijinal özelliklerini kaybetmişlerdir. Bu türbelerden Mustafa Bey ve Emetullah Hanım Türbesi ve Helvacıbaba Türbesi orijinal özelliklerini korumuşlardır.

Helvacıbaba Türbesi, üzeri kubbe ile örtülü kare bir mekândan oluşan, baldaken bir yapıdır. Zamanla harap olan yapının kubbesi çökmüştür (17-18. res.-9. çizim). Günümüzde güneydeki açıklıktan yapıya girilmektedir. İçinde üç mezar yeri vardır. İçeride, köşelere yerleştirilen kargir ayaklar birbirine sivri kaş kemerle bağlanmaktadır. Kemer araları moloz taş duvarla kapatılmıştır. Duvarların sıvası döküldüğü için kemer açıklıklarının sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır. Yapının üzerini kubbe örtmektedir. Kubbeye geçişlerde prizmatik üçgenler kullanılmıştır. Giriş olarak kullanılan açıklığın doğu duvarında muhtemelen kandil koymak için küçük bir niş bulunmaktadır. Giriş olarak kullanılan güneydeki açıklığın solundaki sivri tekne kemerin üzengi seviyesindeki sıva üzerinde siyah kalem işi bazı çizgilerin - grafitoların- mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Çadır veya piramidal külahlı bir yapı ve onun önünde oturan bir kişi temsil edilmiştir. Oturan kişinin kıyafetinden şahsın tarikat veya tekke ile ilgili biri olduğu anlaşılmaktadır. Kitabesi olmadığı için yapıyı kesin olarak tarihlendiremiyoruz. Yapının genel plân özelliklerinden ve yapı malzemesinden hareketle 14.yüzyıla tarihlendirebiliriz.

Mustafa Bey ve Emetullah Hanım Türbesi ise kare plânlı, üzeri kubbe ile örtülü kübik gövdeli bir yapıdır (19-20. res.-10. çizim). Yapının içinde iki adet sanduka yer almaktadır. Sandukaların üzeri sıvanmıştır. Bunlardan batı yönündeki İbrahim Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'e [21], doğu yönündeki ise Şeyh-ül İslâm İsmail Efendi'nin karısı Emetullah Hanım'a aittir[22]. Yapının biri güney duvarında, diğeri Mustafa Bey'in sandukasında yer alan iki kitabesi vardır. Kitabelere göre yapı ilk olarak 1121/1710 tarihinde Mustafa Bey için yapılmış, 1192/1778 yılında da aynı türbeye Emetullah Hanım gömülmüştür[23].

Zaviyeler

Şeyh Şihabü'd-din Zaviyesi[24] çok sayıda küçük çile odasından oluşmaktadır (11. Çizim). Mescidin batı tarafındadır. Mescit tamir edilirken çıkan toprak zaviyenin bulunduğu yere atılmış, toprakla kapanan alana çam ağaçları dikilmiştir. 1984-1987 yılları arasında yapılan sondaj ve kazı çalışmalarıyla ağaçlar ve toprak kaldırılarak zaviyenin temelleri açığa çıkartılmış, temeller yükseltilerek üzerine koruma amaçlı beton dökülmüştür. Mescidin batısında geniş kare bir mekân bulunmuştur. Bu mekânın içinde bir koridora açılan ve ardarda sıralanan, zeminleri tuğla kaplı bölmeler vardır. Bu bölmeler muhtemelen derviş hücreleridir. Hücrelerin duvarlarında birer küçük niş bulunmaktadır. Bu kadar küçük çile odalarına sahip zaviye örnekleri çok azdır. Ahilikle ilgili tarikat yapılarında bu

tip çile odaları görülmektedir. 1984 yılında yapılan sondaj çalışmalarında duvar diplerinde figürlü alçı panolar ortaya çıkmıştır. Buluntular yapının dış duvarlarında alçı kullanıldığını göstermektedir[25]. Zaviyenin etrafında çıkan stüko kaplama parçalarında rozet, yıldız ağları ve yazı bordürleri ile rumi süslemeler arasında kaplan, tavşan ve kurt figürleri bulunmaktadır[26]. Ereğli Arkeoloji Müzesinde bulunan kitabeye göre 793/1391 yılında Karamanoğlu Süleyman Bey'in kızı Nasiha Hatun tarafından yaptırılmıştır.

Kervansaraylar

Rüstem Paşa Kervansarayı[27] üzeri beşik tonoz örtülü on birimden meydana gelen ana mekân, giriş eyvanının sağ ve sol yönündeki birer eyvan, tabhane ve açık avludan oluşan bir eserdir (21-22. res.-12. çizim). Günümüzde avlu mevcut değildir. Açık avludan geriye sadece doğu ve batı yönündeki iki giriş kalmıştır. Doğu girişe Bağdat Kapısı, batı girişe de Konya Kapısı denilmektedir[28]. Yapının güney cephesinden, eyvan biçiminde düzenlenmiş girişten kapalı bölümüne girilir. Basık kemerli girişin üzerindeki kitabelik boştur. Kapalı kısım doğu-batı istikametinde düzenlenmiştir. Yapının ortasında yer alan dört fil ayağı birbirine ve duvarlara kemerlerle bağlanmaktadır. Duvarlara birbirine simetrik ocaklar yerleştirilmiştir. Sekiler duvar kenarından yapıyı çevrelemektedir. Duvarlarda ve tonozların aynalıklarında bulunan mazgal pencereler yapıyı aydınlatır. Kapalı kısmın üzeri kuzey-güney doğrultusunda, yan yana sıralanan beş tonozla örtülmüştür. Bu şekilde planlama genellikle menzil hanlarında uygulanmış olup, kentlerin yoğun yerleşme merkezlerinde kullanılmamıştır. Yapının kitabeliği boş bırakılmıştır. Vezir-i Azam Rüstem Paşa tarafından yaptırılan kervansarayın Mimar Sinan'a ait eserler arasında adı geçmektedir[29]. Rüstem Paşa 1565 yılında vefat etmiştir. Kervansaray muhtemelen Rüstem Paşa'nın ölümünden sonra vasiyeti üzerine yaptırılmıştır[30].

Bedestenler

Cağaloğlu Bedesteni[31], üzeri beşik tonozla örtülü, doğu-batı yönünde düzenlenmiş tek bir mekândan oluşmaktadır (23-24. res.-13. çizim). Türk çarşı tipleri içinde, bedesten olarak üstü kapalı bir tek hacim halinde en basit tipteki tek örnektir. Yapının etrafını dükkânlar kapatmaktadır. Cephelerde sadece giriş kapıları görülmektedir. Yapının doğu, batı, ve güneyden açılmış üç girişi vardır. Güneydeki girişin üzerinde kitabelik yer almasına rağmen herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Doğu batı doğrultuda tek gözlü, dikdörtgen plânlı yapının üzeri tuğla tonozla örtülüdür. Tonoz örtü altı adet takviye kemeri ile desteklenmiştir. Taş kemerler arasında yer alan yedi adet ışıklıktan aydınlanmaktadır.[32]. Bedestenin kitabeliği boş bırakılmıştır. Mimar Koca Sinan'ın eseri olarak kabul edilen yapının Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından Rüstem Paşa ya da Cigalaoğlu Sinan Paşa'nın vakfı olduğu ileri sürülmektedir[33]. Cigalaoğlu Sinan Paşa Diyarbakır, Erzurum, Halep, Budin, Van, Bağdat valiliği yapmıştır 1040/1605 yılında Diyarbakır'da ölmüştür. İsmini Cağaloğlu Sinan Paşa'dan alan Cağaloğlu Bedesteni'nin onunla ilgisi açık olarak bilinmemektedir[34]. Yapı Rüstem Paşa Kervansarayı ile aynı yıllarda yapılmış olabilir. Bedesteni 16. yüzyıla tarihlendirebiliriz.

Hamamlar

Ereğli'de günümüze ulaşabilmiş tek hamam Eski Hamam'dır. Üzeri kubbe ile örtülü soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhandan ibarettir (25-26. res.-14. çizim). Plân şeması olarak yıldızvari sıcaklıklı tipte yapılmıştır[35]. Caddeden onbir taş basamaklı merdivenle yapıya inilir. Basık kemerli, tek kanatlı bir kapıdan hamamın soyunmalık bölümüne girilir. Soyunmalık üzeri kubbe ile örtülü kare bir mekândır. Soyunmalığın ortasında havuz yer almaktadır. XV. yüzyıl hamamlarında aralık hacminin küçüldüğü veya yerini tamamen soğukluğa bıraktığı görülür[36]. Bu hamamda da dönemin anlayışına uygun olarak aralık bölümü yer almamıştır.

Soyunmalığın güneyinden, açılan dilimli kemerli kapıdan soğukluk bölümüne geçilir. Girişin üzerinde buhar bacası bulunur. Bu özellik, genellikle XV. yüzyıldan sonra inşa edilen hamamlarda görülmektedir. Su buharı ve ısı kaybı aralık yerine soğukluk kapısı üstündeki baca ile kontrol edilmektedir[37].

Soğukluk, doğu ve batısında bulunan üzeri sivri tonozla örtülü birer eyvan ve üzeri kubbe ile örtülü orta mekândan oluşur. Soğukluğun batı eyvanının kuzey köşesindeki kapıdan traşlığa, doğu eyvanının güney köşesindeki kapıdan da helaya girilir. Traşlığın üzeri tekne tonozla, helanın üzeri kubbe ile örtülüdür.

Sıcaklık bölümüne, soğukluğun güney duvarından açılan dilimli kemerli bir kapıdan girilir. Yıldızvari düzenlenmiş olan sıcaklığın etrafını, doğu ve batıdakiler daha derin olmak

üzere toplam sekiz adet sivri beşik tonozlu eyvanlar çevirir. Doğu ve batı eyvanlarının her iki yanında kubbe ile örtülü birer halvet hücresi bulunur. Sıcaklığın üzerini kubbe örter. Kubbedeki ışık gözleri dört sıradır. Su deposu sivri tonozla örtülüdür. Yapının inşa tarihine ve onarımlarına dair herhangi bir kitabe yoktur. Yapıda aralık kısmının olmayışı, soyunmalıktan soğukluğa geçişteki kapı üzerinde yer alan buhar bacası ve plân özellikleri XV. yüzyıl hamamlarında görülmektedir. Bu sebeple yapıyı XV. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür[38].

Köprüler

Köprülerden günümüze sağlam olarak beş kemer gözlü Hortu ve tek gözlü Şeyh Şihabu'd-din Köprüsü ulaşmıştır. Akhöyük Köprüsü'nün sadece kemer gözü kalmıştır.

Hortu Köprüsü, ortada geniş, yanlarda ise daha küçük ikişer kemer olmak üzere toplam beş yuvarlak kemer esasına dayanmaktadır. Düz köprüler grubuna girmektedir[39]. Yaklaşık olarak 42 m. uzunluğundadır. Orta kemer açıklığı 4.37 m., yanlardaki kemer açıklıkları 3.80 m., kenardaki kemerlerden kuzeydeki açıklık 3.25, güneydeki açıklık ise 3.55 m. ölçülerindedir. Tabliye genişliği 3.80 m.dir (27. res.-15. çizim). Köprünün inşa tarihine veya ustasına ait kitabesi yoktur. Sadece köprünün doğu tempan duvarı üzerinde ; "Tamiri:1932" şeklinde bir onarım tarihine ait kitabe yer almaktadır. Köprünün kesin olarak yapım tarihini, kimin tarafından yaptırıldığını ve mimarını bilemiyoruz. Günümüze ait kitabeden 1932 yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır. Maliye defterlerinden edindiğimiz bilgiye göre köprü 1721 yılında da bir onarım görmüştür. Defterde onarım işinden sorumlu olarak Kapıcıbaşı Mehmet Ağa görevlendirilmiştir[40]

Şeyh Şihabu'd-din Köprüsü tek kemer gözlü küçük bir köprüdür. Kemer açıklığı yaklaşık olarak 2.15 m., tabliye genişliği 1.40 m.dir (28. res.-16. çizim). Köprünün ustasına veya yapım tarihine ait kitabesi yoktur. Kitabe olmadığı için köprüyü kesin olarak tarihlendiremiyoruz. Şeyh Şihabü'd-Din Köprüsü olarak adlandırıldığına göre Şeyh Şihabü'd-Din Sühreverdi Külliyesi ile bağlantılı olması gerekir. Buradan hareketle köprüyü 14. yüzyıla tarihlendirebiliriz.

Büyük ölçüde harap olan Akhöyük Köprüsü, tek kemer gözlü küçük bir köprüdür. Korkuluk ve tempan duvarları yıkılmıştır. Çevre duvarı ve kemer gözü sağlamdır. Kemer açıklığı yaklaşık olarak 7.60 m., yüksekliği 3.30 m., tabliye genişliği ise 3.60 m.dir (29. res.-15. çizim). Köprüyü kemer formu ve teknik özellikleri ile Karamanoğulları Dönemine tarihlendirmek mümkündür. Kemer formunda yer alan taşa kazınmış 1215 / 1800 tarihi muhtemelen tamire ait kitabe olmalıdır.

Çeşmeler

Ereğli'de tarihi kıymeti olan ayakta kalabilmiş bir çeşme tespit edilmiştir. Pirömer Mahallesi'nde bulunan Vezirli Çeşmesi (1928) günümüze kadar çeşitli onarımlara maruz kalarak gelmiştir. Bir mahalle çeşmesidir. Bu çeşmenin sadece kitabesi orijinaldir. Asıl hali derin sivri kemerli nişli olan çeşme, zamanla tahrip olmuştur. Yaklaşık kemer üzengi seviyesine kadar toprakla dolmuş olan çeşmenin yalağı da toprak altında kalmıştır (30. res.-17. çizim). Çeşme aynası üzerinde sülüs hatlı üç satırlık mermer inşa kitabesi yer almaktadır. Kitabeye göre yapı 1342/1928 yılına tarihlenmektedir. Vezir oğlu Hacı Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Ereğli'de inşa edilen eserlerde kullanılan malzeme yapı türüne göre farklılık göstermektedir.

Camilerde yapı malzemesi olarak kesme taş, moloz taş, ahşap, mermer ve devşirme malzeme kullanılmıştır. Acıkuyu Camii, Belkaya Camii ve Kutören Camii'nin duvarları düzgün kesme taşla örülmüştür. Ereğli Ulu Camii, Zengen Eski Camii, Büyükdede Köyü Camii ve Ağalar Mescidi'nin duvarları moloz taşla örülmüş araya ahşap hatıllar atılmıştır. Kitabeler mermer üzerine yazılmıştır. Mihraplar taş, minberler ahşaptır. Sütunlar devşirme malzemedendir. Zengen Eski Camii ve Kutören Camii'lerinin minareleri de devşirme malzeme ile inşa edilmiştir.

Türbelerin yapı malzemesi genel olarak moloz taştır. Yer yer devşirme malzeme ve mermer kullanılmıştır. Mermer malzeme Mustafa Bey ve Emetullah Hanım Türbesi'nin kitabesinde karşımıza çıkar.

Rüstem Paşa Kervansarayı'nın inşasında kesme taş ve tuğla kullanılmıştır. Duvarlar kesme taş tonozların dar yüzeyleri ise tuğla ile örülmüştür. Üst örtü kurşun ile kaplanmıştır.

Cağaloğlu Bedesteni'nin duvarları moloz taşla örülüp araya ahşap hatıllar atılmıştır. Girişlerde kesme taş, üst örtüde ise tuğla kullanılmıştır.

Eski Hamam'ın yapı malzemesi moloz taş ve kesme taştır. Duvarlarda moloz taş, zemin

döşemesinde kesme taş kullanılmıştır. Kubbe kasnağı ve bacalarda da taş kullanılmıştır. Işık gözleri cam ile kapatılmıştır. Duvarlar içte beton harçla sıvanmış ve tonozlara kadar kiremit kırmızısı renkle, tonoz yüzeyleri ise beyaz renkle boyanmıştır. Dışta kubbeler sıvalıdır.

Köprülerin yapı malzemesi kesme taş, moloz taş ve devşirme malzemedir.

Ereğli'de inşa edilen yapılarda süsleme ağırlıklı olarak cami ve mescidlerde toplanmıştır. Ahşap ve taş sıva üzerinde oyma, kabartma kalem işi olarak yapılmış süslemelerin yanı sıra az da olsa çini süslemeler de mevcuttur.

Kalem işi süsleme yapıların mihrap ve duvarlarında sıva üzerine yapılmışlardır. Kalem işi bu süslemeler minyatür geleneğinde, tekke ve tarikat sanatı anlayışında işlenmiştir.

Zengen Eski Camii ve Büyükdede Köyü Camii kalem işi süsleme açısından çok zengindir. Her iki caminin duvarları ve mihrapları kalem işi ile süslenmiştir. Kutören Camii'nin de kalem işi süslemeye sahip olduğu sıva üzerindeki boya izlerinden anlaşılmaktadır. Zengen Eski Camii'nin süslemesinde ağırlıklı olarak hat örneklerine yer verilmiş bunun yanı sıra kıvrık dallar, vazoda çiçekler işlenmiştir (31. res.). Büyükdede Köyü Camii'nde ise bitkisel süsleme ağırlıktadır. Manzara resimleri, ağaçlar, asma dalları, vazoda çiçekler, halı motifleri, tuğlar, terazi ve zülfikâr motifleri ile cami bezenmiştir (32. res.). Az da olsa hat örnekleri mevcuttur. Kalem işi süslemelerin ortak özelliği belli bir şablona göre yapılmayıp, serbest olarak çalışılmış olmalarıdır. Bu tarz süslemeler özellikle tekke ve tarikat bağlantılı yapılarda çok sık olarak görülmektedir[41]. Büyükdede Köyü Camii'ndeki vazoda çiçek, meyveli ağaç, kılıç, terazi ve tuğ gibi motifler Tokat Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylül Türbesi'nde[42], ağaç ve çiçek motiflerine Zile Tekke Köyü Şeyh Nusret Türbesi'nde[43] rastlanmaktadır. Ayrıca Bursa Mirzeoba Köyü Camii (14. yy)[44] bu motiflerin yanı sıra halı motifleriyle de Ereğli Büyükdede Köyü Camii ile benzerlik taşır.

Bu motifler sembolik ve tasavvufi manalar içermektedir. Motifler özellikle Bektaşilik ile ilgilidir.

Ağalar Mescidi'nin ve Acıkuyu Camii'nin mihraplarında da kalem işi süslemeler görülür. Ağalar Mescidi'nin mihrabını geniş bir yazı bordürü çevreler (33. res.). Yazı kuşağı her iki yönde birer şamdan motifi üzerinde yükselir. Mihrap nişinin üzerinde geniş yapraklı kıvrık dallar mevcuttur. Mihrap nişi içine perde ve kandil motifi işlenmiştir. Acıkuyu Camii'nin mihrabı daha sadedir. Mihrap aynalığına karşılıklı iki hilal arasına yıldız motifi yerleştirilmiştir. Mihrap nişinin yanlarına iki sütunce, mihrap nişine de perde ve kandil motifi işlenmiştir.

Ereğli'de bulunan cami ve mescitlerde çini süsleme sadece Ereğli Ulu Camii'nin minaresinde karşımıza çıkar. Minare gövdesi on kuşağa ayrılmış, kuşakların içi çini ile süslenmiştir. Günümüzde bu çinilerin büyük bir kısmı dökülmüştür. Çinilerin üzerindeki yazıların varlığı görülmekle beraber çok fazla tahrip olduğundan okunamamaktadır. Çiniler mavi ve siyah renklidir. Minare şerefesinde küçük panolar içerisine altı kollu yıldız ve etrafına geometrik motifler işlenmiştir (34. res.).

Taş süsleme minarelerde ve mihraplarda görülür. Özellikle Ereğli Ulu Camii'nin minaresi taş süsleme açısından zengindir. Minarenin kaidesi üzerindeki silindirik gövdenin hemen alt kısmında yazı kuşağı bulunur. Kaidenin her yüzeyi sivri kemer şeklinde düzenlenmiş, üzeri palmet ve rumili kıvrık dallarla bezenmiştir. Kemerlerin üzeri silmelerle çevrelenmiş, köşelere meandırlar işlenmiştir. Minare şerefesi mukarnaslıdır.

Mihraplar zaman içinde geçirdikleri onarımlarla değişime uğramışlardır. Kutören Camii ve Zengen Eski Cami'nin mihrapları birbirine benzemektedir. Her iki örnekte de mihrap bordürlerine kabartma olarak basit zikzak motifleri işlenmiştir. Kutören Camii'nin mihrap kavsarası dilimli istiridye kabuğu şeklindedir. Zengen Eski Cami'nin mihrap kavsarası ise mukarnaslıdır.

Ağalar Mescidi'nin giriş kapılarında az da olsa taş süsleme görülür. Doğu bölüme açılan giriş kapısının kemer aynalığında kitabe bulunmaktadır. Kapı lentosunun üzerinde kabartma olarak yapılmış küçük bir gülbezek yer alır. Doğu ve batı bölümlerine açılan her iki kapının etrafını ince silmeler kuşatır.

Ereğli'de bulunan cami ve mescitlerde ahşap malzemeye yönelik süsleme fazla görülmez. Ahşap süsleme Kutören Camii ve Zengen Eski Camii'nin minberlerinde karşımıza çıkar. Orijinal olarak sadece yan kanatları günümüze ulaşan Kutören Camii'nin minberinde, süpürgelik ve aynalık bölümü dörtgen panolara ayrılmış,

panoların içine kartuşlar ve gülbezekler işlenmiştir. Aynalığın üzerinde yer alan bordüre ise doğu ve batı yönünde farklı motifler işlenmiştir. Doğu yönündeki bordür iç içe geçen dairelerden, batı yönündeki bordür ise simetrik olarak sıralanan çiçeklerden oluşmaktadır. Aynalığın yanlarında yer alan bordürlere kıvrık dallar işlenmiştir.

Zengen Eski Camii'nin minberi daha sadedir. Süpürgelik ve yan kanatlar dörtgen panolara ayrılmış, bu panolardan üçünün içine kabartma olarak çiçek motifi işlenmiştir. Korkuluk kısmı ise "S" kıvrımlı çıtalardan oluşur. Geçit ve köşk kısmı sadedir.

Ereğli'de bulunan yapılardan sadece Ağalar Mescidi, Mustafa Bey ve Emetullah Hanım Türbesi ve Vezirli Çeşmesi'nin inşa kitabesi günümüze ulaşmıştır.

Ağalar Mescidi'nin kapı aynalığı üzerinde yer alan sülüs hatlı, üç satırlık Arapça inşa kitabesi mermer üzerine yazılmıştır. Mustafa Bey ve Emetullah Hanım Türbesinin kitabesi de mermer üzerine üç ayrı kartuş içine yazılmıştır.

Vezirli Çeşmesi'nin aynası üzerinde sülüs hatlı üç satırlık mermer inşa kitabesi yer almaktadır.

Ereğli Ulu Cami'nin kitabeleri yapılan tamirlerle ilgilidir. Kitabelerdeki yazılar Arapça'dır. Kitabeler mermer üzerine yazılmıştır. Diğer yapılarda ise günümüze ait Latin alfabesiyle, metal plaka üzerine yazılmış, inşa tarihinden ibaret kitabeler bulunmaktadır.

Ereğli ve köylerindeki tarihi ve sanat kıymeti olan mimari eserleri tespit ve inceleme amacıyla başladığımız bu çalışma sonucunda Ereğli'de önemli yapılar tespit edilmiştir. Medine Vakfı olan Ereğli'de günümüze kadar ulaşamayan, ancak kaynaklardan öğrendiğimiz pek çok zaviye ve mescidin inşa edildiği de anlaşılmaktadır. Anadolu Selçuklulardan Osmanlılara kadar önemli tarihi olaylara sahne olan ve Hac yolunda olması sebebiyle de sosyal ve ticari hayatın yoğun olarak yaşandığı Ereğli, önemli merkezlerden biri olmuştur.

Ereğli ve çevresinde yaptığımız araştırmalar sonucunda sekiz cami, bir zaviye, dokuz türbe, bir kervansaray, bir bedesten, bir hamam, üç köprü ve bir de çeşme tespit edilmiştir. Kaynaklarda ismi geçen 46 cami, 13 zaviye, 2 türbe, 8 medrese, 2 kervansaray, 3 hamam ve 1 çeşmenin günümüzde mevcut olmadığı anlaşılmıştır.

Ereğli, sayı bakımından az olsa da kendi plan tipleri içinde farklılık gösteren yapılarıyla Türk mimarisi açısından önemli bir yere sahiptir.

NOTLAR

Bu çalışma S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış "Ereğli Türk Devri Yapıları" konulu yüksek lisans tezinin özetidir.

1 Tuncel, M., "Konya Ereğlisi", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, s.290

2 Umar, B., *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, 1993, s.314

3 Tuncel, M., *age.*, s. 291

4 Konyalı, İ.H., *Ereğli Tarihi*, İstanbul, 1970, s. 181

5 Senan, F., Konya Ereğlisi, İstanbul, 1961, s. 20

6 Tuncel, M., *age.*, s. 291

7 Kamil, E., "Gazzi-Mekki Seyahatnamesi", *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul, 1937, s. 27-28; Katip Çelebi, Cihannüma, İstanbul, 1145 (1732), s. 616-617; Senan, F., *Konya Ereğlisi*, İstanbul, 1961, s.87; Yaman, T.M., "Uluslu İbrahim Hamdi Bey'e Göre 200 Sene Evvel Konya", *Konya Halkevi Mecmuası*, Yıl: 2, Sayı:22-23, Konya, 1938, s. 1213

8 Konyalı, İ.H., *age.*, s. 487; Senan,F., *age.*, s.53; Anonim, *Ereğli (Konya) III. Tuvana Beyaz Kiraz Şenliği*, 29-30 Haziran 1985, s. 27; Kamil, E., *agm.*, s. 28; Süreyya, M., *Sicilli Osmani*, C. IV, s. 80; Aslanapa, O., Ernst, D., Koman, M., *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul, 1950, s. 117; Eren, M. A.,

"Konya Ereğlisi'nden Notlar", *Coğrafya Haberleri*, S.18, Ankara, 1959; Elhac Muhammed Edip bin Muhammed Derviş, Kitab-el Menasık; Senan, F., age., s.82; Dülgerler, O.N., *Karamanoğulları Devri Mimarisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), 1995, s. 71-74

9 Senan,F., *age*, s.53

Anonim, *Ereğli (Konya) III. Tuvana Beyaz Kiraz Şenliği*, 29-30 Haziran 1985, s. 27

10 Aslanapa, O., Ernst, D., Koman, M., *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul, 1950, s. 117

11 Eren, M. A., "Konya Ereğlisi'nden Notlar", *Coğrafya Haberleri*, S.18, Ankara, 1959; Senan, F., *age*, s. 53

12 Evliya Çelebi, *age*, s.9

Elhac Muhammed Edip bin Muhammed Derviş, Kitab-el Menasık; Senan, F., *age*, s.82

Kamil, E., *agm*, s.28

Katip Çelebi, *age*, s. 617

Yaman, T.M., *agm*, s.1213

13 Bildirici, *M. Tarihi Su Yapıları*, Ankara, 1994, s. 229

14 Konyalı, İ. H., *age*, s. 242

15 Dülgerler, O.N., *Karamanoğulları Devri Mimarisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), 1995, s. 71-74

16 Konyalı, İ.H., *age*, s. 889

17 Zengen'in eski muhtarı Ahmet Işık, caminin nakışlarının 1945 yılında Çanakkale Bigalı Tahir Usta tarafından yapıldığını belirtmiştir.

18 Belkaya Kasabası sakinlerinden Ayşe Mutlu ile yapılan görüşmeden

19 Konyalı, İ.H., *age.*, s. 462

20 Konyalı, İ.H., *age.*, s. 460

21 İbrahim Bey, Sayda ve Mısır valiliği yapmış, Sayda veya Mısır yoluyla İstanbul'a dönerken dört yaşındaki oğlu Mustafa Bey Ereğli'de vefat etmiş ve adına türbe yapılmıştır; Konyalı, İ.H., *age.*, s. 554

22 Şeyh-ül İslâm Çelebizade, Reisül Küttap Küçük Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Asım İsmail Efendi'dir. H. 1172 (M. 1758) yılında Şeyh-ül İslâm olmuş ve H. 1173 (M. 1759) yılında ölmüştür; Konyalı, İ.H., *age.*, s. 551

23 Konyalı, İ.H., age., s. 551; Oral, Z., "Mustafa Bey Türbesi", *Anıt Dergisi*, Sayı: 19, Yıl:2, Temmuz 1950, s. 4

24 Karamağaralı, B., "Ereğli Şeyh Şihâbü'd-Din Sühreverdi Türbe, Mescit ve Zaviyesi Sondajları", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 20-24 Mayıs 1985; Karamağaralı, B., "Ereğli Şeyh Şihâbü'd-Din Sühreverdi Külliye Kazısı", *VII. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 1990; Senan, F., *age.*, s.54; Aslanapa, O., Ernst Diez, Koman, M., *age.*, s. 113-114; Türkmen, K., *Karamanoğlu Devri Kitabeleri*, Konya, 1989, s. 142; Nafiz, F., "Mecalisi Seba İmevlâna Hakkındaki İtiraza Karşılık", Konya Halkevi Mecmuası, Yıl:2, Sayı: 22, Konya, 1938, s. 1348; Bayram, M., "Ereğli'de Medfun Olan Şeyh Şihabü'd-din Makbul Kimdir?", *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya, 1993, s. 123

25 Karamağaralı, B., *agm.*, s. 662-663

26 Karamağaralı, B., *agm.*, s.256

27 Sözen. M., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul, 1975, s. 549; Konyalı, İ.H., *age.*, s. 564; Kuran, A., Mimar Sinan, İstanbul, 1986, s. 37; Meriç, R.M., *Mimar Sinan'ın Hayatı, Eseri*, Ankara, 1965, s. 115; Önge, Y., "Mimar Koca Sinan'ın Konya ve Çevresindeki Hanları", *I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları Tebliğleri*, Kayseri, 1987, s.55

28 Konyalı, İ.H., *age.*, s. 564

29 Kuran, A., *Mimar Sinan*, İstanbul, 1986, s. 370

Meriç, R.M., *Mimar Sinan'ın Hayatı, Eseri*, Ankara, 1965, s. 115

30 Önge, Y., "Mimar Koca Sinan'ın Konya ve Çevresindeki Hanları", I. *Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları Tebliğleri*, Kayseri, 1987, s.55

31 Özdeş, G., *Türk Çarşıları*, Ankara, 1998, s. 139 Özdeş, G., *Türk Çarşıları*, Ankara, 1998, s. 139; Kocadağıstanlı, Y., "Konya Ereğli Cağalzade Bedesteni", *X. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 1993, s. 443; Cezar, M., *Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klâsik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul, 1985, s.292; Eyice, S., "Onaltıncı Yüzyılın Başlıca Sinan Paşaları ve Vakf Ettikleri Hayır Eserleri Hakkında Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: X, Ankara, s. 332

32 Kocadağıstanlı, Y., *agm.*, s. 443

33 Cezar, M., *Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klâsik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul, 1985, s.292

34 Eyice, S., "Onaltıncı Yüzyılın Başlıca Sinan Paşaları ve Vakf Ettikleri Hayır Eserleri Hakkında Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: X, Ankara, s. 332

35 Eyice,S., "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 15, İstanbul, 1960, s.110; Önge, Y., *Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995, s. 23; Dülgerler, O. N., age., s. 71

36 Önge, Y., *Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995, s. 23

37 Önge, Y., *age.*, s. 24

38 Dülgerler, O. N., *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*, 1995, s. 71 (Basılmamış Doktora Tezi)

Önge, Y., *age.*, s. 23-26

39 İlter, F., *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara, 1978, s. 27

40 Halaçoğlu, Y., *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1988,

41 Duran, R., "Seki Tekke Camii ve Tarikat ve Tekke Sanatı ile İlişkisi Üzerine", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: VII, İzmir, 1992, s. 335

42 Çal, H., "Tokat Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylül Türbesi", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Konya, 1993, s. 293-306

43 Çal, H., "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara, 1987, s. 427-462

44 V.G.M., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Cilt: III, Ankara, 1986, s. 477-503

Resim 1:

Ereğli Ulu Camii

Resim 2:

Ereğli Ulu Camii, Harim

Resim 3:

Kutören Camii

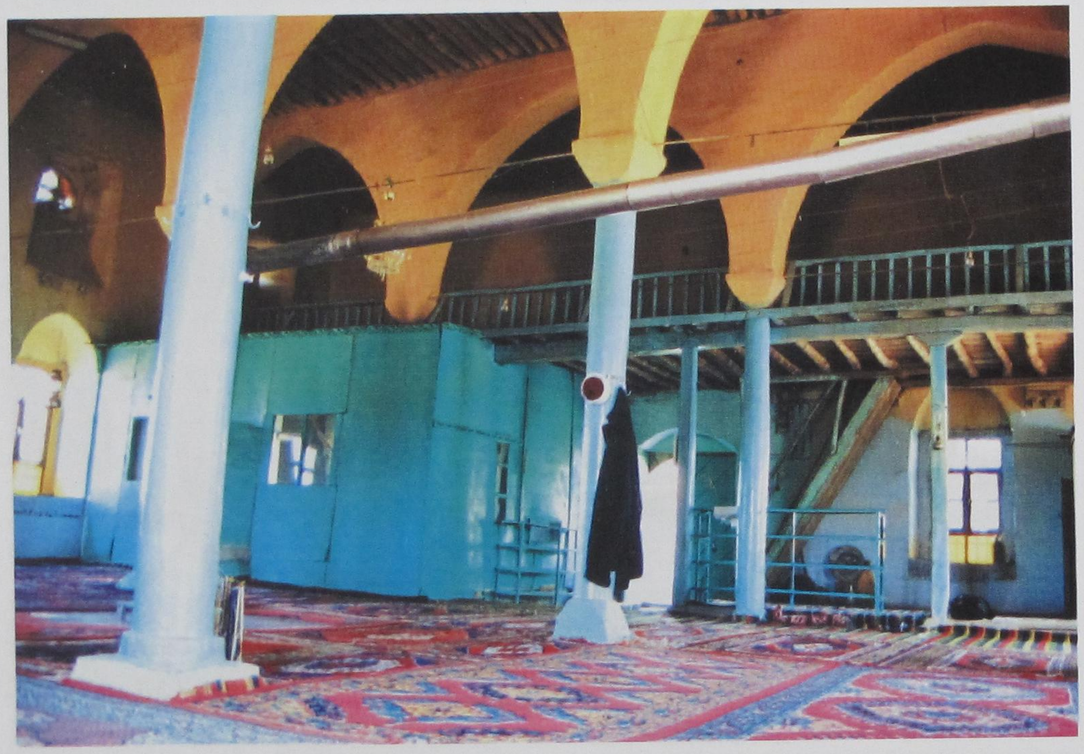

Resim 4:

Kutören Camii, Harim

Resim 5:

Acıkuyu Camii

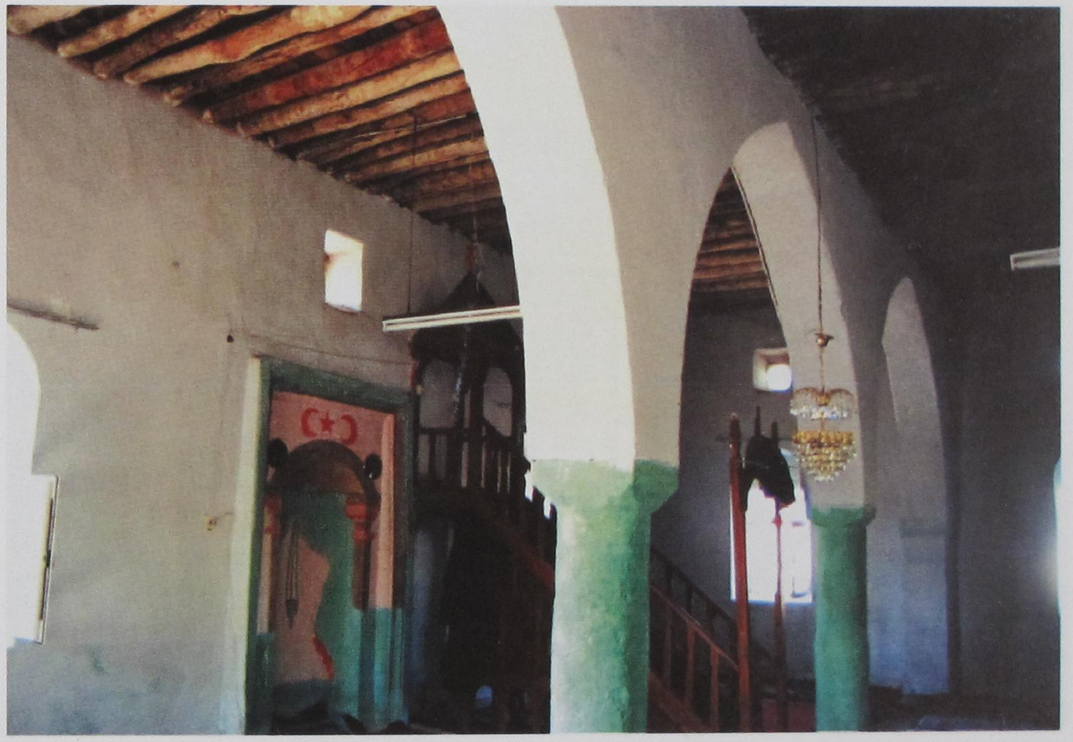

Resim 6:

Acıkuyu Camii, Harim

Resim 7:

Zengen Eski Camii

Resim 8:

Zengen Eski Camii, Harim

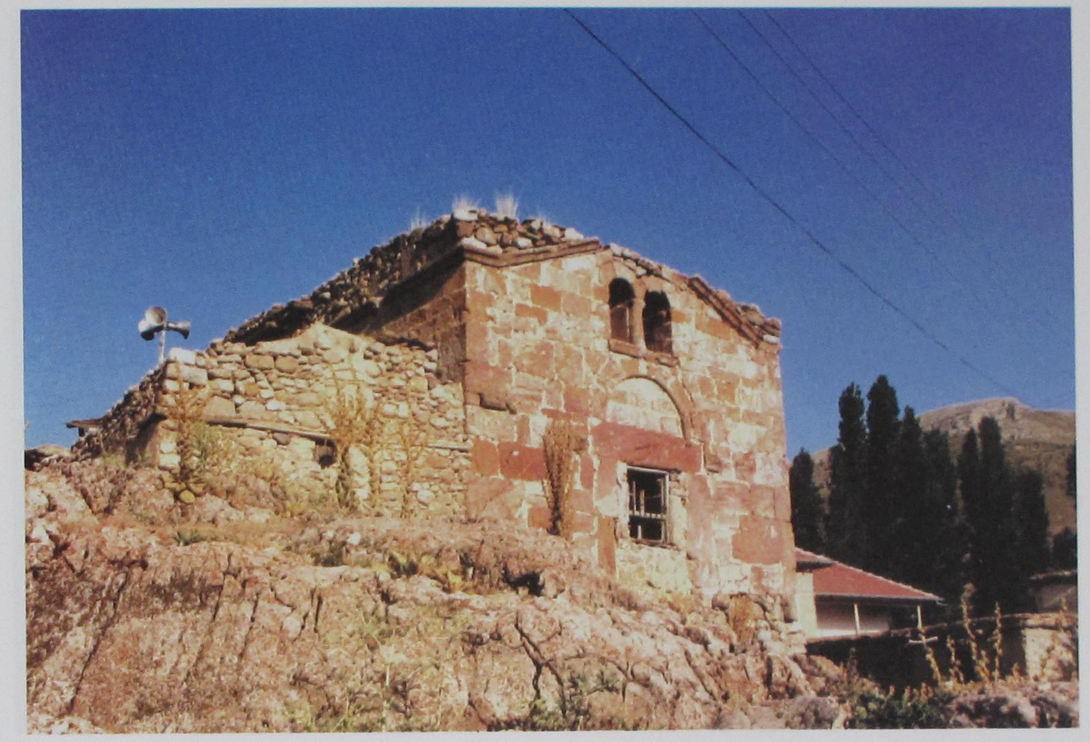

Resim 9:

Büyükdede Köyü Camii

Resim 10:

Büyükdede Köyü Camii, Harim

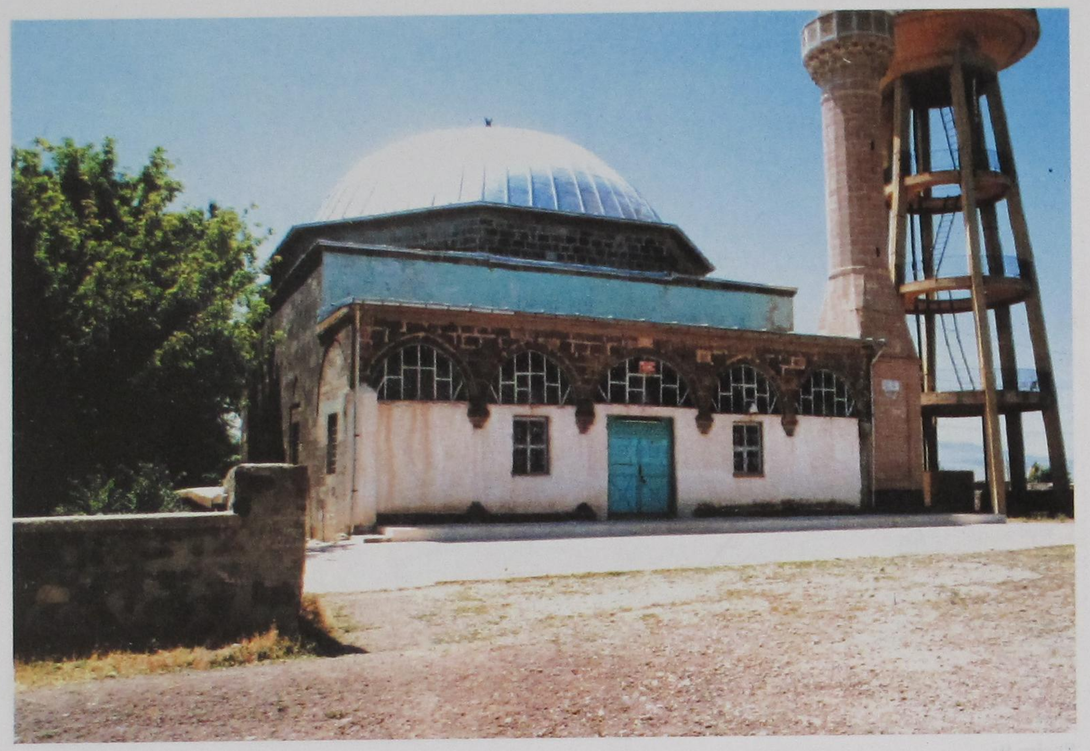

Resim 11:

Belkaya Camii

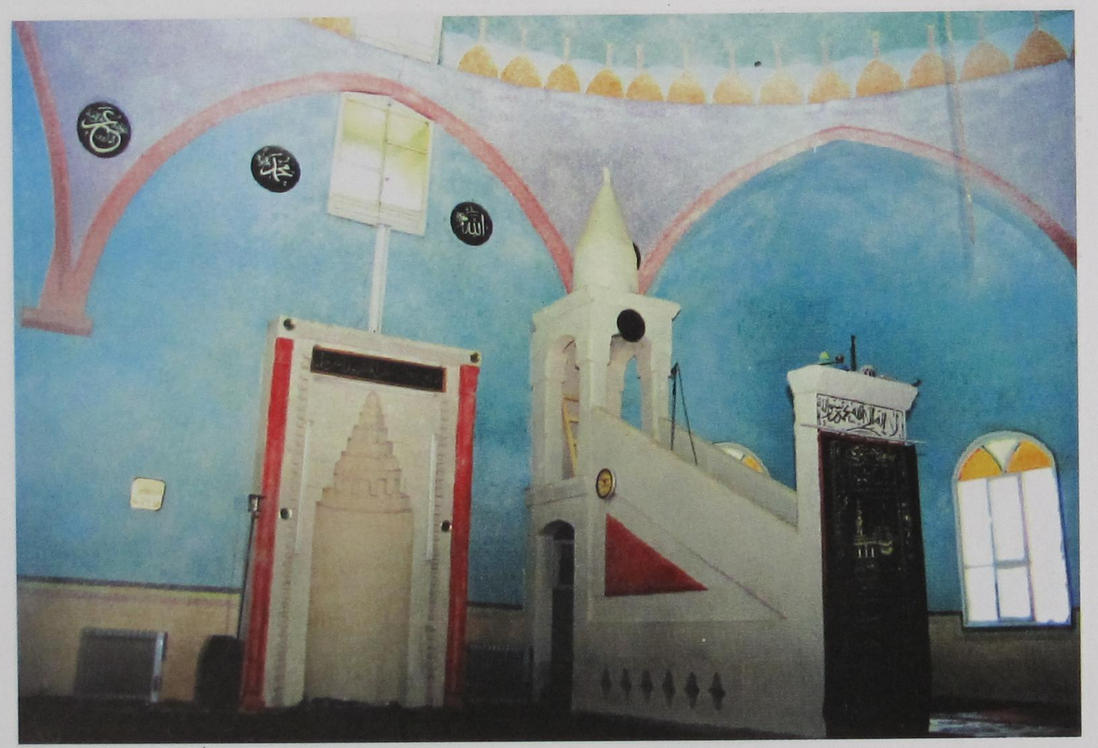

Resim 12:

Belkaya Camii, Harim

Resim 13:

Ağalar Mescidi

Resim 14:

Ağalar Mescidi, Harim

Resim 15:

Şeyh Şihabu'd-din Mescidi

Resim 16:

Şeyh Şihabu'd-din Mescidi, Harim

Resim 17:

Helvacıbaba Türbesi

Resim 18:

Helvacıbaba Türbesi, İçten Görünüş

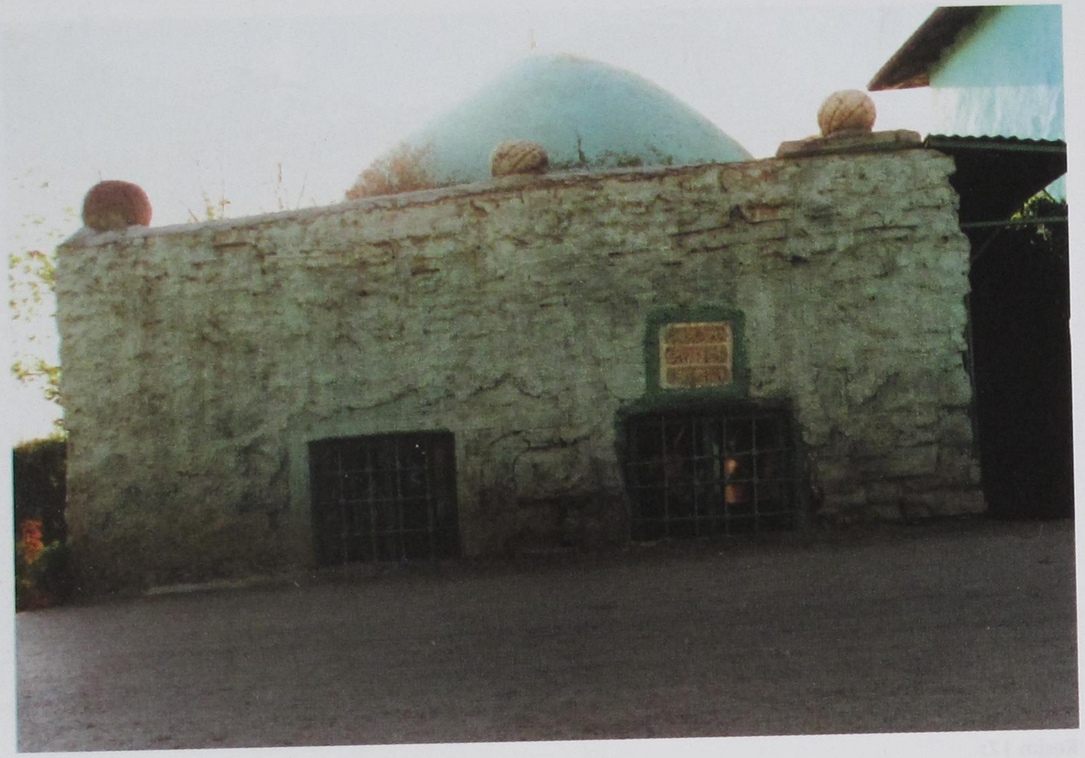

Resim 19:

Mustafa Bey ve Emetullah Hanım Türbesi

Resim 20:

Mustafa Bey ve Emetullah Hanım Türbesi, İçten Görünüş

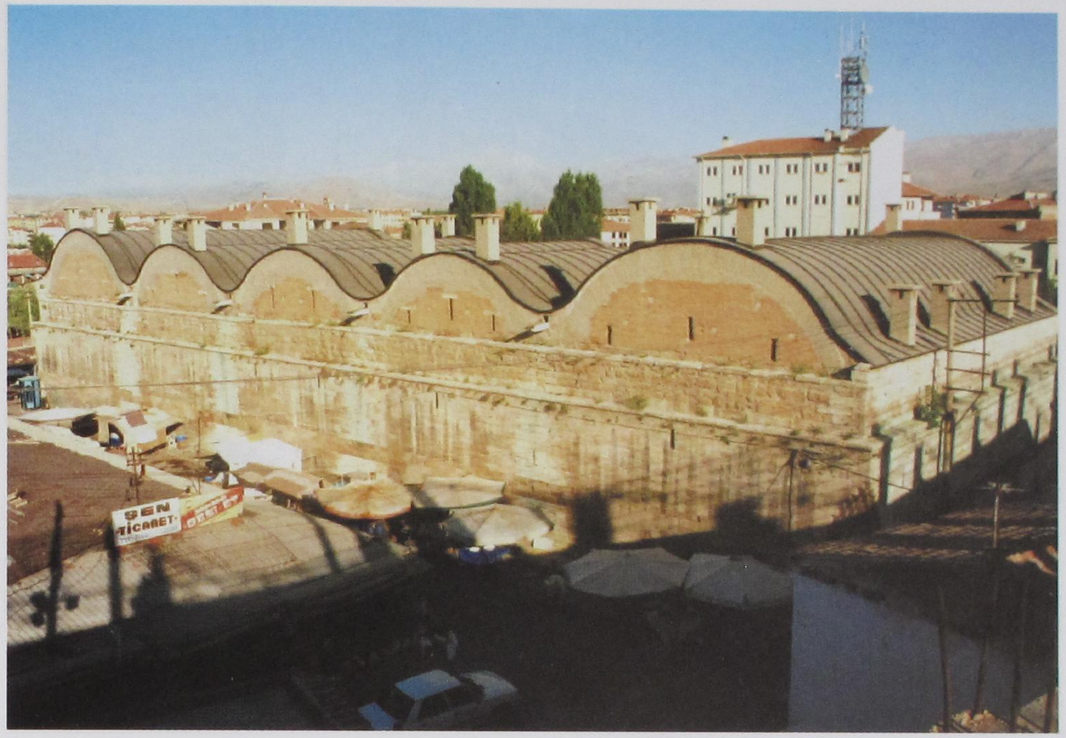

Resim 21:

Rüstempaşa Kervansarayı

Resim 22:

Rüstempaşa Kervansarayı, İç Mekan

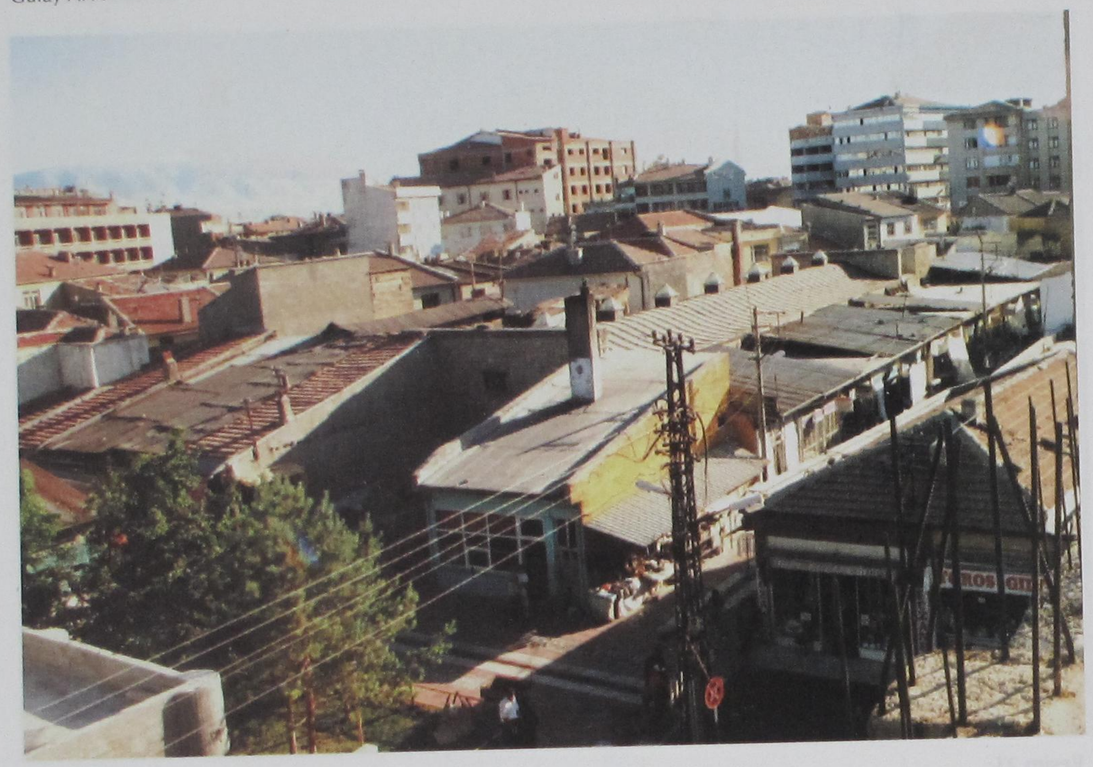

Resim 23:

Cağaloğlu Bedesteni

Resim 24:

Eski Hamam

Resim 25:

Eski Hamam, İçten Görünüş

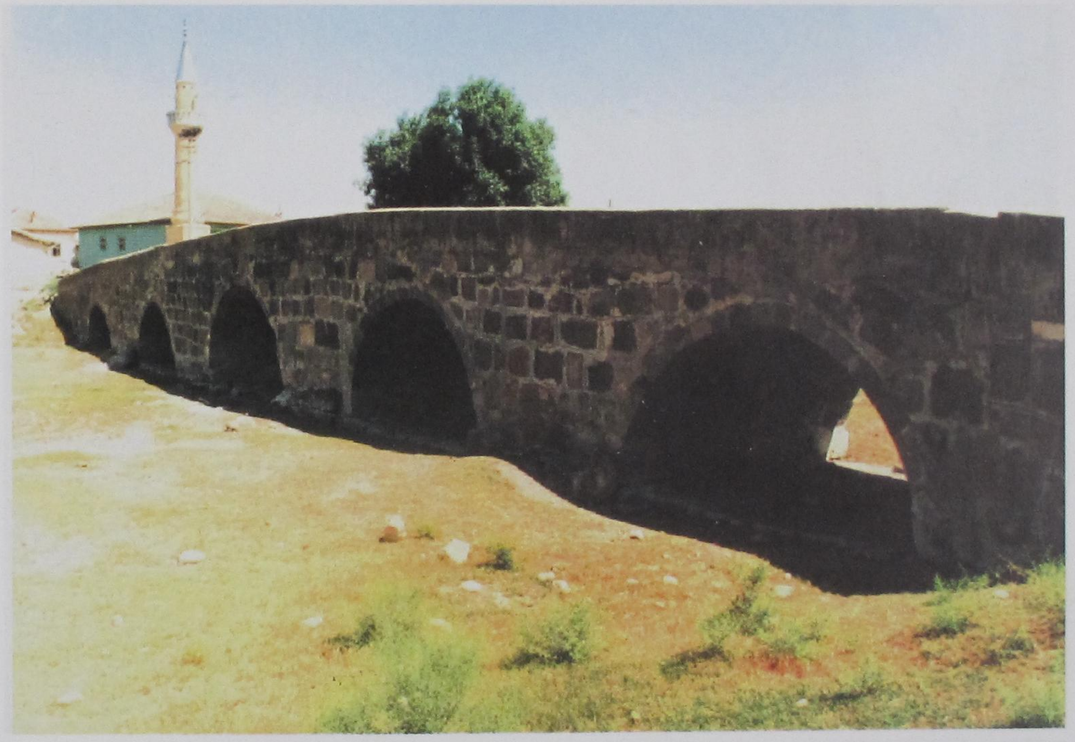

Resim 26:

Hortu Köprüsü

Resim 27:

Şeyh Şihabu'd-din Köprüsü

Resim 28:

Akhöyük Köprüsü

Resim 29:

Vezirli Çeşme

Resim 30:

Zengen Eski Camii, Kalemişi Süsleme

Resim 31:

Büyükdede Köyü Camii, Kalemişi Süsleme

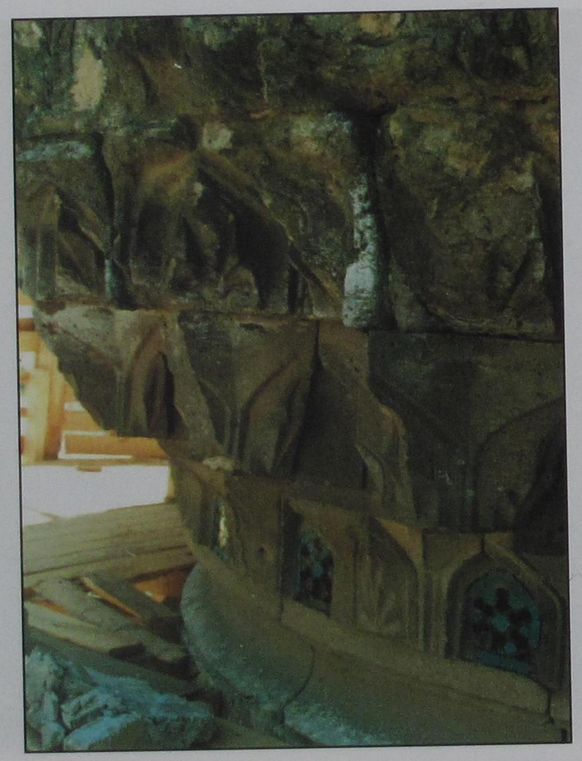

Resim 32:

Ereğli Ulu Camii, Minarede Yer Alan Çini Süsleme

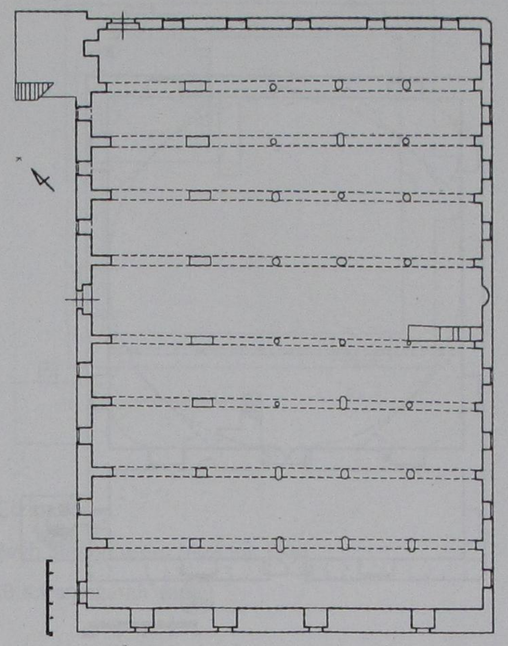

Çizim 1:

Ereğli Ulu Camii, Plan

(O.N.Dülgerler'den)

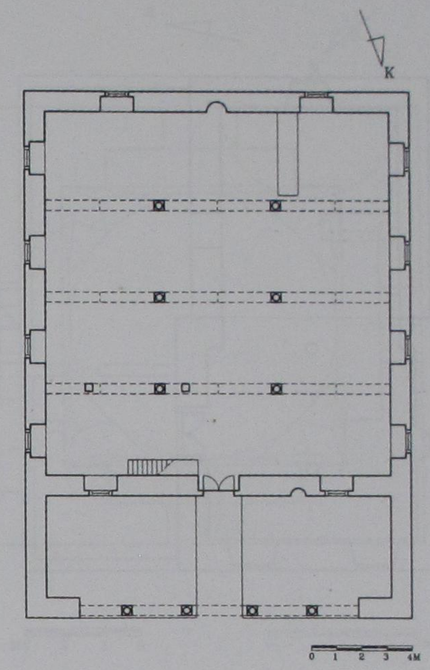

Çizim 2:

Kutören Camii, Plan

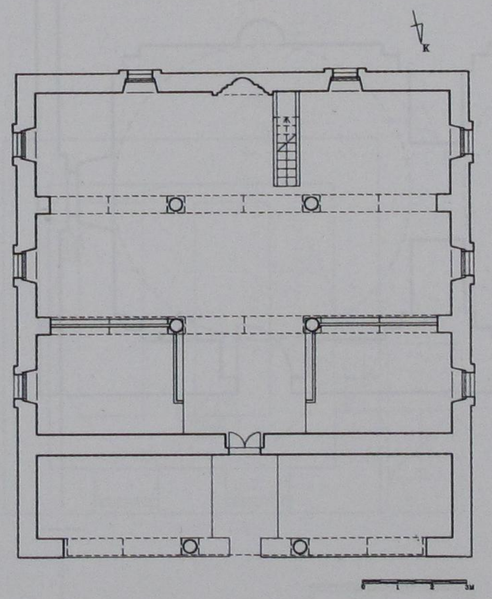

Çizim 3:

Acıkuyu Camii, Plan

(V.G.M'den)

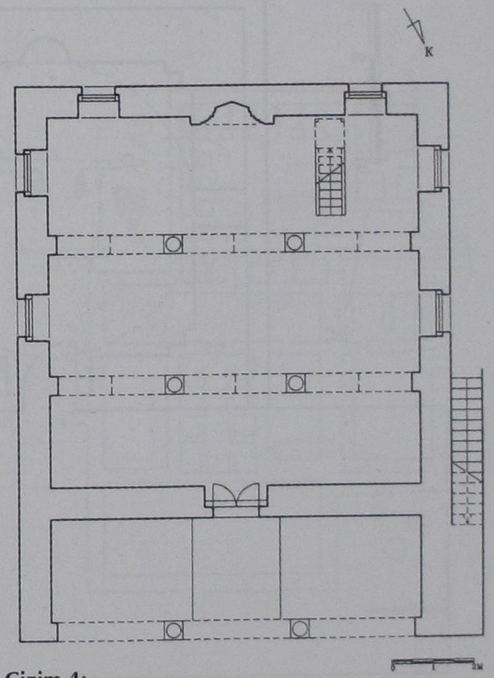

Çizim 4:

Zengen Eski Camii, Plan

(V.G.M'den)

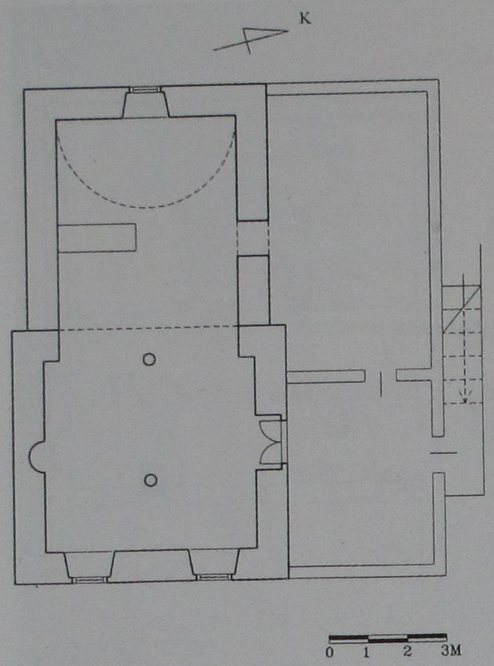

Çizim 5:
Büyükdede Köyü Camii, Plan

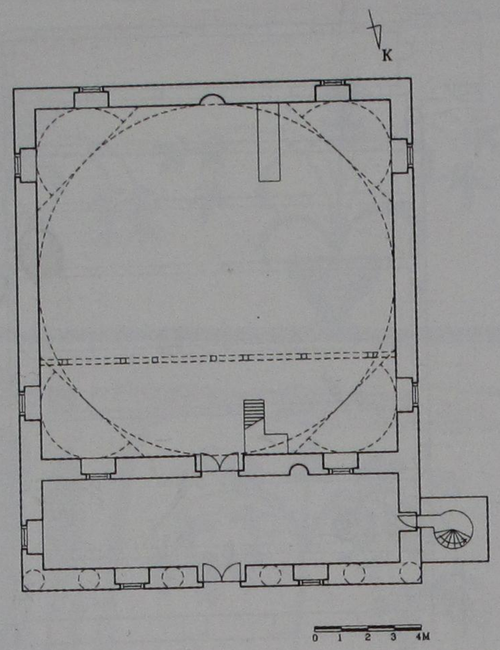

Çizim 6:
Belkaya Camii, Plan

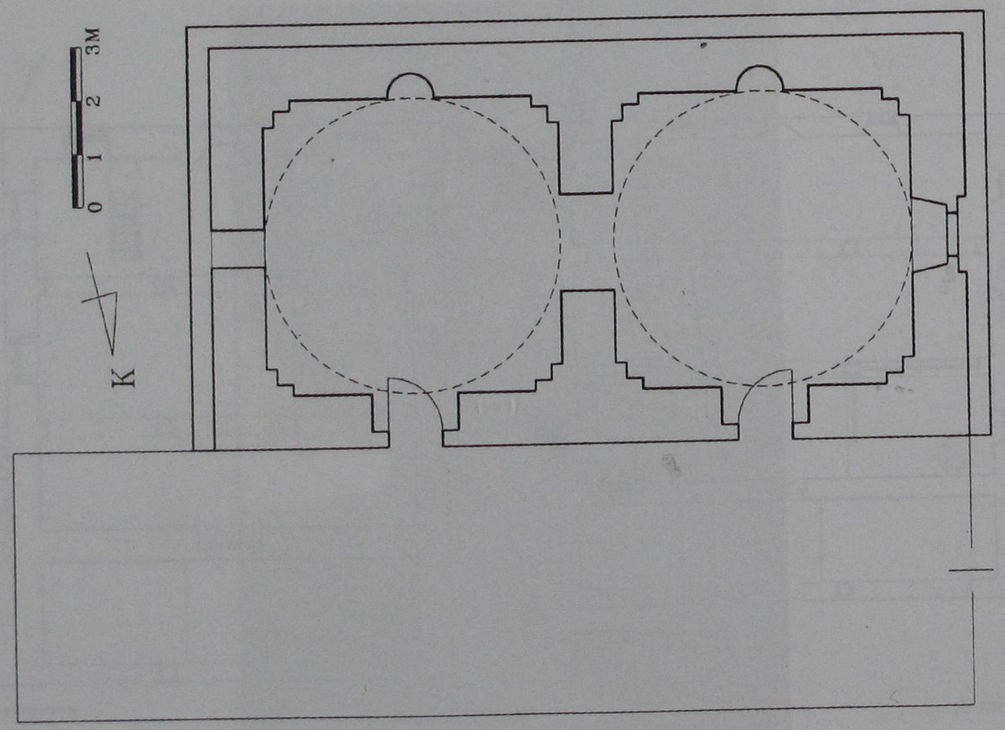

Çizim 7:
Ağalar Mescidi, Plan

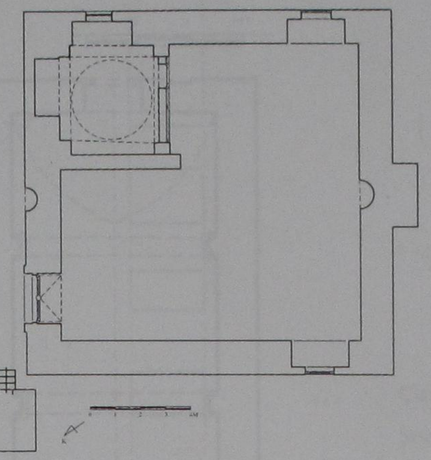

Çizim 8:
Şeyh Şihabu'd-din Mescidi, Plan
(B.Karamağaralı'dan)

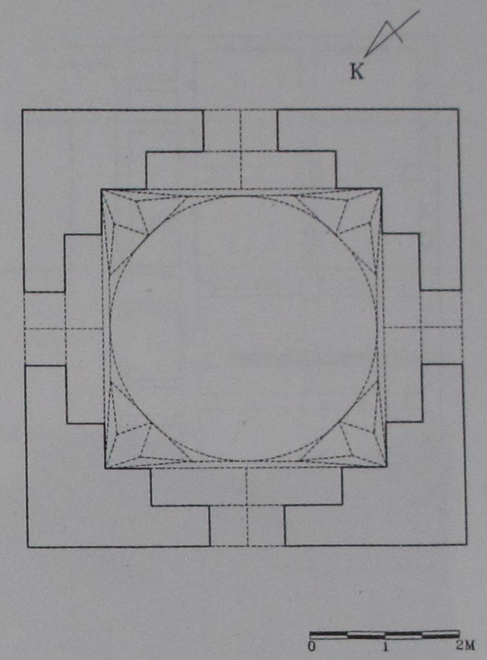

Çizim 9:
Helvacıbaba Türbesi, Plan

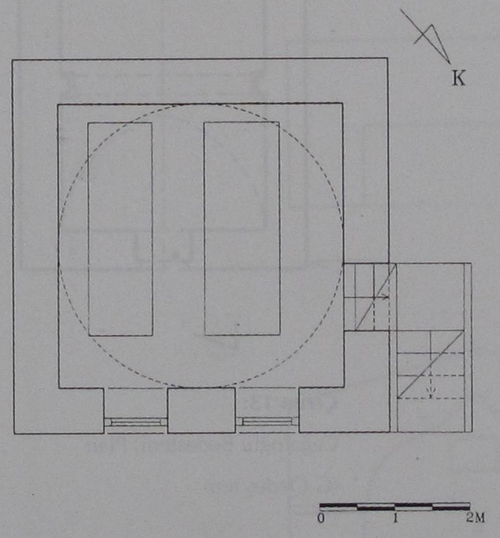

Çizim 10:
Mustafa Bey ve Emetullah Hanım Türbesi, Plan

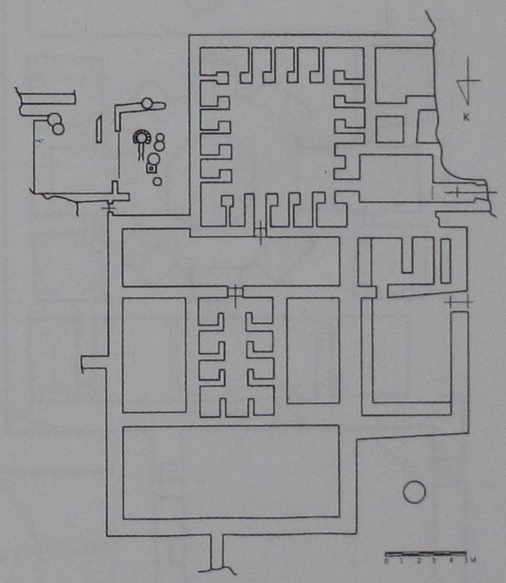

Çizim 11:
Şeyh Şihabu'd-din Zaviyesi, Plan
(B.Karamağaralı'dan)

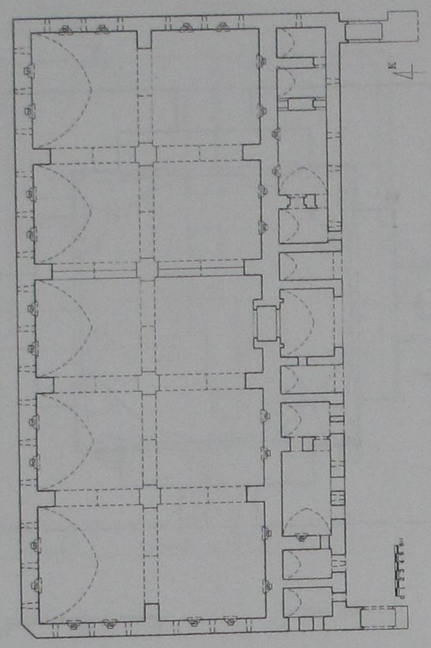

Çizim 12:

Rüstempaşa Kervansarayı, Plan

(V.G.M'den)

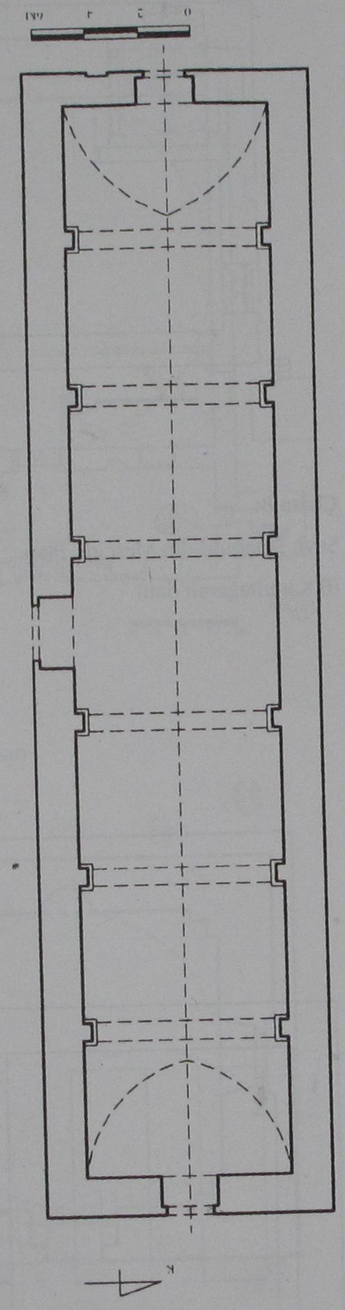

Çizim 13:

Cağaloğlu Bedesteni, Plan

(G.Özdeş'ten)

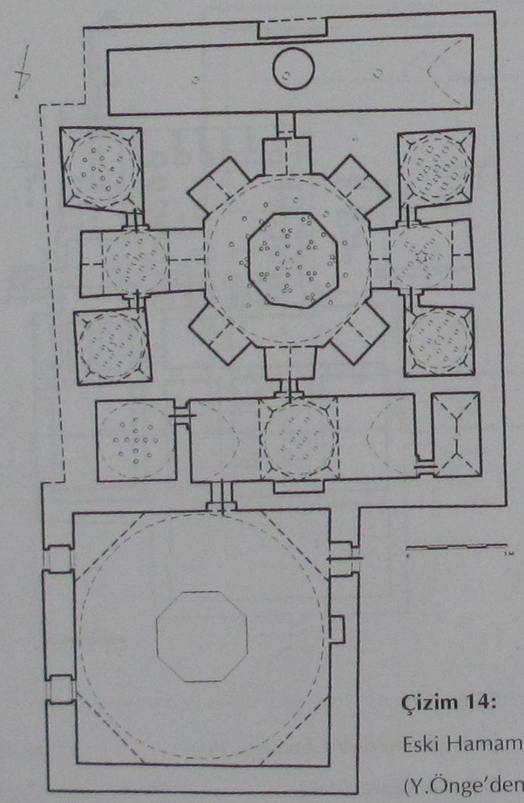

Çizim 14:

Eski Hamam, Plan

(Y.Önge'den)

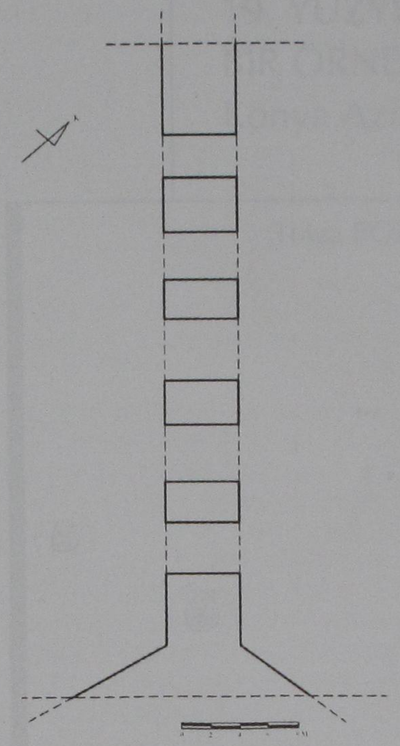

Çizim 15:

Hortu Köprüsü, Plan

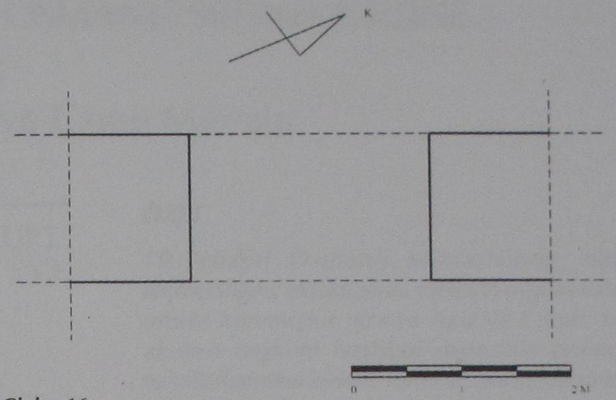

Çizim 16:

Şeyh Şihabu'd-din Köprüşü, Plan

Çizim 17:

Akhöyük Köprüsü, Plan

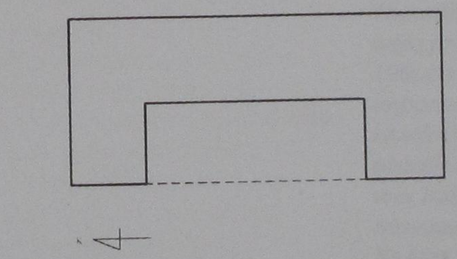

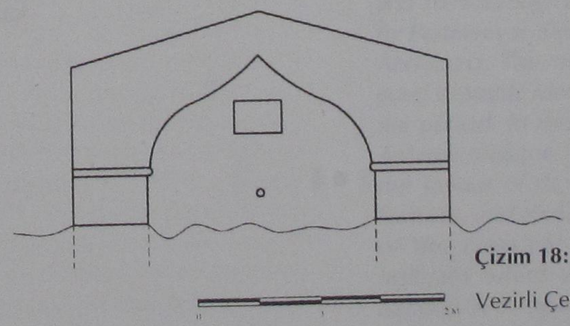

Çizim 18:

Vezirli Çeşmesi, Plan

19. YÜZYIL OSMANLI SEÇMECİLİĞİNE BİR ÖRNEK: Konya Aziziye Camii Mihrabı

Tolga BOZKURT*

ÖZET

19. yüzyıl Osmanlı Mimarisinde, batı seçmeciliğini/ eklektizmini yansıtan uygulamalar ortaya konmuştur. Konya Aziziye Camii, bu akımın başkent İstanbul dışındaki önemli temsilcilerinden biridir. Tarihi ticaret merkezinde yer alan yapı, 1867 Konya Çarşı yangınında zarar gören Şeyh Ahmet Efendi Camii'nin (veya Fevkâni Cami) yerine, Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın verdiği maddi destekle, 1872-1876 yılları arasında yeni baştan inşa edilmiştir. Caminin mihrabı, günümüze ulaşabilen ve seçmeci/eklektik tutumun izlendiği döneme has bir örnektir. Bu çalışmada Konya Aziziye Cami mihrabı, tasarım ve süsleme özellikleriyle tasvir edilerek, klasik Osmanlı mihrap elemanlarının batılılaşma döneminde aldığı yeni biçimler üzerinde durulmuş ve ayrıca çağdaş örneklerle birlikte genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Konya Aziziye Camii, Mihrap, Osmanlı Mimarisi, Batılılaşma, Seçmecilik/Eklektizm.*

ABSTRACT

The edifices, reflecting Western Eclecticism were produced in Ottoman Architecture in the 19th century. Aziziye Mosque, one of the most important representatives of this trend out of Istanbul, the imperial capital, was built in the historical trade center of Konya. The mosque was built again in place of Şeyh Ahmet Efendi Mosque, destroyed in the well-known Konya Bazaar fire in 1867. The construction of the new mosque was carried out between 1872 and 1876 through the financial supports granted by Pertevniyal Valide Sultan, mother of Sultan Abdulaziz. The 'mihrab' of the mosque was a good example identical to the eclectic trend of the period. In this study, the 'mihrab' of the Aziziye Mosque is described with respect to the layout of its design and ornamentative features, and evaluated from the point of view of the classical components of Ottoman 'mihrabs' which were designed with this new attitude. A comparison with the contemporary 'mihrabs' is also done.

* Arş.Gör., S.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

Keywords: *Konya Aziziye Mosque, Mihrab, Ottoman Architecture, Westernization, Eclecticism.*

Osmanlı sanatına Lâle devrinden sonra katılan batılı üslûplar, mimaride klâsik biçimlerin değişime uğradığı yeni uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Saray'ın sanatsal beğenisini Avrupa'ya yönlendirdiği 18. ve 19. yüzyıllarda, birçok yabancı mimar ve sanatçının İstanbul'a geldiği ve ortaya koydukları eserlerde barok, rokoko, ampir ve seçmecilik (eklektizm) gibi batı kökenli üslûpları yansıttıkları bilinmektedir[1]. Bu değişim rüzgârı başkentle sınırlı kalmayıp, Anadolu kentlerinde de etkisini göstermiştir ki, Konya Aziziye Camii batılılaşma dönemi Osmanlı mimarisinin taşradaki önemli temsilcilerinden biri olarak anılır[2].

Bu çalışmada; Konya Aziziye Camii mihrabı'nın tasarım, süsleme ve üslûp özellikleri ele alınarak, 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde görülen batı kökenli seçmeciliğin, "klâsik mihrap şeması[3]"nda gösterdiği "değişim" belgelenmeye çalışılacaktır.

Tarihi ticari doku içerisinde konumlanan Aziziye Camii, 1867 Konya Çarşısı yangınında yanan "Şeyh Ahmet Efendi Camii[4]" veya halk arasında "Fevkâni Cami" olarak da bilinen yapının yerine, 1872-1876 yılları arasında yeni baştan inşa edilmiştir[5]. Caminin yeniden inşası için Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan büyük maddi yardımda bulunmuş ve önceki caminin bânisi "Musahip Mustafa Paşa"ya ait vakfın[6] gelirleri ve halkın da katkısıyla inşaat hızlı bir şekilde tamamlanmıştır[7]. Sultan ve ailesine ithâf edilen Cami'nin kuzey taç kapısı üzerindeki kitabeliğin altında, evvelce Sultan Abdülaziz'e ait bir tuğranın yer aldığı, ancak daha sonraki bir tarihte kazınmış olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Caminin mimarı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Konya Aziziye Camii'nin mimarisine hâkim olan seçmeci üslûp, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra başkent İstanbul'da önemli örnekler vermiştir. Özellikle Sultan Abdülaziz döneminden (1861-1876) itibâren, Osmanlı mimarisinde seçmeci uygulamalar boy gösterir[8]. Bunlar arasında; Fransız mimar Bourgeois tarafından tasarlanan Harbiye Nezareti Kemerli Kapı ve Köşkleri (1864), Ermeni asıllı mimar Serkis Balyan'ın Beylerbeyi Sarayı uygulaması (1864), İtalyan mimar Pietro Montani'nin (Montani Efendi) gerçekleştirdiği Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camii (1871) ve yapımında yine Balyanlar'ın görevlendirildiği Çırağan Sarayı (1871) ile daha geç tarihli örneklerden Alman mimar Jasmund'un (veya Jachmund) Sirkeci Garı (1888-90) projesi, Alman Spitta'nın Sultanahmet'te, Alman imparatoru Kaiser II. Wilhem adına inşa ettiği meydan çeşmesi (1898) ve İtalyan asıllı mimarlar Alexandre Vallaury ile Raimondo d'Aranco'nun ortak tasarımları olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane/Haydarpaşa Tıbbiye Okulu (1893-1903), Osmanlı mimarisinde seçmeci üslubun izlendiği belli başlı yapılardır[9].

Aziziye Camii'nin kare plânlı harimi, sekizgen kasnak üzerine oturan tek kubbeyle örtülü olup, köşeler küçük yarım kubbelerle kapatılmıştır. Kuzeyindeki beş bölümlü son cemaat yeri; doğu-batı ve ortada kubbeli üç ana bölüm ile aralarında tekne tonoz örtülü, iki dar bölümden oluşmaktadır. Yanları kapalı son cemaat yerinin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde birer minare bulunmaktadır. Minarelerin şerefeleri çardak (köşk) şeklindedir. Minare kaidelerine bitişik olarak sonradan yapılmış abdest muslukları yer almaktadır. Cami zemini, yol kotundan birkaç basmakla yükseltilmiştir. İç mekân, yarım daire kemerli, geniş ve yüksek pencerelerle aydınlanan, ferah bir havaya sahiptir. Yapının geleneksel kuruluşu haricinde, dış görünümünde tamamen batılı ve doğulu üslûp eğilimleri taşıyan seçmeci bir tutum izlenmektedir. Barok karakterli pencere düzenlemeleri, cepheleri hareketlendiren yarım daire biçimli payanda görünümler ve mihrap çıkıntısı ile ampir üslûbundaki başlıklar ve saçak silmesi dış görünümde ilk anda dikkati çeken elemanlardır. Bunlarla birlikte, kasnak ve gövde bölümlerinde yer alan gotik formlu kuleler ve çardak tipi minarelerin şerefe bölümlerini çevreleyen dilimli kemerler, doğulu biçimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış görünüme egemen olan bu seçmeci tavır, iç mekânda rokoko üslubunu yansıtan kalemişi ve alçı süslemelerle birlikte, mihrap ve minberde de etkisini sürdürmüştür.

Kıble duvarı ortasında, kuzey girişi aksında konumlanan mihrap, iç mekâna doğru 0.54 m. çıkıntı yapmaktadır (2.Çizim). Mihrap nişi, dış cephede de yarım daire bir çıkıntıyla vurgulanmıştır. Günümüzde özgün durumunu koruyabilen mihrabın, doğu taraftaki dış sütununun, kaide kısmındaki akant (akantus/kenger) yapraklı süslemesinde, ara dolgu yapraklarından birinin uç kısmı kırıktır. Mihrabın yapım tarihi veya ustası ile doğrudan

ilgili bir kitabesi ise yoktur.

Yöresel bir malzeme olan mavimtırak renkli "gök mermer"den (Bozdağ mermeri) yapılan mihrabın, süsleme kompozisyonlarında altın yaldız renkli boya kullanılmıştır. Mihrapta, oyma tekniğinde yapılan süslemelerle birlikte farklı silme işçilikleri ve kalemişi yazı kompozisyonları izlenmektedir. Yaklaşık 9.00 m. yüksekliğinde ve 3.30 m. genişliğinde mihrap; taç, sütunlu çerçeve, alınlık, kavsara, niş ve oturtmalık bölümlerinden meydana gelmektedir (1-2.Çizim/1.Resim).

Mihrabın taç bölümü, ince sütunlara oturan, ön yüzü silmelerle kademelendirilmiş bir saçak tablasının üzerinde yarım daire kemerlidir (1.Çizim). Alınlıkla aynı seviyede bir niş ihtivâ eden kemer gözünde; alt kısımda "Al-i İmran Suresi 37. ayet[10]"in geçtiği dikdörtgen yazı panosu ve bunun üzerinde de "güneş-ay" kompozisyonu yer almaktadır. Kemer üzengilerindeki elips biçimli kartuşlarda da "kelime-i tevhîd" yazılıdır. Kemer yüzeyinde, ortada bir kurdeleyle bağlı olan bakışımlı (simetrik) "zeytin dalı" motifleri göze çarpmaktadır. Bir diş sırası ve içbükey silmeyle dışa doğru taşırılarak kademelendirilen yarım daire kemer, üst kısımda akantuslarla sonlandırılmıştır. Ortada, yine bir kurdele ile bağlı olan bakışımlı akant yapraklarının sap kısımları, altta helezonî kıvrımlar yapmakta, üstte ise bir deniz kabuğu ile birleşmektedir. Üzengi tablaları üzerinde de akantuslarla süslü birer vazo vardır. Taç bölümündeki sülüs yazılar, siyah zemin üzerinde altın yaldız boyalıdır. Geometrik ve bitkisel kompozisyonlarda yine altın yaldız boyalı süsleme görülmektedir (2.Resim).

Mihrap nişinin iki yanında 5.15 m. yüksekliğinde, ikişer ince sütun yükselmektedir. Birbirleri arasında 0.20 m. mesafe bulunan bu sütunlar, oturtmalığın üzerinden başlayıp, yukarıda saçak tablasıyla birleşmektedir (1.-2.Çizim). Sütunların 0.25 m. çapındaki silindirik gövdeleri, kavsara kemerinin üzengi hattı hizasında ikinci bir kademeyle yükseltilmiştir. İki parçalı sütun gövdeleri, altın yaldız boyalı ince oluk silmelerle yivlendirilmiştir. Kaide ve ara geçiş bölümleri yine silindirik formlu olup, içbükey ve dışbükey silmelerin üzerinde, altın yaldız boyalı akant yapraklarıyla süslüdür. Korint tipi sütun başlıklarının kalatosları, köşelerde yer alan birer büyük akant yaprağıyla kaplanmıştır. Akantların üst uçları köşe volütlerini örterek, yukarıda ince plâka şeklindeki abakusu taşımaktadır (3.Resim). Sütunların arkasında kalan mihrap cephesi düz bir yüzeyden ibaret olup, yalnız sütun kademelenmesine uygun olarak, kavsara kemerinin üzengi hattı bir silme kuşağıyla yanlara doğru uzatılmıştır (4.Resim).

Alınlık, kavsara kemeri üzerinde perde motifi ve akant yapraklı bakışımlı kıvrım dallarla süslüdür. Üçüncü boyutu yakalarcasına işlenen üstten büzgülü perdenin dalgalı eteği, kavsaranın yuvarlak kemerine uygun olarak şekillendirilmiş ve etek ucundan, altın yaldız boyalı ince bir şerit geçirilmiştir (1.-2.Çizim). Perde motifinin üzerinde; ortada bir deniz kabuğu ve bunun altına ters olarak yerleştirilen, üslûplaştırılmış yaprak motifli bir düz saptan helezonik kıvrımlarla yanlara doğru gelişen akant yapraklı birer dal yer almaktadır. Bakışımlı bitkisel süsleme, altın yaldız boyalıdır (5.Resim).

Kavsara, 0.80 m. yüksekliğinde yarım kubbe formludur. Niş bölümünden içbükey-dışbükey ve düz silmeli bir yatay kuşakla ayrılmıştır (1.Çizim). Kavsaranın yarım daire kemeri, beyaz mermerden ince silmelerle sâthi olarak çökertilmiştir. Kavsara yüzeyi, yelpaze biçiminde yarım güneş kursu motifiyle doldurularak, güneş kursunun kolları aralarda birer atlamalı olarak, altın yaldız boyayla renklendirilmiştir (6.Resim).

Yuvarlak planlı niş; 1.24 m. genişliğinde, 0.40 m. derinliğinde ve yaklaşık 4.15 m. yüksekliğindedir (1.-2.Çizim). Kavsara kemeriyle birlikte çevresi, yanlarda 0.19 m. genişliğinde bir düz silmeyle, 0.14 m. kadar içe çökertilmiştir. Niş yüzeyini, üst kısımda yazı ve bitkisel kompozisyonlarla birlikte ortada bir kandil motifi süslemektedir. Üst kısımda, silme kuşağına teğet yerleştirilmiş, "Al-i İmran Suresi 97. ayet[11]"in yazılı olduğu madalyonu, altta bir palmetten gelişen akantuslar sarmaktadır. Akantusların helezonî kıvrımlar yapan bakışımlı sap kısımları, ortada birbirlerine bağlanarak, aşağıya doğru sarkıtılmış kandil motifini tutmaktadır. Üstte bir ters çanağa -aynaya- üç ayrı zincirle bağlı olan kandil motifi, alt kısımda silmelerle dilimlendirilmiş, üst kısımda ise bir sıra akantusla süslenmiştir (7.Resim). Kalemişi ve zemin oyma tekniğindeki süslemelerde, siyah ve ağırlıklı olarak da altın yaldız renkli boyalar kullanılmıştır. Niş köşelerinde sütunçe yoktur.

0.85 m. yüksekliğinde oturtmalık, düz ve içbükey silmelerle niş bölümünden ayrılmıştır. İki yanda, öne doğru 0.40 m. çıkma yapan oturtmalığın üzerine sütunlar yerleştirilmiştir (1.-2.Çizim).

Oturtmalığın ön ve yan cepheleri, düz oluk silmelerle belirlenen, köşeleri içbükey formlu dikdörtgen kartuş motifleriyle hareketlendirilmiştir. Ön cephedeki kartuşların ortasında birer gülçe yer almaktadır (8.Resim). Mihrabın etek kısmı, onarımlarda yükseltilen secde döşemesinin altında kalmıştır (1.Çizim).

Konya Aziziye Camii mihrabı tasarım özellikleri itibariyle barok bir görünüme sahiptir. Bu barok tasarımda geleneksel motiflerle birlikte kullanılan rokoko ve ampir üslûbu süslemeler, mihraptaki batı seçmeciliğini teşkil etmektedir.

Aziziye Cami mihrabında, klâsik Osmanlı mihrap elemanları değişime uğrayarak, yeni biçimlerle karşımıza çıkarlar. Üçgen formda, bir sıra palmet veya rûmi tepelik motifli klâsik taç tasarımı yerine, burada yarım daire kemerli, barok bir düzenleme izlenmektedir. Taç bölümünde rokoko üslubunda akantus, deniz kabuğu ve doğal zeytin dalı motifleri ile birlikte geleneksel süslemeler olarak sülüs hat ve güneş-ay kompozisyonları, seçmeci bir tutum içerisinde yerlerini alırlar (2.Resim). Ters "U" biçimli silmelerle kuşatılan dikdörtgen çerçeve uygulaması terk edilerek, ampir üslûbunda ikişer bağımsız sütuna oturan bir saçak tablası ile farklı bir tasarım ortaya koyulmuştur (3.Resim). İnce silmelerle kuşatılan ve dikdörtgen bir yazı panosu içeren klâsik alınlık düzenlemesi, burada rokoko üslubunda kıvrım dal ve perde motifleriyle değiştirilmiştir (5.Resim). Kavsara bölümünün iki yanında, silme kuşaklarıyla belirlenen üçgen köşelikler görülmemektedir. Mukarnas dolgulu klâsik kavsara düzenlemesi yoktur. Bunun yerine, yarım kubbe formlu ve yüzeyi yelpaze biçiminde yarım güneş kursu motifiyle süslü barok bir kavsara bulunmaktadır (6.Resim). Niş bölümü, poligonal plânlı klâsik bir uygulamaya göre daha dar ve yüksek tutularak, geleneksel hat ve kandil kompozisyonlarının yanında, rokoko üslûbunda akant yapraklarına yer verilmiştir (7.Resim). Oturtmalık bölümü, mihrap kütlesini taşıyan düz hatlı bir platformun ötesinde, süsleme kompozisyonlarıyla cephe düzenine katılan, barok karakterli yüksek bir kaide şeklini almıştır (8.Resim). Mihrap süslemesinde dikkat çeken, altın yaldız renkli boya kullanımının yoğunluğu, yine ampir üslûbunun bir etkisidir (1.-8.Resim).

Geç dönem Osmanlı mihraplarında, batılı üslûpların etkisiyle baş gösteren yeni tasarımlar izlenmektedir[12]. Genel anlamda İstanbul Nuruosmaniye Camii (1749-55) ile başlayan barok uygulamalarda, klâsik mihrap elemanları ya terk edilmiş, ya da tamamen değiştirilerek kullanılmışlardır. Süsleme kompozisyonları ağırlıklı olarak rokoko ve daha geç tarihlerde ise ampir üslûbu özelliklerini yansıtır. Konya Aziziye Camii mihrabı genel görünümü itibariyle bir "Roma zafer tak"ını hatırlatan ve dönemi içerisinde en yüksek cephe boyuna -yaklaşık 9.00 m. yüksekliğe- sahip mihraptır (1.Çizim/1.Resim). Dönemin batılı üsluplarına uygun tarzda düzenlenen bu mihraba, seçmeciliğin etkisiyle farklı bir yorum katılmıştır. Klâsik çerçeve ve köşe sütunceleri dönemin diğer uygulamalarında olduğu gibi terk edilen elemanlardır. Aziziye Camii mihrabının barok tacı rokoko üslûbundaki süslemeleriyle, İstanbul Üsküdar Ayazma Camii (1760), Teşvikiye Camii (1794), Üsküdar Selimiye Camii (1805) ve Nusretiye Camii (1823-26) mihraplarının taçları ile paralel bir tutum sergilemekte, ancak ortadaki güneş-ay ve yazı kompozisyonları ile farklı bir yaklaşım ortaya koyulmaktadır. Mihrap nişinin iki yanında yer alan sütunlar ve üstteki saçak tablası, İstanbul Nuruosmaniye Camii, Üsküdar Ayazma Camii, Laleli Camii (1760-63), Üsküdar Beylerbeyi Valide Camii (1778), Emirgân Hamid-i Evvel Camii (1779-80), Şebsefa Hatun Camii (1787), Teşvikiye Camii, Nusretiye Camii, Beşiktaş Küçük Mecidiye Camii (1848) ve Hırka-i Şerif Camii (1851) mihraplarını kuşatan sütunce ve saçak düzenlemeleriyle benzer karakterde olup, Konya Aziziye Camii mihrabında farklı olarak bağımsız sütunlar kullanılmıştır. Bu sütunların başlıkları, Nusretiye Camii mihrabında daha belirgin ve ileri şeklini gördüğümüz ampir üslubunu yansıtmaktadır. Alınlıkta dönemin diğer uygulamalarında sürdürülen klâsik yazı panosu yerine, rokoko üslûbunda bitkisel süsleme ve perde motifi yer almaktadır. Kavsara, yarım kubbe formu ile Emirgân Hamid-i Evvel Camii, Şebsefa Hatun Camii, Teşvikiye Camii, Nusretiye Camii ve Cihangir Camii (1889) mihrapları ile benzer ancak yarım güneş kursu motifiyle farklı bir uygulamadır. Niş bölümü, yuvarlak plânlı yüksek bir düzenlemeye sahip olup, burada "ilahi ışığı-nuru" simgeleyen geleneksel kandil motifinin kullanımı, geç dönem mihrapları içerisinde özellikle dikkat çekmektedir. Oturtmalık ise, Teşvikiye Camii mihrabında görülen şekliyle, mihrap kütlesini yükselten belirgin bir eleman halini almıştır.

Konya Aziziye Camii'nin mimarisine hakim olan seçmecilik, mihrapta da döneme hakim olan yeni biçim ve süslemelerle sürdürülmüştür.

Benzer anlayış, Konya Alaaddin Camii'nin orijinal çini mihrabı üzerine konan 1889 tarihli mermer mihrabın çerçeve ve niş bölümlerinde de izlenir. Öte yandan, seçmeci üslûbun geç dönem Osmanlı dini mimarisindeki önemli temsilcileri arasında sayılan Aksaray Pertevniyal Valide Sultan (1869-71) ve Yıldız Hamidiye camilerinin (1885-86) mihrapları, genel mimari tasarımın dışında, klâsik üslûp özellikleriyle karşımıza çıkarlar. Her iki örnek de, 19. yüzyıl sonlarından itibaren yeniden etkisini göstermeye başlayan Türk millî üslubunun, mihrap uygulamalarındaki ilk işaretleri olarak kabul edilebilir ki, 1909 tarihli İstanbul Yeşilköy Mecidiye Camii mihrabının yeni klâsik yorumu buna güzel bir örnektir. Bu bağlamda Konya Aziziye Camii mihrabı, geç dönem Osmanlı mihrapları içerisinde batı seçmeciliğiyle bütünleşen özgün bir uygulama olup, ayrı bir önem taşımaktadır. Başkent İstanbul dışında, Konya gibi gelenekçi bir çevrede böyle bir mimari üslûbun izlenmesi ise Saray'ın, Caminin yeniden inşasına yaptığı maddi destekle birlikte, uygulama aşamasında da etkin rol oynadığını ve belki de İstanbul'da, Sultan Abdülaziz ve annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın beğenisini kazanmış olan bir mimari projenin, yine Saray tarafından görevlendirilen sorumlu bir mimarın kontrolünde gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Ancak şu an için bu düşünceyi destekleyebilecek herhangi bir arşiv belgesi mevcut değildir.

NOTLAR

1 Yabancı mimarlar sorunu hakkında genel bilgi için bk. D. Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, 1954, s.24-25; M. Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul, 1971, s.109-131; M. Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi*, Ankara, 1996, s.6-8.

2 C.E. Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, Cilt: I, İstanbul, 1954, s.427-429; G. Goodwin, *A History Of Ottoman Architecture*, London, 1971, s.424; M. Sözen-vb., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul,1975, s.303-308, 347; S. Eyice, "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klâsik Üslubu", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IX-X, 1979-1980, İstanbul, 1981, s.174-175; "Aziziye Camii", *TDVİA*, Cilt:4, İstanbul, 1992, s.347; "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler*, Cilt:15, Ankara, 2002, s.301; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986, s.455-456; T. Bozkurt, *Batılılaşma Süreci Osmanlı Mimarisi ve Yeni Üslûplar*, (SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri), Konya, 2000, s.73; A. Baş, "Konya'daki Osmanlı Camileri", *Osmanlı Döneminde Konya*, Konya, 2003, s.262-264, 267.

3 Türk Mimarisinde klâsik mihrap şeması ve elemanları için bk. Ö. Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları*, Ankara, 1976; Ayrıca bk. M. Top, "Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrab", *Türkler*, Cilt:6, Ankara, 2002, s.87-98.

4 Şeyh Ahmet Efendi Camii, Sultan IV. Mehmed'in (1648-1687) musahibi ve II. Veziri olan damat Mustafa Paşa tarafından, mütevellisi Şeyh Ahmet Efendi'ye ödenen dört kese, yani iki bin kuruş ile yaptırılmış, altında altı adet kemerli açıklık şeklinde dükkanları bulunan iki katlı bir "çarşı içi" camisidir. Cami vakfiyesi 30 Ocak 1673 tarihlidir (S. Ağaoğlu, "Musahip Mustafa Paşa Vakfı", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:15, Konya, 2004, s.379-384).

5 Caminin kuzey taç kapısı üzerinde, Sultan Abdülaziz'e ait, kazınmış olan tuğranın altında 1874 tarihi geçmektedir. Konyalı hattat Hamdizâde Mahbûb Efendi tarafından gerçekleştirilen kalemişi yazı süslemeleri ise 1876 yılında tamamlanmıştır. Tarihlendirme konusunda bk. İ.H. Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1964, s.326; M. Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, Ankara, 1971, s.251; *Şaheser Camilerimiz*, Ankara, 2000, s.75; S. Eyice, "Aziziye...", s.347.

6 Musahip Mustafa Paşa ve vakfı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. S. Ağaoğlu, *agm.*, s.377-399.

7 İnşaata sağlanan yardım hakkında bk. M. Önder, *Şaheser...*, s.75.

8 M. Sözen-vb., *age.*, s.345-351; O. Aslanapa, *age.*, s.453-456; T. Saner, "19. Yüzyıl Osmanlı Eklektisizminde 'Elhamra'nın Payı'", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, 17-18 Aralık 1992, İstanbul, 1993, s.136.

9 Bu yapılar hakkında bk. T. Saner, *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında "Oryantalizm"*, İstanbul, 1998; Ayrıca bk. M. Sözen-vb., *age.*, s.345-351; S. Eyice, "Batı Sanat...", s.286-307.

10 Okunuşu: "Küllema dehale aleyhâ zekeriyye'l-mihrâb", Anlamı: "Zekeriya mihraba her girişinde onun yanında bir yiyecek bulurdu" (*Kur'an-ı Kerim*, 3/37).

11 Okunuşu: "Ve men dehalehu kâne âminâ" Anlamı: "Oraya giren emniyette olur (Kâbe)" (*Kur'an-ı Kerim*, 3/97).

12 18. ve 19. yüzyıllarda Batı Anadolu mimarlığındaki barok mihrap örnekleri için bk. A. Arel, "Gothic Towers and Baroque Mihrabs: The Post-Classical Architecture of Aegean Anatolia in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture*, Volume: X, Leiden, 1993, s.215-216; Ayrıca bk. S. Ögel, "18.Yüzyıl Mihrap Dekorasyonları", *18.Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı, 20-21 Mart 1997-Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 1998, s.183-192.

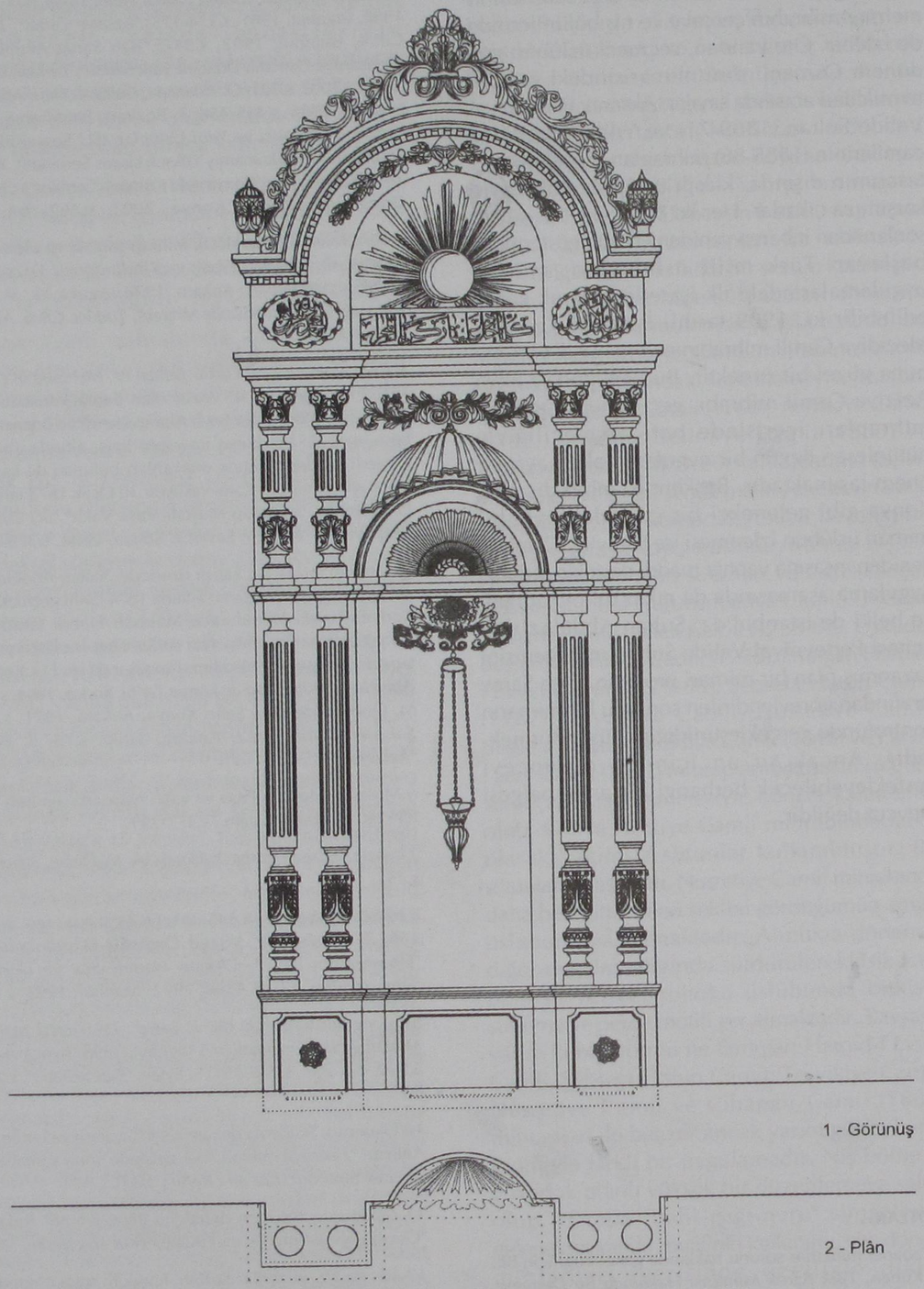

Çizim 1-2: KONYA AZİZİYE CAMİİ MİHRABI - PLÂN VE GÖRÜNÜŞ

1.Resim:

Konya Aziziye Camii mihrabı, genel görünüş

2.Resim:

Konya Aziziye Camii mihrabı, taç

3.Resim:

Konya Aziziye Camii mihrabı, Korint tipi sütun başlıklarından ayrıntı

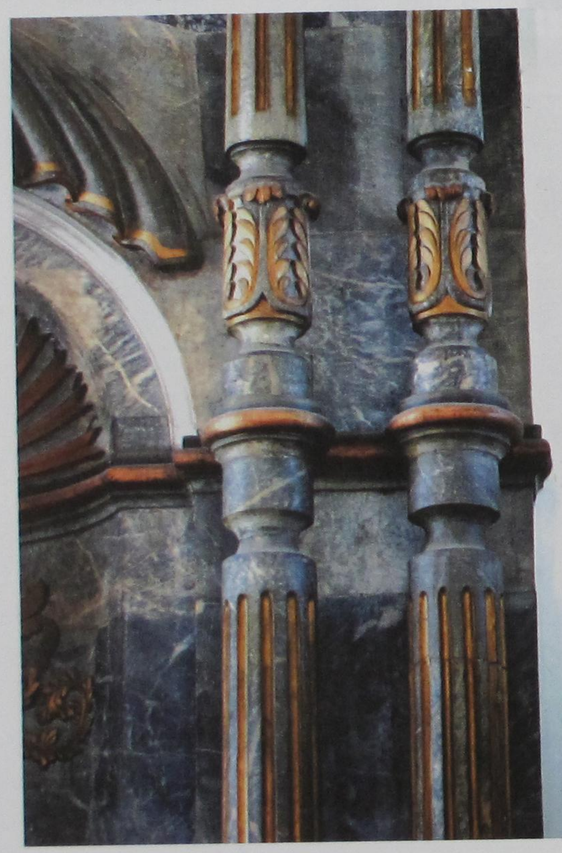

4.Resim:

Konya Aziziye Camii mihrabı,
sütun kademesi ve ara geçiş kısmı

5.Resim:

Konya Aziziye Camii mihrabı, alınlık

6.Resim:

Konya Aziziye Camii mihrabı, kavsara

7.Resim:

Konya Aziziye Camii mihrabı, niş süslemesi

8.Resim:

Konya Aziziye Camii mihrabı, oturtmalık

ANADOLU SELÇUKLU KERVANSARAYLARINDA KULLANILAN AYDINLATMA DETAYLARI ve ARAÇLARI

A.Deniz OKTAÇ*

ÖZET

Selçuklu sultanları tarafından XIII. yüzyılda Anadolu'da olumlu bir iktisadi-ticari ortam oluşturulmuştur. Bu ortamın sürekliliği güvenliğin sağlanmasıyla mümkün olacağı için XIII. yüzyıl, Anadolu'da kervan yolları üstünde bir günlük kervan yolu mesafesinde (30-40 km. arası) kervansarayların yapıldığı bir dönemdir. Kale benzeri bir mimariye sahip olan kervansaraylarda yolcuların güvenlik ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak için her türlü önlem alınmıştır. Ancak dönemin mimari yapım teknikleri ve kervansaray mimarisi gereği yapıların özellikle kapalı bölümleri fazla doğal ışık almaz. Kervansaraylara doğal ışık sağlayan elemanlar mazgal pencereler, aydınlık feneri ve ışık gözleridir. Kervansaraylarda mazgal pencereler beden duvarlarının üst taraflarında yer alır. Aydınlık feneri ve ışık gözleri ise kapalı bölümlere üstten ışık sağlayan yapı elemanlarıdır.

Kervansaray vakfiye kayıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla aydınlatmada kullanılmak üzere mum, yağ alımları için vakıf gelirinden pay ayrılmıştır. Kervansaraylarda kullanılan aydınlatma araçları hakkında kesin bilgi bulmak zordur, ancak, dönemin diğer yapılarında kullanıldığı bilinen ve günümüz koleksiyonlarında bulunan metal, cam, keramikten yapılmış şamdan, kandil, kandil zarfı vb. etnoğrafik eşya aydınlatma araçları hakkında bilgi vermektedir. Alara Han, Kızılören Han gibi bazı yapılarda bu aydınlatma araçlarını koymak için kandillikler yapılmıştır.

ABSTRACT

In 13th century, sultans of Seljuks settled a positive financial-commercial environment in Anatolia. Since the continuity of this fact could be possible with security, 13th century became the period in which caravansaries were built on Anatolian caravansary ways at one-day caravansary way distance (between 30 - 40 km). In caravansaries having castle-like architecture, every type of precaution has been taken in order to provide the security and sheltering needs of the passengers. Unless, especially the closed sections of these caravansaries do not take natural light due to that period's architectural

* Yrd. Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Konya

building techniques and caravansary architecture. The components supplying natural light to caravansaries are loophole windows, illumination flashlights and light eyes. In caravansaries, while loophole windows are lying at the top of the body walls, illumination flashlights and light eyes provide light to the closed parts from the top.

As learned from caravansary waqf entries, there has been funded money from waqf income to be used for illumination purposes like candle and oil purchases. Although accurate information about illumination components used in caravansaries could not be obtained, information about metal, glass, ceramic candlestick, oil-lamp, oil-lamp cover etc. like ethnographical illumination tools has been obtained. In some caravansaries like Alara Han and Kızılören Han, chandeliers have been mounted to place those illumination tools.

1.GİRİŞ

Anadolu, XII. yüzyılın sonlarına kadar İslam ve Hıristiyan devletleri arasında savaş alanı durumunda kalmıştır. Selçukluların fetihlerinden sonra, özellikle, XIII. yüzyıl başından itibaren sultanların izlediği iktisadi-ticari faaliyetleri artırıcı siyasetler sonucunda Anadolu'da ticaret, güney-kuzey ve doğu-batı yönleri arasında hareketlenmiştir[1]. Anadolu Selçukluları Anadolu'nun bu güvensiz ortamı içinde, askeri, ticari vb. farklı amaçlı[2] kervanların yol akışını sağlamak için yol boyunca özellikle geceleri sığınak ve barınak hizmeti görecek bir çok kervansaray yaptırmışlardır (Şekil 1). Her yapıda olduğu gibi işlevini yerine getirebilmesi için kervansaraylarda da gece ve gündüz aydınlatma sistemi düşünülmüştür[3].

2. ANADOLU SELÇUKLU KERVANSARAYLARINDA KULLANILAN AYDINLATMA DETAYLARI VE ARAÇLARI

Selçuklu kervansaraylarında yolcuların her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. İhtiyaçlar karşılanırken mekanların gece ve gündüz aydınlatılmaları ekonomik, teknik ve mimari imkanlar dahilinde yapılmıştır. Selçuklu kervansaraylarında aydınlatma sistemini doğal (güneş ışığı ile) ve suni ışık ile aydınlatma olarak ikiye gruba ayırarak incelemek mümkündür.

2.1.Doğal (Güneş Işığı İle) Aydınlatma ve Aydınlatma İçin Kullanılan Detaylar

Kervansaraylar, konaklama tesisi olmanın yanı sıra dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korunaklı yapılmıştır[4]. Bu nedenle dış cepheye açılan penceresi olmayan kervansaray örnekleri bulunmaktadır[5]. Dönemlerinin özellikleri ve fonksiyonları gereği dıştan yüksek masif taş duvarları, köşe kuleleri, payandaları, dendanları, aydınlık fenerleri, mazgal pencereleri ve tek giriş kapısı ile kaleye benzemektedirler (Resim 1). Güvenliğin ön planda olduğu kervansaraylarda büyük boyutlu pencereler yapılmamış ve üst örtülerinden ışık almakla yetinilmiştir. Bu mimari oluşumda Selçuklu dönemi yapım tekniği ve gelenekler de etkili olmuştur[6].

Anadolu Selçuklu kervansaraylarında görülen doğal aydınlatma elamanları:

1-Mazgal pencereler: Kale ve kervansaray gibi yapılarda mazgal pencereler, masif duvar yüzeyinde dış cephede eni yaklaşık 0.12-0.18 m, boyu 0.80-1.20 m. olan ince uzun bir pencere şeklinde görülür. Pencere boyları taş sıralarına göre ayarlanmıştır. Kesitte ve planda dıştan içe doğru şevlenerek genişletilmiştir. İçerde genişleyen mazgal pencere eni 0.40-1.00 m., boyu 1.50-2.50 m. ölçülerine ulaşmıştır. Böylece iç mekana giren ışık demetinin daha geniş bir hacme dağılması sağlanmıştır. Kervansaray zemininden pencere yükseklikleri insan boyunu aşacak şekilde 1.80-3.80 m. arasında değişir. Bu yükseklik dış cephede daha fazla olabilir.

Antalya -Isparta arasında İncir Köy'deki M.1238-39 tarihli İncirhan'ın batı duvarında bulunan mazgal pencereler dışarıdan 0.18x0.86 m. ölçülerindeyken içeriye doğru şevlenerek 1.20-2.00 m. ölçülerine ulaşmıştır (Şekil 2-3; Resim 2-3). Yerden yüksekliği ise 3.10 m.'dir. İncelenen bir diğer mazgal pencere Konya'nın 22 km. kuzey-doğusunda, Konya-Aksaray yolu üstünde bulunan Zazadin Han'ın kuzey cephesinde bulunmaktadır(Şekil 4-5; Resim 1,4). Dıştan 0.16x1.00 m. ölçülerinde dikdörtgen bir boşluk olarak görülmektedir. Pencere yan sövesi devşirme profilli bir mermerdir. Bu söve .18 m. kalınlığındadır. Pencere yuvası dış sövenin içinde 0.12x1.22 m. boyutlarındayken içeriye doğru şevlenerek 0.90x2.40 m. ölçülerine ulaşır. İç mekan zemininden 2.50 m. yüksekliktedir[7]. (Resim 5).

2-Aydınlık feneri: Kervansarayların kapalı

bölümlerinin üst örtüsünün orta aksında (Şekil 4,6,7,9,11), kendisini taşıyan dört taşıyıcı ayak üstünde kare plandan tromp veya pandantif gibi geçiş elemanları ile yükselerek kubbe veya pramidal külah halini alan, taş veya tuğladan yapılmış mimari bir elemandır. Aydınlık feneri, mekanın üst örtüsünden yükseltilerek dış cephede belirginleştirilir. Kule şeklinde yükselen aydınlık fenerinin kasnağındaki pencereler ve kubbe üstünde ışıklıklarla iç mekan aydınlatılır. Aydınlık fenerinde açılan pencere ve ışıklıklar içe doğru şevlenek genişler (Resim 12).M.1235-1236 tarihli Zazadin Han'ın kapalı bölümünün aydınlık fenerinde kare plandan mukarnaslı tromplarla kubbeye geçilmiştir[8]. Bina dışından sekizgen planlı bir kule şeklinde algılanmaktadır. (Şekil 4; Resim 6-7).. Konya yakınındaki M 1249 tarihli Horozlu Han'da farklı olarak kare plandan kubbeye geçiş elemanı kareyi on iki gene çeviren büyük üçgenler (Resim 10-11), Kayseri-Aksaray yolu üstünde M. 1238 tarihinde yapılan Sarı Han'da ise pandantiftir (Şekil 9, Resim 8-9).

3-Işıklıklar: Selçuklu mimarisinde sık görülen ışıklıklar güvenlik, mahremiyet gibi nedenlerle kullanılan aydınlatma elemanlarıdır. Kervansaraylarda ışıklıklar aydınlık feneri kubbesi üstünde, hamam, mescit gibi mekanların ve kapalı bölümdeki tonoz örtüde görülmektedir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yapılan eski Alanya-Konya yolunda bulunan Kargı Han'ın tonozlarındaki ışık gözleri, M.1231-2 tarihli Alara Han'ın tonozları üstünde kare veya kareye yakın dikdörtgen ışık gözleri ve aynı hanın çeşme eyvanı örten yıldız tonozun ortasındaki sekizgen biçimli ışık gözü buna örnektir (Şekil 12, 8, 10; Resim 13-14). Çiftlik, Çakallı ve Hafız Han tonozlu örtüsü üstünde ışık gözü olan bazı hanlardır[9]. Kayseri'nin 50 km. doğusundaki M.1240 tarihli Karatay Han'ın açık avlusu etrafında bulunan mescit ve hamam kubbeleri, aynı dönem hamamlarında görüldüğü gibi[10], üstündeki ışık gözleri ile aydınlatılırlar (Resim 15-16). Kapalı bölümünün ortasındaki kubbe şeklindeki aydınlık fenerinin üstüne açılan örneklerden Sarı Han ve Konya-Aksaray yolu üstündeki M. 1229'da yapılan ve M. 1278'de genişletilen Sultan Han'ın kubbe kasnağındaki pencerelerin yanı sıra dört adet ışık gözleri bulunmaktadır (Şekil 9-11; Resim 8,9,17).

Plan şeması-doğal aydınlatma ilişkisi Plan şemalarına bakıldığında kervansaraylar yalnız kapalı (barınak) veya bu bölüm ile birlikte üstü açık bir avlu etrafında sıralanmış yarı açık-kapalı (servis) mekanları bulunan yapılardır[11] (Resim 18). Kervansarayların kapalı bölümleri Kargı Hanı gibi dört bir tarafta Altunapa, Kuruçeşme Han gibi üç tarafta, Karatay Han gibi iki tarafta, Aksaray Sultanhan gibi bir taraftaki yan duvarlarından açılan az sayıdaki mazgal pencerelerle aydınlatılmıştır (Şekil 8,9,11-14). Pencerelerin her kervansarayda farklı yönlerde ve farklı sayıda açılmış olması kullanımla ilgi olmalıdır[12]. Yapıların girişlerine yakın ve birbirine bağlantılı bazı penceresiz mekanlar depo veya idari bölümler olabilir. Yan yana sıralanmış, konaklama için ayrılan odalarda kapı üstünden de olsa avluya veya dışa açılan pencereler mevcuttur[13].

Selçuklu kervansaraylarının barınak bölümleri genellikle üç-beş sahınlı plan şemasına sahip olup büyük ayakların taşıdığı tonozlu üst örtü ile örtülmüştür[14]. Orta sahın örtüsünün merkezinde Aksaray Sultanhan, Horozlu Han gibi birçok örnekte aydınlık feneri bulunmaktadır (Resim 10,11,17). Kervansarayların kapalı mekanlarının dış cepheye yakın olan yerleri dışarıya bakan mazgal pencerelerden, ortada kalan yerleri ise aydınlık fenerinin yanlarına ve bazen tepesine açılan pencerelerden gelen ışıkla aydınlatılmış (Şekil 9,11; Resim 8-11). Kapalı mekanda sayıları az ve boyutları küçük olan pencerelerin çevrelerinde gündüz aydınlatılması oldukça etkilidir. Mekan içinde pencerelerden veya aydınlık fenerinin altından uzaklaştıkça loşluk artar.

Üstü açık avlulu kervansaraylarda ön yüzleri avluya doğru açık olan tonoz örtülü mekanlar avludan direk ışık alabildikleri gibi (Altunapa Hanı, Kuruçeşme Hanı, vb.) dış yüze açılmış mazgal pencerelerden de güneş ışığı alabilmektedirler (Şekil13,14). Açık avlu etrafında sıralanmış kapalı mekanlar Kuruçeşme Han gibi dışa, Altunapa Hanı gibi avluya bakan mazgal pencerelerden veya Karatay Han-Alara Han gibi üst örtüde açılan ışık gözlerinden aydınlatılmıştır[15].

Doğal aydınlatma elemanlarının diğer fonksiyonları

Anadolu Selçuklu kervansaraylarının doğal aydınlatma elemanları mekanları aydınlatırken boyutu ve yeri itibarıyla güvenliğin sağlanmasına imkan vermiştir. Ağzıkara Han gibi bazı örneklerde ön cephede çatı seviyesinde yola bakan pencereleri olan gözetleme odaları mevcuttur. Kızılören ve Obruk Han ön cephede gözetlemeye uygun mekanları olan hanlardandır[16].

Aydınlık feneri aksiyel plan şemasının orta aksını belirlemektedir veTürk mimarisinde görülen çift kubbeli anıtsal yapılarda amaçlandığı gibi binanın dıştan görsel etkisini güçlendirmektedir[17].

Aydınlatma elemanlarının soğuk hava şartlarında taş, ahşap, cam, vb. kapaklarla kapatılmasına ait bir detay veya bilgiyle karşılaşılmamıştır[18]. Gece suni ışıkla aydınlatılan mekanlarda aydınlatma araçlarının mum ve yağlarının yanması sonucu açığa çıkan dumanın dışarı atılması ve mekanın havalandırılması için pencereler özellikle kapatılmamış olmalıdır. Pencere ve ışıklıkların yüzeylerinin küçük ve sayılarının az olması nedeniyle gece ısınma problemi yaratmamaları muhtemeldir.

C. Bektaş, Karatay Han mescidinin kubbesinde bulunan ve içeriye doğru şevlenmeyen mazgal pencereden içeri alınan ışığın namaz vakitlerini belirlemekte kullanıldığını söyleyerek daha farklı bir fonksiyona işaret etmektedir[19] (Şekil 6; Resim 15). Karatay Han[20], Kayseri Tuzhisarı Sultanhanı[21] vb. kervansaray hamamlarında aynı dönem Anadolu hamamlarında görüldüğü gibi[22] tepeden küçük ışık gözleriyle aydınlatma yapılmıştır. Işık gözleri gündüz mekanı aydınlatırken mahremiyeti de sağlamıştır.

Kervansarayların doğal aydınlatma sistemi-dö--nemin bina yapım tekniği ilişkisi

Mimarlık tarihinde yapım tekniklerinin gelişmesi mekanların doğal aydınlatmasının gelişmesine koşuttur. Selçuklu dönemi yapılarında üst örtüden gelen yükleri karşılamak için yükün doğrultusunda zemine doğru genişleyen duvar kesitleri kullanılmıştır. Pencere açmak için özellikle zemine yakın yükseklilerde geniş kesitli duvarları pencere açmak amacıyla delmek strüktürel açıdan sorunlar getirebilir. Bu amaçla Selçuklu yapılarında kesitinin gittikçe inceldiği duvarın üst bölümleri ve üst örtüde pencere ve ışıklık açmak daha mantıklı bir çözüm olmuştur. Tepe feneri ve ışıklıklar aynı zamanda Türk mimarisinde eski bir geleneği yansıtmaktadır[23].

Kalın duvarlı Selçuklu yapılarında duvar yüzeyleri özenli bir işçilikle yerel taş malzeme kullanarak yapılmıştır. Cephe estetiği ve yapı sağlamlığı açısından köşeler, kapı ve pencere söveleri önemlidir. Bu nedenle kervansarayların pencere sövelerinde özenle işlenmiş taş veya Zazadin Han, Kızılören Han gibi yapıların pencere sövelerinde olduğu gibi devşirme taş malzeme görülür[24].

2.2.Gece Aydınlatmasında Kullanılan (Suni Işık İle Aydınlatma) Araçlar ve Detaylar

Kervansaraylarda üstüne suni aydınlatma araçları konulan mimari detaylar görülmektedir. Anadolu Türk mimarisinde adına "çırağman- çerağman" adı verilen bu detayların bir örneği Kırşehir'in 18 km güneyinde Kesik Köprü Köyü içinde bulunan ve III. Keyhüsrev zamanında yapılan kervansarayda görülmektedir. Kervansarayın mescit mihrabın iki tarafında bulunan üstü yarım kubbeli ve kubbe üstü dairesel süsleri olan nişler çırağman olarak yorumlanmıştır[25]. Alara Han'da aslan başı şeklinde taş konsollar bu konuda karşılaşılan en eski mimari detaylardan sayılır[26] (Resim 19). Merkezi bölümdeki tonoz ayakları üstünde görülen ve üstüne mum, kandil konulan aslan yüzlü taş konsollar Alara Han'ı diğer Selçuklu kervansaraylarından ayıran bir özelliktir. Sayısı altmış ikiyi bulan bu kesme taş kandilliklerin .22 m. yüksekliğinde, .23 m. eninde ve duvardan .21 m. taşkındır. Üstündeki oyuğa kandil oturmaktadır (Şekil 15). Kızılören Han'ın barınak kısmında güney, kuzey ve doğu duvarında içine meşale girebilecek yuvalar bulunan konsol taş kandillikler bulunmaktadır[27]. Daha basit bir kandillik detayı da İshaklı Han'ın mescidinde tespit edilmiştir[28].

Kervansaraylarda gece aydınlatması, vakfiye kayıtlarında gösterilen yağ ve mum harcamalarından anlaşıldığı gibi mum, kandil, fener gibi araçlarla sağlanmıştır. Şemsüddin Altunaba'nın Argıthanı kervansarayı vakfiyesinde "hanın aydınlatılması için odun ve bezir yağı alınmasını"[29], Celalettin Karatay'ın M.1247 tarihli vakfiyesinde "Karatay Hanı ve mescidinin aydınlatılması için yağ (zeyt.), mum vs. malzeme alınmasını üç kişilik bir heyetin takdirine bıraktığı"[30] kaydedilmektedir. Rahatoğlu Vakfiyesinde Sivas'taki hanigaha çerağ, kandil ile zeytinyağı, içyağı ve beziryağı gibi kandil yakıtlarının alımı, ayrıca, kur'an okumanın dışında kandil, lamba ve mumları yakmakla görevlendirilen hafızlar için maaş ayrıldığı görülmektedir[31]. Anadolu Selçuklu dönemi hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda ev, cami, medrese gibi farklı yapı türlerinde de bezir hanelerde çıkartılan nebati yağlar, fitilli mum vb. maddelerin aydınlatma araçlarının malzemesi olarak kullanıldığı belirtilmiştir[32]. Günümüz müze ve özel koleksiyonlarında içine yanıcı maddeler konularak yakılan ve aydınlatmada kullanılan etnoğrafik eşyalara rastlanmaktadır XII. ve XIII.. yüzyıl eseri şamdan, kandil, kandil zarfı vb. aydınlatma araçlarının

metal (bronz, tunç, vb.), cam, keramik malzeme ile yapıldığı görülmektedir(Resim 20-24).

3.SONUÇ

Yolcuların barınmaları ve güvenliklerinin sağlanması fonksiyonu yanı sıra Türk mimari gelenekleri-inançlarının etkisi ve dönemin yapım teknikleri gereği kale benzeri bir mimariye sahip olan kervansaraylar, farklı aydınlatma özelliklerine sahiptirler. Kervansarayların kapalı bölümlerinde kullanılan doğal ışık elamanları, mazgal pencereler, aydınlık feneri ve ışık gözleridir. Kervansarayların açık avlulu bölümlerinin etrafındaki yarı açık ve kapalı mekanlar da mazgal pencereler ve açık avludan gelen ışıkla aydınlatmıştır. Mazgal pencereler beden duvarlarının üst taraflarında yer alır. Aydınlık feneri ve ışık gözleri kapalı bölümlere üstten ışık sağlayan elemanlardır. Işık gözleri hamam, mescit gibi farklı mekanlarda da kullanılmıştır. Bütün doğal aydınlatma elamanları aynı zamanda havalandırma amaçlıdır. Mekanın işlevine uygun olarak aydınlatma elemanlarının yerleri, sayıları ve biçimleri değişmektedir. Anadolu Selçuklu kervansaraylarında doğal aydınlatma detayları araştırmasının sonunda; sayı, biçim ve boyutlarının dönemin yapım teknikleri ve imkanları, Türk mimari gelenekleri binanın güvenlik ihtiyaçları, vb. nedenlerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu nedenle doğal aydınlatma elemanları mekanları gerektiği kadar değil minimum ölçüde aydınlatabilmişlerdir.

Kervansarayların suni aydınlatmaları hakkındaki bilgilerin büyük bölümü vakfiye kayıtlarından ve dönemin diğer yapılarını anlatan kaynaklardan öğrenilebilir. Bu kaynaklara göre kervansarayların suni aydınlatmasında kullanılmak üzere mum, yağ, kandil, vb. malzeme alımları için vakıf gelirinden pay ayrılmıştır. Günümüz müze ve özel koleksiyonlarında bulunan metal, cam, keramik malzeme ile yapılmış şamdan, kandil, kandil zarfı vb. etnoğrafik eşyalar Selçuklu dönemi suni aydınlatma araçlarına örnek olarak gösterilebilir. Alara Han gibi bazı yapılarda bu aydınlatma araçlarını koymak için sabit taş kandillikler yapılmıştır.

Kaynaklardan, mevcut verilerden ve aynı dönem yapılarından elde edilen bilgilerle Anadolu Selçuklu kervansaraylarda aydınlatma detayları ve araçları konusu belirli bir seviyeye getirilmiştir. Konunun daha farklı araştırmalarla açılması mümkündür. Kervansarayların aydınlatmasına ait bilgiler bu yapılar çevresinde yapılacak kazılar sonucu ortaya çıkacak buluntularla zenginleşebilir. Bilgilerin artmasıyla dönemin aydınlatma özellikleri daha iyi anlaşılacak ve kervansaray onarımlarında daha doğru detaylar üretmek mümkün olabilecektir.

ŞEKİL-RESİM KAYNAKÇASI:

BEKTAŞ, Cengiz, 1999, *Selçuklu Kervansarayları Korunmaları, Kullanımları Üzerine Bir Öneri*, YEM Yayınları, İstanbul.

DEMİR, Ataman, 1987, , "Anadolu Selçuklu Hanları-Alara Han", *İlgi Dergisi*, İstanbul, sayı. 51, s.20

KUBAN, Doğan., 2002, "Kervansaraylar", *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul.

OKTAÇ; A.Deniz, 1992, *Anadolu Türk Mimarisinde Aydınlatma Detayları ve Aydınlatma Araçları*, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Anonim, 2001, *Alaaddin'in Lambası- Anadolu'da Selçuklu Çağı Sanatı ve Alaaddin Keykubad*, Yapı Kredi Yayını, İstanbul,

NOTLAR

1. Osman Turan, Selçuk Kervansarayları, *Belleten*, Cilt: X, sayı: 39, Türk Tarih Kurumu Yayını, , Ankara, 1946, s.473

2. Ayşıl Tükel (Yavuz), "Alara Han'ın Tanıtılması ve Değerlendirilmesi" *Belleten*, Cilt: XXXIII, Sayı 132, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1969, s.430

3. A.Deniz Oktaç 1992, *Anadolu Türk Mimarisinde Aydınlatma Detayları ve Aydınlatma Araçları*, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.58-62.

Tez çalışmamın her aşamasında yolumu aydınlatan ve yüreklendiren ama sonucuna ulaşmadan rahmetli olan kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Yılmaz Önge'yi büyük bir saygı ve minnetle anıyorum. Aileme, özellikle araştırma esnasında beni yalnız bırakmayan babam inşaat mühendisi Sayın Özcan Oktaç'a çalışma tashihlerimi yapan hocalarım Sayın Prof Dr. Haşim Karpuz'a ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Kamil Uğurlu'ya teşekkür ederim.

4. Moğol Hükümdarı İrencin ve ona karşı ayaklanan İlyas adlı bir Türk beyi arasındaki mücadele sonunda İlyas Bey Konya-Aksaray yolu üstünde bulunan Alaaddin Keykubad Han'a sığınmıştır. İrencin iki ay tüm savaş araç ve gereçleriyle hana saldırmasına rağmen başarılı olamamıştır. Bu olay kervansarayların savunma açısından önemini belirtmektedir. Bkz: Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, Müsamerat-al-Akyar, Çeviren: M.Nuri Gençosman-F.N.Uzluk, Ankara, 1943, s. 336

5. Ayşıl Tükel Yavuz, Anadolu Kervansaraylarında Mekan-İşlev İlişkisi İçinde Savunma ve Barınma", *IX. Vakıf Haftası Kitabı (2-4 Aralık 1991)*, Ankara, 1992, s.255

6. Orta Asya dini inançlarına göre tepeden girip mekanın içini dolduran ışık kutsal sayılmıştır. Şamanist inançta ışık tanrıya özgü bir kimliğe bürünmüştür. Dairesel formlu çadır tengereğinden içeriye giren ışık güneş ışığına benzetilmiştir. Bu nedenle bir Orta Asya kültür ürünü olan Türk çadırı (topak ev) tepeden aydınlatma ve havalandırma konusunda Türk mimarisine kaynaklık etmektedir. Topak evin ortasındaki ocağın üstünde mekanı aydınlatan ve ocağın dumanını çekerek içerideki havayı temizleyen bir tepe penceresi vardır. Mekana tepeden ışık alma uygulaması mimari gelenek olduğu için ve bir yapı elemanı olarak bir çok Anadolu Selçuklu mimari eserinde uygulanmıştır. Bkz: A.D.Oktaç, a.g.e., s.14-15, 114

7. A.D.Oktaç, *age.*, s.58-62

8. Ali Baş, "Yeni Buluntular Işığında Zazadin Han'ın Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 ekim 2000)*, Cilt 1, Konya, 2001, s. 104

9. A.T.Yavuz, *age.*, 1969, s.450;

10. Yılmaz Önge, *Anadolu da XII. ve XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995, 63.

11. Ayşıl Tükel Yavuz, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarının Tipolojisi", *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1994)*, Selçuk Üniversitesi Yayını, 1995, s.187

12. A.T.Yavuz, *age.*, 1995, s. 185. Kayseri Sarı Han, Eli Kesik Han, Kızılören Han, Çardak Han, vb. yalnız barınak kısmı olan ve küçük boyutlu avlulu hanlarda dışa açılmış pencere yoktur. Bkz: A.T.Yavuz, *age.*, 1992, s 255

13. A.T.Yavuz, *age.*, 1995, s. 185

14. Can Binan, "Kervansaraylar", *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Editör: Doğan Kuban,, İstanbul, 2002, s.232

15. Bkz: Işıklıklar konusuna.

16. Anadolu Selçuklu kervansaraylarında ön cephede ve çatı katı hizasında bulunan çok amaçlı mekanlar gözetleme amacıyla da kullanılmıştır. Bkz: A.T.Yavuz, *age.*, 1992, s. 259-260. Bu mekanların farklı büyüklükte pencereleri bulunmaktadır. Kızılören Han'da girişin üstündeki odada boyutları 0.75 m. olan kare biçimli bir pencere bulunmaktadır. Bkz: Zeynep Alp Karaoğlu, "Konya Yakınındaki Kızılören Hanı'ın Tanıtımı ve Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri (11-13 Ekim 2000)*, Cilt 1, Konya, 2001, s. 464

17. Emel Esin, "Türk Kubbesi", Selçuklu Araştırmaları Dergisi III, 900. yıl Malazgirt Özel Sayısı (26 Ağustos 1971), *Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayını*, Güven Matbaası, Ankara, 1971, s.175.

18. Nadir bir örnek Kızılören Han'ın yakınındaki binadır. Binanın doğu ve batı cephelerine açılmış birer adet genişçe pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin yan duvarlarında aynı binanın kapısının yan duvarında da görülen, hatıl yuvalarına benzeyen oyuklar tespit edilmiştir. Bu oyukları kapı veya kapakları içerden sürgülemeye yarayan detaylardır. Bkz: Rahmi, Hüseyin Ünal, "Kızılören Hanın Yakınındaki Yapının İşlevi Hakkında Gözlemler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı VI, İzmir, 1992, s. 131-132, resim 11

Kızılören Han yakınındaki binada pencere kapak sürgüsü detayın görülmesi büyük ebatlı pencerelerin güvenlik açısından kapatılması gerektiği söylenerek açıklanabilir.

19. Cengiz Bektaş, Selçuklu Kervansarayları Korunmaları, Kullanımları Üzerine Bir Öneri, YEM Yayınları, İstanbul, 1999, s.122

20. C.Bektaş, a.g.e., s.122

21. Mahmut Akok, "Kayseri'de Tuzhisarı, Sultanhanı, Köşk Medrese ve Alaca Mescit Diye Tanılan Üç Selçuklu Mimari Eserin Rölövesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı; XVII-2, Ankara, 1970, s.10, 26

22. Y. Önge, *age.*, 1995, s. 63-77.

23 Yılmaz Önge, "Anadolu Türk Mimarisinde Tabii Işıklandırma", *Önasya Dergisi*, Sayı 64, İstanbul, 1971, s.7; A.D. Oktaç, a.g.e, s.14, 114. E.Esin, *age.*, s.175'te "Çadır bacası gibi tepesi fenerli kubbelerin erken Türk mimarisinde sık görüldüğünü" belirtmektedir.

24. A.D.OKtaç, *age.*, s. 60; Z.A.Karaoğlu, a.g.e., s.464

25. Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok, "Üç Selçuklu Abidesi Dolay Han, Kesik Köprü Kervansarayı ve Han Camii", *Belleten*, Cilt XXII, Türk Tarih Kurumu Yayını, s.254, resim14, plan 2

Anadolu Türk mimarisinde lambalık olarak kullanılan ve adına "çırağman" denilen duvar nişi biçimindeki yapı detaylar mevcuttur. Ancak bunların "çırağhare" denilen bacalarının olması gereklidir. Bu nedenle Kesik Köprü Kervansarayı'ndaki bu detayların çırağman olarak kullanılan nişler olabileceği gibi, içine mescit içinde kullanılan eşya ve kitapların konulduğu nişler olması daha muhtemeldir. Bkz: Oktaç, a.g.e., s.32

26. A.T.Yavuz, *age.*, 1969, s.450; Ataman Demir, "Anadolu Selçuklu Hanları-Alara Han", *İlgi Dergisi*, Sayı: 51, İstanbul, 1987, s.20

27. A.T.Yavuz, *age.*, 1992, s.262; Z.A.Karaoğlu, a.g.e., s. 469

28. A.T.Yavuz, *age.*, 1969, s.450

29. Ahmet Şeref Ceran, *Tarihi ve Sosyo-Kültürel Yönden Argıthanı*, Konya, 1996, s.23

30 Osman Turan, *age.*, 1946, s.485.

31. İsmet Kayaoğlu, "Rahatoğlu ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 13, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1981, s. 6,9,10

32. Halk tabakası evlerini aydınlatmak için bezirhanelerde imal edilen nebati yağları, zenginler ise balmumunu kullanmaktadırlar... Irak'tan cam ve avizeler geliyor, kandiller Erzincan'da yapılıyordu. Bkz: Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1983, s.364-365

Konya Karatay Mescidi'nin M. 1248 tarihli vakfiyesinde gelirin dörtte birinin harcanacağı kalemler arasında mübarek gecelerde yanacak mumlu fitilin de adı geçmektedir. Aynı eserin 170. sayfasında M. 1300 yılında yaptırılan Konya Ferhuniye Süt Tekkesi Mescidi'nin vakfiyesinde gelirin dörtte birinin harcanacağı kalemler arasında, yağlar, mumlar ve kandiller de sayılmıştır. Bkz: Zeki Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1998, s.36.

Kırşehir Emiri Caca Oğlu Hur El-din'in 1272 tarihli Arapça yazılmış vakfiyesinde mum, zeytin yağı gibi aydınlatma malzemeleri sayılmaktadır. Bkz: Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Hur El-din'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s.133.

Selçuklu dönemi özellikle büyük köşk,saray, tekke, cami vb. yapılarda "çerağı" (kandilci, siraci adlarını alan) adlı görevli akşam olunca kandilleri yakar ve kandillerin yağını doldururdu. Kandil için susam yağı, zeytinyağı ve beziryağı kullanılmaktaydı. Bkz: Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklularda Meslekler*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000, s.165-166

Selçuklu dönemi özellikle büyük köşk,saray, tekke, cami vb. yapılarda "çerağı" (kandilci, siraci adlarını alan) adlı görevli akşam olunca kandilleri yakar ve kandillerin yağını doldururdu. Kandil için susam yağı, zeytinyağı ve beziryağı kullanılmaktaydı. Bkz: A.D. Oktaç, *age.*, s. 27, 32

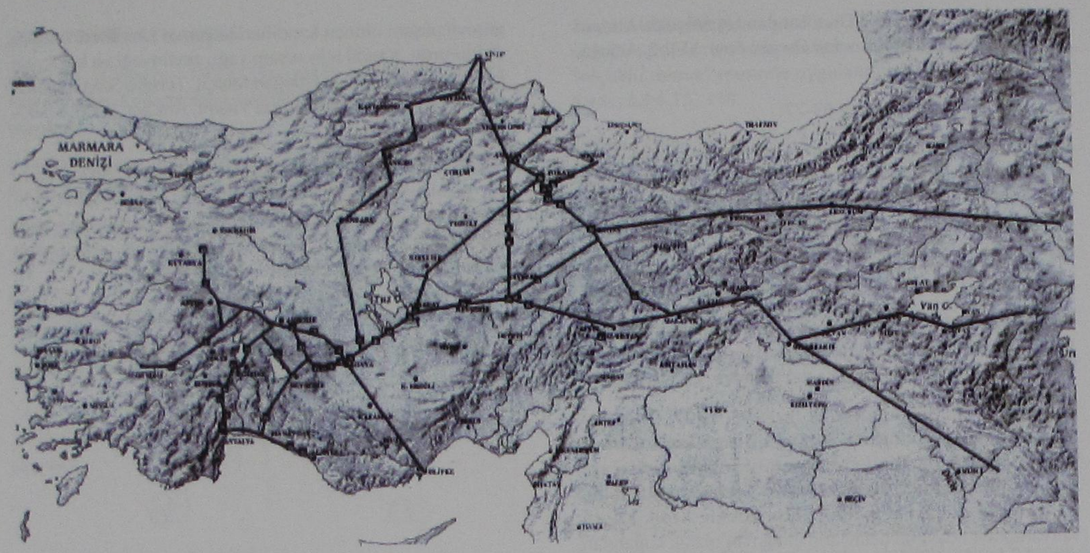

Şekil 1.
Selçuklu çağında Anadolu'daki kervansaraylar ve kervan yollarını gösteren harita (Kuban, 2002; 229)

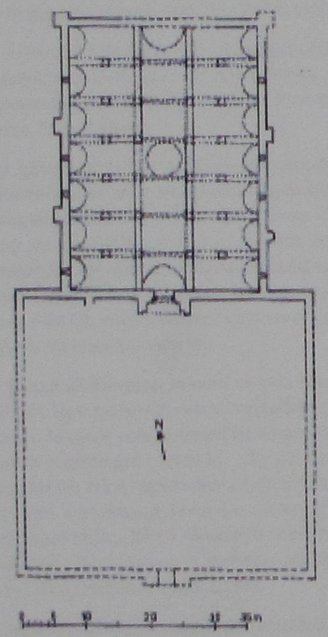

Şekil 2.
İncir Han planı (Bektaş, 1999; 61)

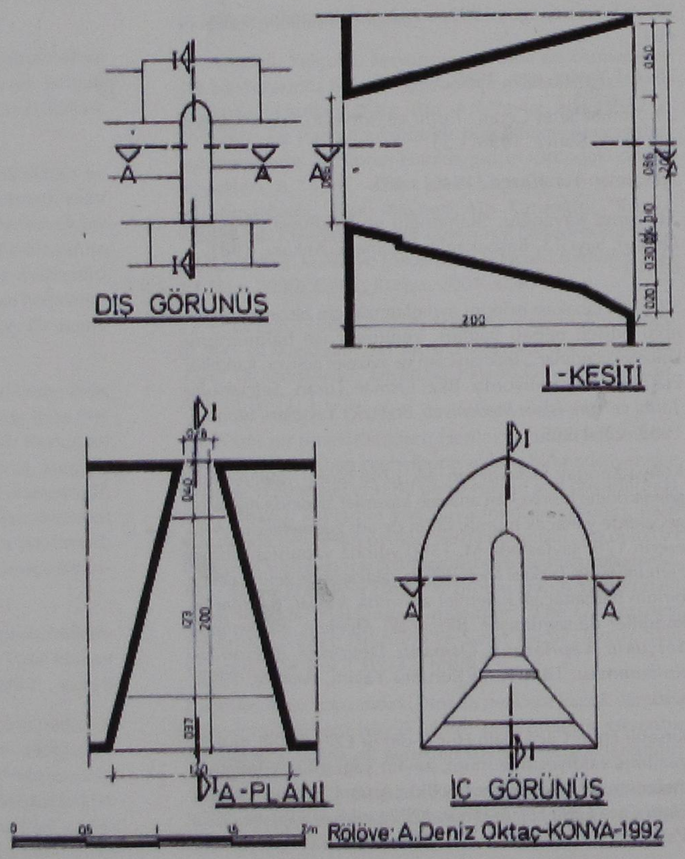

Şekil 3.
İncir Han mazgal pencere detayı (Oktaç, 1992; çizim 3.1.4.1)

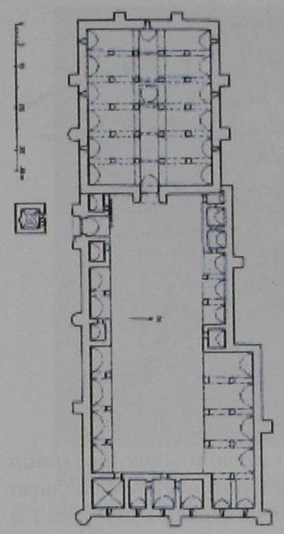

Şekil 4.
Zazadin Han planı (Bektaş, 1999; 90)

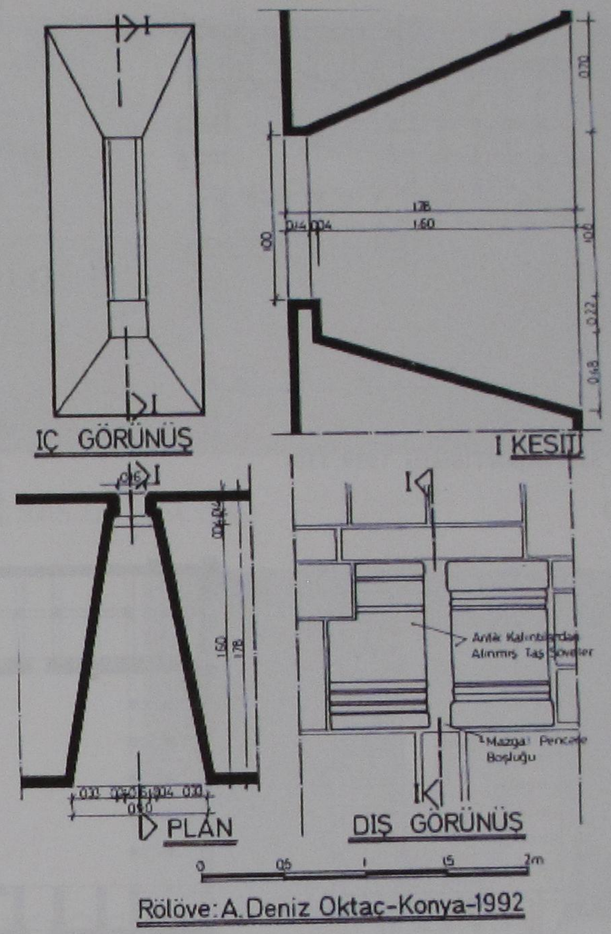

Şekil 5.
Zazadin Han mazgal pencere detayı (Oktaç, 1992; çizim 3.1.4.3)

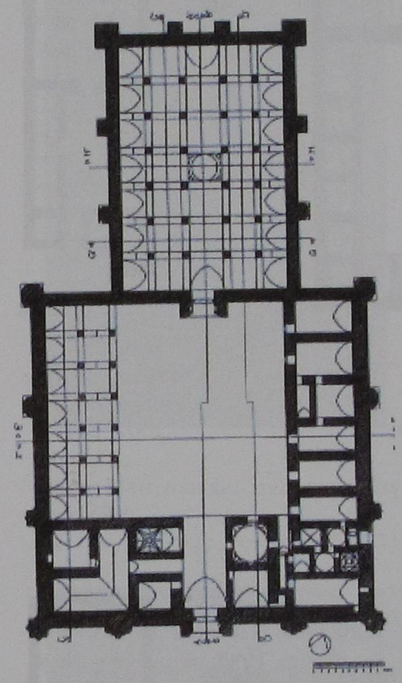

Şekil 6.
Karatay Han planı(Kuban,2002; 244)

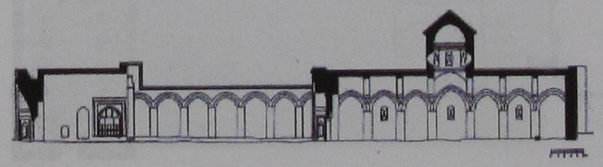

Şekil 7.
Karatay Han kesitinde barınağın orta aksındaki pramidal aydınlık feneri görülmektedir. (Kuban, 2002; 244)

Şekil 8.
Alara Han planı
(Bektaş, 1999; 74)

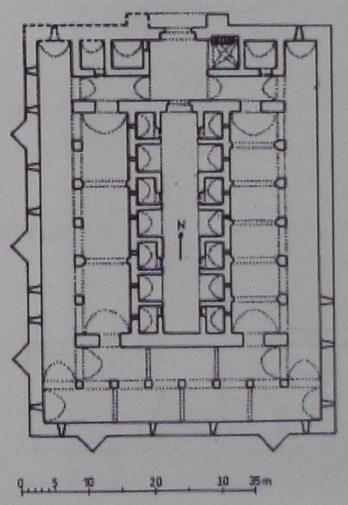

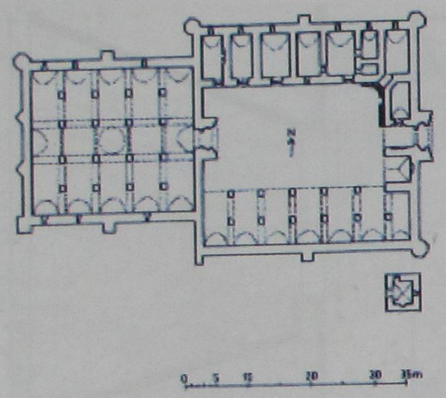

Şekil 9.
Sarıhan planı (Bektaş, 1999; 110)

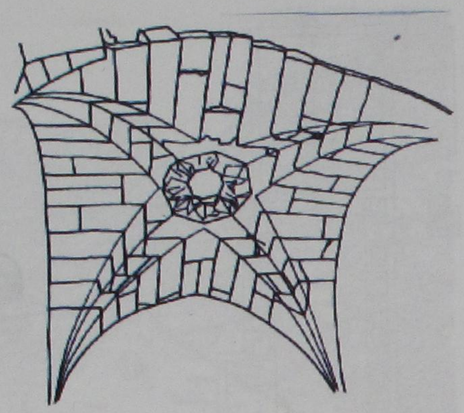

Şekil 10.
Alara Han çeşmeli eyvanın yıldız tonuzunun perspektif çiziminde tonozun ortasında bulunan ışık gözü görülmektedir (Tükel, 1969; şekil 15)

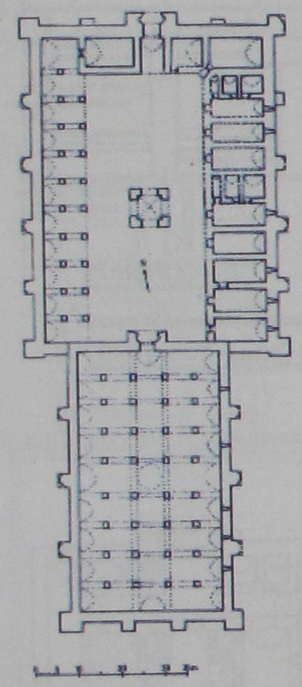

Şekil 11.
Aksaray Sultan Han planı (Bektaş, 1999; 140)

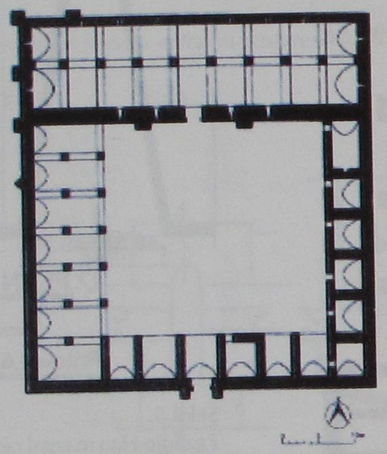

Şekil 12.
Kargı Han planı (Bektaş, 1999; 77)

Şekil 13.
Altunapa Hanı Planı (Kuban, 2002; 244)

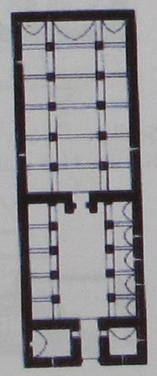

Şekil 14.
Kuruçeşme Han Planı (Bektaş, 1999; 82)

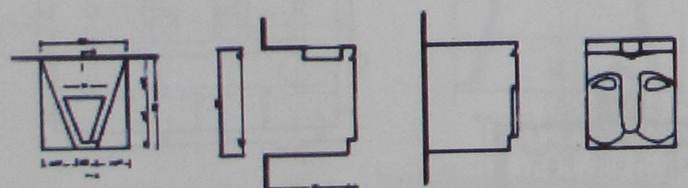

Şekil 15.
Aslan başı kandilliklerinin üst görünüş, kesit, yan ve ön görünüşü (Tükel, 1969;şekil 17)

Resim 1.
Zazadin Han Giriş (kuzey) cephesi (Kuban, 2002; 235; foto:A. Güler)

Resim 2.
İncir Han mazgal penceresi dış görünüşü
(Oktaç, 1992; resim 3.1.4.1)

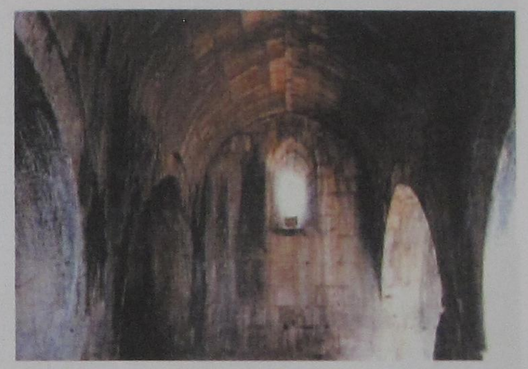

Resim 3. İncir Han Mazgal penceresi içten görünüş (Oktaç, 1992; resim 3.1.4.2)

Resim 4.
Zazadin Han mazgal penceresi dış görünüşü (Oktaç, 1992; resim 3.1.4.5)

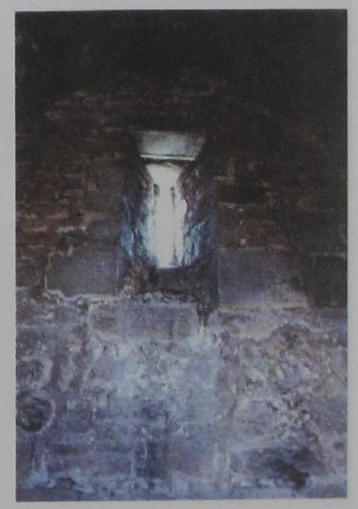

Resim 5.
Zazadin Han mazgal penceresi iç görünüşü (Oktaç, 1992; 3.1.4.6)

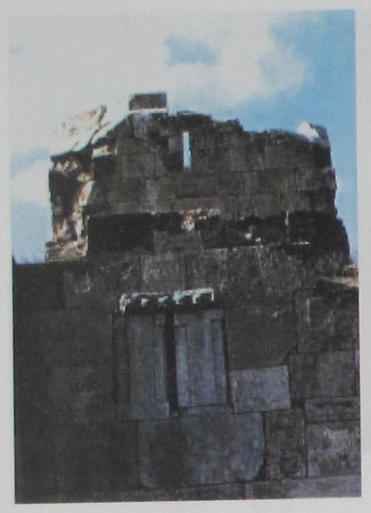

Resim 6.
Zazadin Han aydınlık feneri dış görünüşü (Oktaç, 1992; resim 3.1.4.7)

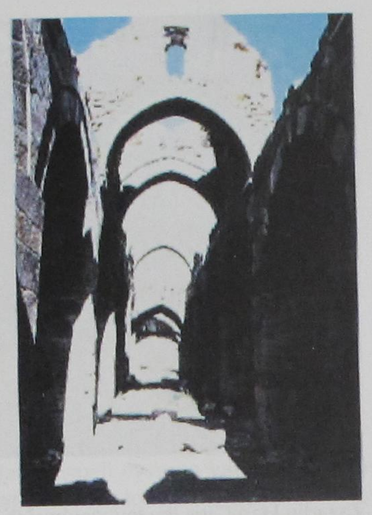

Resim 7.
Zazadin Han kapalı bölümü orta aks üstündeki aydınlık feneri iç görünüşü (Oktaç,1992; resim 3.1.4.9)

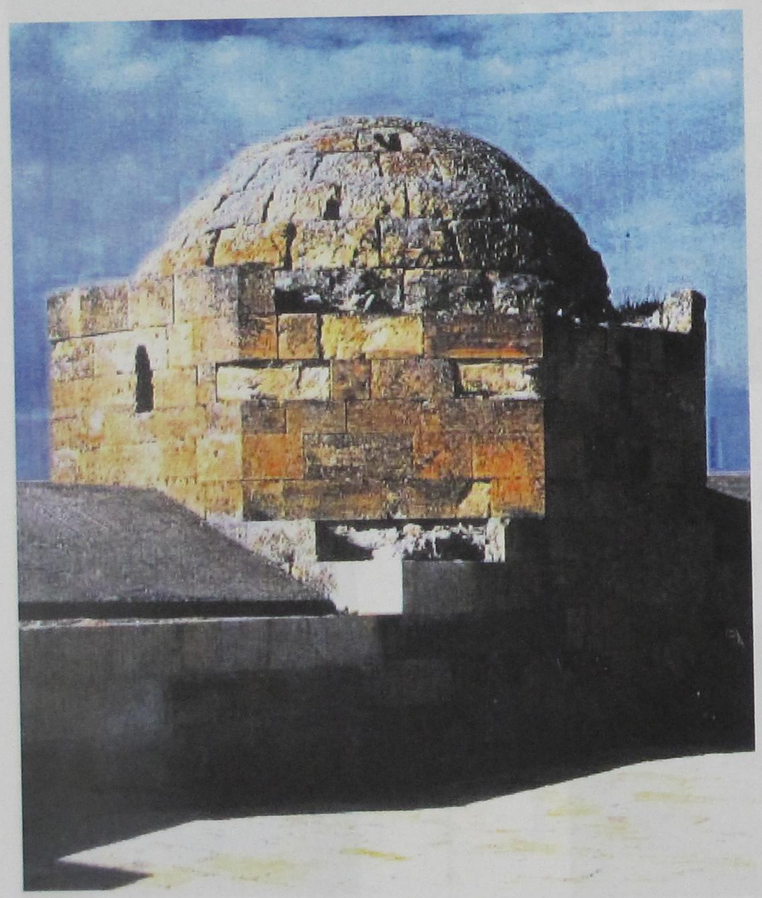

Resim 8.
Sarı Han kubbeli aydınlık fenerinin dış görünüşü (Bektaş, 1999; 111)

Resim 9.
Sarı Han kubbeli aydınlık fenerinin iç görünüşü (Bektaş, 1999; 111)

Resim 10.
Horozlu Han'ın dış görünüşü- kapalı bölümün orta aksında piramidal aydınlık feneri (Oktaç, 1994)

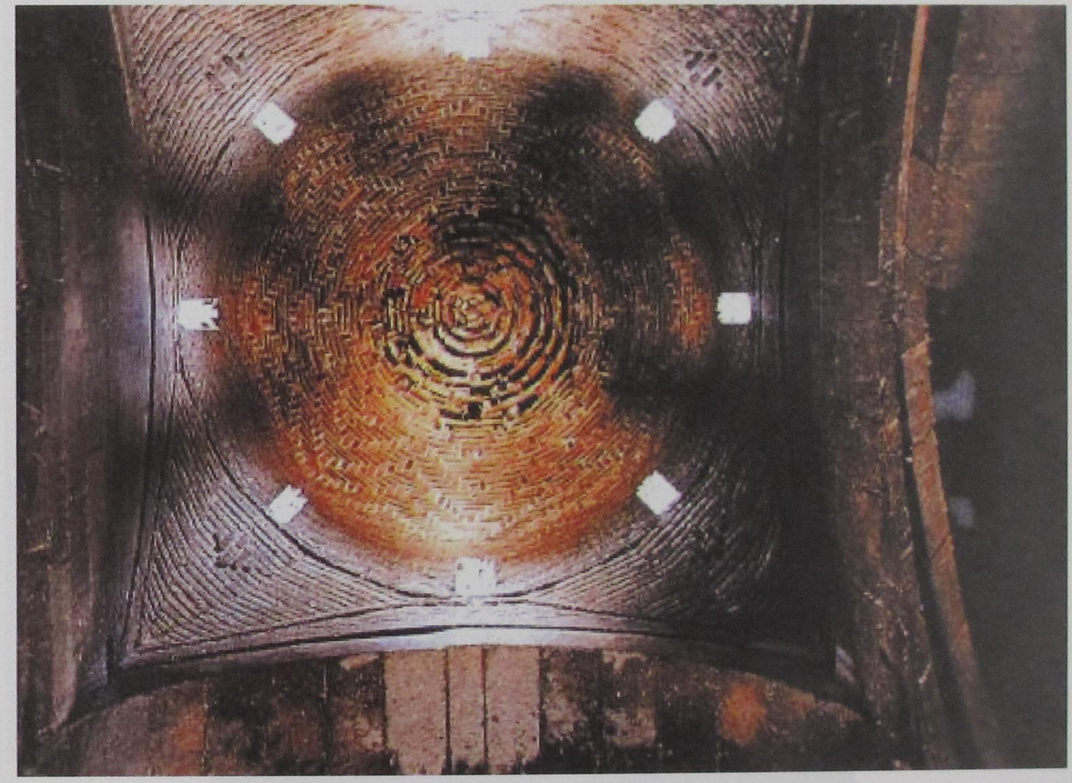

Resim 11.
Horozlu Han aydınlık fenerinin iç görünüşü (Oktaç, 1994)

Resim 12.
Zazadin Han aydınlık fenerinin kasnağındaki küçük pencere
(Oktaç, 1992; resim 3.1.4.8)

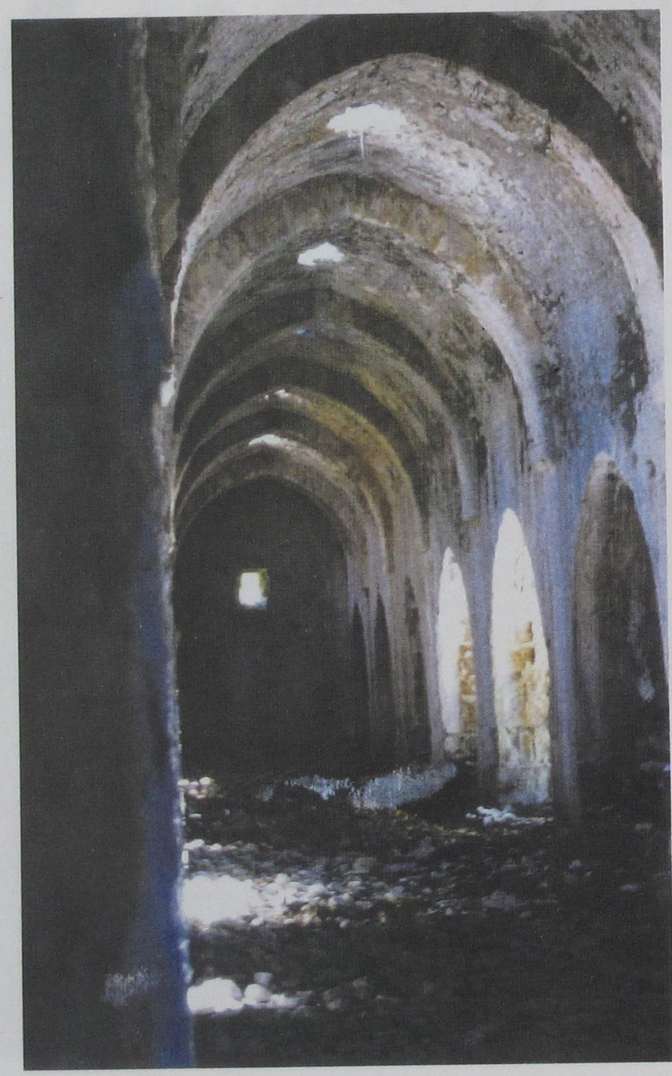

Resim 13.
Kargı Han'da tonozların ortalarındaki ışık gözleri (Bektaş, 1999; 78)

Resim 14.
Alara Han çeşme eyvanı üstündeki kaburgalı tonoz ortasındaki sekizgen ışık gözü (Bektaş, 1999; 76)

Resim 15.
Karatay Han mescidi kubbe kasnağındaki namaz saatlerini gösteren pencere (Bektaş, 1999; 127)

Resim 16.
Karatay Han'ı hamam kubbeleri üstündeki ışık gözleri (Bektaş, 1999; 127)

Resim 17.
Konya Aksaray yolu üstündeki Sultan Han aydınlık fenerinin iç görünüşü-fener kubbe kasnağında pencereler ve kubbe üstündeki ışık gözleriyle aydınlatma sağlamaktadır. (Bektaş, 1999; 145)

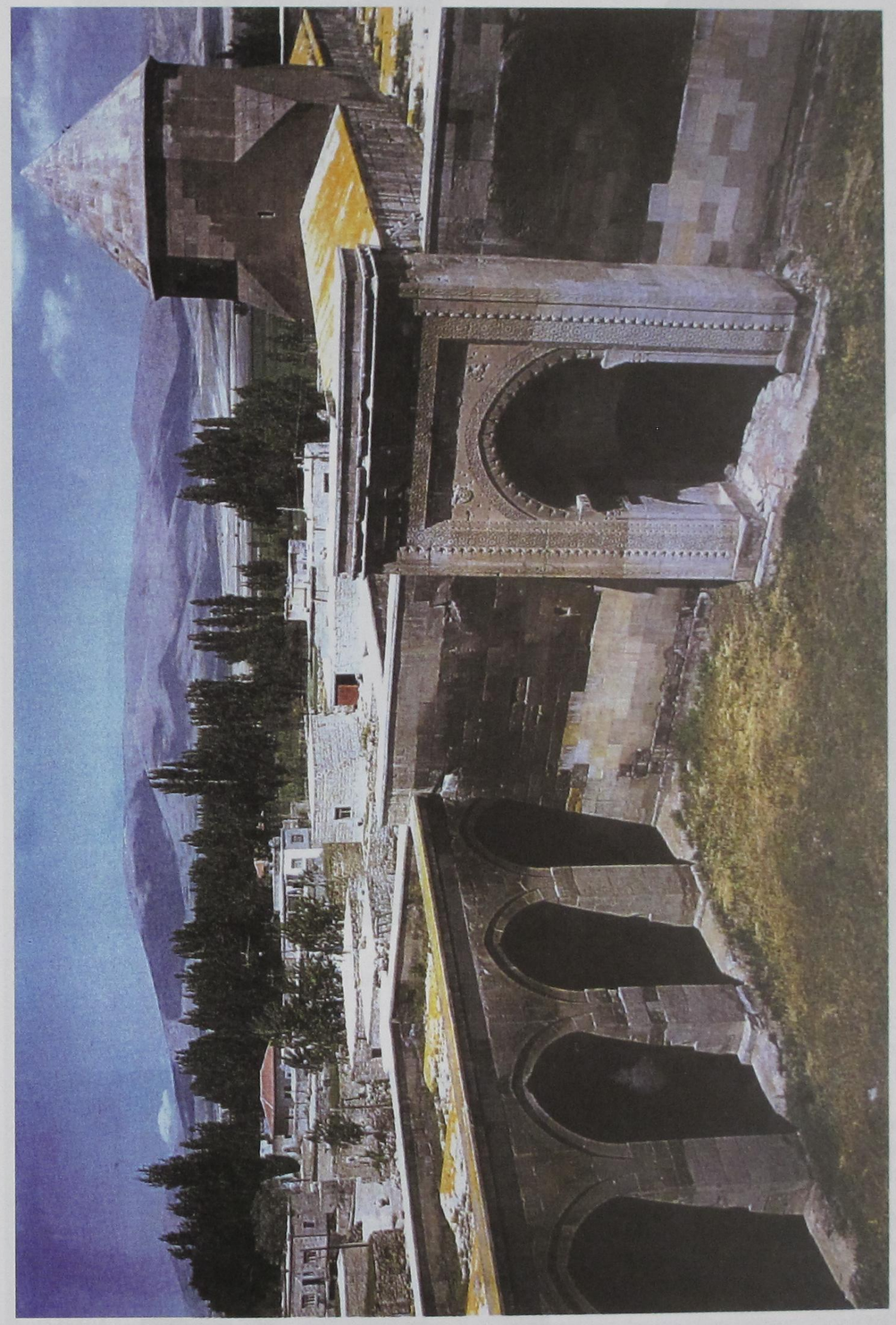

Resim 18.
Karatay Hanın avlulu ve kapalı bölümüne üstten bakış (Bektaş, 1999; 124)

Resim 20.
XII. yüzyıla ait bronz kandil-K. Turgut koleksiyonu
(Kuban, 2002; 391; foto:A.Coşkun)

Resim 21.
Tunç kandil zarfı-Ankara Etnoğrafya Müzesi
(Kuban, 2002; 389)

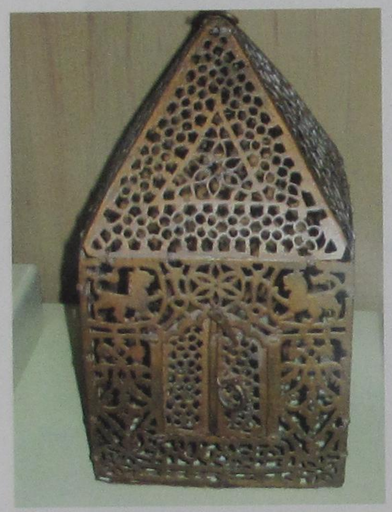

Resim 22.
XIII. yüzyıl bronz kandil zarfı-Konya Mevlana Müzesi (Oktaç, 2006)

Resim 19.
Alara Han'da aslan yüzlü kandillik (Demir, 1996; 20)

Resim 24. Selçuklu dönemine ait Kubadabad Sarayı cam kandili-Karatay Müzesi (Oktaç, 2006)

Resim 23.
XIII. yüzyıl seramik kandil-Haluk Perk koleksiyonu (Yapı Kredi Kültür-Sanat Yayıncılık ,2001; s.104, Foto: Hadiye Cangökçe)

GELENEKSEL KONYA ÇARŞISI İÇİNDEKİ TONOZLU DÜKKANLAR

Tülay KARADAYI YENİCE*1
Bahtiyar EROĞLU*2

ÖZET

Türklerin Anadolu kentlerine yerleşmesiyle beraber, çeşitli işlerin yanında ticaret de Türkler tarafından bir geçim kaynağı olarak seçilmiştir. Anadolu kentleri, sadece insani bakımdan değil, yapıları bakımından da birer Türk kenti durumuna dönüşürken, ticaret yapılarında da Türk niteliklerini taşıyan yapı tip ve türleri ortaya çıkmıştır. Ama günümüzde bu yapılar birer birer yok olmaktadır. Geleneksel ticaret alışkanlığını ve fonksiyonelliğini koruyan bu yapıların ıslah edilerek korunabilmenin yollarını araştırılmaktadır.

Bu kapsamda; Geleneksel Konya Çarşısı içerisinde yer alan "Tonozlu Dükkanların", günümüze kadar yazılı ve görsel malzeme kullanılarak belgelenmesi, yapı koruma ölçütlerinin tespitinin gerçekleştirilmesi ve geçmişten devralınan bir kültür mirasının gelecek nesillere aktarılarak sürdürülmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Çarşıları, Konya,Tonozlu Dükkan.*

ABSTRACT

After Turks has been settled down to Anatolian cities, commercial activity had been choosen as a living resource beside the other activities by Turks at the same time. While the Anatolian cities heve been transforming to Turkish city from as structural and humane, the structural types of commercial buildings that includes Turkish charecteristics, have showed one self. But unfortunately, last decedas most of these charecteristic buildings have have been destoreyed one by one. So, todays, it has been looking for improved conservation ways about those buildings, which reflects our tradational commercial habit and function.

For this reason, at this study, it has been named about " Tonozlu Shops" that reserve in Konya traditional Bazaar, to make written and visual registered documents from past to present; to materialize the building conservation criterion's stabilization and also to sustain cultural heritage by transfering the characteristic buildings from

*1 Selçuk Üniversitesi, Müh.Mim.Fakültesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Elemanı
*2 Yrd.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi, Müh.Mim. Fakültesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi

past generations to next generations.

Anahtar Kelimeler: *Turkish Bazaar, Konya, Tonozlu Shop.*

GİRİŞ

Ticaret, toplumların yaşayışını etkileyen en önemli faaliyet alanlarından biridir. İnsanlar arasındaki mal alışverişi, insanoğlunun toplumsal yaşamın en basit örneklerini ortaya koyduğu günlerden başlar. Toplumsal yaşamda, örgütlenmenin ve üretim araçlarının gelişmesi oranında ticaret de gelişir.

İnsanlar arasında mal alışverişi çok erken dönemlerden başlamıştır. Bu durum ticaretin sadece yerleşik yapıya geçmiş toplumlara özgü olmadığını ortaya koyar. Göçebeler de birbirleri arasında alışveriş yaptıkları gibi, göçebeler ile yerleşikler arasında daha da gelişmiş bir ticaret daima varolmuştur. Ancak daha geniş çaplı bir ticaret hayatı, yerleşik toplumların işi olmuştur (Cezar 1985).

Öte yandan düzenli ve daimi bir ticaretin asıl oluşum alanı kentler olmuştur. Ticaret mallarının çeşitliliği, kalite yüksekliği ancak kentsel yaşam içinde ulaştığı gibi, alıcı ortamı da kentsel yaşamda daha uygun bir gelişme gösterir. Aslında bir yerleşim alanı, ticaret yapı ve ünitesinin gelişimi ile kent vasfını kazanmaktadır (Cezar 1985).

Türklerin yerleşik hayata ilişkin en eski ticari etkinlikleri Orta Asya'da başlamıştır. En eski Türk dükkan ve çarşıları Orta Asya kentlerinde kurulmuştur. Özellikle Selçuklu Devleti'nin kurulması ile birlikte Türklerin çeşitli uygarlıklar ile ilişkileri kültür alışverişleri artmıştır. Selçuklu toprakları Türkistan'dan başka İran, Irak, Suriye ve Anadolu'yu içine almak suretiyle Uzakdoğu ve Akdeniz ticaretinin birleşme ve düğüm alanı durumundaki önemli bir bölge Türk egemenliğine girmiştir. Selçuklular, bu ülkelerin mevcut sanat ve kültürü ile asıl yerlerinde temasa geçmişlerdir (Cezar 1985).

Türklerin Anadolu kentlerine yerleşmesiyle beraber, çeşitli işlerin yanında ticaret de Türkler tarafından bir geçim kaynağı olarak seçilmiş, bununla birlikte mevcut ticaret yapılarından da faydalanılmıştır. Ancak Osmanlı ile Anadolu'da artan Türk nüfusu yeni mahalleler kurulmasına, mevcut yapıların yanına yeni ticaret yapılarının yapılmasına neden olmuştur (Cezar 1985).

Anadolu kentleri, sadece insani bakımdan değil, yapıları bakımından da birer Türk kenti durumuna dönüşürken, ticaret yapılarında da Türk niteliklerini taşıyan yapı tip ve türleri ortaya çıkmıştır.

KONYA KENTİ TİCARET MEKANLARININ GELİŞİMİ

Tarih boyunca önemli ticaret yolları üzerinde yer alan Konya, önemli bir ticaret kenti olma özelliği göstermiştir. Coğrafi konum itibarı ile Anadolu'nun doğu-batı ve kuzey- güney ulaşım güzergahlarının kesiştiği bir bölgede yer alması, tarihten günümüze kentte ticaret hayatının canlı kalmasını sağlamıştır.

Selçuklular döneminde Konya'da ticaret bölgelerinin geniş alanlara yayıldığı, ikamet ve ticaret bölgelerinin birbirinden ayrı olduğu bilinmektedir. Bu dönemde ticari yoğunluk, kenti çevreleyen surları içerisinde doğu kısmında yer almaktadır. 13.yy başlarında ise Alaeddin Camii'nin doğusunda eski (Su-i Cedid) ve yeni (Suk-i Atik) çarşı olmak üzere iki çarşı bulunmaktadır (Arabacı 1999; Baykara 1985; Tanyeli 1987). Bu dönemde Konya ticaret merkezinde bulunan Pazar ve çarşılar; at pazarı, atarlar, buğday pazarı, odun pazarı, kasaplar, kavaflar, kuyumcular, bezciler ve şekerciler olarak sıralanabilir (Baykara 1985; Arabacı 1999).

Osmanlılar döneminde ise Konya kentinin ticaret mekanları daha çok bedesten, İplikçi Camii ve Şerafeddin Camii çevrelerinde yoğunlaşmıştır. 19.yy sonlarında Konya Çarşısı; Hükümet Binası, Kapı Camii, Aziziye Camii ve çevresi ile Sultan Selim Camii'nin çevrelediği alanlardır (Odabaşı 1999; Arabacı 1999).

1868 yılında Kapı Camii civarında çıkan yangın ile ahşap olan Konya Çarşısının neredeyse tamamı yanmış ve çarşı merkezinin yeniden düzenlemesi yapılmıştır. Gayri-müslim bir mühendis tarafından yapılan plana göre Konya çarşısına iki adet 55 dükkanı olan tüccar bedesteni, kıraat ve sanayihane yapılmasına karar verilmiştir. Konya Valisi Burdurlu Ahmet Tevfik Paşa döneminde, 1869-1870 yılları arasında Konya Çarşısı kagir ve bir-iki katlı olarak inşa ettirilerek esnaflara verilmiştir. Cumhuriyet döneminde hükümet meydanında yer alan küçük bedesten, meydanın genişletilmesi amacıyla yıktırılmıştır (Önder 1971;Odabaşı 1999; Arabacı 1999; Odabaşı 2002).

19.yy sonu ve 20.yy başlarında merkez konumunda ve caddelerin bu merkeze odaklandığı Konya Çarşısı; hükümet binası, Kapı Camii, Aziziye Camii ve çevresi ile Sultan Selim Camii'nin çevrelediği alanlardır. Bu dönemde kentin en önemli caddesi, çarşının içinden geçen İstanbul yoludur. Alaeddin Tepesi'nden Hükümet Konağı'na kadar açılan Vali Muammer Bey Bulvarı'nın açılması ile ticaret alanları da bu aks üzerinde yoğunlaşma eğilimi göstermiştir.

GELENEKSEL KONYA ÇARŞISI VE TONOZLU DÜKKANLAR

Günümüzde geleneksel Konya Çarşısı; doğuda Mevlana Türbesi, batıda İplikçi Camii, kuzeyde Şerafettin Camii, güneyde ise Karatay Terminali ile sınırlı alandır. Bu sınırlar çevresinde tarihi yerleşim bölgeleri yer almaktadır. Larende Caddesi ve İstanbul Caddesi, geleneksel ticaret merkezini çevresine bağlayan ana ulaşım akslarıdır (Harita 1).

Yine Alaeddin Tepesi ve Mevlana Türbesi'ni bağlayan aks; ticaret bölgesinden geçen önemli ulaşım güzergahları arasında yer alır. "Tonozlu Dükkanlar" ise geleneksel Konya çarşısı içerisinde, Kapı Camii'nin kuzey kesiminde yer alır (Harita2).

"Tonozlu Dükkanlar" birbirinin simetriği üçer dükkandan toplam altı adettir. Bunlarda üç tanesi Aşık Şemsi Sokağa (Resim 1) diğer üçü de Kapı Cami Sokağı'na açılmaktadır (Resim 2).

Bu dükkanlara sokaklardan 20 cm yüksekliğindeki kaldırımla aynı kottan girilmektedir. Altılı dükkan grubunun batısındaki dükkanlar yaklaşık 330x290 cm ölçülerindedir. Doğusundaki dükkanlar 280x290 cm ve ortada ki dükkanlarda yaklaşık olarak 290x290 cm ölçülerindedir (Şekil 1). Dükkanların tonoz başlangıcına kadar yüksekliği 200 cm, tonoz yüksekliği ise 130 cm.dir (Şekil 2) (Şekil 3). Dükkanların üzerleri doğudan batıya doğru uzanan iki adet basit tonozla örtülmüştür (Resim 3). Batıda Kapı Cami Sokağı'na ve doğuda Aşık Şemsi Sokağa açılan dükkanlar günümüzde bölücü elemanlarla ayrılarak iki mekan haline getirilmiş ve iki adet dükkan olarak kullanılmaktadırlar. Dükkanlar; duvarlarındaki dolap ve raflarla kullanılır hale getirilmiştir. Dükkanların cepheleri camekandır (Şekil 4) (Resim 4). Her dükkanın açıldığı sokakta, kendine ait saçakla korunmuş ve belirlenmiş alış-verişe elverişli sergileme alanları mevcuttur (Resim 5).

Dükkanlarda yapı malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır. Tek katlı yapılardır. Çatı kısımları düz dam olarak bırakılmış dükkanlara daha sonraları beşik çatı ilave edilerek genel karakteristik özellikleri gizlenmiştir.Tamamı ayakkabıcı olarak hizmet vermektedir. Tonozlu Dükkan grubunun batısına sonradan eklenildiği düşünülen iki adet dükkan yer almaktadır (Resim 6). Doğusunda kalan dükkanlar ise iki katlıdır ve üzerleri tonozla örtülmemiştir (Resim 7).

19.yy dönemine ait bu dükkan örneklerinin; taştan ve dayanıklı olarak yapılmış olması, vakıflar tarafından yaptırılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. İnsan oranında, insanı ezmeyen yapılar oluşu, saçak detayları ve ürünlerin sergileniş biçimleri; kendi içindeki görsel özelliklerindendir.

SONUÇ

Geleneksel Türk Çarşılarının çarpıcı özelliklerini halen içinde barındıran Konya Çarşısı, hatalı uygulamalar sonucu , ihmal edilmiş, tarihi dokusu kısmen yok edilmiştir. Ancak Konya Çarşısı ticaret alışkanlığını ve fiziksel özelliğini hala koruyabilmektedir. Çarşı içerisindeki "Tonozlu Dükkanlar" bu özelliklerini koruyabilmek için direnmeye devam etmektedirler. Dışarıdan bakıldığında anlaşılamasa da geleneksel Türk mimarisinin önemli bir elemanı olan tonoz kullanılarak kapatılan bu dükkanlar yine mimarimizin zenginlini gösteren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İlk bakışta sağlıksız ve çok sıkışık olarak görülen dükkanlar Geleneksel Konya Çarşısı içerisindeki tek tonozlu dükkan grubudur. Bu nedenlerle incelenmeye değer görülmüştür.

Kullanıcılar tarafından bilinçsizce yapılan ekler ve onarımlar dükkanlara zarar vermekte; yapının korunması için acil müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır. Yapının çok sayıda kullanıcı tarafından kullanılmasına karşın tek bir mülkiyet altında olması; yapıya bütüncül bir restorasyon yapımını kolaylaştırabilir. Yapının günümüze kadar aslına uygun bir işleve -ticaret- sahip olması; fiziksel yapı sürekliliğinin yanında kültürel sürekliliğin sağlanması açısından da önemlidir.

Toplumsal yaşamımızın tarihi bir belgesi niteliğindeki Tonozlu Dükkanların gelecek nesillere de ulaştırılabilmesi bulunduğu olumsuz koşullardan kurtarılması ile mümkündür. Bu da gerekli koruma müdahalelerinin uygulanması ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

ARABACI, C., 1999, *Geçmişten Günümüze Konya Ticaret Odası 1882-1999*, Konya Tic. Od. Kül. Ve Eğt. Yay., Ankara.

BAYKARA, T., 1985, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara.

CEZAR, M., 1985, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ODABAŞI, A.S., 1999, *Geçmişten Günümüze Konya Kültürü*, Selçuklu Belediyesi Kültür Müd. Yay. No: 13, Konya.

ODABAŞI, A.S., 2002, *20. Yüzyıl Başlarında Konya'nın Görünümü*, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayın No:16, Konya.

ÖNDER, M., 1971, *Mevlana Şehri Konya*, Güven Matbaası, Ankara.

TANYELİ , U., 1987, *Anadolu-Türk Kentinde fiziksel Yapının Evrimi Süreci* (11-15yy), İTÜ Fen Bilimleri Ens. Doktora Tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.

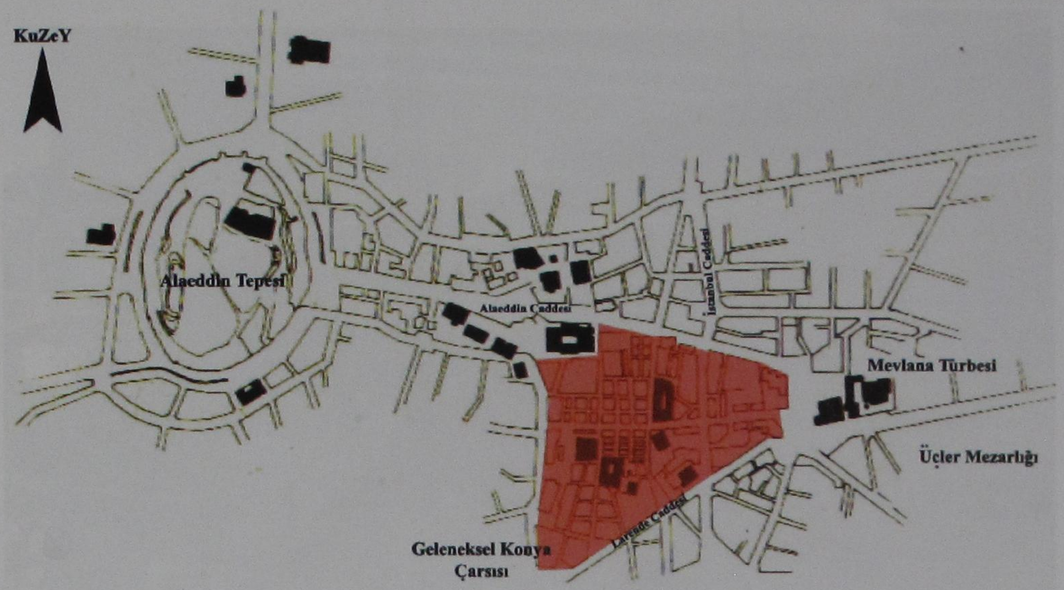

Harita 1:

Geleneksel Konya Çarşısı ve Kent İçi Konumu

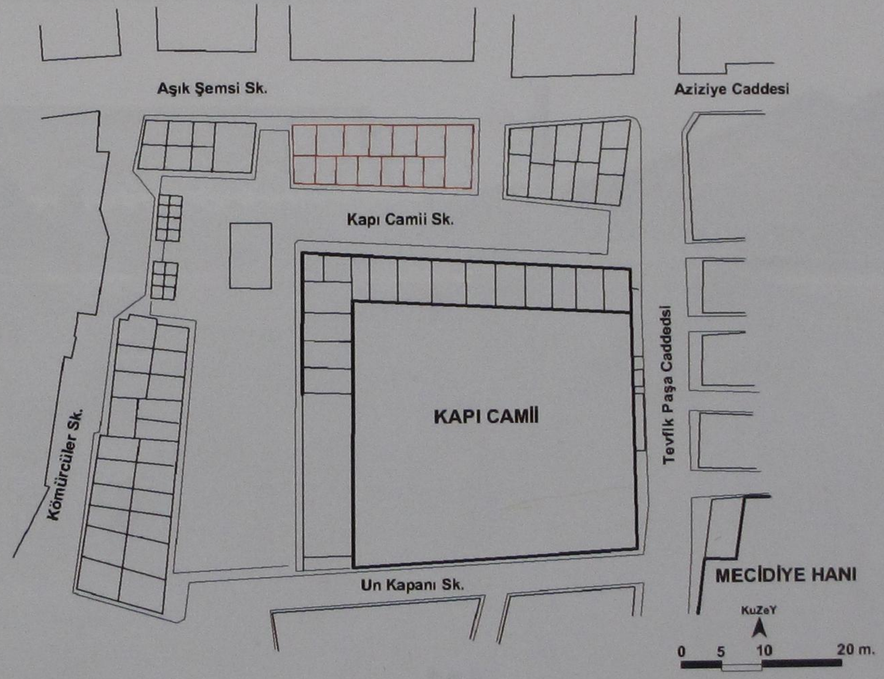

Harita 2 :

Geleneksel Konya Çarşısı İçerisindeki Tonozlu Dükkanların Konumu

Resim 1 :

Aşık Şemsi Sokak (Güney) Görünüşü (2005)

Resim 2 :

Kapı Cami Sokak (Kuzey) Görünüşü (2005)

Resim 3 :

Dükkan İçinden Tonoz Görünüşü (2005)

Resim 4 :

Dükkan Cephesi (2005)

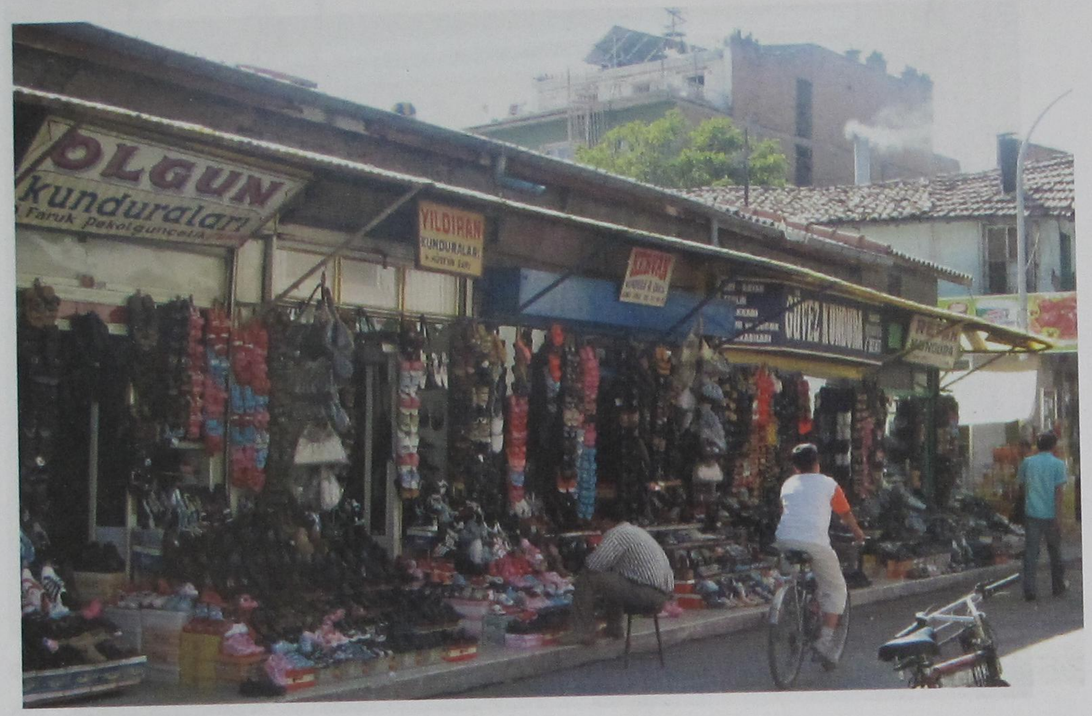

Resim 5 :

Dükkan Cepheleri (2005)

Resim 6 :

Tonozlu Dükkanların Batısındaki Dükkan (2005)

Resim 7 :

Tonozlu Dükkanların Doğusundaki Dükkanlar (2005)

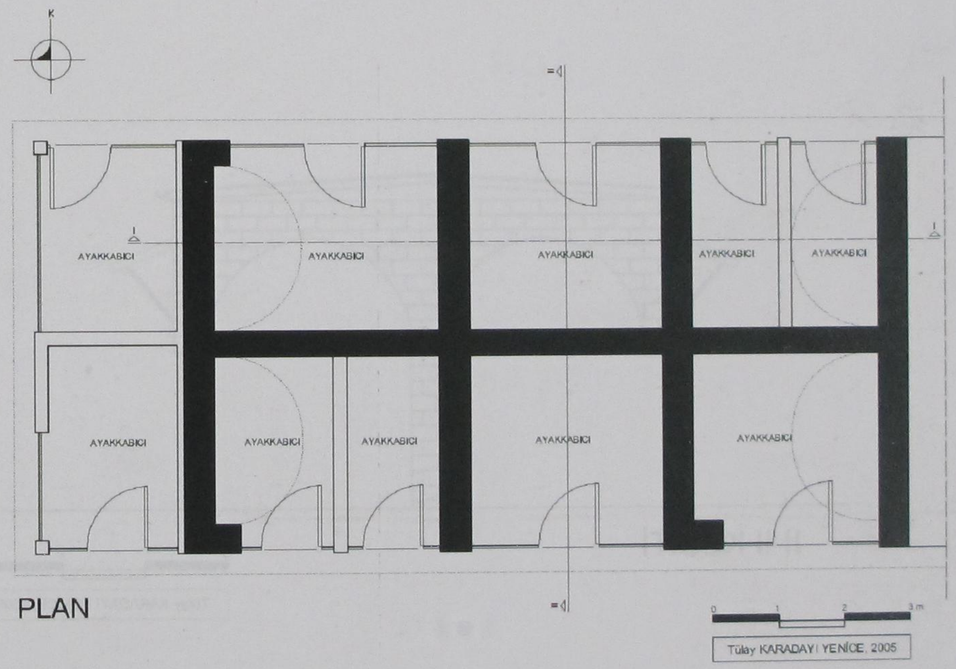

Şekil 1 :

Plan (2005)

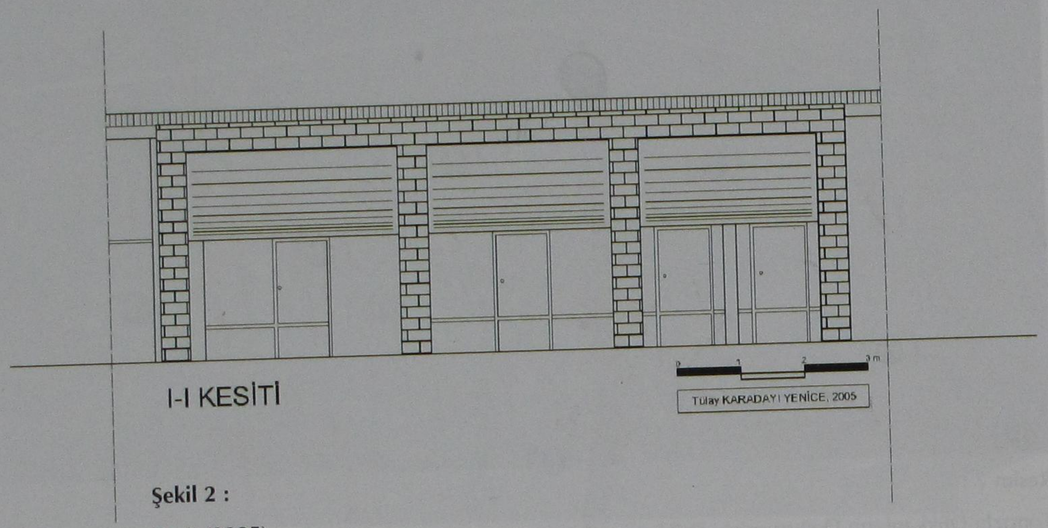

Şekil 2 :
Kesit (2005)

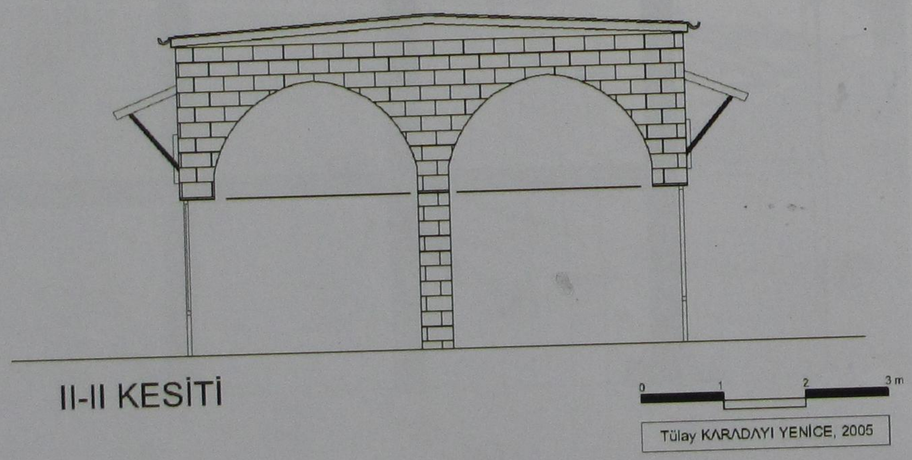

Şekil 3 :
Kesit (2005)

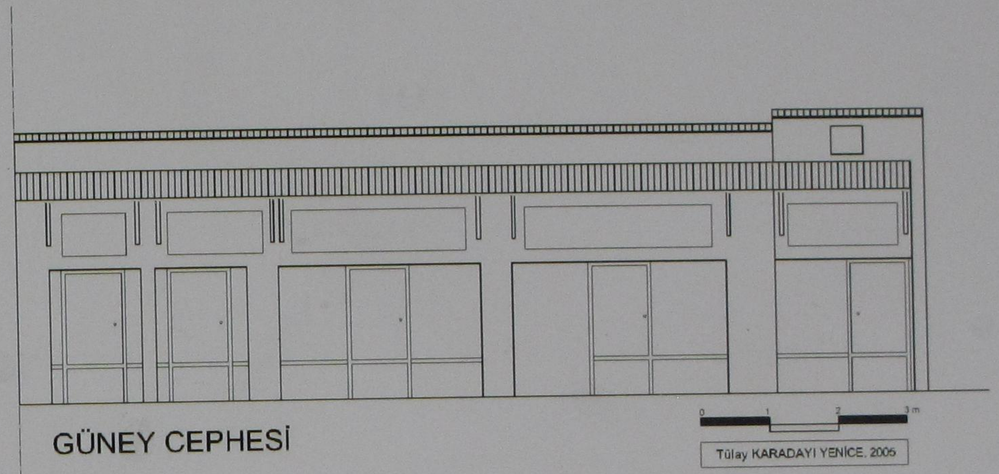

Şekil 4 :
Görünüş (2005)